

સમીક્ષા

૩૧

ચીત્ર-ગોવિંદ 'ભાંધી'

૧૯૬૬
જાન્યુઆરી

સાધા-દૃષ્ટ

[ચિત્રકાર : શ્રી. કમલ દેસાઈ]

વર્ષ : આઠમું

સંપાદક : મનુભાઈ લોધાણી

આસો : ૨૦૦૩

અંક : બારમો

આકટોબર : ૧૯૪૭

અશ્વિન

આદર્શ
અને
આરોગ્યપ્રદ
રસોઈ માટે—

રસદા

પૌષ્ટિક તત્વોથી ભરપુર
[વનસ્પતિ]

અશ્વિનની

અન્ય બનાવટો :

- રીફાઈન્ડ આઈસ
- સાથુ
- રેફ્રીજરેટ સ્પીરીટ
- ડીસ્ટીલ્ડ સ્પીરીટ

અ

રસના પ્રાન્તમાન્તમાંના
અમારા આધારોમાં
એજન્ટો ખાસથી મળી
રાહશે.

અ

અશ્વિન ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લી. લિ. વડોદરા

સમલાવા

ઃ મુદ્રણ :

લેન પ્રેસિંગ કું.

૪૬, નાનું બાજુવાડો,

મુંબઈ : ૨

ઃ મુદ્રણ :

ગેસર્સ રસદા એજન્ટી

૪, રંગલાવા માર્ગ, રંગેવળ,

અમદાવાદ.

શ્રી જીવન

અનિવાર્ય સંજોગોને કારણે બંધ રહેલ

‘મેઘાણી સ્મૃતિ-અંક’

આવતે મહિને પ્રગટ થશે.

સ્વ. મેઘાણીના અંગત મિત્રોએ પોતાના સંસ્મરણો લખી આપી આ અંકને સમૃદ્ધ કરવાનું નક્કી હતું છે, એમ અંગત ચિત્રકાર મિત્રોએ એમણે દોરેલા મેઘાણીભાઈના પેન્સિલ રોચો પણ આપવાનું કહ્યું છે. તેમણે લખેલા પત્રો પણ આ અંકમાં આપવામાં આવશે.

આ અંકના લેખકો :-

શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી
દિ. બ. કૃષ્ણાશાસ મો. ઝવેરી
શ્રી. ધુમકેતુ
શ્રી. રવિચંદ્ર રાવળ
શ્રી. રામનરેશ ત્રીપાઠી
શ્રી. રતિલાલ મો. ત્રિવેદી
પંડિત બેચરલાસ દોશી
શ્રી. મધુસૂદન મોદી
પ્રો. અર્નતરાય મ. રાવળ
શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્ય
શ્રી. કનુભાઈ દેસાઈ
ડૉ. નરસિંહ મૂળજીભાઈ શાહ
શ્રી. ધીરજલાલ ધ. શાહ
શ્રી. ઇન્દુભત્તી મહેતા

શ્રી. મનુભાઈ નેપાણી
શ્રી. કપિલરાય દહર
શ્રી. જ્યોતિરનાથેન શુક્લ
શ્રી. જયમનગીરી પાઠકજી
શ્રી. સવાહલાલ પંડ્યા
શ્રી. ચાંદીન એંડા
શ્રી. જટુભાઈ ભટ્ટ
શ્રી. લખુભાઈ નાગરદાસ
શ્રી. હિરેન્દ્ર પંડ્યા
શ્રી. ગમનન ચિ. જોષી
શ્રી. પતિલ
શ્રી. હિશનસ
શ્રી. મકરંદ દવે
શ્રી. રાજકવિ દારજુભાઈ

અને બીજા ઘણા મિત્રોના સહકારથી આ અંક આવતા મહિને પ્રગટ થશે.

આપની પાસે મેઘાણીભાઈના પત્રો કે બીજાં કોઈ અપ્રગટ સાહિત્ય હોય તો તા. ૧૦ માં મે મુધી મોકલવા વિનંતી છે.

સંપાદક : શ્રીજીવન આદીસ, ઝવેરીવાડ : અમદાવાદ

વાળ

એ આપના ચહેરાની શોભા છે. એ ચહેરાને સુંદર બનાવે છે; તથા વિશ્વ પણ બનાવી દે છે. ઈશવર્ધિની આપના વાળને સુંદર બનાવી આપના રૂપમાં પણ વૃદ્ધિ કરશે.

સુંદર વાળના અભાવથી વધુ કંઈક જાણી શકાય નથી; અને વાળ ઉઘાડવા માટે ઈશવર્ધિનીથી વધુ સારી ખીજી વીજળી નથી. બધા લોક સુંદર નથી હોતા; પરંતુ પોતાના વાળને દબે સી લોક સુંદર બનાવી શકે છે.

જો આપનું ચિર વાળથી સંપન્ન હોય તો ઈશવર્ધિનીથી વાળનું રક્ષણ કરો અને તેમને સુરક્ષિત રાખો. જો આપની પાસે આ મનોહર સાધન ન હોય તો આજ ઈશવર્ધિની દ્વારા પ્રાપ્ત કરો.

ઈશવર્ધિનીથી વાળ ઢાલે છે; એટલું જ નહિ, પણ કૌંસર્પ પણ વધે છે. ઈશવર્ધિનીથી સુંદર વાળ ઉઘાડો અને તેને સુરક્ષિત રાખો. આજથી જ

કુશલધીની

નું સેવન કરો અને વાળને સુરક્ષિત અને સુંદર બનાવે.

ઈશવર્ધિની બાર આના

ઈશવર્ધિની દેખુ બાર આના

ચેલોજ તરફ દેખાલ અર્થે છુડો.

લગભગ બધા દવા વેચનારાઓ પાસે

આવરા નવિમના ડોઝનેથી મળશે.

માહિત્ય ઇન્ડીયા કેમીકલ્સ, કોમ્પાનિયન

નરસ કયાનાં લેખમાં.....

નહું તે નિરાશુ સાડસ

પ્રેય સી

અર્ચાંબીન મુખની—

બંડખોર મુલાનોની—

આઝાદી પ્રેરક આત્મકથા

જૂનાવાણી પ્રથા સાથે નવ લોકવિવાહ માનસ બમણી અંતરત્વગા કાઢવે છે !

એ સંસારી ને શિશિન આશામયો
હિરોને નિર્લપજે કયાની ને દમની

આપણી સમાજને

જમાનાને જોગબતાનો

આંખો ઉઘાડવાનો

અંતુની ને બેશીલો પડકાર !

પ્રેય સી

(આમ ૧૨ : : અનુભવ આપેકે નોટ)

: મૂલ્ય : સાદા છ રૂપિયા

(પોરબં સાથે)

આવેજ લખો :

શ્રી હરિહર પુસ્તકાલય

ગુડસેલર્સ અને પબ્લીશર્સ

સરસ્વતી : : સુરત

સ્ત્રી-જીવનમાં ગૃહલક્ષ્મીના સંસ્કાર પૂરતું સ્ત્રીઓનું માસિક

વચ્ચાદપિ કઠોરાણિ, મૃદુનિ કુલુમાવપિ

વર્ષ આઠમું : વૈશાખ ૨૦૦૩ : મે ૧૯૪૭ : અંક ૭મો

જીવનની અકિંચનતા

—શ્રીમદેવ—

જીવનમાં મહાન પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે મધ્ય એમાં એક પ્રકારનું વીરત્વ છે; મહાન સ્વપ્નોની ભૂમિકાઓ રચવી એમાં વીરત્વ છે; જ્યાં સઘળાને સ્પષ્ટ પરાજય દેખાય ત્યાં આશા ને શ્રદ્ધા રાખવા એમાં પણ વીરત્વ છે. પરંતુ એ સઘળા વીરત્વોની તુલનામાં આવે એવું વીરત્વ જીવનના હંમેશના નાના પ્રશ્નોને પણ, અસુક ભાવનાત્મક દૃષ્ટિ ફાણથી જોવામાં રહ્યું છે. ઘણાને ખ્યાલ નથી જોતો; એટલે બને છે એવું કે, મનુષ્ય ગગન તરફની દૃષ્ટિમાં, પૃથ્વી ઉપરનો એનો રસ ઓછ બેસે છે. સામાન્ય જનસમૂહ આવી વીરત્વભાવનાથી પ્રેરિત બની, નિત્ય જીવનના દરરોજના કાર્યક્રમમાં પોતે જે શુભાવી રહ્યો છે, તેનો ભાગ્યે જ ખ્યાલ રાખી શકે છે. એક મજૂરને નમ્ર શબ્દોથી સંબોધી શકાય ત્યાં એને તુકાર ન કરવામાં પણ વીરત્વ રહ્યું છે; કારણકે છેવટે તો વીરત્વ એ, અત્યુક્ત પ્રયત્નનું અનિરિચિત, ઉપરનું સામર્થ્ય ખતાવે છે. પોતાની હંમેશની જીવનરીતિને ફેરવવા મધ્ય એમાં વીરત્વ છે અને માણસ એ આલોચનાને પરિણામે પોતાના વ્યવહારના સ્વરૂપને વધારે શુદ્ધ બનાવે એ કંઈ જેવોતેવો વીરત્વનો પ્રસંગ નથી. બીજા માણસની તાત્કાલિક જરૂરિયાત જોઈને જ્યાં આપવામાં પણ વીરત્વ રહ્યું છે. આપણા સમાજમાં આવા નાના પરાક્રમની પ્રણાલિકા આપણે જોઈ શકતા નથી, એટલે જ મહાન પરાક્રમની ભૂમિકાનું સર્જન શક્ય બનતું નથી.

કોઈ યુનિસિપલ પ્રેસીડેન્ટને, પોતાની સ્પષ્ટ ફરજ નહિ છતાં, કોઈ દિવસ, કોઈ હોટેલમાં ગુપ્તરૂપ બેસીને, ત્યાંની વાતચીતો જોવાનું મન થતું નથી; કારણકે એમાં કંઈ સેવા છે કે પરાક્રમ છે એ કોઈ માની શકતું નથી. કોઈ ડોક્ટરને પંચાવન વર્ષે સ્વયં ધંધામાંથી નિવૃત્ત થઈ, પછીનું વાનપ્રસ્થ જીવન ગરીબ લોકોનાં દુઃખદર્દ જોવામાં કાઢવાનું મન થતું નથી; તેમજ કોઈ પણ

મ્યુનિસિપાલિટીને 'ચિયેટર' બંધાવવાનું સ્વપ્ન આવતું નથી, કારણકે એની અગત્ય કોઈ જાણતું જ નથી. સામાન્યમાં સામાન્ય શહેરી પણ, મોટામાં મોટા શહેરી જેટલી જ હંમેશના જીવનની સગવડ લોગવે, તો જ એ સમાજ ટકી શકે અને દરેકે દરેક માણસ પોતાના હક્કનું જ્ઞાન ધરાવવા છતાં, એ હક્કનો ઐશ્વિક ત્યાગ કરે તો જ સમાજ ચાલી શકે, એવા બે મહત્ત્વના સિદ્ધાંતો પ્રત્યે ઘણા માણસો ઉદાસીનતા ધરાવે છે, એટલે જ્યાં, ઓછામાં ઓછા ઘર્ષણથી, ઘણામાં ઘણો સામાજિક લાભ થઈ શકે તેવું હોય છે ત્યાં પણ, માણસ પોતાના જ રાગમાં પોતે બદલ થઈ જાય છે. નાનામાં નાની વાતો અગુક બાવનાત્મક દૃષ્ટિકોણથી કરવામાં આવે તો તેનાથી એકંદરે માણસને પોતાને તેમ જ સમાજને ઘણો જ ફાયદો થાય, કારણકે તે વિના મહાન સિદ્ધાંતોનું પોષણ થઈ શકે નહિ. મહાન સિદ્ધાંતોને ફળદ્રુપ બનાવવા હોય તો તે માટે વાતાવરણની જરૂર પડે છે. વાતાવરણ માણસનાં નિત્યનાં નાનાં નાનાં કામોમાંથી રચાય છે. આ નાનાં નાનાં કામો-સલા બેલાવવાથી માંડીને ધરજવંદન અને સ્ટુડન્ટોડં મુખીનાં સઘળાં-પહેલી વસ્તુ માગે છે: પોતાનું વિસર્જન. કોઈ માણસ પોતાને કેન્દ્રસ્થાને રાખીને કોઈ કામની શરૂઆત કરી શકે જ નહિ. માણસે પોતાની જાતને એક એવા ખૂણા ઉપર ગોઠવવી જોઈએ કે જ્યાંથી એ બધાને ઉપયોગી થઈ શકે, અને છતાં કોઈના આગળ વધવાના માર્ગમાં પોતે આડખીલીરે ન હોય; તો જ દેશની સામાન્ય વ્યવસ્થાની અને સામાજિક ઉત્ક્રાન્તિની તાલીમ શક્ય બને. આજના આપણા માનસમાં આ વાત નિર્જાળતા બનાવાનો સંભવ છે, પણ ખરી રીતે કામ કરવાની-પ્રગતિ સાધવાની-કામ કરી જતાવવાની-એ જ રીત છે.

નાનામાં નાનાં કામો પણ જે બાવનાત્મક દૃષ્ટિથી કરે છે તે કાર્યને એટલું મોટું બનાવી શકે છે કે એ નાનું હતું એવો કોઈને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ રહેતો નથી. કોઈ મોટા સ્વપ્નની યેલછામાં સમય ગુમાવવા કરતાં કોઈ નાના કાર્યનો આરંભ વધારે મહાન છે. અને એ આરંભ તો માણસ બજારમાં વસ્તુ ખરીદવા જાય, ગાડી ભાડે કરવા જાય, મજૂર કરવા જાય કે બસમાં બેસવા જાય ત્યાંથી પણ થઈ શકે છે.

જીવનની અર્થિચનતા હજીવાનો આ એક જ ઉપાય છે: મુંદર રીતે જીવન જીવતાં શીખો. તમારો અવાજ, રહેણીકરણી, વ્યવસ્થા, પ્રજ્ઞાવિકા, રીતભાત, વાતાવરણ, બેલવાની દબ, વ્યવહાર—એ સઘળામાં કાં ડર હોય છે, ફેલુ સ્વરૂપ હોય છે અથવા ફરતા હોય છે—માલિકો રૂપ બોદાં છે; સાનું રૂપ શાન્ત હોય છે—મુંદર હોય છે.

[સોરઠની સાગર કથા]

બસો કોરી

શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્ય.

‘હું મજૂરી કરીશ. મારા બાપ ! હું મારા હાડકાં ગાળીશ. પણ તું જા. મા !’

‘મા ! એકવાર જવા દે. બસ એકવાર, તે મારું બહુ કયું. આ છેલ્લો જાર મને ઉપાડવા દે’

‘બાપ, મેં બહુ બોળ ઉપાડ્યા છે. મને બોળ ઉપાડવાની ટેવ છે: તને નથી. તને તો નહિ જવા દઉં.’

‘તો ખરચીનું શું કરીશ ?’

‘ખરચીનું ?... કાંઈક કરીશ, મા ! મારમ બતાવશે. ’મા એમ કર. હું સત્ર ન કર’ ને હું જાઉં નહિ.’

‘ના બાપ. લગન તો વધાવવાં જોઈએ. નહિતર આપણા માનેપાત શું ?’

‘તો મને જવા દે. બસો કોરી બીજા કાષ્ટ રીતે મળે એમ નથી. ને આ એક ગોરી પૂરી કરીને તારા હાથમાં બસો છનાછની, ને એમાં જોખમ શું ? મેરામણ તો આપણા બાપ, સાત ગોતર તો એની છાતી ઉપર રખી રખીને કાઢ્યાં. ને હું...જ નહિ. મા મને શું કરવા નથી જવા દેતી ?’

‘બેટા ! મારા લાલ ! તને નથી જવા દેતી. તને નહિ જ જવા દઉં. તને મેરામણને બોળે કાઢ દિ’ નહિ મૂકું.’

‘કાં મા ? મારામાં જન નથી ?’

‘તારા બાપને મેરામણ ખાઈ ગયો. તારા છ બાઈને મેરામણ ગળી ગયો. સાત દોકરાની હું મા વાંઝણી જેવી બની, આજ તારી એકની એથે દહાડા કાઢું છું. એટલે તને હું નહિ જ જવા દઉં.’

‘મા ! એમ તે કાંઈ રોજરોજ થાય ? તું મને જળવી જળવીને કેટલુંક જળવીશ ! ને પછી તો ખાશવાનો દોકરા શું બજારમાં વેતર કરશે ? વાણિયાના હાટની ગુણીઓ ઉપાડશે ! ખારવાને તો મા મેરામણ તારે ને મેરામણ ઝબોળે.’

‘તને આટલો તો જળવ્યો. દળણાં દળીને,

પાણી સારીને, બાપ, તને બોળે રમતામાંથી મોટો જીવાન ક્યો. કાલ સવારે વહુ આવશે. ને તું આવી વાત કાં કરે ? આપણા કુટુંબને બાપ, મેરામણ સદતો નથી, ને તને કાં એની જૂથ લાગી ?’

‘લગનની ખરચી તો જોશે ને ?’

‘ખરચીમાં હું જીવતી જામતી મેડી છું ને ? તને જળવી જળવીને મોટા ક્યો ને તારા લગનની ખરચીને મેં વિચાર નહિ ક્યો હોય ? મારો ચૂલો મેં જળવી રાખ્યો છે. તારા બાપે એ મને આપેલો. એને એના બાપે આપેલો; અને એને એના બાપે આપેલો. સાત પેઢીના સોઢાગનો ચૂલો મારી પાસે છે. ગરીબાઈ વેડી, જૂથ વેડી, ટાઢ વેડી, તડો વેડે, માછલાં ધોયાં, દળણાં દળ્યાં, પણ બાપ

એ ચૂસો મેં સંધરી રાખ્યો છે તારી વધુ લાવવા માટે. તું શીકર શા માટે કરે છે ?'

જીવન ખારવે. ડોસીની વાતે સંભળી રહ્યો. ડોસીના ઓઘીયાળા ચહેરા સામે નોંધ રહ્યો. રાખરોડને અરધી આંધળા બનેલી આંખ સામે એ નોંધ રહ્યો. દગલ્યાં દગાંદગાંને સદના પોત નેવી થઈ ગયેલી એની ઉપાડ ખીંક થતી દયેલી સામે નોંધ રહ્યો.

એણે એક નિસાસો ખૂંચ્યો.

'કાં બાપ ?'

'મા ! તું મારી મા છે, એટલે શું કહું ?' પશુ.....'

'પશુ શું ?'

'મા, તું તો આખો દિ' ધરમાં બેસી રહે છે અને બહુ બહુ તો તારા નેવી ડોસીઓ દ્વારા ઉભેલ કરે. તારી હેડીમાં તારી વાત વખાણમાં છે, પણ મારી હેડીમાં અને શું કહે છે એ તું જાણે છે ?'

'ના !'

'મારી હેડીમાં..... મારે હેડી જ નથી, નહિ મા ?'

'કાં ? પેસે કીવસો છે. રામજી છે, તારા મામાનો નાથો છે, પરેલનો આસો છે, દસનનો અજી છે. તારા નેવડા તો પજાવ છે !'

'હ કોઈ મારી દારે નથી બોલતા.'

'કાં ?'

'જાણ અને માવડીયો કહે છે. વટખેત્ર કહે છે. નાજાવટનું પૂંછડું કહે છે.'

'એવડું બહુ ?'

'દા.ઈ સંધાય કાંઈ નદિ તો મે ચાર મામ બેડી આવેલા છે. કો'ક મહાનારની વાત કરે છે ને કો'ક અમલાની વાત કરે છે. કો'ક અમલાની વાત કરે છે તો કો'ક જમનીની વાત કરે છે. ને...ને...હું.....શીની વાત કરું મા ?'

'જાણ આજનો થા મા. મારી અંખીયું

મિંચાવા દે. મારી આંખર દબે ક્યાં હેડી છે ?' ને નહિ તો જણ. વધારેમાં વધારે ચાર ચેત્રો બાણું તો ચ થઈ છે. ને તારી ચ ઉંઘર ક્યાં વહી ગઈ છે ? તારો બાપ મહાનારી લાકમાં એક થઈ ગયો. તારો એક બાપ બસરાઈમાં ગયો. તારો ખીને બાઈ સમાસમાં સમી ગયો. ને એક બાઈ આંધુમાં રહ્યો. તારે ચ બાપ ચારે ચાર દિશા મોઝગી થાશે. હું ઉપર જઈ પછી તું ઉત્તર જાને ને દખલ જાને, પૂરવ જાને ને પચ્છમ જાને; પણ મારા દેખનાં જાળવી જા બાપ.'

'મા...મા....'

'જરાક રાક સીંધી રાખ, મારા વીર !' મેરામજી તો દોપસો દેવ છે. મેસડીનો માફો છે. એની ચારી લપોડની છે. દે છે એને દીકરા દે છે; દીરા પે દે છે, માણે ચ દે છે. બાપ તોમ વગર બોલે બોલે બારીને બસ દે'જ દે'જ છે. એની દુશ્મનાવટ મેસડીના નેવી છે. એના એ મણી લે છે ને દીકરાએ લે છે. દીર લે છે ને છત્ર લે છે છ'દમીશર દીપે દીપે થોદી પીએ છે. મારે ને એને બારમો ચંદર છે.'

'મા, તું આમ વહેમી થઈને આજ સાન પેડીનો સોદાચનો ચૂસો વટાવવા બેડી છે.'

'સાન બોટનો પુત્ર વડાવો એના કરતાં એ સાડું.'

'મા ! તારી વાત સાચી, પણ તે' તારી વાત કરીઃ મારી વાત' પૂછી છે ?'

'તારી વાત ? દીકરા, હું તને દબે દોડાણી થઈ પડી ?'

'ના, મા. પણ મારામાં પણ જુવાની ફરે છે દો ! હું ચ દબે પાણીને જુ નથી કહેતો દો !'

'પરજવા નેવડો તો થયો છે. દબે !'

'મારી દેડીના ડોકરા વાણું કરે છે મા ! જુઃ તારા બાઈનો ડોકરા શું કહે છે એની તને ખબર છે ?'

‘શું કહે છે ?’

‘કહું પછી તું મને કદ કહેશે હો !’

‘નહિ કહું.’

‘એ તથયો મને કહેતો હતો કે’ મારો

બાપ તો કહે છે કે એને ધણી મરી અથા પછી મારો એનમાં કૂડ પેકું છે. ને કો’ક નાણાવટીનું પાપ રહી મયેલું તે પરગટ થયું છે.’

‘મારો બાપ હિંદને મને એમ કહેતો’તો ?’

‘હા. મા. એણે તો એના છોકરાને મારી મેગા રમવાની યે ના પાડી છે. મા, બીજા કોઈ માટે નહિ, તારા સાત પેઢીના સત માટે મને જવા દે.’

ઠોસીની આંખ સુકી જતી ગઈ. ચહેરા મધરાતના મેરામણ જેવો સ્થામ જતી ગયો. ખરાબે બાજેલા વહાણ જેવી એની કાયા..... જણે સાત ભવના વાવડામાં ઉતરો થઈ ગઈ.

ઠોસી એક અક્ષર પણ ન બોલી કેવળ આમ સારે નેઈ રહી.

‘મા !’ જીવાન છોકરાએ કહ્યું. ‘તું હવે ધરપત રાખ. મારા દલડામાં મેરામણના કોડ જાગે છે. મારા કાનમાં મેરામણનાં નોતરાં બોલે છે. કાલ સવારે આવતો રહોય. એક વાર બધાનાં ડાયાં ખૂરવા જવા દે. એક વાર મને ય એની મેજ લેવા દે. હું ય મેરામણ બાપના ખારવાનો છોકરો છું મને ય એની હારે બચ ભરવા દે.’

(૨)

બગેલો ‘લખપસાવ’ જમ-સલામાના કંઠાળનાં પાણીમાં રાજદરબારે કો મદગળતા માતંગ શો ખૂલે છે. એના મેરામની પૂતળોયી તે લંગરની સુકાન-દાંડી સુધી સો હાથ તો એની લખાઈ છે. સમદર-તળથી દસ હાથ તો એની આંતરી હેમી છે. આગળ પાંચ હાથ તો એનું પરમાણુ લાંબું છે. કુંઠાથી તે ચોર સુધી એના કુવાયબની ઉંચાઈ પચાસ હાથની છે, ને એના ઉપર પાંચ હાથ લાંબો ખજ દરદર છે. ને

દરિયાલાકને સલામાના વહાણના વાડાની આ કરામતના જણે પડકાર આપી રહ્યો છે. બગલાની પાંખ જેવું-સમદરથી જેવું સરેદ એનું સહપોત આઠે દિશાને જણે નોતરાં લે છે. ‘લખપસાવ’ બનાવટમાં બચેલો, પણ એનો કાકામકા બધાય રૂપે મારી નેવો. કમર ખાંડીનો મોજ ઉપાડે ત્યારે તો એનો કંઠોરો દરિયાલાકને માંડમાંડ બચો ભરે ને એનું વહાણ પાણીના કોડા પકડે. પ્રાગરાજ પાસે ગંગા જમનાનો સંજમ થાય ને એ બાજુ ઉછળતી જમનાનાં કાળાં પાણીની વચમાંથી ઘોળા ગંગા જણે વહેતી હોય એવો તો એનો શરિરો પડે છે. ખંભાળિયાના બાટિયા વહાણવટી પરસો-તમ પ્રેમચંદની દરિયાપારની આંટ ને દરિયા-પારનાં સાહસનો એ મગરૂખ ખૂરત છે.

ને એ મગરૂખ બગલાના સથા ઉપર ઉમેલા ને ખલાસીએ એની ઓલાદ સમા-રતા હતા એમાં જગલો મગરૂખ દેખાતો હતો. આખી ખલાસના દામ માત્ર બસો ઠોરી એને મળવાની હતી. ઠોરી ખલાસ થવાની હતી છ મહિના પછી, પણ છ મહિના ખાવું, પીવું, સાહસ કરવું, પોતાના હેડીદારોમાં નામ મઠવું, મા માયેથી કલક દૂર કરવું, એ બધું પરસોતમ શેકને માથે હતું. એને લીંબલાનું’યે ખરચ ન હતું. વહાણ સલામામાં પાણું ખલાસ થાય ત્યારે એના સથા ઉપરથી ઉતરતાં વેત એના હાથમાં બસો છનાછન પડવાની હતી.

એ બસો ઠોરીની સરેદ સરેદ ચાંદો એને માટે સ્થામચુંદર વહુ લાવશે...ઉપડ ‘લખપસાવ’ ઉપડ ! ચરે ! કેવા કેવા મનના ઘોડા તારા જડના ઘોડા ઉપર મહાર બાંધી મેઠા છે !

વહાણને વિદાય દેવાને તો કંઠાળના નર-નારીઓનું ટોણું આવ્યું છે. લગભગ બધાએ દાર પીધો છે, લગભગ બધા જ બેભાન જેવા છે. કોઈ ગાય છે, કોઈ રૂચે છે, કોઈ બલામણુ દે છે ને કોઈક રેતમાં કે સથા ઉપર ચકચૂર પડ્યા છે. એ બધાથી દૂર ઠોસી એકલી બેઠી છે.

'હો...હો...હો...હો.....' ના બારે હોકારાની વચમાં વદાણું-લગર ખેંચણું. ભરતી આવી, ને વદાણું અચ્છું, ટાણું. હોડીમાં બેઠા બેઠા મહેતાએ અને સુમ્મદને ધીમે ધીમે વધના જતા મોઢા અવાજે સચા ઉપર ઊભેલા ટડેલને ભલામણે આપવા માંડી...વતનની પ્રીત જળે વદાણુંને વળગી 'હોય એમ એનાં પાટિયે પાટિયાં કચૂડવા લાગ્યાં. એની આલાદ જળે નિસાસા નાંખવા માંડી.

....ને ધડીવારમાં 'લખપસાવ'ના ત્રણે ત્રણ સદ ઉપડી ગયા. ત્રણે સદ પવનમાં તાણું કરવા લાગ્યાં. પાટિયાનો બન્ને હોય એમ એનો પવન ચાપટ પડેલો થયો.

અને સારસ ને તેતરનાં ઠોળાં થ' વદાણુંને વિદાય દબને-મધદરિયાને કિનારે વળાંતને પાછા કાંઠા તરફ ફરવા લાગ્યાં.

વદાણું અચ્છું. વદાણુવાળા ખરવા. વિદાય હેનાગ ખરવા. ભરામ વળતાં મેરામણ પણ ખરવો. માથેથી સૂરજ પણ ખરવો. પણ ન ખરતી એક ડોરતી. મેરામણ ને આમ જ્યાં મળતાં હતાં એ કોર ઉપર ખીટ માંડીને એ એકલી અટુલી મૂઠ જેવી ઉભી હતી.

(૩)

મેરાના પાંજરામાં બેઠેલા સમાધિયાએ જૂસ પાડી : 'સમાલ ! સમાલ ! સમાલ ! સમાલ !' પંતોળી નામુદો નવે તીક્ષ્ણિત જણાવે. બ્રાહ્મણી માંડીને હંતાન સુધીના મેરામણની ગદીએ ગદી ને મારગે મારમ, વાવડે વાવડે ને વદાણે વદાણું પારખુ. આજ પણ હોઠો આ દરિયા સારંગની જાત ભાનની સાથ સંધરી રહ્યું છે. એ પાંખાની...લખ્યું છે ૧ ચીવાજ મદારાજને શીરંગી સાથે, મરાની આરમાર બિઝવવાની મન થઈ ત્યારે કાંતોજ આંતરિયા ને વીરોજ આંતરિયા ને આમણજ પંતની દારોદાર પાનાઓને ચ રાખેલો. એ પાનાઓએ સામે અરાજ દીધો :

'સમાલ ! સમાલ ! સમાલ !'

સમાધિયાએ સાદ દીધો : 'નાખૂદા સમાલ ! સુકાની સમાલ ! સારંગ સમાલ ! વાવડો ! વાવડો ! અખાઈ વાવડો !'

અખાઈ એટલે બસરા બસરાની દિસામાંથી આવતો વાવડો એટલે અખાઈ વાવડો. અમિ ખુણામાંથી વાવડો આવે એ અખાઈ વાવડો : બસ તુકાન.

'સદ સંગે ! આલાદ સંભાળ ! સુકાની, હોદિયાર ! પાતાબીએ આદેશ આપ્યો : 'સમાધિયા, હોડો. ઉતર !'

સમાધિયા હોડો ઉતર્યો. ને બીજા બધા સદ સંગેલસા મંડ્યા. સુકાનીએ વદાણુંને મા'રે તીર ફરી કાપવા માંડ્યો. તુકાન એમને આંખી જાય એ પડેલાં ને વદાણુંને મોરે ફરી જાય ને વંદાર નો પવનને પીક છે તો વદાણું એના મારગમાંથી પારું તો પડે, પણ એને દરકત નડવાના સંજોગો પહોંચ્યા આજ સાથ.

હર હર દરિયાની કોર ઉપર જળે ચાંદીના વરખ ચડવા લાગ્યા. કોરની પાછળ પાછળ ધૂધળો ધૂમસ વાદળાંની જેમ ફેંકવા લાગ્યો. પવનનું બાણ વધતું ગયું, ને વદાણું વધારે ને વધારે દીંચવા લાગ્યું. આઠાણેનો રંગ કાળાથ પડના લીલા રંગનો થવા લાગ્યો, ને દરિયાના પાણીમાં મુલાખી જાય પડવા લાગી. મોળાને કિજાળ વધકા લાગ્યો ને વદાણુંને ચૂસવાને જલને વધારે ને વધારે જોરથી થપાટ મારવા માંડ્યો.

'તુકાન.....તુકાન.....'

રાક્ષસી થપાટ જળે 'લખપસાવ'ને લાગી. અત્યારે આ મમડુન વદાણું ન હતું. પણ ખૂનમે ચોલા દરિયામાલની કાદમાંથી ઘટકવા માગના નાસેડું જેવું હતું.

'હ....હ....હ....' વાવડો ચિતરાજ દરેલો ને જળે કુમળા જાડ ઉપર કુદાડોનો પા પડ્યો દોષ એમ કુવાચંબ ખટકીને ઉઠી ગયો.

‘કાપો ! મારા બાપ, કાપો !’ નાખુદાએ બ્રૂમ પાડી.

કુહાડાથી કુવાચંબના તુટેલા કટકાને કાપીને ફેંકી દેવાને બધાસીએ કૂદી પડ્યા. બટકેલા કુવાચંબ...એનો કટકો પવનમાં હીચ લ્યે. એની સંગાથે આલાદથી સદ સાંધો હોય, દોરડાના બંધ હોય, પરમાણુના આડ હોય. વાવડો જાણે સાવરણી લઈને વહાણનો સથો વાળવો બેઠો. સથા ઉપર, તતક ઉપર જે કાંઈ હડફે ચડ્યું એ આ બચંકર સવરણીએ વાળા નાખ્યું. કોડો સાફ. બીજે કુવાચંબ મૂળમાંથી ઉખેડીને ફેંકી દીધો ને એનો માર વહાણનાં પાટિયાં પહોળાં કરવા લાગ્યો. માળખું ખજ-બજવા માંડ્યું.

ને આ બધો જંગાર નાના મોટા અનેક દોરડાઓની સંધાયેલા હોવાથી વહાણથી જુદે પડે નહિ. પાછળ ખેંચાતો આવે. વહાણખ તાણતો આવે. ઉછળતા મોળ સામે આડધરતાં એનો માર વાંકો દરે. ને મોળનો તરર કરી, માર તો બલભલા વહાણના કુચ્ચા કરી નાંખે.

‘કાપો ! કાપો !’ પતિભી નાખુદાએ ફરી હાકલ કરી. ‘કાપો. કાપો.’ ને એણે કુહાડો લીધો.

પડછંદ વૃક્ષાનમાં, મોળના ઘોડા આખા વહાણને કૂદી સામે પાર જતાં હોય, સામી છાતીએ ઉભા રહેવા માગે તો હિડી જાયો એટલું વાવડાનું તાણ હોય...ત્યાં કુવાચંબ કાપવો એ રમત વાત નથી.

વૃક્ષાની ચીસની ઉપરવટ કુહાડાના પડ-જાવ આજી રહ્યા. સઢની ચપાટના ફડફાટ જૂમ્માસિહની ડબ્બક જેવા ધુરંદા હતા. વાવડો વિકરાળ હસતો હતો. વહાણનું પાટિયે પાટિયું ખારે ખેંચતી દરિયાદ-ચીસો નાંખતું હતું.

‘હાં બેલી. વાહ બેલી, ઉધામો ઉધામો ! આજયોળ દરિયાલાલ ! બોલો જે દરિયાલાલ !, નાખુદાએ અવાજ દેવા માંડ્યો : ‘હાં બેલી,

સૌજન્ય

વરસાદ ધેરાયો હતો.

ન્યુયોર્કની એક ઓશીસ પાસે રસ્તામાં એક મોટર ઉભી હતી.

ઓશીસના દરવાજામાંથી એકે વૃદ્ધ દેખાતી સન્નારી નીકળી. વરસાદ ઝળુંઝળું થઈ રહી હતો. વરસાદ પડવા શરૂ થાય એ પહેલાં મોટરમાં બેસી જવા ઉતાવળી ઉતાવળી જતી હતી.

શોફરે બારણું ઉઘાડ્યું. વૃદ્ધ સન્નારીએ મોટરમાં પગ મૂક્યો અને વરસાદ પડવા માંડ્યો.

‘પહેંચી તો ખરી; હવે વરસાદ બરે પડે’ એ સન્નારીએ મોટરમાં પડેલું જાયું હાથમાં લઈ પિરસામાંથી ચરમા કાઢવા માંડ્યા.

‘ચરમા જુલી ગઈ. શોફર, જરા થોભો ! ચરમા લઈ આવું.’

‘બાઈ સાહેબ ! વરસાદ પડે છે. આપ બેસા રહેા હું લઈ આવું.’

‘નો, મારી શરતચૂકનું પરિણામ તમારે શા માટે ભોગવવું જોઈએ ! હું ચરમા જુલી ગઈ છું તો મારે જ લેવા જવું જોઈએ.’

આ વૃદ્ધ સન્નારી તે યુનાઇટેડ નેશન્સની સભાની ખાસ દિન્દી એલમી અને દિન્દના વજરે આલમનાં બહેન શ્રીમતી વિન્યાલકમી પંડિત હતાં.

સ્વપ્ન !

નિદ્રાની ભોમમદી રામોનાં ફૂલોં
ખિલ્યાં ને એક એક એકલાં છ રે.

અંધારી રાતમદી અંતરની છાત્રભરી
જાયે આકાશ હું તો જીડ્યો છ રે.

આકાશી ભોમકાનાં સ્વપ્નપ્રવાસ મદી
ચમકતા તારલા જેવા છ રે.

તારા દેશ દેશ ભૂરશ લગાવતા
તારાને એક હું તો ચૂક્યો છ રે.

ચૂક્યો ત્યાં તારતો મગડ્યો ત્યાં પૃથ્વીયે
ફૂલોંની છાત્ર ત્યાં વેરાણી છ રે.

વેરામાં ફૂલ ને પથરામાં ધરતીયે
ફૂલની પથારી તહીં બજાવી છ રે.

તુડી ત્યાં નિંદ્રા મારી, પડ્યો તો ખાટ્યી
પથરની ધાર મને વાગી છ રે.

હોતાં સંભાષમાં પુષ્પ કે તારલા
જેવું મેં ત્યાં જાગી છ રે.

બૂધેન્દ્ર કા. વકીલ

હવાયો હજી એકવાર ! આમ કાપઃ કરો બાપલા
આગયોગ.....'

જડકોત્રો કુવાચંબ કુદાગના વાચી કપાયેલી
આસાદ અને સડની સાથે દરિયામાં ઉડી પડ્યો.

એકાએક ચીસ આવી :'

'નાખૂદા ! નાખૂદા ! સમાધ !'

'સમાધ બેલી !'

'નાખૂદા ! ખારવો મયો ! ખારવો !
પાછળ.....ઠિરોડામાં...ખારવો.....'

જડકોત્રો કુવાચંબનું પવનનાંચ તુડી જતાં
વડાજીનો મોઝો દગવો સરો. પરાયું તાજું મટતાં
પરાનનો પડાર જાણે વડાજીની બાંધણીએ

જાણ્યો. વાવડાની સન્મુખ વડાજી સરવા લાગ્યું.

'ખારવો ! ખારવો ! ખારવો મયો !
સમાધિયાની બૂમ વડાજીમાં ચારે તરફ ફરી
વળી. જાણે નાખુદાને દૂંદી રહી.

અઘાસીએ દોડ્યા. ઝાળી જમણી બાજુની
કિનાર ઉપર લટકાઈ લટકાઈને દરિયામાં
પછાડ જેવા લાગ્યા. પણ કાઈ તરફ તરફ
માનવો એમના દોડમાં આંખું નહિ.

'દારડું' નાંખો. ખારવો ક્યાં છ ? કાઈ
બાળો છો !'

'સદ સંભાષે એ તો ગયો બેલો ! ધા કરતો'તો
ત્યાં સદ છૂટ્યો અને કુદારી પછી એના માથા
ઉપર ફરી વળી. સદ રડેલાઈ મયો. અને
વાવડો એને ઉપાડી મયો !'

'કાણું હતો !'

'નાથી ડોસીનો જીવ. એ પરજીવાનો હતો.
પરજીવા પડેલાં પડેલી જ ખલાસે આવ્યો હતો !'

'એની વેળ ખલાસ થઈ ત્યારે. બવેમવની'
મોજીયું કરાવે દરિયાલાસ એને.'

'લખપસાવ' પડાયેલું' પણ દિ'મનભેર
પાણું સલાવાને કઠિ આવ્યું ને કંઠાગના કંઠેક
નરવારીએ એને આદરવા કઠિ ઉઠાંદતો. દારના
યેનમાં કેટલાંક પજાખરાં બેભાન પડ્યાં હતાં;
કેટલાંક પ્રિયાની મૂરન સૂરનમાં બેભાન થયા
હતા; કેટલાંક ખાલમને મગરાનો આશામાં
બેભાન પડ્યા હતા—ને બધા ગાતા હતા.
ચીસો પાડતાં હતા—ને બધાથી દૂર દૂર દારની
મદ વજર નાથી ડોસી બેભાન પડી હતી.

'લખપસાવ' પાણું આવ્યું પણ એનો
જીવો પાછો નડેનો આવ્યો. એના ઉપર
કાંઈ એકાકીનેવ દરિયાલાસે એની સામે જોઈ
ન હતું.

દરિયાલાસ તો દોગળા રેવ-મેલડી નેતા.
એ કે તેને લયોડની જેમ દેઃ મે તેનું લગાડની
જેમ મે—ને એનો સાદ જીવે આંખી મયો હતો.

એક વખતના પરદામાં ગૂંબજાયેલી સ્ત્રી તેની ઉંમરના ૪૨ મા વર્ષે કેવળ પોતાના ઉત્સાહથી ભણીને પદવી મેળવી શકી એવું અત્યારે કહેવું કઠીએ તો કહેવું પ સાચું નહિ લાગે, પરંતુ એ જ વાત અમારા ઇન્દિરાખડેને પ્રત્યક્ષ કરી બતાવી છે.

દશ વર્ષ પહેલાંની આ વાત છે. ડેક્કન જીમખાના ઉપર હું રહેતી હતી ત્યારે ફલટન-કર કુટુંબ મારફત મારી અને તેમની પહેલી ઝોળખાણુ થયેલી. પણ આ દશ વર્ષ પછી સૌ. ઇન્દિરાખડેનેને જોવાની અને તેમના વિગેનો આજે કાઠ પછુ વાત હું કરું તો તે ખરી મનાય પણ નહિ.

૨૩ વર્ષની ઉંમર સુધી સરદારના ઘરના રિવાજ સુગળ તેમની મિંદગી પરદા પાછળ પીતી હતી. તેમના પતિ શ્રી. બાળાસાહેબ ચૌહાણુ ફલટનના રાજસાહેબના એ. ડી. સી. તરીકે મેળમેજી પરિવર્તમાં જઈ આવ્યા, અને ત્યારથી તેમના ઘરના પરદાનશિત અને જૂના વાતાવરણમાં ધીમે ધીમે ફેર થતા માંડ્યો. તેમનાં સાસુ વગેરે સાથે પરદા છોડી ગાડીમાં ફરવામાં તેમને વિશેષ આનંદ આવવા લાગ્યો. ગાડીના પડદા ઉઠા કરીને તે અવાર નવાર જુદી જુદી જગ્યાઓ જોવા જતાં.

તેઓ પૂતા આવ્યા ત્યારે આવી સુધારક મન:સ્થિતિમાં ડેક્કન જીમખાના ઉપરના નવા રહેણાણમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો. બીજાં સુધારક કુટુંબો જેમ આનંદ પ્રમેદ કરે છે તેમ આપણને પણ કેમ હલક ન હોય, એવી ભાવના સાથે તેમણે વારંવાર બહાર જવાની શરૂઆત કરી. તે વખતે તેઓ શરૂઆતી શરૂઆતી મારી સાથે બહાર ફરવા આવતાં. રસ્તામાં કેમ ચાલવું એ સૌથી મોટા વિકટ પ્રશ્ન અમારી સામે પડેલો હતો, પણ અમે બંને બહેનપણીએ ધીમેથી એ

સૌ. ઇન્દિરાખાઠ ચૌહાણ

લેખિકા

સૌ. ચંપાવતી પાટણકર

*

પ્રથમ પતાની દીવો. દશ વર્ષ પહેલાં સાગ્રે જ રસ્તા ઉપર ચાલનાર ઇન્દિરાખાઈ, આજે પદવીધર થયાં પછી સમા સમારંભમાં છૂટથી ભાગ લેનારાં એ જ ઇન્દિરાખાઈ હશે કે કેમ એવો આપણને પ્રશ્ન થાય.

ઇન્દિરાખાઈને જન્મ અરવળમાં ૧૯૦૩ની સાલના ઓક્ટોબર મહિનામાં થયો છે. પણ તેમનું શૈશવ મજેન્દ્રગઢમાં વિત્યું છે. તેમના પિતાનું નામ દોલતરાવ માલોજીરાવ ઘોરપોડે અને માતાનું નામ પાર્વતીબાઈ હતું. સૌ. ઇન્દિરાખાઈનું લગ્ન કાઠાણુરમાં ચૌદ વર્ષની ઉંમરે શ્રી. અમરસિંહ રત્નાજીરાવ ચૌહાણ સાથે થયું. તે વખતે તેમને ફક્ત કાનડી

બાપા જ આવડતી હતી; કારણ કે ગળે-દ-
ખાસમાં કાનથીનું મદત ધણું હતું. તેથી તેઓ
ઝપટાપંથ મારી બોલી શકતાં નહિ. લગ્ન
પછી કેટલાંક વર્ષો સુધી તેઓ કસ્ટનમાં રહ્યાં
હતાં ત્યારે પોતે યોડું ઉચ્ચ શિક્ષણ લઈ શકે
તો સારું, એમ તેમને લાગ્યું. આ આશયથી
તેમણે એક શિક્ષક રોક્યો. તે શિક્ષકે તેમને
કહ્યું: 'તમારા આ જન્મમાં તો તમે ધારો છો
તેવું શિક્ષણ મેળવી શકો નહિ. માટે તમારી
આ ધૂન છોડી દો.' પણ સો. ઇન્દિરાજહેને
તેમની ધીર ગંભિર વૃત્તિથી જ તેમના બાગ્યની
રેખા પસંદાવી નાખી.

૧૯૪૧ની સાલમાં તેઓ મેટ્રીક પાસ
થયાં. મેટ્રીકમાં બેસવાનું તેમની પૂર્વકલ્પનાનું
મૂર્તસ્વરૂપ આવતાં તેમણે વિશેષ અભ્યાસની
શરૂઆત કરી. ૧૧ વર્ષ પહેલાં પૂર્વશિક્ષણનો
પાયો નાખ્યો ત્યારે અભ્યાસ કઈ રીતે કરવો
એની જ કલ્પના થી હતી! તે વખતે તેમને
પુત્ર પ્રીતસિંહ પણ મેટ્રીકમાં જ હતો. એટલે
મા-દીકરા-બહેનો અભ્યાસ ભેગાં થઈ આવે
હતો. પરીક્ષા આવી ત્યારે પણ ગમ્મત થઈ.
મા-દીકરાનું પરિણામ પણ એક જ દિવસે
જાણવામાં આવતાં ઘરમાં આનંદ ઉત્સવ
કઈ રહ્યો.

‘તમને આટલે વર્ષે તમારી દીકરીઓ
નેરડી હાકરીઓ સાથે બેસીને અભ્યાસ કર-
વાનું છે’ હાથે છે? એવું ત્યારે કોઈએ
પૂછ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું: ‘મારા બાગ્યો
અત્યારે ઉચ્ચ શિક્ષણ લે છે ત્યારે તેમની
સાથેની વાતોમાં બાગ લેતાં મને યોડું યોડું

ચાન મળે છે. પરંતુ એવું શિક્ષણ મેળવવું
એ મારી ઉચ્છેદ કલ્પા હતી. હંમેશાં મારે
સુશિક્ષિત અને મોટા માણસોમાં હજવામળ-
વાનો પ્રસંગ આવે છે, એ દૃષ્ટિથી યોડું
છગ્ગીય અને યોડું મરાઠી શિક્ષણ મેળવી લેવું
એ દૃષ્ટિએ મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. પણ મારી
કલ્પનાનું મૂર્ત સ્વરૂપ અને મળશે એવું સ્વપ્ને
પણ મને તે વખતે લાગ્યું ન હતું, કોઈ વખત
એવા પ્રસંગે પણ આવતા, કે તાર આવે
ત્યારે પાંડાઈ પાસે એ તાર વંચાવા જવું પડતું.
આવો પ્રસંગ ફરીથી ન આવે એટલા માટે
મેં શિક્ષણ લેવાની શરૂઆત કરી. ઓ.
ચોદાણેને શિક્ષણનો અત્યંત શીખ છે. સી.
કેળવણી સંબંધમાં તેમના વિચારો માનનીય
છે. ‘નાપાસ થાય તો દરકત નહિ, પણ
આગળ વધો, આગળ શીખો.’ એવું હંમેશાં
તેમનું ચેતસાદન હતું. એ જ પ્રમાણે કસ્ટનના
રાજ સાહેબ અને રાણી સાહેબ થી સદ્ગીરીથી
એ બેઉનું શિક્ષણશાળું ધણું મોટું છે. તે
બેઠકના સુધારક વિચારોથી મારા શિક્ષણને
ધણે સારો વેગ મળ્યો. એ બધાની પીઠખળથી
મારી શિક્ષણની માઠી આગળ ને આગળ
વધતી જતી હતી. ઓ. ચોદાણે પણ ધણી
વખત જાતે મુશ્કેલીઓ સદન કરીને પણ મને
પરીધર કરી છે.

એટલે જ મને લાગે છે કે મારા શિક્ષણનું
એક નેટવું મારે હાથે જાય છે તેનાથી ધણું
વધારે જાત્રાસાહેબને મારે આપવું જોઈએ;
કેમ કે પુરોના પીઠખળ વગર કોઈ પણ સીને
એની અનુભવ આદર્શ પૂરી કરવી એ ખરેખર
મુશ્કેલ વસ્તુ છે.’

મં જી લિ કા

- ચોવનનું સૌંદર્ય જીવન પ્રેરક છે, સૌંદર્યનું ચોવન જીવનપ્રેરક છે.
- ધનની રોખા ઉદારતા છે, પણ ઉદારતા ધન વિના થ શકે છે.
- અજ્ઞાનતા અધારા કરતાં અધારાનું અજ્ઞાન વધારે બપગ્ગતક છે.
- જીવનની મતિ એ પ્રગતિ નથી; મતિનું જીવન એ પ્રગતિ છે.

[મિલ મિલ વિચાર અને વતન ધર-
વતી ફેટલીક બહેનો સમાગને લગતા અનેક
પ્રશ્નો પરત્વે સખીભાવથી વિચારિનિમગ્ન કરે
છે. તેમ કરવામાં મૂળમૂત સિદ્ધાન્તો સુધી
તેમની દષ્ટિ પહોંચી જાય છે. આવા પ્રયાસથી
તેઓ આનંદ અને જ્ઞાન પામે છે.]

૨ માથે માર : આંખે અંધાપો

(મને લાગે છે કે વ્યાસે દ્રોપદીવચ્ચરણનો
કિસ્સો કાઠ અત્યંત ન કદ્યો શકે એવા
અત્યાચાર તરીકે નથી વર્ણવ્યો, પણ પોતાના
કાળનાં દુષ્ટ રાજ્યોમાં બનતી હકીકતોને મનો-
વેષક રીતે વર્ણવી છે. મને એમ બાસે છે કે
ગરીબ રૂપતની સ્ત્રીઓની તથા હારેલા દુરમ-
નની સ્ત્રીઓની આવી રીતે ખુલામાં ચે લાજ
હુંટવી એ આપણા દેશમાં લાંબા કાળથી ચાલી
આવેલું પાપ છે. —કિશોરલાલ મણિલાલ

દિવ્યઃ

• મને ઘણી વેળાએ એમ લાગ્યું છે કે
આપણી વીસમી સદીના લોકોએ જીવનની
જરૂરિયાતો હઠપાર વધારી મૂકી છે. પરિણામે
સુખસગવડની શક્તિ યવાને ન બદલે નિવારી
શકાય તેવી અગવડો અને અનિચ્છનીય જવા-
બદારીઓ અનેક ગણી થવા પામી છે.

મર્યાદા

ખરી વાત છે. High thinking and
simple living. (ઉંચાત વિચાર અને સાદું
જીવન)નું શ્રેયાર્થક સૂત્ર આપણે અપનાવી
શકતાં નથી. સરલ, સુખી ગ્રામજીવન ત્વજ
આપણે ધમાલીયા શહેરી જીવનનાં વિલાસ
અને વિકારનાં લોભ બન્યા છીએ.

સવિતા:

જુઓને, ગામડામાં ગાંઠ ઉપર ગાંઠ
આપણે પગથી કાપી નાંખતા; તે હવે બાલા-
હનુમાનથી ભદ્રકાલી સુધી ચાલીને જતાં ચાક
અને કંટાળો અહેમતીએ છીએ. મોટર બસ
માટે કલાકના કલાક ભિન્ન રહેલું પડે તો

ધર-ગોષ્ઠી

શ્રી. 'પંથિક'

*

ભિન્ન રહીએ, પણ એમ નહિ, કે ચાલો પગ
બિપાડી પા કલાકમાં પહોંચી જઈએ.

પેરીન:

પગે રસ્તો કાપી નાખવાની વાત ઠીક છે.
આપણા કરતાં વિલાયતની બાતુઓ આ બાજ-
તમાં વિશેષ શક્તિ અને સ્વાસ્થ્ય ધરાવે છે.
પરંતુ, ખરું પૂછો તો મોટર બસ માટે કલકા
સુધી રાહ ભેંચા કરવી તેમાં આપણો વાંક
છે. મોટર બસની અધિકારી સંસ્થાને તમે
કરિયાદ કેમ કરતાં નથી ?

મર્યાદા

તેમાં અધિકારી સંસ્થા શું કરે ? તેમની
પાસે પૂરતી સંખ્યામાં મોટર નથી અને તેથી
લોકોને 'ચોડાં સમય સુધી તકલીફ ભોગવવી
પડશે તેવું' નિખાલસ વિગતિ-નિવેદન બિચા-
રાઓએ છાપામાં મોટી મોટી જાહેરખબર
હારા કરેલું જ છે.

સવિતા:

પૂરતી સંખ્યામાં મોટરો નહોતી તો પછી
આટલો ઉત્પાદન કરવાની મ્યુનિસિપાલિટીને
શી જરૂર પડી ? વળી મોટરો એવી લાંબા
છે કે બિનરતી વખતે ફેટલાં ચે માણસોનાં
કપાળ ફૂટે છે ?

મર્યાદા

આ બાબતની ચેતવણી અધિકારીઓએ
છાપામાં છપાવી છે છતાં આપણા લોકો ધ્યાન

ન રાખે તેને મુનિસિપલ એક્સિસરે ચું કરે ?
કતારમાં ઊભા રહેવાની શિસ્ત પણ આપણા
લોભા પાળી શકતા નથી, છતાં અધિકારી
વર્ગની કમર આપણે કાઢ્યા કરીએ તે પરથી
તો એમ જ લાગે કે, આપણને સ્વરાજ મળશે
તો પણ તેને પચાવવાની શક્તિ અને વ્યવસ્થા
આપણામાં નથી.

સચિતા :

તમે સ્વરાજની મોટી વાતો કરો છો,
પણ પાછી તૈયારી પ્રથમથી ક્યાં વિના મુ.
સંસ્થાએ મોટરો દોઝાવવાની પ્રતિષ્ઠા આપી
તેમાં સ્વરાજ પચાવવાની ક્યો અતની શક્તિ
અને વ્યવસ્થાની લાયકાત તેમણે બતાવી છે ?
પૂર્તી સાધનસામગ્રી સિવાય આપણે કદી
મૂંઝા પેટાનીએ છીએ ?

ચેરીન :

મદને તો આ બધી મોટર બસની બદ-
લીની ધમાધમાં રાજદારણ દેખાય છે. જૂની
પંખીના સંચાલકો કોન્ગ્રેસ પણ તરફ સદાનુ-
મતિ ધરાવના નહોતા તેમને સત્તાના બળથી
ર કપાં.

મજા :

એવા અંગન દેખેના હેતુ નથી. પરંતુ
બાપી દુનિયામાં આજકાલ ઉલોગોનું રાષ્ટ્ર-
રણ ચાલી રહ્યું છે તે પ્રમાણે વાદનવ્યવદાર
રાષ્ટ્રિય બનાવવાનું પહેલું સાદસ હિંદમાં
અમદાવાદ મ્યુએ ઉપાડ્યું તે માટે તેને ધન્ય-
રાદ થતે છે. મજુર મદાગળ જેવી સંગીન
કરેલા પણ આંધીજીએ પ્રથમ અમદાવાદમાં જ
રેલાઈ. સત્યામદાગ્રમ પણ અમદાવાદમાં જ
રેલાઈ. બાપી કોઈપણ પ્રકારની નવી નીતિ
કે વ્યવસ્થા આવે ત્યારે યોદીધણી યુવવજુ
અને વ્યવસ્થા બોમ્બી તેવાં નેપથ્યે.

વિચાર :

મદને લાગે છે કે આ બધી વાદન વ્યવ-
દારની વ્યવસ્થા કરવામાં સ્ત્રી-વર્ગની સહાય

દેવામાં આવી નથી, તેમ જ સ્ત્રીઓની સમ-
વડતા સાચવવા એક પણ વિચિત્ર પમણું
જરાયું નથી. નથી સ્ત્રીઓ માટે ખાસ બેઠકો
રાખી : નથી સ્ત્રીઓ માટે કતારમાં કંઈ રેલાયું.

મજા :

સ્ત્રીઓની બેઠક માટે કે જુદી કતાર માટે
અસાધ્ય સમવડ મામતી તે આપણને કેમ
શેભે ? આપણે તો સ્ત્રી પુરુષના સમાન હક્કની
દિમાયત કરીએ છીએ.

તરલા :

તમે જે બધી અમલ સમવડની મીમાંસા
કરી તેમાં મૂળથી જ દોષ રહેલો છે. કોઈપણ
ઓલોગીક પ્રતિષ્ઠા—બધે પછી તે વૈષાકિત
દોષ કે સામુદાયિક દોષ—નફાખોરીના ધોરણ
ઉપર ચાલે ત્યાં સુધી જનતાને ખૂબે મહેદિ
સદન જ ક્યાં કરવાનું. જૂની બસ કુંપનીમાં
ચતો નહીં તેના ડીરકટરો અને શેર હોલ્ડરો
લઈ જતા. હવેથી મેળવવામાં આવતા નફાનો
લાભ સંધાના સંચાલકો અને મોટા પક્ષર
ખાતા અધિકારીઓ અને લાભનાવળમના
વેપારીઓ અને કંદાકટરો બોમવવાના. ત્યાં
સુધી પારકાના અમથી ઉત્પન્ન થતી સંપત્તિમાં
નફાખોરીની વૃત્તિ ચાલુ રહેવા દેવામાં આવશે
અને નફાનો લાભ ઉઠાવી જવા રદામે પ્રતિ-
બધ સુકવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી આપણે
આરમાં કલો. સુધી ઊભા રહેવાનું, માર્ગો
દોઝાવાનાં અને ગિયા દરો આપવાનાં.

મજા :

મુ. સંસ્થા મોટરો દોઝાવી નહીં કરશે
તેનો લાભ આખરે જનતાને જ મળશે તે તમે
કેમ બૂલી જાઓ છો ?

સચિતા :

વોપકમાં વાર્ષિક નફાની બાકી કાઢના
સુધીમાં આંતરિક ખરચની રકમ જ એવી વધી
પડશે કે સરકારના રંમ વરો જ નીકળી પડશે.

તરલા :

તેથી જ મહે તમને સમવડવા પ્રયત્ન

ક્યો કે આજકાલના મૂડીવાદના અંગત નફા-ખોરીના જમાનામાં નફાનો લાભ આડાઅવળો ફોફાઈ જશે. અત્યારની આપણી સંસ્થાઓ તેમ જ વ્યક્તિઓ મૂડીવાદી માનસ જાણે અજાણે ધરાવે છે. તમને ખબર હશે કે વનરપતિ ઘી બનાવતાં કારખાનાં બંધ કરી દેવાની ઘોષણા આપણા કેટલાક રાષ્ટ્રિય પ્રધાનોએ કરેલી; લોકો હંડા પડે તે હેતુથી; પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે કારખાનાં બંધ ન થયાં, એટલું જ નહિ, પણ હવે તે કારખાના-વાળાઓને તેલ અથવા તેલી ખી સરકાર આપશે. અને રાજકારણી બાષામાં એને અંકુશ-
control-કહેવાય. જેથી લોકોનો વિરોધ-ભુવાળ બેસી જાય.

સવિતા :

આવાં કારખાનાં આપણી રાષ્ટ્રિય સરકારે બંધ કેમ નથી કરતી ? ખીજું કંઈ નહિ પણ તેલની તો છૂટ થાય ?

હયા :

અરે સવિતાબહેન, તમે વાત સરલ અને સીધી કરી. પરંતુ મૂડીવાદી નફાખોર વૃત્તિથી તમે અજાત છો. મૂડીવાદી કાળજી હંડે હોય છે. તમારા બળાપાની તેને કાંઈ પડી નથી. તમને ખબર નહિ હોય કે લાડાઈ દરમિયાન વનરપતિ ઘીના ૨૩ કારખાના થયાં તેમાં ૧૯,૦,૦૦૦ ટન આ બનાવટી ઘી તૈયાર થતું હતું. હવે વધીને ૬૯ કારખાનાં થયાં છે તેમાં ૪,૯૦,૦૦૦ ટન ઘી તૈયાર થાય છે. હજુ નવાં કારખાનાં કરવા માટેખીજી ૪૦૦ અરજીઓ ભેગી છે.

પ્રજ્ઞા :

વેપાર અને હુન્નરની ખીલવણી માટે ખાનગી સાહસ આવરયક છે. માટે જ રાષ્ટ્રિય સરકાર આવાં સાહસોને દાખી દેતાં અચકાય છે.

હયા :

તેમ હતું તો ખાનગી સાહસવાળા જૂની બસકંપનીને હાલી દેવામાં ન્યાય ક્યાં આવ્યો ? પ્રજ્ઞાબહેનને કદાચ ખબર નહિ હોય

કે, 'હરિજનખંડુ'માં વનરપતિ ઘીનાં કારખાનાં સામે કેવા પ્રજાળ વિરોધ ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. મુંબઈની હાફકિન પ્રયોગશાળના સંચાલક સર સોખી કહે છે કે, વનરપતિ ઘીના ઉપ-યોગથી શરીરનો પૂરતો વિકાસ થતો નથી. શરીરમાં Calciumનાં તત્ત્વો જલદી બળતાં નથી. શરીરના માંસના તત્ત્વોમાં અનિષ્ટ ફેર-ફાર થાય છે. વધુમાં આ ઘીને ઝોગાળવા માટે શરીરની મરતી કરતાં વધારે ગરમીની જરૂર પડે છે. ઉદર ઉપર પ્રયોગ કરવાથી સિદ્ધ થતું છે કે, ત્રીજી પેઢી અંધણી થાય છે.

દિવ્યા :

આવા પ્રમાણિત પ્રયોગો થયા હોવા છતાં આપણી રાષ્ટ્રિય સરકાર નિષ્ક્રિય રહે - તે અણુજાનતું બણાય.

તરલા :

જે. સી. કુમારપા તેના જવાબ આપતાં કહે છે : 'વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી કરવામાં આવેલા આ પ્રયોગોનાં પરિણામો જોતાં કોઈને પણ એમ લાગે કે, પ્રજાના હિતનો વિચાર કરનાર કોઈ પણ સરકારે વનરપતિ ઘીને દેશવટો દીધો હોત તથા તેના ઉત્પાદકોને સમાજ-વિરોધી ગણીને કેદમાં પૂરી દીધા હોત, પણ હિંદ તો તેનું ખોડું કરનારાં માણસોને પણ હેતથી ભેટ એટલી હદ સુધી સહિષ્ણુ છે. "

(હરિજનખંડુ, તા. ૧-૪-૪૭)

હયા :

હિંદ સહિષ્ણુ છે તેમ કહેવા કરતાં એમ કહેવું જોઈએ કે, હિંદી સમાજના નેતાઓ, ઘડવેયાઓ અને કાર્યકરોનું માનસ મૂડીવાદ-વિરોધી નથી. પ્રજાના સ્વાસ્થ્યને હાનિકારક પૂરવાર થયા થતાં બનાવટી ઘીનાં કારખાનાંની સીલ ન લાગે તેમાં ખીજો ક્યો હેતુ હોઈ શકે ? આ ઉલોગના સંબંધમાં વક્ત જાગોની નીતિ વિના વિલંબે અખત્યાર કરવાનો આમ્રહ શ્રી. કુમારપા જેવા સ્થિરનીતિવાળા સભ્યનો પણ કરી રહ્યા છે.

‘શ્રીઆ રાજ્ય’ ભોગવતા ઉત્તર અમેરિકાના આદિવાસીઓ.

‘હોપિટા’

*

અમેરિકાના ઉત્તરના પ્રદેશમાં ત્યાંના આદિવાસી ઇન્ડિયનોની એક જાતિ હતી રહી છે, જેને ‘હોપિટા’ અથવા ‘હોપી’ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. ‘હોપિટા’નો અર્થ છે શાંતિપૂર્ણ. આનો અર્થ એ નથી કે ‘હોપિટા’ જાતિ શાંત છે. એ વખત આવ્યે લડી પણ જાણે છે; અને એમ ના હોત તો આજ આદસો આદસો વર્ષ સુધી એ જાતિ પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવામાં સમર્થ બની રહી નહોત. એ જાતિ ઝમઝામોર નથી. એના જીવનવડેવારમાં અડધણુ ઉભી ન કરનાર જાતિની એ જાતિ સહેલાઈથી હોસ્ત બની શકે છે અને હોસ્ત માટે જાનની કુરબાની કરતાં પણ અચકાતી નથી.

આ જાતિ જુદા જુદા પહાડોના ઊતારા પર ખૂંપડાં બાંધી રહે છે. આ પ્રત્યેક ગામો સ્વનંત્ર છે. રાજમદારાજ જેવું ત્યાં કાંઈજ નથી. દરેક ગામમાં અલગ અલગ પ્રજાતંત્રની સમિતિ પોતાના ગામની વ્યવસ્થા કરે છે.

‘હોપિટા’ જાતિની વિચિત્રતા એ છે કે ત્યાં સ્ત્રી જ સર્વાધિકાર ભોગવે છે. માનું ને જોત્ર હોય તે છોકરાનું જોત્ર મનાય છે. રથાવર જન્મ મિષ્ટકાતની સ્ત્રી જ માસિક મનાય છે. પુરુષની ખાનગી માસિકાતની ઓળખમાં ફક્ત જોડા અને કપડાંથી વિશેષ કાંઈ હોતું નથી. વળી આપણે ત્યાં જેમ પરપુષા પછી કન્યા પોતાના સાસરે જાય છે તેમ અહીં નથી. અહીં તો કન્યા વરને પરણી પોતાને ત્યાં લઈ આવે છે. મનસજ કે, આપણે ત્યાં સમાજમાં સ્ત્રીનું ને સ્થાન છે, તેનું જ ત્યાં પુરુષનું સ્થાન છે. દિંમાં બર્મોમાં અને

તિબેટમાં આ જાનનો રિવાજ પ્રચલિત છે.

આ જાતિની લગ્નપ્રથા પણ અત્યંત વિચિત્ર છે. આ જાતિના કુમાર-કુમારિકા પોતે જ પોતાની જોડ ગોળી રમે છે. લગ્ન આવતર્માં આ જાતિની સ્ત્રીઓને સંપૂર્ણ છૂટ છે. પ્રથમ છોકરી કાંઈ છોકરાને પસંદ કરે છે અને પછી છોકરી પોતાની માતાને વાન કરે છે. છોકરીની માતા એક વાસણની અંદર ઘાન્ય ભરી છોકરાની માતા પાસે જાય છે. છોકરાની માતા પણ જો એ જ જાનનું ધાન્ય બરેલું વાસણ લઈ ઘર બહાર આવે તો સમજવું કે છોકરાની માતાને આ સંબંધ મંજૂર છે.

પછી છોકરીની પરીક્ષા શરૂ થાય છે. ત્રણ દિવસ સુધી છોકરીને સખત પરિશ્રમ કરવો પડે છે. આ પરિશ્રમમાં સફળ થાય તો આ સંબંધ આગળ વધે છે.

ચોથે દિવસે છોકરા-છોકરીના સંબંધીઓ વગેરે ભેગાં થઈને એક જાતના પેલાના પદાર્થથી બરેલાં એક વાસણ ફરતા એકઠાં મળે છે, અને તે પછી વર અને કન્યા પેલાપેલાની સાસુ સમક્ષ ગોળી રમે છે. દરેક સંબંધી પેલા પોતાનો પદાર્થ લાથમાં લઈ પરણતા તૈયાર થએલાં છોકરા-છોકરીનાં માથાં ધૂલે છે. છેવટે બંને વેવાણો મળી વરકન્યાને સ્નાન કરાવે છે. પછી અમુક રિધિ થાય છે ને લગ્ન પૂરાં થાય છે.

લગ્ન થયાં પછી આઠ-દશ દિવસ સુધી વહુને વરના ઘરમાં ફરજિયાત રહેવું પડે છે. દશ દિવસ પછી કન્યા વરને લઈ પોતાને ઘેર આવે છે. ઘેર આવી કન્યા પોતાનું સ્વનંત્ર ઘર બાંધવાનું શરૂ કરે છે. આ ઘર બાંધવામાં બીજી સ્ત્રીઓ એને મદદ કરે છે. પર બધાય છે ત્યારે કન્યા તેની દેખરેખ રાખે છે, અને વરને તો સામાન્ય મજૂર તરીકે જ કામ કરવાનું હોય છે.

અરુણ આજે સવારથી જ આનંદમાં હતો. આજે દિવાનો પત્ર આવવાનો હતો. ઊંચા પરણીને આવ્યા બાદ આ વખતે પહેલી જ વાર પોતાના પિયર ગઈ હતી. ઊંચાનો વિચાર તો ઘણી વાર પોતાના પિતાને ત્યાં જવાનો થતો, પરંતુ તે આ પ્રશ્ન અરુણ સમક્ષ મૂકતાં જ અચકાતી: કારણ કે ઊંચા અરુણના જીવનમાં એવી ઓતપ્રોત થઈ ગઈ હતી કે અરુણને ઊંચા વગર જરા પણ ચેન ન પડતું અને ઊંચા પણ અરુણને જરા મોડો આવેલો. જોતી તો વિહ્વળ બની જતી. બંનેનાં જીવન એકબીજામાં સમાઈ જઈ એકધારા પ્રવાહથી વહી રહ્યાં હતાં.

અરુણ ઘણી વખત ઊંચાને પૂછતો: “ઊંચા, તું તારા બાપુને ત્યાં જઈશ ત્યારે મારું શું થશે ?” ઊંચા ક્ષણભર તો અરુણનું મુખ નિહાળ્યા કરતી. પછી તુરત જવાબ દેતી: ‘પણ હું જઈશ ત્યારે ને ?’ અને અરુણને નિરાંતનો શ્વાસ મૂકતો જોતાં તે આનંદીત થઈ જતી. સાથે સાથે તેના દિલમાં તોફાન પણ ઊઠતું: “શું મારે મારા માતા પિતાને મળવા જવાનું નહિ ? તેઓ શું ધારશે ?” અને આવા અનેક વિચારો તેને મુંઝવતા. અને તેની આંખમાં અશ્રુમિંડો. ચમકતાં જોઈ અરુણ પણ વિચારમાં પડતો: “શું મેં તેને કેઈ પ્રકારે દુભવી હશે ? તેને શું થયું હશે ?” તેને વિચારમાં પડેશે જોતાં જ ઊંચા પાછી હર્ષમાં આવી જતી. અરુણ તરત જ પૂછતો: “ઊંચા, શું થયું હતું ?”

‘કંઈ નહિ રે’

‘મને નહિ જ કહે ને !’

‘એ તો જરા ધર ચાલે આવી મધું’ અને વળા એ મિંદુ સરી પડતાં, ત્યારે અરુણને સાચી પરિસ્થિતિનું બાન ચતું.

તેને પણ લાગતું કે, ઘર ચાલે આવે જ. તેને પણ પોતાને ઘેર જવાનું ચતું ત્યારે

પત્નીએ પોતાના પતિને બનાવેલ

એપ્રિલ ફૂલ

શ્રી. જયંતકુમાર વ્યાસ

કેટલો હર્ષ થતો ? પણ તે જ્ય તટલા દિવસ પોતાનું શું યાચ, એ સ્વાર્થી વિચાર તેને મુંઝવતો; છતાં તેનાથી સ્વાભાવિક રીતે જ પૂછી દેવાનું. ‘સ્વાર્થી’ હું ખરો ને ? તને ઘેર પણ જવા દેતો નથી ! બોલ, તારે ક્યારે જવું છે ?’

આ સર્વ પ્રશ્નાવલી વખતે ઊંચા અરુણના મુખના બાવ નીહાળ્યા કરતી, અને તરત જ બોલી દેતી: ‘મારે તમને મૂકીને જવું જ નથી. તમે જોડે આવો તો જ હું જઈ’ અને ઊંચા એક છાનો નિઃશ્વાસ મૂકતી, કારણ કે તે જાણતી હતી કે, અરુણને એાશીસમાંથી બે ત્રણ દિવસ કરતાં વધુ રમ મળે એમ હતું જ નહિ.

અને ઉપા-અશ્વિનું જીવન પાલું એકધારે વહેવા લાગતું. આ પ્રમાણે લગભગ એ વર્ષનો માસો પસાર થઈ ગયો.

ઉપાના માતાપિતાને મન તો આ સમય વિરાટ ન હતો. પહેલી જ વાર એકની એક પુત્રી પરણીને સાસરે ગયેલી અને ઠેકઠાએ કાગળ લખ્યા છતાં એ દિવસ પણ આવી જ નહિ, એટલે ઉપાની માતા કહેતી: 'હવે તો તમે જાતે જામને તેડી આવો.' ત્યારે ઉપાના પિતા પ્રથમ મૂંઝતા: 'શું ઉપા પણ સમજતી નહિ હોય? એને આવવાનું જરા પણ મન નહિ થતું હોય?' અને પાછાં બંને નક્કી કરતાં કે ન્યારે તેને આવતું દશે ત્યારે આવશે. અને ઉપાના પિતાનું જવાનું બંધ પડતું.

એવામાં અચાનક ઉપાને નાનો ભાઈ અનીલ મળે પડ્યો. પહેલાં તો ઉપાને ખાસ જણાવવામાં આવ્યું નહિ. અનીલને ઉપા ધણી જ વડાણી હતી અને ઉપાને પણ અનીલ વગર જરા પણ મનનું નહિ. અનીલની માદગી વધવા માંડી, એટલે ઉપાને જણાવવામાં આવ્યું. પણ મળતાં જ ઉપા અમરાધ હી, સાંજે અશ્વિ આવતાં જ તેને આ પત્ર બતાવ્યો. અશ્વિને પહેલાં તો એમ જ થયું કે 'એ જરો તો મારું કોણ?' પણ માંદગીનો પ્રથમ યાદ આવતાં જ તેણે આવા સ્વાર્થા વિચારને તિલાંજલિ આપી. ઉપા તો તેના મુખ સામે જ તાજા રહી હતી. અશ્વિ બાલુનો હતો કે તેણે જો જરા પણ લાગણીપ્રધાન માનસ બતાવ્યું તો ઉપાનો જવાનો વિચાર ચંદ પડ્યો. તેણે એકદમ નક્કી કરી નાખ્યું: 'ઉપા, કાલે સવારની પહેલી જ ગાડીમાં આવજો નહિયું.' ઉપા કંઈ જવાન આપે તે પહેલાં તો તે 'આવુ છું' કહીને બહાર ચાલી નીકળ્યો અને બીજો દિવસ સવારે બંને તીકળા ચૂક્યાં.

પેર આપીને બેઠું તો અનીલની રિષિનિમાં ખાસ ફેરફાર પડ્યો ન હતો. અશ્વિથી તો

ફક્ત એ જ દિવસ રહી યજ્ઞય તેમ હતું. કાશ્વ કે તેની કુંડી રજા પુરી થઈ જતી હતી. ઉપા તો અનીલની સારવારમાં પડી હતી. ઉપાને જોતાં અનીલ હર્ષયેસો થઈ ગયો હતો. તેથી અર્ધ માંદગી તો ઉપાના આવવાથી જ એાછી થઈ ગયેલી જણાઈ. છતાં ઉપા વખત કાઢીને થોડીથોડી વારે અશ્વિને મળી શેતી.

અને અશ્વિના પાછા જતાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. અશ્વિ ધણે પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેનું લાગણી-પ્રધાન માનસ કાશ્વમાં ન રહી સંકુચિત. અશ્વિનું જોની દારમાળા ચાલી. ઉપાએ તેના અંધારું છુટી નાંખ્યું.

'એમ શું કરો છો? અનીલને જરા સારું થઈ જશે એટલે તું તરત જ આવી રહીશ.'

'પરંતુ એટલા દિવસ કું એકરો શા રીતે પસાર કરીશ?'

'શું થાય?'

'પત્ર તો લખશે ને?'

અશ્વિના આ પ્રશ્ને તેને ચમકાવી.

ઉપાનો સ્વભાવ દીખળી હતો. ધણી વખત અંબીર પ્રસંગે પણ તેને દીખળ કરવાનું મન થઈ આવતું. ઉપા ધણીવાર ન્યારે આમ આનંદમાં આવી જતી અને અશ્વિને પોતાના વગર ધડી પણ આલતું નથી એ યાદ આવતું ત્યારે તે વિચારમાં પડતી. એક વખત તેને એક રમુજ વિચાર આવ્યો: 'અશ્વિથી છુટા પડવાનું કોઈક દિવસ તો થશે ને? કાશ્વ કે એવા ઠેકઠા પ્રસંગે ધણી વખત ઉપરિધન થાય છે કે ન્યારે માનવીને તે પ્રસંગે છુટા પડવું જ પડે છે. તે વખતે અશ્વિ તેને કહેશે: 'ઉપા! પત્ર તો લખશે ને? અને પછી અશ્વિને બનાવવાની મજા પડશે.' એક નવો દુકી તેના મનમાં રચી રહ્યો અને વખત આવે તેને અમલમાં પણ મૂકવાનું નક્કી કર્યું, અને આ દીખળને કોપે

હતી થયેલ પરિસ્થિતિને સુધારવા માટે પણ ઉપાય શોધી રાખ્યો. અરણ્યે આ પ્રશ્ન ક્યોરે કે તરત જ તેના મુખ પર આછું હાસ્ય ફરકી ગયું. અરણ્ય બોલી ઉઠ્યો: ‘કેમ, લખવાનો વિચાર નથી કે શું?’

‘અરે જાવજાવ એમ તે કંઈ બને? પણ હું ન લખું’ તે બંને જ કેમ?’ અને અરણ્યના હૃદયને શાંતા વળા.

‘તમે પણ નિયમિત લખશો જ ને?’

‘અરે હું તો પહોંચીને તરત જ લખીશ’ અને બંને આંખે બે વર્ષના માળા બાદ છુટા પડ્યાં. વિચારના વિચારે આંખમાંથી અશ્રુએ ની હારમાળા ચાલી.

*

વ્યથાન હૃદયે અરણ્ય પાછો ઘેર આવ્યો, અંદર એકલા પ્રવેશતી વખતે હિસા ભેડે, ન હતી તેથી તેને લાગી આવ્યું.

‘બાણુ! યહ સજ સફા કર રહાહું?’ નોકર અરણ્યને કહી રહ્યો હતો. અરણ્ય ન સાંભળ્યું કરીને હસ્યો. નોકર વૃદ્ધ હોવાથી તે અરણ્યની રિચતી સારી રીતે સમજી શક્યો.

“અરે બાઈ તો જલ્દી આવેવાલી હય. મુઝે કહ કર ગઈ હય કિ, ‘દેખના, બાણુ-છોકા તકલીફ ન હો.’” અને હસી પડ્યો. અરણ્ય પણ ચરમોદિ બની જઈ હતી પડ્યો અને ઉપાને પત્ર લખવાના વ્યવસાયમાં મુગ્ધાઈ મયો. અરણ્યને સવારથી તે સાંજ સુધી હર પળે હિસા ચાલે આવ્યા કરતી અને તેનું હૃદય હિમરાઈ આવતું. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ તો વ્યતીત થઈ ગયા અને ચોથો દિવસ ઉઘ્યો.

આજે ઉપાનો પ્રથમ પત્ર આવવાનો હતો. આ વિચારે તેને નવો આનંદ, નહું જેમ આવ્યું હતું. સવારથી જ ‘હિસાહીત’ અને સાથે સાથે જરા વિચારમગ્ન પણ દેખાતો હતો. ‘પોષ્ટમેન કાગળ પોષ તો નહિ નાંખે ને? રસ્તામાં ક્યાંક અટવાઈ તો નહિ

મયો હોય ને?’ અને આવા અનેક પ્રશ્નો તેને મુગ્ધવા લાગ્યા, પણ પાછો એક વિચાર આવ્યો, કે જોણે તેના સદાના આનંદને હુંડી લીધો. ‘ટપાલ તો મોડી આવતી હતી એટલે પત્ર તો તેને સાંજે ન્યારે તે નોકરી પરથી પાછો આવશે ત્યારે જ મળશે, અને આને માટે ખીન્ને કોઈ પણ રસ્તો ન હતો.

ઓશીસનો ટાઈમ થઈ મયો પણ તેનું વિચારમગ્ન પુરું ન થયું. પત્રના હિસાહમાં ને હિસાહમાં તેણે આજે બે બસ ચુમાવી. છેવટે ન્યારે ઓશીસના ટાઈમ ઉપરાંત વીસ મીનીટ વધુ થઈ ગઈ ત્યારે તે ચમક્યો, અને બસમાં જરા ન હતી છતાં ખાસજી-લટકાને ઉભો રહ્યો.

ઓશીસમાં જઈને જોયું તો સઘળા આવી ગયા હતા. રસ્તામાં પટાવાળો પણ તેના મોઢા સામે તાકતો જ ઉભો હતો અને ‘શાજ’ નિયમિત આવનાર આજે કેમ મોડા થઈ ગયા હશે એ વિચારતો હતો. ટેમલ પર કામ શરૂ થઈ મયો હોવાથી કાગળોઆનો થોડોડો આવીને પડ્યો હતો. પણ અરણ્ય તો આજે આનંદમાં હતો. ‘હિસાના પત્રમાં શું શું લખ્યું’ હશે?’ ખીન્ન જોડે બેસનારા કલાકો પણ આજે તેને આનંદમાં જોઈને તેના કેમ પુરેપુરો લાભ લેવો તેની વેતરણમાં પડ્યા હતા. ડેટલાએ પોતાનું કામ પણ અરણ્યની પાસે કરાવી લીધું.

‘મી. અરણ્ય! જરા આ એક કામ કરી આપશો?’

‘Why not?’ અને અરણ્યે આ આનંદમાં પછાતા કાગળો ધસડી નાખ્યા.

તેની જોડે જ બેસનારો વિચારમાં હતો કે અરણ્યની પાસેથી આજે આખા રેટાઈને ચી-નારતો કેમ અપાવવો.

‘અરણ્યબાઈ, તમારો પગાર વધ્યો તેનું મળ્યું મોડું તો કરાવ્યું જ નથી. આજે ચના હો ત્યારે.’

“હા; હા. આજે તો કંઈ જોઈએ.”
બીજાએ સાથે આપો, અને ‘હા-ના’ ના
જવાબ વચ્ચે આ નારનાનો એડરે અપાયો
અને આખા રોડે અરજીની વાદવાદ બોલાવી.

એટલામાં જ એકાઉન્ટન્ટ આવ્યો. ‘હી.
અરજી! Excuse me, પણ ગયા માસના
તમારા હિસાબમાં ભૂલ છે અને તમારે
૨૫-૭-૦ બરવા પડશે, બીજો રસો જ નથી.
તે વખતે તમે બરાબર ‘ચેક’ કેમ ન ક્યું?’
અને અરજીનું દીલ ખાટું થઈ ગયું. ૨૫-૭-૦
બરવાના તે તેના પચાસની દૃષ્ટિએ કંઈ નાની
સુની રકમ ન હતી. પણ ખાટો ઉપાનો પત્ર
પાઠ - અરજી. ત્રણ ત્રણ દિવસના સતત
વિયોગ ખાદ આજે તો ઉપાનો પત્ર આવ-
વાનો હતો. જરા તો શાંતિ મળશે, એ
વિચારે તે પુલકિત થયો.

‘Alright, I will pay it.’ અને
એકાઉન્ટન્ટ દસતો દસતો ચાલ્યો ગયો. અરજી
આનંદમાં આવી જઈ ધીમી સીટી વગડાવા
મોઢી તેના મેનેજર પાછળ જ રસો હતો
તેના ક્યુંપરે આ અવાજ પડ્યો.

‘Oh mr. Arun! Too much
glad! What’s it? અરજી પહેલતી
મભરાઈ ગયો પછી બોલ્યો:

‘Nothing Sir! Sorry!’ અને
હુટવાનો ટાઇમ થયો કે તરત જ બસ પકડવા
હોયો. પણ બસ તરત જ દરમ્યાં ન આવી.
‘કંઈ નહિ, પત્ર તો આવ્યો જ દશે.’

પેર પડોચાનાં રસ્તામાં જ પડોચી મન્યા:

‘અરજીમાય, પોસ્ટમેન તમને શોધતો હતો.’

‘કેમ શું હતું? તાર હતો?’ ‘ના અને
ખચર નથી.’ ઉત્તર મળ્યો. અરજી મનમાં ને
મનમાં એ ચાર ચોપડાની દીધી. ‘પણ કંઈ
કદ્યું તો દશે ને?’ ‘હા. એમ ક્યું કે આજે
સાંજે બાજુછના આવ્યા પછી પાછો આવીશ,’
અને પોસ્ટમેન પાછો આવવાનો છે એ
વિચારે અરજીને કંઈક શાંતિ મળી. તેને ઘરમાં
કંઈ ચેન ન પડ્યું. તે એક ખુરસી બારણામાં
જ નાંખીને પડ્યો. અડધા દલાકની તપમણ
પછી પોસ્ટમેન આવ્યો.

‘બાજુછ! આપકા એક નોટપેઇડ છે.’
હસતાહસ જોવા, પત્ર ઉપાનો જ હતો.

અરજી જોર કરીને કપોચો મળવામાંથી
કાઢીને આપ્યો. પોસ્ટમેને બાજુછને આનંદમાં
જોવા, આ પાછી મળશે એમ ધારી પુકિત
લગાવી: ‘બાજુછ! હટા પેસા નહિ દે, સિદ્ધ
આઠ આને દે.’

‘અરે આઠ આના દેદો, ઓર તે જાવ.
મજા કરો.’

અરજી સંભાળપૂર્વકે કવર ફાડવા માંડ્યું.
રખેને ટાઇમ ફાટી ગયો અને એકાદ ચપ્પ
વાંચવાનો ન મળે. કવર ફાટી રહ્યું અને
પત્ર તીચે સરી પડ્યો.

અરજી પત્ર ઉપાડ્યો અને...

આજો પત્ર મારો દનો! અચાનક અર-
જીની નજર સામેના ફોટો-ડર પર ગઈ.

પહેલી એપ્રિલ! અને તે દરમી પડ્યો;
ઉપાએ તેને એપ્રિલ ૧૫-મૂર્ખ બનાવ્યો દનો.

તમે ‘સ્ત્રી-લવન’ના ગ્રાહક નથી? આજે જ ગ્રાહક બનો.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭. પરદેશ : બાર શીર્સિંગ (૭-૧૨-૦)

‘સ્ત્રી-લવન’ કાર્યાલય, ઝવેરીવાડ, અમદાવાદ.

[અમેરિકાના મથહર 'યુડ હાલિસ કીપોંગ' તરફથી ઉપરની પ્રશ્નપત્રિકા અને સૂચનાપત્રો લાખોની સંખ્યામાં છાપવામાં અને સારા અમેરિકામાં છુટે હાથે વહેંચવામાં આવી છે.]

દરેકદરેક માણસના લગ્નજીવનમાં ક્યારેક ક્યારેક એવી અંધારી ને ગમગીન ધડીઓ આવે છે કે એને વિચાર થઈ પડે છે, કે મુંઝવે સ્વપ્નનું શું થયું? પ્રેમની વાતોનું શું થયું? ભવોભવની સાથીદારીનું શું થયું?

ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ પોતાના લગ્નજીવનમાંથી રોમાંચનો હોપ ચોપ હોય ત્યારે દુઃખ કરે છે. એના મનમાં કુતર્ક આવે છે કે: 'મારા પતિ મારા હાથમાંથી સરી જાય છે? અને એ ચાહતો નથી કે શું?'

ખાસ કરીને પુરૂષ પોતાના લગ્નજીવનમાંથી નવીનતા હીટી જાય છે એનું દુઃખ કરે છે. એને બહુમે એનું એ, વેડિયું, જન્મજન્મનું લાગવા માંડે છે. એવે સમયે પ્રત્યેક પક્ષકાર સામા પક્ષના હોય જોવા પહેલાં પોતાની જાતને જ નીચે ખતાવેલા એવા થોડા સવાલો પૂછે અને એના પ્રમાણિક ઉત્તરો પોતાના અંતરમાં મેળવે:

૧ : તમે બરદાસ માંગો છો ?

સાચો પક્ષકાર—એટલે કે તમે પતિ હો તો તમારી પત્ની ને તમે જો પત્ની હો તો તમારા પતિ—વાત કરે છે એ તમે બરાબર સમજો છો ? એના ઉપર ખ્યાન આપો છો ? કે પછી એ બેલતા ક્યારે બંધ થાય ને તમે ક્યારે વળતો જવાબ આપી શો એની જ રાહ જુઓ છો ? એની સિદ્ધિઓ, કામનાઓ, બહારની કુનિયા સાથેના એના ઠોષએ જાતના સંબંધમાં તમારો સાચો સહકાર છે ? કે પછી એની ઠોષ ગણતરી જ નથી ? તમારા ધરતો આધાર સામા પક્ષની મહેનત ઉપર છે એનો તમે કદી ખ્યાલ કરો છો ?

એટલે કે તમે એની બરદાસ કરો છો કે એને બરદાસ કરો છો ?

દાંપત્ય જીવનની સફળતા

૨ : તમે તમારી જાતને સુઘડ રાખો છો ?

લગન પહેલાં તમે પતિ ને પત્ની બેયને વાંમવાના, વિચારવાના, રમજી વાતો કરવાના અવસરો હતા. તમે કેવળ ખર્ચ, કમાણી ને બાંજડાંતી જ વાતો તો નહોતા કરતા. ને આજે ? તમારા એ વચ્ચેની વાતો કેવી હોય છે ? તમે— પતિ હો કે પત્ની હો, ને હો તો —તમે કેવળ ધરના કુનીમ કે વેડિયા તરીકે જ તમારી જાતને રાખતાં શીખશો તો સાચો પક્ષકાર પણ તમને એવા જ માની લેશે.

તમે તમારા હેતુ-મિત્રો, સર્ગા-સંબંધી-એને મળવા જાય છે ત્યારે અથવા બહાર ફરવા ફરવા જાઓ છો ત્યારે તો ફૂલ જોવા નથી દેખાતા ? સારાં દેખાવાની કાળજીયે રાખો છો ? અને ધરમાં ?.....તમે બાઈ હો, બહેન હો-લખી રાખો...લગ્ન એ ફૂલ રવાની પરગીટ નથી હો.

૩ : લગ્ન પછીનાં શરૂનાં વર્ષોનાં જે

ઉમંગ હોય છે તે જાળવી રાખવા તમે શું કર્યું છે ?

બહુ સ્ત્રી આજે ફરીયાદ કરતી હશે કે એનો પતિ આજે ધરમાં પાણીનો લોટયે ઉપાડતો નથી. ધરની સ્ત્રી ધરમાં બોળ

ઉંચાળને તૂટી ગય તોય ધણી બેઠો બેઠો
જોયા કરે છે.

વાત એમ છે કે ધણીના આરંભનો
ઉમંગ જાળવી રાખવા સ્ત્રીએ ક્યું છે શું ?
કેવી રીકાઓ, મરકાટ, ચીડ-એ સહુ ઉપર
સંયમ રાખવો જોઈએ એટલો રહ્યો છે ?
અતિ પરિભયને કારણે અવગા તો નથી થકને ?
૪ : ઘરમાં તમારી રીતભાત કેવી છે ?

તદન અન્નપ્યા માણસો તરફ પશુ આપણે
જેટલી નમ્રતા કે વિવેક બતાવીએ છીએ
એટલો વિવેક આપણે ધરનાં માણસો તરફ
બતાવનાં નથી. આખા દિવસના ચાકનો રોષ
ધરનાં માણસો ઉપર ઉતરે છે. બાળો મોટાં
ચર્મ માથાપને તથા જાય છે, કે ધણી-ધણી-
યાણી વચ્ચેના કસોટો ચાય છે, તેમાં વિવેકનો
અભાવ સાદુ દેખાય છે.

૫ : તમારી તબિયત તો સારી છે ને ?

તમારી નાની નાની ફરિયાદો વારંવાર
થતી હોય તો એ સામા પક્ષકારની ધીરગતી
કસોટી કરનારી ચર્મ પડે છે. યરયરમાં થતી
ચિન્તા દર થયા પછી એના તરફ સદાનુશ્રુતિ
જોઈ રહે છે, આવી ફરિયાદો હોય તો દૂર
કરવા કોશીલ કરો. તમારી તબિયતની ફરિયાદો
તમારા દાકતરને જઈને કહો. એ સાંભળવા
મોટે તો પેસા છે.

૬ : સમજવાનો પ્રમાણિક યત્ન કર્યો છે ?

સામા પક્ષને સમજવાનો પ્રમાણિક પ્રયાસ
કર્યો છે ? એનામાં અવગુણ હોય તે ગૂણ-
મૂલક તો નથીને ? એ લોભી હોય તો શા માટે
છે ? સામા પક્ષ તરફના તમારા વર્તોવમાં
તમારામાં શા મનોભાવ છે ? ઉચ્ચનાના ?
આત્મભાવના ? સદન કરવાના ? કદર કરવાના ?

૭ : સ્વભાવના ખાંચાઓ તમે જીરવી
શકો છો ?

જેટલાં દવજો એવાં છે, જે કેવળ સ્વાભા-
વની નજાણાનાં જ હોય છે, એના તરફ

આંખ મીંચવામાં આવે તો એનું કાંઈ પરિ-
ણામ આવતું નથી. ધારો કે, કોઈકને સવા-
રમાં ચાદ ન પીએ તો તબિયત ઠેકાણે જ
ન હોય. કોઈને બપોરે જરાક આરામ જોઈએ.
કોઈકને રસોઈમાં અધિક મસાલો જોઈએ કે
ના જોઈએ. કોઈને જમીને આરામ કરવો
જોઈએ. આ બધી જ ત્રીણી વાતો છે, પરંતુ
હંમેા મનની શક્તિ આવા ખાંચાઓમાંથી
ઘાય છે. દરેકને કાંઈ કાંઈ અલગ અલગ,
આપણને જમતાં ન હોય ને એને એના વખત
ના ચાથે એવા બંધાણ હોય છે.

૮ : તમે ક્યક્ય કરો છો ?

કોઈ પશુ એ માણસો વચ્ચે મોટી વાતમાં
અતએદ રહે છે, પશુ તકરાર નથી થતી.
તકરારો દંમેશાં નાની વાતોમાંથી જ ચાય છે.
નાની વાતોમાં તમે આવરનવારે રાકટોક ને
ક્યક્ય કરવાની આદત રાખશો તો તમે
કચવાળાં બેખાઈ જશો. નાની વાતોમાં ઊદાર
મન રાખો, શાંતિ રાખો, મૌન રાખો, ને
યોરીધણી રમૂટરતિ જાગે.

૯ : તમે જાહેરમાં ઉતારી પાડો છો ?

ધણીને એવી ટેવ હોય છે કે પોતાના
પતિને કે પોતાની પત્નીને પાંચ પારકા
માણસોની સામે ઉતારી પાડે છે: લોકિક
પરિભાષામાં, 'મોડું' તોડી દે છે. ' મનમાં
તિરસ્કાર કે કંટાળો પેદા થવાનું' આ મોડું
કારણ છે. જાહેરમાં ઇજાગત રાખો. આમન્યા
રાખો. જાહેરમાં પરાઈ સ્ત્રી તરફ કે પરાષા
પુરુષ-તરફ તમે જેવી વિવેક મર્યાદા રાખો છો
એવી સામા પક્ષકાર તરફ પશુ બનાવો.
તમારી પત્ની કે પતિ તરફ સન્મન કે
સમારી તરીકે વર્તો. તમે નહિ વર્તો તો પાડો-
શાઓ પશુ એવો વર્તોવ રાખવાનું બૂલી જશે.
૧૦ : અંબોરતા વધારવી નહિ જોઈએ.

તમારો દાય દગવો જોઈએ. ધરમાં બે
પશુ વચ્ચે અવગમણ ચાય ને સામાં પશુ-

સ્વમાનશીલ અને સ્વાવલંબી જીવન જીવતી
ઝીને શિષ્ટ ગણાતો સમાજ પણ સહન નથી
કરી શકતો, એનાં દષ્ટાંત હિંદુ સમાજમાં
શોધવા જ્યાં પડે તેમ નથી.

એ બહેન ત્યક્તા છે. દર બાર વર્ષ
પહેલાં હીન પંતિનો સાથ તેને હોડવો પડ્યો.
સાસરીઓએ તેને પળવવામાં મથા નથી
રાખી. પણ તે બહેનનું સંસ્કારગણ ધણું
તેજસ્વી, એટલે તેમાંથી તે પાર હેતરી.

પિએરમાં માત્ર તેની જ મતા આચા-
સનરૂપ છે. માત્રી હાથમાં રહીને તેણે પોતાનું
જીવન સમાજને ઉપયોગી બનીને માળા શકાય
એ માટે બાળશિક્ષણની તાલીમ લઈ એક કન્યા-
શાળામાં રહીને શિક્ષકાનું કામ તે કરે છે.

કહે છે, કે તે બહેનનો સ્વમાનશીલ સ્વ-
ભાવ અને સ્વતંત્ર જીવન જીવવાની સદૃષ્ટિ
તેની સાથી શિક્ષિકા બહેનોથી સહન નહોતી
થતી. શિક્ષિકા બહેનોના હલકટ આલેખો અને
ખટપટોમાં તેનો પ્રાણ ફીકાતો. આખરે તેને
એ સ્થાન હોડીને મામડે જવું પડ્યું. પરંતુ
મામડે અલગ બેઠા પછી પણ પાછળ પડેલા
સમાજના દુષિત બળોના આછાવાયથી તે બચી
શકી નહિ. તેના પવિત્ર જીવનને ધૂળમાં
મેળવવાની તસ્કાળો થતી રહી.

એક દિવસ જીવનના તળાવને આરે એક

સમાજના દુષિત બળોએ કરેલો

હુમલો

તરતના જન્મેલા મૃત બાળકનો દેહ પડેલો
પોલીસને હાથ ચડ્યો; અને આ બહેનને ક્રિતિકા
કરવાની પેરવીઓ કરનારાઓને લાગ મળ્યો.
પોલીસની પાસે મૃત બાળકની માતા તરીકે
આ બહેનને બહેર કરતી નનામી કેફિયત રજૂ
કરાઈ. અને પછી દેશી રાજ્યની પોલીસ !
એ બહેનને પોલીસે ગિરફતાર કરી.

બહેનની વેદકાય તપાસ થઈ. તેની સામે
કરવામાં આવતા આલેખો ખોટા હયા. વૈદકીય
તપાસમાં માલમ પડ્યું, કે બહેને કદી મર્ત
ધારણ કરી જ નથી ! પોલીસના હાથ હેઠા
પડ્યા. બાકને મુક્તિ મળી.

આ બધું કંઈના પાટનગરમાં બન્યું !
શિષ્ટ મણાતો નાગર સમાજની એ બહેનોના
સમ્બવવાળું સ્ત્રીમંડળ જીવનમાં દરતી ધરાવે
છે, તેમની જાણમાં આ કિસ્સો હોવા છતાં
કેમના પેટનું પાણી ન હાલું ! એક નિર્દોષ
અને પવિત્ર બહેનની આખર ઉપર દેરાકા
માણસ હાથ ઉપાડી શકે છે એ સ્થિતિ ત્યાં છે.

બહેનનું નામ સુમદા.

કારનાં મિત્રા કે સર્વાવલંબી સાથે જીવ્યા મન
ચવાના સંયોગ આવે ત્યારે પ્રસન્નની મંજી-
રતા વધારવાને બદલે તમારે ધટાડતાં સમજવું
જોઈએ. પતિ ને પત્ની વચ્ચે જગતમાં કોઈ
વાત એવી નથી કે માથે આજ તૂટી પડે.
ટીકા કરવા જેવું હોય તો શાંતિથી નિરંતરના
સમયે સ્વનાત્મક ટીકા કરો. માણસ પોતાના
નિત્યકાર્યમાં પરાવશિ હોય ત્યારે આવી કોઈ
ચથો ન ઉપાડો. આવે વખતે તમે મદદ ન
કરી શકો તો ચૂપ રહો.

શુદ્ધજીવન-દૃષ્ટિજીવનને સ્પર્શતા આ

સવાલોના જવાબો જેની પાસે સંતોષકારક છે
અને કોઈ હાથાધિ નથી. તે જેની પાસે જવાબો
સંતોષકારક ન હોય તેણે સુધારવાની કોશીલ
કરી જોઈએ.

લગ્ન એ એકપક્ષી કરાર કે ધર્મ નથી.
દ્વિપક્ષી છે. ને એની પહેલી ચરત એ છે કે,
લગ્નની પ્રતિજ્ઞા એમને સમજન ને સન્મારીના
વિવેકા વતોવની મર્યાદામાંથી મુક્ત કરે છે
એમ માનવાની પતિ કે પત્ની કદિ ભૂલ ન
કરે. લગ્નપ્રતિજ્ઞા માનવીનો સ્વભાવ બદલી
શકતી નથી, એ ખ્યાલમાં રાખવું જોઈએ.

સમાજમાં ડોકિયાં-કરતા

ભાવિના ભણકારા

લેખક :

શ્રી. ચિકિત્સક

*

‘નમસ્તે બહેન ! અખિલ દિન્દ મહિલા પરિષદની ઓફિસ અદિંબ છે ને ? આપે મારા પત્રના જવાબમાં મને અદિં આવાવાનું લખ્યું હતું તેથી હું આવી છું. મારું નામ દરિયા-દરિયા શેઠ. તમે બધાં બહેનો મને દુઃખમાંથી છોડાવશો અગર કંઈ રસ્તો જનાવશો એ આશાએ હું અદિં આપતી પાસે આવી છું.’

“એસો, બહેન ! એસો. આ બહેન અમારાં મંત્રી છે અને બીજાં બહેનો કારોબારી સમિતિનાં સભ્યો છે. તમારી હકીકત ખુલાસથી જણાવો. અમારાથી બનતી બધી ચર્ચ અને ફરીયાદો વિનાસકાંઠે બધું જ જણાવજો. તમારી વાન અદિંથી બહાર જવાથી નથી એની ખાતરી રાખજો.”

“મારું નામ દરિયાન્દુ જૈન છે. મારા પિતા સાત વર્ષ ઉપર યુગ્તરી ગયા છે. મારી મા, એક નાનો ભાઈ અને એક મારી મારાની દીકરી-બહેન એટલાં અને અદિં કાગુપુરમાં રહીએ છીએ. મારી મારાની દીકરીનાં મા-બાપ

બહુ નાનપણમાં યુગ્તરી ગયાં ત્યારથી એ અમારે ઘર રહે છે. મારા ભાઈ તેર વર્ષનો છે અને દાઈરકુલમાં બણે છે અને હું છન્દર સુધી બણેલી છું. મારી ઉંમર અત્યારે તેવીસ વર્ષની છે. સત્તર વર્ષની ઉંમરે મને પરણાવી હતી. મારી માએ મને મેટ્રીક અને કોલેજનાં બે વર્ષ સુધી બણાવી. હું સત્તર વર્ષની થઈ ત્યારે મને અમારી માતિના રતિલાલ નામના માણસ સાથે મારી માનાએ તથા મામાએ મળીને પરણાવી. મારા સસરાનું ઘર શાદપુરમાં છે. રતિલાલ બી. એ. એલ. એલ. બી. છે અને વકીલાત કરે છે. રતિલાલની ઉંમર એકતાળીસ વર્ષની છે.”

“આ લગ્નમાં તમારી સંમતિ લીધી હતી ખરી ? તમે પરવશાં ત્યારે તમે સત્તર વર્ષનાં દનાં એમ તમે કહ્યું. તે વખતે તમે મેટ્રિકમાં હતાં એટલે તમને આ બાબત પૂછ્યું તો દશે જ ને ? તમારા પતિની ઉંમર લગ્ન વખતે લગભગ છત્રીસ વર્ષની હોવી જોઈએ.”

“હા, એમની ઉંમર મોટી હતી, એટલું જ નહિ, પણ એમને બે છોકરાં છે. મોટી દીકરી દાલ ચૌદ વર્ષની છે અને દીકરો આઠ વર્ષનો છે. અમારી માતિમાં બણેલા વર બહુ થોડા છે અને મને મેટ્રિક સુધી બણાવી અને આગળ બજવાની અને હોશ હતી એટલે મારે માટે મોટી ઉંમરના અને બીજાંવર હોવા છતાં એમને મારી માએ તથા મામાએ પસંદ કર્યાં; કારણ કે એ બણેલા છે, એમનું ઘર પણ અમારી માતિમાં સાફ મણાવ છે. મારી માએ મને પૂછ્યું હતું, પણ છોકરાવાળા અને મોટી ઉંમરના બીજાંવર સાથે પરણવાની મેં સાફ ના સંભગાતી હતી; છતાં મારું માલું નહીં અને મને પરણાવી દીધી.”

“લગ્ન પછી તમે કોલેજમાં બણ્યાં તે તમારે સામરેથી ?”

“ના, ના. મને બજવાનું બહુ જ મન

હવે એટલે મારી મા પાસે મેં એટલું મંછળી લીધું કે હું બી. એ. થાઉં ત્યાં સુધી મને સાસરે ન મોકલશો. મારી આજીજી સાંભળાને માથે એટલી મારી વાત માન્ય રાખી. પણ એ વર્ષ પછી હું છન્દરમાં પાસ થઈ એટલે મને કોલેજ છોડાવી લીધી અને સાસરે વળાવી. ચાર વર્ષથી હું સાસરે આવી છું. ”

“ તમારા કાગળમાં તમે જણાવ્યું છે કે સાસરામાં તમને અસહ્ય ત્રાસ પડે છે. તે તમારા પતિ સિવાય બીજું કોઈ ત્યાં છે ? તમારે સાસુ કે નણંદ છે ? ”

“ ના, પણ મને ત્રાસ તો મારા પતિનો જ છે. સાસરે આવ્યા પછી એ ત્રણ માસમાં જ મને જણાયું કે, પતિને દારૂનું વ્યસન લાગેલું હતું. દારૂ પી લગભગ એવાન દાસતમાં તે મોડી રાત્રે ધણીવાર ઘેર આવતા અને ગમે તેમ બકવાદ કરતા. દારૂની લતમાંથી ધીમે ધીમે બીજી બધીમાં પણ પડ્યા. કલબર્મ જુગાર રમવા માંડ્યા. અમારા મહો-લાને નાકે એક જુમારનો અડી છે ત્યાં તેમણે જવા માંડ્યું અને દર મહિને પાંચસો-સાતસોનું આ પ્રમાણે પાણી થતા લાગ્યું. વડીલાતમાં જાડી કમાણી ન હતી, અને જુગારમાં અને વ્યસનમાં પૈસા ઠમાવાનો એમણે બીજો રસ્તો શોધ્યો. ”

કપિલા આટલું બોલતાં હાંસી મઠ. તેની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ પડવા માંડ્યાં અને એક ડસકું પણ ખવાઈ ગયું. અત્યાર સુધી તેણે જે શાન્તીથી અને કોમરદિત પોતાની હકીકત જણાવી હતી તે ચિત્તની સ્વરથતા હવે ટકી શકી નહિ.

“ મને તપાસ કરતાં જણાયું કે મારા પતિએ પોલીસ ખાતાના ખાતમીદારનું કામ કરવા માંડ્યું હતું અને એ કામમાં તેમને સારા પૈસા મળતા હતા. દારૂ અને જુગાર કરતાંએ એમના આ કામથી મને બહુ શરમ આવે છે

અને દુઃખ થાય છે. આપણા જ દેશમન્યુઓનાં કાર્યની છુપી જાસૂરી કરી એમની હિલચાલની ખાતમી પોલીસના અમલદારને આપી દઇ એ રીતે પૈસા મેળવવા એના જેવું હિંચકારું અને અધમ કામ બીજું એકે નથી. હજી દોઢ વરસથી તો વળી રેશમ નામની એક બાઇના કંદામાં પણ એ ફસાયા છે. રેશમ જાતની ગરાસીયણ છે અને પોલીસના કેટલાક અમલદારોની એના ઉપર ડીક રહેમ નજર છે. આ બાઇને ઘેર બધા બેમા થાય છે અને કેટલાય નિર્દોષ દેશસેવકોને સપડાવવાની બાજી ત્યાં રચાય છે. રેશમ એક બે વખત અમારે ઘેર પણ આવી હતી, અને મારી સાથે પરિચય પાડવાનો યત્ન તેણે કર્યો હતો. પણ મેં તેને દાદદીધી નહિ, અને એક વખત તો એને એવી મેં છુટકારી કાઢી કે ત્યારથી એ મારે ઘેર ફરકી નથી, પણ તે હિંચકારી મારા પતિ સાથે મારે ઉધાડો ઝઘડો શરૂ થયો છે. ”

“ બહેન, તમે બહેલાં રીએલાં છો. તો તમારા પતિને સમજાવી. સલાહ આપી, વિનવણી અને આજીજી કરી મારે માર્ગે ન ચલાવી શકો ? તમારા પતિ પણ બહેલા છે એટલે તેમના હૃદયમાં ઉતરે એવી રીતે એમને સારો માર્ગ બતાવવામાં આવે તો એ ન સમજે ? તમારામાં એમને સમજાવવાની જરાબર આવડત હોવી જોઈએ. તમારા પતિ કરતાં પણ અધમ માણસો સુધરી જઈ નીતિમાર્ગે ચાલવાના થયાંએ દાખલા આપણે વાંચ્યા છે અને જાણ્યા છે. તમે એવો કોઈ પ્રયત્ન કરી જોયો છે ? ”

“ બહેન, એ બધું કહેવું અને ઉપદેશ કરવાનું રહેલું છે. મેં પણ પ્રયત્ન કરી જોયો છે, પણી વખત પગે લાગીને નમ્ર બાવે વિનંતિ કરી છે. એમના બહુતર, આગ્રહ, દેશહિત વગેરેનું જ્ઞાન કરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સત્યાગ્રહ અને ઉપવાસનો આગ્રહ પણ લીધો છે, એમના અગાઉના મિત્રો અને કોલેજમાં સાથે

બહુનારાની પણ મદદ લીધી છે; પણ બધું જ બર્થ ગયું છે. એ એવા નિષ્કુર અને નફર યર્ધ ગયા છે કે કોઈ રીતે એ સુધરે એમ છે જ નહિ, અને કથાની એમને અસર થવાનો હવે સંભવ જ નથી. હું કણ્ઠ્ય કહું છું કે મારા ચોતાનામાં એવો પ્રભાવ, વ્યક્તિત્વ કે ચક્તિ નથી કે હું એવાને-કુચુંણેને છેલ્લી હદે પહેચિલાને-કેકાણે લાવી ચકું. મારાથી બનતું મેં બધું કરી જોયું છે. હવે હું છેક નિરાશ હતાશ યર્ધ મર્ધ છું. એટલે જ તમારી સલાહ લેવા આવી છું.”

“જુઓ બહેન, તમે બોલું ન લગાડો, પછે હું પૂછું છું કે તમારા પતિ ઉપર તમારો ખરો-સાચો-હોડો પ્રેમ છે ખરો ?”

“ના, મને જરા પણ પ્રેમ નથી. અમે પરપુર ત્યારે પણ નડોતો અને ત્યાર પછી એમની વર્તણૂકને લીધે કદિ પ્રેમ ઉત્પન્ન યર્ધ જ શક્યો નથી. મને એ બાબત સ્વીકારતાં કોઈ સંકોચ થતો નથી. મેં આ વિશે ખૂબ વિચાર ક્યો છે. બહુ વાંચ્યું છે. મને લાગે છે કે હું એવો પ્રેમનો દેખાવ નહિ કરી ચકું-અને એવો દેખાવ, એવું જુદાણું કરવું પણ ચા માટે.”

“મેં ધાણું હતું જ કે તમને તમારા પતિ પ્રત્યે હૃદયનો સાચો પ્રેમ નથી, એ જ તમારી નિષ્ફળતાનું કારણ છે. પણ હું તમારો દોષ કાઢતી નથી. લગ્નગમ વીસ વર્ષે મોટા સંતાનવાળા, બીજવર સાથે પરાણે પરણતી દેવામાં આવેલીને તેના પતિ પ્રત્યે પ્રેમ ઉદ્ભવે નહિ એ જરાએ નવાઈ જોતું મને લાગતું નથી. અને પ્રેમનો ખોરો ડોળ કરવાની હું તમને મુદ્દસ સલાહ આપતી નથી. વાર હવે તમારે શી બાબતમાં અમારા મંડળની મદદ જોઈએ ?”

“મારે એ માણસથી કાપદેસર છૂટા થવું છે. કુરાચાર અને માનસિક ત્રાસ, રખાત સાથે સંબંધ અને વ્યસન એ બધા ઉપરાંત હવે મારા ઉપર એ ધણીવાર દાચ ઉપાડે છે.

છ દિવસ ઉપર રાત્રે એમણે મને સોડી સોડીએ મારી. મારી ગીસોયા પાડોશીએ એકા યર્ધ ગયા અને એક ડોશીમા આવી અને ચોતાને ઘેર લઈ ગયા ત્યારે હું જુડી દિવસથી હું પતિનું ઘર છોડી માતાને પેં આવી છું અને તે જ દિવસે મેં આપ-મંત્રીને પત્ર લખ્યો હતો. હવે વધુ કુડા સહન કરવાની મારામાં તાકાત નથી. મેં એમના બન્ધનમાંથી છોડાવવામાં તમે મદ કરો. પછી હું માફ ગુજરાન મેળવી લઈશ પણ એમનાથી કાપદેસર છૂટા થયા સિવા બીજું કોઈ કામ મારાથી યર્ધ શકવાનો મેં સંભવ જણાવ્યો નથી. છાપામાં મેં વાંચ્યું છે. હવે કાપદા મુજબ મારાથી છૂટા યર્ધ શકા છે. એ કાપદાનો લાભ લેવા મેં નિશ્ચય ક્યો છે અને આપની સંસ્થાની તેમાં હું મદદ માગું છું સારે નસીબે મારે કોઈ છોકરો નથી.”

“અમારી સંસ્થા તરફથી તમને જરા બધી મદદ મળશે. તમારા જેવી સ્થિતિમાં આવી પડેલી બાઈઓ માટે આ નવો કાપદો આશીર્વાદ સમાન છે. તમે જરાય ગમરાશો નહિ. હવે તમારી માનને ઘેર જ રહેજો. અમારી સંસ્થાના વકીલની સલાહ લઈ અમે તમને છૂટા કરી આપીશું. વાર એક પ્રશ્ન પૂછું. બહેન, તમે છૂટા થાઓ પછી તમારો ફરી લગ્ન કરવાનો વિચાર છે ? શરમાશો નહિ. સંકોચ વિના તમારો વિચાર જણાવજો.”

“અત્યારે તો મેં એવો કોઈ વિચાર ક્યો નથી. દાલ તો મારે આ અસલા ત્રાસ અને કુઝમમાંથી છુટવા સિવાય બીજું કોઈ કરવું નથી. કુઝમથી એટલી ત્રાસી મછ થું કે ફરી સંસારમાં પડવાની મને અત્યારે તો જરા પણ ઇચ્છા થતી નથી. બચિબ્બનું તો કેમ કહેવાયું હું કોઈ સાધુ વૈરાગી નથી અને સંસારમાં મેં કોઈ કંઈપણથી સુખ જોયું નથી. બચિબ્બનું નવું પત્રકું બંધવાની બાબત તો અવિચાર્ય સંજોગો ઉપર આધાર રાખે છે.” (શાન્તા)

૨૧૦ દમયંતી સહાની

લોકપ્રિય થી એટરની લોકપ્રિય નદી સો.

દમયંતી સહાનીનું ચોવીસ કલાકની જ સરકારી બીમારીમાં ૨૮ વર્ષનો ઉંમરે અવસાન થયું.

એ એટલી પાતળી, જરા ઊંચી કાંડીની અને સપ્રમાણ કાપાવાળી કલાકાર હતી, જેવી જોઈએ અભિનયશક્તિ ધરાવતી, તેટલી અને કદાચ તેથી વધારે તો એ મિલનસાર સ્વભાવની અને નિપાલસ હતી. લોકપ્રિયતાના જોયા શિખરે પહોંચવા છતાં જે લોકતાળીએ કદી એનામાં ખુમારી કે અહંભાવ જન્મ્યા ન હતા. હેતાળ, હસમુખી અને નિપાલસ વર્તાવ હોવા છતાં કદિ એનામાં છીછરાપણું કે આહલકાષ જોવા મળ્યાં ન હતાં, કારણ કે કલા એને મન એક સાધના હતી અને એને 'યુલ્લાજ'ની ઉપમાથી નવાજતી હતી.

'આટલી ટુંકી કારકિર્દી છતાં આટલા યશની અધિકારી કેમ બની ગઈ હશે !' 'દમયંતી' એ અમારા આ ચિત્ર કે તે ચિત્ર માટે આવી શકે તો સાઈ-એમ ભલભલા નિમોતાઓને એએ સોંભળવા મળ્યું છે; છતાં આટલા ચાર પાંચ ચિત્રોમાં 'કામ કરનાર કલાકાર, ચિત્રસર્જકો અને પ્રેક્ષકોમાં આટલી આદરની અધિકારી કેમ બની ગઈ હશે ?

કારણ કે આપણી અભિનેત્રીઓથી એ એક રીતે જુદી તરી આવતી હતી. એની પાસે ખુરશીનું ગળું ન હતું, ધનનની કે જસુનાની અભિનયશક્તિ ન હતી, દુર્ગા મોટે, યુલ્લાજ કે રાજકુમારી શુકલા જેવી અનુભવસિદ્ધિ ન હતી, છતાં જે રાજકુમારી કે યુલ્લાજ જ બજવી શકે એવી ભૂમિકા એ પણ આટલી સાહજિકતાથી અને કુદરતી રીતે એ કેમ બજવી શકી ? પોતે 'દોવાર'માં ને 'વૈશ્ય'ની ભૂમિકા બજવી છે એવી ભૂમિકાઓ એને મળતી નહિ. એ ધણી વખત એમ કહેતી: 'મેને તો સીતા,

કેટલાક પરિચયો

*

રોપરી, લક્ષ્મીનાથ અને ઝૂંખેદાની ભૂમિકાઓ ભગવવાની ઝંખના છે—અને તે જે ગામડાની ભાંગીટૂટી 'રંગભૂમિ પર' એ વાતોએ વળગતી ત્યારે આતું આતું કેટલું જે કહેતી; કારણ કે એના જીવનનો પ્રધાનરસ આપણાં દેશની ગરીબ, કંગાલ અને હતભાગી પ્રજાનો વિકાસ હતો. શહેરના બહેલા-ગણેલા લોકોને મન રંગભૂમિ કે ફિલ્મો તો માત્ર મનેરનન છે—પછી જે ધડી તાલીઓ પાડી વાહવાહ કરવાની એમને આત છે. પણ 'રંગભૂમિ' ની સાચી જરૂર તો ગામડાંને છે. એમની જિંદગી સાચી રીતે જીવતા શીખવવાની છે, એમનામાં નયું બળ અને નવા પ્રાણ પૂરવાના છે અને એ કામ કાર્ષ ભાપણે કે લેખો કરી શકવાના નથી, કારણ કે એ પ્રજા આપણા જ્ઞાનતા યોથાઓ લખી વાંચી શકતી નથી. એમની પાસે તો લક્ષ્મીબાઈની 'બંડોમરી', સીતાની સમર્પણ. ભાવના કે પાંચાસીની બપાનક જાળવજ્યમાન પ્રેરકતા રજૂ કરવાની અને પ્રજાને એથી મહાન જીવન જીવતાં કરવાની એને ઝંખના હતી. આ ભાવનાદર્શિ જ એને ખીજી અભિનેત્રીઓથી જુદી પાડે છે.

ઉત્તરિયાત-સંસ્કારી કહી શકાય તેવા કુટુંબમાં એ જન્મી હતી. કોલેજની ઊંચણથી મેળવી એન્યુએટ બની. વધી શિક્ષણ યોજનામાં એને ખૂબ રસ હતો. અને પછી કવિવર રવિ બાણના સંસ્કારધામ શાંતિનિકેતનમાં એણે કલા અને મનેરવિજ્ઞાન—એ જે વિષયોના પ્રખ્યાસ કર્યો. શાંતિનિકેતનના એના સ્મરણે એ કહેવા બેસે ત્યારે કવિવર ટાગોર આટલા મહાન શા માટે હતા તેની ઝાંખી આપણને સહેજે થાય. આ જ સમયમાં ક્રાંતિકારી કલમજાગ અને નાટ્યકાર

બલરાજ સહાનીનો તેને પરિચય થયો અને વધારે નજીક આવવાનો પ્રસંગ મળ્યો. બંને એક ચર્ચા-પરસ્પર ત્યારથી આખરની ઘડી સુધી પતિ-પત્ની એકબીજાના શ્વાસ બેવાં જ હત્યા.

એ પરણી ત્યારથી ક્રાન્તિકારી માનસથી રંગાવા લાગી. બંને વિશ્વાસ ગયા, ત્યાંભાષ બલરાજ બી.બી.સી.ના દિંદી નાટ્ય વિભાગના નિવાસક થયા. રમવાંતી ત્યાંની અભ્યાસ સંસ્થા 'શોકસપિયર એકેડમી' માં ભેગા. નાટકના સ્વરૂપ, ધાર, પાત્રવિધાન, પ્રસંગ-રચના અને તખ્તાલાયકી-વગેરે વિષે જિંડો અભ્યાસ કર્યો. મુદ્દ આગળ અને રહેણ પછાત દરજ્જાએ ન રહ્યું એટલે એ પણ પતિની સાથે બી. બી. સી. પર દિંદુરતાની નાટકો 'શીલે' કરવાના કામમાં લાગી ગઈ.

મુદ્દ પૂરું થયું કે તારત બંને માટે વતન તરફ આવવા ઉપડ્યાં. સંડનમાં રંગ-ભૂમિનું સમાગમ જે મદદર છે તેનો આસ સમજ્યાં હતાં તે રીતે દિંદની ધરતી પર રંગ-ભૂમિના વેલા પાંગરતા કરવાના બંનેના રરખાં હતાં; એથી જ દિંદની ધરતી પર પણ મૂકનાંની સાથે બંને પતિ-પત્ની લોકનાટ્ય સંઘની પ્રવૃત્તિમાં એકરસ બની ગયાં. લોકનાટ્ય સંઘના ઉત્સાહી કાર્યકરોને એક અનુભવાશ દોરવણી આપનાર નેતા મળ્યો અને બાવનાગ્રાણી નાટકોને જનતા સમક્ષ અપેક્ષા રીતે રજૂ કરી છે તેવી અભિનેત્રી મળી. લોકનાટ્ય સંઘમાં પણ અનેક કાર્યકરોને આ કંપની પ્રેરણા બન્યાં હતાં. અનેકને એમજી કામ કરતા કર્યાં છે, અને કંઈક અણપડ કાર્યકરોના પરરરના મનદુઃખના વિખવાતેજ તટસ્થ રીતે એમજી નિરાશજ કરવામાં પણ અગત્યનો ભાગ બજાવેલો હતો.

શ્રી. દુષ્ણા ઉદાવરકર

બંને દુષ્ણા ઉદાવરકર મુંબઈના રહેવાસી છે. તારત પર વાલમારી વાલીમાં તેમજ

નિવાસી છે. પખવાડીયા પડેલાં સુરતના સંગીત સેવામંડળના આગ્રે તેમના સંગીતની રસદંડણી થઈ હતી. ખૂબ નાની વયે તેમજી સંપાદન કરેલી સંગીત વિદ્યા સૌ માટે મુગ્ધ કરે એવી છે.

તેમની ઉમર બાવીસ વર્ષની છે. આટલી નાની ઉમરમાં રજૂ થયેલો મહેનતો અભ્યાસ કરવા ઉપરાંત એમ. એ.ની ડીપી તેમજી સંપાદન કરેલી છે. વળી લાંબો વખત તેમજી દિંદુરતાની સંગીતના ઉત્સાહ પાસે લાંબી મેળકીને તેના પર પણ સારો અને ઝીણવટમયો કાણ મેળવ્યો છે.

બંને દુષ્ણા ઉદાવરકરને જન્મ પ્રતિષ્ઠિત જાણીજી કુટુંબમાં થયો છે. એમના પિતા સર-કારી તોડરીમાં હતા અને હવે તેઓ નિરક્ષિ ભોગવે છે. ત્યારે સ્વ. તિલકભાઈ પરેશ વડી-ધારાસજાના પ્રમુખ હતા, ત્યારે મી. ઉદાવર-કર તેમના સેક્રેટરી તરીકે કામ કર્યું હતું; અને તેમજી જ દુષ્ણાને સંગીતનું સિદ્ધાંત આપવા ખૂબ જોડેલા ઉડાકી છે. દુષ્ણા પણ પોતાના પિતાની આગળ ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વકે ગાઈ ચો છે, અને જરા પણ સંગીત પામતી નથી.

બંને દુષ્ણા મેદિક પાસ થયાં પછી લખનો અને બનારસ ગઈ હતી, અને ત્યાંના પ્રખ્યાત સંગીતકાર પાસેથી સંગીતની તાલીમ મેળવી હતી. મુંબઈમાં જ્યારે નિશાલ જતી હતી, ત્યારે વિખાજબાન ધરાણાના ઉત્સાહ ખાદીમકુશન પાસેથી તાલીમ મેળવતી હતી.

બંને દુષ્ણાને સંગીત ઉપરાંત બીજી પણ બાજુમાં રસ છે. વાદ્યવાદ કરવામાં તે કુશળ છે અને સુનિવસિતીના ડીમેટોમાં તેમજી ઈનામે મેળવ્યા છે. સંપૂર્ણ પ્રાંતનો એલિગંથીક રમત ગમનોમાં પણ ૭ વર્ષ સુધી તેમજી બાજ લીધી હતો. દાસ તે જુના લોકગીતો સંપાદન કરવામાં અને જુનાઈ ગવેશ રાગો અને ખ્યાસો સંકલન કરવામાં પોતાનો સમય ગાળે છે.

ધરાકમાં વસતા એક દિહીએ નાગપુરના અપહરણ થયેલી હિંદી સ્ત્રીઓનો મરાઠી દૈનિક “મહારાષ્ટ્ર” ને એક ઘણવું કપડાં વેતી કાળા કપડી બધાવી છે.

બસરાના એક આશર નામના પરગણામાં મારા એક મિત્રને તા. ૩૭ એપ્રિલે જુલું પડ્યું હતું. ત્યારે એ મિત્ર આશરની શેરીઓમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે તેને સુરિલમ માનીને એક છોકરી વેચતી ટાળીને એજન્ટ મળ્યો અને તેને હિન્દુ છોકરી લાવી આપવાની ખાતરી આપી, અને તેને વેચવાવાડા વિસ્તારમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાંના બે ઓરડાવાળા એક મકાનમાં તેને લઈ ગયા. એ બે ઓરડાઓમાં બે હિન્દુ કન્યાઓ હતી.

જેવો મારો મિત્ર ઓરડામાં પ્રવેશ્યો કે તરત જ પેલી હિન્દુ છોકરીએ મોઢાં આંધુએ રડવા લાગી ને તેમના પર દયા દર્શાવવા ચિંતી થી. મારો મિત્ર આશરમાં મર્યાદા થઈ ગયો અને આ કમનસીબ બે છોકરીઓ સાથેની ટૂંકા મુલાકાતમાં એણે જાણી લીધું કે તેઓ બન્ને હિન્દુ છે. એક બંગાળી ને બીજા ગુજરાતી છે.

બંગાળી હિન્દુ યુવતી ૨૨ વર્ષની છે. તે સારી રીતે અંગ્રેજ શિક્ષણ પામેલી છે. તેના બાપ પછુ કોલેજનો તિલાંત્રી હોવાનું જણાવી એ યુવતીએ કહ્યું કે ‘હું કલકત્તાની શરી નામે હિન્દુ યુવતી છું. હું જન્યુઆરીમાં કલકત્તાના રમખાણ દરમિયાન મારા સગાંબંધીઓને મળીને મારે ઘેર પાછી આવતી હતી. હું મારા ઘેર પહોંચવાની તૈયારીમાં હતી ત્યાં મને ઓચિંતી સુરિલમ મુડાઓએ ઘેરી લીધી અને મને ઊપાડી જવામાં આવી. પહેલાં મને નાગપુર લઈ જવામાં આવી અને ત્યાં ત્રણ દિવસ રાખવામાં આવી. ત્યાંથી મને દખ્ખણ હૈદરાબાદ લઈ ગયા ને ત્યાંથી કરાંચી લઈ જવામાં આવી હતી. મને મોઢે દૂધ મારીને ને છુરખો ઓઢાડીને લઈ જવામાં આવતી એટલે હું બૂમ પાડી ચકતી નહિ. પછી મને કરાંચી લાતીને એક

લોહીનો વેપાર

ઓરડામાં પૂરવામાં આવી, ત્યાં મેં મારા જેવી પંદર કમનસીબ છોકરીઓને જોઈ હતી.’

ગુજરાતી હિન્દુ યુવતી મણીમી ઉંમર ૨૦ વર્ષની છે અને તે પરણેલી છે. તેણે કહ્યું: ‘મારા પિતા સિંધ હૈદરાબાદમાં રહે છે. હું મારા બાપ સાથે મારા પતિને ઘેર જતી હતી. અમારા ડખ્ખણમાં પંચ પેસેન્જરો હતા, જેમાના ત્રણ સુરિલમો હતા. તેમણે રાત્રે એક વાગ્યે મારા બાપ પર હુમલો કરીને ખૂન કર્યું, અને મને બળજબરીથી કરાંચી લઈ જવામાં આવી. ત્યાં મેં બીજા ઘણી છોકરીઓને જોઈ છે.

અમને એક દેશી બોટ દ્વારા અત્રે લાવવામાં આવી હતી. ઠીમ નામનો એક માણસ અમને અહીં લઈ આવ્યો છે. આઠ દિવસ આઠ અમે ધરાનમાં ક્યાંક પહોંચ્યાં અને ત્યાંથી બધા જુદા જુદા વડેચાઈ ગયાં.’ શરી અને મણિમીને જેમને પ્રથમ ધરાનમાં લઈ જવાયાં અને ત્યાંથી બસરામાં તેઓ આઠ દિવસથી આવીને રહ્યાં હતાં. તેઓ આશરે બીજા એપ્રિલે આવ્યાં હતાં અને તેમને સખત જાસમાં રાખવામાં આવ્યાં છે.

આ જાતના અમાનુષી વેપારનું કેન્દ્ર કરાંચી હોય અને એની શાખાઓ સમગ્ર હિન્દમાં હોય તેમ જણાય છે.

પ્રથમ રાત્રી

[એક સત્યકથા]

૧

શક્તિનિબંધના આચાર્ય શ્રી. દિનિશોદન
જોનના એક મિત્રને વ્યાયામનો એટલો મધો
જોખ દતો કે મુર્ચના-મગનાં, ઉઠનાં બેસનાં,
ખાતાં-પીતાં-તસ ચોરીશે કાક એ કસરત
જ ક્યા કરે. વ્યાયામની જાણે એને એક
જાહન પડી ગઈ હતી.

હાલે ત્યારે ઉંમરભાયક થયો ત્યારે
એણે તો બહારથી રહેવાની દાં પાડી, અને
પરજીવાની ચોખ્ખી ના પાડી દીધી. આખરે
ત્યારે આચાર્ય સેનજાણે એને ખૂબ સમ-
જાણ્યો ત્યારે વળી એ પરજીવા તૈયાર થયો.

સાંતે દષ્ટ ગયાં, પણ હરી પાણું બાજનું
દરકું. બંધગમાં સમીપ પ્રથમ રાત્રિએ પુણ-
સેવાની પ્રથા છે. એ મારે તો એણે પછીને
સારે કંઠાર કરી દીધો.

હરી પાણું એ વ્યાયામના આટકને સમ-
જાણવાનું કામ શક્તિશોદન બાજુને સાથે આપ્યું.
એમણે એને બહુ બહુ સમજાવ્યો, ત્યારે એણે

પોતાની મનની મુંઝવણ કહી સંભળાવી:
“દાદા ! હું જાઉં તો ખરો, પણ તમે અને એ
તો કહો કે, મારે એને (પત્નીને) કહેવું શું ? ”

સેનજાણે જવાબ દીધો: “ ત્યાં જાય
સારે તારા મનમાં એ વખતે જે ભાવના જાય
એ કહી નાંખજે, બસ પત્ની. બધામાણસ,
એમાં પડેલાયી વળી વિચાર કરી રાખવાની
શી જરૂર છે ? ”

પણ બાઈસાહેબને કંઈ સમજાયું નહિ.
આખરે થોડા વાદવિવાદ પછી એ એની શરતે
શબનખંડમાં જવા તૈયાર થયો કે આચાર્ય
પણ શબનખંડ નહોતના જો મોઢ ખીળ ખંડમાં
રહેવું. કદાચ કંઈક ન સમજાય તો પૂછ્યા તો
યાપ ! બિચારા આચાર્ય ! એમને તો પોતાના
મિત્રના પુત્રને કસારી બનાવવો દતો એટલે
એની માંડી શરત પણ તેમણે મંજૂર રાખી.

અરધી રાત પણ લીલી નહોતી ત્યાં તો
આચાર્યના ખંડના બારણાં ખખડ્યાં. પેઠો
બોલે જીવાન મહારાણેલા સ્વરે ખૂબો પાકેતો દતો:
“ દાદા ! દાદા ! બારણાં જાહી બોલો. ”

આચાર્યે ઉઠાવમે બારણાં બોલ્યાં. “ શુ
છે બાઈ ? વળી શું અરસમાત થયો ? ”

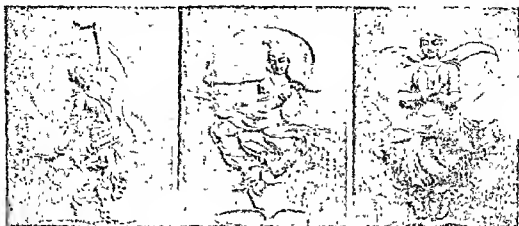
“ અરે દાદા, એ તો રહે છે. ”

આચાર્યે પછડ્યું: “ કહે તો ખરો કે તે
એને કહ્યું શું ? ”

સમજાતો એ જીવાન બોલ્યો: “ શું કહ્યું
દાદા, મેં તો એને કંઈ પીસાનું પણ કહ્યું
નહોતું કે બોલક કરવાનું પણ નહોતું કહ્યું. મેં
તો એને મગગાં ફેરવાનું પણ નહોતું કહ્યું,
મેં તો ફક્ત એટલું જ કહ્યું હતું કે ‘ પાંચ
સામીય ! ’ ”

સાંભળીને આચાર્ય બાજુ ખડખડાટ દરી
પડ્યા. ખીસીબાળો પડી મરેલો જીવાન તાણુ
દષ્ટને જોઈ રહ્યો કે દાદા કેમ હસે છે !

‘ગીતગોવિંદ’માં શ્રી કૃત્વ દેસાઈએ તૈયાર કરેલ નવરસ

(૧) શૃંગાર રસ (૨) અદભૂત રસ (૩) સાન્તી રસ (૪) વીર રસ (૫) શૈવરસ
(૬) દાસ્ય રસ (૭) દરેણુ રસ (૮) ભયાનક રસ (૯) મધુર રસ

કલાપી-પેદીના ઉલ્લાસકવિ

સ્વ. લલિતજી

પોતાના રિતબ્રમધુર કંઠને ભેગરીને મંજીરાના રણકાર સાથે ગુજરાતને પોતાના લલિત હૃદયબાવો પડોંચાડનાર કવિશ્રી લલિતજી આપણી વચ્ચેથી ચાલ્યાં ગયા.

એમનું મૂળનામ તો જન્મઘંટર મદા-ચંદર ભુચ, પણ પોતાનાં પત્ની લલિતાના નામને જોડી પોતાનું ઉપનામ 'લલિત' બનાવી એમણે લખરાતું છર કરેલું. તેઓ જાતિએ વડનગરા નાગર અને જૂનાગઢના વનની, એટલે મુસલમાની રાજ્યમાં રહેલ સંભગાતું 'રમુલ' નામ એમનું દુધામજાતું નામ હતું. ઈ. સ. ૧૮૭૭ની ૩૦મી જૂને એમનો જન્મ થયેલો. ગળીના કંઠાગાને કારણે મેટ્રીકને બદલે રફ્ફ હાઈસ્કૂલની પરીક્ષા આપી ૧૯૩૦માં તેઓ ગ્રેજુએટી સંભામજી દાદરિકુલમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા હતા. તે પહેલાં તેઓ માત્ર

ચોદ જ વર્ષની ઉંમરે સ્વ. સંચિત (બાલુભાઇ સાથે લાડી આવી, સ્વ. રાજવિશ્વવિ કલાપીન સાનિધ્યમાં રહેવાનો વ્હાવો પામેલા; ને જે ઉમતા કવિ ઉપર કલાપીજીની મહેર હતી ઈ. સ. ૧૯૦૮ થી ૧૦ સુધી 'કાડીવારા ટાઈમ્સ'ના તંત્રીપદે રાજકોટમાં કામ કરેલું અને તે દરમ્યાન એન્જનીની સનદથી અદા હતોમાં બાપાંતરતું કામ કરતા. ૧૯૧૩ વડોદરા રાજ્યના પુસ્તકાલય ખાતામાં જોડા ગામડામાં લોકો વચ્ચે પ્રચારક અને ઉપદેશ તરીકે તેમણે કામ કરેલું. તેમનાં ધણાં કાવ્યે 'વડોદરાના વડો'થી પ્રગટ થયાં છે. ૧૯૨૧મ અસહકારના આંદોલનમાં જોડાઈ ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી મુંબઈમાં ગયાના મદા વિદ્યાલયમાં ગુજરાતી ભાષાના શિક્ષક તરીકે જોડાઈ 'સંતની કુંજ' (શાન્તાકુંજ) વર્ગ કાવ્યપ્રવાદને વેગ આપેલો. લલિતનાં કાવ્યે ભાગ ૧-૨ માં આ બધાં કાવ્યો સંમેલિત છે. ચાર વર્ષ પછી ૧૯૨૫ માં તેઓ લેડી માર્કેટ દિંદુ ઓર્થોનેઝમાં જોડાયા; ને તે દરમ્યાન દિંદુ કુટુંબમાં ખાનગી શિક્ષક તરીકે કામ કરેલું. છેવટે ૧૯૩૮માં લાડી આવી પોતાના બાગપણના દિવસોમાં ત્યાં પોતાનો કાવ્યભોજ, વડેતો થયેલો ત્યાં હતી કામ થયા. લાડીના ના. કાઠોર સાહેબની તેમજ તરફ ખૂબ જ સમજા અને પ્રીતિ દેવાના કારણે એમણે મરજીપર્યંત લાડીને પોતાનું નિરાસરચાન બનાવેલું અને તે પણ રાજ્ય-મદેમાન તરીકે.

૧૯૬૩માં તેમણે પોતાની સેવનપ્રતિષ્ઠા કરેલી અને તે વખતના ગળીના મશિન 'સંક'માં તેમનાં કાવ્યો છપાયાં. તે પછી તે ગુજરાતનું બાણે જોડાઈ એનું પત્ર દર્શી જેમાં

લલિતજનાં ગીતો છપાયાં નહિ હોય. 'ધોમ-
નીયા'નું ગીત ગાતી વખતે જીભ અને
મંજરાના તાલ વડે શ્રોતૃવર્ગને સુગંધ કરતું તે
ગીત તેમજે ૧૯૦૩માં 'ગીત-સંગીત સીતા-
વનવાસ' નાટક લખેલું અને બજાવેલું
તેમાંનું છે. એ નાટક ખૂબ જ વખણાયું હતું.

લાડીના તેમના બચપણના દિવસોમાં સ્વ.
કલાપીના અંગતમિત્રો જેવા યુજરાતના સમર્થ
સાક્ષરોના પરિચયમાં તેઓ આવેલા.

સનાતન ને પુરાતન-એ બાળપુત્રો મૂળી
તેમનાં પત્નીનું અવસાન થયા પછી તેમજે
સાધુજીવન ગાળ્યું છે: તેઓ કહેતા કે 'મારી
પત્ની એ માત્ર મારી સખી જ નહતી: કેવી
હતી'

કવિશ્રી લલિતજીની ઉત્તરાવસ્થામાં પણ
ના. દોઢરસાડેજ પાસે યુજરાતના ધણા
વિદ્વાનો આવતા, લાડીની સાહિત્યસભા, અને
લાડી સાહિત્ય પરિષદ તેમજ વિદ્વાનોના સંમે-
લનો, કલાપિ જયંતિએ વગેરે પ્રસંગે દોઢર
સાહેબે યુજરાતના સાક્ષરો-વિદ્વાનોને નોતરી
લાડીની પ્રગતિ તેમના દર્શન-પરિચયનો લાભ
આપ્યો છે અને એ રીતે લલિતજીને પોતાના
બચપણમાં તેમજ ઉત્તરાવસ્થામાં લાડીના
નિવાસ દરમિયાન યુજરાતના વિદ્વાનોના પરિ-
ચયનો સંપર્ક રહ્યા જ ક્યો છે.

સ્વ. કવિ ન્હાનાલાલે લલિતજનાં કાવ્યો
માટે કહ્યું છે કે, 'લલિતનાં કાવ્યો યુજરાતે
સત્કાવ્યાં છે ને સત્કારશે, કેમકે તેમાં યુજરાતને
ગમતા ગૃહભાવ, કોમળતા, લાલિત્ય, અને
લાડ સમરભર્યાં છે' એ યથાર્થ સાચું છે.

લાડીની સાહિત્યસભાએ સ્વ. લલિતજ
સ્મારક કરવાનો નિર્ણય ક્યો છે ને તેમાં લાડીના
નામદાર દોઢર સાહેબે પાંચ હજાર રૂપિયા
આપીને ફંડની શરૂઆત કરી છે.

પ્રજુ એમના આત્માને સાર્થિત આપો.

ભરત-ગૂંથણ

લેખિકા

કે. ચંદ્રિકા ભારદ્વાજ

*

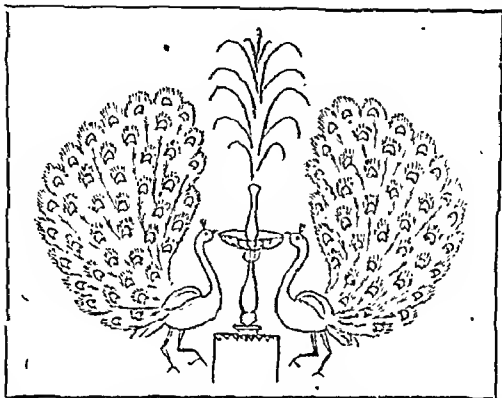
આકૃતિ નં. ૧૩ આ ચિત્ર મૂલ્ય કરતા
એ મોરનું છે. વચ્ચે નાનો ફુવારો ગોઠવેલો છે.
ઝોળા કે ટેમલકાંથોય ઉપર ભરવા માટે આ
નમૂનો સારો છે. અણિયામાં ભરવા માટે પણ
એ શોભિતો નમૂનો થશે.

મોરનો કલાપ-આ કલાપમાં ચાંદલા છે
તે વારતવિકે રીતે તો બહુરંગી હોય છે, પણ
ભરતકામમાં તો તે ઘેરા જ્યુ રંગનાજ ભરવા
સારા લાગશે. ચાંદલા ઉપરની ગોળાકાર
રેખાઓ આછા આસમાની રંગની ભરવી.
અને મોરપીંછની સળંગ લીટીઓ ઘેરા લીલા
રંગની ભરવી.

ચાંદલા ભરવા માટે બિલુ ભરત નં. પની
રીતે ભરવું. ચાંદલા ઉપરની ગોળાકાર રેખાઓ
ભરવા માટે જંધા બખિયાની ટીભો કામ
આવશે. અને મોરપીંછની કાંડલીઓ નં. ૧૦
કે નં. ૧૧ની રીતે ભરવામાં કામ આવશે.

મોરની પાંખો—

આછા બજારિયા કે ભૂખરા રંગની ભરવી.
પાછળ કલાપ નીચે જે પાંખ નીકળે છે, તે
બદામી રંગની ભરવી. નં. ૧૮ની રીતે કાશ્મીરી
ભરતની રીતે આ ભરી શકાય. વચ્ચેની
રેખાઓ આછી પીળી કે લાલ બંધા બખિ-
યાની રીતે ભરી લેવાથી ભરત દાખમાં આવી

જશે અને ધોતી વખતે ઉખડી જવાનો ભય નહિ રહે.

ઝેરની ડોક અને પેટ—આછા પશુ નહિ અને બહુ ઘેરા પશુ નહિ એવા વાદળા રંગથી ડોક અને પેટ ભરવાં. રીત નં. ૧૮ ની કારમીરી બરતની જ સારી લાગશે. વચ્ચે વચ્ચે બરતને દગાવતા રહેવું. દૂંદા દાંડા વધુ બરતા રહેતા. કાવતું હોય તો પરાગ ભરતથી (નં. ૧૩) આથું ખીચ્યોખીચ બરતા પ્રયત્ન કરી લેવો.

ઝેરના પગ-ઉપરનો ભાગ રતુંબડા અને કાળા પડના રંગથી બરવો. નીચેનો ભાગ સમેટિયા રંગથી બરવો. સાંકળા બરતની રીતે બરવો. ન્યાં મડો ભાગ છે ત્યાં સાંકળાની બે ૩ ત્રણ દોરી બરતી.

કુવારો-ઉપરની પાગાની ઉડાની સેરા આછા આસમાની રંગે બરતી. દીમ જીંધા જખિયાની અને કાં સાંકળાની ભેરી.

નીચેનો કુવારાનો ભાગ પથ્થરનો છે. માટે તેમાં લુખરો સમેટિયો કે પથ્થરનો રંગ બરવો. આડિયા પાટિયાની કે એરી ખીંછ ગમે તે રીતે બરી ચકારો.

યાજ્ઞોર્માંથી ન્યાં પાછી ઉમરાતુ દખાડયું છે ત્યાં પશુ આછા દુધિયા રંગની સેરા પાસે પાસે જીંધા જખિયાની રીતે બરતી.

નીચે પથ્થરની કાંઠરી બનાવી છે. તેમાં જે ધાર દામ બનાવ્યું છે તે કાળો દોરીથી જીંધા જખિયાની કે સાંકળાની દીમથી બરવું. મુક્તમાં વાપરવાની ઝીર બરતી હોય અને કાલો રંગ કાઠી નાંખવો હોય તો એકદમ ઘેરા લાલ રંગ વાપરવો.

નોંધ : આ લેખમાર્ગમાં આવતા ચિત્રોના કાપી રાષ્ટ્ર લેખિકાનો છે. બદલે તેનો ઉપયોગ બરતા વગેરેમાં કરી ચકારો, પરન્તુ ધંધાદારીઓ માટે તેની અનુકૂળ કરવા પડેલાં લેખિકાનો પરવાનગી મેળવવી આવશ્યક રહે છે.

સમગત હિંદુ સમાજને એકસરખી રીતે લાયુ પાડી રાકાય તેઓ હિંદુ કાયદો ધડવા માટે સરખી. એન. રાવના અધ્યક્ષ-પદે એક હિંદુ 'ધારાસભિતિની રચના થોડા વર્ષો પૂર્વે કરવામાં આવી હતી. સરખી. એન રાવ ઉપરાંત એ સમિતિમાં ડો. દારકાનાથ મિત્ર, પ્રિં. જે. આર. ધારપુર અને શ્રી. ડી. આર વેંકટરામ શાસ્ત્રી એ ત્રણ સભ્યો હતા અને શ્રી. કે. વી. રામગોપાલન સમિતિના મંત્રી હતા.

૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીથી સમિતિએ પોતાના કામકાજનો આરંભ કરી દીધો હતો. પ્રારંભિક ભૂમિકા લેખે સમિતિએ એકવાર તો એક કાચો ખરડો ધડી કાઢીને એમાં ઉત્તરાધિકાર, લગ્ન, છૂટાછેડા, સગીર અને વાલીપણને લગતી બાબતો અને દત્તવિધાન, એટલા વિષયો પરત્વે કરેલા નિર્ણયોનો સમાવેશ કર્યો હતો. મધ્યસ્થ સત્તાને ક્ષત્ત આ વિષયો પરત્વે જ ધારો ધડવાની સત્તા છે. ૧૯૪૪ ના ઓગસ્ટમાં આ ખરડો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેને વિષે જાહેર પ્રજામત માગવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૪૫માં સમિતિએ બ્રિટિશ હિંદના જુદા જુદા ભાગોનો પ્રવાસ ખેડીને એ સંબંધી પ્રજાના જુદા જુદા વર્ગોમાંથી અગ્રમુખ નામરિકોની મૌખિક જુગ્યાનીઓ ત્રણ લીધી હતી. એ સર્વના પ્રકાશમાં ઉપરુક્ત ખરડાને સુધારવામાં આવ્યો હતો. અને હવે સમિતિએ પોતાની લજભગ આર વર્ષની એકધારી મહે-નતના પરિપાકરૂપ અહેવાલ અને હિંદુ કાયદાને લગતો ખરડો હિંદી સરકારને સુપ્રત કર્યો છે.

સમિતિનો અહેવાલ સર્વોનુમતે તૈયાર થયો નથી. ડો. દારકાદાસ મિત્ર, જેઓ ખગાળના સુપ્રસિદ્ધ ધારાવિદ છે. તેઓએ અહેવાલનો વિરોધ કરતી નેધ લખી છે. તેઓ હિંદુ કાયદાને ધારામલ કરવાની વિરૂદ્ધ છે અને

હિંદુ-ધારો

ખરડામાં જે ફેરફારો સૂચવાયા છે તે સંબંધમાં એમનું કહેવું એમ છે કે, એવા ફેરફારો માટે પ્રજાએ માગણી કરી નથી. આ પ્રશ્નની ચર્ચા કરવાની જરૂર છે; પણ આ લેખમાં આગળ ઉપર તે કરવાનું રાખી પ્રથમ તો સમિતિએ જે સુધારા સૂચવ્યા છે તેનો ખ્યાલ કરીએ.

ખરડામાં જે મુખ્ય મુખ્ય સુધારા સૂચવ્યા છે તે સર્વ હિંદુ સ્ત્રીઓને ઉપધારક નીવડે તેવા છે. જેવા છે તેવા હિંદુ કાયદો પુરુષોને ખૂબ માફક આવે તેવા છે, એ નિર્વિવાદ છે, એટલે એમાં જે કંઈ સુધારા થાય તે સ્ત્રીઓને લાભકર્તા નીવડે તેવા હોય એ સ્વાભાવિક જ નહીં પણ અવશ્યક છે. ન્યાયમૂર્તિ રાનડે વારંવાર કહ્યા કરતા હતા કે, જન્મ અને જાતિના બેદને કારણે હિંદુ સમાજ જેટલું દુઃખ ભોગવે છે તેટલું ખીજ કથાને કારણે નથી ભોગવેનો. એ દુઃખ અથવા વિપત્તાઓ દૂર કરવાની દૃષ્ટિથી એક સિદ્ધાંતરૂપે આ ખરડો સ્ત્રી અને પુરુષની સમાનતા સ્થાપી આપે છે. એટલે કે, લગ્ન અને મિલકતની બાબતમાં સ્ત્રીઓને એવા અધિકારો બક્ષે છે જેનો લાભ પોતાની રિયલ સુધારવાને કાળે સ્ત્રીઓ લેવા ધારે તો લાઇ શકે. તથાપિ સમિ-તિએ જ દર્શાવ્યું છે તેમ, ખરડાની મોટા ભાગની જેમવાલઓ સદાયક રૂપની સુકરતા કરી આપનારી છે. એમાં દબાવું જેવું કે ફરજિયાત બહુ બોધું છે.

હિંદુ કાયદો એક ગીચ જંગલ જેવો છે. શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને લોકાચાર-એ ત્રણ એના મુખ્ય અધારો છે. સ્મૃતિઓમાં મનુસમૃતિ, યામનકંકય સ્મૃતિ અને નારદ સ્મૃતિ મુખ્ય છે.

પણ રમૂતિઓમાં પણ પરસ્પર ઐક્યમત્વ નથી. ક્યારેક તો પરસ્પરવિરોધી નિર્ણયો એમાં અપાયા છે. પરિણામે એમના પર ને દીકાઓ લખાઈ છે તે દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં નિર્ણાયક અથવા અધારજન મનાઈ છે—જેમ કે ચાતુરકર્પરમૃતિ પર વિતાનેશ્વર ને મિતા-શર દીકા લખી છે તે બંગાળ સિવાય હિંદના બધા ભાગોને માન્ય છે, ત્યારે બંગાળમાં દાયમાગ એ કોઈ રમૂતિપરનો દીકામંત્ર નથી, વિનુ બધી રમૂતિઓનો અર્થ દાદીને જિમૂતવાદને ૧૩મી અને ૧૫મી સદીની વચ્ચે ક્યારેક એની રચના કરી હોવાનું મનાય છે. દાયબાગ પદતિ અને મિતાશર પદતિમાં ક્રુષ્ણ એક વારસાને લગતા કાવ્યદાની બાળતર્માં અને સંપૂર્ણ કુટુંબવ્યવસ્થાની બાળતર્માં છે. મિલકતની નોંધણી માટે મિતાશર પદતિને બે પ્રકારો માન્ય છે: કુટુંબની મંત્રીધારી મિલકતની બાળતર્માં ઉત્તરાધિકારનો પ્રકાર અને ઉદ્દેશ કમળદેવદારની સર્વોચ્ચ આમતી એવી મિલકતની બાળતર્માં વારસદારી નક્કી કરવાનો પ્રકાર. દાયમાગને એક જ પ્રકાર માન્ય છે: વાસરદારી નક્કી કરવાનો.

પણ આ બેમાંથી એકે પદતિ મિલકતની પૂર્ણતયા માલિકજી બનવાનો સ્ત્રીને અધિકાર માન્ય નથી રાખતા. મનુ, કાલ્યાણ અને નારદ એ ત્રણ રમૂતિકારોએ તો સિદ્ધાંત બાંધી રાખ્યો છે કે, સ્ત્રીઓમાં, જવાનદારીનું ભાન જ હોતું નથી અને પરસ્વાધીન હોવાને કારણે પિતા બની કે પુત્રના રક્ષણની જરૂર રહ્યા કરે છે. કાલ્યાણે તો સ્પષ્ટ આજ્ઞા ફરમાવી છે કે ને વિધવા અપુત્ર દોષ તે ને પોતાના મૃત પતિ સિવાય બીજા કોઈની રક્ષાભાગિની ન કર્ષ દોષ, અને નેના આશ્રયે રહેલી દોષ અને, તેની સ્પર્શી આજ્ઞાએ પાળતી દોષ તો હવે ત્યાં સુધી પતિનો મિલકતને બોધવી શકે અને તેના મરણ બાદ એ મિલકત

વારસદારોને મળે. મનસુ કે, રમૂતિકારોના આદેશ પ્રમાણે મિલકતનો કાલે તેની વ્યવસ્થા કરવાનો સ્ત્રીને અધિકાર જ નથી. દેશનો અવર્તમાન દિંદુ કાપદો આ આદેશોને અનુસરતો રચી છે. તદુપરાંત પ્રિવિ કાઉન્સીલે કરેલા નિર્ણયો બ્રિટિશ હિંદનો કોટીને બંધન-કર્તા હોવાથી બંગાળ, જ્યાં દાયમાગ પદતિનું ચલણ છે ત્યાંના એક કેમના સંબંધમાં પ્રિવિ કાઉન્સીલનો ને સુકારો પડ્યો તે બ્રિટિશ હિંદના બીજા ભાગોને બંધનકર્તા તથા મિતાશર પદતિનાં લાભો દાયમાગ પદતિથી મરોહિત પણ થયા છે. એટલે એક સ્ત્રીધન સિવાય મિલકતનો બીજો એક એવો પ્રકાર નથી નેના પર સ્ત્રીનો વિશેષ અધિકાર હોય. અલગત, હિંદના બીજા બધા ભાગો કરતાં મુંબઈ પ્રાન્તની દિંદુ સ્ત્રીઓને મિલકત અંગેના અધિકારો વધારે છે એટલું બહી નોંધવું જોઈશે.

આનો ઉપાય ધીમે ધીમે શોધાતો જતો હતો અને વારસાના કાવ્યમાં અત્યંત સુધારા પણ થતા જતા હતા. પણ રાવસમિતિએ આ બાળતર્માં વ્યાપક સુધારો મૂક્યો છે. મિલકત ધરાવવાના અધિકાર સંબંધમાં એ મિતાશર પદતિને અનુસરે છે અને વારસાની બાળતર્માં એ દાયમાગ પદતિની બલામણુ કરે છે. આખા દેશમાં મિતાશર પદતિનું ચલણ રહેશે એમ પણ એણે ઠરાવ્યું છે. આ એક અત્યંત મહત્વનો સુધારો છે. એથી વ્યક્તિને પોતાની રહેલી કે વારસામાં મળેલી વહીવટીપાત્રિત મિલકત પર સંપૂર્ણ અધિકાર મળે છે—પછી તે વ્યક્તિ સ્ત્રી હોય કે પુરુષ. સ્ત્રીઓ મિલકતની વ્યવસ્થા કરવાને અસમર્થ છે અથવા તો આતુચાતુચતા પ્રગ્વ સમા-સંબંધીઓ અને ફાસલાતી જરી કે ફોલી ખાશે એ મનસુજની દલીલોને સમિતિએ ફરારી દીધી છે. ને પારસી, મિસ્ત્રી કે

મુસ્લિમ સ્ત્રીઓ મિલકતનો વહિવટ કરી શકે છે તો હિંદુ સ્ત્રીઓને વહિવટ કરતાં નહીં આવડે એમ માનવાનું કારણ નથી. સ્ત્રીને મિલકતનો અને વારસાનો અધિકાર મળવાથી હિંદુસ્ત્રીની મીલકતોના નાના નાના ભાગલા પડી જશે અને એ છિન્નબિન્ન થઈ જશે એ દલીલ પણ સમિતિએ માન્ય નથી રાખી. સમિતિની સૂચના પ્રમાણે વિલ ક્યો વિનાની પિતાની મિલકતમાંથી પુત્રને મળે તેનો અર્ધો ભાગ પુત્રીને મળશે, અને તે જ રીતે માતાની મિલકતમાંથી પુત્રીને મળે તેનો અર્ધો ભાગ પુત્રને મળશે. અર્ધો ન્યાયની દૃષ્ટિએ બાઈબલનું સરખાં ઉત્તરશે. ખેતીવાડીને લગતી મિલકતની વહેંચણી સંબંધી અને પરણેલી અને કુંવારી દોકરીઓના મિલકતના ભાગ સંબંધી સ્વતંત્ર નિયુગ્મો કરવામાં આવ્યા છે જેનો અર્ધો કેવળ ઉદ્દેશ્ય કરીયું.

મિતાક્ષર પદ્ધતિમાં કાયદાની અર્થવટ- વણીથી ને ધાલમેલ થતી હતી, સંયુક્ત કુટુંબપ્રથા તૂટતી જતી હતી, સ્ત્રીઓ પોતાના અધિકારો વિશે અધિકૃત સમજ બનતી જતી હતી, અને હિંદુઓમાં એકસરખા હિંદુ કાયદાની માગણી વ્યાપક બનતી જતી હતી એ જોતાં આ સુધારો અત્યંત આવશ્યક હતો એ નિર્વિવાદ છે. શ્રીમંત અને મધ્યમ વર્ગના હિંદુઓ આ સુધારાથી ક્યવાશે એ દેખીતું છે. પણ સ્ત્રીની પરાધીનતાનું મુખ્ય કારણ, જે એનું આર્થિક પરાવર્તન, તે આથી દૂર થશે અને એનામાં આત્મશ્રદ્ધા પ્રગટતાં એની વ્યક્તિમત્તા ને ચોગ્ય ગૌરવની તે અધિકારિણી બનશે એ આ સુધારાનો જોવાતો લાભ નથી અને છતાં એમાં દયાણુને ઝાઝામાં ઝાઝો અવકાશ છે. સમયસર વસિયતનામું કરી દઈને હિંદુસ્તો આ સુધારાની આપણ ટાળી શકે છે; પણ સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેનો ભેદ કાયદામાંથી

નોકળી જતાં ને નવું માનસ ધારો તે મિથ્યા થાય તેમ નથી. એથી સમાજનું શ્રેય સધારો કે નહિ એવો પ્રશ્ન ઉપરિચિત કરી શકાય છે. એમાં અભિપ્રાય ભેદ પણ સંભવે છે. તથાપિ યુગોના અન્યાયથી આ રીતે ને પ્રાયશ્ચિત કરવામાં આવ્યું છે તેનો નૈતિક દૃષ્ટિએ વિરોધ થઈ શકે તેમ નથી.

આ તેમજ સમિતિએ સૂચવેલા બીજા સુધારાની બાબતમાં વિરોધનું મુખ્ય દૃષ્ટિબિંદુ એ છે કે, એ સુધારા કાયદાનું ૨૫ પામતાં હિંદુ સમાજનો પાયો જ બદલાઈ જશે અને હિંદુ સમાજનાં વિશિષ્ટ લક્ષણો કાળે કરીને જાંસાર્જી જશે એ નિયારવા જેવી વાત છે. તથાપિ આપણાં સમાજવ્યવહારમાં ને અર્થ આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય પરિણામ ધૂમી રહ્યાં છે તે અન્યથા થઈ શકે તેમ નથી. એમણે ને માનસપરિવર્તન સૌધ્યું છે, એથી સામાજિક સંબંધોમાં પણ ને પરિવર્તન આવતું જાય છે તેનો આ સુધારામાં કેવળ સ્વીકાર થયો છે. આટલા સુધારાથી હિંદુ સમાજમાં ને એકત્વ આવશે એવો એને આત્મશ્રદ્ધા કરવી સુગમ થઈ પડશે. સમાનતાના સિદ્ધાંત પર અને લોકસાક્ષાતની ઉદાર ભૂમિકા પર મંડાએલો વિશાળ હિંદુ સમાજ જ હવે કાળજળની સામે ટકી શકે એમ છે, બીજી ટેઈ રીતે નહીં. એટલું પરિણામ આ સુધારા સાધી. આપે તેમ છે એમ લાગે છે.

એટલે હવે બીજા મહત્ત્વના સુધારા પ્રત્યે નજર કરીએ. એ છે એકપત્નીત્વને લગતો ધારો. સુન્દર પ્રાંતે એ કાયદો આજળથી ધડી લીધો છે એ સુવિદિત છે. અખિલ હિંદુ ધોરણે એવો કાયદો ચર્તા વાર થયા વિના નહીં રહે એમ માનીને જ એ ધડી લેવાયો છે એ પણ સુવિદિત છે. રાવ સમિતિએ એને કાયદાના સિદ્ધાંતનું (rule of law) મહત્ત્વ આપ્યું છે. પુરુષને હવે એટલી

પત્નીઓ કરવાની છૂટ જૂના હિંદુ કાયદામાં રહી હોવા છતાં ઇશ્વરચન્દ્ર વિદ્યાસાગરથી માંડીને આજ સુધીના સામાજિક સુધારકોએ જે વાતાવરણ દેશભરમાં પેદા કર્યું છે તેથી એકપત્નીત્વની ખાતના આપણા સમાજમાં દંડ થતી જતી હતી, કાયદાએ એના પર ટેવણ સ્વીકૃતિની મોર મારી છે, અને એમ કરીને કાયદાની નજરે સ્ત્રી અને પુરુષની સમાનતા સ્થાપીને આજની સ્થિતિમાં સ્ત્રીનું સ્થાન પણ સુરક્ષિત બનાવ્યું છે. રીતસરની શોધવું સાલ હવે પછી ઠાઈ પણ દિનું સ્ત્રીને ભોગવવું નહીં પડે.

પણ એકપત્નીત્વ એ જ કાયદાનો એક સિદ્ધાંત અને તે છૂટાછેડાની ભેગવાઈ પણ સાથેસાથ થતી જ નોંધએ, કેમકે જે લગ્નસંબંધ વિક્ષેપ જ નહીં, દિનું અને પક્ષે અસદ અને કૃત્રિમ કર બની રહ્યો હોય તે જ કાયદાને કારણે અનિવાર્ય પણ બની રહે તે ભેમાંથી એકનું મરણ જ એ દુઃખમાંથી છોડતી શકે એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થાય. એ વિચારીને રાવસમિતિએ છૂટાછેડાની પણ ભેગવાઈ કરી છે. પરંતુ છૂટાછેડાને સસ્તા કે સહેલા બનાવીને એ પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપવાનું એણે નથી વિચાર્યું. આજમાં આજ પાંચ વર્ષ સુધીના પરિણામ, અસાધ્ય માંડપણ કે ફરતા જેવી પરિસ્થિતિ છૂટાછેડાનો માર્ગ ઉપાડો રાખ્યો છે. સમિતિના અહેવાલમાં જણાવાયું છે કે, ‘અમને વિશ્વાસ છે કે અગે સૂચરી છે તે ભેગવાઈએ દુઃસદ સંજોગોમાંથી છૂટકારો અપાવવાને જ અપ લાગશે અને તેને દુરુપયોગ બીજી રીતે તે નહીં જ થાય. એમાં મધ્યમ માર્ગ મદદમાં આપ્યો છે. એથી છૂટાછેડા સરળ બનતા નથી અને છૂટાછેડા અવશ્ય પણ બનતા નથી.’ સ્મૃતિકારોએ પણ આવા સંજોગોમાં જૂના લગ્નને ફેર સમજીને બીજી પતિ કરી લેવાની

સ્ત્રીઓને છૂટ અવધાનાં સાત્ત્વચયનો ઉપલબ્ધ છે જ. નવા સ્મૃતિકારોએ એથી વિશેષ કર્યું કર્યું નથી. માત્ર ઉપલા વર્ણોના સોળાયાર છૂટાછેડાની છૂટ આપતો નહોતો તે હવે કાયદેથી મળી રહેશે. વડોદરા અને મલખારમાં ત્યાં કાયદાએ છૂટાછેડાને અવકાશ કરી આપ્યો છે ત્યાં પણ એનો ઝાઝો લાભ નથી લેવાયો એ સ્પષ્ટ છે.

ડૉ. દારકાનાથ મિત્રના વિરોધનો - હવે વિચાર કરીએ. સામાન્ય રૂઢિચુસ્તો જે પ્રકારનો વિરોધ કરે તેવી આશા રાખીએ તે પ્રકારનો તે એમનો વિરોધ નહિ જ હોય એમ માનવામાં દરકન નથી. એમની વિરોધ-દર્શક નોંધ લગ્ન પૂરી પ્રસિદ્ધ થઈ નથી. The Positions of Women in Hindu Law જેવા મંથના સેખક ઠાઈ વિરાજ હેતુથી જ વિરોધ કરતા હોવા નોંધએ, કેમકે એ મંથમાં જ એમણે નેમિત્તની મીમાંસાને આધારે કાર્યક્રમ, મિલકત વગેરે વિષયોમાં સ્ત્રી અને પુરુષના સમાનાધિકારની સ્થાપના કરી છે, અને પુરુષના હક આપ્યું છે કે, પ્રાચીન હિંદુ કાયદો નારદ, મનુ અને કાત્યાયનની સ્મૃતિઓ કરતાં વધુ ઉદાર અને ઉચ્ચ હતો. ડૉ. મિત્ર હિંદુ કાયદાને પારાજન્ય કરવાના વિરાધી છે એમ અહેવાલનો જે સાર જાણમાં પ્રસિદ્ધ થયો છે તેમાં દેવેવાણું છે: “સંજીવન: એમણે એમ માન્યું દરો કે હિંદુ ધર્મ વા સાસનના ઉદાર અર્થઘટનથી જ કામ લેવું નોંધએ. પરંતુ સમિતિની વધુમતીના અહેવાલે ઉચિત જ કર્યું છે કે, “અમને પાઠો વિશ્વાસ છે કે હિંદુ કાયદાને પારાજન્ય કરવાના પ્રસ્તાવ સંગીન છે. અને વડોદરામાં જન્યું છે તેમ હિંદુ સમાજને માટે એ આશીર્વાદ પણ બની રહેશે. હિંદુ કાયદાના મૂળ આધારો અનેકાનેક મંથોમાં લેખલ પડ્યા છે. એ સર્વ સાત્ત્વચયનોના મર્મને મુખવિન કરીને

સાદીસીધી ભાષામાં એમને ધારાબદ્ધ કરવામાં આવે, જેથી કરીને દેશના તમામ શિક્ષિત જનોને ભાષાન્તરોદ્ધાર એ સુગમ બની રહે, તો નિઃસંશય આપણે કદપી પણ નહીં શકીએ એકલું બધું એ ઉપકારક ચર્ષ પડશે." વળી કહ્યું છે: "આપણે જગતના અભિપ્રાયને કે જે મૂળજાત અધિકારોની આપણે હમણાં જ ઘોષણા કરી છે તેને ઉવેખા શકીએ નહીં. અમને એમ લાગે છે કે ઘણી મોટી સંખ્યામાં વિચારવત માણસોનો અભિપ્રાય હિંદુ કાયદાને ધારાપક્ષે પડ્યો છે... નવી પેઢીની વધુમતી ધારો ધડવાની તરફદારી કરે છે અને એ હકીકતમાંથી અમને પુષ્કળ ઉત્તેજન મળ્યું છે, કેમકે એ પેઢી જ હવે પછી લાંબો કાળ જીવવાની છે, અને પ્રસ્તુત ધારો એમના જ જીવનનું નિયમન કરવાનો છે."

આ પ્રકારના સુધારા વા ફેરફારને માટે લોકોએ માગણી કરી નથી, એ ડૉ. મિત્રનું વિધાન સાંવ નાપાયાદાર છે એમ કહેવામાં જરા પણ હરકત નથી. એક છૂટાછેડાની ભેગવાઈની વાત લઈએ તો ૧૯૩૪થી એ માટેનું આંદોલન ઉપડ્યું છે. લખનૌમાં મળેલી હિંદી રાષ્ટ્રિય સામાજિક પરિષદમાં એ સંબંધી દરાવ મૂક્યો હતો. જે કે તે વખતે એ પ્રકારનો દરાવ નવેનવો હોઈને ઉડી મથેો હતો. તે પછીની સામાજિક પરિષદોમાં પણ એ દરાવ મૂકાતો રહ્યો હતો અને એનો પક્ષ કરનારની સંખ્યા ઉત્તરોત્તર વધતી જતી હતી. ૧૯૨૭ માં ડૉ. હરિસિંગ ગૌરે વડી ધારાસભામાં એ માટે ખરડો પસાર કર્યો હતો, પણ તે ઉડી જાય એવો હતો એટલે જ ઉડી ગયો હતો. ૧૯૨૯માં વળી લખનૌમાં શ્રીમતી હિમા નહેરુના પ્રમુખપદે મળેલી યુક્તપ્રાંતની સામાજિક પરિષદમાં પ્રજાળ વિરોધ છતાં છૂટા છોડાને લગતો દરાવ પસાર થયો હતો. ૧૯૨૮માં કલકત્તામાં બરાચેલી હિંદી રાષ્ટ્રિય સામાજિક પરિષદમાં

હિંદુ સભા અને હિંદુ સંમત પ્રવૃત્તિના મુખ્ય આધારસ્તંભ સમા ડૉ. બચકરે પણ ને હક્કો પુરવો ભોગવે છે તે સ્ત્રીઓને પણ ભોગવવા દેવા ભેદભેદ એ મતલબનો સ્ત્રીપુરુષની સમાનતાનો સિદ્ધાંત પ્રમુખસ્થાનેથી આપ્યો હતો. એકપત્નીત્વ અને લગ્નવિચ્છેદની પણ તેમાં એમણે દિમાથત કરી હતી. હિંદુલક્ષ એ કારાર નથી, પણ પવિત્ર ધર્મબિંધિ યા ધર્મબંધન છે. એ લગ્નવિચ્છેદની વિરુદ્ધની સામાન્ય બૌદ્ધિક દલીલ છે. પણ જે એ ધર્મબંધન જ હોય તો સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને તે એકસરખું પવિત્ર અને શિરોધાર્ય હોવું જોઈએ. જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓ હક્ક કરતી આવી નહોતી ત્યાં સુધી તો એ ધર્મબંધનની પવિત્રતાની પુરુષ વર્ગે વિડંબના જ કરી હતી. પણ સ્ત્રીએ જ્યાં હક્ક માગ્યો કે એને અનુદ લગ્નબંધનની પ્રવિ-ત્તાનો ઉપદેશ સંભળાવવાનું શરૂ ચર્ષ મળ્યું! વસ્તુતઃ હિંદુ લક્ષમાં પણ કારારના તરવો રહ્યાં જ છે, ભારત સેવકસમાજના એક સભ્ય કૃષ્ણપ્રસાદ કોયે 'હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન' એ નામની અંગ્રજી પુસ્તિકામાં એ દર્શાવ્યાં પણ છે. તથાપિ ધર્મબંધન કંઈ એક પક્ષી ન જ હોઈ શકે. અને જે એ બંને પક્ષોને લાયક કરવું હોય તો ને હંપતી ભેગાં રહી શકે એમ જ નથી તેમને અમુક નિયત પરિસ્થિતિમાં છૂટાં થવાની અનુકૂળતા કરી આપવી જોઈએ.

ઉપરની દષ્ટીકરો અને ચર્ચાથી વિચાર-શીલ વર્ગોની માગણીનો ખ્યાલ આવી જશે. વળી જોયો છાપરે ચડીને બેલતા કે માગણી કરતા નથી તેઓની અંતરની ધ્રુષ્ણાનો પાઘો તો આ સુધારામાં પડ્યો જ છે, પણ દલિલ ખાતર એમ માનીએ કે, નથી પડ્યો, તો આ સુધારા કોઈ બળજબરીએ સ્વીકારવાના નથીજ. એ સદાયક સ્વરૂપના, સુગમતા કરી આપનારા સુધારા છે; કંગળિયત સુધારા નથી.

મોસમનાં ચાકમાજી

ડા. નરસિંહ મૂળજીભાઈ શાહ.

સારી તંદુરસ્તીમાં રહેવાનું ઠીકે ન ગમે! સાફ સ્વાસ્થ્ય મોટે ભાગે આપણા આદાર પર અવલંબે છે. પાણીને બાદ કરી આપણા આદારમાંથી નીચેની ત્રીજે શરીરને યોગ્ય પ્રમાણમાં મળતી નેપ્રત્યે : કાળો હાઈડ્રેટ, પ્રોટીન, ચરબી, ખનીજ કાર્બો અને વિટામીન. જ્યનાજ અને સારકર-ખાંડ લેવાથી કાળો હાઈડ્રેટ મળી રહે છે, દાળ, દૂધ, માંસ-મધુર-છાંસ તેમ જ અમુક શાકભાજીમાંથી પ્રોટીન, મળે છે : તેલ, ધી, દૂધ, માખણ મધાઈ વગેરેનાંથી ચરબી મળી રહે છે. ખનીજ કાર્બોના તરવો ફળ અને શાકભાજી પૂરા પાડે છે. ને આપણા ખોરાકમાં દારુનું પ્રમાણ કમી થઈ ન્ય તો લોહીની ખારાસ ધટે છે અને ખટાસ (acidity) વધે છે, લોહીની ખટાસ અનેક રોગનું મૂળ છે. શાકભાજી પોતાના માટે જરૂરી કાર જમીનમાંથી ખેંચે છે, એટલે શાકભાજી લેવાથી આપણને એ મળી રહે છે. ખોરાકમાં શાક-ભાજીની અમત્ય આથી રપટ થાય છે.

ખનીજ કાર્બોમાં આયોડીન, કેલ્શિયમ, સોડ, સોડિયમ, પોટાશિયમ ફોસ્ફરસ, મેગ્નેશિયમ અને મંથકના કાર્બોની આપણા શરીરને અધિક આવશ્યકતા છે.

ઉપરાંત તાજ શાકભાજી લેવાથી વિટામીન પણ મળી રહે છે. ફળોદારા પણ શરીરને ખૂબ વિટામીન મળે છે. એટલે આવા શાકભાજી તથા ફળો 'રક્તજાતક ખોરાક' ગણાય છે. બાળકોને કાની શાકભાજી તથા ફળો

આવાની પ્રથમથી દેવ પાડવાથી તેમની તંદુરસ્તી સારી રહે છે.

ખનીજ કાર્બોમાં કેલ્શિયમ ૧-૧ મામ, ફોસ્ફરસ ૨ ગ્રામ, સોડ ૩૪ મીલીગ્રામ આપણા શરીરને દરરોજ આપણા આદારમાંથી મળવું જઈએ. આદાર શાકભાજી સમતોલ ખોરાકની રચના કરવામાં આ ધ્યાન રાખવું છે. કેલ્શિયમ એ ચૂનાનું તરવ છે. કેલ્શિયમનું પ્રમાણ શરીરમાં ધટરાથી હાડકાં અને હાંત નયગા થાય છે; પરિણામે રોગો પેદા થાય છે. કેલ્શિયમ શરીરને સક્રિય બનાવે છે. લોહીનું પ્રમાણ ધટરાથી એની નિયા-પાંડુરોગ થાય છે. સ્ત્રીઓને આ રોગ જલદી લાગ પડે છે. શરીરને જરૂરી લોહીનું પ્રમાણમાંથી ૭૦ ટકા લોહીમાં હોય છે, અને બાકીનો બામ આખા શરીરના ઠોસોની રચનામાં ફેલાઈ ન્ય છે. જેમાં લોહ સાથે પ્રમાણમાં હોય એવી શાકભાજી લેવાથી પાંડુરોગ નિવારી શકાય છે. પાંડુરોગવાળાને લોહનું ઈન્જેક્શન આપવામાં આવે છે. આવા ઈન્જેક્શન લેવા કરતાં શર્યાનથી જ તંદુરસ્તી ત્રીજે દ્વારા લોહ મેળવવું વધારે ઈષ્ટ છે.

કેલ્શિયમની સાથે સાથે ફોસ્ફરસ અને પોટાશિયમની પણ જરૂર રહે છે : હાં, હાડકાં અને સક્રિય વાકને તે આવશ્યક છે. સાધારણ રીતે જુદા પ્રમાણમાં પણ આયોડીનની આવશ્યકતા આપણી રહે છે. થાઇરોઈડિઝમથી મટે તે આવશ્યક છે. થાઇરોઈડિઝમ શરીરરહિત નિયમન કરે છે. આયોડીન શરીરને નો જરાજર ન મળે લો મળા નહીં

ગાંડી ચર્મ નય છે : શરીરની વૃદ્ધિ અટકી પડે છે. દાંત માટે ફેલ્ડેપ્રિન નામના તત્વના હાર પશુ આવરયક છે.

આપણા દેશની પ્રમુખીય તંદુરસ્તી તદન ઉતરના પ્રકારની છે. શરીરને આરોગ્યપ્રદ યોગ્ય ખોરાકના અભાવે અનેક રોગો આપણા દેશમાં ફર કરી બેઠા છે. યુક્તાદારની રચનામાં શાકભાજી અને ફળો અમલ્યતુ રચાન લે છે. હિપરતી દિપ્તિએ રોજીંદા વપરાશમાં આવતી શાકભાજીના શુભ-અશુભ તપાસીએ :

આપણા રોજીંદા વપરાશમાં આવતી શાકભાજીઓના મુખ્યત્વે ચાર વિભાગ કરી શકાય : (૧) કંદ-મૂળ (જમીનમાં થતાં શાક) (૨) પાંદડાંવાળી શાકભાજી (૩) ફળ-વાળી શાકભાજી અને (૪) દૂધવાળી શાકભાજી.

પ્રથમ વિભાગમાં આવતી શાકભાજીઓમાં રટાર્યનું પ્રમાણ અધિક હોય છે. શરીરમાં રટાર્યનું પરિવર્તન સાકરમાં થાય છે, એટલે આવા શાક શરીરને કાર્બોડાઈડ્રેટ પૂરા પાડે છે. આવા શાકોમાં બટાટા (હિંદી-આલુ) ખૂબ લોકપ્રિય છે. બટાટા વનસ્પતિના મૂળ નથી; પણ જમીનમાં થાય છે, એટલે કંદ-મૂળમાં ગણ્યા છે. આપણા દેશમાં જ નહીં, પણ આખી દુનિયાનાં દેશમાં ખીળાં શાકભાજી કરતાં બટાટા વિશેષ વપરાય છે. તેની લોક-પ્રિયતાનું એક કારણ એ છે કે, બટાટા લાંબા વખત સુધી ટકે છે-બગડતા નથી. બીજા શાકભાજી તેની કોતુમાં મળે : પણ સંધરી રાખેલા બટાટા ગમે ત્યારે ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. બીજા શાકભાજીઓની સરખામણીમાં બટાટાની પૌષ્ટિક શક્તિ વધારે છે. ઘી, માખણ સાથે એકલા ખાઈલા બટાટા ખાંધને પણ મનુષ્ય અલગાડિયાઓ સુધી નથી શકે છે; તેની શક્તિમાં ફેર પડતો નથી; અને પોતાનું રોજીંદું કામ-મજૂરી મહેનત કરી શકે છે. બટાટા અમેરિકાના મૂળ વતની છે. અમે-

રિકાની રોષ થયા પછી બટાટા યુરોપમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા, અને ત્યાંથી આખી દુનિયામાં ફેલાયા.

બટાટા જાલ સહિત ખાવાં બેઠએ જાલ કાઢી નાખીને ખાવાથી તેનો ૩૧ ટકા જેટલો લાભ જતો રહે છે. બટાટામાં 'બી' અને 'સી' એ વિટામીનો છે : 'એ' અને 'ડી' વિટામીનો બટાટામાં નથી એમ ગણી શકાય. બટાટામાં સરેરાશ ચાર-પંચમાસ ભાગ પાણીનો છે : બાકીનો એક-પંચમાસ ભાગ ધન પદાર્થોનો છે. તેમાં રટાર્યનું પ્રમાણ સૌથી વિશેષ છે. તેમાં ૮૦-૮૮ ટકા જેટલું રટાર્ય હોય છે; ૩-૬ ટકા સાકર અને બે ટકા નાઇટ્રો-જનયુક્ત પદાર્થો હોય છે. બટાટામાં ચરબી જરાય હોતી નથી. ખનીજ ક્ષારોમાં ફોસ્ફિયમ ફોસ્ફરસ, પોટેશિયમ અને સોડિયમનો ક્ષારો બટાટામાં આવેલા છે. બટાટા પચવામાં હલકા છે. નાજીકમાં નાજીક શરીરનું ખંધારણ પણ બટાટા પચાવી શકે છે. બાળકોને બટાટા ખૂબ ગમે છે : પણ એકલા બટાટા ખૂબ ન આપવા. બટાટા સાથે લીંદી ભાજી અવશ્ય આપવી. ખૂબ બટાટા ખાવાથી બાળકોને આંતરડાંમાં કોડા થાય છે. લોહીનું પ્રમાણ શરીરમાં ઓછું હોય ત્યારે બટાટા ખાવાથી ફાયદો થાય છે.

રોઈ દાઝ્યું હોય ત્યારે કાચા બટાટાને પેચી નાખીને લગાડવાથી બળનરા થતી નથી. જે પાણીમાં બટાટા ખાધ્યા હોય તે પાણીમાં ચાંદીની મેલી બીએ રાતભર પલાળી રાખીને બીને દિવસે બસ પડે ધસીને ધોવાથી તેના પર ચગકાટ આવે છે.

રતાણુ (હિંદી-રતાલુ) અનેક જાતના થાય છે. પણ તેની બે જાતો-મરેદ અને મુરખી-પુષ્કળ મળે છે. રતાણુમાં વિટામીન 'બી' જૂઝ પ્રમાણમાં હોય છે. ફોસ્ફિયમ અને ફોસ્ફરસના ક્ષાર અત્યંત જૂઝ હોય છે.

સામાન્યતઃ રતાણુ હોદ ફૂટ લાંબાં થાય છે. રતાણુનું શાક સ્વાદિષ્ટ થાય છે.

સૂરણુ (હિંદી-સૂરણુઃ જમીનકંદ) વન-સ્પતિના યજ્ઞનું સ્પાંતર છે. તે જમીનમાં ઊગે છે. મુખર્ષિ પ્રાંતના સૂરણુ બધે વખણાય છે. તેની વિશેષતા એ છે કે તે મળામાં રવરવના નથી. સૂરણુની ઝાડા ખૂબ મોટી થાય છે. એક માં ૧૦-૧૨ ગેરની થાય છે. જે તરવે રતાણુમાં છે તે સૂરણુમાં પણ છે. નવળા દ્રવ્યવાળા દહીંને પણ સૂરણુ મારક આવે છે. સૂરણુનું અઘાણું પણ બનાવાય છે. સૂરત જીલ્લામાં રવરવના સૂરણુની એક જાત થાય છે. તેનું શાક બનાવવામાં ખાસ આવડત હોવી જોઈએ છે. સૂરત જીલ્લાના અનાવિશે આ શાક ખાસ સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે.

ગુજર (હિંદી-ગાજર) આપણા દેશમાં લગભગ બધે થાય છે. ગાજરની બે જાતો થાય છે: (૧) કાળી અને (૨) સામાન્ય પીળી. પોષ્ટિક તત્વોની દૃષ્ટિએ કાળા ગાજર વિશેષ પંકાય છે. કુદાળના વખતમાં મરીજ પ્રજા ગાજર ખાઈને ગુજરો કરે છે. ગાજરમાં એ, બી, સી-જલુ વિટામીનો હોય છે. ગાજર વિટામીનોનો ખજાનો છે એમ કહી શકાય. ઉપરાંત શરીરને ઉપયોગી ખાત્રી હારો પણ ગાજરમાં થોડા પ્રમાણમાં હોય છે. ગાજરમાં અનેક ગુણ છે. મોટામાં મોટા ગુણ એ છે કે ગાજર ખાવાથી લોહી ફરક થાય છે. પાંદુ રોગવાળાને ગાજર અત્યંત ફાયદાકારક છે. કાચા ગાજર ખાનારાઓને ચામડીના રોગ મટી જાય છે, ચંદેરા સાફ અને રોનકદાર બને છે. પશ્ચિમના દેશોમાં જાઓ તાજા ગાજરના કાંટા પોતાના ચંદેરા પર ૧૫-૨૦ મીનીટ બસે છે. આથી ચામડી શુદ્ધ થાય છે અને તેનો રંગ સુધરે છે. ગાજરનો દલવો પુષ્ટિકારક અને મજબૂત તાણાવ આપનાર છે; વિદ્યાર્થીઓને અત્યંત ગુણકારી છે. ગાજરનું

અઘાણું પણ થાય છે. આ અઘાણું પાયઃ-જલ્મ થાય છે. પાંખજમાં, કાળા ગાજરમાંથી એક જાતનું પીણું તૈયાર કરવામાં આવે છે. ગાજરનો રસ અથવા કાચા ગાજર રતાંકળા માણસોને ખૂબ ઉપયોગી પૂરવાર થયા છે, કારણકે તેમાં વિટામીન 'એ' ખૂબ છે. ગાજરમાં ડેરેટિન નામનો રંગીન પદાર્થ છે. આ ડેરેટિનનું શરીરમાં સ્પાંતર થાય છે અને તેમાંથી 'એ' વિટામીન પેદા થાય છે.

કુંગળી-લસણુ (હિંદી-ખાજ-લસણ)

કુંગળી સૂરણુની મારક જમીનમાં ઉગતું યજ્ઞનું સ્પાંતર છે. આપણા દેશમાં કુંગળી અને લસણુ વિશેષતઃ મસાલાની મારક વપરાય છે. તંદુરસ્તીની દૃષ્ટિએ આ બંને ખૂબ ફાયદાકારક છે. કુંગળીમાં એ, બી, સી-જલુ વિટામીનો છે: 'બી' સૌથી વિશેષ છે. લસણુમાં ખાત્રીજ હારો ખૂબ છે: ઉપરાંત તેમાં અંધક પણ હોય છે. કુંગળીના પાંદડામાં એક પ્રકારનું તેલ હોય છે. એટલે કુંગળી ખાધા બાદ ખેંડમાંથી એક પ્રકારની અંધ છૂટે છે. એ અંધ એટલી બધી જલદ હોય છે કે કુંગળી કાપતી વખતે આંખમાં પાણી આવે છે. આ અંધ એટલી કરવાનો ઉપાય એ છે કે, સુલભી ગરમ રાખમાં કુંગળીનો દોડા લાગી દેવો અને એટલે કસાક બાદ કાઢી લેવો. આમ કરવાથી કુંગળીના ગુણ નાશ પામતા નથી, પણ તેની ખરાબ અંધ જાય છે અને કુંગળી નરમ પડે છે. કુંગળી ખાવાથી ગરમીના દિવસોમાં જી-લાગતી નથી; ઉપરાંત, ખાંસી, શરદી, કાંઠાજાન અને દ્રવ્યના દરોમાંથી માણસને બચાવે છે. કુંગળી લોહી સાફ કરે છે.

લસણુ ખૂબ ગુણકારી છે. લોહું લસણુ ચટપીમાં વપરાય છે. લસણુ લીંબુના રસમાં નારિયેલ સાથે લેવાથી કાચના રોગમાં આશ્ચર્યકારક ફાયદો થાય છે. દ્રવ્યના દરો-એને લસણુ ખાવાથી ફાયદો થાય છે. તેની

ખરાબ ગંધને લીધે ઘણા લોકો લસણ-કુંગળી વાપરતા નથી. આથી આ ચીજને ખૂબ ફાયદાકારક છે.

• મૂળા (હિંદી-મૂલી) અનેક જાતનાં થાય છે. એક જાત એવી થાય છે કે જેના કાંદાં ખીટ રૂટ જેવા ગોળ હોય છે. મૂળાના કાંદાં સફેદ ગોળાકાર હોય છે. પણ લાલ, સેનેરી, બેરંગી એવા જાતજાતના કાંદાં પણ થાય છે. તેમાં 'બી' અને 'સી' વિટામીનો હોય છે. પણ 'એ' વિટામીન તદ્દત જૂજ હોય છે. તેમાં ફેલશિયમ, લોહ, ફેરફરસ અને સોડિયમ વગેરે દારો સારા પ્રમાણમાં આવેલા છે. પાચનક્રિયામાં કાંદાં મદદ કરે છે.

મૂળાનાં પાંદડાં ઘણા લોકો નકામા ગણીને ફેંકી દે છે. મૂળાની કિંમત : તેના કાંદાં પર આંકે છે. પણ આ જૂલ છે. પાંદડાંમાં કાંદાં કરતાં પણ વધારે પ્રમાણમાં ફેલશિયમ દાર આવેલા છે. તેની બાજી સારી થાય છે. કાંદાંનો રસ દવાઓમાં વપરાય છે.

ખીટ (હિંદી-ચુકન્દર)ના લાલ રંગના ગોળ થાય છે. તેમાં 'બી' અને 'સી' વિટામીન હોય છે અને શરીરને ઉપયોગી લોહ, ફેરફરસ અને ફેલશિયમના દારો પણ થોડા પ્રમાણમાં હોય છે. ખીટ લોહીવર્ધક છે. એને સાફ કરીને સલાડની યાદક. કાચા પણ ખવાય છે. તેનો દલવા શક્તિદાયક છે. ખીટમાં સાકર ૧૩-૧૪ ટકા હોય છે. યુરોપમાં ખીટનું વાવેતર ખૂબ થાય છે અને તેમાંથી સાકર બનાવાય છે. આને ખીટરૂટ સુગર કહે છે.

આ ઉપરાંત સફરીઆં (હિંદી-શકરકંદ) યા અલૂઆ (હિંદી-સલમમ) વગેરેનો આ જાતના શાકોમાં સમાવેશ થાય છે. આરાટ્ટ (હિંદી-આરાટ્ટ). અળતીની ગાંઠો (હિંદી-અર્વી) વગેરે પણ શાક બનાવવાં માટે વપરાય છે. (આજી)

મહાત્મા ગાંધીજીની નાણુ વિધવાઓ

ઈ. સ. ૧૯૩૦-૩૧ ની આ ઘટના છે. દિલ્હીમાં કોંગ્રેસની કારોબારી મળી હતી. બેઠક પુરી થતાં જ્યારે શ્રીમતી સરોજીની નાયકુ બહાર આવ્યાં કે તુરત એમેરીકન ખખરપત્રી તેમની પાસે દોડી ગયો. એ જિયારો એમેરીકાથી પહેલીજ વાર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો. કોંગ્રેસની કારોબારી વિષે એને ઝાઝી મતાગમ નહોતી, પણ કુતુહલવટતી તો હતી જ.

એણે શ્રીમતી નાયકુને પૂછ્યું: 'આપ કૃપા કરીને કહી શકશો કે કોંગ્રેસની કારોબારીમાં કેટલી સ્ત્રીઓ છે?'

"સ્ત્રી-સભ્ય તો હું એકલી જ છું," સરોજિનીદેવીએ જવાબ આપ્યો. પણ અમેરિકન ખખરપત્રી તો એથી વધુ ઝુઝાયો. કારોબારીની બેઠક પર કાન સુધી શાલ ઝોડીને બેઠેલા રાજેન્દ્રપ્રાણ, આચાર્ય કૃપલાનીજ અને સરદાર વલ્લભભાઈની સામે આગળી ચીંધીને એણે સરોજિનીદેવીને પૂછ્યું: 'તો આ કાણ છે?'

સરોજિનીદેવી સમજી ગયા કે ત્રણેય નેતા-એના નમજીયા મ્હેરા અને કાન ઢાંકીને ઝોડેલી શાલથી પેટો અમેરીકન ખખરપત્રી પ્રમમાં પડ્યો હોતો જોઈએ, એટલે તુરત તેમણે મજા-કમાં હસીને કહ્યું: 'ઝાહ! પેલી બેઠેલી બ્યક્તિ-એની વાત કરો છોને? અરે, એ ત્રણેય તો ગાંધીજીની વિધવાઓ છે.'

જિયારો પરદેશી પત્રકાર! એણે ગાંધીજી વિષે અનેક કલ્પિત ચમત્કારો સમિજ્યા હતા, એટલે આ પણ એક એવો જ ગાંધીનો ચમત્કાર હોવાનું એણે માની લીધું! ખીલું તો કીક, પણ ગાંધીજી હલતા-જગતા બેઠા હોય ત્યારે એમની વિધવા તે વળી હોય જ ક્યાંથી? એનોય એણે વિચારસુધાં કર્યો નહિ.

આપણા પ્રશ્નો

એક જિલ્લાના શ્રી. એફ. ખી. ડાબીએ વાંકડો લેવાના રિવાજ પર નિયમન મૂકવું ને જિનસંસ્કારી જિલ્લા મુન્સિફ ધારાસભામાં રજૂ થયું છે તેના પર ચર્ચા ચાલી હતી.

જિલ્લામાં એવી જોખવાઈ હતવામાં આવી છે કે જે કોઈ ખીળ પણ પાસે વાંકડો લે તેને ત્રણ મહિના સુધીની સાદી સજા અથવા દંડ કે બન્નેની સજા થશે. દંડની રકમ વાંકડા નેટલી રહેશે. જે માણસ વાંકડો આપશે તેને એક મહિના સુધીની સજા કે રૂપિયા ૧૦૦૦ સુધીનો દંડ થશે. કોઈ પણ સ્ત્રીને આ ગુન્હા માટે સજા થશે નહીં.

મિ. ખાને જણાવ્યું હતું કે, જો આ જિલ્લામાં મુસ્લિમ લગ્નો કે તેની બેરોગો સમાવેશ થતો હોય તો મારો પણ વિરોધ કરશે. જો જિલ્લા કમિશનરી કેમને લાગુ પડતું હોય તો તમે તેમ કરવાને મુક્ત છો. મિ. મિસ્ત્રાએ જણાવ્યું હતું કે, હાઈકોર્ટમાં ગોડી ઉમર સુધી કુંવારી રહે છે એટલે હાઈકોર્ટમાં જાતે વહેલી પરજી એવો કાનૂન બનાવવો જરૂરી છે. અમુક સમય પછી કુંવારી રહેનાર હાઈકોર્ટને કાયદા દ્વારા સજા થવી જોઈએ. શ્રી ચક્રનારાયણે જિલ્લાને પ્રખમન માટે ફેરવવા જણાવ્યું હતું.

ન્યુ દોહીની વડી ધારાસભામાં શ્રી. એસ. કે. રાવ ચોધરીએ જણાવ્યું હતું કે, ધર્મ-પરિવર્તન અથવા લગ્નોને ગેરકાયદેસર કરાવના ખરડો રજૂ થયો હતો. આ ખરડાનો આઠપ જાણના નોઆખલી અને દીપેસ દ્વારા મોટા પાયા ઉપર ને ધર્મ-સ્ત્રીઓના અપ-દરજા અને લગ્નો થયાં છે તે રદ કરવી. કાય-દેસરની રિવિટિ નદેર કરવાનો છે. આથી

કાયદાની દૃષ્ટિએ કોઈપણ ધર્મના માણસનું જળાધારે અન્ય ધર્મમાં રૂપાંતર થવું ગેરકાયદે ગણાશે. ૧૯૪૬ ના ઓક્ટોબરની ૧૫ મી પછી કોઈપણ ધર્મ-સ્ત્રીને કાયદે દિંદુ કે સ્ત્રી પ્રકારનાં લગ્નો અંગે કોઈપણ ધર્મ-સ્ત્રીને કાયદે દિંદુ કે સ્ત્રીની મિલકત ઉપર તેના અવનકાળ દરમ્યાન અમર મૃત્યુ પછી દેક રહેશે નહિ. દિંદુ સ્ત્રી પોતાની પ્રથા અનુસાર ફરી લગ્ન કરી શકશે.

મુન્સિફ પ્રાન્તની ઉપરી ધારાસભામાં ગમ તા. દુબીએ શ્રીમતી હંસાબેન મહેતાએ ત્રણ દરારો રજૂ કર્યા હતા. ત્રણે દરારોમાં નારી-સમાજના શ્રેયની તેમની કલ્પના વ્યક્ત થઈ હતી. પસાર તો ત્રણમાંથી બે જ દરારો થયા હતા અને એક દરાર તો બહુ વિચિત્ર રીતે પસાર થયો હતો.

પ્રાન્તના વિભાગોમાં જેમ વેપારને લગતી, ખેતીવાડીને લગતી અને ઉદ્યોગને લગતી શાખાઓ સરકારે સ્થાપી છે તેમ ગૃહવિજ્ઞાનને લગતી શાખાઓ સ્થાપવી યથા છે કે કેમ તેનો વિચાર કરવાની સરકારને ભલામણ કરતો તેમનો દરાર પસાર થયો હતો.

આજ સુધી પર ચલાવવાનો ભાર સ્ત્રીઓએ વધ્યો છે. એની એ સંબંધી આવડત અનાદિ-સિદ્ધ લાગે છે. પણ એનું વિજ્ઞાન, અથવા જ્ઞાન અને જ્ઞાન અને શીખવાનું માટે ખાસ શાખાઓ ખોલવી પડે છે એ જાણીને કુટુંબ-પુરાનું કુશળતાથી વધા કરનારી પીઠ શુદ્ધિઓ મોં નહીં મચકોડે તો મુખમાં જરૂર મલપશે. એમના વખત સુધી તો ગાના અને સાધુએ મગ્ગને પ્રત્યક્ષપદ્ધતિને નામે જાણીતી થયેલી પદ્ધતિદ્વારા 'શુદ્ધિવિજ્ઞાન'નું સપ્રયોગ જ્ઞાન આપ્યું છે. સ્ત્રીનો અવતાર ભેનારી એ જ્ઞાનનો મદદરે તો ગળપૂર્ણમાં જ પામી હતી. એટલે એને માટે શાખાઓ ખોલવી તે એમને હાંસી-રૂપ લાગે એ સ્વાભાવિક છે. પણ જો તેઓ સમજે તો એમને એટલું કહેવાનું, કે ધર્મમાં

કોશસ એ જ જ્ઞાન નથી. કર્મના કોશસની સાથે કર્મની પાછળ રહેલો સિદ્ધાન્ત અવગત થાય ત્યારે જ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કહેવાય. એટલે પ્રયોગિક જ્ઞાન માટે ઘર અને રસોડાકાપી અયોગશાળાઓ તો રહેવાની જ; પણ માતા અને સાસુના શિક્ષણકાર્યનો ખોળે આ નવી વ્યવસ્થાથી જરાક દળવો યવાનો સંભવ છે. સિદ્ધાન્તનું જ્ઞાન મળશે એ એક વિશેષ લાભ છે.

શ્રીમતી હંસાબહેને બીજો દરાવ ૨૭૫ ફોટો હતો તે સ્ત્રી અને પુરુષની લગ્ન યોગ્ય વયને લગતો હતો. આપણે એ વય અનુક્રમે ૧૪ અને ૧૮ વર્ષની છે તેને બદલે ૧૬ અને ૨૧ ની કરવાની એ દરાવની નેમ હતી. એમાં એક કલમ એવી પણ હતી કે, એ વયમર્યાદા સ્વીકારવા માટે સરકારે ઘટતો ફાયદો કરવો. પણ વડા પ્રધાન શ્રી. ખેરના કહેવાથી એ કલમ કાઢી નાખવામાં આવી હતી. વડાપ્રધાનનું કહેવું એમ હતું કે, ધારા ધરાવતી પ્રવૃત્તિને એની પોતાની મર્યાદાઓ છે અને સમાજને સામાન્ય લોકમતથી ખૂબ આધે નીકળી જઈને ધડેલા ધારાઓના ઉદ્દેશો કળીભૂત થતા નથી. મત-ગણતરીમાં દરાવ ઉડી ગયો હતો.

લોકમત ગમે તે હોય પણ લોકવ્યવહારમાં તો દરાવમાં સૂચનાયેલી વયમર્યાદા પાળતી જ અનુકૂળ જણાય છે. હોટારાકેદરીઓ બહુતાં યયાં છે, ઇચ્છાલગ્નો કરતાં ચયાં છે, અને આર્થિક દૃષ્ટિએ યગમર યયા પછે જ પરણવું એવો આગ્રહ પણ જીવતાને કેળવતા યયા છે એ જોતાં શ્રીમતી હંસાબહેને તો દરાવ પ્રાન્તની ઉપલી ધારાસભાએ બલે બિડાડી મેળ્યો; બીમતી પેટી એને પ્રેમથી ખસે બેસાડવાની છે. બાળ-લગનું વેર લીધા વિના એ જ પવાશે નહિ.

શ્રીમતી હંસાબહેને ત્રીજો દરાવ પસાર તો થયો, પણ એમાં તટરથોની સંખ્યા ખૂબ વધી ગઈ હતી. અર્થાત્ દરાવ મૂકનાર સિવાય બાકીના બધા જ તટસ્થ રહ્યા હતા! એ દરાવમાં મુંબઈ સરકારને એવી બલામણ થઈ છે

શ્રી. હંસાબહેન મહેતા

કે યુનિવર્સિટી એદિસર ટ્રેનિંગ ડાસની પ્રણાલીએ વિવાદિનીઓ માટે પણ તેવી યોજના બકી કાઢવાનું સરકારે મુંબઈ યુનિવર્સિટીને જણાવવું અને બીજી બાબતોની સાથે ઊક-રીઓને આત્મરક્ષણની પણ તાલીમ આપવી.

લકરરી તાલીમ મેળવવી જો પુરુષોને ઇષ્ટ છે તો સ્ત્રીઓને પણ ઇષ્ટ છે જ, એમ શ્રીમતી હંસાબહેને રચક જણાવ્યું હતું. નામદાર ખેર સાહેબે એનો વિરોધ કયો હતો. એ તાલીમ એકલા પુરુષોને માટે જ ઇષ્ટ છે એવો તેમનો મત હતો. સ્ત્રીઓ ગૃહિણીનાં કર્તવ્યો વિસારે પાડીને રણસેનમાં સંચરે એ તેમને ઠીક નહોતું લાગ્યું. વળી સ્ત્રીઓની રક્ષાનો ખાર પુરુષોએ જ બિપાડવો ઘટે એવો તેમનો મત હતો.

હંસાબહેને એ સંબંધમાં એટલી જ દલીલ કરી હતી કે, આ પ્રકારની તાલીમ લેનારા સો ડોઝ લકરમાં જોડાતા નથી. તાલીમ કેવળ તાલીમના લાભને ખાતર લેવાની છે. પોતાનો વિરોધ છતાં, નામદાર વડાપ્રધાને દરાવ યુનિવર્સિટીના સત્તાવાળાઓને મોકલી આપવાનું માથે લીધું હતું!

વડોદરા રાજ્ય મહિલા

પરિષદ

પ્રમુખ

૧. કપિલાત્રયેન આંધવાળાનું

આપણું

*

ધણને એ પ્રથમ ચાપ છે કે, હવે તો સ્વરાજ આવતું હોઈ સૌ ઠોઈ સ્વતંત્ર થવાનું જ છે, તો પછી સ્ત્રીઓના હક્કો માટે ખાસ સંસ્થા અને ખાસ હલત શા માટે? જવાબમાં દે કહીશ કે આને સ્ત્રીઓની સામાજિક, રાજનિતિ, શિક્ષણ વિષયક અને બાળિકા અંગેની સ્થિતિ સંતોષકારક નથી અને તેથી જ અખિલ દિગ્દ મહિલા પરિષદ આ માટે ચળવળ ચલાવી રહી છે, જેમાં હું મારી સકથ સેવા આપવા સદા તૈયાર છું. આપણા દેશમાં જ અમાઝી સ્ત્રીઓનું કેટલું જીવનું રચાન હતું! પરંતુ આને તો સ્ત્રીઓની કથા કેવી છે!

સમાજમાં સ્ત્રીઓ પુરુષ નેટલું જ અત્યંતનું અંગ હોઈ તેને પોતાના હક્ક-નીતિ માગવાનો અધિકાર છે. અને તેથી અ. દિ. મહિલા પરિષદ એક હક્ક-પત્રક તૈયાર કર્યું છે, તેનો અભ્યાસ કરો. સ્ત્રી રાજનિતિ, સામાજિક, વારસાઈ અને ગૃહમાં સરખા હક્ક અને સરખી તક મળવી જોઈએ. માતૃત્વના રક્ષણ માટે અને બાળિકા માટે બાલગૃહો જોઈએ, કે જેથી સ્ત્રી પોતાનો સમય બચાવી જડાર કામ કરી શકે.

આપણી ધારાસભા, મુખ્યત્વે વિચેરમાં

આપણને યોગ્ય રચાન નથી. મોટરીમાં પણ વેતન ઓછું અપાય છે. સ્ત્રીઓને પુરતો મતાધિકાર પણ નથી. તેથી આ બધા માટે આપણી ચળવળને મજબુત બનાવો, ઘેર ઘેર જાગૃતિ લાવો, 'મર્ધા વગર સ્વર્ગે ન જવાય અને' ધાનને ચાવ્યા વગર પાચન ન થાય.' માટે આપણા ન્યાયી હક્કો રાજકીય-સામાજિક સર્વે આપણે જ લડીને લેવા જોઈએ.

આને સોંપી મહત્વનો પ્રથમ અનામનો છે. આપણા દેશ ધાન્યથી ભરપૂર હોવા છતાં અને આપણી જ સરકાર સત્તા પર છતાં ચારે બાજુથી અનામનો પોકાર ગીટે છે.

આનું કારણ શું? કારણ એ છે કે આપણા અધિકારીઓ કાળા બગરીવાના હાથા બની ગયા છે એટલે તેઓ પકડી રાખ્યા નથી. મુંગઈમાં ૧૨ અઢવાડીઆનું અનામ છે અને તે પકડી લે નહિ અનામ નહિ આવી પડેએ તો ત્યાં જંગાળ જેવી જ પરિસ્થિતિ થયે. જંગાળના જૂખમરાની બર્ષકર પાનનાઓ મુડીભર અજ અને ચાંચળા દુધ માટે સ્ત્રીઓ પોતાનું સોયગ વેચ્યું છે, બાળિકા વેચ્યાં છે. આ અસહ્ય દેવચાપ.

તમે જાહેર જાણા બગરીવાને પકડી પકડી સરકારને સોંપી દો. તેઓને સખતમાં સખત શિક્ષા દાવ, તો જ તેઓ ઠેકાણે આવે. જંગાળમાં સ્ત્રીઓ અને નિર્દોષ બાળિકાને જાળને અમાલે લાપોની સંખ્યામાં તરફડી મરનાં જોયાં તો પણ કાળા બગરીવાઓનાં દિલ જતાય પક્ષમાં નથી જાહેરોએ જો બધાના હોલ માટે સાથ આપવો જોઈએ.

સ્ત્રી-જીવન માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૯ છે.

હુનર-ઉદ્યોગની પસંદગી કરતો તેની સકયતાઓ, તેનો ઉત્પાદન માટેની બજાર, પ્રચાર, વગેરે વ્યવહારિક બાબતો વિચારવી રહે છે. એ સાથે એ હુનર-ઉદ્યોગો પ્રત્યની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો સાથે સંબંધ બેઠીને જીવનનબ્યાપિ બની શકે તેવા છે કે કેમ, એ પણ વિચારી લેવું અગત્યનું છે. એટલે કે હર-કોઈ ઉદ્યોગ પ્રજાજીવન સાથે નિકટવર્તી છે કે કેમ, એ પ્રજાની તાર્કિક જરૂરિયાતો સંબંધે છે કે કેમ, તેનું ઉત્પાદન જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતોનું છે કે કેમ, એનો પુખ્ત વિચાર કયો પછી જ હુનર-ઉદ્યોગની પસંદગી કરવી બાઈએ.

રચાન અને કાર્યક્ષેત્ર પરત્વે પણ વિચારી લેવું આવશ્યક છે. ગામડામાં બેસીને એડ-ગિરફાઈ, પીપરમેન્ટ, રંગવાર્નિશના ઉદ્યોગો ખીલવવા માગનાર સફળતા પ્રાપ્ત ન કરી શકે; તેવી જ રીતે કાતીલ દરિદ્રાઈ વચ્ચે મર્યાદિત સાધનોવાળો ઉદ્યોગાર્થી શહેરની બજાર અને પ્રજાની જરૂરિયાતની સ્વચ્છ-સૃષ્ટિઓ રચીને શહેરમાં જઈને ખૂઠાવે ને ફોલ-મંદીયાઃ ધંધો જમાવી શકે એ વિશે પણ શંકા રહે. બધાય વ્યાપક હુનર-ઉદ્યોગ ધંધો માટે તેનું આવશ્યક (Technical) જ્ઞાન, હેસા ઉકલત, વેપારી દષ્ટિ અને રોકાણ માટે નેછેતી મૂડી વગેરે ઘણું અપેક્ષિત છે. અને એ બધું તો વિશિષ્ટ અભ્યાસ, અનુભવ અને આવડત પણ માગે છે.

બેકારીનો ભોગ થઈ પડેલા અને પરિણામે હેયાની સજ્જ બોઈ બેઠેલા, પરસેવો છતારીને પ્રમાણિક રોજ મેળવવાની વૃત્તિ ગુમાવી વિઠૂતિમાં ઊંડે ઉતરી નિષ્ક્રિય બનેલા નોકરીની શોધમાં ખુવાર ચર્તા બાઈ બેઠેનોને એક તેજસ્વી પ્રજ્ઞિત ઔધવાનો આ પ્રયત્ન છે: સમત્કારિક કહેવાતા પ્રયોગો કે કીમિયાબરોના નુરખાઓ ઝાણા શમે ધનપતિ બની જવાનો જીવાનમાં

રેડિયામાં રોજ

લેખક

શ્રી. નોતમકાન્ત ગોરીશંકર

*

તુરંત જગાડનાર સાહિત્ય જીવનધાતક છે. દેશની બેકારીનું ઝોસડ કરવા જતાં ઉદ્યેશમાં બરાબ પડવા જેવો એનો આશ્રય છે.

આજની સમજન - વિદ્યોણી ડેંગવણીના પ્રતાપે જીવનદષ્ટિનો લોપ થયો છે. બહોલો વર્ગ પ્રમાણિક અને તંદુરસ્ત એવા જીવન-વ્યવસાયને બદલે વિના શ્રમે સાંપડેલી સંપત્તિ પાછળ આધિગિયા કરતો હોય છે. આ દરિ-દાઈમાં જોમાનજોગે કોઈની શરી શાવે છે અને કોઈ હતાશ થઈને હારી બેસે છે. કાવનારો પોતાની જાતના સુખની રક્ષામાં પોતાના માનવ બંધુઓનો વિચાર નથી કરતો, એટલું જ નહિ, પણ એતો દોહ કરીને પણ પોતાનો વ્યાયમતલથી વ્યવસાય દાંકિયે રાખ્યો હોય છે; બ્યારે હતાશ થયોતો પુરુષાર્થહીન બનીને દેવને દોષ દેતો, હીનતા અનુભવતો, શરીર-મન-હૃદયથી ખૂરતો ને માર્ગે નિષ્ફળતા સાંપડેલી હોય તે જ વ્યવસાય માર્ગમાં જીવ-તિના સ્વપ્નો સેવતો કાળ પીતાવે છે.

ઉકાત બે વિષયો વચ્ચેનો રાહ એ તંદુ-રસ્ત રાહ છે. આવા તંદુરસ્ત રાહે જીવનસંક્રામ બેલવાની દિશા ડેટલાંચ જીવાન બાધ-બહેનોએ ખાદી અને સ્વદેશીના સદેશે બતાવી છે. એ સદેશને ઝીલનાર આજની નિર્જીવ ડેંગ-વણીમાં પણ સજીવ રહેતા પ્રાણવાન આત્માઓ છે. એ ડેંગવણીની કડુજ નિષ્ફળતામાંય તેમના બળવાન આત્માઓ સજીવ એવો સર્જનાત્મક

જીવનભોત ટકાવી રહ્યા છે. એમનો બનોબો જીવનાદર્શ ધડ્યો છે. એમને ૫ કુટુંબ-પત્રો છે, કુટુંબ-વ્યવહાર છે, જીવન યદન જરૂરિયાતો છે, આશંકાઓ છે, કિમ્મિયા છે-માનવી સદગત બધું ૫ છે. નથી પરસેવા વગર ધનના ઢગલા કરવાની મેલી મનોદશા, કે નથી આસપાસી જીવન જીવવાની જરૂરિયાતો પોપેલી નોકરી પાછળ બટકવાની ગુલામી મનોદશા. તેમને જાતને ધસતી છે, પરસેવે રોડેલો પેદા કરવો છે અને શ્રમ અને સર્જનનો મુખી રોડેલો સંતોષથી આવે છે.

એ મુખ અને સંતોષની રોજની આવાન છે. યંત્રવાદના ફાદમાં ફસાયેલી જીવિમાં આવાન હોય તો એ પ્રમાણિક દુષ્ટરહાને વિદ્યાચારવાનો પૂરેપૂરો અવકાશ જીવિમાં મોટો રહેશે છે. દયા અને સૌંદર્યમાં જગતિ-ખ્યાન બનેલી ભારતીય દાસ દસાને ઉચ્ચતિના શિખરે પહોંચાડનાર એ જીવિપ્રતિભા કેવી હશે? કાપડકામાં રંગ અને ગૂંચળું દસા-વિધાન કરનારા એ કુદરત દારો કેવા હશે? આજે ૫ એ જાતજાતની કલાને જીવિમાં સજીવ કરી રાકે છે. સર્જનાત્મક જીવિને માટે એ દસાને પુનર્જીવ આપીને વિસિદ્ધ કરવી એ સદગત વાન છે.

આપણા બહેલા જીવનને દાસાદ મયા-મજુ પછી ૫ સામાન્યતઃ ૨૦-૨૫ કે ૪૦-૫૦ ની નોકરી મેળવીને સંતોષ માનવો પડે છે. એટલું મેળવનાં મોટા ભાગને તો જારે જુવારી અને પીડનમાંથી પસાર થવું પડે છે. એવી નોકરી પછી ૫ અસંતોષની આગ તરંગી હૃદયને ડેરી રહેલી હોય છે. આટલી બધી આત્મધાની વિટંબજીઓ, માનદાનિ અને સત્વતાઈ પછી ૫ નોકરીની અરિધતા, જરાઈ દયા પર અવલંબન અને ભાવિ વિષેની અનિશ્ચિતતા તો રોજરોજ બઝાવી રહી જ રહેલ છે. છતાં ૫ આત્મની પંચોગવણી પામેલો

દાસ ૫૫ દલાવવાની કે મહેનત કરીને રજાવાની વાત સામી આવે તે હેતુતાઈને પાછા ઢગ બરી રવત દણે એવા માર્ગ સ્વીકારે એ આપણી ઓછી ચામ છે.

કિમ્મિયાન ગણાતા આ વર્ગમાં કુટુંબને મોટે ભાગે પુરુષ પર આધાર રાખવો પડે છે. સી ધરકામમાં અને બાગમે નિયામના વૈતરામાં, અને શ્રમજીવી વર્ગમાં સી પુરુષ અને બાગમે દાસા નીચેની નાખનારી દાગ મજૂરીમાં દિવસ બધો લાગેલા હોય છતાં પેટનું ભાગ્યે જ પૂરું કરી શકે છે. આ બે ૫ સ્થિતિ આપણા સમાજ જીવનની રચનાની વિષમતા છે. રોજમસન સમાજનાં એ વિષય છે, છતાં ૫ એ આજે જીવનની વાસ્તવિકતા છે.

નોકરી કે રોજગારી અર્થે માણસે ૮-૧૦ દલાક કાંઈ પ્રતિ તો કરવી જ પડે છે. પછી એ ખુરદીએ કે માદીએ બેસીને કરે કે દરતો કરતો કરે. એની પાછળ સમય અને શક્તિનો ઉપયોગ તે હૃદયે કે ન હૃદયે. પણ દર્થે જ છૂટો છે. એટલે આપણી આ "રેટિવાની રોજગારી"માં જો એક કુટુંબ યોગના પુરઃ સર લાગે તો તે કુટુંબ મુખ, સંતોષ અને નિશ્ચિંતાથી ગુજરાન અવસ્ય ચલાવી શકે.

આપણે ગણતરી કરી તપાસીએ. ત્રણ જણનું એક કુટુંબ છે. ધરના જરૂરી એવાં કામે પતાવતાં પુરુષ ૬ દલાક દામ પાછળ ગળે છે એમ ગણીએ. ૭-૮ વર્ષનું નાનું બાગક પણ આનંદથી આ સર્જનાત્મક પ્રતિની મોજ માણી રાકે અને ધરતી કમાઈમાં નોંધરાત રાખે આપણે. અને કાંતવા-પોંચવાનું થીખી ભેળું એ તો રમન માત્ર ભેળું છે. રોજ દિવસના મદારવાળી દામ બેસનાં કાંપ વધતી જાય અને કુદરત દારોમાં રમતો રેટિયો એકું મુદર અને સપાઈદાર મુદર કાંતે કે કાંતનારનો રસ કાંતવામાં ઉતરેતર વધતો જાય. એવું પ્રતિનું સમય પવન અગુજના

પ્રમાણે અનુભવે ગોઠવી શકાય. સતત એક-
ધાતું કામ કરાવવાની નાખે. ભોજન, આરામ,
ધરકામ, કરવા જવું, વાચન, લેખન વગેરે
દૈનિક ક્રમેનું એકીકરણ આ પ્રવૃત્તિ સાથે
કરીને દૈનિક સમય પત્રક રચી લેવાય. આમ
ધંધાર્થી સ્વતંત્ર હોઈને રસદાયક થઈ પડે
એ રીતે પોતાનો જીવનવ્યવસાય ગોઠવી શકે
તેણે અવકાશ આ ધંધામાં રહેશે છે. આ
ઉદ્યોગનું જરૂરી જ્ઞાન ચરખાસંધના કોષ પછી
તાલીમ કેન્દ્ર કે સારા બજાર પાસેથી થોડા
સમયમાં મેળવી શકાય છે. એટલે તેના બ્યવ-
હારની ત્રીજી વિગત અહીં મૂકવાની જરૂર નથી.

કોષ પછી ધંધા માટે થોડાં ઝાઝાં સાધનો
અને સરંજામ તો ધંધાર્થીએ વસાવવાં જ
પડે છે. આ ધંધા 'ગરીબનો ખેતી' એટલે જ
કહી શકાય છે, કે તેમાં સાધન સરંજામ અને
માત્ર પાછળ ધનનું રોકાણ નહિ નેવું છે.
રેડિયા, પીંજણ, કપાસ પીલવાનો સંચો,
પૂણી પાટલી વગેરે સરંજામ એ ત્રણ જથ્થે
જોઈતો હોય તેટલો ખુબી તે પચીસેક
રૂપિયામાં વસાવી શકાય, અને સંભાળપૂર્વક
ઉપયોગ કરતાં વધી સુધી એ સાધનો સરસ
કામ આપે છે, કપાસનો થોડો સંધરો જરૂરી
છે. સારી વીજીનો કપાસ મોસમ વખતે જરૂર
પ્રમાણે ખરીદીને રાખી લેવો જોઈએ.

હવે આપણે ચાલિત આત્મ જનરેશી.

અંદાજ મૂકીએ :— આપક

૧૨૩૫૫ સુતર રતલ ૧૨ માંથી ખાદી વાર
૪૫x૪૫", થાય, તેની કિંમત ઉપજો.
વારના રૂ. ૨-૧૨-૦ લેખે

૧૫૫૫ કપાસીયાની કિંમતના આવે તે.

૧૨૫૫=

જાવક-ખર્ચ

૧૨૫ કપાસમથુ ૧ના

૩૭૫ ખાદી વાર ૪૫x૪૫" ની વણકરી

૨૫૫ ધોધાઈ ૦૫ પરચુરથુ ખર્ચ

૫૨૫૫ ૩૩૫ ચોખ્ખી કમાણી

એક મથુ કપાસમાંથી ઘેર હાથ-ચરખા
પર લોઢી કચરો કીડી કાઢતાં લગભગ ૧૩
રતલ રૂ મળે. એ સ્વચ્છ રૂ માંથી દરરોજ
એક કલાક જાતે પીંજીને સારી પૂણી જોઈતા
પ્રમાણમાં બનાવી લેવાય. પૂણી બનાવવામાં
નાનું બાળક મળેથી સાથ આપી શકે. ધરમાં
જે જથ્થું કાંતનાર આઠ કલાક કાંતતાં ૨૦
આંકની આઠ આંકી કાંતે. જે કે સંભાળથી
કપાસને સંધરનાર જાતે સ્વચ્છ કરેલ ફની
સારી પૂણીથી એથી વ ઝીણું સુતર કાંતી શકે.
અને જેમ સુતર ઝીણું તેમ તેની કિંમત વધુ
અને ખાદીનો ભાવ સારો હોય. સરંજામની
સુધકતા અને ખંતપૂર્વકનું કાંતણું જરૂરી સારી
ઝડપ આપે અને કાંતનાર એકઠું મહિનામાં
જરૂર સંધરાય કલાકની ૩૨૦ તારની ઝડપે
કાંતે તો થઈ જાય એવા અનુભવ છે.

વણકરીના દર ગૂંજાત ચખોસંધના દર
પ્રમાણે મૂકવાય. આમ કરીને સ્વાવલંબી કાંત-
નાર પોતાના ખાદીધંધાને ચખોસંધની કોષ
પછી પ્રતીય શાખા સાથે જોડીને માન્યતા
મેળવી શકે. આવી માન્ય ખાદી ખજારમાં કે
ખાદીધારીઓમાં ખપાવવામાં લેણમાત્ર પછી
તકલીફ નહિ રહે.

ખાદી વિદ્યા-ખાદી કલા એ ખરેખર
જીવનકલા છે. આ ધંધાદારી સમાજના જીવન-
પરિચયમાં આવે છે અને તેથી તેની જીવનદષ્ટિ
વ્યાપક બને છે. સ્વચ્છતા, વ્યવસ્થા, ત્રીજીવદ,
કરકસર, નિયમિતતા વગેરે જીવનમાં આવશ્યક
એવા ગુણો જીવવામાં આ વિદ્યાકલા મદદ
કરે છે. એટલે એ ધંધાની કામમાં જે બરકત
છે, જે મીઠાશ છે અને સ્વતંત્રતાની જે
ખુમારી છે તે બીજા કોઈ ઉદ્યોગ ધંધામાં
બાપે જ સાંપડે છે. ધૂમડાના બાથકા જેવા
નોકરી ધંધા પાછળ ખુવાર ન થતાં આપણે
આ ધંધો અપનાવીએ તો ?

ન્યાયની

અદાલતમાં

ગુજરાતી ચોપડીમાં એક બાળક ને તેની બે માતાની વાત ધણીએ વાંચી હતી. એવો જ એક કિસ્સો હાલ મુંબઈમાં બન્યો છે.

મુંબઈ શહેરમાં એક કુંવારી ખ્રિસ્તી આપાને ગરકાબદે ને-એલા બાળકને એક મુસ્લિમ સ્ત્રીએ હતું. રાખ્યું હતું, તેનું અપદરણ થતાં તે મુસ્લિમ બાળકને પોલીસને ફરિયાદ કરી હતી. તે જ બાળકના વર્ણન મુજબનું એક બાળક એક મુંબઈ સ્ત્રી પાસેથી મળી આવતાં, તે મુસ્લિમ તેમજ ખ્રિસ્તી બાળકને તેમના બાળકને ઝાળખી શક્યું હતું, પરંતુ મુંબઈ સ્ત્રીએ ક્રિસ્ટિયાનો દ્વારા જન્મ્યાનું કે તે બાળક તેનું પોતાનું છે. બન્ને દરેક બાળકોએ જુદાં જુદાં પ્રસિદ્ધિઓમાં પોતાનું બાળક જન્મ્યું હોવાનું જણાવ્યું હતું, અને હોરપીટરો ના રેકર્ડ તેમજ નર્સોની ઝાળખાથી એમ સિદ્ધ થયું છે. તે બાળકને 'વિલ્ડ-સ ટોમ' માં ગોઠવવામાં આવ્યું છે.

ગોવાની ડેસરબાઈ મોતીરામ ડાલવાકરે મુંબઈના ધીમંત વેપારી નતીનચંદ્ર મહત્તકાલ અજલમ્યાસ સાથે પોતાના બાળક રામચંદ્રના માસિક ૧૦૦ રૂપિયાના બરબુપેણ માટે દાવો માંડ્યો હતો, તે દાખીલમાં જરૂરી સબત્તીઓ શી નાખ્યો છે. ડેસરબાઈએ જણાવ્યું હતું '૧ જૂન ૧૯૪૪થી પ્રતિવાદીએ મને તેની એકલાની રખાત તરીકે માસિક

૫૫૨૨ રાખી હતી અને તેના રાંબંધથી મને એક છોકરો થયો હતો.' પ્રતિવાદીએ મને છોકરી દીધાથી, તેની આપણ અને આદિક રિવાજના પ્રમાણમાં બાળક મારે બરબુ પોપણ મેળવવાનો મને હક્ક છે. પ્રતિવાદીએ જણાવ્યું હતું કે, '૧૬ ડેસરબાઈને ત્યાં જતો હતો ખરો, પણ તે મારા એકલાની રખાત ન હોવાથી અથવા તેને મજબૂર બાળક મારાથી થયાની વાત ખોટી છે.' ના. જન્મે આની નોંધ લઈ જણાવ્યું હતું કે, ડેસરબાઈ એમ પુરવાર કરી શકી નથી કે મજબૂર બાળક પ્રતિવાદીનું છે. ડેસરબાઈ તેના બાપની લાગવમ નીચે છે અને બાપના કહેવા પ્રમાણે તેણે જુગ્યાની આપી છે. આથી દાવો શી નાંખવામાં આવે છે અને ખર્ચ સંબંધી કંઈ પણ કુઝમ કરવામાં આવતો નથી.

મુંબઈની દાખીલમાં વિપરીતો સાથે લમ નદિ કરવાની ચરતે અપામેલો વારસો કાયદેસર ગણાય કે કેમ? એવો બે પારસી મુરતીઓએ બે દિવસ મદારતીઓ સાથે દરેલા લમમાંથી સુદી કોમો થવા પામ્યો હતો. તેનો મુદ્દો આપનાં ના. જન્મે હરાવ્યું કે અમુક ધર્મના ચક્ષ સાથે લમ નદિ કરવાની ચરત ઈન્ડિઅન ડાન્ડાઈ એક્ટની ૨૬ મી કલમના અર્થ પ્રમાણે લમની છુટ પર અંકુસ મૂકનારી ચરત છે. અને જે આવી ચરતને આધીન રહીને વારસો આપવામાં આવ્યો હોય તો તે ચરત રદખાતલ થાય છે અને ચક્ષ વારસો કાયમ રહે છે.

મુંબઈ ધારાસભામાં શુદ્ધમંત્રીએ જણાવ્યું હતું કે ૪૨ થી ૪૫ ની સાલ સુધીમાં સીઆ પર દમન કરવાના ચાર કિસ્સાઓ બન્યા હતા તેમાં એક પોલીસ ડાન્ડેગલ ગુન્દેગાર કરતાં તેને એક માસની સજા કરવામાં આવી હતી ને સરકારી નોકરીમાંથી બરતરફ કરવામાં આવ્યો હતો.

પ્રશ્ન : મારી સાત વર્ષની બેગીનું માથું
 ગુંથવાનો સવાલે આરે વિકટ ઘટ પડ્યો છે.
 થીજ બધી રીતે બેગી ડાહી ડમરી છે, પણ
 વાળ ઓળવાની વાત આવે છે કે ધમપછાડ
 મારે. તેના બાંડરડાં બધાં નાહી ઘોઘને વાળ
 ઓળવા લાગે, પણ બેગીને વાળ ઓળવાની
 વાત કરીએ કે છટકી જાય. તેની પાછળ
 ખાસો અર્થો પોણો કલાક બગાડું ત્યારે માંડ
 માંડ ઓળાવવા બેસે. સમજતી સમજે નહિ.
 પરાણે ઓળાવવા બેસાડું. ઓળતી વખતે
 પણ હજાર વાંધા ઉભા કરે. હાથ હાથ ક્યાં
 કરે. રિયરતાથી બેસે જ નહિ. એથી વાળ
 તણાય પણ ખરા. અને સરખું સરખું માથું
 ગુંથાય પણ નહિ. થોડી વાર ચાપ ને વાળ
 છટી જાય. પછી લપર વધર વેશ લપને કરે.
 કરી ઓળવાની વાતમાં એનો એ ખટરાગ.
 ધરમાં એની નવરાસ તે ક્યાંથી હોય કે એની
 પાછળ વખતો વખત કલાકો બગાડું? એવું
 કરવું તે શું?

જવાબ : બેગીને વાળ વાળે ખૂબ
 અવરિયત છે અને ડાઘ વાળે વધી વચ્ચે
 નથી કરતાં એમ તમે કહ્યું, ખરું? એને એક
 માત્ર વધી વાળ ઓળવા સામે છે. એટલે
 તો એમ લાગે છે, કે વાળ ઓળવાની વાતમાં
 ડાઘ મંજીર એવી ખામી રહી ગઈ દેખાય છે.
 આવી ડાઘ ખામીએના બીનરમાં જોવું રહે
 છે. નાનાં બાળકોના એટલા ઓળવાનું કામ
 હળવે હાથેથી થવું જોઈએ. તેમાં ધગી વાર
 ખૂબ યથ જાય તો બાળકની વાળ તણવાનો
 ફરિયાદ વધી ઉભો કરે છે. બા, દારીમા કે
 મોડીને માથું ઓળવાની વાતનો આમદ
 સેવતાં જોઈ અનુભવે બાળક પર અધિકાર
 અસાવતાં હોય તેવું વલણ અપભાર કરે છે.
 “લે, ચાલ, જટ ઓળાવી લે, હિં બધી તારા
 માટે નવરાં નીચે!” “આમ, હવે છે શું
 કામ? સમી સરખી બેસે છે કે નહિ? નહિ
 તો આ પડવું મેલું છું.”

HI-MAI

સવાલ

શ્રીમદ્ દીપાવળી

“ઓળું, ઓળું” તે, હિંદુતાનું બગાડી
 નાખ્યું. વાળ વીંખીને ગુંથવી નાખ્યા. રાખ્ય
 હવે!” બાળક જાતે ઓળવાનો પ્રયત્ન કરે
 ત્યારે કપકો મળે છે. આમ ધાકધમકી અને
 અધિકાર-દોર તમે બાળકને માથું ઓળાવવાની
 વેઠ પૂરી કરવી પડે છે! આલું આપણું વલણ
 આપણને અસ્વાભારિક નથી લાગતું? બાળક
 કું? કપાળું લાગે એ જોવા આપણે આતુર
 હોઈએ, પણ તે મારે જોઈતી ધીરજ આપણે
 વર્તાવમાં નથી દાખવી શકતાં. રોજ રોજ
 આપણે જોઈતો વખત મોટેરો વેઠ લાગે છે.

આ રિયતિમાં સ્વમાનપ્રિય બાળકનું મન
 આ પરાધીનતાભરી ક્રિયાને ટાળવાનું કરે છે.
 છ સાત વર્ષની હિંમરે પણ તે જાતે માથું
 ઓળા શકે એવી તાલીમ-આવડત તેનામાં
 આવરા દોષો નથી, તે વાત તેને ખૂંચે પણ
 ખરી. માથું ઓળાને મુંઝ અને મુશ્કેલ રહેવાનું
 તો તેને જગે જ છે. તેને ખૂંચે છે પરાવશબ્દ
 અને માથું ગુંથવાનો ક્રિયા સાથે રહેલ
 મોટેરો જોડકામી.

તમે અંદર ઉતરીને જોશો તો આવી ડાઘ
 વાત આ ગુંથમાં પડેલી દરો. એને ઉઠેલો
 કે તેને નીશલ આવી જશે.

કેટલાક સાચા કિસ્સાઓ

સંડનના એક ધનાઢ્ય એકગર ડાન નામના ૭૦ વર્ષના ડાસાએ સીનેમા નદી શ્રેઢાગાળેને કદી નજરે નેઢઈ ન હતી. માત્ર ચિત્રપટ પરથી નેઢકને તે એવો મોદી ગયો હતો કે તેણે પોતાના વીસમાં શ્રેઢાને પાંચ હજાર પોંડ આપવાનું કખ્યું છે.

મીસીમન (અમેરિકા)ના સત્તાધિકારીઓએ નહેર કહ્યું છે કે, આલું લખતી વખતે તેની સાન કેકાણે નહતી. વસિયનનામામાં એક એવી ક્ષમ છે કે 'ને શ્રેઢા ગાયો મારી પત્ની અને તો તે શ્રેઢા લુપ્તસા ડાનને મળે.'

ડાન મૂલ્ય પામ્યો ત્યારે શ્રેઢાની માદિતી આપતી અસંખ્ય વર્તમાનપત્રોની કાપકીયો મળી આવી હતી ને એક પોરટ ક્યા વગરનો શ્રેઢા ગાયો ઉપર લખેક પત્ર ટીકોટ યોડીને રવાના કરવા માટે તૈયાર રાખેસો મળી આવ્યો હતો.

તેણે ૧૯૨૨ માં એક વર્તમાનપત્ર કાઢ્યું હતું ને મત્તુ કુધી કુંવારો હતો.

કાઢિવાવાડમાં રચિંગા નદીમાં પૂર આવતાં, વેડવા વાપરીએનો એક કાકસો પડેસે, તેમંથી ૨૫ માણસોનો ભોગ લીયો. એમાં પાંચ સ્ત્રીઓના મૃતદેહ માદકા ગામને પાકરે મળ્યાં છે તેમાં બે સ્ત્રીઓને નાનાં બાળકો વળગી પડેલાં હતાં. આ બાળકોમાં કુવ દોઢાનું જન્મનાં તેમને માતાની લાલસલ બરી સોઢમાંથી છૂટા પાડી ગરમાયો આપનાં તે બાળકો કુતી ગયાં છે. દાસમાં આ બાળકોને ધારકાના ચોરામાં રાખવામાં આવ્યાં છે.

શિતર કચકતામાં બે અઢનાડિયા ઉપર એક રાત્રે હેરીસન રોડ પ. ફટાકડો કુદયો હતો. આવી સઢઅ પંખળી પોલિસોએ એક ૭ માળના મકાનમાં ઘુસી જઈ લાંના નિચો-સિનો પર અત્યાચાર યુગપોની વિગન બદાર આવી છે. વાન એમ બની કે, ફટાકડો કુદયો એટલે સઢઅ પોલિસે તેની તપાસ માટે તે મકાનમાં ઘુસી જઈ તે ફટાકડો કોણે રોડયો તેનું નામ આપવા અત્યાચાર કયો. તેથી નીચેના મળમાં રહેતી સ્ત્રીઓને ઉપરે માળે મેઢલાવી દીધી હતી. પછી કેટલાક પોલિસોએ ઉપરે માળે આવી તેમને મારી નાંખવાની કમખી પણ આપી હતી, અને તે માળના એક ઝોરકામાં રેસોશન કામદાર પોતાની સ્ત્રી અને બે બાળકો સાથે રહેતો હતો, તેના ઝોરકામાં પોલિસોએ ઘુસી જઈ, મારથી પીકાના પતિ અને રડતાં બાળકોની દાનડીમાં જ પત્ની ઉપર થોલીસોએ બળાદાર કયો; અને તેમને બધાને પોલિસ કાણામાં ધસડી જવામાં આવ્યાં હતાં. અત્યાચારનો ભોગ બનેસા ૧૨ પુત્રો અને ચાર સ્ત્રીને દોરખીટાકમાં લઈ જતાં પડ્યાં હતાં.

એક સાથે બે હોકરાં અવતરે તેને કંડવાં, નેડીમાં વગેરે નામની ઝોળખાપ છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને વણ, ચાર, પાંચ, સુધી એક સાથે બાળકો અવતરનાં વાતો સંભળ છે, પણ રોંટ વડે ઉપર પારીસતી એક દોઢલવાળાની સ્ત્રીએ એક સાથે સાન બાળકોને જન્મ આપ્યો હતો. પંદરમી સદીમાં જર્મનીમાં એક સ્ત્રીને ૪૩ બાળકો વા દોવાનો દેવગમાં પૂરાયો છે. તેમાં એકતાર એક સાથે સાન અને બીજી વખતે એક સાથે ૭ બાળકો જન્મ્યાં હતાં. ૧૪૭૨૮ પુત્રો ને ૧૫ પુત્રીએ મળી તેવાં કેવાળેશો બાળકો ૧૨ વર્ષથી વધુ કખ્યાં નહતાં.

અમદાવાદના એક મહાસભાવાદી લેલોજ-
પતિએ પંજાબનો સુલાકાત લીધી હતી. આ બાર્થ
જણાવે છે કે, પંજાબમાં કેટલાંયે રથજોએ
શીખ સ્ત્રીઓએ માથા ઉપર પુરપના સાથે
પડેરી મઢની જેમ મુસ્લિમ ટોળાના હસ્તાનો
સામનો કર્યો હતો. કેટલાક ગામડાઓમાંથી
મળેલા સમાચારો પ્રમાણે મુસ્લિમોએ બળા-
તકારે ધર્મ પરિવર્તન કરાવવાનો પ્રયાસ કરતાં
શીખ નારીઓએ તેમનાં મઢનોને આગ લગા-
ડીને બળા મરવાડું પસંદ કર્યું હતું.

*

કર્નલ ધીલને પંજાબની અશાન્તી દરમ્યાનના
એક બનદરની હકીકત રજૂ કરતાં જણાવ્યું
હતું કે: લાહોરમાં તા. ૫ મીના રોજ તથા
હિંદુઓએ સુલતાન મહોમદ નામના મુસ્લીમને
ત્યાં આમથ લીધો હતો. સુલતાનના મઢન
પર દરોડો પડ્યો, પરંતુ સુલતાને જણાવ્યું
કે, 'મારી દીકરીઓ તથા સ્ત્રી પડો પામે છે,
મોટે તમને હું ધરમાં દાખલ થવા નહિ દઉં.'
આથી તોફાનીઓએ પોતાના ધરમાં હિંદુઓ
નથી એવા કુરાનમાં કસમ ખાવા સુલતાનને
જણાવ્યું. આ સાંમળનાંની સાથે જ વૃદ્ધ
સુલતાનની ૬૦ વર્ષની પત્ની માથે કુરાન
લઈને બહાર આવી અને પોતાના ધરમાં એક
પથ હિંદુ નથી એવા કુરાનના કસમ ખાધા.
આથી તોફાનીઓ ચાલ્યા ગયા. પછી ત્રણ
હિંદુઓને સલામત રવાને રવાના કરી હેલમાં
આપ્યા. આ વાનની પાછળથી તોફાનીઓને
જણુ થતાં તેઓએ વૃદ્ધ સ્ત્રીને તેણે પાપ કર્યું
હોવાનું જણાવ્યું પરંતુ વૃદ્ધ સ્ત્રીએ તરતજ
જવાબ આપ્યો કે આમથ શોધતા આવેલા માણુ-
સવું રક્ષણ કરવું એ હું કુરાનમાંથી શીખી છું.

*

બારીઆપુરથી એ માર્ચલ દૂર આવેલા
ગામ મોચીમાં એક સ્ત્રીની સમયસૂચકના અને
હિંમતને લઈને ચાર ધાડુપાડુઓ માર્યા ગયા

સૌરભ

*

છે ને એક ધાવણ થયો છે. 'સ્ત્રીનો નોકર
ઢોરિપટાલમાં છે. તેણે આ સાહસકથા વણુવતાં
જણાવ્યું કે, ત્રીસ સપ્તેન્ધ્ર ધાડપાડુઓએ એક
સ્ત્રીમંત વેપારીને બિઝનામાં જ દિગમ્બદ કરી
દીધો. બાઇએ બારણું બંધ કરી આંગણમાં જ
લાસની ગંજ સજાગારી લીધી. આગથી ગામ-
વાસીઓ શસ્ત્રો સહિત આવી પહોંચ્યા ને ધાડ-
પાડુઓને નસાડી મૂક્યા.

*

અમેરિકામાં લમ અને છુટાછેડાને લગતા
કાયદાઓમાં સુધારા કરવાના રાષ્ટ્રવ્યાપી
અદોષન છતાં એ ક્ષેત્રના અમેરીકન કાયદાઓ
તો બારે વિચિત્ર છે. અમેરિકામાં અઘતાળાશ
પ્રતિ છે અને જુદા જુદા પ્રતિભાં આ
અંગેના કાયદાઓ બદલાય છે. દક્ષિણ કેરોલિના
પ્રતિમાં કેઈ પથ કારણસર છુટાછેડા મળી
ચકતા જ નથી; બ્યારે નેવાડા અને ફ્લોરીડા
પ્રતિમાં નાનામાં નાના, તદ્દન નજીવ કારણો-
સર પથ છુટાછેડા મળી શકે છે. ચોદ પ્રતિમાં
લમ પૂર્વેની દાકતરી તપાસ કરવવાની જરૂર
રહેતી નથી, જે કે લુનાઈટડ સ્ટેટસ જેવા
સુધરેલા દેશમાં તો આવી આવશ્યક અને સાદી
ચરત વ્યાપક હોય એવી આશા સરેને રાખી

રક્ષાય. સાન પ્રતિમાં ચૌદ વર્ષના છોકરા અને બાર વર્ષની દેવ્યા લગ્ન કરી શકે અને આટલી નાની ઉંમરનાં બાળકો આ પ્રદેશમાં યાય છે પણ ખરાં. એક પ્રાંતમાં એવું છે કે ધણી પડખેના બીજા પ્રાંતમાં જઈને છ વર્ષનાડીયાં વસનાર કરે તો પત્નીને ખચર પડ્યા સિવાય છુટાછેડા લઈ શકે. એ રીતે ધણીને જાણવા દીધા સિવાય બેરી પણ છુટાછેડા લઈ શકે છે.

આમ છતાં આ બાળકમાં સાર દામ ઘોષ નાખવા જેવું નથી; કારણ કે કેટલાંય રાજ્યોએ છુટાછેડાના પુરતે દર્જ રીતે બાળી રક્ષાય અને લગ્નના આદર્શોને કદ રીતે વધારે સારા બનાવીને રક્ષાય તે મારેના ગંભીર અભ્યાસી પ્રપત્ની શરૂ કર્યા છે.

*

દિલ્હીમાં ભરાયેલી એશિયાઈ પરિષદમાં બાગ લેવા માટે ઉડાનેશિયાના પ્રધાન ડો. સદરિયાર વિમાનમાર્ગે દિલ્હી આવ્યા વિમાન માંથી ઉતરતાં તેઓ શ્રીમતી સદરિયારને મળ્યા હતા તે વેળાનું દરજ્જા સીના હરથમાં જગાઈ ગય તેવું હતું. પંદર વર્ષના સંતા પ્રાણ પછી ઉડાનેશિયાના પ્રધાન તેમનાં પત્ની શ્રીમતી મેરીયા અને મળ્યા હતા. શ્રીમતી મેરીયા એ જ ન્યારે ડો. સદરિયાર દોહાંડમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે અને લગ્નમાંથી જોડાયેલાં હતાં; પણ ૧૯૩૨માં ડો. સદરિયારને એમના હાથ રાજદ્વારી વિચારસરણીને લઈને દોહાંડમાંથી હરપાર કરવામાં આવ્યા અને ત્યારથી પતિ-પત્ની બન્ને વિખૂટાં પડ્યાં હતાં અને છેક પંદર વર્ષ પછી આવા અદ્ભુત સંજોગો વચ્ચે તેમનું પુનર્મિલન થયું હતું.

*

બર્મામાં કરીજ નામની એક જન રહે છે. એ જનમાં માત્ર ત્રણ નજીબ પિતરાઈ સિવાય પોતાની રોળીમાં અને તેની લગ્ન દાય

છે. ત્યાં દર બાળકનો પશુ યાય છે. લગ્નના દરબો લગ્ન બોલે છે. લગ્ન સમયે વરને નહિ, પણ દેવ્યાને સર્ગારદામાંથી સરખસ આકારે સાસરે લઈ જાય છે. સરખસની આગળ દોહો, પીપી ને બેંડ હોય છે.

પણ ખરી મન તે સસરાના ઘરમાં દેવ્યા ન્યારે પત્ર મૂકે છે ત્યારે આવે છે. ધરમાં દાખલ થવાની નિસરણી પર દેવ્યા જેવો પત્ર મૂકે છે કે તરત જ તેના પર ધડાબરી બરીને પાણી રેડવામાં આવે છે. એ પછી તેનાં સાસરીયાં તેની સાથે બેઠીને બોલત કરે છે. વરદેવ્યા સાથે બેઠીને એકમેકને દાર પાય છે ને કહે છે : 'જે આ તારો ભાગીદાર. તેને ધમાનદાર રહેજે.'

*

ચીનમાં બાળકનો યાય છે. દેવ્યાની પસંદગી માટે અનેક પ્રકારની ગૂંચરણીઆ પદ્ધતિ હોય છે. એક જ અવસ્થામાં લેણાં મોઢાં માંડે લગ્ન કરી શકતા નથી, કારણ કે તેઓ પણ સગાં દોવાનો સંભવ છે. ત્યાં બદુપત્ની મન કલક અજાય છે. પેલાદારે રખાતો રાખી શકે છે ને કાલેસરની ઓળે વારસદાર તરીકે માન્ય રાખવામાં આવે છે. ખુદ ચીનમાં જોઈને પણ એક જ રાખી દોય છે; પણ નવાઈની વાત એ છે કે, તે તાનર જનિતી અને તેટલી રખાતો રાખી શકે છે. કુટુંબારી, મેરી, મિનજી, બેડખાપણ, સાસુસસરાની અમાનું ઉદ્વેગન, ખૂન વાતોડિયો. સ્વભાવ એ જ્યાં કારણસર છુટાછેડા મળી શકે છે. ચીનમાં સામાન્ય રીતે પુનર્મિલનો વિચાર નથી.

*

એડીન્બરો પેનોસીલીઆ (યુ. એસ.)માં એક ૫૧ વર્ષની શ્રીમતી મેરી ડીગને કેષ આંધળા માણસ જે પોતાનાં ૧૨ પુત્રો અને પીગીને ધર અને તેમને પાળવાની જવાબદારી આપે તો પોતાની એક આંખ જલ્દીમાં આપવાની જાહેરાત કરી છે.

ધરાકની ઓઝો પરદો તણ દે એવી હાકલ કરતી મંડળીની આગેવાન સ્ત્રી મેડમ તરીલ-અલ અરકરીએ શાહી મહેમાની રચીકારીને પરદા વગર હાજરી આપી ત્યારે ધરાકના આગેવાનો આચ્છા ખાઈ ગયા હતા.

*

ઝોરદૂલ્લીયા સીડનીમાં સીસીસ. એમ. ઇ. પીક નામની ૬૨ વર્ષની બાઈએ વહેલા સુઈ વહેલા બિંદવાની ને ખૂબ કસરત કરવાની ઓઝોને સલાહ આપી છે. તે ૬૭ ચરમા વગર વાંચી શકે છે. ઈંગ્લાંડથી તે ૧૮૫૫ માં ઝોરદૂલ્લીયા આવી હતી. તે ખાર માણસોના કુટુંબની વડી છે, અને તેને એકે સંતાન થયું નથી, છતાં તેના તેને શોક નથી. તે કહે છે કે મોટું કુટુંબ એટલે મુશ્કેલીઓનો પાર નહિ. હાકરીઓ કુંકા કપડાં પહેરે છે ને દાદ સીગ-રેટ પીએ છે તેનો તે સખત વિરોધ કરે છે. વળા બુજ સુધીમાં ૮૫ વર્ષની ઉંમરે તેને માત્ર એક જ વખત ઓપરેશન ડ્રાવવું પડ્યું છે એવી સરસ તંદુરસ્તી તે ભોગવે છે.

*

બરમાની ડૉ. ખાન ખીન મે નામની બરમી બાઈ વિધવિધ દેશની સ્ત્રી પ્રવૃત્તિ જોવા દુનિયાની મુસાફરીએ નીકળવાનાં છે. તેઓ ખૂબ જાણીતાં ઠાવંકર છે. રંગુન મ્યુનિ.ના સભ્ય અને ફેટલીયે ખાનગી રકુતોના ડીરેક્ટર છે. તેઓ શરૂઆતમાં હિંદ આવશે ને પછી ઇરાન, ઇરાક, ઇજીપ્ત થઈ યુરોપ જશે.

*

સગર્ભા અને બાળબચ્ચાંવાળા સ્ત્રીઓને રોગનું ૧૧ શેર દૂધ આપવું જોઈએ. સગર્ભા-વરધામાં આપણી સ્ત્રીઓ બાળે જ દિવસનું ૦૧ શેર દૂધ પછી પીતી દશે. એકલા બાતના કૂચાથી જ તે પોતાનું પેટ ભરે છે. નથી ખાતી ફોા કે નથી ખાતી તાણ ભાણ અને શાકો. ઉદરરથ સિદ્ધ જે માતાના લોહીથી જ

પોષાય છે તેનાં હાડકાં અને લીધે બરાબર ખીલેલાં નથી હોતાં. શીક્ષીક્ષ માતાઓનાં સંતાનો કુર્જળ બાંધાનાં અશ્વવળની સુલકડી અવનરે છે અને પડેલે જ દિવસથી ડોક્ટર-વૈદ્યોની દવાઓ માતા અને બાળકોને શરુ થાય છે. ઇન્કેકશનોની તો વાત જ ન પૂછો ! હિંદુસ્થાનનું બચંકર બાલમરણ સગર્ભાવરધામાં લેવી જોઈતી માતાની સંભાળની ઉણપને આજારી છે. કુર્જળ, રોગગ્રસ્ત, પાંડુ માતાઓનાં સંતાનો આવાં જ હોય ને !

રાત્ર્ય તરફથી આપણી માતાઓને જૂજ કિંમતે તદ્દન સ્વચ્છ નિર્ભેજ દૂધ મળે એવી જાહવણ થવી જોઈએ. હોરિપટલોમાં પૈસા ખર્ચવા કરતાં આવી રીતે માતાઓને દૂધ આપવા પાછળ જે ખર્ચ થશે તે પરિણામે હોરિપટલો બાંધતાં જ આપણને અટકાવી દેશે. સરકારને મારી તો નાત્ર વિનંતી છે કે તેઓ આ દેશમાં ગંજવર હોરિપટલો પાછળ બાળક ધન ન ખર્ચે, પરંતુ તેટલો પૈસો બાળકો, અને સગર્ભા માતાઓના ખોરાક પાછળ ખર્ચે.

દરેક સગર્ભા માતાએ ઝોઝામાં ઝોણું ૧૧ થી ૨ શેર દૂધ કે દૂધના પદાર્થો-દહીં, છાસ, માખણ, ઘી વગેરે છૂટથી ખાવાં જોઈએ. દૂધ એ એક સંપૂર્ણ આદ્ય પદાર્થ છે. તેમાં નથી ફક્ત એક લોહ. તે માટે આપણે બાણ ખાવી જોઈએ, સૂકા મેવો ખાવો જોઈએ. દાહ શેરથી જશેર દૂધ પ્રત્યેક સગર્ભા અને બાળકોવાળી માતાઓને આપણે આપવું જ જોઈએ. આને તો દૂધના રથાને કચુંઆ જોવા કડક ચા પેટમાં ન ખાય છે અને ઉલટું કચાણવાત તેમજ બીજાં દરોને નોતરવામાં આવે છે.-આપાસારલ વૈદ્ય

*

પરદેશી આક્રમણને પડકારનાર પડેલો અંગણી અને અંગાળનો છેલ્લો સ્વતંત્ર શાસક નવાજ સીરાગ-ઉદ-દોલા આને મુર્દાંદાબાદ ખાતે ખુશ બાગમાંની પોતાની આરામગાહમાં

ચિરંતન નિદા સર્જી રહ્યો છે. તે જ રથએ તેના દાદા અલીવદીખાનની આરામગાદ છે. બાગીચથી નદીના સામે કિનારે આવેલાં ખેતરો અને ગીચ જંગલોની વચ્ચે આવેલા આ રથગતી નિરવતાનો જન્મ માત્ર પક્ષીઓના ગાનથી કે નદીમાં ચળા વમળના અવાજથી જ થાય છે.

નવાજ સીરાજ-હિંદ-હોલાના વંશજો અત્યારે કેવી કંગાલ હાલની બમર કરી રહ્યા છે તેનો ખ્યાલ બાગે જ ડાકીને દશે. નવાજ અલીવદીખાનને અમીના બેગમ અને ધસીલી બેગમ નામની બે પુત્રીઓ હતી. નવાજ હૈયાતજંગ સાથે પરણાવેલી અમીના બેગમે બે પુત્રોને જન્મ આપ્યો હતો, એક મીરજા મહમદ, જેણે પાછળથી સીરાજ-હિંદ-હોલાનો ખીતાબ ધારણ કર્યો હતો, અને બીજો હતો ઇશરામ-હિંદ-હોલા.

સીરાજ-હિંદ-હોલાને કુદસિયા બેગમ નામે એક પુત્રી હતી. તેની યારી ઇશરામ-હિંદ-હોલાના પુત્ર મુરાર-હિંદ-હોલા સાથે કરવામાં આવી હતી. કુદસિયા બેગમને ચાર પુત્રીઓ અને ઇમશેરઅલીખાન નામે એક પુત્ર હતો. આ ચાર પુત્રીઓને માયાદિદ માસિક રૂ. ૮૧ અને ઇમશેરઅલીખાનને માસિક ૧૮૨ રૂપિયા પેન્શન આપવામાં આવતું હતું. ઇમશેરઅલીખાનના મોટા પુત્ર સૈયદ હુસૈનખીને તા. ૨-૬-૧૮૩૧ ના સરકારી દુકમ અનુસાર માસિક રૂ. ૮૦ પેન્શન મળતું હતું. સૈયદ હુસૈનખીને ફાતીમા બેગમ નામની પુત્રી હતી. તેને તા. ૨-૧૦-૧૮૩૩, તા. ૨૮-૪-૧૮૪૭ ૨૫-૧-૧૮૬૬ ના સરકારી દુકમો મુજબ માસિક રૂ. ૧૪૧ પેન્શન અપાતું હતું.

ફાતિમા બેગમની એક પુત્રી લતીફુન્નીસાને માસિક રૂ. ૮૧ અને તેની બીજી બે પુત્રીઓ-દસ્તમતઆરા બેગમ તથા અફુન્નીસા બેગમને આશાદિદ રૂ. ૩૦ પેન્શન અપાતું હતું. દસમન આરા બેગમ તા. ૨-૮-૧૮૩૧ના રોજ પોતાની

પાછળ અફાલી બેગમ નામની પુત્રી અને મોલવી સૈયદ ઝાફર રૈઝાશાદ નામના પુત્રને મુકામે અવસાન પામ્યાં. મહુમ મોલવી મુશીફાગાદમાં હજલા સળ-રચરટાર દત્તા.

અફુન્નીસા પોતાની પાછળ એક પુત્ર નામે અમીર મીરજાને મુકા મ્યાં છે. તેમને મદિને રૂ. ૧૫ નું રાજદારી પેન્શન મળે છે. મહુમ મોલવી સૈયદ ઝાફર રૈઝાશાદને તા. ૧૦-૩-૧૮૩૨ ના સરકારી દુકમ અનુસાર મદિને રૂ. ૧૫ રાજદારી પેન્શન મળતું હતું. તેઓ તા. ૨૬-૬-૧૮૩૪ના રોજ જન્મતનથીન થયા. મહુમનો સૌથી મોટો પુત્ર સૈયદ ગુલામ હૈદર ઇસ્ટ ઇન્ડીયા રેલવેમાં ઇસ્ટવા ખાતે ડ્રાઇવમેન છે. બીજો પુત્ર સૈયદ મોહસીન રૈઝા મેમ્બર્સ એમ. એમ. ઇસલામી લીમીટેડ નામની પેટીમાં છે, ત્રીજો પુત્ર સૈયદ ગુલામ મુરતઝા મુશીફાગાદમાં ઇન્કુબ છે, ચોથો પુત્ર ગુલામ અહમદ પોતાનાં દોરડાંખરની જાતે જ સુબાજ રાખે છે અને જાતેજ ચરાવે છે. ટુંકે સમય પર એક ચિત્તાએ તેના એક પેટા પર તરણ મારી ત્યારે તેણે એકઝે દાવે તેને દાંડી ઠાડ્યો હતો. તેમનો પાંચમો પુત્ર સૈયદ મેઝા અલી મેન્જુએટ ઘણેશો છે અને મખ્મરય આગકારી ખાતામાં ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે કામ કરે છે.

મહુમ મોલવી સૈયદ રૈઝાની વિધવાને ત્રણ પુત્રીઓ અને પરણાવવા યોગ્ય એક પૌત્રી છે. એ બધાંય મુશીફાગાદ ખાતે મોતમ-તોલીમાં એક હજી મહાનમાં ખૂબ દુઃખમાં દિવસો વીતાવી રહ્યાં છે. ૧૨૦૦ તેમજે રવમાન બદગરી રાખ્યું છે અને ડાઈ પલ રવરપે દાન સ્વીકારવાની તેઓ ના પાડે છે.

(અનન્યુ)

કુર્મીનારાયક તરીકે આપણે શીનાદિક વાપરીએ છીએ. પરંતુ એ સરનું હતું, પણ દાસમાં એના બાર વધી જવાથી, વચર અર્થે

એનું કામ સરી શકે એમ છે. આપણા ચૂલાની રાખ દુર્ગંધનાશક છે. રાખમાં વાસ જેવી લેવાનો ગુણ છે એની ઘણાને ખબર નથી. ચૂલાની અગર પાણીનાં બંબામાંની ચૂરી રાખ એક કબજામાં ભરી રાખવી. એમાંના બારીક કાલસા કાઢી લેવા. તે ફરી સળગાવવાના કામમાં આવશે. આ રાખ ખાળમાં નાખીને સાવચણથી ધસીને ધોવાથી ખાળ એકદમ સ્વચ્છ થાય છે. સંડાસમાંની કાચની કૂંડી આ રાખથી ધોવાથી દુર્ગંધ નીકળી જાય છે. કૂંડી સફેદ અને સ્વચ્છ રહે છે તથા એના પરના ધીળા ડાઘ સાવ નીકળી જાય છે. જ્યાં જ્યાં વાસ આવે ત્યાં ત્યાં રોજ રાખ નાખવાથી શીતાઘટની જરૂર પડતી નથી. ચૂલામાંની ચૂરી રાખને કપડાથી ગાળીને ચાંદીના વાસણ પર ધસવાથી એના પર ચળકાટ આવે છે અને ઊંડાણ, પોલીશ વગેરે વાપરવું પડતું નથી. આ રીતે એક પૈસા પણ ન ખર્ચતાં દીવાનખાતામાંની કુલદાન જેવી શોભાની ઝીળે ચકચકિત કરી શકાય છે.

—લક્ષ્મીબાઈ પ્રધાન

બ્રિટિશ રાજકુટુંબની દક્ષિણ આફ્રિકાની મુસાફરી દમભિયાન ડરબન સીટી હોલમાં આપાટી વખતે, રાજકુમારી ઈલોઝાબેથના ફોક ઉપર આ ઢોળનાર વ્યક્તિ પ્રખ્યાત થઈ ગયો છે. જો કે તેનું નામ અખબારોમાં નથી હપાયું, પરંતુ ઘણા સ્ત્રી પુરુષો તે વ્યક્તિના તે સમયના ગબરાટ અને શિથિલતા સાથે હમદર્દી બતાવી રહ્યાં છે અને તે માણસને શોધી તેના હસ્તાક્ષર તેમ જ ફોટો મેળવવા યોચીય કરી રહ્યાં છે. તેઓ માને છે કે ઈલિઝાબેથ જ્યારે ઇંગ્લેંડની ગાદી પર બેસશે ત્યારે આ આ ઢોળનાર વ્યક્તિ પણ ઇતિહાસમાં અમર થઈ જશે.

દક્ષિણાફ્રિકામાં મનીલા ખાતે એક મુદર છોકરીનું મૃત્યુ થયા બાદ ૯ વર્ષ પછી પણ તેના મુવદેહ કબરમાં જોવા ને તેવા જ છે, એ જોઇને લોકો આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયા છે. આ વસ્તુને ચમત્કાર માનીને લોકો દૂર દૂરથી તે કબર જોવા આવી રહ્યા છે. કેટલાકોએ તેના શબની ઉપરના કાચના ઢાંકણ ઉપર રૂમાલ ફેરવ્યા હતા, અને કેટલાકોએ કબરની આજુ-બાજુ ઉગેલું ઘાસ પણ ખાધું હતું.

*

લંડનની સ્કુલોમાં ગતિવિદ્યાન ઉપર શિક્ષણ અપાશે. માખાપની હાજરીમાં આ બાબતે અપારો ને ન માખાપોને એવું શિક્ષણ અપવાની પ્રયાગમશે નહિ તેઓ પોતાનાં બાળકોને બીજી રકુલમાં દાખલ કરી શકશે. સહચિત્તવાળી શાળાઓમાં છોકરાઓ અને છોકરીઓને જીલ્લ બેસારીને આ ક્લાસો ભરવામાં આવશે.

*

[પૂછપરછ ૫. ૪૪૮ થી ચાલુ]

પરકેટમાં-મરચાં, ખટાચ, તેલ, ગોળ, ખાજરો, કઢોળ, ફરલાણ, તળેલી ઝીળે, અથાણાં વગેરે ન ખાવું. અને ઘણાયે પાળવું.

છઠ્ઠી રાટલી, એસાવ્યા વગરના બેદા બાત, ખીચડી, યૂસી, મમની અને તુવેરની દાળ, દુધ, માખણ, ઘી, પાકાં કેળાં, ચેરડી, તેલ મસાલા વગરનાં ઘીમાં કરેલાં શાગો, ઈલાદિ સુખાચ્ચ શૌણિક અને સાત્ત્વિક ખોરાક ખાવો. ચાકમાં-ખટાચ કે અણાનો લોટ એવું કશું નાખવું નહિ. દુધ, ઘી, માખણ, વગેરે સારી રીતે વધારે પ્રમાણમાં પાચનશક્તિ અનુસાર લેવાય એમ વધુ લાભ છે. ચરીરમાં નયનાશદોષ તો શક્તિ આવતાં સુધી પરિચમ બંધ કરી આરામ લેવો. આ પ્રયોગથી શ્વેત પ્રદર મટી જશે અને રજોદશન નિયમિત અને સ્વાભાવિક આવવા માંડશે.

—જદુભાઈ વેદ

પુણ્યપર

આજ અમુક વખતથી શારીરિક ગ્રમ રાગથી પીગતી મારી સખીની કુઃખદ ક્ષણી દુઃખમાં આગળ રજુ છે. મારી એક બહેનપણી છે. તેનો એક આધાર તેની માતા હતી તે થોડા વખત ઉપર ગુજરી ગઈ છે. તે હાલ તેના કાકા કાકી સાથે રહે છે. અમે પાડોશમાં રહીએ છીએ. તે બહેન કાનપુર (યુ.પી.) તરફના હોવાથી છે. તે તેમના કહેવાથી મેં ગુજરાતીમાં તમને પત્ર લખ્યો છે.

તેઓ કાનપુર પાસે રામાપુરના રહી છે. ગામડામાં જૈયા ભોજાની વસ્તી વિશેષ છે. નાનપણમાં આ બહેનનું મગજ ઘણું નમ્ર હતું. અને લગભગ ૧૧ વર્ષ સુધી ગાંઠા જેવું જ જીવન ગયેલું. માળાપની એકની એક પુત્રી હોવાથી દવા કરાવવાથી વેદની દવાથી મગજ ઠેકાણે આવ્યું ને સારું રાઈ ગયું. નાનપણમાં જૈયાઓના હોઠરા હોઠરીઓ સાથે દોડતી હતી. અહીં મગજની અરિધતા અને બાળપણની નિર્દોષતાને કારણે એક જૈયાના હોઠરાના સંસર્ગના કારણે ખોટા સંબંધમાં તે નાની ઉંમરે આવેલી.

કાકાકાકી વડેથી હોવાથી તે હોઠરી કાંઈ બોલી શકતી નથી, પણ તેને ગ્રમ બાગમાં હંમેશાં સફેદ પાણી જલ છે. વળી માસિક આવવાનું હોય તેના થોડા દિવસ અગાઉથી પુષ્કળ પ્રમાણમાં છાંંતી સફેદ જેવા સફેદ પદાર્થ પડે છે. ઈન્કરશન લઈ શકે તેમ નથી. અરીઠ ખૂન છે. વળી માસિક અટકાવ આવે ત્યારે આઠ આઠ દિવસ સુધી લોહી વહે છે. નિષ્ક્રીય માસિક આવતું નથી. દર બે માસે ૩ એક મહિના ઉપર થોડા દિવસથી જલ એટલે આવે છે. લગભગ પાંચેક મહિનાથી

તે માસિક બેસે છે. તેની જુનર સોજા વર્તની છે. માટે તેની દવા તેમને જોઈએ છે. એ હોઠરી અરીઠ હોવાથી પૈસા ખર્ચી શકે તેમ નથી ને તેને દવા ન થાય તો તે પીડા સદન કરી શકતી નથી. તો તેને થોડા સલાહ લખી મોકલશે.

—મંજુલા

જે બહેનની કથનો છે એવું દર્શાવે તે મેનપ્રદર અને શરૂઆતના રજોદર્શનની અનિયમિતતા—આપાત્તપણ છે, જેની ચર્ચા આપણે સ્ત્રીજીવન માસિકમાં ધણીવાર કરી છે, અને પ્રયોગો પણ આપ્યા છે. એટલે મને એના સંબંધમાં જવાબ લખવાપણ ખાસ લાગતું નથી. છતાં એના સાદા ઉદાહરણો લખી મોકલું છું.

જે બહેનને મેનપ્રદરનું દર્શન છે અને ધણી નમણી યુવાન ઓએને શરૂઆતમાં અનિયમિત અને અતિઆર્ત્ર થોડા મહિનાઓ દેખાવ છે. અને પછી એની મેજે નિયમિત રજોદર્શન દેખાવા માટે છે, એવા લક્ષણો છે. એને માટે નીચે પ્રમાણે પ્રયોગ-ઉપચાર કરતા.

સવારમાં—

સુવર્ણ વસંતમાલતી	૦૧ રતિ	} પદ્માળીને પડીકા બનાવી મધમાં ખાવાં. ઉપર ફૂલ પીવું.
અમ્મદ બરમ	૦૧ રતિ	
પ્રવાળ બરમ	૦૧ રતિ	
લોદ બરમ	૦૧ રતિ	
મયો લા. ૧	વાપ ૦૧	
સિંદોપલાદિ ચૂર્ણ	વાપ ૧	

બપોરે જમ્યા પછી—

કુમાધીમવ ૦૧ ઓ'સો બેટ મેળતીને અરીઠાઈનિટ ૦૧ ઓ'સો પીવે.

સાંજે—

અંદ્રપ્રમા ગુરી લોદ શીકાઈત યુક્ત ૪

ગોળીઓ બુધી કરીને ફૂલ સાથે લેતી.

રાત્રિ સુતી વખતે—

સાઓય ધરે કસી વ્યવન પ્રાણવચેદ

અખરખેયુક્ત ૧ તોસો ફૂલ સાથે પાતી. આ

દવાનું સેવન ત્રણ માસ સુધી કરવું.

[૫. ૪૪૭ ઉપર આગુ]

સીમલા અને દિલ્હીની
R. W. C. A. નો વાર્ષિક
ઉત્સવ હેરી મહિન્ડેનના
પ્રમુખપદે ઉત્તવાયો. તેમાં
મીસીસ અમ્મુ. સ્વામીનાથન,
મીસીસ જ્ઞાન મયામ અને મીસ
ડી. એમ. લોને બાવલો ક્ષયાં.

હાકામાં હુમલાખોરાએ
એક ગૃહસ્થ, તેમની પત્ની
અને પુત્રીને ડેરાસીન છાંટી
ધર સળગાવીને જીવતાં બાળા
શૂકવામાં આવ્યાં.

મુસ્લીમ સ્ત્રીઓ તરફથી
યુ. પી. ધારાસભામાં બેમમ
હળીજીસાદ ચુંટાયાં. તેમના પ્રજા
સ્ત્રી-હરીફાએ પોતાની ઉમેદ-
વારી પાડી બેઠી લીધી હતી.

વિજળાની તંગીને કારણે
૨૧ મી એપ્રિલે આઝાદી
એલીઝબેથનો જન્મ દિન
ઉત્તવાવું લંડનમાં બધ રહ્યું.

પીલચાર્ડ બાલિકા વિદ્યા-
લયનો વાર્ષિકોત્સવ ઉત્તવાયો
તેમાં તે ડેસેનના પ્રિન્સીપાલ
મીસીસ દેવકી અમ્મને બાળિ-
કાઓના સુંદર સિદ્ધાંત માટે
અભિનંદન અપાયાં.

મીસ પ્રેમોજ ઓધરીનું
દોરેલું 'ગામડાની સ્ત્રીઓ'
નામનું ચિત્ર ન્યુદિલ્હીની ફ્રેચ
ઇન્ફરમેશન ઓફીસમાં જાહેર
પ્રગટને જેવા માટે મુકવામાં
આવ્યું હતું.

સ્ત્રી. લીલાવતી મુનશીએ
એકસરખા કામ માટે પુરો
અને સ્ત્રીઓના સરખા પગાર
માટે રજુ કરેલું બીજા અંગ્રજ
ધારાસભાએ પાસ કર્યું.

કોદાટ પાસે ટ્રેન ઉપર
હુમલો કરી ચાર સ્ત્રીઓને
મારી નાખવામાં આવી અને
એક દિંદુ સ્ત્રીનું અપહરણ
કરવામાં આવ્યું હતું.

અલખોરા પાસે દેવકી
મામમાં એક જુવાન સ્ત્રીના
ખૂન માટે એક મુરહોબ
ફાઇનલરની ધરપકડ થઈ.

જનરલ ગોરીંગની પત્ની
એમ્મી અને તેની આઠ વર્ષની
પુત્રી ઈડા ઉતર બાલેરીયાના
એક ગામમાં નાનકડા ઘરમાં
રહે છે. મીસીસ ગોરીંગ સામે
નફાખોરી માટે કોર્ટમાં કેસ
કરવામાં આવ્યો છે.

અમદાવાદના મીનાઇ
પ્રસુતિશુલ ઉપર એક વધુ માળ
કરવા માટે શ્રી. માણેકલાલ
મુનીલાલ મીનાઇએ એક લાખ
રૂપીઆ મ્યુનિસિપાલિટીને ભેટ
આપ્યા.

ન્યુયોર્કમાં ૧૫ વર્ષના
જેમ્સ વીલીયમ નામના
મજુરે ૧૬ મી વખતે ધ્યુસી
પારકર નામની સ્ત્રી સાથે
લગ્ન કર્યાં.

સુરતમાં જામશેદજી મલ-
શા ૬૩ કમીટી તરફથી
યોગ્યેલ રમતખતની દરિ-
ફાઈમાં ઈનામ સ્વીકૃતિ મહેર-
બાનુ કાવસજીના કાચેબે આપ્યાં.

નવસારી સ્ત્રી મંડળનું
બીજું અધિવેશન કુ. દપિસા-
બહેના ખાંડવાળાના પ્રમુખપદે
નરમું. અધિવેશનથી હિલ્લા-
ટનકિયા શ્રી. મીકુબહેન પીડી
કરી હતી.

વરસોડામાં અનીલ સ્ત્રી-
સમાજના સેક્રેટરી શ્રી. કેન્દન-
કુમારીના પ્રમુખપદે બાળિકાઓ
રામકુમારી જયદીપકુમારીનો
જન્મોત્સવ ઉજવ્યો.

મુંઝઈ સરકારે તારાજદેન
મોડકને મુંઝઈ શકેરની પ્રોહ
મિલણ સમિતિમાં સજ્ય
તરીકે આ વર્ષે નીચ્છા છે.

*
જગજીવમાં શેઠ દામોદર
વીસનજી દીરજી વેદનાં પત્ની
મણીઆઈ અક્કરમાન દાઝી
જગ્યાથી અવસાન પામ્યાં.

*
સુરત મદિલા દક્ષિણના
પ્રમુખ તરીકે શ્રી. જસવંતી
રોર સુંદાયાં.

*
અમદાવાદમાં તરગાળા-
વાડી મંગળા નામની પરણેલી
બાઈ મનદરકુમાર હર્ષે
મનોજકુમાર સાથે નાસી ગયેલી,
તેને તેના પતિ રમણલાલે દાઢી
મૂંઝી છે, ને છૂટાછેડા આપી
દીધા હોવાથી દલે તે તેના
નવા પતિ સાથે રહે છે, પણ
તેની સામેનો કેસ હજી અદા-
લતમાં પડ્યો છે.

*
અમદાવાદમાં દરિયાપુર
મોટી કઢીવાવડમાં રહેતા
કાન્તીલાલ નેદામણ કઢીયાએ
પોતાની પત્ની દયાત છતાં
કાન્તા નામની યુવતી સાથે
હરી લગ્ન કર્યાં હોવાથી
પેલીએ કેસ કર્યો.

*
વડોદરાનો પ્રેમાનંદ
સાદિત્ત સમાજના મંત્રી તરીકે
શ્રીમતી કુસુમબેન દેસાઈ
સુંદાયાં.

ઉમરેક યુનિ. માં એક
ઓ-મેક માટે તજ જકોનોએ
ઉમેદવારી કરી છે.

*
વરસોડામાં દાઝાર સાદે-
ખના જન્મદિવસે અનીલ ઓ
સમાજના આશ્રમે ના. મદારણી
સાદેખના પ્રમુખપદે મેળાવડો
થયો તેમાં રાજકુમારી શ્રી.
યોગેન્દ્રકુમારીએ અભિનય નૃત્ય
કયું અને રાજકુમારી જય-
દેવકુમારીએ પ્રવચન કયું હતું.

*
નેપાળમાં કામદારોના
સરપસ ઉપર પોલીસે ફરિયા
ગોળાગારમાં તજ ઓઓ મરી
મધ અને ૬૬ બાળકો
સંગીનથી ધાવલ થયાં.

*
સર્વે ગામની સમિતિએ
સર્વ-સમિતિથી મુસ્લમ ઓ-
ઓના છુરખા પકેરવાના
રિવાજ પ્રત્યે વિરોધ દર્શાવતો
કારાવ પસાર કર્યો છે. ફેરલ
સરકાર સાથે આગળથી ચર્ચા
કર્ષી સિવાય સમિતિ છુરખા
પર પ્રતિજ્ઞા પૂરતો શાદન
પસાર કરી શકે નહીં.

*
અમદાવાદમાં શ્રી. ગુજ-
વંતગય આચાર્યની દાગ્દોમાં
તેમનું નાટક 'અણમેલી'
લોકનાટ્ય સંપદ તરફથી બજા-
વાયુ. તેની તમામ આવક
'શ્રી. મેઘાણી રમણક દોલ'
માટે યુગ્તલ સાદિત્ત સમાને
આપી દેવામાં આવી છે.

ઓઓને સ્વરક્ષણ ને
ગુરવિચાર શીખવવા માટે
યોજના કરવા યુનિ.ને સૂચન
કરવા બે ધારા મુંઝઈ ધારા-
સમામાં પસાર થયા હતા.

*
એલીસબીજ મદિલા
સમાજની મીટીંગ શ્રી. સારદા-
ખડેન મહેતાના પ્રમુખપદે મળી
તેમાં ઓઓના દક્ષનામું વાંચી
સંબળાવવામાં આવ્યું હતું
અને શ્રી. જયવળી ખડેન દેસા-
ઈને યુગ્તલ મદિલા પરિ-
વદના પ્રમુખ તરીકે સુંદાયા
ખદલ અભિનંદન અર્પાયાં.

*
સહર (સીંધ)ના શેઠ
મેહતાદાસ ૬૦ વર્ષની ઉંમરે
પરણવા નીકળ્યા. પોલીસે
સારદા એકદના બંગા માટે
ચોરીમાંથી તેમની ધરપકડ કરી.
ને કન્યાની તપાસ કરતાં તે
છોટીના કપડાં પહેરીને પર-
ણવા બેઠેલો છોકરો નીકળ્યો.

*
સુરત બાલિકા સમાજના
પ્રમુખ તરીકે શ્રી. પ્રભાવતી
પટેલ અને ઉપપ્રમુખ તરીકે
શ્રી મનદરબેન શાજી સુંદાયાં.
શ્રી. ચંદ્રપ્રભા મારનર, સર્વતા
સરેલા અને ઉર્મિલા પરીખ
મંત્રીઓ તરીકે અને શ્રી.
જયમનગોરી પાઠશાળા વજેરે
ખડેનો કાર્યવાદક મહેતામાં
આવ્યાં.

જળમાંવના સૌ. ચંદ્રાવદેનના કાકીજી શ્રી. મોતીબાઈ પગે ઓપરેશન કરાવતાં જોડોઆમાં અવસાન પામ્યાં.

* કુટુંબવડના રાગ પડેદેશના પ્રવાસે જવાના હોવાથી તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમના રાણી ત્રિશરિદેવી નીમાયાં છે.

* એશીઆઈ પરિવહની હંડામી કાઉન્સીલમાં રાણી રાજવાડે ચુંટાયાં છે.

* દિલ્હીમાં એશીઆઈ પરિવહ વખતે ઠોરીયાની આનુ ડેલીગેટોએ ત્યાંની સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓ તરફથી વિગ્રહલક્ષ્મી પંડિત અને સરોજિની નાયકુએ બે દીગંધીઓ ભેટ આપી ત્યારે બારે દર્બનાંદ થયો હતો.

* અમદાવાદની એકે વીચ વર્ષની જૈન યુવતી પર વર્ષના 'વરને પરણીને' નવ હયાત બાળકોની માતા બની છે.

* કેમ મોરોઝાના કાસા-બસા-કામાં એક યુવતીના હોદ્દા માટે સીંગાલોજ અને મોરો-હોને વચ્ચે ઝપાઝપી થતાં ૪૦ માણસો માર્યા ગયાં.

* સરદૂદની સરકારે સુચી-કરમાનનો બંધ કરી સરદક્ષ કાઢવા માટે ૬૯ સ્ત્રીઓની ધરપકડ કરી હતી.

અમદાવાદમાં સારંગપુર દોહનખાનામાં પાણી બરવા માટે બે યુવતીઓમાં તકરાર થતાં ચંદ્રજીએ ઉરોરાઈ જઈ તારાલક્ષ્મી ઉપર અધુ વડે દુમ્મસો કંચો હતો.

* મુંબઈ રેડીઓ ઉપરથી 'બે મહાન સુદ અને સ્ત્રી' એ વિગ્રહ ઉપરથી. તરંગિણી રસિકતાસ યોગીયાએ બાળક કયું.

* વડવાણમાં કન્યાઓના વેચાણ કરતી એક ડોળીના સીકંજમાં એક વણીક કન્યા સપડાયાંની ખગર પડતાં તેને બચાવી લેવામાં આવી.

* દિલ્હીમાં મજેહો લોગી અદિકા ઉપખમિતિનો બેઠક ગયા સોમવારે નિસર્ગન થઈ હતી. બેઠકે અઘસામ સરકારની નીતિ સામે વિરોધ દર્શક દશન પસાર કર્યો હતો.

* નવા વર્ષના પ્રમુખ તરીકે લેડી હાન, મંત્રી તરીકે બેગમ ઐઝાઝ રમુલ, તથા ખજાનચી તરીકે બેગમ વાસીમ ચુંટાયાં હતાં. કુ. ઝડાન આસાને સમિતિમાં કો-આપ્ટ કરવામાં આવ્યા હતાં.

* પોરબંદરમાં સરકારી દારખાતું સંગ્રહતાં એક બાઈ બગા મરી.

સૌ. સાવિત્રીદેવી મુકરજી નામની બાઈએ ૯ વર્ષ પહેલાં 'હિંદુઓ સાવધાન' નામની છુક અંબ્રુમાં લખેલી તેનો મરાઠી અનુવાદ બાણરાવ કેલ-કરે નામપુરથી પ્રસિદ્ધ કર્યો.

* કોંગ્રેસ સેવિકાદળના આશ્રયે વરસોવામાં શ્રીખ છાવણી એક માસ માટે યોજાઈ છે તેમાં વિવિધ કાર્ય-ક્રમ રખાયો છે.

* લંડનની ઓક્રીસપરી ટોરીટોરીયલ સરવીસની કોર-પોરલ બજાંગદામ સાથરની કુ.ઓરીન ફોરેન્સ કીલખી નામની ૨૦ વર્ષની યુવતી મુરસોમ ધર્મ રીકારી હિંદિ લરકરના કેપ્ટન શેખ મદમદ અરસમ સાથે લગ્ન કરવા દિલ્હી આવવાનો છે.

* જોડીઆતામે પીકા ગામ-ની એક બાઈણ કન્યાએ આંખના દરદી મુરતીઆ સાથે નહિ પરણવા માટે પોતાના બાઈને પત્ર લખ્યો છે ને તેના પિતા પરાણે ધનનો લાલચે પરણાવશે તો આત્મહત્યા કરવાની ધમકી આપી છે ને જમસાદેઅને પણ પત્ર લખ્યો છે.

* હડમતીયાની જીવીયાઈ સામે બાળકના ખૂનનો કેસ ટર થયો છે.

શ્રીનગરથી ૫૬૨ માઇલ દૂર આવેલા રેન્ડોપુર ગામમાં મયા સપ્તાહમાં એક સ્ત્રીએ એક સાથે ચાર બાળકોને જન્મ આપ્યો હતો. એ ચારે બાળકો તેમના જન્મના દિવસે જ મરી ગયાં હતાં.

અખીસ દિવંદ મદિલા પરિવહની ક્ષમતા શાખાએ નીચે પેટા સમિતિ સ્ત્રીઓ પર પોલીસે અત્યાચાર ગુન્હાના આરોપો માટે તપાસ કરે છે. તેમણે રોજ આરા અત્યાચારો સ્ત્રીઓ ઉપર પોલીસે તારથી થતા હોવાનું મહાલા પરિવહના પ્રમુખ શ્રીમતી નીલાક્ષમને તારથી જણાવ્યું છે.

મુજાઇ ધારાસભામાં મુસ્લીમ સ્ત્રીઓ માટે જુદી માપપદ્ધતિ શાખાએ બોલતાં મીસીસ ખદીના સરી તૈયજી (મુસ્લીમ લીમ) તરફથી એક ઠરાવ રજુ થયો તેનાથી તારાજડેન મોડે અને મીસીસ એસ. એન. મોરે વિરોધ કરતાં જણાવ્યું કે (મમ્યુનસ) હામ બેદની રીતે આવી જુદી રજુકે કરવી તે યોગ્ય નથી. સર્વે હામની સ્ત્રીઓ માટે આવી રજુકે કરવી જરૂરી છે ને કરવી જ નહિ. આ ઉપરની ચર્ચા આવડી એક ઉપર મુખ્યતરી રહી છે.

મોદાદથી આવતી ટ્રેન ઉપર લીમ નેચનસ. ગાડના માણસોએ દુમકો કરેલો તેમાં ૫૬૨ સ્ત્રીઓ અને બાળકોનો હતો પતો નથી.

રશિયાએ પોનાના નામ-રિહોલી જર હોવાનું જણાવી ધોટીસ સાક્ષાત્તના વિવિધ રેશમાં તેમના પતિ પાસે જતાં ને ૫૬૨ રશિયન સ્ત્રીઓને રાજ રાખી છે એમાંના રાહ-લગના પત્નીને દિવંદ આવવાની પરવાનગી મળી છે. ૧૬૩૭માં તેમનાં લગ્ન થયાં છે ને તેઓ એક સંતાનની માતા છે.

સુરત સુપરાર્ડની દરનાજ વખતે ૧૨૪૫૨ની બધી નસોએ એક હોદ્દાદારના પર ઉપર શાન્ત પીટીંગ થયું હતું.

રાજા પાસે વાંકીઆમાં માટીખાણ તરીકે પડ્યાં માટી લેવા ગયેલી ચાર સ્ત્રીઓ દરદર જતાં ત્રણ મરી ગઈ ને એકને મંબીર ઇલા થઈ.

શ્રીમતી અરુણા અસર-અધી તેમના પતિના પરદેશ-વાસથી ખાલી પડેલી જગ્યાએ દીંદી પ્રાંતિક કોંગ્રેસ કમિટિના પ્રમુખ તરીકે ચુંટાયાં.

અરુણાદમાં ગાડાગાએ દરનાજ પાડી તેમાં ૪૦૦ સ્ત્રીઓએ સાથ આપ્યો હતો.

વલસાડ કસ્ટમાની અન-વીસ વિધવાખાણ પોતાના એક બાળક સહિત એક સુધાર યુવક સાથે નાસી ગયાનું કહેવાય છે.

શ્વનાથપરા દિવંદુમીસનમાં ૪૦ ૧૬૫૨ સ્ત્રીઓએ એક પારીદાર બાળ, તેમના પત્ની અને પુત્રીએ દિવંદુ ધર્મ રચીદાર્યો.

અમદાવાદની ક. ભગવતી દરિયાક મથર વિદ્યાનને અજ્ઞાત કરતાં દનાં ને દિંદી સરકાર તરફથી ઉચ્ચ તબીબી શિક્ષણ લેવા માટે ૧૨ બહેનોનો ટુકડીમાં ૨૨ીમર રસ્તે છાત્રાં મર્વા.

પંજાબમાં નુરપુંડ ગામની એક દિવંદુ છોડરી તથા તેના દાકાનું અપદરજ થયું છે. લાકર એ છોડરીને પાછી મેજવત પ્રવાસ કરે છે.

સ્વ. લાલતનું રમારક કરવાનું યાર થયું છે તેમાં લાદીના ના. દોરે સાહેબે પાંચ દળર રૂપીઆ આપ્યા. શ્રી રમારક સમિતિના પ્રમુખ ક. શી. મંજગસિંદજીબાઈ, લાદી એ ઘરનામે મોકલેલ.

જલાલપુર તાલુકા વહર-
વાડની પાટીદાર બાઈ મણી
ઉપર ઠોપણે પ્રેમપત્રો લખેલા
તે તેના વાલિયોનાં હાથમાં
આવતાં બાઈ મણીએ કુલે પડી
આપઘાત કરવા પ્રયત્ન કર્યો,
પણ બચી જતાં તેના ઉપર
કેસ ચલા રા. પીસ દંડ થયો
અને તે જ રીતે જલાલપુર
કરબાની ઠાળી બાઈને માર
મારવાથી કુલે પડેલી તેનો રા.
દંડ દંડ થયો.

રાજસ્થાની પ્રજા પરિવદ
ગ્રામીણરમાં બરાબ તેમાં
લક્ષ્મીબાઈનગરમાં સ્ત્રી પરિ-
વદના પ્રમુખરથાનેથી શ્રીમતી
હંતિદેવીએ સ્ત્રીઓને રાષ્ટ્રના
નરસજનમાં સક્રિય કાળો
આપવા વિનંતી કરી હતી.
અને જાંસીરાણી લક્ષ્મીબાઈને
અંજલો આપી હતી. પંડિત
જવાહરલાલ નેડરૂએ પણ
સ્ત્રીઓને રાષ્ટ્રના ધડતરમાં
સાથ આપવા અને અખળા
મટી સજ્જા બનવા હાકલ
કરી હતી.

અમદાવાદની ગુજરાત
સાહિત્ય સમાજના નવા વર્ષના
પ્રમુખ તરીકે લેડી વિદ્યાગૌરી
ચુડાયાં અને કારોબારીમાં શ્રી
ઈન્દુમતીબેન દિવાનજી અને
શ્રી. ઈન્દુમતીબેન, મહેતા
સતીનુમતે ચુડાયાં છે.

ધારીમાં મકાન વડી પડ-
વાથી એક બરવાડ સ્ત્રી તેની
છ વર્ષની પુત્રી સાથે દરોહ
મરણ પામી અને કાદમાળ
ખસેડતાં તેનેક દોઢ વર્ષનો
છોકરો સમાપ્ત મળ્યો છે.

ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલયની
રચાવના પ્રજા પર રિપોર્ટ
કરવા મુંબઈ સરકારે કમીટી
નીમી છે તેમાં શ્રી. ઈન્દુમતી
ગીમનલાલ શેઠ નીમાયા છે.

અમેરિકા વિગ્રપીકમાં
હિંદી મીતેક, જ્યો, તેમ જ
સંસ્કૃતિ અંગેના વ્યાખ્યાનોનો
ક્રમ રખાયો છે તેમાં શ્રીમતી
કૃષ્ણા દહીસીંગ વિશ્વસંતિ
ઉપર વ્યાખ્યાન આપનાર છે.

બંગાળ ધારાસભાના
આંગણે બંગાળી સ્ત્રીઓએ
દેખાવો કરતાં તેમણે પ્રધાન-
મંડળને સ્ત્રીઓની મનોદાનું
રક્ષણ કરવાનું અથવા રાષ્ટ્ર-
નામ આપવાનું સંભળાવ્યું.

જાણીતી સોનેમા અભિ-
નેત્રી શ્રીમતી હમયંતી સહા-
નીનું અવસાન થયું. તેઓ
ખી. એ. હતાં તે ઠેગવણી
ખાતામાં તેમ જ વર્ષો યોગ-
નામાં તેમણે કામ કર્યું હતું.

અમદાવાદમાં હરિજન
આશ્રમ પાસે રહેતા જૈન
વણીક બહેન ધીરજીબેન શાહે
નવસારી તાલુકાના હરિજન
બાલણ શ્રી. નર્મદાશંકર
જયશંકર પંડયા સાથે વડોદ-
રામાં લગ્ન કર્યાં.

એકોસમીજીમાં એક સારા
કુટુંબની યુવાન કન્યાની છેડતી
કરવા માટે એક પોલીસ
ઝાન્ટેબલ ઉપર ફેસ થયો છે.
ને આશ્ચર્યોડ પર ઉપર એક
૧૬ વર્ષની રબારણુ યુવતીને
હાથ પડી સામ્રાજ્ય ઉપર
પોતાને ઘેર આપવા માટે એક
સાઈલીરેટ : માગણી કરવાની
કરીઆદ થઈ છે.

શ્રી. અનંસુયાબેન સારા-
બાઈના હાથે અમદાવાદના
મજુરમહાજનના નવા મકાનનો
પાયો નંખાયો.

મુંબઈમાં મહિલા સંગઠન
મંડળના આગ્રયે શ્રી. કપિલા-
બેન ખાડવાળાએ 'ઓ ઉત્તમિ'
ઉપર પ્રવચન કર્યું હતું.

મુંબઈમાં ભારતીય પ્રમનિ મંડળ તરફથી સ્ત્રીઓમાં વાંચન, ભરત, ગૂંચણ, કીરણ વગેરેનું સિદ્ધાંત આપવા એક મહિલા વર્ગ યાર કરવામાં આવ્યો છે તેમાં પંદર બહેનો હાજર હોય છે.

*

મુંબઈમાં દામા એલરી-યન્ટલ ઇન્ડીટ્યુટના લાઇબ્રેરી હોલમાં શ્રી. જ્યમનગોરી બહેન પાઠશાળાએ 'ગુજરાતી રાસ સાહિત્ય' ઉપર પ્રવચન કર્યું. એને દિ. બ. ક. મો. એલરીના પ્રમુખપદે પોતાનાં ગીતો ગાઇ સંબળાવ્યાં હતાં.

*

બંજાળ ધારાસભામાં સરકાર તરફથી જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે નોઆખલીમાંથી આઠ અને દીપેરામાંથી પાંચ મળી તેર ફિફ્ટીઓના અપ-દરજી રચાની વાત સાચી છે.

*

ગુજરાત વ્યાપાર પ્રચારક મંડળ તરફથી હજારમાં અલંકાર તાક્ષીય વર્ગમાં શ્રી. તારાબહેન મોહક દાગરી આપશે.

*

ગાંધીવરમાં અખિલદિંદ રાષ્ટ્રિય મહિલા પરિષદ શ્રીમતી કાન્તિદેવી રિનેચને પ્રમુખપદે બરાબર તેની ઉદ્ઘાટન વિધા શ્રી. કમજારેની સ્ત્રીવાચાએ કરી હતી.

જામનગરમાં એક સુવાન બાળાએ અમિરનાન કર્યું.

*

જામખંભાણીવાની એક શાહજી વિધવા બાઇ મણી-બાઇએ તેની જાતિના સુવાન સાથે આપ' વીધીથી પુનર્લગ્ન કર્યાં.

*

ગંજામ જિલ્લામાં એક બાઇને પૂંછડીવાળી પુત્રી જન્મી છે તેને સસ્ત્રિકા માટે બહેરામપુરની હોરિષ્ટાલમાં મોકલી છે.

*

લંડનની એક દોરખીટલમાં ૨૧ વર્ષની તંદુરસ્ત સુવતીએ આત્મીને ફરીવાર ફરી છે કે તેને પ્રેમો પેઠે દાદી ઉગે છે. દાકતરોએ બધું પ્રયત્ન કર્યો, પણ દાદી ઉગતી અટકતી નથી.

*

કુડવાની એક જૈન વિધવાની અગીઆર વર્ષની કુવારી બાળાનું અમરેલીના એક ૫૦ વર્ષના વૃદ્ધ સાથે વિધવા બાઈના વિનાએ પેલાના લેએ સગવળ કર્યું છે. આ વૃદ્ધને ૧૫ સંતાનોમાંથી ૬ સંતાનો દયાન છે. થોડા વખતમાં જ આ લગ્ન થઈ જવા સંભવ છે.

*

અંધેરી મહિલા મંડળના આશ્રયે ચોખ્ખેલ દાવકેમનું પ્રમુખચાન શ્રી. લીલાવતી મુનશીએ લીધું હતું.

મુંબઈના શ્રી. જૈન મહિલા સમાજના આશ્રયે મંગરોજ મેન્શનમાં 'અનેક પત્ની પ્રતિ-બંધ અને લગ્ન વિરોધ'ના દાવદાઓ સ્ત્રીઓને દાવદા-દારક છે કે નહિ, તે ઉપર શ્રી. ઇન્દુમતી ચીમનલાલ મોહના પ્રમુખપદે ચર્ચા મોકલવાઈ હતી.

*

શ્રી. નિલ્માલકમી પંડિત રસિવામાંના અચમ દિંદી એલચી તરીકે નીમાવા સંભવ છે.

*

મુરતમાં ગાંધીપુરામાં આવેલ મહિલાવિદ્યાલયની પ્રાથમિક શાળાના અર્પને પડોંગી વળાતું ન હોવાથી બંધ કરવાની વિચારણા ચાલે છે.

*

મોરબીમાં ૨૦ વર્ષની સુવાન લુદાણા બાઇએ માધા-પુરના કુવામાં પડી આપઘાત કર્યો.

*

શ્રી. ચંદ્રકુંવરજી મોલી-સિંદજ મહિલાનું અવસાન થયું.

*

ન્યુ દિલ્હીમાં અરનર પરિષદ વખતે ભેટી ગાઈન્ટબેટને અરનર પત્નીએ સાથે સ્ત્રી-નતિ સંબંધી ચર્ચા કરી હતી.

*

પુસ્તક પરિચય

૨૪. ઝવેરચંદ મેઘાણીએ એમના અવસાન પહેલાં જે બગિચા કાપે' શરૂ કરેલું તે સોરઠી સંતવાણીને ગ્રંથરથ કરવાનું કામ એમની દયાનીમાં પૂર્ણ ન થયું. પ્રસ્તાવના લખીને મોઢલા પછી થોડા જ વખતમાં તેમનું અવસાન થયું.

એ સોરઠી સંતવાણી (પાકું પુંકું' ૫-૧૬૨ કિં. ડા. ત્રણ) ગૂર્જર ગ્રંથ રત્ન કાર્યોલ્પ તંત્રથી પ્રગટ થઈ છે. સોરઠના લોક સમાજમાં જાણીતા બાણ સાહેબ, ખીમ સાહેબ, મોરાર સાહેબ, સંત હોથી, ત્રિહમ સાહેબ, દામી જીવણ, રવિ સાહેબ જેવા સંતોની વાણી એમના આ પુસ્તકમાં તેમણે વિધિવિધ વિભાગો પાડીને રજૂ કરી છે. આ પુસ્તકનો લખેલ પ્રવેશક તેમના ખીમ પુરોહીની જેઠે અબ્બાસીઓ માટે માર્ગદર્શનરૂપ બન્યો છે. સો ઉપરાંત બાળોને રજૂ કરેલું આ પુસ્તક શ્રી. મેઘાણીનું હૃદયનું સંપાદન છે. આ સાહિત્યના પાંચ છ પુસ્તકો ચાલુ એટલું સાહિત્ય એમની નોંધણીમાં પડ્યું છે. તેનું સંશોધન કરી આ બાળોને લખાવવામાં આવે તો લોખંડી જીએ જ માત્ર ટકી રહેલું 'આ સાહિત્ય ચિરંજીવ બની જશે. જે એની તરફ ઉપેક્ષાવૃત્તિ થશે તો ફરી આ ગીતોનો સંગ્રહ કરનાર કોઈ નહિ હોય તો બારિખાનનો વારસો શૂન થશે.

લેખકે બાળનીકોની ઓળખ અને બાળનો સાર અને અર્થ આપી સામાન્ય માનવાને સમજ પડે તેવી સરળતા કરી આપી છે. હૃદયીએ છીએ કે ધરધરે આ પુસ્તક પહોંચે.

ગુજરાતી સાહિત્યમાં નાનાં નિબંધોનો પુસ્તકો નહિરત છે. તેમાં મનન અભ્યાસ અને ચિંતન પૂર્ણ પાડે તેવા નાના નિબંધોનો સંગ્રહ ધૂમોગુતી કલમ પ્રસાદીમાંથી વાતાવન

(૫.૨૦૦ કિં. અડી ડા.) નામે સંગ્રહ આપણને સાંપડે છે. ૪૫ નિબંધોનો આ સંગ્રહ આજની યુનિવર્સિટીઓના અને હાઈસ્કૂલોના ઉપલા ધોરણોમાં ટેકણુક તરીકે મૂકી શકાય તેવો છે. ચાર ચાર પાનાના આ નિબંધો સામાન્ય બિન્દુમાંથી વાચકને નવી દૃષ્ટિ આપી વિચાર કરવો કરી મૂકે છે તે સાથેમાથ નમ્રસત્ય રજૂ કરી સાચી રચણ હકીકતનું જ્ઞાન આપે છે. આવા નિબંધો ગુજરાતી સાહિત્યમાં નથી એમ કહીએ તો ચાલે. આપણી એ ઉજ્યપ આ પુસ્તક દ્વારા પૂરાય છે તે આનંદની વાત છે. લેખક તેમના આવા નાના નિબંધોના વધુ સંગ્રહો આપે એમ ઇચ્છીએ છીએ.

પિતાજીનો વનપ્રવેશ અને બીજા વાતો (લેખક: શ્રી. પૂણીનંદ મ. ભટ્ટ, ૫. ૨૫૬ કિંમત રૂ. ત્રણ) દર નવસિકાઓનો આ સંગ્રહ એક નવા જ લેખક તરફથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં રજૂ થાય છે અને સાથેસાથ તેની જાતમતા માટે તે એક જાણીતા સંગ્રહ શ્રી. યુ. વ. શાહ ને ખીમ જાણીતા વિવેચક શ્રી. અનંતરાય મ. રાવળના પ્રમાણપત્રો સાથે લઈ આવે છે. શ્રી. શાહ લખે છે : 'દરેક કથા એક પછી એક આવતા પ્રસંગો સાથે આગળ વધે છે : એ પ્રસંગોની ચુંચણી કુતુહલને જન્મ આપે છે, અને અત્યુક્તિઓ હોવા છતાં જિજ્ઞાસી લેખન શૈલીને થોડે વાચનક્ષમતાનો નિભાવ ચાલુ છે,' ન્યારે શ્રી. રાવળ કહે છે : 'દશે વાર્તાઓ સુવાચ્ય છે અને વાર્તાકરનો દૃઢલોક શક્તિઓ રચણ દેખાડી આપે છે. માનવીઓ અને તેમના મનોભાવનું ચટકદાર નિરૂપણ કરવાનું પણ તેમને ઠીક શક્તિ છે.' આવો આ સંગ્રહ ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યોલ્પ તંત્રથી આપણને મળ્યો છે.

કાકાસાહેબ કાલેસરે 'શ્રી નેત્રમણિ-ભાષાને' લખેલ અંગન પત્રનો સંગ્રહ ઓ. નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ થયો છે. (પૃ. ૧૦૦, કિં. ચોંદ આના) શ્રી. નેત્રમણિભાઈની હુંકી ઓગળ્ય શરૂઆતમાં કાકાસાહેબે આપી છે. નેત્રમણિભાઈ વસસાક તરફના ને નાનપણમાં કમાવાની જરૂરીઆતને અંગે મુંબઈ ગયેલા, પણ પ્રકૃતિ સારી ન રહેતા દેશ આવેલા ને પછી પાછા મુંબઈ આવી રવ. દાહ્યમદમદ અલારખીઆ શીવજી સાથે 'વીસમી સદી'માં જડાયેલા તે છેવટની ધડી સુધી. એટલે ધણી લેખોના ને સાક્ષરોના પરિચયમાં આવેલા. તેમની છેલ્લી અવસ્થામાં કાકા સાહેબ સાથે તેમને પત્રવહેવાર ચલેલો તે પત્રોનો આ સંગ્રહ છે. તેમાં સાહિત્યની યોગ્ય હજીવટ નથી, ગૂઢ જ્ઞાની ચર્ચા નથી, સામાન્ય કાગળો હોય ના છે: છતાં કાકાસાહેબની કલમની પ્રસાદી કે: એટલે તેમાં કાકાસાહેબનું હૃદય કમવાયેલું જણાયું વિના રહેતું નથી.

મેટમ કુચુરી - (લેખક: શ્રી. ડો. નંસિદ પૂજણ શાહ. પ્રકાશક: મૂર્તિરમંધરત્ન કાર્યાલય અમદાવાદ. સંગ્રહ પુસ્તક, પૃ. ૧૪૮, કિં. ૨-૦-૦)

સ્ત્રીજીવનમાં દાખે દાખે હપાયેલ આ જીવન પરિચય શ્રી. ધૂમીતુના આમુખ સાથે પુસ્તક આકારે આપણને મળે છે. મેડમ કુચુરીની જીવનકથા એટલી અદ્ભુત છે કે ૧૫૫ પૃષ્ઠ જીવનના ઘટનાઓના એક વીસ પૃષ્ઠ એ પ્રજાતમક અને માર્ગદર્શક બની

યો તેમ છે. આ પુસ્તક આજે ચાલુ આવના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં 'યુગરાતીઓને' માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવું હોવાથી દરેકને વાંચવા માટે અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

એ જ પ્રકાશક તરફથી શ્રી. ધૂમીતુની લખેલી શ્રી. શિશુભાગાની પહેલી કિં (૦-૨-૦) બીજી ચોપડી (૦-૪-૦) અને ત્રીજી ચોપડી (૦-૪-૦) ની નવી આવૃત્તિઓ પ્રગટ થઈ છે. શ્રી. શિશુ માટે ઉપયોગી થઈ પડેલો આ પુસ્તિકાઓની ઉપરના કમની પુસ્તિકાઓ જે લેખક તરફથી મળે તો યુગરાતમાં જે જ્ઞાન-અધિકારી તેમને મળેલ જ્ઞાનચક્રોનો વધારે વિશાલ થાય. લેખકને અમે ઉપલા ધોરણ માટેની 'શુભ આવવા વિનંતી' કરીએ છીએ.

વિશ્વમંગળનો ભાગવત અંક (તંત્રી: મંગળજી ઓધરજી રાત્રી) શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય અમદાવાદ, તરફથી પ્રગટ થતા માસિક વિશ્વમંગળનો રજાદાર ભાગવત અંક સંગ્રહ પ્રગટ થયો છે. આપણા સમાજમાં ધર્મની તત્વો એટલી ઊંડા છે કે ભગ હોવને એવા પુસ્તકો પ્રેરણા આપી રહે છે. આ અંકમાં આપેલો સામગ્રી ભક્તજનોના દૈવામાં ભક્તિરસનો પ્રેરણા પૂરો.

રાજપુત્રી 'જીવનસાહિત્ય' નામનું નવું માસિક શ્રી. મોદનસાહ દેવેના તંત્રીપદે આ મહિને રાફ થયું છે. વિપતિષ વિપો ઉપર ચર્ચા કરતું આ માસિક અનેક જનનો માર્ગની પુરી પાડે છે. અમે એ માસિકનો રસેદ કરીએ છીએ.

ખહેનો માટે ઉત્તમ પુસ્તક પ્રગટ થાય છે

સુન્દરીઓનો રાણગાર

[ભા. ૧-૨ સાથે]

કિંમત રૂ. ચાર

સ્ત્રી-જીવન કાર્યાલય : અવેરીયાડ, અમદાવાદ.

શ્રી-જીવનમાં ગૃહલક્ષ્મીના સંસ્કાર પૂરતું શ્રીગોપાલ માસિક

યમ્નાદપિ કઠોરાણિ, મૃદ્નિ કુલુમાવપિ

વર્ષ આઠમું : અંક ૨૦૦૩ : જુલાઈ ૧૯૪૭ : અંક ૯મો

દિવસ અને રાત્રી

ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

કોઈ એક કવિતામાં મેં લખ્યું હતું કે, હું ગંભીર રાત્રિનો સમા-
ધિ છું. દિવસનો સમય મત્વલોકનો છે અને રાત્રિનો સમય મુરલોકનો છે.
માનવ ભય પામે, કામકાજ કરે, પગની આગળનો રસ્તો સ્પષ્ટ રીતે જોઈ
શકે, એટલા માટે તો આવડો ગોટો દીવો બાળવામાં આવે છે ! દેવતાને
તો ભય નહિ; તેમનું કાર્ય નિઃશબ્દભાવે છાતું છુપું આદ્યા કરે. તેમને માટે
ચલનની સાથે સ્તબ્ધતાનો ફાઈ વિરોધ ન મળે. આથી જ અસીમ અંધકાર
દેવતાનું પાયરણું છે. દેવ રાત્રે આવીને આપણી બારીમાં ડોકિયું કરી જાય છે !

પરંતુ માનવે ઉભાં કરેલાં આ કારખાનાં ન્યારે પોતાનો દીવો પ્રગટાવીને
રાત્રિ ઉપર અધિકાર જમાવવા માગે છે, ત્યારે કેવળ મનુષ્ય જ કિલ્લે યાય
છે તેમ નથી, તેની સાથે સાથે દેવતા પણ કિલ્લે યાય છે. આપણે ન્યારથી
બત્તી બાળીને રાતના ઉલગરા કરીને પરીક્ષા પસાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થયાં
છીએ, ત્યારથી સૂર્યના પ્રકાશનો પોતાનો નિર્દિષ્ટ સીમાટો બોળાં જી ગયાં
છીએ; અને ત્યારથી જ શરૂ થયું છે દેવ માનવનું સુદ !

ન્યારે પેલાં કારખાનાંની ચીમનીઓ કુતોર કરતી પોતાના અંતરની
કાળાશને ગગનમાં ફેલાવે, ત્યારે કદાચ એ અધરાધ બહુ મોટો ન ગણાય,
કારણ કે દિવસ મનુષ્યનો પોતાનો છે અને તે સમયે તે પોતાનું મોં કાળું
કરે તો ય દેવ કાંઈ કહી શકે નહિ ! પરંતુ રાત્રિના અખંડ અંધકારને ન્યારે
માનવ પોતાના પ્રકાશથી ભેરે છે ત્યારે તે દેવતાના કાર્યમાં દખલ કરે છે.
ભણે કે પોતાનો અધિકાર વટાવીને પ્રકાશની ખુટી મારીને દેવલોકમાં તે
પોતાના સીમાડાની નિશાની રાખવા માંગતો ન હોય !

દિવસ પ્રકાશ દ્વારા દર્શકિત છે. શત્રિનો અધિકાર પરમ નિર્મળ છે. અધારી શત્રિ સમુદ્રના જેવી છે: અંજન જેવી કાળી હોવા છતાંય નિરંજન! દિવસ છે નહીં જેવો : તે કાળો નથી, પરંતુ પંકિત છે.

વહેવામાં એક પ્રકારની વિશેષ દૃષ્ટિ રહેલી છે અને આ દૃષ્ટિનો એક વિશેષ રસ હોય છે. જ્યારે ચાલીએ છીએ ત્યારે કાંઈ પણ અખંડ દૃશ્ય નજરમાં આવતું નથી. જહાજમાં વહેતાં બંને વિદોષોનું સામંજસ્ય થાય છે: બેઠાં પણ છીએ અને ચાલીએ પણ છીએ. અર્થાત્ આગળ ધપવાનું કાર્ય થઇ રહ્યું હોય છે અને છતાંય તે કાર્યમાં મન રોકવું પડતું નથી! આથી જ મન જે કાંઈ સામે જુએ છે તેને પૂર્ણરૂપે જુએ છે: જળને, સ્થળને, આકાશને, સમસ્તને એકબાંધે સમગ્રરૂપે જુએ છે.

વહેતાં વહેતાં જોવામાં એક મોટો ગુણ છે અને તે એ કે તે મનોયોગને બદ્ધ ન કરતાં ભ્રમત કરે છે. જોવાનું મળે કે ન મળે તો ય ચાહે, રસ્તો છુટાય નહિ, આકાશમાં પડાય નહિ! વહેતાં જોવું એ ગિનજવાબદાર જોવું છે. તેનું અંતિમ લક્ષ્ય જોવું એ જ છે. આથી કરીને જ આ જોવું આટલું બુદ્ધ છે, આવું આનંદમય છે.

અત્યાર સુધીમાં આટલું જણાયું છે કે, માનવ પોતાનું કાચત્વ કરવા બંધાયો છે, પરંતુ માત્ર પોતાના કામમાં તેની પ્રીતિની સમાપ્તિ થતી નથી. ચાલવાનું જ લક્ષ્ય કરીને ચાલીએ એ તો જાણે એક વાત થઇ, પરંતુ જ્યારે કાંઈ લક્ષ્ય રથજે પહોંચવાના ઇશિદાથી ચાલીએ છીએ, ત્યારે ચાલવાની સંજ્ઞામાંથી મુક્તિ મેળવવાની શક્તિથી જ મનુષ્યની સંપત્તિ જણાય છે.

મન એ વસ્તુને અર્થ જ એ કે તેથી મનુષ્યનું પ્રયોજન ન થઈ; પણ પોતાના પ્રયોજનને વિશે પોતાની જરૂરિયાત ઘટાડી દે. ખાવા પહેરવાની આપવા લેવાની જરૂરિયાત તો પૂરી કર્યે જ છુટકો છે; પરંતુ તે બહાર ન્યાં ઉદ્ભવત છે ત્યાં જ તે મુદ્દા છે. ત્યાં જ તે પોતાનો વિશુદ્ધ પરિચય પામે છે.

કાષ્ઠા તરીકે ઘડાવાટકી જેવી રાજની જરૂરી વસ્તુઓને પણ માનવ સુંદર કરવા કંઈ છે. કારણ કે ઘડાવાટકીની ઉપયોગિતા તો તેના પ્રયોજનના પરિચય પુરતી છે જ, પરંતુ તેના સૌંદર્યમાં તેની પોતાની રૂચિનો, પોતાના આનંદનો વિશેષ પરિચય રહેલો હોય છે. વસ્તુઓની ઉપયોગિતા જણાવે છે કે માનવને મરજ છે; તેનું સૌંદર્ય જણાવે છે કે માનવને આત્મા છે.

રવિવારનો દિવસ હતો. એટલે આદીસ તો મંધ હતી. પાંચે વાગે એક મિત્રને ત્યાંથી રમીને પાછો આવ્યો ત્યારે લલિતા આ-નાસ્તાની તૈયારી કરતી હતી. અને દેખે ત્યારે એનું અંતર ઝૂંપે ને આનંદથી પ્રફુલ્લ બનતું, તેનો તમામ પ્રેમ તેની આંખોમાં ઉભરાઇ આવતો અને હસતી હસતી આવીને અને પૂછતી: 'આની ગયા ?'

આજ પછુ મેં પરસાળમાં પગ મૂક્યો કે તરતજ લલિતાએ આવીને પૂછ્યું: 'આવી ગયા ?' પછુ આજ તેના હોઠ ઉપર હાસ્યનો મુરઝેરાટ ન હતો, અને ગળામાં આનંદનું તોફાન પણ ન હતું. મેં એના મહેરા ઉપર હાથ નજર ફેરવી તો પાંપણો ઢોળી હતી. અને લાગ્યું કે થોડા વખત પહેલાં લલિતા રડી હોવી જોઈએ. અને એને રાવાના માત્ર એજ કારણ હતો: કાં તો નાનાભાઈ રમેશે રડારી હોય, કે કદાચ એને બાળકની જંબનાએ અશુ-પાત કરાવ્યો હોય. લલિતાને દુઃખી જોઈ મારા હૃદયને આઘાત થતો. અને હમેશા લલિતાને ખુશી આનંદમાં જોવાનું મન થયા કરે છે, અને તેને ખુશ રાખવા જે કાંઈ કરવું પડે તે કરવા ખડે પગે ઉભો રહું. પણ મારાથી એ બની શક્ય નથી, ને થઈ શકે છે કે મેં એ સમજાવું નથી.

લલિતાની હાલત જોઈને અને એની ક્યા આવી. અને થયું કે એને નજીક. એની ભેટી લઈ; 'મારી લલિતા' કહી એને પૂછી લઉં કે શું થયું છે, પણ એ તો સરકી ગઈ અને ચોતાના કામમાં પેરાવાઈ ગઈ.

કપડાં ઉતારી, હાથ ગોળાં ધોઈ હું ખુરશી ઉપર બેઠો ત્યાં લલિતા હાથમાં નાસ્તાની રડારી અને ચાની ટ્રે લઈને આવી. પણ મહા કે નાસ્તા પ્રત્યે દીઠ ન થયું. તબીયતનું કેઈજ દોરણ ન હતું. કહ્યા હું લલિતા કેમ રડી હતી એ જાણવા તલવાપડ બન્યો હતો ને તેને લીધે મારું મન ખાવાપીવા તરફ મોટું નહિ. રાજ

માતૃત્વથી ઉભરાતી

લાલીની મમતા

લલિતા મારી સામે બેસી આ પીતી, પણ આજ તે ચાલવા મંડી એટલે મહેં પૂછ્યું: 'કેમ તારે આ નથી પીતી ?' હું પણ થોડો નારતો લે ને ચાનો કપ હું જ તને આજ તો બનાવી દઉં.'

લલિતાને દીલગીર જોઈ ત્યારે એની સામે સાઠ કરી એને હસાવવા હું પ્રયત્ન કરું છું ને એ હસી પડે એટલે એનો ને મારો વિષાદ અદશ્ય બનતાં. પણ આજ લલિતા ખૂંચ ઉઠાસ હતી. આટલી ઉઠાસ મેં એને કદી જોઈ ન હતી. તેણે સદા તજર અને લુખા હોઠથી ઉતર આવ્યો: 'તમે નારતો કરી લ્યો. મારે આ નથી પીવી. મને જરા બેચેની જેવું લાગે છે.'

તેની સામે તાણી રહી મેં પૂછ્યું: 'કેમ ?' તબીયત તો-સારી છે ને ! મારી સાથે આજ તો આ પીવી જ પડશે.'

'તમને તો ખસ જીવ કરવાની આદત જ પડી ગઈ છે' કહી લલિતાએ જવા માટે પગ ઉપાડ્યો, એટલે મેં ઉઠીને તેનો હાથ પકડી લીધો: 'હું નારતો નહિ કરે તો, તારા સમ, હું પણ નહિ ખાઉં. પણ હું ચાલી કેમ જાય,

છે ! ન ખાતું હોય તો ન ખાઈશ, પણ સામે બેસીને રોજની પેઠે અર્પા કેમ નથી મારતી ? પાકોચના બે ચાર સાચા પોટા ગામગપાટા તો સંભળાવ, એટલે બલે પેટની આગ ન જુઝાય, પણ હૃદયની આગ તો ચાંત સાચ." હું હસી પડ્યો.

લલિતા મારી સામે તાકી રહી. તેના હોઠ કંપ્યા ને તરતજ આંખોમાં ઝળઝળાયા દેખાઈ અચ્ચુએ. ટપકી પડ્યાં. "મેં ઉડીને તેના ખભા પર હાથ મૂકી પૂછ્યું: 'કેમ રડે છે ?'

લલિતાએ દિશ્યાં ભરવા માંડ્યાં, એટલે મેં એની પીઠ ઉપર હાથ ફેરવી તેને શાન્ત કરવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો: "તાઈ હૃદય એટલું સરસ" નથી કે પાણી વધીને આંખમાંથી ટપકી પડે."

ચોડી વાર તે ચાંત થઈ અને બોલી: "નસીબ રમાવે છે એટલે રડું છું" એનો કંઈ ગળગળો હતો. "મેં રમેશબાઈને માટે શું નથી કર્યું ? પેટના દીકરા પેઠે પાત્રા પોત્રા ને ઉછેર્યા, પણ દુનિયાને કમ જ એવો છે કે, બેલાઈના બહોલો છુરાઈથી જ મળે. દરે બલનામી થવામાં જાદો શું રહ્યું છે ?" કહેતી એ જાણુની પુરણી ઉપર બેસી ગઈ.

રમેશ મારો સગો નાનો બાઈ છે. તે માત્ર આઠ વરસનો હતો ત્યારે મારા માતાપિતા દુનિયામાંથી ચાલ્યાં ગયાં. તે વખતે લલિતા ત્રણ જાળકેતી માતા બની ચૂકી હતી, છતાં એની ગેદ બાકી હતી, ને પોતાના ક્ષેત્રના ટુકડાની પાદમાં તે દમ્ભેઈ ચૂસતી. તેના હૃદયમાં માતાની મમતા જેવી ને દોહત છૂપી પડી હતી તેનો રોઈ હાદાર ન હતું. એવી રિચતિમાં જ્યારે રમેશને માતાપિતા વિના વહાઈ મારતો જોયો ત્યારે તેણે પોતાના દિલમાં ધ્રુવકું મારતુ ન્યોડાવર કરી દીધું. તેણે તે દિવસે આઠ વર્ષના રમેશને છાતીએ લગાડ્યો, બાંહે તેનો પેટનો દીકરો દોષ. લલિતા ત્યારથી

રમેશની મા બની ગઈ અને રમેશ તેની આંખનો કાપો બની રહ્યો.

તે પછી લલિતાને સંતાન કર્યા ને યુવરી ગયાં. પણ રમેશનું મ્હોં જોઈને એ ધીરજ ભેળી. ત્યારથી તેણે આશ્વાસન લીધું હતું કે ક્યારે રમેશના મ્હેરામાં તેના લાડીલા પુત્રનું રૂપ આપ્યું છે. પરિણામ એ આવ્યું કે રમેશ લલિતાને તમામ ગ્રેમ મેળવી લીધો, અને મારા બદલે રમેશની પાછળ એ ગઈ બની. રમેશને આંખમાંથી કુએ તો લલિતા લેચીનીચી થવી ને મારી બેરીકાઈ ઉપર ઘુસે થઈ અને કહેતી: "માફ સુખ તમારાથી જોવાતું નથી. હું હંસન થાઉં છું, રમેશ મારો છે અને તમને જાણે માર્કની કોઈપણ જ નથી. જ્યારે જલદી દાકતરને બોલાવી લાવો" ને મારે જવું પડ્યું.

લલિતાના ગ્રેમને લીધે રમેશ એક નંજરનો છરી, દડોશો અને ચોડીઓ બની ગયો. વધિવા લખવાનો ચોર બન્યો અને પોતાના લુપ્ત્યા, ખડમાણ છોડરાઓના સંગમાં અનેક દુર્મંજો યાંખો લાગ્યો. હું એને વડું તો લલોતા વચ્ચે આવતો અને તેનો પડ લઈ મારી સામે યુદ્ધ માંડતો: "એવડા નાના છોડરાને મારતા તમને યરમ નથી આવતો ? એ ક્યો મોટો થઈ ગયો છે કે આખો દિ વાંચ્યા કરે ? એના જેવડા છોડરા રમેશ નહિ તો શું ધરમાં બેસી રહે ? મોટો થશે ત્યારે એની મેલે બધું સમજશે. એ બાંહે ત્યારે જોજોને તમનેય જોઆઈ આવશે" અને મારે ચૂપ બની જવું પડ્યું.

રમેશ મોટો થતો ગયો. તેમ તેમ એના કુશળિયો વિકાસ થતો ગયો. દરે તો એને લલિતા સાથે પણ ઝગડા થતા. તેનું ખોસાખમ રોજ વધતું જતું. તે લલિતા પાસે દાઢ કરીને કે મોઢ વખત ઝગડીને પણ પેલા પડાવો જતો ને રોઈ કેઈ વખત વહેશે મોડો આવે તો ક્યારેક એક ને દિવસ થરમાં પત પછ ન

મૂકે. એક દિવસ મેં કંટાળાને લલિતાને કહ્યું:
‘તે જ રમેશને લાડ લડાવીને બંગાડી મૂક્યો
છે. તેનું કળ હવે ભોગવ. તું કહેતી હતી કે
મેટા યશ એટલે સમજાશે; એની એ સમજણ
હવે તારે કુરબાન થવું પડશે સમજી?’

લલિતા અભિમાનપૂર્વક કહેતી: ‘એ મારે
દિકરો છે એટલે રીસાંધને બંધે ક્યાં? એ
મારી સાથે લડશે અડશે નહિ તો બીજા
કોની સાથે રીસાંધે?’ લલિતાને રમેશના
દુઃખોમાંથી પણ સુખ મળતું હતું.

ધીમે ધીમે રમેશ મેટ્રીક પાસ થઈ ગયો.
એ પ્રાસ કેવી રીતે થયો એની મને પણ નવાઈ
થઈ હતી. પણ હવે કોઈ સાધારણ નોકરી
મળવામાં એને કોઈ વધો નહિ આવે એમ
મને લાગ્યું. એને તે પછી થોડી મહેનતે એને
મ્યુનિસિપાલિટીની સ્કુલમાં માસ્ટરની જગ્યા
મળી ગઈ. જે દિવસે રમેશ દશદશ રૂપિયાની
ત્રણ મેટા લાવીને લલિતાના હાથમાં મૂકી
ત્યારે લલિતાને લાગ્યું કે તેને સ્વર્ગ મેળવ્યાનો
આનંદ થતો હતો. તે મારી પાસે આવીને
ત્રણ મેટા ખતાવતી બોલી: ‘હું નહોતી કહેતી
કે રમેશ મેટા યશ એટલે એની મેળે સમજાશે કે
દુનિયાનો એ કાવટો છે. માથુસ જેમજેમ
મેટા થાય તેમ તેમ લેનામાં અક્ષય આવે છે.
જુઓ, આ તે કમાઈ લાગ્યો. હવે એ મેટા
યશ એટલે એની મેળે કમાવા લાગ્યો. હજી
તો એને વીસમું ચાલે છે, પણ હવે એનું
લગ્ન કરવું પડશે.’

લલિતાના મનમાં આનંદનો ગર્વ હતો.
મને લાગ્યું કે આ મળ લાંટવાનો તેને સંપૂર્ણ
હક્ક હતો; એટલે મારે ચૂપ રહેવું જ જોઈએ.
પણ તે દિવસથી રમેશના લગ્નની ધૂન એના
હિંપર ચઢી મેડી. ત્યારે ત્યારે કોઈ વાત
નીકળે ત્યારે રમેશના લગ્નની વાત યુષ્ણ હોય.
તે વાતવાતમાં કહેતી: ‘હવે તો ઘરમાં વડું
આવે એટલે નીરાંત થાય, ને વડું ઘર સંભાળી

લે એટલે મારે માથેથી આ બધો ભાર ઉતરે.’

મેં એને ઘણી વખત સમજાવી હતી:
‘લલિતા, રમેશ મારતર તો બન્યો, પણ એની
રીતભાત હજી સુધરી નથી. હું એનામાં એવું
કોઈ લક્ષણ નથી જોતો કે પાડખી છોકરીને
વડું બનાવી ઘરમાં લાવું. જો એ આવનારીને
કોઈ દુઃખ થશે તો તારે ને મારે પછી સમા-
જમાં કોઈ બતાવવું મારે પડશે. તારે માથેથી
ભાર ઉતારવાની ઇચ્છા છે, પણ તારી એ ઉમેદ
પૂરી થાય એવું મને નથી લાગતું. મને તો
લાગે છે કે, એને તું પરણાવીશ એટલે છંદે
મહિને એ જુદો યર્ષ જવાનો.’

પણ લલિતા પાસે એનો એક જ જવાબ
હતો: ‘મેં એને હજીથી છે એટલે એને હું
ઓળખું એટલે તમે ન ઓળખો. એ એવું
કરે જ નહિ. એ આપણાથી જુદો થવાનો
વિચાર પણ ન કરે. ને પરણશે એટલે એની
મેળે કોઈ આવી જશે. એને જ સરમંથી બધું
છોડવું પડશે. ને મદાપચીરીમાં બધું એમ જ
ચાલે. મારે લગ્ન તો કરવું જ પડશે. લોહી
આપણી વાતો કરે કે ઘરમાં જુવાન માઈ
કુવારો બેઠા છે ને માઈ-બોન્નું બહાલે છે.’

દુનિયા વાતો કરવામાં ઘડીપૂરી છે એ
વાત તો સાચી છે. માથુસ અમે તેટલી મેટી
આરાઓ રાખતો હોય, પણ સમાજ એને તોડી
પાડવા, એની નિંદાને સુગમી કરવામાં પાછો
નહિ પડે. એને એ બધોપથી કંટાળા અને
તેવો માથુસ પણ નાહિમત બની સમાજના
કળમાં રમેજાગ્ય છે. એક દિવસ લલિતાએ
મને કહ્યું: ‘આને પાંચશમાંથી બેસવા આવ્યા
હતાં તે બધાં કહેતાં હતાં કે ‘જુવાન દીવરને
પરણાવતા નથી. તેથી લોહી તમારી વાતો કરે
છે.’ ને સરમંથી મારી જમીનમાં પેસી જઈ
એમ મને થયું. એને તમે મારી વાત સંભળતા-
જ નથી.’ કહી તે ગમજીન બની ગઈ.

મેં વિચાર કરીને જવાબ આપ્યો: ‘લગ્ન

તો કરીએ, પણ ખર્ચની જોગવાઈ કરવી પડશે ને? મારો હાથ અત્યારે બીડમાં છે.'

તરત જ હર્ષમાં આવી જઈ એ બોલી:

'મારી પાસે ત્રણસો પચાસ છે.'

હું એની સામે જોઈ રહ્યો. મારે ત્યારે ત્યારે જરૂર પડતી ને હું એ પાંચ રૂપિયા હોય તો આપવા હવેતો ત્યારે ચોક્કસ સંભળાવતી કે 'મારી પાસે પૈસા ક્યાંથી હોય? હું કાંઈ ખાનગી મુઠી કહું છું?' ને હું ચૂપચાપ ચાલ્યો જતો. પણ આજે એક સાથે ત્રણસો રૂપિયા હોવાની એની વાત સાંભળીને મને આશ્ચર્ય અને આનંદ થયો. લલિતા રમેશ માટે માંડી બની હતી. તેણે તાણીતણીને પાંચપૈસો બચાવીને આ ત્રણસો રૂપિયા બેગા કર્યા હશે. એ એની બધી મૂડી માત્ર રમેશના લગ્ન પાછળ ઘેલી બચતના કારણે તે આપી દેતી હતી. રમેશને આવી ભાખી મળવા માટે મને એની અદેખાઈ પણ આવી. એ મારી પત્ની છે એ વાત હું ભૂલી ગયો.

મને મૂંઝો થઈ ગયેલો જોઈ એ બોલી: 'કેમ શું વિચાર કરો છો? ત્રણસો રૂપિયામાં ન થાય તો બીજું કંઈ મારી પાસે છે. એ આજે ઉપયોગમાં નહિ આવે તો પછી એની જરૂર પણ થી છે.'

*

રમેશનું લગ્ન બીડી મામપૂમળી થઈ ગયું. લલિતાએ પાણું વાળી જોવા વિના મનમાં આવ્યું એટલું ખર્ચ થયું. વટુ ઘરે આવી એટલે લલિતા ન્યાય થઈ ગઈ. વટુ ઉપર એને એટલું બહાલ આવ્યું કે પોતાનું તમામ પરેલું એણે એને પરેરાવી દીધું ને રાત્રિવસ આનંદથી હાલીપૂલી રવા થાગી. એ ચાલતી ત્યારે એનો પગ જમીન ઉપર હતો નહિ. જમણમાં ઠેકના કુદતા અરણા પેડે એનો વેગ ને વાળીનો કસકસ કરતો મુર દતો. ત્યારે વાત દરેક ત્યારે બદલત-બદલત મનમુગ્ધા કરતીરુએ દેખાય. ને માંડા

પેડે વાત કરે: 'આજ આ ઘરનું છે ને કાલ આ ઘરનું છે.'

(૩)

વટુ ઘેર આવ્યાને ફક્ત બાર જ દિવસ થયા એટલામાં લલિતાનું અરમાન એકસરી ગયું. જે અરમાનને તે કેટલાય વખતથી પાળતી પોષતી તે અરમાનનું ખૂન થઈ ગયું. દુનિ-આમાં કોઈનું અરમાન ટકતું નથી, પુરું તો થતું જ નથી. જો થતું હોત તો દુનિયા એ દુનિયા ન હોત, કાંઈ બીજું હોત. ત્યારે આજે તેણે મને કહ્યું કે 'માફ નામ બદનામ થયું' ત્યારે હું ચોંટા ઉઠ્યો. મેં કહ્યું: 'લલિતા, તારું નામ બદનામ થી રીતે થયું? તે' રમેશને માટે જે કંઈ છે એવું તો સગી મા પણ ન કરે. પછી કાના મોંમાં એ જીભ છે કે તને બદનામ કરવાની દિ'મત કરે?'

લલિતાએ નિશાંસો મૂકી કહ્યું: 'જવાબ હવે એ વાત. તમે તીરતિ નાસ્તો કરી થોડું શોડી આ પી લઉં છું.' કહી એ ઉભી થઈ.

મેં એને પરાણે ખૂશી ઉપર બેસાડી ને કહ્યું: 'લલિતા, તારા આ ચબ્દો કાઠી નાખવા જેવા નથી. રમેશ તને સતાવવામાં બાકી નથી રાખ્યું, છતાં પણ મેં તને આટલી ગમગીન જોઈ નથી. આજ તારા હૃદય ઉપર જે આપાન થયો છે તે ભેદ શકાય તેવો નથી. મારે ગમે ચાનો છૂટો કેમ ઉતરે? તું વાન નહિ કરે તો મારે એ ખાવું-પીવું નથી.'

લલિતા ઉઠીને મારે ખભે માથું નાખી દીખકા બરવા લાગી. તેણે રડનાં રડનાં કહ્યું: 'મારું આટલાં પેટનાં જીવંત ચાલ્યા મર્ષ, પણ મને આટલું દુઃખ નથી લાગ્યું. આજ તો મારું કળનું તારી મળ્યું છે ને મોંમાંથી રાગી થઈને નીકળી જતું દોષ એમ લાગે છે; મેં કેટલા ઉમંગકા ને આનંદથી રમેશને પર-જીવ્યો એવું જો મને મળ્યું. મને એ કહે કે મારે છોડનાં જીવનાં નથી એટલે સરવાળા

વાળની લટ કાપી લેવા મેં તને પરજીવ્યો છે.

હું કાંઈ સમજ્યો નહિ. મેં પૂછ્યું: 'તારે સરલાના વાળની લટ શું કામ કાપવી પડે? એમાં તને શું ફાયદો? એ તો ગાંડપણુ કહેવાય. ઝૂમે વાત! આવી વાતમાં તું રડતી હતી?' કહી હું હસી પડ્યો.

'તમને એનો અર્થ નહિ સમજાય' કહી એ નીચું જોઈ ગઈ. ને પછી મારી સામે તાકી રહી બોલી: 'જાણશે ત્યારે સળગી ઉઠશે. તમને કુખનો પાર નહિ રહે. નથી જાણતા એટલું સાદું છે.' કહી એ નીચું જોઈ ગઈ ને આંખો લૂછવા સાડીના છેડાથી મ્હોં ઢાંકી દીધું.

મેં એની હડપચી ઉંચી કરીને કહ્યું: 'એવું હોય તો મને એનો અર્થ સમજાવવો પડશે. ગુસ્સે થવાનું કે કુખી થવાનું મારે મંજૂર છે.'

કુસકા ખાતી અને આંખમાંથી મોતી ટપકાવતી તે બોલી: 'કેટલીક ગમત બેરીઓ માને છે કે, જે બાઇને છોકરાં જન્મતાં ન હોય તે નવી પરણેલી વહુની વાળની લટ કાપી લે તો એનો વંશવેશે જન્મતા રહે અને જે વહુની લટ કાપી લે તે વહુને છોકરાં થાય નહિ, ને થાય તો જન્મતાં ન રહે. રમેશ મને કહ્યું કે મેં મારી આજ્ઞા પૂરી કરવા એની વહુની લટ કાપવા માટે આ બધું કર્યું છે.'

તેણે આજ્ઞા સામે જોઈ કહ્યું: 'હે બગવાન! હું બેનસીય છું એ વાત સાચી છે અને રોવાનું હું મારા નસીબમાં લખાવી લાવી છું; પણ તું મારા દીલમાં...' અને તે નીચું જોઈ બોલી: 'રમેશ તો મોડો છે. મને...'

મારો ગુસ્સો, દાખો દબાવે નહિ. મેં હાકલ મારી: 'આવી વાતો કેમ કરે છે?'

'મને સરલાની દયા આવે છે, બીચારી આજ્ઞાલની નાની છોકરી, રમેશનો પ્રેમ એ જીતી શકશે? આજ પાર વર્ષથી હું એને

પેટના દીકરા પેટે પાળતી-ઉછેરતી રહી છું, છતાં મારી કોઈ લાગણી એને નથી થતી, તો આજની આવી આવેલી છોકરી માટે એ શું કરવાનો? રમેશ તો ફેવેલે સ્વાયંથી બરેલો છે. અને...'

લલિતાએ પોતાના દર્દની દવા આપો-આપ રોયી કાઢી હતી એમ મને લાગ્યું, એટલે મને સંતોષ થયો. મેં એની વાત કાપી નાખતાં કહ્યું: 'સ્વાયં'એ અંધારું છે. તેમાં પશુતા, લોભ, પાસના, વૃષ્ટિ, ધૃષ્ટિ, ક્રોધ વગેરે બીમારીઓ ભરી છે. પણ પ્રેમ એ તો પ્રકાશ છે અને તેમાં ત્યાગ, સંયમ, ઉદારતા, દયા વગેરે પ્રેમી બીલી ઉઠતાં મધમધી હોય છે.'

બીચારી સરલા ઉપર આ સ્વાયં રમેશ શી રીતે પ્રેમ કરશે! બધાં સુધી એની જીવનની હશે ત્યાં સુધી એનો ઉપયોગ કરશે ને બીચારીની જીવનની જીવનને ત્યારે આ સ્વાયં એ બીચારીનો ભાવ પણ નહિ પૂછે, ને ધક્કો મારીને કાઢી ન મૂકે તો સાદું.'

'પણ સરલાના નસીબ ઉપર આપણું ભરે શું આવે?' કહી મેં રહાપીમાં હાથ નાખ્યો. 'હવે, એને તે' ધરેલું પહેરાવ્યું છે તે ધીમેથી સમજાવી-દેસલાવી-પટાવીને બધું હાથ કરી લે, જામતો નેકીનો નથી.'

'ને હવે તો રમેશ પગે પડતો આવે તોય હું એને મારા બેગા રાખવાની નથી. ધરેલું તો મારાથી પાછું નહિ લેવાય. ધરેલું પાછું આપ એમ તો મારી જીભ કેમ ઉપડે? મારે તો તમે એ જ ખંદે ધરેલું છે.'

મારો હાથ કોપથી ધ્રુજી ઉઠ્યો ને મ્હોં ગુસ્સાથી લાલચોળ બની ગયું. મેં ત્રાડ પાડી: 'લુચ્ચો! હરામખોર! પાછા, પરતું નખખોદ જવા મેંદું છે. ધરમાંથી નીકળી જઈ જુદા રહેવા માટે તેણે આ બધી તરકીબ કરી છે. ક્યાં ગયો એ પાછા!'

'બોલશે નહિ.' લલિતાએ મારા મ્હોં ઉપર

હાથ દાખ્યો. 'બસા ચક્રને બોલશે નહિ.' તેની આંખમાં મંત્રરાટ હતો, એના અવાજમાં દયાની બીજ હતી. તે મારા પગે પડી મને શાન્ત થવા સમજાવી રહી ને રક્ષાળીમાંથી પૂરી લઇને મારા મોંમાં મૂકી, અડધી તેણે ખાવા માંડી. તેની આ તરફથી મારો ચુરસો ઉતરી ગયો. લલિતાના ચબ્દ અને સુક્રિમાંથી દું દંગેશાં હારી જઈ છું. એ મોરી રોશની છે ને પથ-દર્શક બની મને ક્તવ્યપથ ઉપર દોરી જાય છે.

(૪)

રમેશ જુદો રહી પોતાનું ધર ચલાવવા લાગ્યો, પણ લલિતાની શયદશાના દેખાતી ન હતી. તેને ડગમે ને પગમે આવતી મુશ્કેલીઓ એ લલિતા પાસે આવીને રંગુ કરતો, નેહતી મીઠા વસ્તુઓ લઈ જતો ને લલિતાએ પણ ઉદાર દીસે એની માગણીઓ સંતોષવા માંડી. રમેશ ઉપરના માતૃત્વને ધારણે લલિતા મધ-ગૂઝરી બૂલી જતી. પણ રમેશની વડુ સરસા કદી લલિતા પાસે ડોહાઈ નહિ. લલિતાના દીલમાં એને માટે શું શું હતું એ જાણવાની એણે દરકાર પણ કરી નહિ.

રમેશ એ બચ્ચાંઓનો ખાપ બન્યો, પણ સરસા કદી બાળકો લઇને લલિતા પાસે આવી નહિ ને લલિતાના બોજામાં મૂક્યાં જ નહિ. એનાં બચ્ચાંની કોલકારી સાંભળી લલિતા એમને રમાડવા ને તેડીને ફરવા અધીરી બનતી. એને ધૂંબનેથી નવરાત્રી દેવાની લલિતાને ઇચ્છા થતી, પણ એવું કદી ન બન્યું. સરસા કદી પોતાનાં બાળકોને લલિતા પાસે આવવા દેતી નહિ. લલિતાની અંખો આંસુથી ભીંજાઈ જતી ને ઈશ્વર પાસે યાચતી: 'હે ભગવાન! મેં મને ભવ શું પાપ ક્યાં છે કે એનું ફળ મારે ભોગવવું પડે છે ?'

હું એને વારંવાર સમજાવતો: 'બાળકો દોહને શું મુખ છે ? ઉલટી એની આગળ પાંગવે ને સાળમાંમાં ઘાય તો ચીંતાનો પાર નહિ.'

લલિતા આ સાંભળીને ઉંડો નીસાસો નાખતી; પણ જવાબ દેતી નહિ.

લલિતા માત્ર પ્રેમ કરી જાણતી, એ સિવાય એને બીજી કોઈ તમજા ન હતી. એના હૃદયમાં જે પ્રેમખાનનો બયો હતો એને લૂંટાવી દેવાની ઇચ્છા હતી ને એમાં જ એ સુખ માનતી. એના આ પ્રેમને મૂખ્યોદ્દેશ બધે કોઢે મારે, પણ ઇશ્વરને ત્યાં એની કંઠર હતો. ઇશ્વરે લલિતાને એ છોકરીઓ આપી. અને લલિતાએ પોતાની પ્રેમદાસતથી એ બંને બચ્ચાંને નવાન્યા, એની નવી ગિંદગી રાફે રાફે આપો દિવસ એ બંને છોકરીઓને લઈ કોયલ પેડે ગૂંબ્યા કરતી ને પોતાને બૂલી જઈ બાળકોઓમાં આનંદપ્રાપ્ત બની જતી.

પ્રેમમયી સ્ત્રી હંમેશાં બધાને સુખી બેવાં ઇચ્છે છે અને તેમના મુખમાં બામ લઈ મુખ મેળવવા અભિલાષા રાખે છે. લલિતા રમેશના મુખમાં આનંદપ્રાપ્ત થવા ઇચ્છતી હતી, પણ સરસાની દુનિયા નિરાશી હતી. તે લલિતા ઉપર બળો જતી, પોતાનાં બાળકોને લલિતા પાસે આવવા દેતી નહિ; લલિતાને જુએ તો પીઠ વાળી દેતી, ને લલિતા તેની છોકરીયે રમાડતી હોય તો રમેશ અને સરસા મોંમાં જગાડી ધરમાં જતા રહેતાં.

એક વખત લલિતાને મંદવાડ આપ્યો. પણ દેર-દેરાણી ખચર કાઢવા પણ ડોહાઈ નહિ. બેય નાની છોકરીઓ બુખથી રડતી. એમને કોઈ નવરાત્રનાર ન હતું. હું તો મીઠા ધરનાં કામ ને ચોરીસના કામથી પરવારતો. બંને છોકરીઓ રડતી રડતી લલિતાના આટલા ફરતી આંટા મારતી, અને એ બોઈ રમેશ ને સરસા પોતાનાં બાળકોને તેડી કિલોલ કરતાં. પણ જેમનું કોઈ નથી એમનો ઈશ્વર તો છે ને ! લલિતા મંદવાડમાંથી ઉઠી, પણ એના દીલની વાન એણે કદી કોઈ પાસે રડી નહિ. માત્ર એક વખત એ એટલું બોલેલી: 'રમેશને મેં આટલા માટે પાળી-પોષીને મેટા કરેલાં ?'

(૫)

રમેશને સરલા ઉપરથી પ્રેમ ઉતરી ગયો. સરલાને સુવાવડ આવ્યા પછી સુનારોગ થઈ ગયો. બાળમર્યાદાની માવજત રમેશને ફાવી નહિ. એ અકળાઈ ઉઠ્યો ને એક દિવસ લલિતા પાસે આવીને બોલ્યો: 'બાલી, એ તો હવે મરવા પડી છે. તમે આવીને જુઓ તો ખરાં ! હું હવે. શું કરું ?' લલિતાને કહેવાનું મન થયું કે 'એમાં હું શું કરું ? હું માંદી હતી ત્યારે તમે કદી આવ્યાં હતાં ?' પણ એણે મનમાં જ સમાવી દીધું. મને એણે પૂછ્યું કે 'જાઉં ?' એ કહ્યું: 'તને કીક પડે એમ કર'. ને એ ગઈ. પણ બારણામાં પેસતાં જ. સરલા પાછું ફરી ગઈ. ન સામે. એણે કે ન શબ્દ પણ બોલી. લલિતાને ખૂબ માંડું લાગ્યું અને એ બારણા-માંથી જ પાછી વળી. રમેશ એસરીમાં ઉભો હતો. લલિતાએ તેને તળીયતના ખખર પૂછ્યા. રમેશ એવો તોછડો જવાબ આપ્યો કે લલિતાને મરવા જેવું લાગ્યું. તે બોલ્યો: 'એની તળીયત શું, પૂછો છો ? તમારી ઈચ્છા છે એવું જ બનશે.' ને લલિતા તરત જ ઘેર પાછી ચાલી આવી.

પણ એના હૃદયમાં સરલાને રમેશ ઉપર અખૂટ વહાલ હતું. મને તે રોજ કહિતી: 'સરલાની દવા કરાવવી જોઈએ. લોકો આપણને દોષ દેશે. બાર બાર વર્ષ સુધી મમતાથી મેં એને ઉછેર્યો છે ને સરલાને વધુ ખરાબી થશે' હું લાવી હું એટલે એ મને તેવા નાદાન ચામ, પણ આપણી ફરજ આપણે જૂલવી ન જોઈએ.'

એક દિવસ રમેશ છોકરાં. લઈને ઘેર આવ્યો ને લલિતાનાં બોળામાં મૂકી બોલ્યો: 'મારાથી આ પસોળજી યતી નથી. તમને જોઈએ તો સાચવો કે મને ત્યાં મોકલો, જોઈએ તો એનાયાથમમાં મોકલી દો.' કદી એ ચાલતો થયો. લલિતાનાં હૃદયમાં ગૂંજળામણ. થઈ ને બરમાએને જોડમાં લઈ એણે ચૂંબનથી નવરાવી

આવો અલબેલડાં

આવો અલબેલડાં હો માના-મંદિરીએ
નિત્ય નિત્ય લાડું પાપ માના ચરણીએ. આવો
આસોપાલવના તોરણો બંધાવું
કુલડાં વેરાવું હો માના-મંદિરીએ. આવો.
તારલાની ટપટી સોડે ભલાઈ,
મોતીડાં પુરાવું હો માના મંદિરીએ. આવો.
સોનાના ઘાળમાં મેવા પુરાવું,
પ્રેમે આરોગો હો માના મંદિરીએ. આવો.
સોજી રાજમાર માને અંગે ધરાવું,
કમનુમતા આવો હો માના મંદિરીએ.
આવો અલબેલડાં હો.....
કન્દીરા અંતાણી.

નાખ્યા. બાળકો એની જોડમાં સમાઈ ગયાં. લલિતા એવેન જતી ને એ દેડતી સરલા પાસે ગઈ. એવું માયું જોળામાં લઈ પંખે નાખવા લાગી. સરલાનું શુભાન એસરી મથું ને શાસ્ત્ર બાદરવાની હેલી પેંડે એણે લલિતાનો જોણો આંધુથી પલાળી મૂક્યો. 'લલિતાએ એના માથે 'હાથ' મૂક્યો: 'સરલા, મમરાઈવા નહિ. કાચે મટી નજો. તારાં બાળકો એ મારાં જ છે ને તમે બધાં માણસો મારાં જ છો.'

'ના, હું તો હવે આજકાલની મહેમાન છું. બાળકો વડે સંબાળજો. મેં તમને બહુ દુ:ખ દીધું છે, મને માફ કરજો. હું હવે સુખેથી મરીશ, પણ કાઢીએ મને ઉંધું સમજાવેલું.' 'ચાડી, મને પૂછવું તો 'હવું ?' કહી લલિતાએ એને માથે હાથ ફેરવ્યો, અને થોડી વારે સરલાનો શ્વાસ બંધ થઈ ગયો.

કપુરથલાનાં રાણી લેડી હરનામસીંગ

લેખક :

શ્રી રમણીકલાલ જયશંકરભાઈ દલાલ

*

જાહેર જીવનમાં બામ લેતી ને રાષ્ટ્રિય પ્રવૃત્તિઓમાં રસ ધરાવતી મહિલાઓમાંથી ધણી જ થોડી વ્યક્તિઓ પોતાના ગૃહજીવનને સર્વાંગ સંપૂર્ણ બનાવી જતીઓ આનંદ માણી શકે છે : સંસ્કૃતિ સેવા માટે કુમારની નાણુકતા પોતાના જીવનમાં ધણી લે છે.

એવી એક આદર્શ પત્ની અને માતા તથા સાથે સાથે મહિલાઓના ઉદ્ધારે એમની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં આગેવાની સેનાર અપરાજિત કાર્યકર રાણી લેડી હરનામસીંગ દિંદના એક અપૂર્વ મુખત્રી છે. પોતાની બહેનોના ઉદ્ધાર માટેનો એમનો અદ્યક્ષ ઉત્સાહ તેમણે એક સદાકાર્યકરને લખેલા પત્રમાં ૨૫૯ તરી આવે છે.

“ આપણી મહિલાઓને સુયોગ્ય ડેંગવણી અપાય તેવી વ્યવસ્થા કરવાની દિંદને મોટામાં મોટી જરૂરીઆત છે. સ્ત્રીઓ ડેંગવાયલી ને ઉદાર દષ્ટિ વાળા નહિ હોય તો સમાજસુધારાની આજ્ઞા આપણે શી રીતે રાખી શકીએ ! ને આપણા જ આગેવાન ડોક્ટરોની માતાઓ અને પત્નીઓ એમની મૃત્યુનાઓ ઉપાડી લેવા યત્નિમાન નહિ હોય તો અંતનું આરોગ્ય શી રીતે જાળવી રાખીએ ! આપણા ધરની સ્ત્રીઓ આરોગ્યના મૃગદરવા ને સ્વચ્છતાના સાબાસાબ નહિ સમજતી હોય તો વૈજ્ઞાનિક નિયમો શા કામમાં આવશે ! આપણી કન્યાઓ દંપતીજીવન પામે તે પહેલાં તમામ ગ્રીષ્મી ગ્રીષ્મી વિષતોની તેમને સંપૂર્ણ

ડેંગવણી મળી જાય તેવી પાછી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે.”

શ્રીમતી કુંવર-રાણી હરનામસીંગનો જન્મ ઇસ્વીસન ૧૮૪૯માં થયો હતો. એમને દસ બાઈઓ અને બે બહેનો હતી. બન્ને બહેનો એમનાથી વયમાં મોટી હતી. તેઓ શાળામાં જતી, પણ રાણી હરનામસીંગને તો તેના પિતાએ ગતે જ અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. એમના પિતાનું નામ રેવરંડ મોડુસનાથ હતું. એમને વાંચવાનો ખૂબ જ શોખ હતો. એ ટેવને લીધે તેમ જ મુદર ગૃહજીવણના પરિણામે તે અંગ્રેજી ભાષા ધણી જ સારી લખી વાંચી જાણતાં હતાં.

ઈસ્વીસન ૧૮૭૫માં જીસ વર્ગની પ્રુખ્ત વયે કપુરથલાના યુવાન રાજકુમાર સાથે તેમનું લગ્ન થયું. લગ્ન પછી ઘરેલ જ તે દંપતી ઓપમાં પોતાના સંરક્ષણમાં રહેવા ગયું. એ નાનકડા સંરક્ષણમાં રાજકુમાર, જીસ વર્ષ સુધી ધણી જ કુશળતાથી રાજ્ય સલાખ્યું અને પોતાની હકુમત તીવેના પ્રદેશને આજ્ઞા દેશે. ડેંગવાયલી ને કાર્યકુશળ પત્નીની અમુક સલાહ સૂચના અને કોમની સદકારથી જ રાજ્યસાહેબને પોતાની કાર્યદીમાં સફલતા મળી હતી એમ તે જતે જ સ્વીકારના હતા. દરેક સિયાગામાં એ દંપતી લખતોમાં નિવાસ કરતું અને ઓપમાં તેઓ સીમલામાં રહેતાં. જો રક્ષણે લેડી હરનામસીંગ મુદક બહાદુર બની મુક્યાં હતાં.

ઈસ્વીસન ૧૮૯૭માં રાજ્ય અને રાજીને ઈંગ્લેંડમાં રાજી વિષ્ટોરિયાના હીરકમલોત્સવમાં હાજરી આપવાનું આમંત્રણ મળ્યું હતું. તેઓ પોતાના ત્રણ મોટા દીકરાઓને પોતાની સાથે તેડી ગયાં હતાં. તેમના બે દેશમાં અને એકને રમણીમાં મુકવામાં આવ્યા. પછી તેઓએ ડેંગ્લીંગ અને પછી એકસાદમાં અભ્યાસ કર્યો હતો. રાજીને બીજા ત્રણ નાના

દીકરા પણ હતા, પરંતુ તેમનો વિશેષ સહન ન થઈ શકવાથી તેમને છોડેડ અભ્યાસાર્થે મોકલવામાં આવ્યા નહોતા. તેમને માટે ફેળવણીનો અર્થ ધરે ન કરવામાં આવ્યો હતો ને ધેર અભ્યાસ પૂરો થયા બાદ તેમને અંગ્રેજ યુનિવર્સિટીમાં મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા. ધણી ન ભારે વિરોધનો સામનો કરી, તેમ ન ખુદ રાજસાહેબની છત્રછાને પણ અવગણી તેમણે પોતાની એકની એક દીકરીને છોડેડની શાળામાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા મોકલી આપીને તેમણે ધણું ન પ્રગતિ-શીલ પુત્રું મળ્યું હતું.

રાજા અને રાણીએ ચાર વખત યુરોપની મુલાકાત લીધી હતી અને ખૂબ ન પ્રવાસ કર્યો હતો. રાણીને કદા પ્રત્યે ખૂબ ન આસક્તિ હતી. ઇટાલીયન સંગીત તેમને ખૂબ ન પ્રિય હતું. તેઓ જાતે ધણું સારું મોર્ષ બજાવી જાણ્યું નહોતાં, કારણકે એમને તે માટે શરૂઆતથી શોગય શિક્ષણ મળ્યું નહોતું, છતાં હિંદી અને અંગ્રેજ સંગીત ધણી ન સારી રીતે સમજી શકતાં હતાં.

એમનો સ્વદેશ પ્રેમ મજબૂત હતો ને તેથી ન થોડો સમય પરદેશ ખેડ્યા પછી તેમને હંમેશ વતનમાં પાછા ફરવાનું મન થતું. બાલકો સાથે પરદેશ રહેવું કે વતનમાં રહેવું એ દ્વિધા મનોદશાથી તેઓ ધણી વાર મુંઝાઈ જતાં. પોતાનો સ્વદેશપ્રેમ પોતાનાં બાળકોમાં ધર કરે તેવી તેમની તીવ્ર ઈચ્છા હતી અને માતા તરફથી અપ્રતીત ફેળવણી મળેલી હોવાથી ન એમનાં સંતાનોનું દક્ષ હિંદમાં ન નહિ, પણ જગતભરમાં દેશના કલ્યાણ માટેની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પડી યુદ્ધ મચ્છર બન્યાં છે.

પોતાનાં સામાજિક કર્તવ્યો સંપૂર્ણ બીવટથી જાગવતાં લોકી હરનામસીંગનીકુખરી ખૂબી તો એ હતી કે, તેઓ આદર્શ માતા

અને પોતાનાં સંતાનોનાં પરમ હતાં દરેક સંધ્યાએ તેઓ પોતાનાં બાલકોને લઈ બેસતાં; પ્રાચીન હિંદની ઔરવમરી કથાઓ પોતે વાંચતાં યા તેમની પાસે વંચાવતાં. બાળકોને ધાર્મિક શિક્ષણ આપવામાં જરા પણ કચાશ રાખવામાં આવતી નહિ, કુટુંબમાં મોર્ષણ વ્યક્ત બીમાર પડતી તો તેઓ જાતે તેની અર્પણ સેવામાં તલ્લીન બની જતાં ને દર્દીની જાતે સારવાર કરવામાં ખૂબ આનંદ માનતાં. અનેક રાત્રીઓના ઉજાગરા હસતે વદને સ્વીકારી લેતાં. આ પ્રમાણે કુટુંબીઓ માટે અપાર સ્નેહ દાખવવા છતાં ધરની શિસ્તો જરા પણ ભંગ થાય એ તેઓ બીલકુલ સહન કરતાં નહિ. કોઈ પણ પ્રકારનો આશ્ચર્ય તેઓ નભાવી લેતાં નહિ.

હિંદી અને પ્રાચીન રહેણી, કરણીનું માધ્યમ શીધી કાઢનાર તરીકે લેડી હરનામસીંગ સારી ખ્યાતિ પામ્યા છે. પૂર્વ ને પશ્ચિમને એક બીજાની સમીપ લાવવામાં તેઓ અદ્દલ થયાં છે. રાણી વિક્ટોરિયાનું અવસાન થયું ત્યારે પોતે મહારાણીના આત્મીય સ્વજન તરીકે હિંદી મહિલાઓ તરફથી એક સમારક ચર ક્યું હતું. હિંદી દરેક સ્ત્રી મહારાણી વિક્ટોરિયાના સાદા, પવિત્ર ને સહાનુભૂતિભંચી જીવનની કદર કરતી, એટલે તેમનું યોગ્ય સમારક થાય તે માટે બનતા તમામ પ્રયાસો કરી છૂટનાતી રાણીસાહેબે ખૂબ ન ધમરા દર્શાવી હતી.

“દરેક પ્રાંતની મહિલાઓ એક બીજા સાથે સહકાર સાધે એ જરૂરી વસ્તુ છે. આપણને જોઈતાં નાણાં મળી રહે તો આપણે દરેક પ્રાંતમાંથી ચાર પાંચ હિંદી મહિલાઓને શિક્ષક તરીકે યોગ્ય ફેળવણી આપીએ અને તેમને ગૃહવ્યવસ્થા, શીવણ, બાલકો, રાંધણ-કળા વગેરે તમામ જાનાની જરૂરીઆતોમાં તેમને પારંગત બનાવીએ. ને એ આઈડી

શાળામાં ન જઈ શકે તેવી કન્યાઓને તેમના ઘરમાં જ જરૂરી શિક્ષણ આપે. ”

આ પ્રમાણે હિંદી મહિલાઓની સર્વદેશીય પ્રગતિને વિચાર કરતાં તેઓ હંમેશાં પ્રાથમિક સ્વાતંત્ર્ય ને પ્રગતિશીલતાનો સ્વીકાર કરી આદર્શ ગૃહિણીઓ બનાવવાનો પોતાં આદર્શ પણ અપનાવતાં. પોતાના ઘરમાં પણ તેઓ હિંદી અને સુસ્લીમ રસોડું નભાવતાં અને ધાર્મિક તેમ જ અર્વાચીન રીતરિવાજો તથા ક્રિયાઓને સરખું માન આપતાં.

તેમનું કુટુંબ ધર્મ જ વિશાળ દોવાથી જીવનનાં શરૂઆતનાં વર્ષોમાં તેઓ જનકલ્યાણની જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં આગળ પડતો માન લઈ ચક્રતાં નહિ, છતાં ત્યારે પણ તક મળતી ત્યારે પોતાની સેવાઓ આપવાનું ચક્રતાં નહિ. એમની મદદ માનવાર દરેકને તેઓ કરીમતી સલાહ સૂચના આપતાં. જ્યારે ઘરમાં તેમણે બાલકલ્યાણ કેન્દ્ર શરૂ કર્યું હતું. ખરીબ દહીંઓને ઘેર જઈ તેમની સારવારનો પાકો બટોખરૂત કરવાનો તેમણે નિયમ રાખ્યો હતો. એ જમાનામાં શિક્ષિત આપાઓ વિરલ હતી, એટલે રાણી સાહેબની મદદ મેળવી કેટલીયે મહિલાઓ કૃતાર્થ બની હતી. તેમણે જરનગૂંચણ તથા સીવણના વર્ગો પણ ચાલુ કર્યા હતા. નવરાત્રના વખતમાં તેઓ જાતે પણ ખરીબો માટે વસ્તો તૈયાર કરતાં.

સીમલામાં તેઓએ લેડીઝ ક્લબ રચાવી હતી. જીવનભર તેમણે એક જ આદર્શ આપ્યો છે કે, હિંદી સ્ત્રીઓએ પ્રામાણ્ય રીતરિવાજો અપનાવી લેવાની મુદ્દલ જરૂર નથી પરંતુ પશ્ચિમના સુંદર સિદ્ધાંતો અપનાવી પૂર્વના આદર્શ રીતરિવાજો જોઈ તેમને એક રસ કરી દેવા જોઈએ. મહિલાના ઉત્કર્ષ માટે મધ્યનું એ જ તેમના જીવનનો આદર્શ હતો.

ધર્મસીમા ૧૯૧૪માં તેમના પુત્ર ધનંદ જીતસિંહ પહેલા જગત મુદ્દમાં અવસાન પામ્યા તેનો તેમને ખૂબ જ આધાર લાગ્યો ને છેલ્લાં આઠ વર્ષ તો તેઓ પચારીવણ જ રહ્યાં. પુત્રના અવસાન પછી તેમણે હતી માંસાહાર થયો નહિ. તબિપતને અંગે દાન-રાખે પૌષ્ટિક ખોરાક લેવા આમદ થયો, છતાં તે પોતાના નિષ્કર્ષથી ચર્ચા નહિ. ધર્મસીમા ૧૯૨૪માં લાંબી બીમારી પછી તે અવસાન પામ્યાં. એમના પતિ તેમના અવસાન પછી છ વર્ષ જીવ્યા, છતાં એમની ખોટ-એમને અવસાન પર્વત સાતી રહી.

અર્વાચીન હિંદ માટે તે એક જીવન આદર્શ મૂળી ગયાં છે. તેઓ કરી ઝગકદાર પોષાક પહેરતાં નહિ. તેમની દિલચાલમાં બીજાકુલ અજાણસાહેબો નહોતા. તેઓ જૂના જમાનાનાં વીવેકશીલ સજારી હતાં. આજના નાસ્તિક ને અમીતાદારી જમાનામાં એમની જોડ મેળવરી મુશ્કેલ છે.

માંધીજી કહે છે : ‘ત્રી માનવનીનિનું અર્ધું અંત છે, તેને પદપાન વર્ષ ગમે છે. ત્રીઓ માનવજાતની પૂરી જ્ઞાનદારીઓ લેતી નથી. ત્રીઓ એ જ્ઞાનદારીઓ જૂલી ગઈ છે, તેને પુરોગે માર કરે.’ અમે અમારી રક્તિ-આન જૂલી ગયા છીએ. પણ જૂલાવવામાં પુરોગોનો ભાગ છે. તકનો લાભ લેવો એ ત્રીઓનું કામ છે, પણ ગ્રેહસાદન આપવાનું અને જ્ઞાનદારીઓમાં સાથ આપવાનું પુરોગનું કામ છે.

ત્રી વગર સંસાર ચાલત ખરેખર સંસારમાં ત્રી અને પુરોગ એકબીજાના પૂરક છે-ત્રીઓ નૈઋતિક-માનુલના કામ માટે જોડેલ માને છે, આ કામમાં જ્ઞાન અને સંસ્કૃતિને અનુરૂપ સાચો દિરેક્ટો આપીએ. માનુલ માટે જ્ઞાનદારીના ગુણોની જરૂર છે તેને સમજ પૂરેલે વિજ્ઞાનીઓ. એ ગુણો કુટુંબમાં વાપરીએ છીએ, તે સમાજ અને રાષ્ટ્ર માટે વાપરીએ.

(૧) પુરુષોત્તમ માસની કથા

બ્રાહ્મણે તે બ્રાહ્મણી હતી. બ્રાહ્મણ વેદ-વિદ્યામાં પારંગત હતા, ત્રીકાળે જાણે એવા પંડિત હતા. તેમને ઘેર દેવ જેવા બે દિકરા હતા. એ ય કપરપના અવતાર જેવા. એ ય દીકરાને પરણાવેલા. મોટી વડુ પૈસાદારની દીકરી એટલે મીઠાજનો પાર નહિ, નાની બીચારી ગામડાની ને ગરીબ ઘરની એટલે મોટી વડુ ઘરમાં કડે ધડે. દિકરા એય કાશીએ ભણવા ગયેલા. બારબાર વરસે બણીને આવશે એમ લોકો કહેતા, પણ સોજ સોજ વરસ થયાં તોય સમાચાર આવે કે હજી બે વરસની વાર છે.

નાની વડુ ડોસા ડોસીની ગાકરી કરે. વહેલો છડીને છાણુ વારીદું કરે, ડોસા ડોસીને નવરાવે ધોવરાવે, રસોઈ કરીને જમાડે ને રાતે પથારી કરી સાસુના પગ દાખે. મોટી વડુ તો પૈસાદારની દીકરી એટલે સજા ભાંગીને બે ન કરે. સારાં સારાં કપડાં પહેરે ને આડોશ પાડોશમાં ફરેફરે.

ડોસો ને ડોસી તો મરણ પામ્યાં, તો ય દિકરાઓ પાછા આવ્યા નહિ. ઘરમાં ધન-ધાન્યના જંગલ ભર્યા હતા, વસ્ત્ર અને ઘરજીવિ પેટી પટારા ઉજરાતા હતા, પરંતુ જંગલ મોટી વડુને હાથ હતો.

નાની વડુ તો મભર જેવી. આવે તે, ખાય ને પહેરે જોડે. પણ મોટી વડુના જીવને જીવ નહિ. વાતવાતમાં નાનીને મ્હેણાં મારે, ધડી-ધડીએ ત્રાળો ભાંડે. પણ નાની અશરેય બોલે નહિ; જાણે મોઢામાં જીભ જ નહિ. તોય મોટી જીવે નહિ. એમ કરતાં એક દિવસ મોટીએ ન્હાનીને ઘડકા મારીને ઘરમાંથી કાઢી: “રાંડ અભાગણી, તું આવી તે દિયી ઘરમાંથી પાછડી ગઈ,” ને નાની વડુ ચોગ ચોપ આંસુડે રડી. ક્યાં જવું? શું ખાવું? ક્યાં રહેવું?

પાડોશીઓને ક્યા આવી. એક જણે એના ઘરના વાગામાં ચોરડી કાઢી દીધી. મોટી તો

આપણી

વ્રત-કથાઓ

હાથે-મહાથે છે. નાની ગામનાં દળણાં દળે છે, છાણુ વારીદાં કરે છે ને પેટ ભરે છે. ને કોઈની આઘીપાણી કે નહિ કોઈની સાથે કંઈકાસ. પોતાનું કામ ભણું ને ધર ભણું.

એમ કરતાં પરશોતમ મહિનો આવ્યો. પાડોશીઓ સાથે નાની વડુ પણ પરશોતમ મહિનો ન્હાય. એમ કરતાં અમાસ આવી. પરશોતમ મહિનો ઉજવવો જોઈએ. સહુએ બ્રાહ્મણો જમાડવા ઘઉં દળાવ્યા, ગોળ લાવ્યા, ઘી લાવ્યા. નાની વડુ પાસે તો કંઈ ન મળે.

મોટી વડુએ પણ ઉજવણું કરેલું: નાની ઉપર એને એવું ઝેર કે વાત સાંભળતાં બળા મરે. નાની વડુને ફળેત કરવા એણે સુકિત કરી. સવારમાં વહેલો એક માણસ બોલાવીને નાની વડુના ઘરે જમવાનાં સહુને નોતરાં ફેરવાવ્યાં.

નાની વડુ નાંધ ધોઈ દેવદર્શન કરી ચાલી આવે ત્યાં લોકો વાતો કરે: “જોયું બાઈ! માંડ માંડ રળા ખાય છે તોય નાત જમાડવાનાં નોતરાં ફેરવ્યાં.” તો કોઈ વળા મ્હોં મચકોડી

બોલતી: 'ધરમાં તો હાંધાં કૂટતી દર છે.' એ
શું જમાડવાની હતી? 'તોય સારા ધરની વડુ
એટલે બામ્બુ તોય બામ્બુ ગણીને ખાઈલો એને
પેર જમવા જતા લાગ્યા. ખાર વાગ્યા ત્યાં તો
લાલ પીત્તાચર પડેયો' છે, 'પોતે જ્યેષ્ઠએના
જોડે કુંઝીએના કુડા લટકે છે ને, લાથમાં લોટા
ખાસા લઇને ખાઈલો આવવા લાગ્યા, ને
માંઝા પંગતે બેસવા.

નાની વડુ તો ધરમની મારી' જોઈડીના
ખૂણમાં બરાબને બેઠેલી; આ બધાને ખવરાવતું
શું? દરે મરવા સિવાય એને આશ નથી.

સડુને ઘાયલ રસોઇ ક્યાં ઘાય છે? નથી
અંધ આવતી કે નથી ધૂમાડો નીકળતો. કે-
લાંને ધધુ: બૂલથી મોટીને જલ્દે નાની વડુને
પેર તો નથી આવ્યા ને?

ત્યાં તો પડખે ડાડમાંથી ખાઈલુ જુવાનો
લાડુના યાજ લઇને પીરસવા નીકળી પડ્યા.
ખાર જાતનાં બોજન ને તેર જાતનાં ઘાક
પીરસાયા. શ્રી સોડમથી ખાઈલો ખૂચખૂચ
ચઈ ગયા.

કાંઈ કહે જાણનો બાઈ ઉજમણું કરવા
આવ્યો છે, તો વળી બીજા કહે કે જાણને
બાઈ ન'થી, ખાઈલો જમતા જાય ને 'દર-
દર મહારોવ' મળવતા જાય. મોટીના પેટમાં
હાજ પડી: 'બહાણા મૂંઝે આદલા જધા જમાણા
શી રીતે?' જાઈએ સડુ વાતો કરે છે: લોહી,
જેવા રોળે મળ્યાં છે: નાતીલાઓ લોટા ખાસા
લઇ જમવા દેજા જાય છે. મોટીને પેર તો
કેમ ડોડાય નહિ. મોટીએ જાણોનો વરસાદ
વરસાવ્યો અને નાનીને વેરથી ધીની નીચી
વહેવા માંડી.

નાની વડુ તો ધરના ખૂણમાં મૂંઝીમૂંઝી
લપકાને બેઠી છે. નથી ખાવાનું બાન, નથી
જદાર શું ઘાય છે તેનું બાન.

સડુ જમીને ચામું મળું. એટલે જાણને
જાણને જૂમ પાડી: 'બહેન! જદાર આવો.'

નાની વડુ તો મુઠ્ઠા ઉઠી. આદલા જધા

ખાઈલો પાસે શું મોં દેખાડુ? 'એણે તો
હાંત વચ્ચે હાથ કરડીને મરવા તૈયારી કરી:
ત્યાં ફરી જૂમ પાડી: 'બહેન જદાર આવો. ફ
તમારો ભાઈ પરોતમ!'

ને ખાઈ તો દોડીને જદાર આવી. જૂએ
તો વીંછ વર્ષનો ડેહોલો કુંવર સડુને જમાડી
દશિણા આપી દસતો દસતો ઉભો હતો.
ખાઈલો આશિર્વાદ આપી માથવા જતા હતા:
ત્યાં તો બેય ભાઈ કાઠીએથી બળીને આવી
પડેંઆ. નાની વડુની આંખમાં આનંદનાં આંસુ
આવ્યાં. તેણે દોડીને માર્જના પગ પકડી લીધા:
'મારા બમવાન!'

પરોતમજી એને કબાં એવાં સડુને રજાને.

૨

પ્રા. જણ ને ખાઈલુ દતાં. એમના
ધરમાં સાતે જોરડે ધન હતું, એમનાં ધરમાં
સાતે ડાહરે ધાન હતું. મામમાં સાદ માન
હતું. પંડિતોમાં સાદ રથાન હતું.

અધુ હતું તોય કાંઈ ન હતું. સુખીમાં તોય
બેય દુઃખીમાં દતાં. એવડું મોટું એમને શું
કુઃખ હતું? એમને ત્યાં

લીપ્પાં ગુપ્તાં આપણાં જમાડનાર ન'હતો,
દેવસાને રંજાડનાર ન'હતો,

સુખ સુખી જોરડા મળવનાર નહોતો,

ખાઈલુની ખોજાનો ખૂંદનાર નહોતો,

કળને તારનાર દિકરા નહોતો.

એક દિકરા હોત તો ખાઈલુને કુઃખ ન
હતું. એક દિકરા વગર સુખ નહોતું.

ખાઈલુ ને ખાઈલુ રાજ વડેલી સવારે
હો છે, અંજાઈમાં નદાય છે, ધરમ કરે છે
ને ખાન કરે છે, પુષ્પ કરે છે ને દાન કરે છે,
વાર કરે છે ને તહેવાર કરે છે, વત કરે છે
ને વરતોમાં કરે છે.

જણ જણ વરસે પુરોતમ માથ આવે છે.

ખાઈલુને ખાઈલુ વિચારે છે, 'જરે
જમવાને એક દિકરા રોપી દેત, દીકરાને વડુ

હોત, અને વહુ-દીકરો. પર સંભાળતાં હોત તો પુરુષોત્તમ ભગવાનની સેવા અને ચારી રીતે કરી શકત.

બ્રાહ્મણીને દીકરા કરતાંય હવે વહુની આગ્રી અંખતાં થઈ છે. રોજ રોજ એ બ્રાહ્મણને કહે છે: 'એક વહુ લાવો.'

બ્રાહ્મણ કહે છે: 'અરે દીકરા વગર કાંઈ વહુ આવતી હશે? આપણા નસીબમાં વહુ હોત તો ભગવાને આપણને વાંઝીઆં શા સાર રાખ્યાં હોત!'

બ્રાહ્મણી હક કરે છે: 'આવે તોય લાવો ને ન આવે તોય લાવો, વહુ લાવો ને લાવો જ.'

એક દામમાં દોરી લોટા છે, બીજા દામમાં લાકડી છે, અને ખરીઓ ભેરવે છે. એ ને બ્રાહ્મણ વહુ લેવા જાય છે.

એક ગામથી બીજા ગામ, બીજા ગામથી ત્રીજા ગામ કરતાં કરતાં બ્રાહ્મણ દૂર દૂર નીકળી જાય છે. એમ કરતાં સરસપુર ગામને પાંદર આવી ચડે.

ગામના પંડિતને એક દીકરી છે. દીકરી રૂપાળી ને ઉમરલાયક છે. જોઈને આંખ ઠરે એવી છે. શુભમાં ને વિવેકમાં કાંઈ અણુ નથી. બ્રાહ્મણને પંડિતની દીકરીનું માથું 'કરવાનું' મન થયું.

બ્રાહ્મણ કહે છે: 'પંડિતજી, મારે એક દીકરા છે. કાશીમાં બળે છે. એને માટે તમારી દીકરીનું હું માથું કરું છું.'

પંડિત કહે: 'કન્ય પડી ને કન્ય બાંધ્ય, મારી દીકરીને તમારા નેવા સુપાત્ર અને વિદ્યાનને ઘેર સાસર' કયાંથી? હું શા માટે ના કહું? બેલાવો તમારા દીકરને અને પડીઆં લગ્ન લઈએ.'

બ્રાહ્મણ કહે: 'એનું બને એમ નથી. બહુતર પૂર ક્યાં વગર દીકરા શી રીતે આવે?'

પંડિત તો વિચારમાં પડ્યા: 'હવે શું થાય? દીકરી મોટી થઈ છે ને વાટ જોઈએ

તો દીકરીને કન્યાકાળ વહી જાય. બીજા કોઈ રસ્તા હોય તો બતાવો.'

બ્રાહ્મણ કહે કે 'એમ કરો, હમણાં ત્રણ ફેરા મોટી સાથે ફેરવી લઈએ ને ચોથા ફેરા દીકરા ન્યારે' કાશીએથી આવશે ત્યારે ફેરવી લેશું.'

વાત નહીં થઈ. ધામધૂમથી લગ્ન થઈ ગયાં ને બ્રાહ્મણ દીકરાની વહુને તેડીને પોતાને ગામ આવ્યો. વહુ સાસુને પગે પડી. લક્ષ્મી જેવી વહુ જોઈને સાસુના હરખને ખાર રહ્યો નહિ. એ તો રાજ રાજ થઈ ગઈ.

પણ ગામમાં વાત ફેલાઈ ગઈ: 'બ્રાહ્મણુએ તો ખંડારાં! દીકરા વગર વહુ આવી. નવાઈની વાત. ન બન્યાનું બન્યું!'

ઉડતી ઉડતી વાત વહુને કાને આવી. લોહાની વાત વહુએ સાંભળી: 'તારા સાસુ-સસરાને દીકરા જ નથી.'

વાત સાંભળી વહુ વિચારમાં પડી ગઈ. થોડો કાંઈ જુકું ખોલે? વહુનો સુંગવણનો પાર નહિ. એને ખાતું ભાવે નહિ; પહેરવું જોડવું મને નહિ. એણે ફસણાં લીધાં. સાસુએ પૂછ્યું: 'વહુ બેટા, તમને શું થાય છે? કાંઈ પેટદુખી વાત કરો તો એનો કાંઈક ઉપાય થાય.'

વહુ કહે છે: 'લોહો કહે છે, તારા સાસુ-સસરા વાંઝીયાં છે. એમને દીકરા જ નથી.'

સાસુ કહે: 'લોહો તો નવરાં છે. એમને ને કહેવું હોય છે બલે કહે. મારો દીકરો પરસોત્તમ કાશીએ બંધુવા ગયો છે.'

સાસુએ વહુને રોજ કરવા ધરના પંડારની કુંચીઓ સોંપી દીધી. સાત મોરડાના તાળાની કુંચીઓ આપી સાસુએ કહ્યું: 'વહુ બેટા, જ્યારે મોરડા ઉભાડશે, એક સાતમે ઉઘાડશે નહિ.'

તેજુ તજુ પરસે પુરુષોત્તમ માંસ આવ્યો. બ્રાહ્મણ ને બ્રાહ્મણી વહેલી સવારે ઉઠી નદીએ નાહવા ગયાં.

વદુને થયું: 'મને સાતરો ઝોરડો ઉઘાડવાની કેમ ના પાડી દશે? એમાં એવું તે શું દશે? લાવને જોઈ' તો ખરી!'

વદુએ તો સાતરો જ ઝોરડો ઉઘાડ્યો. ખારણું ધકેલેલી અંદર જોયું તો એની આંખો અંજાઈ ગઈ.

જમમગ દીવડા સળંગે છે,
ધૂપની ધૂણી મહેકે છે,
કપાળે ચંદનના લેપ છે,
તાલમાં પોથીનાં પાનાં છે,
સોનાવરણી ઠાપા છે.

એવા એક પુરુષને જોયો. શું બોલવું તે શું ન બોલવું. બાઈની તો જીમ સીવાઈ ગઈ. પાટલે બોલ્યા પ્રશ્ને કહ્યું: 'હે સતી! તું અદ્વિતી કેમ આવી? મારા બાબાપ પુરોત્તમ માસ કરે છે. એમનાં મત જામશે. માટે અટકાવ ઝોરડો વાસો દે.'

હવે બાઈને દિવંમત આવી. બાઈએ ચોતાલા ધણીને વરતી લીધો ને પૂછ્યું: 'આ બધાં આપણને મહેલ્લાં દે છે, બા બાપુને વાંછીઆં દે છે ને તમે તો અહીં અંદર બેઠા છો. હવે ક્યારે બહાર નીકળશો?'

'પુરોત્તમ માસ પૂરો થાય એટલે એક દવન કરજો. તે વખતે હું બહાર આવીશ.'

બાઈએ ઝોરડો બંધ કર્યો ને ઠામમાં ગૂંથાઈ ગઈ.

સાસુ સસરાને ઠાક વાતની ખબર નથી, એ જાને તો પૂર્ણ આરથાથી પુરોત્તમ ભગવાનની પૂજા કરે છે. વદુના આનંદનો પાર નથી, એનો દરેખ તો માતો નથી. હવે એ સાસુ સસરાનો પડયો બોલ લેવા લે છે. ઠાક વાતની એમને તકલીફ પડવા દેતી નથી.

એમ કરતાં પુરોત્તમ મહિનો પૂરો થયો. વદુએ કહ્યું: 'બા, આપણે હવે પુરોત્તમ મહિનો ઉજવો ને હોમ દવન કરો.'

સાસુએ કહ્યું: 'વદુ બેટા, જેવી તમારી મરજ. ધરના બંગારની કુચીઓ તમારી પાસે છે. જોઈએ તેટલું ખરવો.' વદુએ તો દોરો ને દોરો બધી તૈયારીઓ કરવા માંડી. દવનનો દિવસ આવી પહોંચ્યો.

મોટી ધામધૂમથી મંડપ નાખ્યો છે. વચ્ચે મોટી વેદી બાંધી છે. ચાર ઠોર ધાત્રણો મંત્રો બજો છે ને હોમદવન કરે છે. વદુ દીકરાને પધરાવાનો સમય થયો છે. લોક બધું જોવા રોળે મળ્યું છે. સદુને થયું: 'આ વાંછીઓ હવે દીકરો ક્યાંથી લાવશે?'

ધાત્રણ ને ધાત્રણી દીકરો ક્યાંથી લાવે! સરમના આખો એમણે મગાવેલો ખાવાની તૈયારી કરી. અત્યાર સુધી ચાલ્યું, પણ હવે શું કરવું? હવે તો મર્યે જ છૂટકો હતો.

વદુને વાતની ખબર પડી ગઈ. એ દોડતી સાસુ પાસે ગઈ. 'બા, બા, આ શું કરો છો?'

સાસુ ને સસરાની આંખમાંથી નંદીઓ વહેવા માંડી. એમણે કહ્યું: 'વદુ બેટા! જમારે દીકરો નથી. અમે દીકરો ક્યાંથી લાવીએ?'

વદુ કહે: 'બા, નામ લઈને સાદ પાડો ને બોલાવોને!'

સાસુ બોલ્યો: 'વદુ બેટા, મેં તું નામ દઈને બોલાવું? દીકરો હોય તો હમણું બોલાવું. દીકરો જ નથી એટલે મેંને બોલાવું?'

વદુએ કહ્યું: 'બા, એવું કેમ બોલો છો? જેનું નામ નાહ્યા એવું નામ દઈને સાદ કરોને!'

સાસુએ રડતાં રડતાં સાદ કર્યો: 'પુરોત્તમ, બેટા પુરોત્તમ!'

ને લખ્યું કરતાં ખારણું ઉપજ્યું. સાતમા ઝોરડાના કમાર ફાક કરતાં ઉપડી ગયાં. ને રૂપરૂપના અવતાર જેવા જુવાન દીકરો આવી ધાત્રણ-ધાત્રણીના પમમાં પડ્યો. મોઢો દેશો-ફરી વદુ-દીકરો ઉઘાડેલી બાંધી વેદી પાસે આજ્ઞા, દવન પૂરો કર્યો ને ધાત્રણની સાજ રવી.

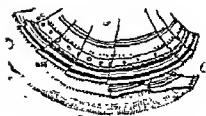
આપણા આન્તની બાજ્યસાક્ષિતા કષ્ટ

કષ્ટ બાબતમાં વખાણવી ? એને મહત્વ આપતો લાંબો સામરકાંઠો, પ્રવાસીએને અશર્પતા ભ્રમિએત્રા અને સાહિત્યક્ષેત્રે મહત્વનું સ્થાન પામેલા એના હુંગરાઓ, એનામાં રસાળતા નિષ્કળવી રહેલી સન્નજ નદીઓ, એ સૌ સ્તવવા યોગ્ય છે. ઉલ્લોગપરાયણ એના સંતોના પરિ-
શ્રમના પરિપાક એને ધન્ય બનાવ્યો છે, એ હકીકત અભિનંદનપાત્ર છે, પરંતુ આપણું સૌથી મોટું ભાગ્ય મને તો એ લાગે છે કે આપણા કવિમણિકારોએ ગુર્જર રમણીઓના રૂપાળા કંઠોને પ્રકાશીભવણ ગીતરત્નોની માળા ગુંથી આપીને શણગાર્યા છે.

પ્રજ્ઞના કાપલા ધડનારા કરતાં પ્રજ્ઞનો ગીત રચનારો મોટા કહેવાય છે. આ કરવું, આ ન કરવું એવા નિયમો બાંધનારાઓ બલે આ પ્રાન્તે ઝોછા નમ્યા હોય, પરંતુ સતત વહી રહેલી જગતની નદી ઉપર નિજ જીવનની નાવડહીમાં વિહરીને પોતાના મુંદર અનુભવોને મનોહર સૂરાવહીમાં વહેતી મૂકી જનારા ગીત-નિમીતાઓનો ગુર્જર પ્રદેશ ક્યારેય તોડે પડ્યો નથી. વિશેષ કરીને તો તેમણે લોભાત્તર સ્ત્રીપુરુષના જીવન પ્રસંગોનું અવલંબન લખને માનવજીવનને જીવતા યોગ્ય બનાવતા સુમધુર બાવેતો મહિમા ગાયો છે. અને એમનું એ માન હૃદયના ઉંડાણોમાંથી વહ્યું હોવાથી જનતાએ પરમ આદરથી ઝીલો લીધું છે. હું તો મારાં કાવ્ય મારા મનની મોજ માટે રચી રહ્યો છું, લોકો એ સમજે વા ન સમજે, એવા પ્રજ્ઞ જ એમની રચના માટે ઉત્તો નથી. આ માયકોએ તો લોભાની સાથે રહીને જ જીવનરસ માણ્યો છે. એ રસ પોતાના ઉરકુસમોનું માધુર્ય ઉમેરીને લોકોને પાછો સમજ્યો છે.

કાળના પ્રભાવથી આપણા પ્રાચીન ગીતોનો

ગુર્જર નારીની

ગીત-સમૃદ્ધિ

શ્રી. સવાઈલાલ ઇ. પંડ્યા

*

મહાભૂલો ખળનો વિસ્મૃતિની ધૂળ નીચે દટાઈ જવા પામે એ પહેલાં એનો શક્ય સચુકાર કરી લેવો ઉચિત છે. લોકગીતોના પ્રદેશમાં તો રવ. શ્રી. અવેરચંદ્રભાઈએ અસાધારણ તત્ત્વપ્રતાપી ગુર્જરાત માટે ઉજ્જવળ કાર્ય કરી આપ્યું છે. પરંતુ આપણી પૌરાણીક કથાઓના વિશાળ ઉવાનમાં વિહરનારા ચાત અને અજાત કવિરસિદ્ધ પ્રસંગોના હોમકા ઉપર વિવિધ મનોભાવોને કેવા સરસ રીતે દિગ્વિખાળ ગયા છે અને પ્રયોગોને ઉપલા વર્ગની ગુર્જર ઓઝાએ કેવા ઉમંગથી વધાવી લઈને વધો સુધી ગળાવ્યા છે એ હકીકત રસિકોએ લક્ષમાં લઈને મૂલવી લેતા જેવી છે. તે બતાવી આપવાનું આ લેખમાળાનું પ્રયોજન છે.

પૂ. રામનારાયણભાઈના પ્રેક્ષાહક વચનથી સંધરી લીધેલાં ગીતોને 'સ્ત્રીજીવન'માં મમતાથી જગ્યા આપ્યા કરવાની શ્રી. મનુભાઈ જોષાણીની તૈયારીથી ગુર્જરાત સમક્ષ આ રીતે રજુ કરવાનું શક્ય બન્યું છે.

આપણે સૌથી પહેલે નમ્રતો આપણા પ્રાચીન કવિ બાલણનો લખને શરૂઆત કરીશું. ચબ્દોનો એ અંગ્રેક શિલ્પી ઝોછા છતાં ઉચિત શબ્દો અને સૂરાવહીના પ્રભાવે કરી સજીવ ચિત્રો બ્રોતાઓ સામે રજૂ કરી જાય છે.

‘આવને આહીરડી’

ગોકુળની રે એક ગોવાળજીને બાઈ
મહીમાં વેચવાને ચાલો છ;
દેવકીજીએ તો નૈયત્તે રે નીરખીને
મંદિરમાં બોલાવી રે

આવનેઆહીરડીરે તારાં
હદો ને દુધ લઈ આવજો રે; આવને—૧

માયાની મટુકીનો બાર ઉતારી
બેસવા આસન આપ્યાં છ;
કુશળ પૂછવાને કુંવર કેરા
પ્રેમવચન એમ બોલ્યાં રે; આવને—૨

નંદ ને રામ તારો શું કરે ને બાઈ,
શું છે એને સંતાનછ ?
કુશળ કેને તું એના રે ઘરના
એને દોષ કહ્યાજુ રે; આવને—૩

કેવી તે છે રે એની કામિની ને બાઈ
કેવા છે સુખીયા એ લોક છ ?
બપુ તો એ છે નદિ ને તો
હાથેસજી થાય મનને શોકરે; આવને—૪

નૈરોહાજીએ બ્રહ્મચીવાને બાઈ,
કાઈ કહે છે એને કાનછ;
કાઈ કહે છે ગોકુળ મિરધારી
કાઈ કહે છે બખવાનરે; સંબળ મુંદરી—૫

ગોરા તે છે એને રામ કહીયે બાઈ,
કુણ્ડ તો છે સાંભળિયાછ,
મહા વિષ્ણુ રૂદ મળીને બાઈ,
કેવે નભયએ કળિયા; સંબળ મુંદરી—૬

દંદા તે વનને એજ તે ઉભા બાઈ,
લે છે સઘનાં એ દાણછ;
દા ના તો કાઢએ કેવાય નદિ ને બાઈ
સોંપ્યા છે તન મન પ્રાણરે; સંબળ મુંદરી—૭

સનમુખ થઈને સામા રે ચાલી બાઈ,
ચાલી બાની ગમે દારછ;
જાતી ને વળતી તું આવજો ને બાઈ,
પિયર પિયારે રૂઝો કામ રે; આવને—૮

માતા તે આનંદ પામીયાં ને બાઈ,
સંબળતાં એમ વાળછ;
બાલજી પ્રભુ જેમ જાનકીને નેત્રી
વાત કરીતી દનુમાન રે. આવને—૯

પ્રિય કુવને રાગડીય સંજોગેને વઠ
થઈને ગોકુળના આહીરો વચ્ચે મોકલી આવવો
પડ્યો છે, પરંતુ માતાનું વતસલ મન પ્રતિરિત
એના કુશળ જાણવા જાંખી રહ્યું છે. ક્ય
લેવાને નિમિત્તે એ આહીર કુવતીને બોલાવે
છે, સ્વગન દોષ એમ એને રનેદાવી આપ
આપે છે, રાગદારમાં રંદનારી પોઠ નારીમાં
સંજવે એવી ચતુરકથિ અને કામજ માવ
હૃદયમાં સદાનાં ઉમરાતાં પ્રેમ અને આરં
કાથી નંદરાવના પરના સમાચાર પૂછી લે છે.
ગોવાળજી આ સ-માનથી પ્રસન્ન થઈને
આમર્ષકારક બાળકોનો વૃત્તાન્ત વિવ્રતથી કહે
છે. એને પિયર સંકાંતુ વદાકું, એટલે કહે છે
દેવકીજી આહીર નારીને કે, બાઈ, આ પર તાર
પિયર માનજો અને નંદનાં ને વળતાં મહી,
આવતી રહેજો. રીતિને દનુમાન દારા રામના

સીઓનું વેવલાપણું

લેખક

શ્રી. રવિશંકર મહારાજ

*

પણ તીખું લાગવાથી ધૂ ધૂ કરી ધૂંકા નાંખ્યું. હું ઊભો ઊભો વિચાર કરતો હતો કે આ મા કેરી ? પોતાના બાળકને શું ખવરાવવું અને શું ન ખવરાવવું તેનું બાન નથી. અને તેના સગા ભાઈ જેવો જણાતો ભાઈ ભણેલો જણાય છે તે પણ કંઈ કહેતો નથી.

મેં પૂછ્યું : 'ખડેન ક્યાં જવું છે ?'

જવાબ મળ્યો : 'બોરસદ.' અને મનમાં પ્રશ્ન થયો કે બોરસદ જવું હોય તો પેટલાદ થઈને શું કામ જવું પડે ? મેં ફરીથી પૂછ્યું : 'ખડેન, ક્યાંથી આવો છો ?'

જવાબમાં '...ગામથી.'

'ત્યાંથી તો બોરસદ અઢી ગાઉ' છેડું છે. જો ધેરથી ચાલો નીકળ્યાં હોત, તો ક્યારનાય બોરસદ પહોંચી મયાં હોત.' મારાથી કલા વગર રહેવાયું નહિ.

'ચોમાસામાં મોટર બંધ થઈ છે અને ખાડું-દમણિયું' પણ ન ચાલે. અને આ છોકરું

માટેની અભિરચિતે સંતોષી છે. પ્રેમ, વાતચત્તી, ઇત્યાદિ અદ્યત્ત લાભજીઓને નિહાંપ રીતે વહેવાનો માર્ગ કરી આપીને તેમણે નારીવદનું જીવન કૃતાર્થ કર્યું છે. ગીતોએ કન્માઓને જીવનની આરાઓ આપી છે, યુવતીઓને વર્તમાન જીવનનો રસ આપ્યો છે, વૃદ્ધાઓને વહી ગયેલાં જીવનના સુમધુર રમરણો આપ્યાં છે. વ્યવહારના તાપ વચ્ચે વિચરી રહેલી નારીને ગીતોએ માર્ગના વૃક્ષની માફક ધડીબર શીતળ છાયા આપી છે, મધુર ફળ આપ્યાં છે. દૈનિક ધસારાથી કરમાતા પ્રાણને નિજની ચેતન શક્તિથી પ્રકૃષ્ટિત કરી પ્રગ્નજીવનને નવપ્રસ્થિત રાખ્યું છે.

એક દિવસ હું આજુબંદ જતો હતો. વચ્ચે પેટલાદ રેશન આગ્યું. ત્યાં બધાં ગાડીમાંથી ઊતરીને આજુબંદ જવાની ગાડીના પ્લેટફોર્મ પર મયાં. એ નાના રેશન ઉપર ભજિયાની સાઈકલ લારીવાળો કરતો હતો. અને એના ખાસ, અવાજથી ભજિયા-સેવની જાહેરાત કરતો હતો.

મારા હખખામાં બાદરણથી પેટલાદ આવેલી ગાડીમાં શ્રાપખડેન બેઠેલાં હતાં, તેમાંના એક ખડેને ત્રણ આના આપીને પાશોર ભજિયા લોધાં અને કેડમાં લીધેલા નાના છોકરાને ખાવા માટે તેમાંથી ભજિયું આપ્યું. આ વખતે તેનો ભાઈ તેની પાસે ઊભો હતો. તે ઠીક ઠીક ભણેલો હશે એમ તેના પોશાક અને રીતભાત પરથી લાગતું હતું. પેલા બાળકે ભજિયું મોંમાં તો મૂક્યું,

કુશળ સમાચાર જાણીને જેવો આનંદ થયો હતો તેવો આનંદ માતા કૃષ્ણના કુશળ સમાચાર જાણીને પામ્યાં એમ કહીને કવિ ગીત પૂરું કરે છે.

પાટણના કવિ ભાલજીનું આ ગીત પચાસ વરસ પહેલાં કાઠીઆવાડના એક ખૂણા સુધી પહોંચ્યું હતું. લોકજીએ ચડેલાં નરસિંહ મહેતાનાં પદોની બાબતમાં થયું છે તેમ સીઓની જીએ રમતાં રમતાં આ ગીતની ભાષા પણ અર્વાચીન રૂપ પકટતી ગઈ હશે એમ લાગે છે.

આ અને આવાં બીજાં ગીતોએ અશ્વર-સાનથી વંચિત રહેલી સીઓની સાહિત્ય

લઈને ચાલવાનું થી રીતે હાવે ? ' એ બાઈએ ઉત્તરે વાળ્યો.

મેં પૂછ્યું : ' આ સાથે જીભા છે તે તમારા સગા છે ? '

બાઈએ કહ્યું : ' હા, એ મારા બાઈ છે. '

મેં કહ્યું : ' તમે બંને જુવાન છો. સાથે ખીનું કંઈ વળન નથી. અને કસાક પહેલાં ઘેરથી નીકળ્યાં હશે; એટલામાં આ બનિયાં લીધાં તે વળી આ નાના ધાવણા હોટરને આપો છો. તમે ત્રણે છો કે બનિયાં કેવાં હોય છે ? એમાં તેલ કેટલું ખરાબ હશે, લોટ કેવા સહેલો હશે, અને એના બનાવનાર કેવા હશે એના વિચાર ક્યો ? આવો બોરાક ખાય, તો સામે માણસેય મદિા પડે. અને તમે તો આ નાના હોટરને આપો છો. '

મેં કહ્યું : ' એ રો ત્યારે શું કરીએ ? ' બાઈ બોલો.

મેં કહ્યું : ' ઘેરથી નીકળતી વખતે કેમ વિચાર નહિ ક્યો કે હોટર રસો ત્યારે શું કરશું ? નો ખાવાનું આપવું હતું તો ઘેરથી બનાવીને કંઈ લાવવું હતું ને ? પણ આવો મદિા બોરાક ખવાય ખરો ? '

બહેન કહે : ' ઘેરથી લાવીએ છીએ તો મુલો ખાતો નથી. '

મેં કહ્યું : ' એવી મા કેવી, કે ભૂના હાથનું તેનો જ હોટરો ન ખાય ? '

એટલામાં ખંભાતની માડી આવી. બધા તેમાં બેઠાં. એ બહેન બેઠી, તે આનર્મ્યે હું પણ બેઠો. માડી ઉપડવાની સીટી વાગી. હોટરે અચાનક પાણી માંચું. બહેન કહે : ' જમ્યું, આ તો માડી ઉપડી અને હોટરને પાણી પાવાનું રહી મધું. '

મેં કહ્યું : ' દહા વાર છે. (પેલા બાઈને કહેછીને) આ મામો નગ છે. જાઓ અને લોટામાં પાણી ભરી લાવો. '

બહેન કહે : ' લોટો લેવાનું ભૂલી ગયાં. '

' બંને જામી ભૂલી ગયાં ! ' મેં પૂછ્યું.

' ઘેરથી નીકળતી વખતે મને શાં આવ્યું હતું, પણ ટ્રેન ડિપડી જતી એવું લાગવાથી મારા બાઈએ કહ્યું કે લોટા વગર ચાલશે. પેટલાદ રહેશે નગ છે, અને હમણું પહોંચીશું. ' બહેને સાચી વાત કહી દીધી.

' પણ હોટરો લોટ જાય તો શું કરો ? ' મેં ફરી પૂછ્યું.

' આ તો ખરા છે. બધું પૂછપૂછ કરે છે. આટલી બધી ખબર અમને ન પડી. ' બાઈના અવાજમાં કંટાળો હતો.

મેં કહ્યું : ' તમે બોરસદ થી રીતે જશો ? અમાસથી મોટર જતી નથી. '

બાઈ કહે : ' મોટર માડું છે. હવે થોડા દિવસ પર દું મલો દતો ને ! '

મેં કહ્યું : ' મારા મિત્ર કહેતા હતા, કે પરમીટની તકરારને કારણે તે ત્રણ દિવસથી બંધ છે. '

બહેને કહ્યું : ' ત્યારે બાઈ, આપણે આજુબંધ થઈને બોરસદ જઈએ. '

એટલામાં અમાસ રેશન આપ્યું. અને સામે થોડામાડી ઊભેલો બેઠો બંને જીનરી પડ્યાં. સાથે બેઠેલા મિત્રે કહ્યું કે : ' આ થોડામાડીવાળા જંતુદીક બને રૂપિયા બોરસદ જવાના લે છે. '

મારા મનમાં અનેક વિચાર આવવા લાગ્યા. આ જુવાનીઓને થી પડી છે ? ત્રણ દુ ઇ ગાઉ ચાલેને ઘેરથી બોરસદ જઈ આખ્યાં હોત, તો એક પૈસાનેય ખર્ચ ન થાત. ચાલવાની કસરતથી મગજૂર થાત, અને વેળાસર ઘેર પહોંચી ગત. એટલું ચાલવાનું હોડીને માડીમાં આવ્યાં ! હવે અમાસથી બને રૂપિયા થોડામાડીને ખર્ચ કરશે, રસ્તામાં નકમો નુકસાનમારક બોરાક લઈ સરીર ખમાશે, અને પૈસો ખર્ચશે ! આમ તો રૂપિયાનું પાણી કરશે અને તે પૈસા મેળવવા અનેક કંધામગા ધંધો કરશે.

(૧) વીણાનો આપઘાત

વીણાની સંગાઈ તે બાર વર્ષની હતી ત્યારથી રમણીકે સાથે રહી હતી. રમણીકે તે વખતે અંગ્રેજ છટ્ટા ધોરણમાં ભણતો હતો અને વીણા અંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણમાં હતી. બન્નેનાં ઘર ન્યાતમાં કુળવાન અને પ્રતિષ્ઠિત ગણાતાં હતાં. વીણા ભણવામાં હોંશીયાર હતી એટલે સોળ વર્ષની થઈ ત્યારે મેટ્રિક ક્લાસમાં આવી.

રમણીકે પૈસાદારનો પુત્ર હોવાથી લાઠી લગાવેલો હતો, તેથી ભણવામાં આગસુ હતો અને શુદ્ધિમાં મંદ હતો. છટ્ટા ધોરણમાં એ એ વાર નાપાસ થયો; પછી મેટ્રિકમાં પણ એ વખત નાપાસ થયો. દરમિયાન વીણા એની સાથે આવી પઠોળી. રમણીકના પિતાએ હવે રમણીકને આગળ અભ્યાસ કરાવવાનો વિચાર છોડી દીધો. તેના શિક્ષકે પણ એને એ બાબતમાં પ્રોત્સાહન આપતા હતા. વીણાના માતાપિતા આમ તો છેક જુના વિચારના હતાં. પણ રમણીકે નાપાસ થયા કરે અને વીણા આગળ ભણે એ કેમ અને ? રમણીકને એના પિતાએ પોતાના વેપારમાં જોડ્યો, એટલે વીણાનું ભણવાનું એના માતાપિતાને ન છૂટકે બંધ કરવું પડ્યું. રમણીકને પોતાના ધંધામાં યશસ્વત્તામાં તો કંઈ ખાસ ધ્યાન હતું નહિ; પૈસા પુષ્કળ હોતો, માઆપને અને સગાંસંબંધીઓનો તે લગાવેલો હતો, શાળામાં ઝાઝો ભણતો ન હતો અને ત્યાંના ભાઈબંધ દોસ્તાં સારા અભ્યાસ ન હતા. શાળાના શિક્ષકને તો એના ચારિત્ર્ય બંધારણની કંઈ ખબર પડી જ ન હતી. ઘેર શીખવવા આવનાર શિક્ષક પોતાનો નિયત પગાર લઈને બીજા ઘરાની પરવા રાખતો નહિ. રમણીકના અંગત જીવનની પંચાતમાં એ પડતો નહિ. પરિણામે રમણીકે સ્વચ્છંદી બન્યો. ધીમેધીમે તેના

આપણો સમાજ

તોફાન અને નાશાયકી વર્ષાં ગયાં. વીણાની મેટ્રિક બેઝેનપણીઓને પણ તે ત્રાસ રૂપ બન્યો. વીણાને લાચારીએ ભણવાનું છોડવું પડ્યું હતું, પણ શાળાના શિક્ષકોના સતત સહવાસથી તે વાંચનદારા પોતાનો અભ્યાસ વધારી રહી હતી, વીણા હવે અઠાર વર્ષની અને રમણીકે બારીસ વર્ષનો થયો હતો. આ વર્ષે તેમનાં લગ્ન લેવાનાં હતાં. રમણીકનાં તોફાન એતે દુરાચારની હકીકત વીણાના ભણવામાં આવી હતી એટલે એનું મન એના ઉપરથી ભ્રમી ગયું હતું. એણે એકે દિવસે પોતાની માતાને હિંમત કરીને મનની વાત કહી. માતાને તો આઘાત જ લાગ્યો. પિતાએ માતા પાસેથી બધી વાત સાંભળી. એમને આ સંબંધ હવે બહુ રૂચતો ન હતો. પણ અઠરા વર્ષથી કરેલી સંગાઈ, મનમુખરાઈ જેવા શીમંત અને પ્રતિષ્ઠિત ઘર સાથેનો સંબંધ, ન્યાતગતમાં અને ઘરનું જીવન રૂચા, આ બધાનો વિચાર કરતાં સંગાઈ તોડવાની તેમની હિંમત આવતી નહિ. વીણાએ અનેક વખત વિનંતી કરી, માતા પિતાને સમજાવવાનો અને તેટલો પ્રયત્ન કર્યો, પોતાની શાળાના કુખ્ય શિક્ષક પાસે આ બધી હકીકત રજૂ કરી, તેમની આજ્ઞા

માતાપને સમગ્રવત્તાનો પ્રયત્ન કરી જોયે, પણે
અધું વ્યર્થ ગયું. ગાત્રીમાં જ ખીન સારા બળેલા
વર મળી શકે તેમ હતું, છતાં કુટુંબની પ્રતિજ્ઞાનો
ખ્યાલ આઠે આવ્યો. લગ્નના ત્રણ દિવસ
અગાઉ વીણાએ પિતાને સમગ્રવત્તાનો કાલો
પ્રયત્ન કરી જોયો, પણ તે સફળ થયો નહિ.
માટીના પૂતળાની મારક વીણા પરણવા બેઠી.
પરણી મધ. લગ્નવિધિ સમાપ્ત થઈ. લગ્ન
પછી સાસરે વીણાને વળાતી. ત્યાં ખીન જ
દિવસે એણે ઘાસતેજ છાંટી આપવાત દયો !
પરંતુ કુટુંબની પ્રતિજ્ઞા સત્યવાઈ !

(૨) મદાલકશ્મીની સુશીલતા

મદાલકશ્મીને નાની મુખી તેનો પિતા મરી
અયો હતો. માતાએ ખડુ દષ્ટિ વેળેને જીજ્ઞેરી
ગોઠી કરી. ચોઢ વર્ષે મદાલકશ્મીને ગાત્રીના
એક કુળવાન ગણાતા ધરતા એકતા એક
પુત્ર ચંદુલાલ સાથે પરણાવામાં આવી.
ચંદુલાલનું પર કુળવાન ગણાતું હતું, પરંતુ
તેનો પિતા અતિશય દુરાચારી અને દલકા
માણસોની સોખનમાં રસનારો હતો. ચંદુલાલ
પણ, ધરતું વાતાવરણ આવું હોવાથી, ન્દાન-
પણથી જ લહેરી હતો. ચંદુલાલનો માતા
પતિથી દયાપણી હતી. તેના પ્રત્યાષાત રૂપે
પુત્રને ખૂબ દાનમાં રાખતી, બદાર રખડે,
માઈનું દોરનારોમાં મળે તેવાં તોફાનો
મચાવે, પણ પેર ચંદુલાલને માનો સખન
ધાક હતો; અને માનો બોલ ઉપાવવાની
તેની દિશ્નત ન હતી. મદાલકશ્મીને સત્તર
વર્ષની વયે સાસરે વળાતી. ચંદુલાલ ચોરીશ્ર
વર્ષનો હતો, પણ કાંઈ રજનો નહિ. બાપ
આટા ઠાટા કરીને અનેક પંખા કરી એકંદરે
ઠીક કમાતો, પણ દુરાચારને લીધે તેનું
બદારનું ખર્ચ થઈ હતું. માતા છાનુંછાનું
બચાવતી-એ રીતે જ્યાંની તેણે પાંચેક
દબર છાના એકા કરી રાખ્યા હતા. એ
નાજીમીથી ચંદુલાલને દાણ ખર્ચતા પૈસા

મળતા હતા. ઉપર સ્વભાવની માતાનો
ચંદુલાલ આ રીતે ચોરીયાઓ હોવાથી તેના
વધુ દાનમાં રહેતો. મદાલકશ્મી આવી પપારથી
જ સાસુએ એને ખૂબ સખ્તાઈથી દાનમાં
રાખવા માંડી. ચંદુલાલ કાંઈ કરી શકતો
નહિ. મદાલકશ્મી અતિશય મરીમ હતી. રોજ
રોજના કલેશથી એ કંટાળતી હતી. ચંદુલા-
લનો અને એનો કાંઈ રીતે મેળ ખાતો નહિ.
સાસુ ચંદુલાલને સાસુનું છૂટું બરમારી માર
ખજાવતી. આથી, હપ્પો અને મારથી એ
ત્રાસી ગઈ હતી. ખીન જગતી તેને મગાઈ
હતી; આમ લગભગ એ વર્ષ સુધી ચાલ્યું

ચંદુલાલની માએ હવે વડુ સાથે લલવાનો
અને ચંદુલાલને તેની સાથે રાપ ઉત્પન્ન
કરાવતો નવો તુરખો શોધી શક્યો. પોતાનો
પતિ દુરાચારી હતો એ તો તે બજુની હતી.
કાંઈવાર સાસુ વડુની તકરારમાં એ મદાલકશ્મીનું
ઉપરાણું લેતો, એ ઉપરાથી એણે પોતાના
પતિ અને મદાલકશ્મી વચ્ચે અપહિત આશ
બ્યારદારની વાત ઉપભવી કાઢી અને
ચંદુલાલને બરમાયો. ચંદુલાલે મદાલકશ્મીને
ખૂબ મારીને કાઢી મૂકી. એની નિર્દોષતાનો
કાંઈ પુરાવો ન હતો અને ગુનાનો સાબીતીમાં
પતિનો દુરાચાર, વડુનું ઉપરાણું અને
ચંદુલાલ તથા મદાલકશ્મી વચ્ચેનો અજમેળ
હતો. એ બધું આજુબાજુના પાઠોથીએને
પણ મદાલકશ્મીના ગુનાના પુરાવા માટે પુરતું
હતું. મદાલકશ્મીની ઠાંઠને દયા ન આવી.

પતિ અને સાસુથી તરછોડાયેલી મદાલકશ્મી
માતાને પેર આવી. માએ તત્કાલ તો રાખી.
પણ આજુબાજુના ન્યાનના નરરાં નિંતાબોર
ધેરાં પાસેથી વાનો સાંભળી એણે મદાલકશ્મીને
પાછી સાસરે મોહલો દીધી. ધણી અને
સાસુએ રાખવાની ના પાડી ત્યારે દાવેપરે
લાગી તેને મદાલકશ્મીએ રખાવી.

હવે મદાલકશ્મીની વિદગ્નતા જમણી

વધી. વચમાં વચમાં તેને સાસરામાંથી કાઢી મુકે ને એ પીયર નય; પીયરથી વળા ધોકેલી મુકે. એમ છ સાત માસ ચાલું. છેવટે કંટાળાને મહાલક્ષ્મીએ પીયરથી સાસરે જવાની ચોખ્ખી ના પાડી. માને ન્યાતળતમાં પ્રતિષ્ઠા સાચવવી હતી. સાસરે જાય તો મહાલક્ષ્મી દોષિત નથી એમ લોકોમાં મનાવવાનું બની શકે. એટલે એણે મહાલક્ષ્મીને મમે તે ભોગે સાસરે મોકલવાનો નિશ્ચય કર્યો. સાસુને તથા ચંદુલાદને પોતે મહામુશીબતે બચાવેલા એ હજાર રૂપિયા આપવાની તેણે લાલચ આપી. આથી સાસુએ વહુને રાખવાનું કબજુ કર્યું, અને મહાલક્ષ્મીને સાસરે મોકલી. સાસરે જતાં રસ્તામાં આવતા મોટા તળાવમાં પડી મહાલક્ષ્મીએ આપઘાત કરી, પોતાના દુઃખી જીવનનો અંત આણેલો અને માતાની ન્યાતળતમાં પ્રતિષ્ઠા સચવાઈ!

(૩) જ્યાં કેમ ફૂગી ?

જ્યાને માટે ગામમાં કાઈ લાયક વર મળ્યો નહિ, એટલે તેને પરગામ પરણાવવી પડી. વર તેના જેટલી જ હિંમતનો હતો. અને તે ઉપર તો શરીરે નિમોલ્ય હતો. સાસરામાં પેસા સારો હતો. કુટુંબ પણ મોટું હતું. એમની શાંતિમાં કન્યાના માતૃપિતાને વરપક્ષે દીક પેસા આપવા પડતા, કારણ કે કન્યાની અછત હતી. તેમાં જ્યા સાત ચોપડી બહેલો હતી અને તેનો વર ચંકરલાલ શરીરે નખળો હોવાથી બીજા કન્યા મળવાની મુશ્કેલી હતી, એટલે જ્યાના માળાપને પાંચેક હજાર મળ્યા હતાં. અઢાર વર્ષે જ્યા સાસરે મધ. થોડું ધણું બહેલી અને મારીને. ત્યાં શહેરમાં ઉછરેલી જ્યા ચાલાક અને હસમુખી અધામાં મળી જાય એવી હતી. પતિની શારીરિક નખળાઈ અને પ્રમાણમાં નાની હિંમતને કારણે એને સાસરામાં સુખ મળ્યું નહિ. છતાં એમ તેમ એ વર્ષ સુસાર

નભાળ્યો. તે પછી ચંકરલાલ મદિ પડ્યો. અને દોઢ માસ પથારી ભોગવી મરણ પામ્યો. ચંકરલાલના મૃત્યુનું કારણ તેની જનમની શારીરિક નખળાઈ નહિ, પણ જ્યાના ખરાબ પમણાં એમ એના સાસરામાં અને ન્યાતળતમાં મળ્યાં.

જ્યા પીયર આવી. માતૃપિતાને પાર વિનાનું દુઃખ થયું, પણ નીરુપાય. હસતી રમતી ચાલાક અંતે શોખીન જ્યા વીર વર્ષે, ઉંચી શાંતિની હોવાથી સદાને માટે વિધવા બની ગઈ. સાસરામાં સખાંતે તો એનું નામ જ મૂકી દીધું. ન્યાતળતમાં પણ ધણીને ભરખી ખાધો એમ ગણાવાથી એ-અણુમાનીતી અને અપશુકનીઆળ ગણાઈ. હવે માતૃપિતાને આ હેંપાસધડી સાચવવાનો ભાર વસમો લાગ્યો. રૂપિયા પાંચ હજાર આપેલા હતા એટલે જ સંતોષ હતો.

જ્યાને પતિના મૃત્યુનું દુઃખ, લાગ્યું ન હતું. પતિ પ્રત્યે એની કુણી લાગણી યાય એવું હતું જ નહિ; પણ વિધવા તરીકે જીવન વીતાવવાનું યસમું લાગ્યું. બહેલી અને શહેરના વાતવરણમાં ઉછરેલી યુવાન છોકરીનું મન આ રીતિ સામે ધીમે ધીમે બળવા કરવા લાગ્યું.

શેરીની બહાર એક દાકતર રહેતા હતા. તેનો કમ્પાઉન્ડર દાકતર સાહેબના ઘરાકોમાં બહુ માનીતો હતો. દાકતર તો થોડા બોલા, જરા તુંડ ચીમજી અને કામ સાથે કામ રાખે એવા હતા, પણ કમ્પાઉન્ડર હસમુખો ને ઘરાકો સાથે વાતચીત કરી રીઝવનારો અને બધાને રાજ રાખનારો હોવાથી દાકતરની ઘરાકી સારી હતી. ભોગભોગે જ્યાની માને એનીમીયા લાગુ પડ્યો. તેને માટે દાકતર પાસે ઈન્જેકશન લેવા માતાને દર ત્રીજે દિવસે લગભગ એક માંસ સુધી જવું પડ્યું. જ્યા પણ માતા સાથે જતી. એ ચાર

કેન્દ્રેશન દાકારે પોતે આપ્યાં, પછી એ કામ કંપાઉં-ડરને સોંપ્યું. હસમુખા, દીપ્પજા અને પરમજી કંપાઉં-ડર અને જ્યાને આ દરમિયાન ઠીક પરીચય થયો. કેટલીક વખત રહાને જ્યા કંપાઉં-ડર સાથે વાતચીત કરવા દવાખાનામાં આવવા લાગી. ધીમે ધીમે જ્યાને આ માણસ પ્રત્યેતું આકર્ષણ વધતું ગયું. પરિણામે એ બન્નેનો પરિચય વધારે ગાઢ થતાં બન્નેનું પતન થયું. ત્રણેક માસ પછી જ્યાને પોતાના સ્ખલનના પરિણામનું ખાન થયું. હવે એ બહુ અભરાઈ માતાને કહેવાની હિંમત ન ચાલી. કંપાઉં-ડરે બનતા કિપાય ક્યો, પણ તે સફળ થયા નહિ. અને વખત પીતતો ગયો, તેમ તેમ જ્યાની મુંઝવણ વધતી ગઈ. છેવટે માતાને જ્યાના દેખાવથી અને ખીછ રીતે ખબર પડી. માતાને સખ્ત આધાર થયો. પતિને વાત તો કરી અને મુનેઆર જાણ્યો પણ એને તો-શું કરી શકાય ! દાક્તરને પણ આ વાતની જાણ થઈ, જ્યાને ઠીક આગ્રમમાં લઈ લઈ તો સમર્પણથી અને ન્યાતમતમાં વાત ચર્ચા અને નાક કપાઈ લઈ. કુટુંબની પ્રતિષ્ઠા તો જાળવરી જોઈએ; એટલે કંપાઉં-ડરની મદદથી જ્યાને ઝડેર આપવામાં આવ્યું અને એ રીતે ઉચી યાતિના ધરની પ્રતિષ્ઠા સચવાઈ !

(૪) રમાએ શું કર્યું

શીમતી વિન્યાસકથી પડિતે એક પ્રસંગ હતું કે Marriage is an incident in life. It is not an end in itself. હમ એ તો માત્ર એક સાધન છે. સાધ્ય નહિ. માનજીવનમાં; તેમાં જે ખારતમાં તો-લખને જ પ્રાધાન્ય આપ્યું છે. એથી જીવનમાં પડેલા આવે છે. જીવનની નિખળતા કે સજ્જતાનો આધાર એના પર જ રખાય છે. આને ઠીક-સીધે સિસિત બંદેનો પણ આમ માનવી કઈ જાય છે. પડેલા ત્યાં, એક સાદા, સાધારણ

ખનાત તરીકે જ લખતું મદત્ત દોષ છે ત્યાં શું ? ત્યાં એ કુમળી કળાઓની કેવી ને કેટલી અવદશા થાય છે, એવું હું એક ક્ષણે આપું.

સંયુક્ત, કુટુંબમાં વહુવારઓનું મદત્ત તો હોતું જ નથી. તેમાં જે વળી બાળવિધવાને તો શું સ્થાન ! એવા એક સંયુક્ત કુટુંબમાં એક બાળવિધવાને જીવન વિતાવવાની કેપરી કસોટી આવી. જેમ તાંબાને તપાવી તપાવીને દીપ-વામાં આવે છે એમ એ પણ કસોટીએ ચડી. ઘરમાં દેરાણી, નેંદાણી, નથુંદ વગેરેમાં ખિચારી પંદર વર્ષની રમા કચ્છાઈ રહી હતી. એમાંએ ઘરનો ધંધો મળૂંરી કરી પેટ ભરવાનું. છતાં પોતે કમનસીબ છે એમ સમજી ને મળે તેમાં સંતોષ માનતી.

પણ હજી તો આટલી વિપત્તિઓથી કંઈ એનો પાર આવે તેમ ન હતું. દિવસની મીઠી નજર એના પર પડી ચૂકી હતી. ગમર રમા તો કંઈ સમજી ન હતી. એક દિવસ ધરનાં સર્વે ક્યાંઈ જમવા અમેસાં. મુજ કાંઈમાં વિધવાને તો જવાનું દોષ જ નહિ, એટલે ધરનું કામ રમાને સોંપી કુટુંબ રવાના થયું. એમાં તનો લાભ લઈ દિવર કંઈ કમિ પાછો આવ્યો અને રમાનું રજું સધું નસીય નટ કરતો ગયો.

એ વાતને મદિનો થયો ત્યારે બાળક રમાને જાણ થઈ કે પોતે દિવરના પાપનું રજ બોગરી રહી છે. ગમર બાળક શું કરે ? એણે રૂવે પડવનો વિચાર ક્યો. પાણી ભરવાને જાહાને એ તો રૂવે પડેલાં ને દરિયું સ્થરણ કરી કંપસાખું. ગામડા ગામનો પડોતો ને કોડે કુરો. ગામને પાણી પણ એ રૂવો જ પૂરું પાડે, ને અખાખિયા જીવનું આધાસન કરી મીઠી ગાદ પણ એ જ આપતો. પણ એણે જે ત્યારે નિરંય કષ્ટ રમાને ન સંમૂરી. આસપાસની પનિદારીઓના કાળાટપી આખ-સોએ રમાને જાગર કારી. પણ એ જાણ ક્યાં અને ઠીક સંધરે ? એક સેવામણિ અને

નિસ્વાર્થી યુવાને તેને વડોદરાના કોરેલી
'આગમાં પહોંચાડી દીધી.

સંસ્કારી રમાને ત્યાં જીવન અકારં થઈ
પડ્યું. સંચાલકોએ તેને ફરી લગ્ન કરવા
સમર્થન આપ્યું અને એક દૈનિક પત્રમાં એ વિષે
જાહેરાત પણ આપી. આવી જાહેરાતોમાં તો
અરજીઓના શું યોગ ? જેને નાતમાંથી કન્યા
ન મળતી હોય તે તો પૈસા આપીને પણ
લગ્ન થાય. એ રીતે એક કુટુંબે પોતાના
ખાનદાન નથી રાતે માટે આ કન્યા પસંદ કરી.
રમા જોગી, જોગી ને દેખાવડી હતી. સંચા-
લકોએ તેમને રમણી પરિસ્થિતિથી વાકેફ કર્યા
અને આવનાર બાળક તથા રમાને કંઈ પણ
કષ્ટ ન પડે તેની બહેનરી દીધી. એ રીતે
રમા ફરીતે એક વાર સાસરે આવી. સોમાએ
દેવતા પણ સુભાગ્યે સારા સ્વભાવના અને
ખાનદાન હતા. તેમની દુકાન ધમધમકાર ચાલતી.
એને રમાને કોઈ વાતે ય ઝોણું ને આવે તેની
એ કાળજી લેતા. રમા પોતાને સંપૂર્ણ સુખી
માનતી.

એ વાતને પણ આજે દસ વર્ષ વીતી
ગયા છે. આજે રમા પાંચ બાળકની માતા
છે. એક વેળા દુકાનમાં ભાઈઓ ભાઈની
તકરાર થઈ. પરિણામે રમાના પતિ દુકાન-
માંથી છૂટા થયા. રમા ચાલક અને શુદ્ધિરાણી
હતી. સુખના વખતમાં પતિએ દાગીના તથા
ધરખાર પણ કરાવેલાં. દુઃખમાં પણ રમાએ
પતિને અનેક રીતે ઉપયોગી થવા કમર કસી.

તમે પચીસ રૂપિયા લાવશે તો એમાં
ચોથે હું મારા પાંચ બાળકોની વ્યવસ્થા કરી
લાઉં. હું પણ કામ કરીશ તમારે જોઈએ તો
મારાં દાગીના કપડાં તમામ વેચીને ધંધો કરી
લાઉં કરો.

અનેક વચનો છતાંયે પાંતદેવ કાયર
નીવડયા. તેમણે મનની વાત છુપાવી. ઉપરથી
જોળણથી અને કંગાલિયતનો દેખાવ કયો.
મિત્રોને છૂટાછવાયા પૈસા આપી રાખ્યા, અને
એક કમનસીબ દિવસે, રમા, અને એનાં
નાનાં નાનાં પાંચ બાળકોને નિરાધાર છોડી,
એ કમાવાના કાયર પતિએ ધરતો ત્યાગ કયો.
એ નાસી ગયા. આજે છ મહિના થયાં એમનો
પતો નથી. બહાવરી ને વિહવળ, નિરાધાર
રમાએ ધણી યે કાંઈ મામાં, પણ ક્ષો કરનાર
પતિ પાછો આવે છે ?

રમાએ દૈનિકપત્રમાં ને બધે જ જાહેરાતો
આપી. પોતાના દાગીના વેચી એને શોધવામાં
પાછીની મારફતે પૈસા વાપરી ખાતર ઉપર
દિવેલ ક્યું. હવે એ અસહાય ને નિરાધાર
બની ધરતે ખૂણે બેસી આંધુ સારું છે ને
બાળકોને ઉછેર છે.

હવે તમે રમાને શું કહેશો ? એ ત્યજતાય
નથી ને વિધવા થે નથી. કે નથી એ સાચી
સોબાઅવતી. પાંચ પાંચ બાળકની માતાએ
શું કરવું ? એણે કયા કાનૂનનો આશરો લેવો ?
લક્ષ્મિકેદનો કાનૂન પણ એને શું અપનો ?
એ એના ગભરૂ પાંચ બાળકોને ચૂરડીને કયાં
ભાય ? પ્રથમ તો આપઘાતનો રસ્તો યે સૂઝ્યો
હતો. પણ હવે ? એ મરે તો એનાં બાળકસમજી
બાળકોનું કોણ ? એ તો પડી હોલામાંથી
ચૂલામાં. એનાથી તો ન મરાય કે ન જીવન
જીવાય. એણે શું કરવું ?

હિન્દુ સમાજમાં આવાં કેટલાં કરપીણ
કૃત્યો કરનારા, કાયર ને મર્યાદાગ્રામી પતિદેવો
હશે ? સમાજમાં આવી વ્યક્તિઓ માટે શું
વ્યવસ્થા છે ? એમને માટે કયા કાનૂનો અદા-
લતે કે સમાજે ધડયા છે ? (ચોખ્ખાબલ)

શ્રી-જીવન માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬ છે.

યૌવનને ઉખરે પગ મૂકતી

કન્યાને પત્રો

લેખક:

શ્રી. પુરાતન ધ્રુવ

(ચિ. બદેન,

૧૬ વે થોડા જ સમય પછી દહાચ તારે વિવાદસંબંધ બંધિયાની તારે તેજારી કરવી પડશે.

જીવનમાં સદુચી અમલ્યનો મુબંધ બાંધનાં પદેલાં તારી પાસે એ સંબંધ વિશે કંઈક માહિતી હોય એ આવશ્યક લાગે છે; એટલું જ નહિ, સમાજમાં તે પછી તારે સાવ જુરુ રીતે રહેવા-વર્તવાનું હોય છે, એને વિશેની સમજણ પણ નમે મળે જાય તો સારું; એવા વિચારથી પ્રેરાઈને પત્રો દ્વારા કેટલીક માહિતી તને આપી દેવાનો મારો ઇરાદો છે.

સૌથી પહેલી વાત તો એ સમજી રાખવાની છે કે, આપણી ઉખર જેમ જેમ મોટી થતી જાય છે તેમ તેમ શરીર અને મનમાં પણ થણા ફેરારો થવા જાય છે. તારી જ વાત કરીએ. તું નાની હતી ત્યારે કેટલી તોરાણી હુશી, રોંગી ને રમતિયાળ હતી? ખરૂં તો જમણપણમાં તું રોજ નવાં નવાં નાટકો કરતી અને બાને ખૂબ પસંદગતી. એ બધું જ તો તને શેનું શાદ દોય? પણ સંભારતાં તો તને એમાંનું થોડું તો શાદ આવશે.

અત્યારે એ બધાં તોરાણો ને રમતિયાળપણું શાદ કરીય, ત્યારે તને દહાચ હસતું આવતું હશે, કે 'મેં પણ ખરાં તોરાણો ખર્ચે છે!' પણ બાળપણમાં તો સદુ એવાં જ દોય. હવે તું મોટી ને સમજણથી થઈ છે એટલે તને કેટલીયે જાગતમાં શરમ ને સંકોચ થાય છે. તું પહેલાં તો તમાકાનું જ અમે તેની સાથે વાતો કરતી ને લડી પણ પડતી. પરંતુ હવે, અત્યારે તને એટલી છૂટ નથી રહી. તને કંઈક વધારાનું જ્ઞાન થયું હોય એવું શરમાળપણું હર પ્રસંગે શાદ કરાવતું લાગે છે કે, તારાથી હવે જલ્દી જોડણી દસાપ નહિ, વધારે પડતી ધોંગામતી થાય નહિ. તું ઉખરમાં મોટી થઈ છે તેની આ નિશાની છે. એટલું તારે શાદ રાખવું કે આપણામાં જે જે ફેરફારો થાય છે એ બધા જ કુરતો-કંધરે નહીં કરેલા કેમ પ્રમાણે જ થાય છે. તેમાં કંઈ જ નવું કે અસ્વાભાવિક નથી હોતું.

તું નાની હતી તે વખતના ને આજના શરીરમાં ફેરા ફેરા ફેરફારો થયા છે તેની તને ખબર પડે છે કે કંઈકની ફેરી કરામત છે કે આપણે સાવ નાનાં દોષોએ છીએ તેમથી ખૂબ મોટાં ઘટ્ટોએ છીએ, તો પણ આપણને ખબર જ નથી પડતી કે ફેરી રીતે આપણામાં બધા ફેરફારો થયા! પણ તું ચાંતિયી નિચાર કર. તો તને સમજશે કે તારા શરીરમાં ને સ્વભાવમાં થણા ફેરફારો થઈ ગયા છે. શે, શાદ હું જ તને ગણતી આવું.

સૌથી પ્રથમ તો તારા માથાના વાળ સાવ નાના દળા તે લાંબા મળના થઈ ગયા છે. ખરૂં ને? ને એ વાળ પહેલાં તો તું ઠાઉં વાર હોતે ન દેલો એમ જ યજ્ઞાવતી, પણ હવે? હવે તો નિયમિત મુશ્કીલાર તેજ ને પેમે શરસ દાંડો લઈને ચરીસા સામે બેસીને રસાઝ સુધી સેંથી ને પાંચી પાડ્યા જ કરે એ ને વચ્ચે માથે નકામ છે ત્યારે તો ખરેખરી રસાઝ વધારે લીતે છે. માથાના અંબોડાની

અંદર સુંદર રૂઝ અથવા તો રૂઝતી વેણી બાંધીને ફરવાનું તને બહુ મન થાય છે. એવું મને થવાનું કારણ કહું ? તું મારા પર ગુસ્સે ન થાય તો કહું—જો, સાંભળ, વાત એમ છે કે તારી સામે ઘણા છોકરાઓ જુએ તો તને બહુ અમત પડે છે, ને તને મગ્ન આવે છે. તું પૂછીશ કે માયામાં વેણી બાંધીને વટથી ફરીએ ને બધા આપણી સામે જુએ એમાં શું ખોટું ? પણ, ખોટું ખરું શું એની વાત જવા દે. તારા મનના જીંઘણમાં એવો ભાવ હોય એ સ્વાભાવિક છે, કે બધા મારી સામે જુએ, ને હું કેવી સુંદર છું એનો ખ્યાલ કરે !

આવા જ વિચાર તું જ્યારે અરીસો લઇને માથું ઝોળવા કે આડ્યાંદરો કરવા બેસે છે ત્યારે પણ તારા મનમાં હોય છે. તને ખબર પણ ન પડે એવી રીતે આ વિચારો ઝડપથી આવીને પાછા જતા રહે છે. ને તું પણ ઉપર ઉપરથી તો એવો જ પ્રયાસ કરતી દેખાય છે કે તારા મનમાં પસાર થઈ રહેલા વિચારોને કાઢીને કાઢી ન જાય તો સારું !

પણ, તારો શારીરિક વિકાસ આ ઉંમરે એટલો ઝડપથી થાય છે કે તારું મન એની સાથે પૂરેપૂરું કદમ મિલાવીને ચાલી જ નથી શકતું. એટલે તારે તારા શરીરમાં ને કંઈ ફેરફારો થાય તે વિષે જે વિચારો આવે તેને છૂપાવવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. પણ જાને કે બાપુજીને તેને વિષેતા ખુલાસા પૂછી લેવા. તારા શરીરમાં આ ઉંમરે જે જે પરિવર્તન થાય છે તેમાંનું કંઈ જ છુપું રાખવા જેવું નથી, એ તું ચાલ રાખજે. ઇશ્વરે આપણને શરીર આપ્યું છે. તેમાં સુંદર આત્મા વાસ કરે છે. એ શરીર ને આત્માનું હિંમતથી ને મર્દાને શોભે, એવી રીતે જલ્દન કરવું એ મુખ્ય તરીકેની આપણી પ્રથમ ફરજ છે. આપણા શરીરમાં નવા નવા ફેરફારો થાય છે ત્યારે જુદાં જુદાં અંગોનો ઝડપથી વિકાસ થઈ

રહેશે હોય છે. એ બધાંય અંગોને આપણે વારંવાર અડકવું નહિ, એટલું જ નહિ, આપણા શરીરને બીજા કોઈ વ્યક્તિ એ પણ સારું નહિ, એ વાત ખાસ લક્ષમાં રાખવી.

આપણે જ આપણા શરીર સાથે રમત કરીએ કે બીજા કોઈ કરે એ જરા ચે સારું નથી, આમ યાદ આપવાનું કારણ તું સમજી રાખજે, જેથી ગેરસમજ ન થાય. ને તને આ ઉંમરે નાનાં બાળકોને તેડીને ફરવાનું કે બાળકને છાતી સરસું દેખાવીને રમાડવાનું બહુ મન થતું હશે. આ એક સાવ સ્વાભાવિક ઈચ્છા છે. પરંતુ એવી ઈચ્છાને કદી છૂપી રીતે કાઢીથી ડરીને બહુત ન કરવી. વધાવ કરવાનું મન થાય જ તો સહુની વચ્ચે બાળકને વધાવ કરવું, પણ મનમાં છૂપી રીતે કાંઈ પણ કરવું એ આપણાં શરીર અને મનને નુકસાન કરતાડું છે એ ન ભૂલવું.

આને તો આટલું જ ખસ છે. મારા પત્ર પરથી તને કોઈ પ્રશ્ન મનમાં થાય તો જશ્વર પૂછજે. એ જ—

[૨]

ચિ. બહેન,

તારો પત્ર મળ્યો. તે મને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે ‘મને સુંદર દેખાવાનું મન થાય છે તેનું કારણ શું હશે ? ને સુંદર દેખાવાનો પ્રયત્ન કરવો એ સાફ કે ખોટું ?’ તારા આ બંને પ્રશ્નો મને ગમ્યા છે. આ પત્રમાં તને એના ઉત્તરો આપવા પ્રયત્ન કરું છું.

તને સુંદર દેખાવાનું મન થાય છે એ સ્વાભાવિક છે. તારી આ ઉંમરે એવું મન થાય જ. તે ફક્ત માયામાં લણીવાર ગુપ્ત્યાં છે. ખરું ને ? એ ફક્તી કથા સમજવા જેવી છે. એના ઉપરથી તારી સ્થિતિની પણ કલ્પના આવી શકશે.

ફક્ત કેવી રીતે કહે છે એ તું બોલે છે ? તને સાવ-દુંકમાં એ વાત કહી હતી. કોઈ

પણ બીજાની અંદર ઉગી નીકળવાની યક્તિ રહેલી હોય છે. એ બીજાને માટીમાં દબાવીએ ને થોડું પાણી રેડીએ તો બીજામાંથી અંદરે ફૂટી નીકળે છે. પછી તેમાંથી મોટા છેડા બને છે. છેડાને ઠગાએ આવે, ને ઠગાએની પાંદડીઓ ખુલી શાય તે ફૂલ ! તું નાની હતી ત્યારે ફૂલની ઠગા જેવી હતી. હવે તું મોટી થઈ એટલે ઠગા મટીને ફૂલ બની છે.

ફૂલમાં ધું ધું હોય છે ? પાંદડીઓ અને તેની વચમાં નાની પાતળી પોથી નળી જેવું હોય છે—જેને સ્ત્રીકેસર કહે છે, ને બાજુમાં બીજા પાતળી દાંડી હોય તેને પુંકેસર કહે છે. બધાં જ ફૂલોમાં આવી રચના હોય છે.

પછી તેં કદી વિચાર કર્યો છે કે ફૂલો આપણને શા માટે બને છે ? જ્યે હું તને કહું, એટલે તને પણ મારી વાત સાચી લાગશે.

પહેલાં તો ફૂલમાં સુગંધ હોય છે. પછી ફૂલમાં કુમાર, રંગ ને સંદરતા રહેલી છે. ફૂલમાં ઠોણ જાણે જેવું થ પણ એક આકર્ષણ રહેલું છે, તેથી સડુને મળે છે. આ બધું ફૂલમાં ઠોણે મૂક્યું હતો ! ફૂલ મુદર, સુગંધ-વાળું, ને રંગીન ન હોત તો એવું ધું શાત એની તને ખબર છે ! આપણે બધાં જુએ મરી જાતા. તને મરી કે કેમ એમ ?

જો, આપણે જે બોરાક બાઈએ છીએ તે પઉં, ખાજરી, જુવાર વગેરે બધાં જ ધાન ઉગે છે ત્યારે પ્રથમ એના છેડ ઉપર ફૂલ થાય છે. ને મુદર ફૂલોમાંથી પછી ધાનના ટાણા પાડે છે. આપણું જમ તે ફૂલમાંથી પાડીને થયેલાં ફળ જ છે, એ તું જાણે છે !

તને આમર્ષ થશે કે આ નાનાં સરખાં ફૂલોમાંથી તે વળી ફળ થી રીતે થતાં હશે ! પણ ફૂલમાંથી ફળ બનાવવાનો કુદરતનો એક ક્રમ જ છે. જમનમાં જડ અને ચેતન એવી બે પ્રકારની વસ્તુઓ છે. તેમાં જડ વસ્તુ જેમની તેમ જ પડી રહે છે, ત્યારે ચેતન-

વાળી વસ્તુઓ પોતે પાંચરે છે ને ફાંસે છે, ને પોતાના જેવી જ બીજા વસ્તુને પેલા કરે છે. ફૂલ એ ચેતન વસ્તુ છે. તેમાં જીવ છે, તેથી તે ફૂલ રૂપે ઉગી નીકળે છે.

ફૂલની રચના જ કુદરતે એવા પ્રકારની કરી છે કે તેમાંથી ફળ નીપળે. ફૂલની મુદરતા, સુગંધ, ને રંગ—એ બધાની આકર્ષણને મધમાખી, પંતખિયા, નાની ચક્લીઓ ફૂલ તરફ દોડતાં દોડતાં આવે છે, ને ફૂલ સાથે જાણે જૂન તોડાન મસ્તી કરતાં હોય તેમ ફૂલની ઉપર બેસે છે. ને જાનંદ કરીને ફરીથી ઉડે છે, એ વખતે ફૂલને પણ મજા પડતી લાગે છે. જાણે ફૂલ પણ તેની સાથે દસવા ને રમવા લાગે છે. ત્યારે ફૂલમાં એક પ્રકારનો ચીકણો રસ, ગરવા માંડે છે. મધમાખી તરત જ ફૂલની ઉપર બેસીને તેનો મધુર રસ ચૂસવા માંડે છે. એ ફૂલનો મધુર રસ તે જ આપણું મધ છે.

ફૂલના આકર્ષણથી બેઠાંબેઠાં મધમાખી તે મધ-લેવા જાય છે, પણ ફૂલ ઉપર માખી બેસે છે ત્યારે કુદરતે નિર્મોણ કરેલી એક સરસ ક્રિયા આપોઆપ જ બની જાય છે ! મધમાખી ફૂલ ઉપર બેસીને પોતાની નાની મુદર-વડે ફૂલની વચ્ચેની દાંડીમાંથી રસ ચૂસવા માંડે છે ત્યારે તેના પગ ઉપર ચેરિલી પુંકેસરની નાની દાંડી ઉપરની બહુ ખારીક ચોડી રજ સ્ત્રીકેસરની પાતળી પોથી નળીના છેડા ઉપર ચડકી જાય છે. ખસ, એ રજ અડકાનાં સાથે જ સ્ત્રીકેસરની પોથી નળીની અંદરના ચીકણા રસની સાથે નીચે ઉતરીને ફૂલની દાંડી સાથે પડોંગી જાય છે. ત્યાં ધીમે ધીમે ફળ તૈયાર થવા માંડે છે. વળી મધમાખી એક ફૂલ ઉપરથી ઉડીને બીજા એવા જ ફૂલ ઉપર જઈને બેસે છે ત્યારે જો એ ફૂલના સ્ત્રીકેસરને પુંકેસર ઉપરની ખારીક રજ ન અડકી હોય તો મધમાખીના ડુંવાડીવાળા પગે ચોડી રહેલી પડેલા ફૂલની રજ બીજા ફૂલમાં

પરીએ તે તે સ્ત્રીસરની હાંસીને આજે, હો અને તરતે તેનું ક્ષણ બંધાય છે.

કુદરતે કેવી સરસ ગોઠવણ કરી છે ? ત્યારે કૃષ્ણની અંદર ક્ષણ બંધાય એવી રસ આડી જાય છે ત્યારે કૃષ્ણનાં બહારનાં રંગ-રૂપ, સુગંધ બધું જ સોસરવા મીડે છે. કારણ, કૃષ્ણમાં મધમાખી કુદરતનું નક્કી કરેલું કામ કરી જાય એટલા પૂરતું જ કૃષ્ણને સુંદર, સુગંધીત બનાવેલું છે. માત્ર સહુની આંખોને જોવું મગે, કે સુંઘવું મગે એ માટે કેઈ કૃદ્ધતી રચના નથી થઈ.

તે તને કહું કે તું નાની હતી ત્યારે કૃષ્ણની કળી હતી. હવે તું કૃષ્ણ થઈ છે. તેથી તારા વાળ, આંખો, હાંત, બાવ, છાતી, હાથ, પગ એ બધા જ અંગો સુંદર, ભરાવદાર ને શાદીલા થતાં જાય છે. તું નાની હતી ત્યારે તો કેવી સાચ કુખળી, પાતળી હતી ? અને હવે ! હવે તો તારા બધા જ અંગોમાં પેલી કૃષ્ણની સુંદર પાંખડીઓની માફક સુંદરતા ને આકર્ષકતા આવતાં જાય છે. કુદરતે તારામાં આ બે ગુણો મૂક્યા છે. તેથી તને સુંદર દેખાવાનું, ગાવાનું ને રૂપ કરવાનું, આજકાલી સાથે જોલ કરવાનું સ્વયં કરવાનું મન થાય છે. તારી ઉમતી ઉમર છે, તેથી તને આવું બધું મગે એ સ્વાભાવિક છે. ને સુંદર દેખાવાનો. ક્યતલ કરવો એમાં પણ કંઈ જોડું નથી. પરંતુ સુંદર કેવી રીતે ચલાવ એ વિષે કોઈ સ્પષ્ટ કે ચોક્કસ માપ આપણી પાસે નથી રહ્યું. તેથી સુંદરતાને નામે આપણે કેટલુંયે ન કરવાનું કરીએ છીએ. આપણે કૃષ્ણમાં ને સુંદરતાને ઇચ્છીએ છીએ તે તો કુદરતે આપે આપ જ પ્રગટ કરેલી છે. પરંતુ આપણે તો માનવી એટલે ભુદિવાળાં પ્રાણી ! ભુદિયી સુંદર દેખાવાના કંઈ કંઈ રસતાઓ શોધી કાઢ્યા છે, ને બંગડી, ચાંદી તથા વસ્ત્રોથી દેહને શણગારવાની બમરાળી રીતને સુંદરતા માનતા થઈ ગયા છીએ. પણ બહેન ! સુંદરતા તો

કુદરતી વસ્તુ છે. આપણા દેહ અને મનને સ્વચ્છ રાખીએ એટલે આપણમાં આપોઆપ જ સુંદરતા પ્રગટે છે, એ યાદ રાખવું, આને ધણ કરે છે, એમ સુંદર દેખાવા માટે સુમધીવાણું તેમ માથામાં નાખીને પટિયાં પાડવાની કે મોઢે પદ પાકીરના લપેટા કરવાની કે ઢોઢે લાલ રંગ ચોપડાવાની કેઈ જ આવશ્યકતા નથી. આવું બધું કરવાથી સુંદર દેખાવાનું છે એ તો સ્વર્ણી ને વીકારી પ્રજાએ જોઈ કરેલી એક ભ્રમણા જ છે. માટે તું સુંદરતા અને સાદાશમાં નેટલી સુંદરતા રહેલી છે, એ બધી જ પ્રગટ કરને, પણ આજના બનાવટી સુંદરતાના રવાડે ન ચડીશ.

ને સાથે સાથે તું એ પણ વિચારજે કે તારે સુંદર શા માટે દેખાવું છે ? કુદરત કૃષ્ણને સુંદર શા માટે બનાવે છે, એ તો તું સમજી ગઈ છે ને ! એવી જ રીતે તારે પણ કુદરતે અધિકૃત મર્યાદામાં રહેને જ સુંદર બનવાનું ને દેખાવાનું છે. કુદરતે, ધૃત્વે આ જગતમાં સંપૂર્ણ અનેક કામોમાંનું એક ધર્મ અમલનું કામ સોંપેલું છે તે આ છે : આપણે ભુદિયાળી છીએ, આપણી પાસે ભાવનાવાણું હૃદય છે, આપણે બીજાની સાથે પ્રેમથી હસીએ છીએ, પ્રેમથી બોલીએ છીએ; એ આપણી સુવાસ છે. કૃષ્ણની સુવાસથી જેમ તેની પાસે મધમાખીઓ ટેળે મળે છે, તેમ આપણી હૃદયની સુવાસથી આપણા પરિચયમાં આવનારાં આસપાસનાં બધાં માણસોને આનંદ આવે છે. આપણા હૃદયની સુવાસની, આપણી પ્રેમ-ભાવનાની ખાસિયત એ છે કે તે સંપૂર્ણ આકર્ષે છે; છતાં કોઈની ધ પાસે કંઈ જ ઈર્ષ્યા નથી રાખતા. કૃષ્ણ જેમ પોતાનું મધ આપી દે છે, તેમ આપણે પણ કોઈ જ પ્રકારની ઈર્ષ્યા કે સ્વાર્થ વગર સહુની પ્રત્યે પ્રેમભાવ રાખવો જોઈએ. જીંદગીમાં જો આટલું થઈ શકે તો ધણું છે. એ જ. (આતુ)

ભરત-ગૂંથણ

સેષિકા

ક. ચંદ્રિકા ભારદ્વાજ

આકૃતિ નં. ૧૪. આ ચિત્ર પણ આકૃતિ નં. ૧૩ માં આપેલ મધુરત્વની જેમ ઝેળા, ટેવણમેલ, ચણિયામાં ભરવા માટે ઉપયોગી કષ્ઠ છે તેમ છે; તે ઉપરાંત ખાત-સાખના પડામાં પણ ભરી સકાય તેમ છે.

મારની ડાક અને પેદ:- સપ્તારણ વાણી રંગથી ભરવા. રીત નં. ૧૮ ની કાસ્તીરી ભરતની રીત વાપરવી. કાતી રીતે તે પરાગ ભરતથી ભરવું. તેથી વધુ લીધો. મોરની આંખ રહેલ આછા લાલ રંગની ભરવી.

મારની પાંખો:- આછા પાતળીયા કે જૂખરા રંગની ભરવી. પાછળના પીછાં નદામાં રંગના ઉંધા જખીયાની રીત નં. ૧ થી ભરવા.

મારનો કલ્પાવ:- આ કલ્પાવમાં ચાંદલા છે તે પેરા બધુ રંગના ભરવા. ચાંદલા ભરવાની રીત, દમુ ભરત નં. ૪ ની રાખવી. ચાંદલા ઉપરની ઝેળાકાર રેખાઓ આસપાસ

રંગની ઉંધા જખીયાની રીત નં. ૧ થી ભરવી. મોરપીચ્છી સળંગ લીટીઓ પેરા લીલા રંગની ભરવી. ડાંડલીઓ નં. ૧૦ કે નં. ૧૧ ની રીતે ભરવી મુખમ પડશે.

મારના પગ:- ઉપરનો બાજ રતુબા અને કાળાક પડના રંગથી ભરવો. નીચેનો બાજ સહેલીયા રંગથી ભરવો. સાંકળા ભરતની રીત કાચી. બાંધા બાજ હોય ત્યાં સાંકળાની બે કે ત્રણ દોરી ભરવી.

ધીપરની કાળા:- બદામી રંગની રીત નં. ૬ થઈ કોનારી બંધ ભરતથી ભરવી. તે ન કાચે તો આડિયા પાટિયાનું ભરત નં. ૪ અથવા તે ઉધું ભરત નં. ૪ ની રીતે પણ ભરી સકાશે.

પાંદલા:- પેરા લીલા રંગના ભરવા. રીત નં. ૧૧ અથવા તે નં. ૧૨ ની માળ ભરતની આંકી બનાવતી રીત વાપરવી. જેમને આ રીત ન કાચવી હોય તેમજ રીત નં. ૪ આડિયા પાટિયાનું ભરત ભરવું. રીત નં. ૪ થી પણ ભરી સકાશે.

મારની કલ્પાવો:- મોડાં બધું પેરા રંગના ભરવા. લીટીઓ પીળા રંગની ઉંધા જખીયાની રીતથી ભરવી. બાત પાડવી હોય તો મોડાં લાલ રંગના પણ ભરાય. મોડાં પરાગ ભરતની રીત નં. ૧૩ થી ભરવા.

આકૃતિ નં. ૧૫ આ ચિત્ર પણ જ્યોતીકાના મહેશ, ઝેળા, ચણિયા પાટ, ચારે કે એવા બીજા યોગ દેકાણે ભરવાના માટે છે. ચિત્રમાં વેશ, તરીમાં ઉમેશ કમળ, અને વેશ વચ્ચે મુંઘાએશ ચંદ્ર બનાવેલ છે. આ ચિત્રનું આખું ભરતકામ પોણું કરવાનું છે. એટલે કે પોણી મહેતને સાડું અને મુશીબિન દેખાડું હોય ત્યારે ભરવા ચિત્રો કામ આવે છે. આખર ચિત્રમાં ઉંધા જખીયાની રીત કે જોખી સાંકળીથી કામ લેવાનું છે.

કમળીના કેસ:- ગુલાબી અમર તો આછા લાલ રંગની પાંખડીઓ માત્ર કીનારીએ કીનારીએ જીણી સાંકળો કે ઉધા બખીયાની રીતથી ભરતી, ફૂલની ડાંડી બે નજીક નજીક સાંકળીથી લીલા રંગની ભરતી.

કમળીની કળી:- ગુલાબી રંગની કાસ્તીરી ભરત નં. ૧૮ ની રીતથી ભરતી. વચમાં ન્યાં રેખા બનાવી છે ત્યાં આસમાની રંગની દોરી ઉધા બખીયાની રીતથી ભરતી. ડાંડી કમળકુલની ડાંડીના રંગની અને તે જ રીતથી ભરતી.

કમળીના પાના:- હાલિ હોય તો કાસ્તીરી ભરતની રીતથી (નં. ૧૮) ઘેરા લીલા રંગની બરી ચક્રાય. વચ્ચેની નસો પોલા રંગની ઉધા બખીયાની રીતથી બરી ચક્રાય પણ જે તેમ ન ભરતી હોય તો માત્ર કીનારી ઉધા બખીયાની રીતથી કે સાંકળીની રીતથી બરી લઈ, વચ્ચે લીલી નસો ઉધા બખીયાની રીતથી ભરવા.

પાણીનાં લહેરીયાં:- ઘેરા બધુ ઉધા બખીયાની રીતથી ભરતી.

વેલના ફૂલ:- આ ફૂલ ૪ છે. તેની કીનારી જ માત્ર ભરવાની છે. તેની ઉપલી કોર જેણુંડીયા રંગની કે ઘેરા બધુ રંગની આગ ભરતની રીત નં. ૧૨ થી અમર તો બખીયાની રીતથી ભરતી. નીચેના ભાગ તે જ રંગની ઉધા બખીયાની રીતથી ભરવો. નીચેનું ગોળ મોઢું આછા લીલા રંગનું ભરવું. કેસર કેસરી રંગના ઉધા બખીયાની રીતથી ભરવા. માથેના ટોચાં ઘેરા લાલ રંગના ભરવા.

પાંદડાં:- ઘેરા લીલા રંગના ભરવા. ભરવાની રીત આજભરત નં. ૧૨, અમર તો ઉધા બખીયાની રીત વાપરતી. વચલી નસ લીલી ઉધા બખીયાની રીતથી ભરતી. જે આ રીતે પોણું ભરત ભરવું ન હોય તો

આઠ પાંડીયાની રીત નં. ૪ અમર તો ઉધુ ભરત નં. ૫ થી ભરવું. વચ્ચેની નસ પોણી ઉધા બખીયાની રીતથી ભરતી.

એક જગ્યાએ ત્રણ દાણા છે તે લાલ રંગના ઉધુ ભરત નં. ૫ અમર આડીયા પાંડીયાનું ભરત નં. ૪ થી ભરવા.

દાંખળીઓ:- બાહ્યો રંગની સાંકળી ભરતથી ભરતી. ન્યાં ડાંખળીઓ જાડી હોય ત્યાં એવડી સાંકળીનો દોરી ભરતી.

ચંદ્ર:- આખો કીનાર કેસરી રંગની ઉધા બખીયાની રીતથી ભરતી. પાંદડાની લીટીઓ બરો લેતા પહેલાં ચંદ્રની કિનાર બરી લેવી.

વાંદળાં:- ફૂલોના રંગની ઉધા બખીયાની રીતથી ભરવાં. ચંદ્રની કીનાર માથે ચંદ્રને ન્યાં લીટી જતી હોય ત્યાં ચંદ્રની કોર માથે પણ ફૂલોના રંગની લીટી આવવા દેવી.

આકૃતિ નં. ૧૬:- આખું પોત ભરવાની છબી હોય તો આ ડીઝાઇન કામ આવે તેવી છે. સાડી, ઝોજાડ કે એવા પોત માટે વાપરી શકાય.

પાંદડાં વાળા બાજીઓમાં આનું રક્ષણ હેતુ છે. એમાં વિદામીન-એ-બી-સી-ત્રણે છે. કેબીનના પાંદડાં કાચા પણ ખરાય છે.

મેગીઝ યા કેગીની પછી જનો યાય છે. ઘણાખરાં દેશોમાં શાક - માટે તેનું મોટા વિસ્તારમાં વાવેતર કરવામાં આવે છે. કેટલીકના પાનનો ગદ્દો, કેટલીકના ગદ્દાડપ થયેલા કૂત્ર જે કુલ્કાંડા, કેટલીકના પાન અને ડાંખડોઓ તો કેટલીકનાં કંદનું શાક કરી ખાવામાં આવે છે. દરેક જનની મેગીમાં વિદામીન 'સી' હોય છે. અમુક જનોમાં 'એ' અને 'બી' પણ હોય છે. નોલોફાલ (દિંદી-ગાંઠ ગોબી) ગદ્દો હોય છે.

આ ઉપરાંત સેરગવાના પાંદડાં, ચણાનાં પાન, માખરના પાન, મેયમીર, કુડીનો વગેરે લીલાં પાંદડાંવાળા શાકભાજી યાય છે. મેયમીર અને કુડીનો ચટણી અને દાળમાં વાપરવામાં આવે છે.

*

હવે ફળવાળા શાકભાજીનો વિભાગ લઈએ. આના બે પેટા વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ પેટા વિભાગમાં કાકડી, ટીંડોરાં, પરવળ, દૂધી, ગજરાં વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. બીજા વિભાગમાં બીંડા વગેરે આવે.

ધિમેટાં યા ટીંડોરાં (દિંદી-કુંદર), તુરીયા દોડકાં (દિંદી-ઝિગુની), કાકડી (દિંદી-કાકડી ખીરા), કોઝા (દિંદી-ચયેચ) આ બધાં શાક એક બીજાને ખૂબ મળતાં છે; આ બધાંમાં વિદામીન ઘણું નથી; અથવા તો અતિ અલ્પ પ્રમાણમાં જુદા હોય છે. ખનીજ દારોમાં કેલ્શિયમ, લોહ, ફોસ્ફરસ, સોડિયમ પોટાશિયમ, મેગ્નેશિયા દારો હોય છે. કાકડીમાં પોટાશિયમ ખૂબ હોય છે: 'બી' અને 'સી' વિદામીન જુદા પ્રમાણમાં હોય છે. આ શાક જલદી પચી જાય છે. તે ઠંડી કરે છે અને પેશાબ ખૂબ લાવે છે. પરવળની (દિંદી-પરવર) કારી જન વિહાર અને જાંઘામાં થાય છે.

આ શાક ખૂબ ફાયદાકારક ગણાય છે; માંદા માણસને પણ આપી શકાય. એ સરેલાઈથી પચી શકે છે. પરવળ ભોંટી શોષક છે. દૂધી (દિંદી-લોળા), પડોળા (દિંદી-ચિચિયા), ગજરાં (દિંદી-લીલાતરણ, લીચરા) મીઠાવાળાં (દિંદી-મીઠ) ના શાક સરસ થાય છે. રીંગણાં (દિંદી-મેગન) જાતજાતના થાય છે: સરે, લીલા વગેરે. નાનાં રીંગણાં રસેલા કહેવાય છે. રીંગણાં કાચાં પણ ખરાય છે. તેમાં ખનીજ દારો ખૂબ હોય છે: વિદામીન પણ ઠીક પ્રમાણમાં છે. આપણા દેશમાં રીંગણાંનું શાક ઘિયાળામાં ખૂબ સ્વાદિષ્ટ થાય છે. રીંગણાંના ભરણાં દહીં-સાથે મેળવીને ખાવામાં આવે છે.

ટમેટાં (દિંદી-ટમાટર) જન તેમ જ શાક બંને તરીકે ઉપયોગી છે. ટમેટાં ખૂબ ફાયદાકારક છે. ટમેટાંને વિલાયતી રીંગણાં પણ કહેવાય છે. ટમેટાં અમેરિકામાંથી આ દેશમાં લાખત થયાં છે. ટમેટાં વિદામીનોની ખાણ છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. બધા વિદામીન તેમાં હોય છે. વિદામીન 'એ' ખૂબ હોય છે. ટમેટાંમાં ભોંટું પ્રમાણ સાફ હોય છે. કાચા ટમેટાં ખાવામાં વાંધો નથી. તેનું શાક પણ કરવામાં આવે છે. પાકા ટમેટાં લાલ થઈ જાય છે ત્યારે એમને એમ ખાવામાં આવે છે.

લીલા વટાણા (દિંદી દરિમટર)નું શાક સ્વાદિષ્ટ અને રાચક થાય છે. લીલા વટાણા કાચા પણ ખાઈ શકાય. વોમેળ (દિંદી-સેમ) ફરુસી. (દિંદી-ફેચ બીજ), મોળાણા (દિંદી-ચંચળી, બરખડી) કંઠવાદિ શાક ઉત્તમ ગણાય છે. આ વિષવિષ પામડીઓમાં નાકટોજનવાળા પદાર્થો હોવાથી એનાં કાચા પોષ્ટિક ગણાય છે. મોળા (દિંદી-કડું)નું શાક સ્વાદિષ્ટ થાય છે. મોળાંએ જન જનના થાય છે. મોળાપત્થમાં વપરાતું મોળું રામોડી રંજનું હોય છે. વોમેળનું શાક ફાયદાકારક ગણાય છે. તેમાં

વિદ્યામીન 'સી' હોય છે. સુરતી પાપડી પણ આ જાતના શાકમાં આવે. સરગવાની સીંગોનું (હિંદી-સેનન) શાક કાયદાકારક છે; તેમાં યુષ્કડી પૌષ્ટિક તત્ત્વો આવેલાં છે; 'એ' અને 'સી' વિદ્યામીન ખૂબ હોય છે. આ શાક કેમળાવાત મટારો છે. બંગાળીઓનું આ પ્રિય શાક છે.

લીલા (હિંદી-ભીંડી)-કુમળા ભીંડાનું શાક સરસ થાય છે. ભીંડાની બે ઉપજતો છે. (૧) લીલા અને લાંબા ભીંડા અને (૨) ટૂંક અને ખરસદ કાંટા જેવી રેવાડીવાળા. આને દેશી ભીંડા કહે છે. તેમાં ચીકણા વધુ હોય છે. અને યુષ્કડાં પણ તે વધારે સારા છે. કુમળા ભીંડામાં 'એ', 'બી', 'સી' ત્રણે વિદ્યામીનો છે. ઇંડામાં હોય છે તેવાં આદ્યમીન ભીંડાની ચીકણામાં હોય છે. ભીંડામાં બે-અડી ટકા નાઇટ્રોજનવાળા પદાર્થો ઉપરાંત મેંગેનીયમ, પ્રોટીન, ચૂનો અને પોટેશિયમના કારો હોય છે. લીધુ સાથે આપી ભીંડાનું અથાણું થાય છે. કુમળા ભીંડા કાચા પણ ખરાય છે.

ગુવાર, કારેલા પણ આ વર્ગમાં આવે. ગરમીના દિવસોમાં કારેલા ખાવાથી કાયદો થાય છે. તે કડવા હોવાથી તેનું શાક બહુ પ્રિય થતું નથી. કારેલા પિત્તના રોગો મટારો છે; મીઠા સાથે કારેલાને મેળવવાથી કારેલાની કડવાશ ઓછી થાય છે.

કુલરાળો શાકભાજીઓની સંખ્યા સાવ નાની છે. આની શાકભાજીમાં ઠેખો કૂકા-વરતું (હિંદી-કુલગોળી) સ્થાન પ્રથમ આવે. આ શાક ઉત્તમ ગણાય છે. હિંદુ-સ્તાનમાં જ નહિ પણ અન્ય દેશોમાં પણ તે ખૂબ વપરાય છે. તેમાં એ, બી સી ત્રણે વિદ્યામીન હોય છે. શરીરને ઉપયોગી કારો પણ સારા પ્રમાણમાં હોય છે. તેમાં ૩-૬ ટકા પ્રોટીન પણ હોય છે. મોનીટરિંગ-

તું શાક સ્વાદિષ્ટ થાય છે. તેનું અથાણું પણ કરવામાં આવે છે.

ઠેખા કુલનો ઠેડો પણ શાક ખનાવવામાં વપરાય છે.

આ ઉપરાંત ઠેડાંક ફળો પણ શાક ખનાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે. જમણ, કાચા પોચેલા, સાકરેડીનું શાક ખનાવાય છે.

ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં મેગરી શીયાળામાં આવે છે. મૂળાના જેવા યુક્ષો તેમાં હોય છે. તેનું શાક ખનાવાય છે, તેનો કચુંબર તરીકે પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મેગરી કાચી પણ ખરાય છે. મૂળાને કૂકા અને ત્યાં સુધી મીઠા થતા દે છે એટલે મેગરા પાય છે. આ આ મેગરા કુણા કુણા ખરાય છે. તેનું શાક પણ થાય છે. તે જરા લીખા અને ખારા લાગે છે. તેમાં કાર્બન પ્રમાણ સારું હોય છે.

*

મેથીથી ગાળુ અળવડું હશે! ઘણ-સાકના વધારમાં અને અથાણામાં રાઈ સાથે મેથી પણ વપરાય છે. ગરીબમાં ગરીબ માણસ મેથીથી અપરિચિત નથી. મેથી સામાન્ય રાઈના ઉપયોગની ચીજ છે. મેથી સ્વાદમાં કડરી છે, પરંતુ ભોજનને સ્વાદ ખનાવવા માટે આપણે તેને ઉપયોગમાં લઈએ છીએ. મેથીને સરકૂનમાં અશ્વત્થા કહે છે. અશ્વ એટલે ઘોડો ને બસા એટલે બળ આપનાર આ નામ સચક છે. મેથી શરીરને પોષણમાં બળ આપે છે. દુધડાં ટેરને મેથી ખાણમાં આપવામાં આવે છે. એથી ટેર દૂધ વિશેષ આવે છે, અને તેમાંથી ખનાવેલું ઘી પણ વિશેષ પ્રમાણમાં ઉતરે છે.

મેથી બે રીતે વપરાય છે: (૧) મેથીની ભાજી રૂપે, (૨) મેથીના ઘણા રૂપે. મેથીની ભાજી લીલા પાંદડાવાળી શાકભાજીના વર્ગમાં આવે. તેમાં ૪-૬ ટકા પ્રોટીન, ૬-૮ ટકા કાર્બોહાઇડ્રેટ અને ૧-૬ ટકા ખનિજ તત્ત્વો

હોય છે. ખનિજ-તત્ત્વોમાં ૦.૪૭ ટકા ચૂનાનું તત્ત્વ-કેલ્શિયમ અને લોહ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે; એટલે લોહીના રક્તકણોને લાલાશ મળે છે. મેથોનું સેવન કરનાર કદીએ રિંછા દેખાતા નથી.

તેમાં એ અને બી વિટામીન પણ સારા પ્રમાણમાં હોય છે. મેથોનો બાજીની બનાવટો ખૂબ છે: તેનું સાક્ર યાય છે, તેના ચેપલા ચોવડા બનાવાય છે, તેની કદી રવાદિષ્ટ લાગે છે અને તેના બજારમાં સરસ યાય છે.

મેથોના ઘણા વધાર ઉપરાંત ઔષધ તરીકે વપરાય છે. આયુર્વેદમાં મેથોને તીખી, ઉષ્ણ, દીપનપાચન, કંઠી, રક્ષ અને બળપ્રદ તરીકે વર્ણવી છે. મેથો પિત્તકારક છે. મેથોના કંઠા તરવો કરમનો નાશ કરે છે. તે વાયુ દબે છે, એટલે ઉલટી, ઉમકા અને મોળને મટાડે છે અને પૌષ્ટિક હોવાથી શરીરને કાયદો કરે છે. આપણે ત્યાં મેથોના છાકુ શિયાળામાં ખરાય છે. દેશી વૈલો સાધારણ માંઢ અથવા વા અને કમરના કુખાવા માટે મેથોનું વસાણું ખૂબ ઉપયોગી ગણાયે છે. આંતરડું ઉતરવાનો માધિ મટાડવામાં મેથોના ઉપયોગ યાય છે.

એમ કહેવાય છે કે આ રીતે જોપરેશનની જરૂર પડતી નથી. મેથો આટલી મદતવાળી સીમ હોવા છતાં આયુર્વેદમાં કોઈપણ ઔષધની બનાવટમાં તેના ઉપયોગ કરેલ નથી, કારણકે મેથો પોતે એકસી જ મનુષ્ય શરીર પર પોતાની અસર કરે છે; તેને બીજા પદાર્થો સાથે સંલગ્ન થવાની જરૂર નથી.

જાતબતની સાક્રબાજીઓના શુભ અને ઉપયોગિતાનું વર્ણન ઉપર આપી મવા. આ સાક્રબાજીઓમાંથી શરીરને ઉપયોગી તત્ત્વો મળે એ માટે તેને ઠેવી રીતે રાંધવી યા પકવવી એ સંબંધી ઉદ્દેશ્ય કરીએ. સાક્રને દંમેસાં ધીમે તાપે રાંધવું જોઈએ. ખૂબ ગરમી આપવાથી તેમાં રહેલા વિટામીનો નાશ પામે છે. સાક્રબાજી રાંધનાં પહેલાં તેને બરાબર ધોઈને સાક્ર કરવી જોઈએ. સાક્રમાં કોઈ દિવસ સોડા ન નાખવા. પાણીમાં બારવા માટે અતિશય પાણી ન વાપરવું. પાનગી હાલ વાળી સાક્રબાજીને પોટલીમાં બાંધીને બાંધવી, જેથી તેના પૌષ્ટિક તત્ત્વો નાશ ન પામે. આટલી મૂચનાઓ પાનમાં રાખીને સાક્ર યા બાજી તૈયાર કરવાથી તેનો પૂરેપૂરો લાભ મળી રાશે છે.

સ્ત્રીઓના સોળ શણગાર

- (૧) સદુધી પહેલાં દંતમંજન કરી, ઉઠા ઉતારી, દાંતણું કરવું ને પછી રનાન કરવું.
- (૨) રનાન કરીને શુદ્ધ સાડી અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરવાં.
- (૩) વાળ ઢોળી અંગ્રોડો વાળવો.
- (૪) બાહમાં આંદો કરવો. (૫) આંખમાં આંગળુ આંગવું. (૬) કાનમાં કર્ણોદ્ધ અથવા કુંડળા પહેરવાં. (૭) નાકમાં નય, વાળી કે ચુની પહેરવી. (૮) ગળામાં દાર પહેરવો.
- (૯) અંગ્રોડે વેણી બાંધવી. (૧૦) સેંવામાં સિંદૂર પૂરવું. (૧૧) કરગુરી અને ચંદનનો લેપ કરવો. (૧૨) કમરબંધિ-ઝોળી પહેરવી. (૧૩) કમરબંધ ઉપર નાડી બાંધવી. (૧૪) હાથમાં કંઠણ પહેરવાં. (૧૫) આંગળાએ વીંટી પહેરવી. (૧૬) કેસર કરગુરીવાળું પાન ખાવું.

સ્ત્રીઓના બાર આભૂષણો

શીશ, લાળ, મધુર બાળ, દલ્તા, સરળ રેરમાત્ર, પવિત્રતા, સંતોષ, સુકૃષ્ણભાવ, વિનય, ક્ષમા, હૃદયની શુદ્ધિ અને વડિલોની સેવા.

નૂપુર, ઝાંઝર, ચૂડી, અંગૂઠી, કંઠણ, ગળાનો દાર, બાજીબંધ, વાળી, કદીમેખળા, આંદો, કર્ણોદ્ધ ને શીઘ્રાદ.

સૌરભ

લંડનના એક સંગીતકાર ફ્રેડ વોરમુલે સ્ત્રીઓને પછાત નરોપવાના કાર્ય માટે એક સંસ્થા સ્થાપી છે; જેમાં ૨૦ સ્ત્રીઓ પણ જોડાઈ છે. તે ૩૨ વર્ષની ઉંમરનો છે અને કહે છે: ‘મતીય સમાજતા જેવી કાંઈ વસ્તુ જ નથી.’ તે સંસ્થામાં બીજા ૨૩૦ સભ્યો છે. ફ્રેડ વોરમુલે એક અખબાર પ્રતિનિધિને જણાવ્યું હતું કે “અમારી સંસ્થા કૌટુંબિક સુખ ફેલાવવા કાર્ય કરશે, જેમાં તમામ નિષ્કૃષ્ટ પુરુષો કરશે, અને સ્ત્રીઓ માત્ર નારીય ધારણ કરીને જ રહેશે. અમે સ્ત્રીઓને વિદ્યાર્થતા નથી, પણ તેમના યોગ્યક્ષેત્રમાં તેમને રાખી મુકવા માગીએ છીએ.’

*

જેશ્વર તાલુકાના સિધ્ધ ગામમાં એક વિચિત્ર બાળકનો જન્મ થયો હતો. સદરદ્દ બાળકની બે આંખો કપાળ ઉપર હતી અને પોપચાં ખુફાં હતાં. તે, પર ચામડો ન હતી, માથે મજબમાં ખાડો હતો, અને ફક્ત એકલા જ માંસનો લોચો હતો. હાથ પગનાં આંગળી લાંબાં હતાં. કપાળે ત્રિશુળનું ચિહ્ન હતું. સદરદ્દ બાળક ૭ માસના બાળક જેટલી શક્તિ ધરાવતું હતું. ફક્ત બાર કલાક તે જીવ્યું હતું.

*

મતાધિકાર માટે એક હિંદુસ્તાનમાં જ સ્ત્રીઓને લડતું પડ્યું નથી. બ્રાહ્મી દુનિયાના ધણા દેશોએ જાપ્ત કરી ચલાવીને મતાધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો છે. ઈ. સ. ૧૮૬૩ થી ૧૯૩૯ સુધીમાં આવી લડતોને પરિણામે ૩૩ દેશોમાં સ્ત્રીઓને રાજકીય મતાધિકાર મળ્યો છે. એ પછીના ૭ વર્ષોમાં બીજા ચોટ્ટોમાં સ્ત્રીઓને મતાધિકાર મળ્યો છે. છતાં હજી ૧૮ દેશો એવા છે જ્યાં સ્ત્રીઓને મતાધિકાર નથી. એ દેશોમાં આર્જેન્ટીના, બેલિઝમ અને સ્વીટઝર્લેન્ડનો સમાવેશ થાય છે.

ન્યુઝીલેન્ડના પ્રધાન તરીકે એક મહિલાને પહેલી જ વાર પ્રધાનમંડળમાં સ્થાન મળ્યું છે. કાઈરો ચર્ચના સીડનહામ વિભાગમાંથી મળૂર પણ તરફથી ચૂંટાયેલા મીસ મેબલ હેવાડની આ સ્થાન માટે પસંદગી થઈ છે.

*

બાલંબા મહાલના પીઠ ગામના એક બ્રાહ્મણની અદાર વર્ષની કન્યાનું લગ્ન એક રાત્રી નોકરના સગા સાથે થવાનું નક્કી થયેલું. વરની ઉંમર ૫૪ વર્ષની છે, આ અંગે માતિના યુવાનોને ખબર પડતાં જામનગર જઈ મહારાણીશ્રીને મળી લગ્ન અટકાવવા વિનંતિ કરી. પરંતુ તેમાં કંઈ ન બળતાં જામસાહેબ પાસે વાત રજૂ કરવામાં આવેલી. આખરે એ લગ્ન બીજા દુકમ સુધી અટકાવવામાં આવ્યાં છે.

આ લગ્ન અંગે શરૂઆતમાં કન્યાને બાપ તૈયાર ન હતો, પરંતુ પછી તો યેનકેન પ્રકારે રાત્રીની નોકરીના દાવથી તે તૈયાર થયેલો. કન્યાને આ વાતની ખબર પડતાં તેણે ધસીને ના પાડેલી. કહે છે કે મળામાં દોરડું લઈને કન્યાના બાપે મરી જવાની ધમકી આપી અને આગર જાળવવા ખાતર કન્યાને મનાવી લીધી હતી.

*

આફ્રીકાના હુબરટીયાડમાં સ્ત્રીઓ હાથે

અને પગે લોખંડના ને પિત્તળના વાંજાના મુંચળા પહેરે છે. તેનું વંચન ખૂબ ભારે હોય છે. ત્યાંના ઘરેણાં કાચનાં મોતી ને પીત્તળના વાળા છે. પહેરવેશમાં એક ‘હુંગરી’ નામનું કપડું આડું ખભેથી કેડનાનીએના ભાગ સુધી નાખે છે.

*

કર્ણાટકની રમણીની શોભા માથે દળદર લગાવવાની હોય છે. ઓઝો કાઢીને ઘેર બેસવા જાય એટલે દળદરની પોડી સામે મૂકી જ હોય છે. આ પોડી દયેલીમાં લઈ જીને હાથે ચોળા માથે લગાડવામાં આવે છે. આ રીતની શોભા કર્ણાટકમાં ખૂબ વખણાય છે. ધોળા દાંત ઓઝોને શોભે જ નહિ એવી ત્યાંની ઓઝોની માન્યતા છે.

*

તાલીમ બદ સમાજ સેવકોની માગણી દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. મામડામાં આવા સેવકોની જરૂર છે એ નિર્વિવાદ છે. પરંતુ સરકારમાં પણ અનેક પ્રકારના રચનાત્મક કામ માટે કેળવણીના સેવકોની જરૂર મોટા પ્રમાણમાં જણાય છે. આ વસ્તુસ્થિતિ ત્યાંના આઈ મુંગઈની અમગળબ ઓસરવા બગિની સમાજે એક સમાજ સેવિકા તાલીમોન્દની યોજના કરી છે.

આ વર્ષ તા. ૧લી જુલાઈ ૧૯૪૭ થી શરૂ થશે. ૧૮ વર્ષની ઉંપરની ઉંમરની અને મેટ્રિક સુધી અભ્યાસ કરેલી કાંઈ પણ કામની બહેન આ વર્ષમાં દાખલ થઈ શકશે.

અભ્યાસક્રમ રાજ્યાનમાં એક વર્ષનો રહેશે. વર્ષના બે સત્ર રાખવામાં આવશે અને દરેક સત્રનો ફી ફીઆ પચાસ રહેશે. પ્રત્યક્ષ અનુભવ લેવા માટે જુદી જુદી સરકારોમાં આવવા જવાનું અર્થ વિદ્યાર્થીઓને માથે રહેશે.

દરરોજ જ્યોરે અટીથી સાકા પાંચ મુઠ્ઠી વર્ષ માસશે. નિખાન દિશક બાદખરેડો નીચેના વિગતો કિખવશે:— (ક) માંદાની

અશક્ત અને અકરમાતમાં મહા; જાગૃતી સંભાળ, ખેરાક અને આરોગ્ય વિગત (જ) સામાજિક પ્રશ્નો; રાજ્યવિવર, માનસચાત્ર; સમાજસાત્ર (સીરીસ) તથા અર્થસાત્ર એ સર્વનું સામાન્ય જ્ઞાન (ગ) ધર્માદારી જ્ઞાન એમાં ટાઈપીંગ, બુક કોપીંગ, અને ઓરીસનો પત્રવ્યવહાર આવી જશે. (ઘ) ક્ષતિજ, સિવજ બરત કૃત્યાદિ દસ્તકજા.

આ ઉપરાંત વિવિધ પ્રકારના સામાજિક કામનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ પણ આપવામાં આવશે. દાખલ થવા કુલિનાર બહેનોએ બગિની સમાજ, રાવજ બિદ્દીંગ મુંગઈ. ૭ એ સરનામે અરજી કરવી.

*

આપણા પેટની અંદર બોજન અને પાણી માટે જુદા જુદા રચાન છે. જ્યારે આપણે ખાઈએ છીએ ત્યારે તે તેના રચાને ને પાણી પીએ છીએ ત્યારે પાણી તેને રચાને જાય છે. પણ જૂન સામે ત્યારે બોજન તૈયાર ન હોય અથવા પરિસ્થિતિને કારણે જમવાનું મોડું થાય ત્યારે મોડેથી બોજન કરવા મેસીએ ત્યારે જમાવું નથી ને પાણી પીવાનું મન થવા કરે છે અને એને લીધે ઘણું જ જોખું ખાઈ શકાય છે. જે જૂન સામે તે વખતે બોજન મગે તો સંતોષથી માણસ પેટપૂર્ણ ખાઈશો છે. પાણીની તરસ લાગતી નથી ને પાણી પીવું રહતું નથી. જમ્યા કઈ થોડીતરે તરસ લાગે ત્યારે પાણી પીવાય છે. એમ કેમ જનતું દશે! જૂખ્યા માણસને જૂન લાગી દોષ ને પેટ ખાલી દોષ છતાં કેમ ખાઈ શકતા નથી? તેને પાણીની તરસ કેમ ખૂન લાગે છે? લોહો કહે છે કે જૂન મરી જાય છે. પ્રથમ એ થાય છે કે જૂખ્યા માણસને જૂન લાગી દોષ ને બોજન ન મગે તો જૂન ઉતરી વધતી નેમજે, ને ખૂન ખાવાની ક્રિયા થતી નેમજે, એને બદલે જૂન મરી કેમ જતી દશે!

માણુસના નાકમાં બે છીદ્ર છે. એનાથી પાણી કે બોજન લેવાતાં નથી. તો બે છીદ્રની શી જરૂર છે ? બે જાતના વાયુ પશુ શ્વાસમાં લેવાતા નથી એવી શંકા તમને થાય, પરંતુ ખરી રીતે એ બંને નાસિકાઓ સાથે આપણા ખાનપાનને ધણી સંબંધ છે.

આપણી બંને નાસિકાઓ ચોવીસ કલાક ચાલતી નથી. કોઈ વખત એક ચાલે છે, તો કોઈ વખત બીજી. જ્યારે એકનો સમય પૂરો થઈ બીજો શરૂ થાય છે, એ ક્રાંતિકાળ દરમ્યાન બંને બાજુના શ્વાસ ચાલતા હોય છે, ને પછી એકનો બંધ થઈ બીજો શરૂ થાય છે. બાતી સાથે જુખ તરસને સંબંધ છે.

આનંદ શરીર પંચ તત્ત્વોનું બનેલું છે. એથી તેને ટકાવવા પંચતત્ત્વોની શરીરને જરૂર છે, અને આ નાસિકાઓ દ્વારા પંચતત્ત્વોનો હૃદય અને અસ્ત થાય છે. તમે ખાનપાન બેશી તો શ્વાસ એક સરખો ચાલે તો નથી હોતો. કોઈ વાર ઝડપથી, કોઈ વાર ધીમે; કોઈ વાર ધણી તો કોઈ વાર ટૂંકા; કોઈ વાર અવાજ થાય છે તો કોઈ વાર સંભળાય પણ નહિ એવી રીતે શ્વાસ બેવાય શકાય છે. એ ઉપરથી માણુસના શરીરની પ્રકૃતિ જાણી શકાય છે. શરીરમાં ઉષ્ણતા કે શીતળતા એ પણ એના ઉપરથી ખબર પડે છે, અને એને લીધે જુખ તરસની પણ ખબર પડે છે. સાધારણ રીતે જ્યારે જમણી નાસિકાથી શ્વાસ ચાલે તો હોય ત્યારે ઉષ્ણતા અને ડાબી નાસિકા વખતે શીતળતા હોવાનું સમજાય છે. એટલે કે જમણી શ્વાસ ચાલતી વખતે બોજન કરવાથી તે તેના રથને ખચ છે, અને તે વખતે જુખ ઘણી હોવાથી પાણી પીવાની ઇચ્છા ન થતાં આસાનીથી બોજન કરી શકાય છે, ને એ રીતે ડાબી શ્વાસ ચાલે તો હોય ત્યારે પાણીના રથને ખચ છે.

આ રીતે જ્યારે જુખ લાગે ત્યારે જમીએ

નહિ તો જ્યાં સુધી જમણી શ્વાસ ચાલે ત્યાં સુધી જુખ રહે છે. તે વખતે અગ્નિ તિવ્ર રહે છે અને જુખ વધતી રહે છે. પણ જમણી શ્વાસ બદલાઈને ડાબી બાજુએ ચાલે ત્યારે શરીરની પ્રકૃતિ ઠંડી બને છે અને અગ્નિ રહેતો નથી, અને શીતળતા થવાય છે, એટલે પાણી પીવાની ઇચ્છા થાય છે ને જમણી પાણી પી શકાય છે. એ વખતે પ્રકૃતિની વિરુદ્ધ બઈ જમવા બેસીએ તો બોજનની રચી રહેતી નથી ને શીતળતાને કારણે પાચનશક્તિને પણ અસર થતાં બોજન પચતું નથી.

એથી જુખ લાગે ત્યારે જમી લીધું ન હોય ને પાણીની રચી થાય તો થોડું પાણી પી લેવું ને ફરી જુખ લાગે ત્યાં સુધી રાક બેવી. એવી રીતે થવામાં એકાદ કલાકની રાક બેવી પડે છે, માટે કલાક પછી બોજન કરવું.

જુખ વખતે પાણી પીવું ને તરસ વખતે જમવા બેસવું એ નુકસાનકારક છે. ખાવા-પીવામાં નિયમીત ન રહેનારને રોગ થવાનો સંભવ છે. ખાતી વખતે જુખ પાણી પીવાથી પણ સ્વાસ્થ્ય ખગડે છે. લોહી ધણી વખત ગરમ ગરમ બને છે ને સાથે સાથે ખરડ નાખી ઠંડું પાણી પીવાની પીતા જાય છે. એ પોતાની તંદુરસ્તી ખગાડે છે. જમતી વખતે શરીરની પ્રકૃતિ ગરમ હોય છે ને અગ્નિ તિવ્ર હોય છે. એવે વખતે ઠંડું પાણી પીવાથી અગ્નિ મંદ પડી જાય છે ને પાચનશક્તિ ઉપર તેની અસર થાય છે, માટે ગરમ બોજન વખતે ખરડ નાખેલું ઠંડું પાણી કદી પીવું નહિ.

*

સુરતના બહેન મુઘ્ધા મનહરલાલ દિવાન સંકૃત જાણમાં જ એમ. એ. પ્રથમ વર્ગમાં પાસ થયાં. તેમની નીમણુંક સુરતની એમ. ટી. બી. કોલેજમાં અધ્યાપિકા તરીકે થઈ, બીજા વર્ગમાં આવનાર બેન સંવિતા ઠાળાદાસ દેસાઈ બી. ટી. નો અભ્યાસ કરવાનાં છે.

ન્યાયની

અદાલતમાં

*

અદાલતના હિંદી સરકારના એતીવાડી ખાતાના બજાર ઓફીસર મી. બકીમઅલ સેને ઇ. સ. ૧૯૩૫ માં નોવેંબર બાઈ સાથે લમ કપા હતાં અને તેમને એક બાળક પશુ થયું હતું. અને તે પછી ખીરીસ સેન થોડા વખત માટે ઇ. સ. ૧૯૩૬ ના એપ્રિલમાં પોતાના બાળક સાથે સુરોપના પ્રવાસે ગયા હતાં. લગાઈ શરૂ થઈ ત્યારે તેઓ નોવેંમાં હતાં અને લગાઈના દારણે તેઓ હિંદમાં પાછા આવી ચકાયા નહિ. ૧૯૪૦ ની શરૂઆતમાં જર્મન લશ્કરે નોવેંનો કબ્જો લેવાથી પતિ-પત્ની વચ્ચેનો પત્રવદેવાર પશુ બંધ થઈ ગયો.

તે પછી મી. સેને પોતાની પત્નીને બાળક હિંદમાં પાછાં આવી ચકે એવી નોંધવાઈ કરવા માટે સેક્રેટરી ઓફ રેટ ફોર ઇન્ડિયાની મારફત પ્રયત્નો કરી ગયા, પણ એમ બન્યું અશક્ય હતું અને ૧૯૪૫ ના જૂન મુધી મી. સેન તેમના પત્ની સાથે પત્રવદેવાર પશુ કરી ચકાયા નહિ. તે પછી ફેરોફર રેસકર સાથે તેમણે પત્ર વડેવાર કયો. તે ઉપરથી તેમને બચવા મળ્યું કે મી. સેનની પત્ની ખીરીસ એરટીક ક્યુમ સેને નોવેંમાં બે બાળકોને જન્મ આપ્યો છે.

આ ઉપરથી મી. સેને હિંદી છૂટાછેડાના કાયદા મુજબ ખીરીસ સેન ઉપર અભિચારનો આરોપ મૂકી અદાલતની દાઈગાઈમાં છૂટા-

છેડા માટે અને પોતાના બાળકોને કબ્જો લેવા અરજ કરી હતી. અને કોર્ટ તેમને છૂટાછેડા આપી પોતાના બાળકોને કબ્જો લેવા હુકમનામું કરી આપ્યું હતું.

*

અદાલતમાં પ્રેમકુંવરી નામની ૨૬ વર્ષની એક નૃત્યગાળા કોર્ટમાં હાજર થઈ હતી. પ્રભુ દયાળ તે ઓફીસ સાથે લમ કરવા ઇચ્છતો હતો અને ઓફીસના મા તથા કાકા તે ઓફીસને ગેરકાયદેસર અટકાવત કરી પૂરી રાખના હતા તેવી તેણે દેખીવસ ઠારપસ અરજ કરેલી. તેનો જવાબ તે બાળાએ આપતાં જણાવ્યું કે, 'હું રતન તરીકે વિચાર કરી છું' તેવડી છું અને મારા મા તથા કાકા મને અટકાવતમાં રાખી રહ્યા છે તે વાત તદ્દન ખોટી છે. હું પોતે જ અરજદારને પરણવા ઇચ્છતી નથી, અને મારા ઉપર કોઈ જાતની બળજબરી કોઈ પશુ તરફથી થઈ નથી.' એવી કોર્ટ અરજદારની અરજ કાઢી નાખી હતી.

*

અમદાવાદમાં નવરંગપુરાની સીમમાં રહેતી સુરજ નામની બાઈ ફકીરજી ઉગરાજના પ્રેમમાં પડેલી, તેની સુરજના પુત્ર હરમખને બજાર પડી ગઈ હોવાથી પોતાના પ્રેમ વચ્ચે કાંટા જેવા આ પુત્રનો નિકાલ કરવા તે બર ઉપમાં હતો ત્યારે તેણી કુદાડીથી ખૂન કરી તેની લાશને ખાના પુગાઓમાં બાળવનો પ્રયત્ન કરેલા ને પછી એ કકડાઓ બે ત્રણ જગ્યાએ દાટી દીધેલા.

પોલીસ તપાસમાં બોલાકામ કરીને એ લાશના ટુકડાઓને કબ્જો લઈને બાઈ સુરજ તથા ફકીરજીની ધરપકડ થયેલી, અને તેમ આશનાં ગુન્દો સાબીત થવાથી અમદાવાદના સેક્શનમજલે પ્રેમમાં આંધળા બનીને પોતાના પુત્રનું ખૂન કરાવનાર બાઈ સુરજ તથા તેના પ્રેમી ફકીરજીને ત્રણ વરસની સજા કરી.

પ્રશ્ન:-આડોશી પડોશીઓનાં બાળકોની દેખાડખીયી ધણું એવું ન ઈચ્છવા જેવું બાળકો કરે કરાવે છે તેવું શું કરવું, એ બાબતમાં તમને પૂછવા માયું છું. રસ્તે રેંકડીઓ ફેરવતા કુદરીવાળા, બરફ કોદડીકવાળા કે અનાણાવાળાની ખૂમ શેરીમાં સળંગાય કે અમારા પાડોશીના બાળકો તેને ઘેરી વળે છે. આખું કાંઈ દિવસમાં એક વાર કે કાંઈ નીચેલા વખતે કરે છે તેવું નથી. કોઈ પણ ખાવાનું વેચવા-વાળો પસાર થાય કે બાળકોનું સેન્ય પેસે એ પેસા લઈને નીકળી પડે છે. બાળકો આમ ખાતા ફરે તેમાં પાડોશીઓને કાંઈ અણુધટવું લાગતું નથી. “બાળકો તો આમ ખાય પીએ. તેમને શેઠ્યાં ઝોલાં જ રોડાય છે? નાનાં છતાં ત્યારે આપણે પણ આખું ક્યાં નડોતાં કરતાં?” એમ કહીને તેઓ સમાધાન કરે છે.

પણ આ રીતે બાળકો પોતાની તંદુરસ્તીને જોખમાવે છે એ વાત તેમને નથી સમજતી. ખાવાનું પચે તો નથી હોતું, પણ ટાણે કંટાણે ખવાય છે એથી પણ શરીરને બચકર હાનિ પહોંચે છે. વળી બાળકો આમ અર્થવ્યય કરે છે. એમાં પણ તેમને ખોટી તાલીમ મળે છે. આ બધું આપણા સામાન્ય, અરે! સભ્ય ગણતા કુટુંબોમાં, નથી સમજતું. પરિણામે ઉઘટી પ્રજાના આરોગ્યનું નિષ્કંઠન વળી રહ્યું છે.

હવે પાડોશીઓનાં બાળકોને આ સ્વેચ્છા-વિહાર માટે ત્યાં મૂંઝવણ ઉભી કરે છે. ‘બા, કમજારાઈનો બાળો કેન્ડી લાન્થો. ઈ રોજ ખળે પેસાની બે ત્રણ વાર લે છે. હું લઈ આવું, બા?’ પાડોશી બાળકોને આ રીતે ‘ટેસ’ ઉઘાવતા દેખી સમજ માનીએ તેનાં બાળકોના મનને પણ આની અસર પહોંચે છે. બાળકને શેઠડાક કરીએ તો પરિણામે ‘હાલું’ ‘હાલું’ તે આવું કરે એમ મને લાગે છે. વળી પાડોશીના બાળકોને આ રીતે ખરીદીને

મા-બાપના મુડવા

—*શ્રી હરિ દાસજી*

ખાય પીએ તેમાં કોઈ કાંઈ કહેતું નથી એટલે જાણે સ્વાભાવિક વ્યવહાર હોય તેવું બાળકોની નજરે લાગે તેવો સંભવ છે. આ રિયતિ માટે ત્યાં બાળકો અવારનવાર આવી માગણી કરવા આવે છે ત્યારે મૂંઝવણ ધર્મ પડે છે. કેટલીક વાર તો તેમની માગણી પૂરી પાડીને તેમને શાંત રાખું છું. કેટલીક વાર તેમને સમજાવી પટાવી મનાવી લઉં છું. પણ એમ છતાં ય બાળકના દિલમાં કેરીક-સંકોચ, લઘુતાભાવ કે અસંતોષ છુપાઈ રહ્યો હોય એવું ધણી વાર જોઈું છું, તો પછી આવી વાતમાં બાળખી માગે કયો એ બતાવશે?

જવાબ:-તમે જણાવો છો તેવી વાત ચહેરામાં, ખાસ કરીને મખમલ વર્ણના કુટુંબોમાં તો ધરેધરમાં બનતી હોય છે. આમ બાળકો ખાય પીએ કે અર્થે તેમાં અજકતું કાંઈને લાગતું નથી એ તમારી વાત સાચી છે. ધણીવાર તો પાડોશીના બાળકોને આમ કરતાં બાળીને બાળકના લાડકોડ પૂરા કરવાની હોંશમાં માથાપો તેમ કરવા બાળકે ડેરે છે પણ ખરે!

આ રિયતિ અંતર વિચાર માગે છે. રેંકડીવાળાના ખાલ પહાથી અસ્વચ્છ અને અપચ્ચ હોય છે, એટલું જ નહિ, પણ સરેકારિતાને પણ ધક્કો પહોંચાડે તેનાં હોય છે, આ બચકર કુદોપણ રોકના માટે કોઈ કશે

વિચાર જ કરવું નથી. આમ તો આપણી મિદાઈની દુકાનો, મેવા અને ફળનાં ફેરીના-જાઓ પણ રામ અને મેપનો ફેલાવો કરવામાં મદદ કરે છે. એ બંધી વાતનો વિચાર તો આરોગ્ય સંરક્ષણ માટેની સરકારી યોજના-ઓએ કરવો પડે છે.

પાડોશીના બાળકો અધિક રીતે વર્તે તેનું અનુકરણ બાળકો કરે જ કરે એવું બધા કાખ-લાઓમાં નથી બનતું. ધરના બળવાન-પ્રાણુ-વાન સંસ્કારોની અસર કોઈનાં વર્તન જોવા માનથી નાણું ચાલે છે એમ ન કહી શકાય.

દબે આપણે આ વાત જરા બીજી રીતે વિચારીએ. બાળકને કવખતે, ટાણે-કટાણે ખાવાની ટેવ આપણે ત્યાં પડી જાય છે તે ન પડે તે માટે ઘરમાં યોગ્ય વાતાવરણ હોવું જોઈએ. મોટેરાં મહેમાનો કે મિત્રોની પરા-જાગત વખતે કવખતે કરે ને અમે ત્યારે ખાવા પીવાની ન્યાહતો ઉઠાવે તેવો વિરોધાભાસ બાળકને આ ટેવમાંથી કપાંથી બચાવી શકે ? અરવગ્ધ અને અનારોગ્યકર બનતું વસ્તુઓ તરફની નફરત ઘરમાં કોઈપણ અવગાહ રાખ્યા વગર આપણે નથી નબાવી શકતા. પછી દર્ધ વસ્તુ ખવાય, કે ન ખવાય એનો સૂક્ષ્મ ભેદ બાળકને શી રીતે સમજાય ?

બહાર રેંદીઓમાં વેચાતી ચટોદાર અને ચમકદાર વસ્તુઓ ન ખાવાની બંધી રૂઝાંઝીને બાળકને આપણે નહિ રાંધીએ. તેમને એના સ્વાદનું આકર્ષણ વાતાવરણમાંથી પેલાનું હોય ત્યાં આ ઉપાય કારગત પણ ન બને. એ વસ્તુઓથી સત્તા નુકસાનની માત્ર વાતો સમ-જીતીને પણ તેમને નહિ અટકાવી શકીએ. એ માટે આપણે ઘરમાં બાળકને પથ દોષ તે તે વખતે અને તે રીતે તેના સ્વાદ અને રસને અનુકૂળ આવે તેવી વાનગીઓ આપવાની યત્ન તેટલી સતવરો ફલી કરતી જોઈએ. ચેવડો-અવાજો જેવી વાનગીઓ ઘર આજળ

તૈયાર કરવાનું તે જરૂર-પ્રસંગે પ્રસંગે કરી શકાય. કારણત કોઈકો જેવાં પૌણાં પણ સ્વચ્છ રીતે ઘેર તૈયાર કરીને બાળકને સંતોષી શકાય. સત્વ વગરની બનતું ચીજો ન ખાવા પાછ-ળનાં કારણો બાળકને પ્રત્યક્ષ ઘર આજળ તૈયાર કરેલી વાનગીઓ આપીને ખતાવી શકાય. કુપથ્ય અને પથ્ય વસ્તુઓ વચ્ચેનો ભેદ પણ એ રીતે બાળકને સમજાવી શકાય. પાડોશી બાળકો આવી મંદી બનતું ચીજો ખાઈને ઠેવી બંધ દરી રહ્યાં છે તે તેમને પ્રત્યક્ષણે સમજાતાં આ સુરાસં એની મેળે જ ઉઠેલી જશે. તેઓ આમ વારંવાર પેટમાં ઝોરીને નુંકરતીને નુકસાન પહોંચાડી રહ્યાં છે તે દોકોના તરફ તેમને પોતાને જ અણુમતો આવશે.

*

ચોથા સમય પહેલાં લીંગડીના પરણી અમેલા એક દુદ્ધ કેળવણી અધિકારીના સમ ચિત્રે કેટલીક તિરસ્કાર ઉપજાવે તેવી વધુ માહિતી મળી છે.

આ અધિકારીએ કન્યાના વાલીઓને બે દગ્ગર રૂપિયા આપીને પરણાવવાનું નહો ક્યું, ત્યાં તો અધિકારી સાહેબના એક નજીના સમાજ-મંત્રીજીએ પણ એ કન્યાને જ પરણવા પ્રયાસ આપ્યો. અને કન્યાનાં વાલીને વધુ રકમ આપવાની લાલચ આપી. આમ એક જ કુટુંબમાં એક જ કન્યા માટે દરરાજ ઘની દોષ એવી રીતે દરીકાઈ ગાંધી. કન્યાના કામ બોલાવા લાખા અને કન્યાના વાલીએ મળ ઉમેલવાને રૂપિયા ૩૦૦૦ લઈને પોતાની પુત્રીના વેચાણનો સોદો કરી.

એ કેળવણી આપકારી દબે તેમની ધોળી-ધણી મિદ્ધન ગીરો મૂકીને પરણી ગયાં છે.

મને વારંવાર કમુવાવડ થઈ જાય છે. તો મારે કંઈ આવનો ખોરાક લેવો જોઈએ કે નથી માફ? સ્વાસ્થ્ય કુધરે અને ગર્ભપાત થતો અટકે ને કમુવાવડ થવાની બીક એટલી ચાય. તે લખશે તો આભારી થઈશ. —તારાખહેન

પુછપરછ

જને ત્યાં સુધી તમારે જે ખોરાકમાં વીટા-મીન હોય એવો ખોરાક લેવો જોઈએ. આપણે ત્યાં સંચામાં ઘઉં દળાવાય છે તેથી વીટામીન બળી જાય છે. ને અધુરું હોય તેમ ઘાટ ચાળીને છુલું આપણે ફેંકી દઈએ છીએ. બા યુવામાં જ વીટામીન હોય છે. માટે જને ચાં સુધી પત્થરની ઘડીએ ધરગથ્થુ દળાવીને ધાબ્યા વમરના સોટની રોટલી ખાવી. જવ, મકાઈ, પલાંજીરું કઠોળ, તાજું દૂધ, સંતરા અને લીલા નાળાયેરું કોપર ખાવું. એમાં વીટામીન હોય છે. જને તેટલાં લીલાં શાક ખાવો. ઘઉં, ધાન્ય વગેરે પલાળી રાખ-સાંથી અંકુરો ફૂટે તે અંકુરવાળાં ધાન્યમાં વીટા-મીન ખૂબ હોય છે. એવા ખોરાકથી આપનું સ્વાસ્થ્ય સાફ રહેશે ને ગર્ભમાંનું બાળક પણ સુરક્ષિત રહેશે. પ્રસવ થયા પહેલાં એક બે માસ અમાઉ મુક્તાપિછીનું સેવન ધણું જરૂરી છે.

*

મારી નાની ઉંમરમાં છોકરાંઓનું રોળું થઈ ગયું છે ને એથી માઈ શરીર નખાઈ ગયું છે. મને મારી એક અઢેનપણી કહે છે કે હવે જો સુવાવડ આવશે તો હું કદાચ વધારે ફુલ્લી પડી જઈશ. તો ગર્ભ ન રહે તેવી કોઈ દવા આવે છે? બાળ ઉપચાર કોઈ હોય તો મને વધુ અનુકૂળ પડશે. જાહેર ખખરો ઘણી જાતની આવે છે તે વાપરી શકાય? એ સંબંધમાં આપની શું માન્યતા છે તે જણાવશે ને કોઈ ઉપાય હોય તો મને લખશે. —નર્મળા

સુવાવડ આવતી અટકાવવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય તો સંયમ છે. તેનું પાલન કરવું. ઘણું મુશ્કેલ

છે. ખાવાની દવા તો કોઈ આવતી નથી. બાળ ઉપચારો ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ન મૂકી શકાય. ઉપરાંત તેનાથી શારીરિક તંદુરસ્તી ઉપર પણ અસર થાય, ને તુકથાન થવાનો સંભવ છે. સંતતી નિયમન માટે ઘણી જાહેર ખખરો આવે છે, પણ તે ખોટી હોય છે ને ગર્ભપાતની જ દવા હોય છે ને તેથી તંદુરસ્તી બગટે છે; માટે ખૂલે ચૂકે તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ જ. એવી જાહેરખખરોથી પેસા જાય છે. ને રોગ પેસે છે. તેને માટે ઉપાય એક જ છે ને તે ગર્ભાશયનું આપરેશન કરાવવાનો. પણ તે પછી કદી બાળકો અર્તા નથી; પરંતુ કોઈ પણ માતાએ એવો ઉપાય લેવો ઇચ્છતીય નથી. જને ત્યાં સુધી સંયમ પાળવો નેથી તમારી શારીરિક તંદુરસ્તી સુધરશે.

*

મને ખૂબ લાગતી નથી, ને કાકાની કબ-જયાત રચા કરે છે. ખાવા બેસું તો ઉઘડી જેવું થવા કરે છે. એ મારે મારે શું કરવું?

—શાન્તાબહેન

તમને મંદાસિ નામનો રોગ છે. સંવાર દાંતણ કરીને એક કાચના પ્યાલામાં લીંચુ નીચોળાવે પી લેવું ને પછી બે માઈલ ફરવા જવું. જમવા બેસતા પહેલાં તોલા આકૃત્ય કટકા કરી તેને મીઠામાં ઓળાને ખાવું. જમતી વખતે વચ્ચે જને તો લસણુની કળાઓ ધીમાં તળાને ખાવી. અઢી તોલા ફરે, એક તોલો સુક, ને બે તોલા ગોળ તેને ખાંડીને એક તોલાની ગોળાઓ વાળવી ને દરરોજ એક ગોળા સુતી વખતે ખાવી. એક મહિનો આમ કર-

વાથી તમારી તખીયત સુધરી જશે.

*

મારા બાબો એક વર્ષનો થયો છે. તે રોટલી ખાવા શીખી ગયો છે પણ તેનું પેટ વધી ગયું છે ને મહિા રજા કરે છે. એને માટે શું કરવું ?
—રજનીબહેન

બાળક રોડ વર્ષનું થાય ત્યાં સુધી તેને દૂધ જ પાવું બેઠકએ. તમારા બાબાને રોટલી ખાવા આપવાનું એકદમ બંધ કરી દઇ, તેને દહીં આપો ને ફળ ખૂબ ખવરાવો. રોટલી માટે ઠંડુઓ કરે તો બીરકાટ આપી રાકાય. રોટલી એને પચતી નથી તેથી ઢોળરી અને આંતરડાને રક્તિ મળે ને પાચન રક્તિ વધે એટલા માટે ઉપરનો ખોરાક તેને જરૂરી છે ને તે આપવાથી તેની તખીયત સુધરશે.

*

માસિક નાકા પછી ૫૬૨ દિવસમાં જ ગર્ભ રહે છે, અને તે પછી રહેતો નથી એ વાત સાચી છે ?
—એક માલક બહેન

તમારી એ માન્યતા સાચી છે ને ખોટી પણ છે. મોટે ભાગે પહેલા ૫૬૨ દિવસમાં ગર્ભ રહે છે તે સર્વસામાન્ય માન્યતા છે. પણ તે પછી ગર્ભ ન રહે એમ માનવું તે ખોટું છે. બીજી વખત માસિક આવે તે પહેલાં પાંચ સાત દિવસ અગાઉ પણ ગર્ભ રહ્યાના દાખલા છે.

*

મારા દાણપત્રમાં આજ લાગી હોય તેમ બળતર થાય છે. તેને માટે ગ્રાઇ ઉપાય હોય તો સૂચવશો.
—રામકુંવર

આપના ઘરેરમાં બનાવસક ગરમી વધી ગઇ છે. તેને આપણે તબીબશાસ્ત્રીના નામથી જાગૃતિએ છીએ. તેને માટે સર્વ પ્રયત્ન તો તમે બહુ કરી પડે તો ઝેરડીવાનો, નેપાળાનો કે એવા ગ્રાઇ જુલાય લઇ પેટને સાર કરો. ને લસણ, તેવ, મરચાં ખાવાનું બંધ કરી દેને. દરરો, બેઝાં, આંબાને સરખા બાથ લે તેને

ખાંડીને માગી લેવાં, અને તે ચૂર્ણ સવાર સાંજ થોડું થોડું પાણી સાથે લેવું. એકદમ માથ સુધી અધોળા અંગળાનો મુરખો લેવો એથી ખોટી ગરમી દૂર થશે. પણ મેંદી વાટીને રાતે સહ રહેવાથી તે ખોટી ગરમી ચૂરી લેશે ને બળતર ઓછી ગશે.

*

મારી એક બહેનપણીની ઉમર લગભગ સોળ વર્ષની છે, પણ તેનું ઘરેર પાણું જાડું થઈ ગયું છે. આટલી ઉમરમાં લગભગ ૩૫ થી ૪ મણ સુધીનું તેનું વજન છે. તેને પાતળા થવાની ખૂબ ઇચ્છા છે, તો ગ્રાઇ ઉપાય લખી જણાવશો. તેને ગ્રાઇ જાતનું દંડ નથી. આમ તો તંદુરસ્ત છે, પણ ઘરેર ખૂબ જાડું થઈ ગયું છે તો તેનો ઉપાય લખશો. —પુષ્પેન્દ્રકુમારી

ઘરેરનું બેડાળપણ એ એક જાનતો રોમ જ છે ને ? મેંદ વધી જાય એ ઇચ્છતા થોડા નથી. મોટે ભાગે બેડાડ માણસને ખાવું વધ જાય છે. મેંદ લટકાવા માટે ઘરેરિક કસરત જરૂરી છે. તરવું, થોડેસ્વારી કરવી કે ખૂબ ચાલે તો મેંદ ઓછો થાય. પણ એ ન બની શકે તેમજે ઘરમાં ખૂબ આંટા મારવા જરૂરી છે. ઘરની અંદર કસરત કરે તો મેંદ ઓછો થાય. આ માટે અને સ્ત્રીજીવનના જૂના અંગમાં ઘણા ઉપાયો બતાવ્યા છે તેમજ કસરતો કરવાની રીતો ચિત્રો સાથે સમજાવી છે. સ્ત્રીજીવનના પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષના અંગ બેઠક જવાની તેમને સલાહ આપશે ને તે રીતે કસરત કરે ને ઘરમાં રહવાનું રાખે તો મેંદ ઓછો થશે. વાપુ કરે કે મેંદ વધારે તેવો ખોરાક ખાવાનું બંધ કરવું જરૂરી છે.

*

અમારાં જાગૃતિનાં જાણને અંતમાં ખેત્રેજ આવી ઘરેરમાં થાય જતે છે ને આખું અંત થાય જતી જાય છે. જાણે શીજીસ નીચા હોય તેમ થાય છે. તબીબશાસ્ત્રી તેમજ મંદિસિ

હોવાથી કમજોર રહે છે. ત્યારે પણ પ્રમાણમાં ગ્રામમાં મીઠાને ત્યારે ચકરી આવશે એમ જાણે અને અંધ મુજબ સામે છે. કુવારનો સત્ત્વ, ત્રુસકાનું ચુરણ, રામણના હોમા દિકાનેલું પાણી વગેરે જે કાષ્ટએ ખતાવ્યું તે કરી નેવું, પણ કશાથી મટતું નથી. આઈ પોતે ધર્મિષ્ઠ હોવાથી દાકતરની દવા કરતાં નથી. તો વૈદ-રાજ દર્દી રેશી ઉપાય ખતાવે તો આભાર થશે.

—રસિકદેવી

સદરહુ દુષ્ટીકત ઉપરથી સમગ્રય છે કે આ દર્દ-લાક્ષણે શીળસનાં છે. આ રોગ દુઃ અને પિત્ત પ્રકોપને કારણે થાય છે. મુખ્ય ચિકિત્સા કફન કરવાની હોય છે. આ રોગમાં દુઃ અને હાસ-અન્ને તમનાં પડે છે. અને ફક્ત બેઠા રાધલા ભાત કે કણુપી અને મગની દાળનું પાણી ફક્ત સીંધાકુણુ નાખેલું એ બે વીએ જ આઈ રકાય. એટલે મટતાં મુખી આવી સંખત પરહેણ પાળવી પડે છે.

આસ કરીને મળશુદ્ધિ કરવાની ખાસ અગત્ય હોય છે. કોઠો સાફ થતાં આ રોગનું નેરું નરમ પડી જાય છે. ને તેના ઉપાય તરીકે અમ્બકમુદ્રીરસઅથવા યોડાચોળીની રંગોળીઓ, ફેશાર ચુગળની છ ગોળીઓ, શુદ્ધ સિંધાહત ત્રણ વાલ, સોડા ખાદ્ય કાચું છ વાલ અને કડનું વસ્ત્રમાળ મૂર્ચુ બાર વાલ લઈ, તેને બરાબર મેળવી, ખૂબ વાટી, એકાં કરી ત્રણથી ચાર પકડી નખાવતાં, અને એનાથી તેજ દિવસના ત્રણ વાર કે ચાર વાર દર ત્રણ ત્રણ કલાકે અધોગ આદાના રસમાં મેળવી એમાં બા થી બા તોરો મધ નાખી પી જવું. ઉપરનું માપ ફક્ત એક જ દિવસનું છે. નવટાંક આદાને વાટવાથી આશરે અધોગ રસ નીકળશે. આડું નરમ પડશે એવી બીક રાખવી નહિ. આ દવાથી રેચ ખૂબ લાગશે, પણ ચાર દિવસમાં રોગ મટી જશે. આ દવા પીધા પછી સદેજ ઉપકાં આવે કે પેટમાં ચૂંક આવે તો ડરવું નહિ.

પરહેણમાં બેઠા રાધલા ભાત કે કણુપી અને ફક્ત સીંધાકુણુ નાખેલું મગની દાળનું પાણી એ બે વસ્તુ જ ખાવી.

શીળસ નીકળે ત્યારે નીચેનો પ્રયોગ ચરીરે મોળવો.

અડીબાર સુંઠનો બૂકો અને દસ તોલા ચોકલું સરસીયું લઈ બેચું કરી હલાવીને આખે ચરીરે દિવસમાં બે વખત મોળવું.

આ ઉપાયથી જરૂર આ દર્દ મટી જશે. જો ઉપર જણાવેલ બધી દવાઓ મળી ન શકે તો અમ્બકમુદ્રી રસ, કડનું ચૂર્ણ અને સોડા ખાદ્ય કાચું એ ત્રણ વસ્તુનું મિશ્રણ કરીને પણ સેવાય. જો બધી વસ્તુઓ મળે તો તો ઉત્તમ, પણ ન મળે તો હેવટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ પણ ચાલે.

—જહાનમી

મને માસિકાગ્રણ નિયમિત આવે છે પણ આવ બોહો આવે છે. તેને કારણે હાથ પગ બહુજ બળ્યા કરે છે. લોહી કાઢું આવે છે. માસિકાગ્રણ નિયમિત આવે છે, પણ ચોડું આવે છે તેથી હાથ પગ અને પેટમાં બળ્યા કરે છે. તો તેના મોગ્ય ઉપાય ખતાવશો તો આભારી થઈશ. —મીસીસ હાદ્યાભાઈ

તમે લોહીવાહ્યતાવાળી ચંદ્રપ્રભા ગોળીઓ સવાર સાંજ બેથી ચાર ગોળીઓ બુકો કરીને ફક્ત સાથે લેજો. અને ત્યારે સાંજે ત્રણ વખતે રંગેશન થાય ત્યારે પ્રથમ દિવસથી ચારનીને પાંચ દિવસ મુખી ચૂર્ણતાપી શુદ્ધ સિંધાહત દિવસમાં ત્રણ વાર—સવારે, બપોરે અને સાંજે—દરેક ટકે બેથી ચાર વાલ અધોગ દુધમાં ઘુંટીને પીવો. આ પાંચ દિવસ ત્યારે શુદ્ધ સિંધાહત થો ત્યારે ચંદ્રપ્રભાની ગોળીઓ લેવાની નથી. રંગેશન બંધ થયા પછી પાંચ એ ગોળીઓ શરૂ કરવી. આ પ્રમાણે ચંદ્રપ્રભા અને સિંધાહતના સેવનથી રંગેશન સાંકે પ્રમાણસર અને નિયમિત આવશે. આ પ્રયોગ

ત્રણેક માસ સુધી ચાલુ રાખેલા. પરંતુ ખાસ કાંઈ નથી, પરંતુ સાત્ત્વિક અને પૌષ્ટિક ખોરાક વધારે લેતાં. મરચાં, ખટાસ, કોળ, ફરસાણ, ગોળ, બાન્ડે, મિષ્ટાન્ન, અધાણાં, વગેરે પદાર્થો ઓછા લેતાં. સિવાય દરરોજ જામની વખતે એક તોથો ઠાળા તલ અને એક તોથો મુકા ઠાપરાનું અમણ એ બેઉને પીતજની આરણીમાં ખાંડી જુકા જેવું બનાવી દાળમાનમાં મેળવતોને ખાવું. દાળ મગની કે તુવેરની વાપરતી. એમાં થોડું ઘી પણ નખાય. ઠાળા તલ અને ઠાપડું મેળવવાથી બોજનનો રવાઝ જરાય બગડી નહિ. આ ઠાળા તલ અને ઠાપડું આર્તવ રક્તજનક અને આવક છે. આ ઉપાયોને ધીરજથી ત્રણ માર માસ સુધી કરશો.

—જટુભાઈ

થોડા માસ અગાઉ એક બહેનનો નામ વશરનો પત્ર આવેલો ને પેનાના પતિનો પ્રેમ મેળવવા માટે થોડા સલાહ આપેલી, તે સાથે સાથે એ પત્ર ખોલે હોવાની સંકેતો ઉદ્દેશ્ય કરેલો; પણ તે બહેનનો નામ દામ સાથે પત્ર

ખોલે ત્યજ સક્યાં છે. એટલે એ બહેન પુસ્તોમાં જરૂરી ફેરફારો શી મેધાણીમાંથી કર્યા છે તેના ઉદ્દેશ્ય તેમજ પ્રસ્તાવનામાં ક્યાં છે. રા' અંગાજીઆમાં તેમજ થયેા મોટા ફેરફાર ક્યાં છે ને કેટલાક મદદના સુધારા ક્યાં છે એટલે આ નવી આદતિ ફરક લાવેલીએ વસાવી લેવી એકએ.

શ્રી. મેધાણીનાં પુત્ર શ્રી. મહેન્દ્ર મેધાણીએ વીકટર યુગોની નવલકથા 'નાઇન્ટી ડ્રો' ઉપરથી 'જવાહર' નામે નવલકથા આપણને ખાસની સાદિત સંબંધી. અમદાવાદ મારાન આપી છે. ફાંસની કાંતિની મુર નરહ આને દિલ્હી કાંતિના સમયે માર્ચ ૧૯૦૬ થી ૫૩ એવું સામ્ય થયેલ છે. પ્રજાસત્તાક અને રાજ્ય-મતવાદીઓ વચ્ચેના આ આંતરિક વિમદમાંથી આજના જવાનને થઈ નહીં બંધુતા મળે એવી

આશો છે ને તે લખે છે કે 'એ દહીંન મારા અંગત જીવનમાં બનેલી છે ને સાચી છે.' વળી એ બહેન આમજ પૂછે છે કે પેલો મુલાન હજી પણ મને સતાવે છે તો શું કરું? એ બહેને ખોટી ઘરમ કે ભીતી રાખ્યા સિવાય બ્યારે પણ એ મને ને કાંઈ બેનચાળા કરે ત્યારે થર, રોડી કે બગરનું બ્યાન રાખ્યા સિવાય, કાંઈ કરે કે ઠરમતો. ખ્યાલ રાખ્યા વગર તેના મોં ઉપર અંપલ ને મીઠા વસ્તુ દાખમાં દોષ તે છૂટું મારવું. એથી એ પોતાની ખોલ જુલો જશે.

અને આજ સુધી ઘણી દરાઓ કરી ચૂક્યા છીએ, પણ અગતે દશાથી પણ ફાવેલો નથી થયો. દરે આખરીમાં આપના તરફથી આથા રાખીએ છીએ. ખીલ દરવખત થવા કરે છે તો ઠાપડું જવા બતાવશે. ઉપીદ છે કે આપની જવા સંજીવીતો. —મુખ્યા આપ આંખના ખીલ વિશે પૂછો છો કે મોં ઉપરના ખીલ વિશે તે રજૂ લખશે. સાથે આપનું પુરું સરનામું પણ લખશે.

દશીકો આ નવલકથામાં રજૂ થયે છે. અનુ-વાદની ભાષા પણ સરળ અને સચોટ છે, એટલું જ નહિ, શ્રી. મેધાણીનાં દયાનીમાં આ નવલકથા તેમજ તપસીને પ્રસિદ્ધિ થોડા ગણી છે, એ જ એક મોટું સર્વિશિષ્ટ નથી.

નવચેતન માસી પત્નીસ વર્ષ પુરા ક્યાં તે પ્રસંગે તેના સીતલ જ્યુનિસ અંક પ્રગટ થયો છે ને જ્યુનિસ સમિતિ તરફથી તેના સંચાલક શ્રી. ચાંપરીભાઈને માનપત્ર અપાયું, એ પ્રસંગે અનુપ તેનો ખાસ અંક પ્રગટ થયો છે. તેમાં મિત્રો અને મેખા તરફથી ચાંપરીભાઈની સેવાઓ અંગતી અપાય છે, ને ચાંપરીભાઈના શૌભ્ય અને સેવાઓ માટે પેનાની સાચી પ્રાર્થના કરી છે. અગે ચાંપરીભાઈ અને નવચેતનને અમારા અભિનંદન પાત્રીએ છીએ.

પુસ્તક પરિચય

શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણીની હેઠલી નવલકથા 'કાળચક્ર' ભારતીય માસિકમાંથી કહે છે છપાઈ તે તેમના અવસાનથી અધુરી રહી ગઈ. જેટલી સખાઈ હતી તેટલી નવલકથા પુસ્તક આકારે (પૃ. ૧૬૮) કિમન રૂ. બે) ભારતી સાહિત્ય સંઘ દ્વારા અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

એક વણિક કુટુંબની આ કથા. ગામડામાંથી શરૂ થાય છે. કુળમયોદા, લોકમયોદા અને જીવન-મયોદાના જેવા બંધનથી મુકાયેલ સમાજની એક કન્યા પિતાના મૃત્યુ પછી પિતાનું લેણું લેવા સાહસ કરે છે; એ કન્યાનું જીવન સાથે સંગપણ થયું છે તે પરવશા વિના પરદેશ-દરીઆપાર સાથે જાય છે. ને પછી આજની સહાઈના વર્ષોને સાંકળી લઈ અનેક પાત્રો દ્વારા મેઘાણીભાઈ આજના જીવનના પ્રશ્નોની છાતુરદ કરવાની શરૂઆત કરે છે ને વાન ત્યાં અટકે છે: એમણે કોઈ ચોક્કસ મયોદા બાંધી હોય એમ લાગતું નથી, પણ તેઓ આજની સહાઈ, મોંઘવારી, લાંચરજત, ને જીવન એવા જ પ્રસંગો દ્વારા આજના સમાજનું કુળકુલ સ્વરૂપ રજૂ કરત, એમ દેખાયા વિના રહેતું નથી. મેઘાણીભાઈની કલમમાં જે પ્રસાદ છે તે જીવનની કલમે ટાઈ રહેશે કે કેમ તે શંકા છે: માત્ર એક જ જગ્યા એ ઉપાડી લઈ યો-ધૂમોતુભાઈ. તેઓ જો આ નવલકથાને પૂરી કરે તો સુંદર નવલકથા સમાજને મળે.

એ પ્રકાશન સંસ્થા તરફથી મરાઠીમાં શ્રી. ચિંતામણ વિનાયક વૈદની લખેલ નવલકથા જેવી નવલનો શ્રી. વિજયશંકર મંજારામ બેટ્ટે દરેલ અનુવાદ 'સત્તાવનની કલ્પેઆમ' (પૃ. ૧૭૨ કિમન રૂ. અડી) પ્રગટ થયેલ છે.

ગોડસે કુટુંબનો એક બાળક તેના કાકા સાથે ૧૮૫૭ માં ઉત્તર હિંદના પ્રવાસે જાય જાય છે. અર્થે રસ્તે પરદેશમાં પછી ૧૮૫૭નો બળવો જામત થતો સંબંધાય છે. અને તે યુવાન દેરેર ધન પ્રાપ્તી કરે છે ને તે બધું બળવામાં લૂંટાઈ જાય છે. ઝારી, કાદવી અને જંગલીપરમાં તે બળવો નગરો નગરો જુએ છે, તેનાં વિતોા અનુભવે છે, ને અંતે સુખરૂપ થેર આવે છે. તે સાદસીક નરે પોતાની નગરો જોએલી બળવાની દરોહત લખી રાખેલી તે આ પુસ્તક દ્વારા રજૂ થાય છે. તેના મૂળ લેખક કોઈ રાજદારી નથી, કોઈ-વિદ્વાન સાહિત્ય સેવક નથી, માત્ર બિચુક છે ને તેણે જે આલેખ્યું છે તેમાં કૃષ્ણતા હોવાનો સંભવ ન હોય. છતાં બળવાનું પોતે જોયેલું સ્વરૂપ એણે આમાં દોહ્યું છે. તે નવલકથા વાંચના હોઈએ તેટલું રસબધું આલેખાયું છે, એમ કથા વખર રહેવાય નહિ.

આજના યુવકના કાઢમાં સુંદર ભેટ આપી શકાય એવું ઉપયોગી પુસ્તક 'વિજ્ઞાનનાં વ્યાપક સ્વરૂપો' શ્રી. પદ્માનંત રણછોડાશાહ-રાઈ (B.Sc., A. M. I. E. T.) તૈયાર કર્યું છે. આપણા રોજના ઉપયોગની વસ્તુઓ, મોઢું, મેલસા, દવાસાળી, કાચ, પેટ્રોલ વગેરે રસાયણો, વિજ્ઞાનના પરમાણુઓ, પ્રમોહન ને સીનેમા શ્રેકો, અને તારાઓ, વરસાદ, અને ખોરાક: એમ વિધિવિધ વસ્તુઓનો સુંદર પરિચય કરાવ્યો છે. કઈ વસ્તુ કેમ બની, કેમ વિકાસ થયો ને તેનું ઈતિહાસ રૂપાંતર વિજ્ઞાનથી મળી શક્યું વગેરે દરોહન અભ્યાસની દૃષ્ટિએ, માહિતીની દૃષ્ટિએ અને ઉપયોગની દૃષ્ટિએ સુંદર વસ્તુ રજૂ કરે છે: આ પુસ્તક દરેક વિજ્ઞાન

દીના હાથમાં પહોંચાવવાની શિક્ષકો અને મામાઓની દરજ્જા છે.

શ્રી. સતીશચંદ્ર પ્રતાપરાય દેસાઈએ લખેલ 'વક્તા કેમ થનાય' પુસ્તકમાં આજના જુવાનોને અનેક ગીતે માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવું છે. વફૂત એ કળા છે ને એ કળા જોને સાધ્ય હોય તે પ્રાણસ અને તેની મુશીબતોમાં પણ પોતાનો માર્ગ દેર છે. માત્ર હોટદેશમાં ઉપર ચડીને દરકાટ બોલી જનાર વક્તા નથી; વક્તા તો સમા સંચાલન કરી શકે, લોકો ઉપર કાણ મેળવી શકે, ધારેલ સમયમાં પોતાને જે કહેવાનું હોય તે કહી શકે અને પોતાના શૃત્વમાં અનેક માહિતિઓ પીરસી શ્રોતાઓમાં રસ રેલાવી શકે. એવી કળા થોડાને જ સાધ્ય હોય છે. એ કળા કેમ પ્રાપ્ત કરવી એનું આ પુસ્તક આજના જુવાનોને માર્ગદર્શન આપે તેમ છે.

જુગરાતનું સંસ્કૃતિધન-કળાના વિકાસ અને પ્રચાર માટે અવાગ્રમ વેદના શ્રી. રવિશંકર રાવળને હાથે તૈયાર થયેલ પુસ્તક 'કળા-ચિંતન' આપણને કળાની વ્યાખ્યા, વિકાસ અને પરિવર્તનોની સમજ આપે છે. જુગરાતની જૂની કળાનો ઉદ્દેશ્ય કરી રવિ-ભાઈ આજના જુગરાતમાં જે કળા પ્રત્યે ઉદાસીનતા આતી છે તે માટે જ્ઞાન ખેત્રે છે તે આપણે વારમો જાળવવાની સૂચના કરે છે. દેશપરદેશમાં જુગરાત અને હિંદની કળા માટે જે માન હતું એ જુગરાતની કળાના ઉદાર માટે એમની સતત જરૂર છે એ એમણે આ પુસ્તકારા રજૂ કરી છે. દરેક દરેક લેખ વિચાર કરતા કરી શકે તેવા છે. આજના જુવાનોને સંસ્કારભર જેવું આ પુસ્તક લઘુ પ્રસંગે તે જન્મ દિવસે ભેટ આપવા જેવું જન્યું છે.

જુગરાતના લોકપ્રિય જાણીતા કવિ શ્રી. ઉમાશંકર જોષીનો ૧૮૦ ગીતોનો નવો કાવ્ય-

સંગ્રહ 'આતિથ્ય' (૫. ૧૮૮ કિ. ૨૧. ગ્રજી) પ્રગટ થયો છે. રૂપ, રંગ ને છપાઈની સાથે ઉત્તમ હોવાની દરિદ્રાઈ કરતાં એક એક ગીત દૈયું ડોહાવે તેવાં છે. સુંગાર, હાસ્ય, કટાક્ષ, પ્રેમ અને વિધવિધ સાહિત્ય લખને આવેલાં આ ગીતો કવિની ઉત્તમ શૈલી અને દૈવપ્રાપ્ત નીનરેલ-રસની સાક્ષી પૂરે છે.

આ બધાં પુસ્તકો ભારતી સાહિત્ય સંધ લી. અમદાવાદના પ્રકાશનો છે. આવી વિધવિધ ઉત્તર પુસ્તકો સંપાદવા માટે એ સંસ્થાને ધન્યવાદ થતો છે.

આંખ મુધારવા માટેના કુદરતી ઉપાય (આઠ જાના) ડૉ. આર. એસ. અમ-વાજના લખેલ દર્શન પુસ્તકનો શ્રી. વિમળા-બહેન સેતલવાડે ગુજરાતી તરજુમે કર્યો છે તે ગુરતના મુર્ખાંતર કાષોભ તરફથી પ્રગટ થયેલ છે. ૬૨ પાનાની આ પુસ્તકમાં આંખની રચના અને તે સંબંધી સામાન્ય સમજણ, આંખના રોગ કેમ થાય છે, અને કુદરતી ઉપ-ચારથી એ રોગ કેમ મટે, આંખના ચરમા કેમ ઊતરી જાય વગેરે વિષયો કુશળતાથી સમ-જાવી છે. સામાન્ય માનવીને પણ આંખ સંબંધી સામાન્ય જ્ઞાન મળી જાય એવી માહિતી ધરાવતું આ પુસ્તક દરેક જોઈ જતા જેવું છે.

આ જ પ્રકારના સંસ્કાર તરફથી ગુજરાતના જણોના કવિશ્રી પૂ. અલાહનો બાળગીતોનો સંગ્રહ 'કાવ્ય કિશોરી' (૫. ૪૦ કિ. આઠ જાના) પ્રગટ થયો છે. બાળોની પ્રતિભા-ચક્રિતને પ્રમુક્ષિત નવાવે એવાં આ બાળગીતો દરેક શાળામાં હજરવામન તરીકે વંચાવીને મર્યાદાની યાચાવે તેવાં છે.

ગુજરાતી ભાષામાં 'દારકન' ના બાળો સંપ્રદાયી બાળજનમાં જાણીતા શ્રી. રાંદેર-ભાઈ શાહે King Solomon's mines પુસ્તક ઉપરથી 'સોલોમનનો ખજાનો' નામના બે બાળો લખ્યા છે તે નાવલિયજી પ્રેમી

શ્રી. સોમાભાઈ કીશાભાઈ પટેલે પ્રગટ કર્યો છે. આજના બાળકોને સાદસ, નીડરતા અને ધૈર્યું શિક્ષણ જરૂરી છે, જ્યારે વર્તમાન વિગ્નાને લક્ષમાં પુસ્તકો એવું જ સંપ્રદાયે તેવું છે, જ્યારે આ પુસ્તક દ્વારા ભૂગોળ, સાદસ, નીડરતા અને ધૈર્ય ડેવનાય છે. દરેક યજ્ઞમાં આ પુસ્તક હોવું જ જોઈએ, એટલું જ નહિ, પણ પોતાના બાળકોના હાથમાં નિર્દોષ અને ઉપયોગી, બાળકોમાં ચેતન રહે અને તેનું જીવન ધરે એવું સાહિત્ય મળવું હોય તો આ પુસ્તક વિના રીંગે મૂકી શકાય તેમ છે. બાળકો મૂળરૂપે ચરત કાપીલય, અમલવાદમાંથી મળે છે.

બાળકોના હાથમાં એવું ને બીજું મૂકવા જેવું પુસ્તક મહારાજ ધયા પહેલાં (૫. ૧૧૬ કિંમત રૂ. સવા) બહુતા મામસેવક શ્રી. જમલભાઈ મહેતાએ લખ્યું છે અને કમળ પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ થયું છે. 'માણસાહના દીવા' જેવું ઉત્તમ પુસ્તક મેઘાણીભાઈ જેમની પાસેથી મેળવી શક્યા તે રવિશંકર મહારાજને મહારાજ ધયા પહેલાં નો જીવન પરિચય આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો છે. મહારાજનું જયપણ, તેમના જીવનનું ઘટક, સાદસ અને સેવાના પ્રસંગો આજના યુવાનને માર્ગદર્શક થઈ પડે તેવાં છે. આપણા નેતાઓના જીવન પરિચયો જ આપણી નવી પેઢીના જીવન ઘટકમાં પ્રાપ્ત પૂરી શકે તેમ હોવાથી આ પુસ્તક દરેક રીતે ઉપયોગી છે.

એ જ કમળ પ્રકાશન મંદિર તરફથી શ્રદ્ધા મંથાળા પ્રગટ થઈ છે. તેના બે પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે. પહેલું પુસ્તક સુપ્રસિદ્ધ ચંદિત કથરચંદ્ર વિલાસાચરનું લખેલ સીતા વનવાસ શ્રી. રમણલાલ સેતીના હાથે અનુવાદ આપણી સમક્ષ રજુ કરવામાં આવ્યું છે. એથી પાનાના આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. સવા છે; આ પુસ્તક માત્ર અનુવાદ નથી, પણ

ઉત્તરમ ચરિત્ર, સીતા વનવાસ અને વાલ્મીકી રામાયણના અધારે આ પુસ્તક શ્રી. સેતીએ સ્વતંત્ર રીતે સામાન્ય શ્રદ્ધા અને કન્યાઓ સમગ્ર શકે તેવી હેલી અને ભાષામાં રજુ કર્યું છે. એ મંથાળાનું બીજું પુસ્તક ભારતની વીરાંગનાઓ (૫. ૮૮ કિં. રૂ. સવા) શ્રી. રામનારાયણ નાગરાસ પાઠકને હાથે તૈયાર થયેલ છે. હિંદની વીરાંગના-નારીઓ શ્રી. રાણુદેવી, પદ્મિની, ચાંદ મુલતાના, ઝંસી રાણી લક્ષ્મીબાઈ અને અદ્વૈયાબાઈ હોદ્કર-એમ પાંચ ધરનારીઓની જીવનકથા રજુ થાય છે. આજના જગતમાં સ્ત્રીઓ હિંમત ડેળવે અને પોતાનું રક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય મેળવે એવાં બળવેરક જીવન પરિચયો દરેક કન્યાના હાથમાં રજુ થવા યોગ્ય છે.

અમદાવાદના નવચેતન સાહિત્ય મંદિર, બદ, અમદાવાદ તરફથી 'માતાનું બાળુ' નામના પુસ્તકના (૫. ૩૨૮ કિંમત રૂ. ૪) બે ભાગોમાં શ્રી. જટુભાઈ મહેતાના હાથે લખાયેલ નવલકથા પ્રગટ થઈ છે. કન્યા મરીય છતાં સંસ્કારથી સમૃદ્ધ વિધવા માતા પોતાનાં બે નાનાં બાળકો-પંકજ વગેરેના પંકજ અને તેર વર્ષની સરોજને મૂળીને અવસાન પામે છે ત્યારથી વાતો શરૂ થાય છે. અનેક મુશ્કેલીમાંથી પસાર થતા પંકજ સહ-નિષા અને માયાભાવના છોડતો નથી. છેલ્લે મિત્રા અને પંકજ, તથા સરોજ અને કીર્તિ પરણી જાય છે. માતા-માનવમિત્રું તથા વાળવા કરેલા પ્રયત્નો-માતાને આપેલ વચન અને માનવમિત્રી સેવા એ બે મુખ્ય મુદ્દા ઉપર રચાયેલ આ નવલકથા રસવાદી બની છે.

એ સંસ્થા તરફથી શ્રી. અંબાલાલ તુ. શાહે લખેલ શ્રી મેઘાણીભાઈનો જીવન પરિચય 'સ્વ. હવેરચંદ મેઘાણી' (૫. ૩૨ કિં. ૭ આના) પ્રગટ થયું છે. શ્રી. શાહે અંગત પરિચય નહિ હોવાને કારણે કેટલેક

રચને માહિતી દેવા. યથા છે પણ તાત્કાલિક મેધાણીમાર્ગ સંબંધે માહિતી મેળવનારાને પુસ્તક ઉપયોગી થશે.

અમદાવાદના જાણીતા નાટક લેખક શ્રી. ધનંજય ઠાકોરજી નવું નાટક 'બો હું' છ' હોત' એ અંગ્રજ લેખક પુર હાલિસની નાટક If I were you, નો અનુવાદ (પ. ૧૪૦ દિ. ૩. તથુ) આપણા નાટક સંગ્રહમાં ઉમેરાય છે. પરદેશી વસ્તુ ઉપરથી તૈયાર થયેલ આ નાટક આપણા હિંદી રજવાડાની વસ્તુતાએ રૂપાંતરમાં ઘડાયું છે, પણ હિંદી રજવાડાને અનુરૂપ ભૂમિકા કે વાહન નાટકમાં દેખાતાં નથી. એટલે વાક્યે વાક્યે હાસ્ય ઉપજાવવા મથતા લેખકની આ વસ્તુ પણ હાસ્યરૂપક બને છે. છતાં એને ભજવનાર નરો બને એને રજુ કરતી વખતે ખ્યાન રાખાને યોગ્યતાની હડાથી ગ્રેફોને દસાવી ચકશે તો નાટક સફળ થશે. તેમજ પાત્રો હાસ્ય ઉપજાવી શકે એવી એની ગૂંથણી છે.

ત્રીએના પુસ્તકો ભારતી સાહિત્ય સંઘ હા. અમદાવાદ-મુંબઈ-૨ તરફથી પ્રગટ થયાં છે.

શ્રી. રામનારાયણ નાગરદાસ પાકે જાગૃતિ તથા બાગમાં ગાંધીજીની જીવન કથા પ્રગટ કરેલી એ તથા બાગને નવી આદતિમાં બે બાગમાં 'ગાંધી બાગ' નામથી (પ. ૪૨૦ + ૫૦૪ દિવસ બંને બાગના ૯-૦-૦) પ્રગટ થયાં છે. આ આદતિમાં બધો ફેરાર કરી આજ 'સુધીને' જીવન વર્તતાં ઉમેરાયે છે, સામાન્ય જાણેય માણસ સમજી શકે એટલી સહેલી ભાષામાં આ પુસ્તકો હોઈ સામાન્ય માણસો પશુ આ પુસ્તક વાંચીને સમજી શકે તેમ છે. હજી એની કિંમત સામાન્ય માણસોને પોતાય તેમ નથી એટલું જ્યાં વધર નહિ બાલે. તેમજ ગાંધીજીની આદતિમાં બે રૂપિયે મળતી તેમ ત્યાં સામાન્ય માણસ આદતી રકમ ખરચવાની દામ નહિ બીડે, એટલી જ

જાતી રહે છે. નહીં તો પુસ્તક ઘરેઘરે વસાવવા જેવું છે.

મુલાનો માર્ગદર્શન આપે એવું પુસ્તક 'મહારાજનર સાથે' શ્રી. મુરારતન જુથે લખ્યું છે. (પ. ૧૨૮ દિવસ ૧-૮-૦) તેમાં મુરારતના મૂંઝા સેવક શ્રી. રવિશંકર મદારાજના જીવન પ્રસંગો છે. આજ જાતનાં તથા પુસ્તકો એની સાથે બજારમાં આવ્યાં છે. મહારાજ થયા પહેલાં મારે આ ઉપર પરિચય આપેલ છે. ને ત્રીજું પુસ્તક રવિશંકર મહારાજ પણ આ લેખકનું પ્રગટ થયું છે. વર્ષા પુરના એક ખીજનાં પૂરક છે. ત્રણ પુસ્તકોના પ્રકાશો જુદા જુદા છે. એ જુદી વાત છે, પણ જે એક પ્રકાશો એ ત્રણ મૂંઝાને મૂંઝાં હોત તો કિંમત અને મેળવવાની દૃષ્ટિએ માફકાને મળેલાં લાભ થાત. દરેક કિશોર અને કુમારને આ પુસ્તકો વાંચવા મમે તેવાં તો છે જ. એટલે અમે એ વાંચનાની ખાસ બલામણ કરીએ છીએ.

શ્રી. મેધાણીમાર્ગનું હેતુ પુસ્તક 'ઉદ્ભવ' પ્રયાજી (પ. ૧૭૮ દિવસ ૨-૪-૦) એ પરકમાના અનુસંધાનમાં છેલ્લે છેલ્લે પ્રગટ થયેલા એવા સંશોધન અને પ્રવાસને લગતા -લોકસાહિત્યના પૂરક નિર્ણયો છે. અગ્રજ સીમે મારે આ પુસ્તક થયું ઉપયોગી છે.

નિસર્ગોપચારના ઉપાસક ને પ્રચારક શ્રી. રમજીલાલ એન્જીનીયરના આ વિષયને લગતાં પુસ્તકોમાં તેમનું એક નવું પુસ્તક 'હું નિસર્ગોપચાર તરફ કેમ વળ્યો ?' એ (પ. ૧૪૮ દિ. ૨-૦-૦) ત્રીસમી રાત્રીના સર્વથે નિસર્ગોપચારક -ડો. સિન્ડરનાં લખાણો ઉપરથી તૈયાર થયેલું છે. અગ્રજાણી લખાણ આ પુસ્તકને સ્વાસ્થ્ય અને લોહિયોગ્ય બનાવવા મારે અનુવાદો બાબતી દૃષ્ટિએ ધર્મી સીવર રાખી દેવાથી ફિલજીવા આવી નથી એથી ગુજરાતી પ્રગટ એનો લાભ જારી રહે.

આજે લોકો વૈદ-હાકુતરોથી કંટાળ્યા છે ત્યારે આ પુસ્તક તેમને આર્ગેશનક બનશે.

નાટ્ય લેખક તરીકે વિખ્યાત શ્રી. અંદ્રેનદન શાહનું નવું નાટક 'શિખરિણી' એ ખગમખાટ મથાષે એવું નાટક છે (પ. ૮૦ કિં. રોડ રૂપિયા) કવલ, કલકી ને શાહલ ત્રણ મિત્રો છે. કવલની પત્ની 'શિખરિણી'ને સંતાન નથી. શાહલ તદ્દન રંગીભંગી છે અને શિખરિણી તેને નાના બાળક પેઠે લાડ કરવા દે છે. તે શિખરિણીને પોતાના બાળકની માતા થવા કહે છે, ને બાળક થાય છે. છેવટે તે પોતાના બાળકને લઈ નાસી જવા કહે છે અને તેને તેમ કરવાની છૂટ આપે છે, પણ તે બાળક લઈ જતો નથી ને ચાલ્યો જાય છે.

સમાજ શિખરિણીના આ કૃત્યને કેવી દૃષ્ટિથી જોશે એ સમગ્રજ તેમ છે. લેખકનો આ નાટક પાછળ શું હેતુ છે એ તો એ જાણે, પણ નારીના દિલમાં પ્રત્યક્ષના ફેટલી હોય અને તેને મારે એ શું સું ફરે તેનો આ નાટકમાં પડ્યો નથી ?

હિંદીસાહિત્યના સોદગ્રિપ મણુચેરા વાતો-નરેશ પંડિત સુદર્શનની ત્રણ વાતોઓ—પત્યરોનો સોદાગર, જે મિત્રો લતા, અને સદા સુખનો સંગ્રહ શ્રી. મિસ્ત્રિકન અને શ્રી. ધીરુભાઈ આનંદપુરાના હાથે અનુવાદ પામી 'પત્યરોનો સોદાગર' વોરા એન્ડ કું. લી. મુંબઈ-૨ તરફથી આપણને મળે છે,

ત્રણે વાતોઓ ઉત્તમ ફેટીની છે ને રસ-વાહી છે. જલ્લે પાનના આ વાતોમાં મદની કિંમત ત્રણ રૂપિયા છે. વાતોઓ સામાન્ય જનસમુદાયને વાંચવી ગમે. તેવી પ્રેમકથાઓ છે, ને પરીકથાઓનો ખ્યાલ આપે એવી છે.

બાળોને રમવા પડે તેવું 'અક્કલ અજ-માવેશ' (પ. ૧૫૨ કિંમત ૨-૧૨-૦) નામનું પુસ્તક રજક રજુઈ હડીકતો રજુ કરે છે. જુલા જુલા પુસ્તકો અને માસિકમાસી એકઠો

કરાયેલ આ સંગ્રહ ધણી રીતે નવું જાન, ગમ્મત અને હાસ્યરસની મીઠાશ આપે છે. બાઈ કવનજય તેમના પિતા શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ શાહના આર્ગેશન તીચે આવા નવા સંગ્રહો આપે એમ ઇચ્છીએ છીએ.

શ્રી. ગુર્જર અંથરતન કાર્યાલય, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ તરફથી તીચેનાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે.

શ્રી. હવેરચંદ મેઘાણીનું 'અગ્રાધ પુસ્તક 'હંમેરીને તારણદાર' ધણા વખતથી મળતું ન હતું તે ગુર્જર અંથરતન કાર્યાલય તરફથી નવી આદતિમાં પ્રગટ થયું છે. (પ. ૧૦૬ કિંમત ૧-૮-૦) હંમેરીયન પ્રમને મુક્તિના રાઈ લઈ જનાર 'મરજીવાં' એના જીવન અને ક્રાંતિનો સુંદર પરિચય આ પુસ્તક આજના નવજીવાનને નવું બળ, જોમ અને વિચારોની નવિનતા આપે તેવું હોવાથી વાંચકની અમે ભલામણ કરીએ છીએ.

શ્રી. ધૂમકેટ્ટોના વાર્તાસંગ્રહ 'ત્રિવેરો' (પ. ૨૭૦ કિં. ર. ત્રણ) નવી આદતિમાં પ્રગટ થાય છે. નવા રૂપરેખમાં પ્રગટ થતી આ આદતિ છપાઈ ને ગ્રેટઅંતની દૃષ્ટિએ સુંદર બની છે. વાર્તાઓ તો સોદગ્રેય બની છે જ, પણ લેખકે આ આદતિની પ્રસ્તાવનામાં જાહેર કર્યું છે તેમ આ વાર્તાસંગ્રહમાંની વાર્તાઓમાં 'વાર્તાકલાને નામે વિકૃત અને વારતવવાદને નામે બયંકર ફોડુ-ચિતરામજી એ કદાચ એજામાં એજાંદરો' અને એ વાત આ સંગ્રહ મારે સાચી છે. એટલે આ સંગ્રહની વાર્તાઓ સુવાચ્ય છે એટલી જ જીવનને રચી જાય તેવી છે.

શ્રી. હવેરચંદ મેઘાણીની 'રા' ગાંધી-જીનીઓ (કિં. ર. ત્રણ) અને લક્ષ્મીદેવના વહાલાં કવલો (કિં. ર. ત્રણ) નવી આદતિમાં પ્રવેશે છે. આ બન્ને પુસ્તકો શ્રી. મેઘાણીનાઈની હયાતીમાં છપાઈ ગયેલાં, પણ પ્રગટ (અનુસંધાન પં. ૫૮૦ લેખ ૧)

કેટલાક

કિરસાઓ

મુંબઈની એક ફીલ્મ એક્ટ્રેસ શાંતિકેરીએ પોતાની અર્થાદાખત કરવાના કહેવાતા આરોપ-સર કાંતિ પીઠયસના માલિક પ્રાણુલાલ ભગવાનજી સામે ફેસ કરી હતો. એક્ટ્રેસે એ મતલબે જણાવ્યું છે કે આરોપીએ અપરિત મામલો કરી હતો તેની મેં ના પાડતા તેણે મારા માલ ને દાવ કરી છાંદ કરી હતી. આરોપીને શંકાનો લાભ આપી ઠોરે છાંદી મુક્યો.

સુરતમાં ભવાનીવાસ ખાસે રહેતા જાણીતા નામરિક અને આવકવેરા નિષ્ણાત શ્રી. હાશિરદાસ જમનાદાસ ચોક્કસીને ત્યાં એક આલકારદાખ લગ્ન થયું છે. શ્રી. ચોક્કસીના પુત્ર જયવંતલાલનું લગ્ન ત્રણ માર વરસ પૂર્વે કાંતિની જ બાળા જયવંતી સાથે થયું હતું. તે પછી ત્રણ જ મહિનામાં જયવંતલાલનો રોહત થયો હતો. તે પછી શ્રી. ચોક્કસીને ત્યાં જ રહી બહેન જયવંતીએ અલ્પાસ આગળ વધાર્યો અને ઠોરેજમાં છન્ટર મુકી ભગવાન પછી શ્રી. ચોક્કસીના બીજા પુત્ર રા. જયેન્દ્ર-જેએ પણ એકએક. બી. વધીસ છે તેમની સાથે વૈદિક લગ્ન થયું છે. આમ એ બાળાનો એ જ કુટુંબમાં સમાવેશ માન્ય રહ્યો છે. શ્રી. જયવંતીએ લીધેલા દિનમંતરમાં પગમાં માટે, તથા શ્રી. હાશિરદાસ ચોક્કસી તથા સમય કુટુંબના એ કાર્યમાં અપાલતા સદકાર માટે ધન્યવાદ પટે છે. રા. ચોક્કસી શાંતિએ છાંદ અમલતા વજીર છે.

અમદાવાદ તાજપુર તાલુકાની શેરીમાં રહેતા

શાંતિલાલ ચણુદાસની પત્ની કાંતા તાજેતરમાં તેના પાડોશી વાડીલાલ મનનલાલ સાથે રા. ૩૭૫ ની મતાના હાગીના તેમજ રોકક લગ્ન નાશી મળી હતી. કાંતાના પતિ શાંતિલાલે તપાસ કરતા, કાંતા વડોદરામાં છે તેવી તેમને માહિતી મળી હતી. આથી શાંતિલાલ તાજેતરમાં વડોદરા ઉપક્રમા હતા. ત્યાં તેમને વડોદરા મહેના પોળખાંથી કાંતાનો પત્તો મળ્યો હતો. આથી શાંતિલાલ તરત જ કાંતા પાસે પહોંચી ગયા હતા અને તેને પાછી ઘેર આવવા જણાવ્યું હતું. પણ પછુકાંતાએ “હવે હું તમારે ઘેર નથી આવવાની” તેણે જવાબ આપ્યો હતો. અને શાંતિલાલને રા. ૨૩૭ ની દિનમતા હાગીના પાંચ આપ્યા હતા.

આ બનાવ અંગે શાંતિલાલે પોલીસમાં કાયદેસર ફરીયાદ નોંધાવી છે.

સવારે દશેક વાગે એક ૧૬ મુસ્લીમ અને જુરખાધારી એરત કાનાવાધી ઉંઝા રોડને આગળ. આગુરોડ તરફની સાઈકલ ટ્રેકમાં જમા ન મળવાથી એ જાનને રહી ગયા. કાકરડા બાગાને જુરખો ન કાવતો દોવાથી રોડન પરના કેટલાક ઘપ્સોને રાંધા મળી તેવામાં મેઈલ ટ્રેકન આવતાં ૧૬ મુસ્લીમ ઝખખામાં ચડી બેઠા, પણ ટ્રેકન ઉપડી ગયાં જુરખાધારી એરત રહી ગયા. આલની ટ્રેકને રહી હતું એ એરતને સંજાગાને. હ આમગતા રોડનેથી બીજા માઢીમાં પાછો આવું હતું.

જુરખો હવેકર્તા પોતામાડીવાગાએએ કાકરડાની છાંદીને જોગળા કાઢી, અને તેને ઉંઝા પોલીસને સોંપવામાં આવી. બીજા માઢીમાં ૧૬ મુસ્લીમ પાકો આવતાં પોલીસે પકડી લીધો અને બીજા મુસ્લીમને પણ પકડી જમાને કિદપુર બેઠા કરવામાં આવ્યા.

રહે છે ૧ કેટલામે સમયથી એ જ વડરડોન રોજખો દિન્દુ બાગાએએ જમાવાનો રહી

લઈ ખેડી છે. આ ટોળણી આશુરોડમાં બાળા-
ઓને મુકી આવે છે અને અગ્નેય તરફની
કુકડી આશુરોડથી છોકરીઓને અગ્નેય તરફ
લઈ જાય છે અને ત્યાં તેમને વટલાની
વેચી દેવામાં આવે છે. પોલીસે તપાસ શરૂ
કરી છે અને જે પ્રમાણિક તપાસ કરવામાં
આવશે તો કેટલી બાળાઓને ભગવાનમાં
આવી છે, અને કેટલા શખ્ષો સંડોવાયેલા છે,
એની ચોંકાવનારી વિગતો બહાર આવશે.

*

— દિંદી લક્ષ્મી ઈસ્પતાલમાં નોકરી કરતી
કુ. અલ્લાખા નામની દક્ષિણ દિંદી નર્સ
ન્યારે જર્મણપોરથી પહેલા વર્ગમાં એકલી
મુસાફરી કરી રહી હતી, ત્યારે તેના પર છરીથી
હુમ્મોશો કરવામાં આવ્યા હતા અને ચાલતી
ગાડીએ તેને ફેંકી દેવામાં આવી હતી, છતાં
તે શારા નંસીએ બચી જવા પામી હતી અને
આઠ માઇલ ચાલી તેણે ઇટારસી પોલીસ
સ્ટેશને બધી વિગતો જણાવી. રેલ્વે પોલીસને
તપાસ કરતાં તે ડબ્બામાંથી રેલ્વે ઇપહારચૂકના
નામવાળા લોહીબીનો અપુ જરડયો હતા.

*

જંજીરના મુજદરાના ટેકરા આગળ રહેતો
બાઈ રૂપાને ત્યાં તેની પુત્રીનું લગ્ન નિરધાર્યું
હતું અને ભોરસદ તાલુકાથી જન પશુ આવી
હતી, પણ એક નનામા પત્રને અધારે ફોજદારે
તપાસ કરતાં જણાવ્યું હતું કે લગ્ન કરવા
આવનાર માણસને એક પત્ની હયાત છે, છતાં
તે એક ઇપર બીજી પત્ની કરે છે. આ
દરકત સાચી નીકળતાં ફોજદારે લગ્ન થતાં
અટકાવ્યાં.

*

• મૂળ ભરૂચની બાઈ લખી ઊર્ફે લક્ષ્મી
તલાવીયા ગાંધીની ૨૦-૨૧ વર્ષની યુવતીના
એકથી બીજા ઠેકાણે થયેલા વેચાણ-લગ્ન વિગે-
રની ચોંકાવનારી દરકત બહાર આવવા પામી છે.

સુરતના ભોગીલાલ હમનલાલ નામના
શ્રીમંત વાણીયા વેપારી સાથે અઢી વર્ષ પર
અમદાવાદના લોહીનો ધંધો કરતા દલાલે
રૂપીયા ૫૫૦૦ લઈ પરણાવેલી, ૧૫ દિવસ પર
આધારે રૂ. ૧૫૦૦ ની દીમતના ધરેણું લઈ
બાઈ લક્ષ્મી નાસી ગઈ હતી. ભરૂચના બજારમાં
ધરેણું વેચવા જતાં ભરૂચ સીટી પોલીસે આ
બાઈને પકડી પાડી હતી.

આ બાઈ મોટેની વધુ તપાસમાં એવું
માલમ પડ્યું હતું કે, પાંચ સાત વર્ષ પર આ
છોકરીને ખંભાતના કોઈ પાટીદાર જોડે પર-
ણાવવામાં આવી હતી. ખંભાતથી આ લક્ષ્મીને
એક દલાલજી બાઈએ અમદાવાદના લોહીનો
વેપાર કરતા એક દલાલ આગેવાનને વેચેલી,
અને અમદાવાદના આ દલાલે સુરતના શ્રી.
ભોગીલાલને અઢી વર્ષ પર પરણાવી હતી.

*

ગોપીપુરા ચાંદલા ગલીના મનહરલાલ
કાળીદાસ સામે જૈન બાળા ઇપર બળાટકાર
કરવાના આરોપસર થયેલ કેસમાં આરોપીને
નિર્દોષ છોડી મૂકવામાં આવ્યો.

*

અમેરિકામાં સંતાન વિદોષા માત્રાપ બાળ-
કોને ૧૫૦૦થી ૧૭૦૦ ડોલરની કિંમતે ખરીદે
છે ને બાળકોનું કાળું બગર થયું છે.

*

અલ્લર રાજ્યમાંથી એક જન પસિના એક
ગામમાં જવાની હતી, પણ કોમી રમખાણને
કારણે નહિ જઈ શકવાથી વરરાગની વીટી
સાથે કન્યાને પરણાવવામાં આવી.

*

નવસારી પાસે આમરી ગામે અનાવિલ
કોમના ડાહ્યાભાઈ નાગરજીએ પોતાની પત્ની
અંબા અને છોકરી કુસુમનું કુદાગ વતી ખૂન
કર્થોનું કહેવાય છે. તે અંગે કેસ સેસન-
કમીટ થયો છે.

રૂઢમણીનું લગ્ન દોઢે વર્ષ પહેલાં અનામ આશ્રમ હસ્તક, યુગરાત કોલેજના લેખોરેટરી આસી. શ્રી. બાલુભાઈ સાહે સાથે થયું હતું તે બાલુભાઈ ન્દાવા ગયા હતા ત્યારે ઘરની બહાર નીકળી ગઈ હતી અને ધોળકા તરફ જતી ટ્રેન સવારે નવરંગપુરા પહોંચી તે સમયે રેલ્વે લાઇન વચ્ચે આકાશ સાથે ભેઠને ઉભી રહી હતી. કાષ્ટને ઉપરાઉપરી સોડીઓ વમાવવા છતાં બાઈ લાઇન ઉપરથી ખસી નહિ. આથી કાઈવરે આડી થોભાવી બાઈને એકમાં બેસાડી હતી. તેના ખીસામાંથી એક ચક્રો મળી આવી હતી, જેમાં બાળમોઘમાં લખ્યું હતું કે 'હું મારા જીવનનો ત્યાગ કરું છું.' બાઈને જામીન પર છોડવા પતિને જામીન થવા કહેતાં પતિએ ના પાડી હતી. બાઈની સામે કેસ દાખલ કરી કાયમી જેલમાં તેને મોકલવામાં આવી હતી. એમ જણાય છે કે બે એક મારાથી બાઈની મગમગી રમતિ ખરાબ ન હતી.

*

નિહારમાં રખાઉલા મુકામે એક યુવતી એક યુવકના પ્રેમમાં ચાર વર્ષથી પડી હતી, પણ યુવક તેના પર કંઈ જવાન આપતો નહિ, આથી તે યુવતીએ સરેરાઈ જઈ એક રાત્રે તેને ઘેર જઈ બારણે તાળું મારી ઘર સળગાવી મૂક્યું. આમ બચકર્તા યુવક નાસ્તી છૂટશે પણ તેની માતા અંકરે જગા ચઈ. એ યુવતી હાલ જેલના સજામાં પાછળ છે.

*

જામનગર રાજ્યની મામલતદારી માધી ચુલ્લા ૫૦-૫૫ વર્ષના એક બાળજી સુવાન બોડીલાસ, જેમને આમલી બે ઓબોના ૬-૭ બાળકો છે, તેમને ત્રીજવાર સોડા તોરણે અગ્નિના ઠાક નાણુને જોડે જળ્યા: અને પીલક જામના એક સુખડી બારસ બાલજીની પુત્રી સાથે સમપણ સંબંધ બાંધેલો. અને લગ્ન નિષ્ણ કરી વરરાજ જાન જોડીને

પીલક જામે પહોંચ્યાં. બાલજીએ વિરોધનો વરોળ જાગૃત કર્યો અને જામનગરની મહા-રાણી સાહેબ પાસેથી ધનારા લગ્નનો મનાઈ દુકમ કઢાવ્યો અને જોડીયા ફોજદાર મારાતે તેની બચવણી કરાવશે એ સુવાન વરરાજને, અધુરા કોડે પીડી ભરેલી હાથને, લીલા તોરણેથી પીચાથી બહાડુરી પૂર્વક પાછા પગે વળાવ્યા.

*

સૂરત નિલ્લાના અનાવિલ ગ્રામમાં એક મહિલા પર જ પરણેલી યુવતીનું કહેવાતું ખૂન થયો, બનાવ મરોલી રોશન પર બન્યો છે. વાત એમ છે કે, નવસારી તાલુકાના મરોલી રોશન પર આવેલી પોલીસ ઓફિસના પોસ્ટ માસ્ટર રનિલાલ દેસાઈના પુત્ર કે જેઓ એક યુવાન કોલેજીયન છે, તેનું લગ્ન લલાલપોર ગામના એક ખાસ દેસાઈ કુટુંબની કુમુમ નામની યુવતી સાથે થયું હતું.

એમ જણાવાય છે કે તા. ૧૧મીની રાત્રે કુમુમને ગ્રામએ કસ્ટોડિયન રીતે મારી નાખી તેની લાશને જામનગરમાં મૂકી દેવામાં આવી હતી. આ ખતર પોલિસ અમલદારોને પડ્યાં તેમણે મરોલી જઈ લાશને કાળે લીધી હતી અને લાશને નવસારીની વડી ઈરિપ તાલમાં લાવવામાં આવી હતી.

આ અંગે કુમુમના પતિ હસમુખલાલને અને તેના પિતા પોસ્ટમાસ્ટર રનિલાલ વેલા-બાઈને પણ પકડવામાં આવ્યા છે. પોલિસે મકાનમાંથી લોડીવાળાં બાલકોએ કાળે કર્યો છે, એટલું જ નહિ, પણ માળપરથી કુમુમને જામનગરમાં લઈ જવામાં આવી હોવાનું અને ત્યારે લોડીના કાપ પણ પડવાનું જણાય છે.

*

ગોરમંથી એક ૨૨ વર્ષની સ્ત્રીના કોડરી અને તેટલી જ ઉંમરનો બાળજી યુવક સાંજના ચાર વાગે પલાયન થઈ ગયાં છે તેમનો પતો નથી.

મુંબઈના મોટામંદિરના આચાર્ય શ્રી કૃષ્ણજીવજી મહારાજ શ્રી હામોદર ખીમજીને ત્યાં તેમની પુત્રીઓના લગ્નમાં આશીર્વાદ આપવા ગયા; ત્યાં નવદંપતીને મહારાજે ધર્મ-ચિન્હ તરીકે તેમના હાથમાં દટાર મૂકતાં જણાવ્યું હતું કે આ ચિન્હ તમારા ધર્મરક્ષણ માટે સૌથી હું.

જંશુસર તાલુકાના સારાદ મામનાં સોમાબાઈ કેસરીસંજ સામે એક પત્ની હયાત હોવા છતાં બીજી પત્ની કરવાના ગુના અંગે ફરીયાદ નોંધાવામાં આવી છે.

રત્નમણી વાડી મહો-સ્થાની કુ. કુંવરબાઈ તે બરબોરજી પેસ્ટનજીની હોક-રીએ પોતાના મનમમતા રક્ષે લગ્ન નહિ થવાથી ગળામાં ઘંસો ખાઈ આપવાત હતી.

ઝોરૂલિયન બાળાએતિ પરજુલા પાંચ છંડોનેસિયનેતિ ઝોરૂલિયન સરકારના હુકમથી તેમની પત્નીએતિ તેમની સાથે જવાની પરવાનગી અપાઈ નથી.

મુંબઈમાં પોતાની વૃત્ત કલાથી પ્રખ્યાતી પામેલાં સરતનાં પતની કુ. અંબલિ હોરા મદાસના દલા હેત્રમાં કેટલાંક વૃત્તોનો અભ્યાસ કરી નૃત્યકળાની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયાં હોવાથી તેમને ડીપ્લોમા આપવાનો સમારંભ મદાસ હાઈકોર્ટના જરડીસ એન ચન્દ્રશેખર આપરના પ્રમુખપદે થયો હતો. આ માન મેળવનાર આ બહેન પહેલાં જ ગુજરાતી છે.

મુંબઈની કવે મુનિવર્સિટીના કાયદા દારા સ્વીકાર કરવાના સિદ્ધાંતનો મુંબઈ સરકારે સામાન્ય રીતે સ્વીકાર કર્યો છે અને એ મુનિવર્સિટીનો એવી રીતે સ્વીકાર કરવાના પ્રશ્ન પરત્વે અહેવાલ પેચ કરવા એક સમિતિ નીમવામાં આવી છે જેમાં શ્રી. ચારલ્સ ડીવાન, અને કુ. એસ. પાનવીકર (મંત્રી) છે. આ સમિતિએ પોતાનો અહેવાલ ૧૯૪૭ ના દિસેમ્બરના અંત પહેલાં રજૂ કરવાનો છે.

દિમાહ્ય ઉપર આરોહણ કરવા ન્યુ દિલ્હી આત્મી રજો-મેલી મંડળીમાં શ્રીસીસે દોડીના પથ છે.

દોલ્હી કેસિસ કમીટીના માજી ઉપપ્રમુખ શ્રીમતી પાર્વતીદેવી ચત્રમૂળ ડીડવાની જે તેમના પતિ સાથે મુંબઈમાં સી. પી. ટેક ઉપર રહેતા હતા તેમનું ખૂન થયું છે. તેમના પતિ ઘેર આવ્યા ત્યારે ધર બંધ હોવાથી ફરવા ગયા હશે એમ માની રાહ જોતા બહાર ઉભા રહ્યા. છેવટે એ ત્રણ કલાક પછી ધરનું બારણું તોડી નાખી અંદર જોતાં શ્રી પાર્વતીદેવીનું ખૂન થયું હતું ને તેમના ચરીર ઉપરથી હાગીના ગુમ થયા હતા. તેમનો નોકર નાસ્તી મરો હતો.

રશિયાના એલચી તરીકે શ્રી. વિજયભંડેમી પંડિતની નીમણૂક થયાનું સરકારી પાટીમાં જાહેર થયું છે.

બારેજડી રેલ્વે યાર્ડમાં ૨૫ વર્ષની યુવતીને ચક્રા ઝાણા અને હમન રાજ ના-મના બે યુવાનો ફેસલાવીને ઉપાડી લાવ્યા હતા અને પછી તેના ઉપર, હુલેલાતા અત્યાચાર ગુજારીને યુવતીએ ફરીયાદ કરી છે.

સ્વ. ચીતકાર શ્રીમતી
અમૃત શેરગીશનાં ચિત્રો દોહી-
પ્રદર્શનમાં સર ચીમન-
લાલને હાથે ખુલાસા મુકાયાં
ત્યારે એ પ્રતિભાશાળી ચિત્ર-
કાર બાઈનાં ચિત્રો રાષ્ટ્રીય
ચિત્રાલય મારે ખરીદી લેવાની
દરખાસ્ત થઈ હતી.

*
લીંબડી ડેગવણીખાનાના
એક અધિકારી ૫૦ વર્ષની
ઉંમરે 'ડેલાક' ઉંમરલાવક
પુત્રો હોવા છતાં નાની બાળા
સાથે દરી પરપયા.

*
કુંડલાની એક વીશાશ્રીમાળી
જેન બાઈએ પોતાની જીવન વર્ષની
પુત્રોનું ૪૬ વર્ષના તુલ સાથે
લગ્ન કરી આપ્યું.

*
મુંબાઈમાં હંસાબેન રતિ-
લાલ જમનાદાસે પોતાના
મનગમતા યુવાન સાથે લગ્ન
કરવાની તેના બાઈએ ના કહે-
વાથી પાંચમા માળેથી પડતું
મુઠા છવનનો અંન આપવાનું
કહેવાય છે.

*
દરેરાકુનની કન્યા ગુરુ-
કુળમાં શ્રી. વિશ્વનાથદેવી પંડિતે
ચાન્દીપૂર્વકે સદનરીય જની
પાડોશી પ્રત્યે સન્માનરૂપિ
રાખવાની સલાહ આપી.

*
ગણેશા ઉદ્યોગપતિ શ્રી.
નાનજી કાગીદાસના પુત્ર પીરે-

ન્દકુમારના લગ્ન મુંબઈના શ્રી.
મેધાકુમારી નવતિલાલ દક્કર
સાથે થયાં ત્યારે શ્રી. નાનજી-
બાઈએ સવા લાખ રૂપિયાનું
દાન કર્યું.

લેડી ધિવીન ડોસજ દિલ્હી
ના લેડી પ્રિન્સીપાલ શ્રીમતી
દન્ના સેને નિરુત્તિ લીધી.

*
ઝાગુપુર પાંચપદીમાં રહેતા
એક મહાબાઈ અબ્દુલરહીમ
નામના મુસ્લીમની નવી પત્ની
દાખરાખીતી તેમની ગેરદા-
જરીમાં સજામાં લગ્ન પ્રસંગે
જન્માનું દહીં દાગીના લઈને
પલાયન થઈ ગયાનું કહેવાય છે.

*
એકા સ્ત્રીમંડળને રંગન
કાપકમ શ્રી. પુષ્પાબેન મહેતાના
પ્રમુખપદે ઉત્તરવાપો તેમાં
લલિતાબેન નાનાલાલ, મુર-
બાજબેન રતિલાલ, મુશીલાબેન
તથા ગુજરાતીબેન ચીમનલાલને
ઈનામો મળ્યાં.

લાહીના ગણેશીતો લેખક
લખુશીપી તથા બેંગ્લોર ઉગ્રી-
ચના શોષક શ્રી. હરિશ્ચંદ્ર
બ્યાસનું યુવાન વયે અવસાન
થયું.

*
નાઇરાખીમાં શ્રી. રેસાઇ
મેમોરીયલ હોલમાં બમિની
સમાજના વાર્ષિક પ્રસંગે
'વતનો સાદ' નામે માટીકા
બજવાઈ હતી, તેમાં કુ.
પ્રમિલા અડાલજ અને કુ.
કુસુમ વડામા તેમ જ ખીજી
બાળાઓએ મુંદર કામ કર્યું
હતું. ખીજે દિવસે નાનકડું
રોલે સમેલન ચોળવું હતું
તેમાં કુ. કુસુમ વડામાએ
આવકાર ગીત ગાયું હતું
અને સંસ્થાના મંત્રી શ્રીમતી
દમયંતી અડાલજએ વાર્ષિક
અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો.
૧૯૩૪માં રચવાયેલ આ
સંસ્થાએ તેર વર્ષમાં સારી
પ્રગતિ કરી છે.

*
લોકપ્રતિનિધિ સભાએ
દરમ્યા મુજબ પ્રતિા મારે
આદર્શ જુમારખુ લડી કાઢવાં
નીમાએથી કમીટીમાં શ્રીમતી
દેસાઇબેન મહેતા અને રાજ-
કુમારી અમૃતકુવર પાલુ છે.

*
મહાત્મા ગાંધીના પ્રમુખ-
ગૃહમાં એક બાઈને માણમાં
શીંગડાં ને કપાળમાં અંબ
વાળું બાળક અવતરિને
નરનમ મરણ પામ્યું.

હાલની રિયલિટીને અનુકૂળ નવું સમાજ બંધારણ સ્વતંત્ર હિંદમાં કેવું હોવું જોઈએ એ વિષય ઉપર ૫૦ ફક્સ ડેપ પાનાનો નિર્ણય કોલેજના કોઈ વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાર્થીની ૩૦મી જૂન સુધીમાં લખી મોકલશે તેમાં શ્રેષ્ઠ લખનારને દરેકને ૫૦૦ રૂપીઆ ધનામ આપવાનું શ્રી કાર્પસ ગુજરાતી સમા મંદિર, વિઠ્ઠલભાઈ ખેડક રોડ, મુંબઈ ૪ તરફથી જાહેર થયું છે. તેમાં જો, કપડાં જ દશા પોરવાડ સાલિના કોઈ યુવક કે યુવતી ધનામ મેળવશે તો તેને તેમની સાલિના મંડળ તરફથી દરેકને એકવીસ રૂપિયાનાં તેમની પસંદગીનાં પુસ્તકો બેટ મળશે.

*

મુંબઈમાં મનહરલાલ છોટાલાલ દવેએ પોતાની પત્ની દયાલ છતાં મંજુલાવમાં માન-કેશર મંદિરમાં એક સગીર કન્યા સાથે બીજી લગ્ન કર્યું. પર કન્યાની ધરપકડ થઈ હતી ને કન્યા સગીર હોવાથી તેને ચીદૂન હોલમાં મોકલવામાં આવી હતી.

*

સખત ગરમીના કારણે ખીલમાં પોતાના બાપને ખાત આપવા ગયેલી નવ વર્ષની છોકરીનું અમલાવાદમાં હાટ-ફેલથી અવસાન થયું.

*

પટણમાં કુ. અનુબંધેન ગાંધીને આંતરકાનું આપરેશન કરવામાં આવ્યું હતું. હવે તેઓ તંદુરસ્ત છે.

*****

શ્રી. વિન્યાસમી પંડિતને રથીવામાં હિંદના એલચી તરીકે ચયેલ નીમણુકને સાહી સરકારે મંજુરી આપી.

*

મસ્કતી મારકીટના ઉપ-પ્રમુખ અને જાણીતા વેપારી શ્રી ત્રિકમલાલ મનમુખરામનાં પત્ની શ્રીમતી ચંપાબહેન તાન્તેતરમાં ઈન્જેન્યર ઉપરી ગયાં છે. તેમની સાંતિમાં આ રીતે પરદેશ પ્રમાણ કરનાર આ બહેન કો પડેલાં છે.

*

કર્ણાટકી મુંબઈ દશા કરાવવા જતી એક વૃદ્ધ પોળ-ભાઈ પૃથ્વીભાઈ અમલાવાદ નજીક એરાધેધનમાં હૃદય બંધ પડી જવાથી અવસાન થયું.

નાગોદ રાજ્યના નાગોદ ગામથી પાંચ માઈલ દૂરના બાલુપુર ગામમાં એક વાળંદ ગુમરી જવાથી તેની પત્ની પોતાના પતિ સાથે ચિતામાં બળી જઈને સતી થઈ હતી. નાગોદના રાજા અને સાથુ આ બાબને સમજાવવા માટે ત્યાં ગયા હતાં અને છેવટે તેમણે સતી થતા અટકાવવા માટે બાબને અટકમાં રાખવા પોલીસને મુચના આપી હતી. છતાં તેમના ગયા પછી લોકોએ પોલીસના કમળમાંથી બાબને બળજબરીથી છોડાવીને ચિતા ઉપર હાસેલી લીધી હતી, ને બાઈ બળીને ભરમ થઈ ત્યાં સુધી લોકો ખર્યા ન હતા.

*

બંગાળ પારાસમાના પ્રમુખ અને ઉપ-પ્રમુખની ગેર-હાજરીના કારણે પારાસમાનું પ્રમુખ સ્થાન શ્રીમતી એચ. એ. હાઈએ લીધું હતું ને તે દિવસનું કામકાજ ચલાવ્યું હતું.

*

હમરેઠમાં ગ. સ્વ. લલિતા બહેન શેલે પતિની શીક્ષતમાંથી એક હોલમાં સ્ત્રી-બાળકો માટે ખાસ વાંચના-લેખ અને રમત ગમત સાથેનું પુસ્તકાલય ખોલ્યું છે.

*

કુ. વિન્યાસેન પટવર્ધન તેમના બાઈ સાથે હોલેન્ડ ગયાં.

અમદાવાદમાં જહાંગીર-
પુરામાં રહેતા ડેચવલાલની
૧૮ વર્ષની લક્ષ્મી અને
ચાહીઆગમાં રહેતી ગંગા
નામની યુવતીએ અગ્નિરનાન
કયું.

અમદાવાદમાં વીશા આસ-
વાળ જૈન કલ્યાણા કોન્સટ
વખતે સુદર ગીત ગાવા માટે
ક. અરોહા રમણલાલ દલાલને
૨. ૧૮૫૫ પહેલું ધનામ મળ્યું.

દિલ્લી મારવાડી લાય-
બેરી દોલમાં દિલ્લીના ડામસ
આગેવાન સ્વ. શીમતી પાર્વતી
દેવી ડીડવાનીઆનો ફેટા શ્રી.
વિન્યાસલક્ષ્મી પંડિતને હાથે
પુલ્લો મૂકાયો. શીમતી પાર્વતી
દેવીનું મુંબઈમાં થોડા વખત
પર ખૂન થયું હતું.

નરિહાલના (વડોદરા રાજ્ય)
શ્રી. પ્રદદાદજી વ્યાસ અને
કો. સોમીમોરીના પુત્રી. ક.
પદ્માજીને (ઓદિય વ્યાસજી)
વસોના ખેડવાળા બાલજી
શ્રી. રામકૃષ્ણ દવે સાથે
આંતરગાતિય લગ્ન થયો. અને
એ જ રીતે ગોંડલના શ્રી.
પી. બી. જોશી (ઓદિય
બાલજી)ના પોત્રી વીજાનું શ્રી.
ધુમકેતુના પુત્ર શ્રી. હરિજીકુમાર
જોશી (ખેડવાળા) સાથે લગ્ન
થયું.

ખરમાના માછ રાજા
ચીમોની પુત્રી રાજકુમારી
ફોયાનું ૬૦ વર્ષની ઉંમરે
રતનાગીરીમાં અવસાન થયું.

જલ્લાલપોર તાલુકાના
કોલોલી ગામે દરિયન કયા-
છાનાલખતી હેલ્લાદન કિયા
શ્રી. જ્યોત્સનાગજેન શુકલના
હાથે થઈ.

દોડોદના રોયનરોડ ઉપર
જી માસનું બાળક ડોષ મૂકી
ગયું હતું. તેને પોલીસે કબજે
લઈ એક બાળક વિનાના મા-
બાપને ઉછેરવા માટે સોંપ્યું છે.

શીનોર તાલુકાના કરા-
ળના ઈંગ્લીશ સ્કુલના માર્નર
પરસોતમદાસ ચતુરભાઈ પટેલ
સાથે નવસારીના ઉત્તમરામ
ડેચવરામ જવેરીની ત્રિપત્તા
પુત્રી તારાબેન ઉર્ફે માલતી-
બેને (રમાબેન) પુનર્લગ્ન થયું.

નિદારમાં જવાનીનલની
૪૦ વર્ષની દિકુ સો ચણાં
ધણાં મનાઓની માના છે, તે
દવે પુરુષ નેવા અંગોવાળા
બતી જવાથી રવાનિક દાકારો
એ રેસ તપાસી રહ્યા છે. ૨૨
વર્ષ અગાઉથી પુરતલના
ચિન્દો જખાવા લાગ્યા હતા.
આ પરિસ્થિતિ કિયા દવે પૂરી
થવા આતી છે.

સુરતમાં ક. માણેક દાદ-
રેકરે સંગીતનો જલસો કર્યો.

મહેમદાવાદમાં નરવરલાલ
ડેચવલાલના ઘરમાં મણી અને
જયોદા નામની નજીવ બોળાઈ
સદ્ રસાં હતાં ત્યારે રમુલ
નામનો ચોર આવેશે તેને
એ બંનેએ પકડી રાખી
પોલીસને સોંપ્યો.

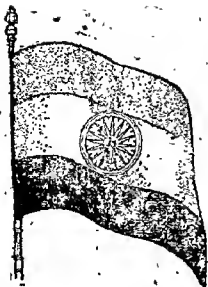
બોરસદની મે ટૂનીંગ
કોલેજમાં સીનીયર વર્ષમાં
વનધીલા વાણદેવ શેલન પાસ
થયાં.

જળમપુરમાં પુષ્પાદેવી
નામની નરી દસ્યમાં પોતાના
પતિની આરતી ઉનારતી હતી
ત્યારે જવાળા સામવાથી તેની
સાડી સળગી ઉઠી, પણ તેને
બચાવી લેવાઈ હતી. બાઈ તે
પછીના દરવમાં રોજ ઉપર
આવીને પોતાનું કામ કરી
ચકી હતી.

કરાગીરી જે. ડી. સોપ
કોલેજમાં બજુતી દરિયન
બાળા શ્રી. ગડીબાઈ ખીમજી
પ્રથમ વર્ષમાં પાસ થયાં. કોલે-
જમાં બજુનાર દરિયનબાળા-
મણી દિલ્હરમાં તેજા પદેલાં છે.

અંધરીમાં ડામસ સેવિત્ર
દગ તાલીમ જેન મીમની સીલા-
વતીબેન પટેલની રેખરેખ
નીચે ચાલ્યું હતું.

આપણો રાષ્ટ્ર દેવ જ

શ્રી. જવાહરલાલ નહેરુ

આને આપણે આપણા ધ્વજની પ્રતિકા સિદ્ધ કરીએ છીએ. ને અંડા હેઠળ તમામ કોમોના દળનો માણસો અણખ્યા છે, ચાતના વેડી છે, બલીદાનો આપ્યા છે તે અંડાને આપણે અપનાવીએ છીએ.

આ રાષ્ટ્રધ્વજ વિશ્વભરમાં દર દર લહેરાશે; જગત પર જ્યાં જ્યાં હિંદીઓ વસે છે, ત્યાં ત્યાં જ માત્ર નહિ, આપણા એકચીઓ અને પ્રધાનો વસે છે ત્યાં ત્યાં જ નહિ, પરંતુ સાગરો ધ્રુવતા આપણા જહાજો અને સાગરો પર જ્યાં જ્યાં લાઇ જાય ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર આપણે માટે તેમજ જોનાર સર્વત્ર માટે એ આઝાદીનો સદેશ જ ઉચ્ચારશે: મુક્તિનો જ મધુર અણકાર અણકણાવશે. દેશ દેશની પ્રગ્ન-ઓને એ મુક્તિનો અને બિરાદરીનો સદેશ સંભળાવશે અને કહેશે કે દિલ દરેક દરેક દેશની હોસ્ટી આડે છે, દરેકનું હોસ્ટ બનવા મુજબ છે અને આઝાદીની ઉજ્જવવાળા દરેકોઈ દેશનો દિલ એ જ બનવા આડે છે.

વર્સેક્સના કરાર પછી ન્યૂયોર્કના સુવેદ સમારંભમાં દુનિયાના લગભગ બધા દેશો—૪૪ રાષ્ટ્રના ધ્વજો ફરતા હતા તેમાં હિંદનો ધ્વજ ન હતો. મેં કહ્યું કે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રના આ મહાન સંમેલનમાં દુનિયાનો કોયો મહાન ઐતિહાસિક ધ્વજ—હિંદના ધ્વજને હું જોતી નથી.

અર્થાત્ ખાતેની મહિલાઓની આંતર-રાષ્ટ્રીય પરીવહમાં તમામ રાષ્ટ્રોના ધ્વજો ફરતા હતા. પરિષદમાંની કેટલીક હિંદી સ્ત્રીઓએ તેમની લીલી સફેદ અને ડેસરી રંગની ૭ સાડીઓ ચીરી નાંખીને આ પ્રસંગ માટે રાષ્ટ્રધ્વજ બનાવ્યો હતો.

વર્સેક્સના સુવેદના કરારો પર સહીઓ થતી હતી તે વખતે હું એક નાટ્યમૃદમાં ગમ્મ હતી. તે પ્રસંગે રોજ પર વૃત્ત કરી રહેલ પ્રખ્યાત નટીના શરીર પર કાન્સનો ધ્વજ લીટાળવામાં આવ્યો હતો. મારી નજર ગેઠેલા એક હિંદીએ નિધાસ સાથે જણાવ્યું કે 'આપણો ધ્વજ આપણે ક્યારે પ્રાપ્ત કરીશું?' દિલ્લીમાં મળેલી એરિષમ્મ પરિષદમાં જય હિંદનો ધ્વજ ન હતો. —સરોજિની નાયક

નભૂલાયતેવીવાત

સેખક

-શ્રી. ગંગાનન વિ. લેખી

આજ એ વાન ઉપર દસ ચોમા-
સાનાં પાણી વહી ગયાં છે, દસ દસ શિયા-
ળાના વાવરા ફૂંકાઈ ગયા છે, દસ દસ
ઉન્દાગાના ધીખના મધ્યાન્હો અગ્નિજાળો
વરસાવી ગયા છે, પણ એ વાન મ્હારે મન
સેસમાત્ર વ્હૂતી નથી. જાણે મ્હારી નજર
રવામે દમખાં જ બની રહી છે.

ક. સ. ૧૯૩૭ ના ૧૭૫૫ મરિનામાં...
હરિપતાલના પક્ષે નં. ૮ પર મ્હારું માંદ-
ગીનું ચિત્તનું હતું. ટાન્ડોઇડના ત્રણ ત્રણ
ઉવસાએ મ્હારાં સાનમાન ફરી લીધાં હતાં.
ક્યારેક મ્હારા તાવતો અંત ૧૦૫ સુધી
પરોંચી જતો. ધોમ ધખતા ઉન્દાગામાં
આટલું ઉજ્જમાન મ્હને ઝોડા બનાવી મૂકતું.
પણ મ્હારું મન મન પડી રહેતો, ક્યારેક
સરસીએ ચડી જતો. તે ક્યારેક મ્હારું બેમાન
ફેલેવર થતા પણ દેહમાન વગર હરિપતાલનો
નિત્યક્રમ એના ઉપર થતા હેતું. સખન
વાનનાના અને સંતાપના એ રિવસો હતા.
મનને જરા પણ ક્યાંક સાન્નિ નહોતી.

આવા રિવસોમાં એક રિવસ રજિયામણો
ઉગ્યો. મ્હારો તાવ ઉતાર પર દનેહ જનનાં

સુધી ત્યારે ઓગરડનું હેલું આવાડીનું
આલતું હતું. વરસાદ વરસી ગયા પછીની
પ્રજ્જ અને તેજસ્વી સંધ્યા હતી. ગેધવણી
વાદળોએ પર નીલા, રાતા, ફૂલચુલાળી અને
સોનલવરણી રંગોના હમ પથરાતા હતા.
હરિપતાલની પાછળના અંગ્રજોમાં શાળાના
વક્ત્રિનિશ્ચયોનાં અસિદ્ધાસમૂહ સાંજની સટાર
મારતો હતો. મ્હારી મા ધણે દિવસે મ્હને
પ્રસન્ન અને સતોષી વદનવાળો ભેતારી દૂરની
બેન્ચ પર સુખની કામાનિંદ્રમાં પડી હતી.
સાંજના દર્શિઓની મુલાકાતે આવનારાં Visi-
tants રોગાનિ જાણે હરિપતાલમાં મેળા
જરાયો હતો.

ત્યાં એ આવી. વય બાવીસ-ત્રેવીસની
આસપાસ દરો. ઉજ્જિયાદ વાન અને હમી
દેહસત્તા, તેજસાં છતાં નમખાં ભૂરાં-બદામી
નયન, બધી નસોં પહેરે છે તેવો સફેદ રશ્મી,
સફેદ ખૂટ-રોખાં, સફેદ રોપી, સફેદ પદા-
વાળું જ રિસ્ટ-વેસ્ટ, અને આ બધી સફે-
દાદને આર ઓપ આપતાં 'સિપરકી' વડે
રમેકાં તેનાં સાલચટક નખ અને દોહા તેને
મ્હેરા આકર્ષક હતો. પહેરે જ પરિચયે મ્હને
જાણાયું કે તેનું નામ રિવડી હતું અને દુધે તે
એ ગ્રોહાગ્નિયન હતી. આવીને 'હૉટ નજર
એક્ટ' ના ખૂટ પીમા અને મૂઠું રવર મ્હને
સંબોધીને તેણે પોનાનો ગોરો અને પારદશક
લાલનો દાઢ મ્હારા કપાળ પર મૂક્યો.
થર્મોમિટર ખંખેરી તાવ માપેલ, પદા પાડી
'રપન' આપું કે કપાળ પરેગાં-વર્ક વેદનાની
એકે ન્હાની 'આદ' પૂઠારાતીને હન્નેશન
દાખ્યું. આર્પણના બેગાર દૂરના ગજાતીને
દવા પાલ; પછી એ માલી મ્હ. આમ એનો
પ્રથમ પરિચય થયેલ.

ત્યાર પછી તે કાંડાલ In charge
તરીકે પણ ખરો વખત એ જ રહી અને
મ્હારી હરિપતાલમાંની બધી દેહક્રિયા તેણે તે

વિસામો

તપેલાં રરિમથી અતિ રંગભર્યા પંચ પરના
વિહારીને જ્યારે તકરર તણા પછર તણી
ઘેટા ગાડી નીચે ધડીક અરધે આશ્ચર્ય મળે
ત્યારે

વિસામો ડેરા અનુભવ કરી શાન્ત બનતો !
પ્રિયે ! હું યે યાકું જીવન-પયના કષ્ટ સહીતે.
પરંતુ હે પ્રિયે, કુષ્પદ મનકું યાકું જુલતું
વિસામો જ્યારે તે અનુભવી શકે પ્રેમ-તરની
મધૂરી છાયામાં તવ સદૃશી જેલ કરતાં.
મિહન

દિવસથી પોતાની મણી માથે લાઈ લીધી,
મેચક ! તે સૌ તરફ હેતાળ હતી અને 'સો
કોઈ' હોને ચારતું, પણ મ્હારા તરફનું એવું
વલણ મ્હને હંમેશાં પક્ષપાતી લાગતું: 'સ્વપ્ન'
આપતાં પોતાના અંતરની ન્હાની ન્હાની
પોતો મ્હને બધું જ લાડકો દબે એ કહી
સંભળાવતી. એની એ વાતોમાં 'હોકારો'
હેવા નેટશેા હું સચેત હોઉં ત્યારે તો એવું
હેયું આનંદથી પુષ્કિત બની નાચી ઉડતું:
તેનાં કલકલાનાં કોણેજ-જીવનના સંરમ્ભરણે
કહેતી: તેના જીવનનો કેટલોક કાળ તેનાં કોઈ
સર્ગને ત્યાં તેણે જર્મનીમાં ગાળ્યો હતો
ત્યારે ત્યાં અજવાળી રાતેમાં રૂદાઈન નીને
કઠિ બેસી તેણે મીઠાં મીઠાં ગીતો રચેલાં,
તે-મ્હને તેના ધીમા અને મંજૂલ સ્વરે સૂરીલી
'હસકથી ગાઈ સંભળાવતી. રાત-મપરાતે મ્હારા
જીવને સુખશાન્તી હોય ત્યારે એના ટેવક
પરનો ખૂસતો લેખ ખેંચી એ ગીત બેયું
તેવું ટૂંક પણ બળતું, અને તેના કિશકિશ
કિશોરે મ્હારા નાનો વોડ' બરાઈ રહેતો.
વારે વારે એક વાક્ય ખાસ એ મ્હને મીઠી
દિંદી જાગાનમાં કહેતી:— કૉટ નેવર દાદ,
હમકો હમેસ યાદ કરના. કમી મૂલના નહિ.
તે વખતે તો એના આમ કહેવાનો હું ખાસ
વધુ અર્થ ન સારતી શક્યો, માત્ર એટલું જ
સમજ્યો કે જરા વધુ પડતી લાગણીવશ અને
બતી આ બાક છે અને મ્હારા જેવા લાગ-
ણીવશ માણસની મૈત્રી એ વધુ ચાહે છે.

પણ મ્હારી તીવ્ર દેહબળવાના દિવસો ય
અપાટાપથ પસાર થતા લાગ્યા. તાવના એકા-
વનમાં પ્રભાતે મ્હારો તાવ ગયો. એકસાથે
દિવસે મેં અત્ર લીધું અને બરાબર સિતેરમા
દિવસની એક પુચ્છુમા સાંજે મ્હારી માતા
અંખાનો ટેકો લઈ મેં પહેલવહેલાં 'પા પા
પગલી' નાં કગલાં ઇસ્પતાલની એલરીમાં
ભર્યાં, ત્યારે તેના વદન પર પ્રસન્નતા અને

આનંદની જે અગોચિક ઝળક હતી તે વધુ.
વગાને મ્હારી પાસે શબ્દ નથી. આખરે
ઈસ્પતાલના પાકા અડી મકિનાના વસરાટને
અતિ નવું જીવન મેળવી મેં ત્યાંથી મુક્તિ
મેળવી. મ્હારે નીકળવાના દિવસે તો તેણે
ધમાલ કરી મૂકી. વહેરો મળરકે તે પોતે
ધણી વહેરો ઉડી અને મને પણ ધણો વહેરો
જગાડ્યો. ગરમ ચડા કરીતે પણ તે દિવસે
તો મ્હને તેણે ધણી વહેલી પાક. ઔખી
ઈસ્પતાલમાં જઈ વધાઈ આપી આવી કે
'કોટ નંબર એક્ટ'. આજે ઘેર જાય છે.
ઈસ્પતાલના બિજાઓમાંથી ગુલામનો થોડો
તાળાં ફોડો ચૂટી તેની ગુલછડી ચૂંટી મ્હને
બેટ ધરી. કેંકે વધુ નજીક આવી, આંધુભરી
આંખે એ બોલી: "કાપ લે જા રહે હો,
જહાં હો, વહાં લુચ મિજાજ મેં રહે, ઝેલિન
હમકો યાદ કરના, કમિ મૂલના નહિ." મેં
બારે દેયે તેને 'ખાતો આપી કે અહીંનાં
મ્હારી આપતિમાં મિત્રો સૌથી સાચાં મિત્રો
છે અને એમાંનાં કોઈને હું કદિ જુલવાનો
નથી; આમ કહી મેં સમજા આંખે વિદાય
લીધી અને મ્હને ઘેર લાવનારી એમ્બ્યુલન્સમાં
ચડી બેઠો.

દાઝકોડથી હું બચ્યો તો ખરો, પણ તેની
પણ તેની પાછલી અસર મ્હારા પર થયી
ખૂંટી થઈ. તનમાં ખૂંટ અસક્રિત અને અસ્વ-
સ્થતા હતાં અને મન પર સતત બોમ્બે રહેતો
હતો; વળી મયેકું રૂધિર અને ભેમ મેળવી
કામ પર મ્હડતાં નવ-દસ મદિનો રહેજે
લાગશે તેમ સૌ કોઈ કહેતું હતું. એટલે એટલો
વખત મેં મુંબઈ બહાર દેશમાં માળવાનો
નિર્જીવ ક્યો, અને તે અનુસાર હું દેશમાં
ગયો. ત્યાં થયે થયે દેકાણે હું બટકયો. મ્હારા
દેહસ્તાપ અને મનોવાતનામાં ન તો મેં મ્હારા
કોઈ મિત્રને સંભાળ્યાં કે ન તો એ કોઈની
બાળ પૂછી-પૂછાવી; મ્હારી ઉપાધિઓમાં જ
હું રમ્યોપચ્યો રહ્યો. લાંબા વખત બાદ થોડી
શક્તિ આવી કે દ્વરત હું મુંબઈ પાછો ફર્યો.
મુંબઈ આવતાં જ મ્હને સિરદર સ્વિડી સાંભરી
અને એક રવિવારે એને મળવા મેં ધરિપતા-
લનો પંચ લીધો. ધણે વખતે મ્હને ધરિપતા-
તાલમાં મળવા આવેલ ભેટાં પરિચિત વોડ-
બોય, મેતરો અને નસોતું રોશું મારી કરતું
વોટગાર્થ વળું અને મારી ખજરઅંનર પૂછવા
લાગ્યું. સિરદર સ્વિડીને મહેરા એ રોશમાં
ન દેખાતાં મેં સ્ત્રીથી પ્રથમ એને અંગે પૂછ-
પરછ કરી, ત્યારે જવાબમાં એક સખ્ત આપાત
સાથે મેં ખજર મેળવી કે સ્વિડી આ-લોકમાં
નથી અને તેણે મ્હારા મયા પછી થોડા જ
દિવસો બાદ વિગ લઈ આત્મદલા કરી છે.

આ ખજર સાંભળી હું કષાઈ ગયો અને
પાસેની ખૂરશી પર ફસાઈ પડ્યો. બટુ લાંબે
વખતે મને ફગ વળી. ખજર આપનાર સ્ત્રી-
દીની એક અંજન બહેનપણી-નસાં હતી.
મ્હારા સ્વાસ્થ્ય થવા પછી રડતાં રડતાં તેણે
ખીંટી ક્ષમા કરી:

સ્ત્રીની બેઠકદલા બી હતી. મૂળ તો તે
ભાદોરની, પણ મુંબઈગેરાશાન તેના માળાપ
સાથે કસકતામાં આવી રહેલી. તેનાં લમ

પ્રાચિંક વર્ષ પહેલાં કસકતામાં થયાં હતાં.
તેનો ખરચાર જોડાન પચ્ચીસેક વર્ષનો ફાંકો
આપરિશ નવજવાન હતો અને દિંદના એક
આનદાન રિટાયર્ડ મિલીટરી અફસરનો એકનો
એક નથીરો હતો. બન્નેની વચ્ચે કોલેજના
દિવસોથી પ્રીતિ થયેલી અને અસ્સપરસ
લામંના દોલ પણ ત્યારે જ દેવાએલા; પણ
દેવચેત્રે પરણ્યા પછી થોડા જ દિવસોમાં એ
આકસ્મિક મરણ્ય શરણ થયો અને સ્વિડી
વિધવા બની, તેનાં માળાપ અને સમસ પાસે
પેસો પુષ્કળ હતા, એટલે કમાવાની ચિન્તા તો
તેને જરાય હતી જ નહીં, પણ આવો સુંદર
સ્વામી ગૂમાખ્યા પછી ફરી પરણવું એ સ્વિડીને
મન પાપ હતું. તેણે કોઈ પણ સોંકાપયોગી કે
સાર્વજનિક કામમાં મન પરોવી તેના જન
પ્રિયતમના વિચોખતું ઉતું દર્દ જૂમવા નિમમ થયો
અને એ આશપથી તેણે નમોજની પરીક્ષા પાસ
કરી. તેમાં પાસ થવા પછી છેલ્લા દોઢ વરસથી
તે કસકતાથી અડી આત્રીને ધરિપનાલમાં રહી
હતી. અડી આખ્યા પછી અડીના અનેક ફરી-
ઓને મા-જણી બહેનની નેની વ્દાલપથી
લાગણીમરી સૂચવા કરી તેણે કાષમનાં ઉપ-
કારી કરી મૂક્યાં હતાં. છપી રીતે નાજુની મદદ
પણ ધણીને કરી હતી, પણ તે બધામાં તેનાં
વિવેકપુષ્કળ વર્તન અને દિલસોજ સ્વભાવે સૌને
કાષમની મિત્રતાંથી મોંઘી લીધા હતાં. તમે
અડી માંદા હતા ત્યારે તે કહેતી કે, તમારાં
માં ભેળને તેને તેનો જન પ્રિયતમ જોડાન
વાદ આવે છે. ત્દેના અને તદમાશ મદેરામાં
ધણું સામ્ય છે એમ ખબર તે કહેતી. તદમારો
સારવાર કરતાં એ દાંગેલાં અમારી પામે આવી
ત્દેના જોડાનને ધાર કરતી અને કહેતી કે, 'એ
સાગ્રે થવા પછી હું એને મ્હારો જોડાન
લેખીલ અને કે નહીં તો એક સાદી મિત્રતાના
રૂપમાં તો અમારો ઉરવનુ દાંગેલાં અરધપ-
રસ સંકળાયેલા રહેશે જ.' એ ખજર હતી કે

• લેખના પ્રમુદ્ધ નામ: પુસ્તક 'જામડ
જેડી' માધી.

એમનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર એલેક્ઝાન્ડર તો પોતાના દેશને માટે ફાર્સીને માંચડે પ્રાણપાપ્ત કરતાં પણ અચકાવો નહોતો. રશિયન પ્રજાના એક અંગે નેના તરીકેની મદદન પદ્ધતિ પ્રથમ કરવા એલેક્ઝાન્ડરે પોતાની વીરનાને ઉદ્ઘાટનપુત્રી યુવાન વ્લાડીમીર (સિનીન)ને પ્રેરણા પામી હતી.

મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડરના એલેક્ઝાન્ડર પોટર્સ-જર્મના એક ડૉક્ટરની પુત્રી હતી. ઇસવીસન ૧૮૭૫ માં એ જન્મી હતી. ત્યારે રશિયાની પદ્ધતિનો પ્રારંભ થઈ ચૂક્યો હતો. એ ગાળામાં સામાન્યવાદી તત્ત્વો ને સામંતો વચ્ચે ચડ્યા હતા. આર્થિક અને શારીરિક શક્તિએ જે નિર્જન હતા તેમનો કૃત્યરપાણી નીકળી ગયો હતો. સામંતોના સત્તાચક્રમાં બીજાની ત્યારે અવદેશ થવા પામી હતી. એમની રેગરજી નિવરત બની ગઈ હતી. એમને પોતાનો પક્ષગીનું ચમત્કૃત્યે આવૃત્તું નહિ. સર્માંધ મોક ચર્ચનો કાયદો રાજાશાહીની આપણી મજબૂત બતાવવામાં સદાયજૂન થતો.

મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડરનાના પિતાજીએ તેમની પત્નીનું અવસાન થવાથી એલેક્ઝાન્ડર પોટર્સ-જર્મન ડૉક્ટર. પોતાની બે દીકરીઓને લઈ તે પોતાના નાનકડા વન કુટુંબીઓમાં જઈ રહ્યા. ત્યાં તેમજે પોતાની બેનીવાડી પર ખ્યાન આપવા માંડ્યું. એ રીતે એક ડૉક્ટર તરીકે જ નહિ, પણ ખ્યાનગી બન્યા તરીકે પણ તેમજે સારી કીર્તિ સંપાદન કરી. એટલે ઉપરની તેમની મધવા દુષ્ટી રદી નહિ, શદ્દજો એ જન્મનામાં એટલે જગદ કે પોતા કરતાં સહેજ જ યંત્રી પાવરીનો ગણાતો ને તેના પ્રત્યે રોગ ખ્યાન આપતું નહિ. નિષ્કમિત રોગોથી હવન પાતર થઈ એમજે પોતાની બે દીકરીઓ મેરીઆ અને આનાને ખૂબ જ શાહીબી કરેલો.

મેરીઆ ખૂબ જ હુદિમતી હતી. એને જાંઘ અભ્યાસ માટે શાળામાં મોકલવાની ખાસ

જરૂર હતી, પરંતુ તે વખતમાં કન્યા-છાત્રાલયો પ્રત્યે તેના પિતાને સુગ હતી અને પોતે પોતાની દીકરી માટે ઘેર શિક્ષણ રાખી શકે એવી તેમની પાસે સંપત્તિ નહોતી, તેથી તેને પોતાની જાતે જેટલો વધારી સમય તેરશે. અભ્યાસ કરવાની ફરજ પડી. છતાં તેણે પણ નિદેશ બાંધ્યો ઉપર કાશુ ગેળવ્યો. તે ખૂબ વાંચતી અને જ્યારે જ્યારે દુરસદ મળતી ત્યારે સંગીત બજાવતી.

મેરીઆના પિતા દર્દીઓના ઉપચારમાં ખૂબ જ ઉદાર ને ઉત્સાહી હતા. એમના આદર્શો સ્પષ્ટ હતા. તેથી જ રીતે તે જે પુરુષ સાથે અશ્વરીય વર્તની વધે લગ્નગીથી લેકાઈ તે કુદરે હતો: એના આદર્શો એક મીઠાનરીના હતા.

કન્યા નીકાલેરીય મુલાનોવ સાથેના લગ્ન પછી પોતાંક વંશો જાડ નીજની નોતોગો: રોગનાં વિદ્યાન વસ્તીમાં સલામતી, પદ્ધતિ ને સમાજ પુરંધરના માણી. ડૉક્ટરોઓની પ્રાપ્ત રકુસમાં શીઝીક્સ અને મેલેથેરીક્સના વિષય તરીકે તેમનું નામ મજદર છે. કન્યા નીકાલેરીયીએ અતિથય કાગજ પૂરક રેગરજી લીધી હતી. ખૂબ પરિશ્રમથી રેગરજી શિરપરતિઓ દ્વારા એમજે પોતાનું વિદ્યાલોહવન શાભાવ્યું હતું એટલે છાત્રાની કુરોતોઓ તેઓ પછી જ સારી રીતે સમજતા ને તેથી જ તેમજે રેગરજી માટે પોતાનું હવન ન્યોછાવર ક્યું હતું.

એક સુદર પ્રજાતે સારી જેટી કમાણી આપતી નોકરી લેકી હતી તે રીમખોસક ગુર્જનિયાના પગાળ પ્રદેશમાં શાળાના નિરીક્ષક તરીકે નેકાવા ત્યારે પણ એ રીતે પોતે રેગરજી પ્રચાર કરવામાં ખૂબ જ સદાયજૂન થઈ પડશે એ જ તેમનો આદર્શ હતો. રશિયન પ્રજાનું અજ્ઞાન દર કરવાનો તેમનો હવન-મંચ હતો અને એ જ સેવામાંથી તેમજે દીકા લીધી હતી.

મેરીઆ તો જીવનભર સાચી ડેગવણીની મૂખી હતી એટલે એના પતિના વિચારમાં એને અનુપમ સામ્ય સાંપડ્યું અને એના જીવનકાર્યમાં સફરાર આપવા એણે સુખવૈભવ ને સામાજિક યશસ્વળીઓને દરતે વઢને વિદાય આપી. જીવનભર દરિયા અને મેરીઆ એમના વિચાર અને વર્તનમાં એકરૂપ જ રહ્યાં. પરિણામે મેરીઆએ પોતાની જાતને હીન દર્યામાં મુકાયેલી કદીએ દીડી નહિ. સાર્મત રાજ્યમાં ઓઝો પ્રત્યેની નફરતનો કારમો અનુભવ એને કદી એ યથો નહિ, પરંતુ એ જ રશિયામાં એમણે પોતાની સુરમ્ય જીવનસફરમાં સાચી મેરી ને એકત્ર અનુભવ્યાં.

ઈશ્વા નીમોતોવચીયના ઉત્તમ ને નિરવાર્થી પ્રયત્નોથી એ વિસ્તારમાં આરસો નવી શાળાઓ ઉપડી અને જિલ્લાહી, નિરવાર્થી અને ઉર્મંગી શિક્ષકોની નવા જ પ્રકારની કતાર ઉભી કરવામાં આવી.

એ જગ્યાનામાં સામુદાયીક ડેગવણીના પ્રચારથી સામાજિક અને રાજકીય દુઃખો દળવા થયો અને રશિયન પ્રજાના જીવનમાં એક પ્રકારનો અનૈશ્વર્ય પડ્યો. આપશે એવા વિચારો સેવનાં યુલોઆનોવ દંપતી ખરેખર ક્રાંતિકારી જ હતાં. રશિયન પ્રજાના આ હૃદયને જાકારો દેનાર-રાગત-ત્રનો વિનાશ કરી એમનાં સંતાનોએ તો એમના જગલામાં ધણું ય ડગ આગળ બધો ને ક્રાંતિના ન્યોતિધર લેખાયા.

ફથપ્રાપ્તિ મોટા જરૂરી વિનાશના દર્શન કરવાની અમોઘ શક્તિ જે તેમનાં સંતાનોને વરેલી હતી એ કદાચ એમનામાં સુશુષ્કિ ભોગવતી હતી, છતાં એમના જગ્યાનામાં વિચારો તો ધણી આગળ પડતા લેખાતા હતા.

ઈસ્ટ સન ૧૮૬૯માં યુલોઆનોવની સીમ-ખરકે ખરેલી થઈ ને ઇસ્ટસન ૧૮૭૦ ના એપ્રિલની બીજ તારીખે તેમના બીજા પુત્ર વ્લાડીમીર ઈસ્કોવ (લેનીન)નો જન્મ થયો.

સીમખરકમાં પહેલાં થોડાં વર્ષો તો મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવનાએ સુખશાંતિમાં અંજ્યાં. એના પતિને લાંબા માળા મુદી પોતાની નોકરીને વ્યંજે ઘર બહાર રહેવું પડ્યું. લોકોમાં જ્ઞાન-પ્રચાર કરવાનું ધ્યેય પાર પાડવા એમને લાંબા ગાળાએ ખેડવા પડ્યા. એટલે એ માળાં દર-મીયાન મેરીઆ પોતાનાં સંતાનો સાથે ખાદ્ય સંપત્તિમાં આવી અને વડીલચાહીનો દોર ચલાવવાને બદલે એમનામાં ઉદાર મેરીઆવ અમ્યો.

સંતાનોની રમતગમનમાં પણ મેરીઆ ખૂબ જ જોડા રસ લેવા લાગી. ખાસ કરીને તેઓ લોડાની રમત રમતાં. ખુરસીઓના રથ બની જતા. એલેક્ઝાન્ડર લોડા દોડાવતો ને તેની માતા માર્ગમાં આવતા જામિપ્રદેશનું આયેજ્ય વર્ણન કરતી. એમ તેમની રમત-ગમન પણ વાસ્તવદર્શી છતાં રસિક બની જતી.

એ જ ભરનાથી ન્યારે એ સંતાનો મોડાં થયાં ને 'સુબોદૈનિક' (ચનિવાર) નામનું માસિક કાઠી પત્રશરિત્વમાં ઝંપલાવ્યું ત્યારે મેરીઆએ પણ એ કાંચમાં મુંઝર સફરાર આપ્યો. એલેક્ઝાન્ડર તેનો તબીબ બન્યો. કુટુંબના દરેક સભ્યને તેમાં ફરજિયાત લેખ લખવો પડતો. ચનિવારે સાંજે એ બધા જ લેખો પાંચવામાં આવતા ને તેના ઉપર છૂટથી ચર્ચા થતી. મોટી દીકરી આના હાથેથી કુખીટરિન (લેનીન)નું પહેલું ઉપનામ)ના લેખોની દરક દીકા કરતી. પરંતુ તેમની માતા નાનાં છોકરાંને વધારે પડતી છેડતી કરતાં મોડાં છોકરાંને રોકતી ને સદ્ગતુભાવ દર્શાવી તેમનું રક્ષણ કરતી.

શુક્રિતવચના પગથાર પર પોતાની પાંખો ફરકાવનાં યુદ્ધાનોવ જાલકો આ ચનિવારની સંખ્યાએ પોતાના વડીલો સાથે તલુપતા સાધનાં ને નવા ઉપત્ત આત્મજ્ઞાનમાં પ્રેરણા પામનાં. વડીલોની રવામાલિક વાંચના પ્રમાણે મેરીઆ અને હયાને તેથી આત્મસંતોષ મળતો.

યુધ્ધાનેવ કુટુંબમાં સદાનુશ્રુતિની ગરમી સદાય ટકી રહેતી; તેથી આવતી મુશ્કેલીઓ ને વ્યાપ્તિઓનો સામનો કરવાનો દરેક વ્યક્તિમાં ચક્રિતસંચાર થતો. બાલકોની વિચાર-ચલિતી પક્ક મેરોઆને બરાબર ફાવતી આવતી નહિ ત્યારે પણ તે પોતાનો માનુસમયો સત્કાર આપવામાં કદી પણ પાછી પાની કરતી નહિ.

મેરોઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવનાએ દરેક ગ્રીષ્મ પોતાના વતન કુકુરુકીનોમાં જ ગાળવાનો રિવાજ પાકી દીધો હતો. ત્યાં શહેરની મુખસમવડો નડોતી, છતાં બાલકોને માતાના બાલ્યકાળનું ગામ મમતું અને ક્યારે ગ્રીષ્મ આવે તેની દરદમેશ વાટ જોયાં કરતાં.

માતાપ્ર સાથે વતનનાં ખેતરોમાં દૂર દૂર ફરવા જતાં, મનાઈ ફરમાવેલાં રેલમશિતનાં ગીતો છૂટથી ગાતાં, નેકારોવ, પુલ્કીન, લમોન્સોવ કલકારવામાં દરિશાષ્ટ કરતાં. ખેડૂતોનાં બાલકો જોડે રમતમમતો ખેલતાં. ત્યામ રળ-ઓમાં એમને મનમમતી મોગ મળી રહેતી ને તેમની માતાનું દિલ હાંપુલકિત બની રહેતું.

શીષ્યકર્મમાં પણ સામાન્ય રીતે યુધ્ધાનેવ કુટુંબ અમલદારો ને નોકરચાલીના કુટુંબો સાથે બહુ બળતું નહિ : એમની વચ્ચે ઠાઈ પણ પ્રકારનું સામ્ય પણ ન હતું. એમનું મિત્રવર્તુલ જ નિરાશ હતું. એણે જમાના કરતાં પછી જ આગેકુચ કરેલી હતી, એમના દિમાગમાં પ્રબળતાના વિચારો ઉભરતા. જ્ઞાતીય અરિમતા તો એમણે ક્યારની ચે ડોરણે મૂકી દીધી હતી.

મેરોઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવનાની ખાસ જૂની મુખી એલેક્ઝાન્ડ્રા ઈમીના હતી. એ સામાન્ય નર્મ હતી. એટલે યુધ્ધાનેવ બાલકો એવા વાતાવરણમાં ઉડ્યાં હતાં કે સામાન્ય વ્યક્તિઓ પ્રત્યે પણ એમને કદબચ રહેતા. પોતાના

આદર્શ માટે દરેક પ્રકારનાં બલિદાન દેવાની તેમની તમજા હતી. એ મધ્યયુગના રશિયામાં બાલકો પ્રતિશીલ થતાં ને માખાપો પ્રત્યાધાતી નીવડતાં, તેથી સામાન્ય કુટુંબોમાં દંમેશાં કલ્પ જાગતો; પરંતુ યુધ્ધાનેવ કુટુંબમાં માખાપ અને બાલકો વચ્ચે કદિયે બિનભાવ પ્રવર્તતો નહિ.

આ કુટુંબમાં તો માખાપના જ પ્રબળ અદર્શો બાલકોએ અપનાવ્યા હતા ને તેનો વિકાસ થયો હતો. એમના સિદ્ધાંતના સંભાવિક પરિણામ રૂપે વધારે વિદ્યાળ વિચારચક્રિત ખીમે એવું માખાપ જ ઈર્ષ્યા. અર્વાચીન કુટુંબોમાં પણ આજુ વાતાવરણ બાળે નજરે પડે છે. પરિણામે કોટુંબિક વ્યવહાર જોઈએ તેવો સરળ બનતો નથી.

યુધ્ધાનેવ બાલકોનો તેમની માતા પ્રત્યે અસીમબકિતભાવ હતો. છતાં જ એલેક્ઝાન્ડરને તેની માતા પ્રત્યે સૌથી વધારે પૂજ્યભાવ હતો ને તેને એની સાથે જ રહેવાનું દરદમેશ ગમતું. માતા એને મન પ્રેરણામૂર્તિ બની ગઈ હતી. ઈસ્વી સન ૧૮૮૩માં આના ઇશ્વરીયોના અને એલેક્ઝાન્ડર વધુ અવપાસ માટે સેક્રન્ટ પીટ-સંજર્ગમાં ગયાં. ત્યાં નવું વાતાવરણ ને નવાં પરિજનો કામ કરતાં થયાં; છતાં માતાની યાદ દંમેશાં તેમના દિલમાં બરો બરી રહેતી. જૂન જ સારવાનનાથી ઉકેરી જીવનપથે ચડાવવાને એ માતાને તેઓ એક પણ પણ ઈમ વિચારી શકે ? અને દરેક બાલકને જીવનપથે પણ એક જ પ્રકારનો અંકાંક ચૂક્યો હતો. એલેક્ઝાન્ડર પોતાનો માતાની જમી દંમેશાં પોતાના ખંડમાં રાખતો અને પછે પછે તેના સામીપ્યમાં રાખતો.

કલ્પા નીમીમીયનું આકર્ષિક અવધાન થયું તેથી મેરોઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવનાના જીવનમાં નવું જ પાનું ઉપાયું. એ વિદ્યારમ્ય હતો છતાં મોરવાનિવ હતો. (અપૂર્ણ)

રનેહલગ્નો

લેખક :

શ્રી હિન્દુમતી ઓરિય

હિંદુનાર વડીલો જ રહેતા; લગ્ન કરનાર નહિ જ. હજુ પણ મોટે ભાગે આપણા સમાજમાં આ જ રીતે લગ્નો થાય છે.

ફળવણીને પરિણામે આજે સમાજનો મોટો ભાગ સમજતો રહે છે કે લગ્ન બાબતમાં સર્વ આધાર વડીલો પર રાખવો યોગ્ય નથી; લગ્ન કરનારે પોતે જ એ બાબત વિચારવી જોઈએ; લગ્ન કરનારે પોતાના સહચર અથવા તો સહચરીની પસંદગી કરવી જોઈએ; નથી લાકડે માકડું વળગવનાં દર્શતાં ઓછાં થાય અને જીવનમાં નવો જ આનંદ રહે. પશ્ચિમ તરફ લગ્નો આવી જ રીતે થાય છે. લગ્ન કરનાર પોતે જ પોતાનાં પરિચયમાં આવતી વ્યક્તિઓમાંથી પોતાનાં જીવનસાથી અથવા જીવનસાંજીનીની પસંદગી કરે છે. પ્રથમ તેનાં પરિચયમાં આવે છે, એક બીજા મોટે પ્રેમ થાય છે અને ત્યારબાદ લગ્ન મોટે એકબીજાના વિચારો દર્શાવે છે અને હિંમત લગ્નનાં બંધનથી નોકાળે છે. આ પ્રેમની

લગ્ન એ જીવનનો મંબીર વિચારણા માગી લેતો પ્રશ્ન છે. જીવનની સફળતા અથવા નિષ્ફળતા, સુખ અથવા દુઃખનો આધાર એની પર જ રહેલ છે. છતાં પણ એ મહત્વના પ્રશ્ન પરત્વે આપણે સામાજિક અને માનસિક દૃષ્ટિએ ધણા જ પછાત છીએ. લગ્નનાં પવિત્ર બંધન વડે પતિ-પત્ની સામાજિક અને નૈતિક દૃષ્ટિએ એક થાય છે અને તેમના મુદરથાઈમનો પાયો એ પ્રસંગે રચાય છે. ધરને મજબુત બાંધવું હોય તો પ્રથમ તેનો પાયો મજબુત છે કે નહિ તેનું ખાસ લક્ષ રાખવું પડે, તેમ જ પતિ-પત્નીનાં લગ્ન-જીવનનો પાયો પણ મજબુત રચાવો જોઈએ, છતાં પણ તેને જોઈએ તેટલું મહત્વ આપવું નથી; એ મોટે કારણ જૂત છે આપણી સામાજિક પરિસ્થિતિ.

અનેક વર્ષોથી ચાલી આવતી રીતઝો અને રિવાજોએ આપણા મગજમાં એવું સંજ્ઞાક રચાન જમાવી દીધું છે કે તેની સારી નરસી બાળુએ જાણવાની ઇચ્છા જ થતી નથી. જ્યારે બીજી તરફથી પરદેશી શિક્ષણ, રીઝોએ અને રિવાજોએ આ તરફ પ્રવેશ કર્યો છે. આપણા સમાજના રીઝુસ્ત વર્ગે આ પરદેશી રીતરિવાજોને ધિછારી કાઢ્યા છતાં પણ કેટલાકને આ રીતરિવાજોમાં કંઈક નવું તાવ દેખાણું અને તેને આવકારી લીધા. એટલે આ રિવાજોને આપણા સમાજમાં રચાન મળ્યું અને સામાજિક ક્રાંતિની ચર-આત યદ.

સામાજિક ક્રાંતિની શરૂઆત થતા પહેલાં લગ્નને એક નવી જ દૃષ્ટિથી જોવાનું હતું. વડીલો પોતાની ઇચ્છા મુજબ પોતાને યોગ્ય લાગે તે વ્યક્તિ સાથે પોતાનાં સંતાનો-પુત્ર હોય કે પુત્રી-તેને લગ્ન-સંબંધથી જોડી દેતા. સંતાનોએ તો માત્ર આગાધિન બની વડીલો ને કંઈ કરે છે તે યોગ્ય જ કરે છે એમ જ માનવાનું રહેતું. આ પ્રમાણે લગ્નનો કાપડો

જુમિયા પર રચાયેલાં લગ્નો રનેદલમાં રહેવાય છે. આ પરદેશી રિવાજને આપણે સારી રીતે આવકારી લીધા છે, કારણકે વડીલોની સંમતી અને પસંદગીથી શ્વેશ દરેક લગ્નો સરળ નથી થતા. કેટલીક વાર વડીલો પૈસાના ભેખમાં દોરવાઈ, નાતજન અને કુળની મોટામાં અંગત, પરણનારા દિન તરફ દુર્ભાસ કરે છે. એથી આમળ વધારા પૈસા લઈને પોતાનાં સંતાનોને પરણાવી કન્યા-વિક્રય અને વર-વિક્રય જેવી પ્રથાને ઉત્તમન આપે છે, ત્યારે સંતાનોને પોતાના લગ્ન-જીવનની સરળતા અથવા નિષ્ફળતાનો આધાર માત્ર નથી પણ જોડી દેવાનો રહે છે અને મને કે કમને પડ્યું પનાડું નભાવી ચેવાનું જ રહે છે.

સમાજની સુધારણાને માટે આજે એ સડો દૂર કરવાની જરૂર છે. ગાનિજ્યોતમાં ન્હાનાં વર્તુલો, વર-વિક્રય, કન્યા-વિક્રય, અને પતિ-પત્ની વચ્ચેની માનસિક ચારીરિક અને સામાજિક અસમાનતાને દૂર કરવાની જરૂર છે, જેથી આયોજાય લગ્નના પ્રથ પર મદદરતો પ્રથમ પડશે. ગાનિજ્યોતમાં વર્તુલો નષ્ટ થતાં જ લગ્નની પસંદગીનું શ્રેય રિવાજ બની શકે, વર-વિક્રય અને કન્યા-વિક્રય જેવી પ્રથા નાશ થતા જ પતિ-પત્ની વચ્ચેની ચારીરિક અને સામાજિક અસમાનતા દૂર થઈ જશે અને લગ્ન વડીલોની ઈચ્છા સુખ થતા કરતાં ઉત્તમની પસંદગી અને પ્રેમની જુમિયા પર રચાતાં, માનસિક અસમાનતા પણ નષ્ટ થઈ જશે.

ઉપરાંત ઠોડીજુ નવનની અસમાનતા અને જીવનમાં રશદ ન મળે અને જીવનમાં પ્રેમનું સાંપાળવું રહે તે ખાતર રનેદલને મદદ અપાડું છે. આ અને પુરવની જીવન-બરતી અખંડ મેરી તે લગ્ન. આ મેરી અખંડ રહે તે માટે પતિ-પત્ની વચ્ચે અખંડ પ્રેમની અવશયા છે, અને આ

પ્રથ ત્યારે જ ઉત્તમની થકે કે ત્યારે ઉત્તમતા વિચારો અને શ્વેશમાં સામ્ય હોય, આદર્શ એક હોય, માનસ અને સ્વભાવમાં પણ તેટલી જ એકતા હોય. આ સનત મરું સદવાસ અને પરિયયને અન્તે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે, વડીલોની પસંદગીથી શ્વેશ લગ્નો નિષ્ફળ થાય છે તેનું કારણ ઉપરોક્ત વસ્તુઓનો અભાવ હોવાને લીધે છે. કારણ કે આરા લગ્નોમાં પતિ-પત્નીને એકબીજાનો સદવાસ કે પરિયય લગ્ન પહેલાં દોતો જ નથી, પણ દાખલા-આમતિ એકબીજાને જોયેલાં પણ નથી દોતો, લગ્ન બાદ તેઓ પરંપરાનાં પરિયયમાં આવે છે, અને માનસ અને વિચારો સમગ્રતા જીવનની ચરખાત ધાપ છે. નરીજ્યોતો વિચારોમાં સામ્ય હોય તો ઠીક, નહિ તો બેમાંથી એક બંધિને બીજાનાં આધિન થઈ રહેનું પડે છે, પરિણામે અસંતોષ પ્રમટે છે અને બન્ને વચ્ચે અથડામણે ચર ધાપ છે અને પ્રેમ જેવી ઠોડીજુ વસ્તુ જીવનમાં રહેતી નથી.

ત્યારે રનેદલમાં પતિ-પત્ની લગ્ન પહેલાં એકબીજાના પરિયયમાં આવી વિચારોની આપ ભે દરી થકે છે, ગાનિ કે કુળનાં બંધનો તેમને આંખી રાકતા નથી; તેા પછી આતાં લગ્નો રા માટે નિષ્ફળ નાથ છેા આજે સમાજનો મોરો બાજ રનેદલનો દિમાવન કરે છે છતાં પણ એ લગ્ન તરફ ભવની દ્રષ્ટિએ જુએ છે. કારણ કે પંચોતેર ટકા રનેદલનો નિષ્ફળ જ નાથ છે. ઉત્તમ દુઃખી થઈ નાથ છે અથવા તેા આરા લગ્નો દુઃખીમાં જ પડીજુમે છે, એ માન્યતા સારા પ્રમાણમાં આપણા મનજ પર અસર દરી નાથ છે. આ માત્ર બોડી માન્યતા નથી, પરંતુ એમાં પણ કંઈક અલ દુઃખી છે. કારણકે આજે આપણા સમાજમાં જે રનેદલનો થઈ રહો છે તેના મોરોબાજ રનેદલને નામે, કાન્તિને નામે, પતનને મામે જઈ રહો છે. રનેદલનું

સાચું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર માત્ર પરદેશી હમનું અંધ અનુકરણ કરી આપણે માત્ર પરદેશી હમને વગોવીને, આ ક્રાંતિને લાંછન લગાડ્યું છે. આ રનેહલગનને નામે 'ચતા લગ્નેનું આપણે સ્વરૂપ જોઈએ.

કોઈ અવનવા સંજોગોમાં યુવાન યુવકે યુવતી મળે, પરસ્પરને પરિચય થાય અને પ્રથમ દષ્ટિએ પ્રેમ થાય. યુવાન અને અનુભવરહિત યુવકો કંઈકે નવું જ આકર્ષણ અનુભવે અને પરસ્પરને મળવા તલસે છે. પ્રસંગોપાત તેઓ એકબીજાને મળે, દરમિયાન મીઠી મીઠી વાતો કરી સામી વ્યક્તિને પોતાની તરફ આકર્ષવા પ્રયત્ન કરે અને પોતાનાં જીવનની નરસી બાલુઓ સંતાડવા પ્રયત્ન કરી સારી સારી બાબતોનું પ્રદર્શન કરે છે. જીવનનો ગંભીરતાથી વિચાર કયો વગર, યોગ્ય રીતે પરસ્પરના વિચારોની આપ લે કયો વગર, માત્ર આવેશના પ્રવાહમાં તણાઈને માની લે છે કે, હવે એકબીજા વગર જીવું અશક્ય છે, આ વખતે બન્ને વ્યક્તિઓ જીવનના કડવા અનુભવોથી મુક્ત હોય છે અને માત્ર તરંગોની કુનિયામાં રાચે છે. તરંગોની કુનિયા, પ્રેમનું ધર, પ્રેમનું આંગણ, પ્રેમની પથારી અને પ્રેમનું મોજન, અહીં કેટલી સરસ કદવના ! એ બધી જ કુનિયા તરંગોની સાથે જ નહિ થઈ જાય છે, એને આ અનુભવરહિત જીવાનીના જોશમાં તણાતાં હૃદયોને ખ્યાલ રહેતો નથી. -સમાજ અને વહીવેતી પરવા કયો વગર આવેશના વેગમાં તણાઈ બન્ને વ્યક્તિ લગન-અંધારીથી જોડાઈ જાય છે અને તેમનાં વાર્તાવિક જીવનની શરૂઆત થાય છે.

જીવનને યોગ્ય મતિ મળવાની સાથે જ અનેક જરૂરીયાતોને સ્થાન મળે છે. તરંગોની કુનિયા વિલીન થઈ જાય છે. રહેવા માટે ઘરખાર, કપડાં, ખોરાક, આ સર્વ વસ્તુઓને માટે પ્રથમ આર્થિક સ્થિતિનો ખ્યાલ આવે

છે. વહેવારીક રીતે પતિ-પત્ની પરસ્પરના પરિચયમાં આવે છે ત્યારે એ પહેલાની પોતાના કુટુંબો દાંકવાની વૃત્તિ નાશ પામે છે, એટલે પરસ્પરના દોષો અને સ્વભાવ છતાં થવા માંડે છે. બન્નેનું જીદા જીદા પાતાવરણમાં ધડાયેલું બિન્ન બિન્ન પ્રકારનું માનસ હોય જેને પરિણામે વહેવારીક અથડામણોની શરૂઆત થાય છે. લગન સમયે અને તે પહેલાં જ આવેશનાં પડળ આંખ સામે રહ્યાં હોય તે ખસી જતાં જ આ અથડામણો ઉમ સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગે છે. આવે વખતે પતિ અથવા તો પત્ની-એકમાં પશુ નમાવી લેવાની શક્તિ હોય તો તો વળી જીવનનું ગાડું ખડખડ કરતું આગળ ધપે છે, નહિ તો પછી બન્નેને એમ જ લાગે છે કે જીવનમાં નિરાશા જ મળી છે અને સુખી થવા માટે પછી છૂટાછેડાનો આશરો લેવો પડે છે.

આવા લગ્નોને રનેહલગન કેમ કહી શકાય ? રનેહલગ્નોને નિષ્ફળતાને માર્ગે લઈ જનાર તત્વોને આપણે વિચારીએ. પ્રથમ તો આપણે પ્રેમ-એ વસ્તુ સમજવામાં જ મોટી ભૂલ કરીએ છીએ. પ્રેમ એટલે શું ? પ્રેમ એ હૃદયની એક પ્રકારની સાત્વિક બાવના કે જે જીવનને મધુર અને રસમય બનાવી જાય છે, તેને બદલે વિઝતિય વ્યક્તિ માટે જે આકર્ષણ થાય છે તેને આપણે પ્રેમ માની લઈએ છીએ. કોઈ સારા પાઠેલા કૃષ્ણ તરફ વાદરાનું આકર્ષણ શું હોય ? જે આ આકર્ષણને આપણે સત્ય પ્રેમ કહી શકીએ તો જ આ સ્ત્રી-પુરુષનાં પરસ્પરનાં આકર્ષણને સત્ય પ્રેમ કહી શકાય. હામા, ત્યાગ, આત્મ-ભોગ, હૃદયની ઉદારતા અને સામી વ્યક્તિ તરફ નિસ્વાર્થ બાવ એ જ સત્ય પ્રેમનાં મુખ્ય ધોંય ખેંચેલાં હોવાં જોઈએ. અને જે પ્રેમ જાતિય વાસનાથી મુક્ત છે તેને જ સત્ય પ્રેમ કહી શકાય. તેને બદલે આપણે આવેશ અને સામી વ્યક્તિ મળેના જાતિય

આશ્વજીને પ્રેમનું સ્વરૂપ આપી દીધું છે.

સારગાદ પ્રેમથી અને સ્વપસંદગીથી પરણ્યા એટલે જીવનમાં માત્ર સુખના જ સ્વાદા મળવાના, એ માન્યતા પણ બૂઠભૂંદલી છે. અને તેટલાં પ્રેમપૂર્વક પરણ્યા છતાં પણ પતિ-પત્નીનું જીવન મુશ્કેલી અને વિટંબણા-એથી મુક્ત ન જ રહી શકે. એટલા માટે જીવનની મુશ્કેલી નિભાવી લેવાની, તેમનો બળપૂર્વક સામનો કરવાની શક્તિ કેળવવી જોઈએ. એટલા માટે આવેશને પ્રેમનું સ્વરૂપ ન આપતી, પ્રેમનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી આત્મભોગ આપવાની, શક્તિ અને શક્તિ પતિ-પત્ની બન્નેએ સ્વેચ્છાથી સ્વીકારી લેવી પડે. દરેક જાનનામાં એકતા હી ન જ આવી શકે. તે ખાતર ઉભયે પરસ્પરના દોષો જોવાને બદલે વિચારોની મર્યાદાની પાળ બાંધી નમનાથી વિચારોમાં સામ્યતા લાવવી પડે. જન્મજીવનમાં કોઈને કોઈ મારે અપૂર્ણતા રહે જ; તે માટે પરસ્પરને કનંબ્ય સમજીને પ્રેમથી નિભાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કનંબ્યની બાવના સ્ફુટ્યમાં હોય ત્યાં જન્મના રાખી સાચી વ્યક્તિને સુખી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે.

સાચો પ્રેમ જાતિય વાસનાથી પર દોલો જોઈએ. પ્રેમ અને વાસના એ અલગ અલગ વસ્તુ છે, છતાં પણ જન્મ-જીવનમાં બન્નેને સમમાણ રચાવ રહે એ વિશેષ યોગ્ય છે. પતિ-પત્ની નૈનિક અને શારીરિક સંબંધોથી જોડાય છે, એટલે જાતિય સુખને પણ મદત્ત આપાતું જોઈએ એમ તું માનું છું. દેખતી દેહસંબંધથી ત્યાં સુધી ન જોડાય ત્યાં સુધી જીવનસુખની પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત ન જ થઈ શકે. જાતિય બાવના એ કૂદરને જ નિર્મોજી કરેલી વસ્તુ છે, પરંતુ એ બાવનાને સુસ્મ દેવ ઉભયે લગામાં રાખી આમળા પાડવું જોઈએ. જો માત્ર વાચનશક્તિ એ જ સાચો પ્રેમ હોય તો તે સંતોષાતી પ્રેમ અને આક-

ર્ષણ બન્ને જ આર્ષાં થઈ જાય, આં આકર્ષણ બન્ને વાસના સદાને માટે સરખા પ્રમાણમાં ન જ રહી શકે. સંમય અને ઉત્તરના પ્રમાણમાં તેમાં ઘટાડો થવાનો જ. માટે આ દૈહિક સુખ માત્ર વિલાસ અને સુખને અર્થે નહીં, પરંતુ તેની પાછળ રહેલી કનંબ્યની સુદૃઢ બાવના તરફ દષ્ટિપાત કરવો જોઈએ. એ કનંબ્ય છે પતિ-પત્નીનાં શારીરિક સંબંધદ્વારા ઉત્પન્ન થતું પ્રતિક: જાળક! અને તેથી તેના જીવન વિકાસ માટે પીનુધર્મ અને માનુષ્યમર્તી જવાબદારીનું વહન કરવું તેટલું જ આવશ્યક છે. જન્મ-જીવનનાં તમામ અસંતોષોને કાઢી નાખવા માટે, નવે જ રસ પેદા કરવા માટે, સંતતિને પણ રચાવ દોવું જોઈએ. દાસમાં કૃત્રિમ ઉપાયો અને સાધનો દ્વારા સંતતિ નિયમન કરી દેવી સુખની ઉચ્ચ બાવના નષ્ટ કરી, તેમાંથી મળતાં વિલાસને મદત્તનું રચાવ આપાતું છે તેને બદલે ઉભયે પોતાના સંજોગો અને સ્થિતિ અનુસાર વાસ્તવ્યતાને ઉદય જરૂર થવા દેવો જોઈએ જ.

પ્રેમની જમિનપર રચાયેલ લગ્નો જીવન પર્યંત સુખી જ રહે એમ નથી. જીવનને સુખી બનાવવા માટે પ્રેમ એ પુરતી વસ્તુ નથી. અને એટલા માટે જ આપણી લગ્નપ્રથા ધર્મની વેડી પર રચાયેલ છે. આવેશ નષ્ટ થાય, જીવાની નષ્ટ થાય, પ્રેમ નષ્ટ થાય છતાં પણ કનંબ્યની બાવના-એટલે પતિને પત્ની તરફનું કનંબ્ય, અને પત્નીને પતિ તરફનું કનંબ્ય એ નષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધી જન્મજીવનમાં નિષાળતાને રચાવ મળી શકે નહિ. મનુષ્યમાં સાચો પ્રેમ હોય છતાં પણ કોઈ સંજોગમાં તેનામાં ચંચળતા આવી જાય તો તે વખતે જો તેનામાં માત્ર કનંબ્યની બાવના ન હોય તો કદાચ મનુષ્ય હોયી રીતે દોરવાઈ જાય અથવા જીવનમાંથી રસ ઉઠી જાય છે. મનુષ્ય આ વખતે જન્મજીવનની

જાય છે, તેને લાગે છે કે પોતે ચંત્રવત્ નિઃશ્ચયી થવે છે. આ કારણસર ઉભયમાં ઉપરોક્ત બંને ભાવનાઓ સપ્રમાણ હોવી જરૂરી છે.

કેઈ પ્રશ્ન કરી કે આપણા લગ્નોમાં ધર્મને મહત્વનું સ્થાન છે છતાં પણ શા માટે લગ્નો નિષ્ફળ જાય છે? આ પ્રશ્ન પ્રત્યે વિચાર કરતાં, એક જ કારણ જણાય છે કે આપણા લગ્નમાં માત્ર ધર્મને જ સ્થાન અપાય છે, પ્રેમની ભાવના અગણ્યતિથી નાશ પામે અને માત્ર કર્તવ્યની ભાવનાથી આત્મ-સંતોષનો ભાવ નષ્ટ થાય એટલે જન્મે ભાવનાઓનું સ્થાન સપ્રમાણ ન હોય તો જીવન સફળતાને માર્ગે ન જઈ શકે.

સ્નેહલગ્નોમાં જીવનમાં જન્મતું એક તત્વ તે પતિ-પત્ની બંને વચ્ચેની, સ્વતંત્રતાને માટે રાહ. આ મનોભાવ મર્યાદાની પાળ પણ બંધીવાર ઝોળાંથી જાય છે. અનુભવનારને તે ખ્યાલ રહેતો નથી, પરંતુ એ વખતે તે પોતાના વદને ખાતર બહુ શુભાવી નાખવાની પણ તૈયારી બતાવે છે, અને સામી વ્યક્તિ પાસેથી માત્ર આત્મભોગની આશા રાખે છે.

સ્વાતંત્ર્ય સમાનતા (સમાન હજી) ને, અંગે લગ્ન-જીવનમાં જરૂર હુ:ખી થવાનું જ. જીવનમાં પતિએ કે પત્નીએ એકબીજાની શુભામી વહોરી ન જ દેવી જોઈએ. પત્નીએ કદી પણ ન માનવું કે પતિના શાશનમાં સત્તાનો મદ છે, તે જ પ્રમાણે પતિએ પણ એમ ન માનવું કે પત્ની પોતાથી નીચી કક્ષાની છે તેથી તેની પર સત્તાની જરૂરીયાત છે. લગ્ન સુખ માણવા ઈચ્છનારે પોતાની સત્તાનો મદ છોડી પરસ્પરને અત્યુક્ત ધર્મ રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એમાં કેઈને કંઈપણ શુભા-વવાનું છે નહિ. જીવનમાં એવી કંઈપણ જાતની ચડસાચડસી ન હોવી જોઈએ, કારણકે પતિ-પત્ની વચ્ચે મનભેદ પણ પડે, સતત સંઘર્ષોને અંગે કલેશ પણ થાય પણ એ કલેશને તરત જ દાખવી નાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; નહિ તો પછી જો એ કલેશ

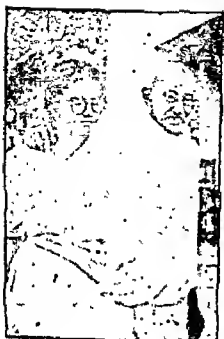
ઉપર સ્વરૂપ ધારણ કરે તો દિલનો તાર તૂટી જતાં વાર લાગતી નથી.

પતિ અને પત્નીને એકબીજા માટે સંકા-શીલ સ્વભાવ અને વહેમી દષ્ટિનો સત્તર નાશ કરવો જોઈએ. હૃદયમાં સંકારથી કીડો ધર કરે તો જરૂર તે વ્યથા કેઈ બીજા સ્વરૂપે પણ બહાર પડ્યા વગર રહેતી નથી. સુચિ-ક્ષિત માણસોનાં હૃદયમાં પણ આ દુશુણું હોય છે તેને સમજીને જરૂર તેનાથી દૂર રહેવા પ્રયાન કરવો જોઈએ.

પૂર્વ પ્રેમની ભૂમિકા પર લગ્ન કરતા પહેલાં આટલી-વરતુંઓનો ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરવામાં આવે તો નિષ્ફળતા જેવી કંઈપણ વસ્તુને સ્થાન રહે નહિ. લગ્નથી જોડાતા પહેલાં અનેક વિચાર કરી સામી વ્યક્તિનાં અને પોતાનાં માનસનું પણ અવ-લોકન કરી લગ્ન-પ્રતિજ્ઞા જોડાવું જોઈએ, કારણકે લગ્ન કરનાર બંને વ્યક્તિએ એ વસ્તુ ખ્યાલમાં રાખવી જોઈએ કે એ લગ્નની બધી જવાબદારી બીજા કાંઈને નહિ પણ પોતાને જ વહોરવાની છે.

લગ્નનાં ક્ષેત્રને વિશાળ બનાવવા આને આવા સ્નેહલગ્નોની જરૂર છે, ક્રાન્તિકારી સુષક સુવર્તિઓની જરૂર છે-જે પોતાનું જીવન સુખી બનાવે અને, બીજાને મામોંદારક થઈ પડે. સ્નેહલગ્ન તરફ ભયની દષ્ટિએ જોનાર દરેક વ્યક્તિ સમજે કે સ્નેહલગ્ન એ ખરાબ વસ્તુ નથી, પરંતુ આપણે તેનું સ્વરૂપ સમજી શક્યા નથી. ઉપર જણાવેલ વિચારણાને અંભાવે આવાં લગ્નો નિષ્ફળ જાય અને તેનાં વિરોધી પક્ષને તેને વળોડવા માટે કારણ મળે. આને સમાજમાં ક્રાન્તિકારી વર્ગની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે તેનું કારણ પણ આ જ છે કે તેઓ કાંઈપણ સુધારણાની પાછળ રહેલ સુક્ષ્મ ભાવના સમજી શકતા નથી.

દરેક વ્યક્તિ સુધારણાની સુક્ષ્મ ભાવના સમજીને કાર્ય કરે; માત્ર સ્થૂલ ભાવનાને મહત્વ આપી ક્રાન્તિને કલંક ન લગાડે, એ ઇચ્છનિય છે.

૬: મહાત્મા ગાંધી અને ગાંધીજી

*

હિંદીની બંગી શૈલીની બહુ પ્રખ્યાત બની ગઈ છે. કારણ તો સૌ શ્રેષ્ઠ જ છે કે જ્યાં હોય ત્યાં વર્ષથી ઐતિહાસિક ઘટનાઓ થઈ રહી છે. ધણી ગ્રંથાલય, મનભેરો યથા, હેવટે વચ્ચેનાની સરકાર આવી અને અંતે આજે આજાદીના શુભ મંગલ ગીત પણ અહીં જ ગવાય છે. આ બધા શુભ પરિણામોનો મોરચો આ એક નાનકડી બંગી વસ્તીમાં મંડાયો છે. તે શાળા નદિ બહુનું દોષ કે એ વાસ્તવિક મંદિર તો એક નાના બગીચાની પણ જગ્યા બદલ આજે નદિ દોષ. એ બંગી વસ્તી શું છે? ગાંધીજી જ્યાં રહે છે તે જાણકાર મંદિર શું છે? તે મંદિર એક દરિયાના કાંઠાનું મકાન છે. જે આરકામાં મળે છે રહે છે તેમાં દરિયાનું જાણીતું ગાંધીજી ન દોષ તારે બળે છે. આરકા પાણી છે. પાણીને એક જાણીતું જનાતરમાં આવ્યું છે. આરકા તાલ માણ છે. તેમાં જમીન ઉપર આખા આરકાના માવનો જાણીતો ખીજાવેલો

જગવિખ્યાત બનેલી રૈયતને

છે અને દરવાજાની સામે જ ભીતને આડીને સાદી સાકડાની બેઠા ધાટની એક પાટ છે. તેના ઉપર એક નાનકડી પાતળા મારી, રવજા ચાદર અને જે તકિયા છે તેના ઉપર પૂજ્ય ગાંધીજી બિરાજે છે.

આરકામાં ત્રણેક ખુરશીઓ પડેલી છે. તે ક્યારેક પરદેશીઓ આવે ત્યારે તે હોયો નીચે ન બેસી ટો (આદતને લીધે) તેથી તેમના ઉપયોગ માટે રાખી છે. જે કે પછાતના પરદેશીઓ નીચે પણ બેસી જાય છે. ગાંધીજીની નજીક છે એક દાગળુ ટેમલ—જુના જમાનાના વેપારી-ઓની કુકાનેમાં રહેતું તેવું. એ દાગળુ ટેમલના ખાનામાં શું દશે તે જાણો છો? આખા દિલ્હીના નવ મંદિર, શૂન અને ભવિષ્ય-ત્રણેક કાળના અંધારણુ દોષ છે. એ ખાનામાંથી તો દિલ્હીના નવ આખું ચળવળ ચળવળ રહ્યું છે. દરેક કાળે દિલ્હીનાની રિવાજો મિનાર તેમાંથી મળે છે. એટલે તેમાં ખાસ અગત્યના મદદ-પૂર્ણ કાળો દોષ છે. તે ટેમલ ઉપર પણ રહેલી મદદની યોજે રહે છે! પ્રકાશ, ગીતાજી એટલે ગાંધીજીની મા, કુરોને સરીક અને જાણના ગુરુઓ બિરાજે છે. ગાંધીજીના ગુરુઓને જાણ્યો છો? એ ત્રણ વાંદરાનું જોડું બનેલી એક યોગી રમકડું છે. એક વાંદરાનું જોડું બંધ છે. એ રહે છે કે, કદી રહેને કુખ લાગે તેવી વાણી ન જગ્યારથી; ખીજા વાંદરાના કાન ઉપર દાઢ મુકેલા છે, એ મુકવે છે કે મંદુ સાંભળતું નહિ; અને ત્રીજીની આંખો ઉપર દાઢ મુકેલા છે તે રહે છે કંઈ મંદુ જોતું નહી. જે મંદુ જોતું પડે, મંદુ સાંભળતું પડે કે જોતું પડે તો ત્રણેક મંદુઓ ઉપર દાઢ મુકી બધે કરી રેલા. આ વાનર કુરુઓ આખા વાનાતરજીને રવજા અને

દિલ્હીની બંગ્લી કોલોનીમાં

ઘેર રાત્રી

પવિત્ર રાત્રે છે. અરવે છે ગાંધીજીનો એરડો.
બહારના બાગમાં પચેકે ધાસનાં ઝુપડાં છે.
એકમાટે દીકરો રહે છે-જ્યાંથી બધા સારા
માફા સમાચારો મળે છે. બીજામાં ટાઇપીસ્ટ
રહે છે-જ્યાં અત્યંત ઉપયોગી કાગળો ટાઇપ
થઈ રહ્યા છે અને દેશ પરદેશ બધા છે.
ત્રીજામાં ગાંધીજીનો સામાન રહે છે-જ્યાં બધું
એમના ખાવા પીવાના સુવાના સાધનો રહે છે.
અને બાકીના બે ઝુપડામાં ગાંધીજીના અમીર
કે ગરીબ મોટા નેતા કે સગા દીકરા બધાનો
ત્યાં ઉતારો.

આવું રસિક અને વિચિત્ર ગાંધીજીનું રહે-
ઠાણ જોવાની લેડી માઉન્ટબેટનને પણ ઈચ્છા
થઈ આવી. તા. ૫-૬-૪૭ના રોજ સંજના
૪ વાગે લેડી માઉન્ટબેટન ગાંધીજીને મળવા
આવનાર છે એવા ખબર ગાંધીજીના ધાસના
ઝુપડામાં રહેલા ટેલીફોન આપ્યા. ગાંધીજીએ
બહુએ ના પાડી કે “અહીં આવવાની શી
જરૂર છે ? હું તો એક સેવકે રહ્યો; તમે તો
હકૂમત છો. હું તો તમારી પાસે મારા કામને
અંજો આવતો.” પણ લેડી માઉન્ટબેટન નવ
માન્યાં. એણે પોતાના ખાસ એડીસીને
મોકલીને વિનંતી કરાવી કે “તમે આટલી
બધી વાર આવી ગયા છો. મારે આવવું જ છે.”
ગાંધીજીએ છેલ્લે હા પાડી. બરાબર ૪ ના ટોકોરે
લેડી માઉન્ટબેટને ગાંધીજીના ખસના પડદાને
ઉઠકચો અને ઉભાં રહ્યાં. ગાંધીજીએ ઉભાં
થઈને શેકહેન્ડ કપો અને પૂછ્યું: “પણ
તમારી દોકરી ક્યાં ? એને કેમ ન લાગ્યા ?”
લેડી માઉન્ટબેટને કહ્યું: “એ કામમાં હતી.
બીજી વખત એ તો તમારી પ્રાર્થનામાં આવશે.”
ગાંધીજીએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો: “બેસી, તમે

લેડી માઉન્ટબેટન

ક્યાં બેસશો ?” ખુરશી ઉપર કે હું બેસુ છું તમ
નીચે ?” જવાબ આપે તે પહેલાં તો ગાંધીજી
બ્યાં નીચે બેસે છે ત્યાં બેસી પણ ગયાં અને
ગાંધીજીનો ચરખો જોવાની ઇચ્છા બતાવી.

ગાંધીજી ૭૮ વર્ષની પાકી જિંદગી મુજબતા
હાથે કાંતવા બેસી ગયા. બીજા ઉપર મેં કાંતી
બતાવ્યું. મારો અને ગાંધીજીનો રેડિયો જુદી
જુદી જાતનો હતો. ગાંધીજીનો રેડિયો હમણા
શ્રી કૃષ્ણદાસ ગાંધીએ તૃતી જાતનો કાઢ્યો છે
જેમાં કંઠવાનું અને હોન્સ્ટીટીન્ડરડવાનું (ફ્રેટ્ટા)
સાથે જ થાય છે; તેથી વખત ઘણું બચે છે. અને
મારો સાદો ધરવડા હતો. એમણે બેન્ને રેડિયા
બહુ સમજપૂર્વક અને ખારીકાઈથી તપાસ્યા.
એનું આખું વિજ્ઞાન બાણી લીધું. જે રેડિયા-
ટોનરી ક્રિમત આપણા દિલ્હીએને વધારે નથી
તેની ક્રિમત પરદેશી પ્રજાને ઘણી છે. તેથી જ
એ લોહો રેડિયાનું શાસ્ત્ર સમજવાની બહુ
જિજ્ઞાસા રાખે છે.

ગાંધીજીએ પૂછ્યું: 'તમારી મહેમાનગીરી શું કરે?' કહી ન્હા આપ્યા. એક ક્ષય ન્હા તે ક્ષીપી પણ એને તો ગાંધીજીના દૈનિકી અધ્યવાની તીવ્ર ધ્વનિ દતી. ગાંધીજી ક્યારે બેઠે છે, ત્યાંથી માંડીને ક્યારે સુવે છે વિગેરે આખા દેશાસનો કાર્યક્રમ રસપૂર્વક જાણી લીધેા. એ છુટ્ટો રોજ સવારના ૩૧ થી ૧૧ વાગ્યા સુધી કામ કરે છે એવું જાણી તેનવાઈ પામી. આ નવાઈ તો ફરેકને લાગે તેવી જ છે. દા.-વચ્ચે વચ્ચે દિવસના થોડાક વખત આરામ લઈ લે છે ખરા-પણ એવો આરામ તો આજના નરજીવાનોને કે જેઓ સવારના ૮ વાગે જાગનાર હોય તે પણ લે છે. એટલે એમનામાં જ દૈનિક શક્તિ કામ કરી રહી છે તેને તેણીએ કમુલ કરવી પડી. અને તેના શબ્દોમાં-તે કાચાપોચાનું કામ નથી. એ તો ગાંધીજી જેવા મદાન વિરલા જ કરી શકે છે.

આજની દેશની સ્થિતિ બંધાબંધાને મુંઝવી નાખે તેવી છે. આપણા નેતાઓની આકરી પરીક્ષા થઈ રહી છે. આખો દિવસ ગાંધીજીની પાસે રામ, રંક, કુખી, સુખી, પરજવારથી દાઘ ધોઈ બેઠેલા નિરાશ્રિતો, અંગનુશ્ચરથી કંઠાળો ગયેલી બહેનો બાઈઓ, માંઘ થઈને થાકી ગયેલ દીઓ, ગણા દેનારા કુરખનો, દોરતો સો ઠાઈ સ્ત્રીવત્તા મેળવવા આવે છે. એ વખતે આપણને પેલા લગ્નોટી પારી બોલો યંજી યાદ આવે છે. નેમ એ બોલો સિવજી દેશની મનોહામના જાદવી સિંધ કરનાર મનાય છે તેમ ગાંધીજી પણ જાણે કેમ દેશની મનોહામના સિંધ કરનારા બોળા યંજી દોષ તેમ લાગે છે. આવી રીતે દિવસ આખો બર-આ દોષ છે. છતાં ગાંધીજીની આવી નિર્મળ તંદુરસ્તી જોઈને મેડી માઉન્ટેન આશ્ચર્યથી કહે, 'પણ તમારી તબીબતનું કેમ?' ગાંધીજી કહે, 'મારી તબીબત જોઈને તમને હતાં આવે છે કે શું?' ગાંધીજીના શબ્દોમાં કહું તો 'હું

તો મારા રામજીનો નયાબો નાયું છું" સાથે જ રામજીનો પૂરો હાથ છે.

x -

ગાંધીજીને એક નાની સરખી ટાંકણી ક્યારે માંથી ક્યાં ઝુકવી ત્યાંથી માંડીને 'નિયંત્રણ' બહુ યામાં છે, દેશનું બહુ યામાં છે તે બધી જ ચિંતા કરવાની હોય છે. તેઓ પરીકમાં ઠાઈના બાપુ બને છે તો પરીકમાં નેતા, પરીકમાં ઠાઈ દોરના ડોક્ટર, તો પરીકમાં સેવક, પરીકમાં ઠાઈ દીકરાની મા; આમ બાપુના શ્રેણી કાણે કાણે નરા નરા રૂપોમાં પલટાય છે. આવો છે ગાંધીજીનો વ્યવસાય! એ ગાંધીજીની નાની બહેન કે સૌથી મોટી દીકરી જ જાણે ન દોષ તેનું હતું એ ક્ષય. તે વખતે લેડી માઉન્ટેન બૂલી જ ગયેલા કે કહું તો વાર્ષિકરોપની પત્ની છું. લરજેલ અભિમાન નહીં. ત્યાં પુરા ૩૧ થયા, ને તે ઉઠ્યા. કહે, 'તમારો વખત નહિ લઈ.' ગાંધીજીએ સુચવ્યું કે 'પાસે જ બંગી વાસ છે ત્યાં જઈને તેઓના દાસ તો જાઓ, કે કઈ રીતે તેઓ મુખ્યાને વાંકે જવી રજા છે.' એણે તરત આ સૂચનાને ધર્મથી વધાવી લીધી.

ધીમતી મણીબહેન પરેલ સાથે ગયાં. તેઓ પગે ચાલીને જ બંગીવાસના અંધારા કુંપાઓમાં ગયાં. એમના કુંપામાં પ્રવેશીને એ લોકો પાસે શું સામાન દોષ છે, કેવી જાનની રહેણી છે, તે બધું બારીકાઈથી જોયું. શીમતી મણીબહેને બધું ચિમતથી સમજાવ્યું. ત્યાં તો આપણી હાથન વણેલી પ્રજાના બોળા કમરના રૂપ જેવા સાદાં બાગોડો બેઠાં થઈ ગયાં. તેપણે રોડથી ઠાઈ ઉપર હાથ મુક્યો, ઠાઈને જાણથી બાવમાં લીધાં અને પ'વાગને પ્રમથો તરબોગ ક્યાં. તેઓ પુરું દિલ્હનાની ક્યાંથી જાણે? છતાં બાંગી તુટી બતાવો વાતે કરી. આ વર્તુલ એની ખાનદાની સ્થિતિ છે. આપણે તો એ જાનિની કે જે આપણી આજીવન સેવા

કરી રહી છે તેને અડકીયે તો અમડાઈ બંધાયે
છીએ, એવી મૂર્ખાઈ બરેલી માન્યતા ઉપર તે
હસે જ ને! આભાવી સેવક-આળસી પ્રેમના કેટલા
મૂખ્યા હતા તેનું જ્ઞાન એ મિનિટમાં ચર્ધ અર્ધ.

એ અંગ્રેજ બાઈ છે, છતાં સામાન્ય હિંદુ
સ્ત્રી જેવી ચક્ષુને રહે છે. આપણે તરછેડયા
છે તે અમાગી પ્રજાને માના હૃદયથી એણે અપ-
નાવ્યાં, આ કળાને લીધે જ આને એ પ્રજા
આપણી ઉપર રાજ કરી ચકી છે ને? પણ
આપણે અધ-ધર્મને વળગી બેઠા છીએ તેથી
હાથે કરીને આપણે કુહાડો આપણા જ પગમાં
મારી હેરાન ચર્ધએ છીએ. આ આપણું કલંક,
આ આપણી ગુલામી, બહેનો જ ધોષ રાકે છે.
આપણી બહેનોએ આ કલંક વહેરવામાં
ગોટા ભાગ બજવ્યો છે એ બારે સરમતી
વાત છે, ને દિવસે આ ધૂણા દૂર થશે તે
દિવસ ધન્ય લેખારો.

ગાંધીજીએ કરેલા અનંત ઉપકારોને બહેનોએ
સંભારવા જોઈએ. બહેનોને ચડાવવામાં
ગાંધીજીએ જે શ્રમ લીધો છે તેને પરિણામે
શ્રી વિજયાલક્ષ્મી જેવા હિંદુસ્તાનના પ્રતિનિધિ
તરીકે રશિયામાં ગય છે. નહિ તો આપણી
બહેનો આજે માત્ર યુલો કુંકનાર અને
રોટલા ઘડનાર સોડાની ગુલામ જ રહેત.
બાપુનું ઝાઝુ યુદ્ધાવતું હોય તો બહેનોએ ડાહ્યો
ડર રાખ્યા વગર હિંદુ સુસલમાન હરિજન
પારસી બધી એક જ જાત છે, એક માતાની
પુત્રીએ છીએ એ ભાવનાથી દૃઢ નિશ્ચય કરવો
જોઈએ. તે દહાડે જ આપણે બાપુના ને દેશના
દેવામાંથી સુકત ચર્ધ સ્વચ્છ સ્વતંત્ર અને પવિત્ર
બનીશું. બહેનો એ ધન્ય દિવસ બાપુને
દેખોડશે ખરી?

બંગા ડેશોની,
ન્યુ દીલ્હી.

કે. મનુ ગાંધી

ઉપા

જીગી છે ઉપા રંગ સુનેરી!
જેજે સ્વાતંત્ર્યની વાગતી બેરી!

પંખીનાં મંજુલ યુગનો આજે
પ્રસરે છે દૂર દૂર,
કુસુમ-કાનને આજ મૂક્યા છે

મોડળા સૌરભ પૂર:
જે જે હવાની ચેતન હોરી!
આજ વહી રહી મસ્ત અનેરી!

ધૂધવે ધેરુ જાન મહેરામણ
ઉડે જીજાળા અંબ,
પડયા પર્વત કંદરા દેતી
ઉર મોલાવી સંગ:

તરંગના મૃદુ ફૂલડાં વેરી
વંદતો સાગર બાગતી બેરી.

જાગીતી મારા દેશમાં કાળી
કાજળ ખેરી રાત,
દીનતા, દીનતા કેરા કુગરડાં
-બેઠાંતા રોડા વાટ:

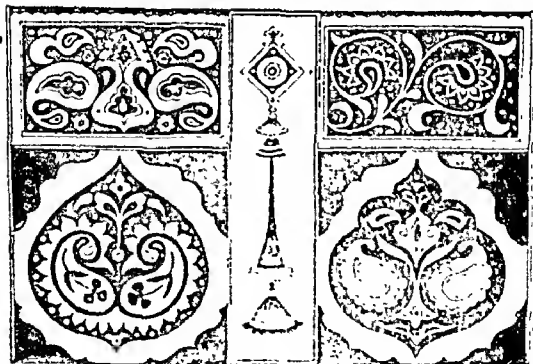
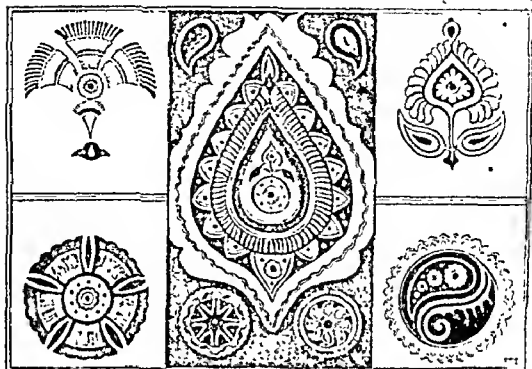
તિમિર વાળા સ્થામ વિખેરી
કાંઠે દિવાકરે ઠેર સુનેરી!

કોડો જનોના અંતર ઉમંગે
ગળ ગળ હૈયા ચાપ,
સ્તિજ્ઞ યન યન દેખાં
આ નંદે છલકાયા:

ફળી ચકીદોની આશા ઉંચેરી!
જેજે સ્વતંત્ર્યની વાગતી બેરી!

જીગી છે ઉપા રંગ સુનેરી!
સુણો સ્વતંત્ર્યની વાગતી બેરી!
'રાશિન' આઝા

ભરત-કામના નમુનાઓ

શીતળા.

શી

તળા સાતમનો તહેવાર તો-જન્મ-જાહેર છે. દરેક દેશના બૈરાં તે તહેવાર પાળે છે. શીતળા સાતમનો તહેવાર એ, જેમ હીવાળા વેપારીઓની, હોળા મારવાડીની, તેમ એ ખાસ તહેવાર સ્ત્રીઓનો જ છે. માન્યતા એવી છે કે સપ્તમીને દિવસે સ્ત્રીઓએ ટાલું ખાતું, અને છટ્ટને દિવસે રાધી લઈ ને પછી ચુલામાંના અગ્નિ શાંત કરી દેવો. કહે છે કે છટ્ટની રાતે શીતળા માતા ફરવા નીકળે છે.

એવી છટ્ટને દિવસે એક બાઈ બીચારી નાનો નાનો છોકરાં અને વ્યાવસત જરા ઓછી હોવાથી ધરકામથી મોડી પરવારી ને ચુલામાંના અગ્નિ શાંત કરવાનો બૂલી મઈ.

એ અને એના પડખામાં સુતેલું બાળક વ્યાનંદથી કલ્પેશ કરતાં, સવારે પોતે નદીએ ન્હાવા જશે અને સારાં કપડાં પહેરી સરખી સહેલીઓ સાથે વ્યાનંદ કરશે, એવા આશા-બંધો વિચારો કરતી એ બ્લેલી બ્લેલી સૂઈ મઈ.

રાત્રે કમનુમ કરતાં શીતળા માતા ફરવા નીકળ્યાં. એ બાઈને ઘેર જ શીતળા માતાના પુનીત પગલાં થયાં. એમણે આવીને ચુલામાં પગ મૂક્યો. ધમધમતા અંખારો લાલચોળ બની અથેસો. માતાએ જોયાં વગર પગ મૂક્યો. એમણે ગ્રીસ નાંખી દીધી. પગના તંતુઓએ મગજને, તરત જ ખજાર આપી દીધી કે બાઈએ માતાજીને દઝાડ્યાં છે. માતાની સુરસાની જવાબાઓ બહુધી હોઈ. એ કોષા-મમાન દેવીએ શ્રાપ આપ્યો કે, 'ત્હારો પગ બળ્યો એમ એનું પોંદ બળજો.' એ તો એમના સ્થાનકે પધાર્યો.

રંગનીને વિદાય કરવા એમનાં પુત્રી ઉવા-દેવી લાલ રંગની સાડી પહેરીને પૂર્વ તરફ દેખાયાં. સદુ સુતી દુનીઆએ નાંખ્યું કે, ઉવા દેવીનાં પુનીત પગલાં થયાં. પછી એ ઉવા

આ પાણી

વ્રત-કથાઓ

દેવીની શોધમાં સવિતાનારાયણ દેવે થોડા જ વખતમાં અશ્વ-સારથી સાથે પધારશે.

એમનો સત્કાર કરવા પક્ષીઓએ કાલ-કાલાટ શરૂ કર્યો. ઉપદેવીએ સ્વસ્તિક પૂધી. ભક્તજનોએ પ્રભાતીવાં શરૂ કર્યો. માણસોએ ઉપ તણ પધારીને ત્યાગ કર્યો, મંદિરમાં ઘંટનાદ ચર્મ રહ્યો.

ચેલી બાઈ પણ હોડી ધરકાને વળગી ને ન્હાઈ ઘોઈ, દેવદર્શન કરવા જ્યાં માટે પોતાના પુત્રને ઉડાવા મઈ. પણ એણે શું જોયું ?

એ ધુંડા હોડી; એના હોઠ શીકો પડી ગયા; લાલી હોડી મઈ; આંખો ફાટી રહી; પગ ચરચરવા લાગ્યા. જીભ બંધ ચર્મ મઈ. એ બેબાન જેવી બની મઈ, અને નીચે બેસી મઈ.

એનો એકનો એક પુત્ર નિર્દોષ વ્યાનંદથી સુતી વખતે કાલકાલાટ કરતો હતો, તે અત્યારે શ્વેત્કૃષ્ણમાં પોદગ્યો હતો.

એને ફાળ પડી. ચુલામાંના અગ્નિ શાંત કરવો બૂલી મઈ હતી તે પાંદ. આંખું. એ

રહી પડી. આસપાસનાં બેરાર દર્શન કરવા જતાં તેવારે થઈ આવ્યાં અને તેને સાથે આવવા સાદ કયો.

પણ આનંદના ઉમંગાભર્યા લોકો સહિત સામે આવજ ન આવ્યો: માત્ર દુસરું સંમળાયું. અંતરને ઉડે. આતંત્રનાં પડો પાડી રહો સદુ આતુ જન્યું ને અંદર જઈ જુએ તો એનો ઊંડરો બડ્યું થઈ ગયેશે ! જલ્દી અમિતી ઝાંગમાંથી ઉંડરને કાઢી લીધો હોય એવું એવું સરીર કાળુમેશ થઈ ગયું હતું- વિચળી પડવાથી થાય એવું !

વહેમી બેરારોમાં યુક્તપુત્ર વાલો ચાલી અને તરત જ ગજવણાટ સંભળાયો કે : 'એ તો થીતગા માતાજી બરખી મર્મ.'

એ બાઈ પોતાના પુત્રને બેઈમાં નાખી ચાલી નીકળી. જલ્દી કોઈ માંડી રખડવા નીકળી. કોઈ એને પાછું વાળી ન શક્યું. એ તો ગઈ.

*

બર જંગમમાં એક મુવાન સ્ત્રી પડવાડે ફાટ બાંધી, અંદર મૂન બાળને મુવાડેને રાતી આંખે ચાલી જતી હતી. એનાં અડધી એના પાલવને છેડે. પલળી ગયો હતો. આંખે લાલ થઈ ગઈ હતી અને વધારે રૂઝવાથી સુજ ગઈ હતી. મોઢાનું તેજ ઉડી ગયું હતું એ મેખાન જેવી અહીં તરી બટકની આમળ ચાલી જતી હતી. એ થીતગામાતાની શોધમાં નીકળી હતી. એ પારતી હતી કે થીતગા માતાજી રવાળ છે. મારી મરિજની ધા એ સંભળશે. મારું રાંકનું રત્ન એ મને પાછું આપશે. દબરો નિરાશમાં કોઈ જાણે અઠાનાં રવખાં એને આવનાં, અને જેમ દુખને માનુષ તરખાને લગતી પડે એમ એ સજ્જ કે નિર્જીવ, ઝાડ, પાન, પલ્લવ, પાણી, દગાવ વગેરેને થીતગા માતાનો બાગ પૂજી અજાણી બટકની હતી, અને આમળ ને

આમળ માતાની શોધમાં ચાલી જતી હતી.

રસ્તામાં એક આંખો અડધો. સરસ સરસ એની ફેરીઓ લગી પગતી હતી. અકાલે એ ફળેશે આંખો બાઈએ જોયો. એ ચાકીને શોધ્યોય થઈ ગઈ હતી. એવું ગળું તરસથી સૂકાનું હતું. કંઈ ફાઈ જતો હતો. દેખાતો દુઃખની ધીનમારીઓ બળતી હતી. એણે બાળકનું પોટકું એ આંખોના ઝાડ તથે મૂક્યું. સદકારે એ બાઈનો સત્કાર કયો.

એ આંખા તરફ જોઈ રહી. 'અકાલે આ આંખો ફળ્યો છે, અને કોઈ રખેવાળ પણ નથી, છતાં કોઈ એની ફેરી કેમ ખાતું નહિ હોય ?' આવી એને મનમાં થંકા ઉત્પન્ન થઈ.

આંખાને વાચા થઈ, એ મનુષ્ય પેઠે બોલી ઉઠ્યો: "બાઈ, તું આવતા જતા દરેક માણસને ધંધો આપું છું, એમને શ્રમ હાં છું, છતાં મ કોઈ પણ માણસ મારું એક પણ ફળ બાઈ સૂકું નથી-ખાતું નથી-આવાની ઈચ્છા કરતું પણ નથી. મેં એમનું યં બમાયું હશે ? ખરે જ દુનીઆ એવી વિચિત્ર જ છે. ઉપકાર ઉપર અપકાર કરવો એ અત્યાર જનને સામાન્ય નિયમ થઈ પડ્યો છે. મારો તિરકાર ઉપકાર અદદાર્ય કરી રહો છે.

'બાઈ આંખા ! એ તો પ્રભુની કૃપા છે. તું અમામણી આગમુ થઈ ગઈ. કામે રાત્રે અમિ કારવો જૂલો ગઈ. થીતગા માતાજી પદાર્થો તે મારો એકનો એક દીકરો બરખી મર્મ. મારી આંખોની આંખો ફૂટી ગઈ, મારું નસીબ ફૂટી ગયું, એ બડ્યું થઈ ગયો.' જઈ રહી પડી. એના અપ્રમી મોતી ચક્ષુ દારા દડ દડ રહી પડ્યાં. 'બાઈ, માતાજી ક્યાં દશે ?'

'બાઈ, મારો નિસાસો ત્વેં સંભળ્યો. તે' અને વિશાસો આંખો તેડશે મ તારી આમાર. દુઃખને વિશાસો દુઃખી જ આવે, કારણ કે દુઃખોનું દુઃખ દુઃખી જ જાણે. સુખી

એણું જ જાણે ? પ્રસૂતીની પીડા વાંઝણી શું જાણે ? હું પણ તને તારા દુઃખમાં દિલાસો આપી માતાજી ક્યાં છે તે બતાવું એ મારી ફરજ છે. આ રસ્તે ગયાં છે. પણ મારું આટલું કામ-કારણું તું જરૂર પૂછતી આવજો ખડેન ! આંખનાં પાંદડાં ખખડાડે કરી પોતાનો ધ્રુવરો દર્શાવી રહ્યાં.

બાઈએ હા કહી અને એ આમળ ચાલી. પણ એના હોઠ સુકાઈ ગયા હતા. પાણીની શોધમાં એ દોડતી. ઉડતા પંખી જેઈ એ તે તરફ જતી અને મૃગજળ બાળી એ પાણી વળતી. ઝાંઝવાના જળથી તરસ એછી જ હોય ? દુઃખનીએ હલ હોય છે. એણે થોડે દૂર પંખીએ ઉડતા જોયાં. હરીયાળી જમીન અને ઠંડા પવનની લહેરીઓ અતુભવી. એ હોડી અને એક તલાવડી પાસે આવી. પાણી પીવું હતું પણ ન પીધું. એ પાણી તરફ અનિમિષ નયને જેઈ હતી.

એ તળાવડીએ પાસે પાસે નિર્મળ જળથી ખરેલી હતી. કાંઠે મોટી મોટી ધટાવાળાં સુંદર ઝાડો અને ઉપર કીલકીલાટ કરતાં પક્ષીઓના ગુંજારથી એ સોહામણી રચનામાં દેવતાઓ વિહરવા આવતા હશે, એવો સહજ ખ્યાલ આવે; એવી એ સુંદર તળાવડીઓમાંનાં એ ચોખ્ખાં જળ એક, ખીજ તળાવડીમાં પવનની લહેરીથી આવતાં જતાં જાણે ચકલીદણુનો દાવ ન રમતાં હોય !

બાઈ થંભી ગઈ. એ શયવત સ્થિર થઈ ગઈ. એની આંખો પાણી ઉપર ચોંટી ગઈ. નિહોળ આનંદમાં એ તક્ષીન ચર્મ ગઈ. પોતાનું દુઃખ એ ખૂલી; પણ તેમાંથી પાણી પીવાનું મન એને ન થયું. એની તરસ જાણે છીપી ગઈ હોય એમ એને દેખાયું.

એને કાંઠે ઉભેલી બેઈ, જેમ બાળકો રમતાં હોય અને કાંઈ ત્યાં આવીને તે જોવા ઉજું રહેતાં બાળકો શરમાઈ જાય, તેમ પાણીની એ

લહેરીઓ થંભી ગઈ. પોતાના વિશાળ ઉદર ઉપર રમતા એ જળને અંતરાય પાડનાર આ સ્ત્રી તરફ જોઈ તળાવડી બોલી ઉઠી : 'બાઈ, અહીં કેમ છતાં છો ?'

એ મુદ્દિમાં આવી. એણે સળજ નયને ઉઠો નિલાસો મૂક્યો ને બોલી : 'પાણી પીવા.' 'સારે પીએને !' અંતરના હમણે એણે જળનાવ ઉછાળી, સંગીત-મધુર સંગીત, આદ્યું ના.

સાંભળતા જ તળાવડીનાં જળ થંભી ગયાં. એણે નિરાશ વંદને બાઈને કહ્યું : 'બાઈ, તમારો વાંક નથી. મારું નસીબ જ એવું છે. આવું સુંદર સ્થાન અને મીઠું અમૃત જેવું નીર છે, છતાંય કાંઈ પાણી પીવું નથી. અમે લોકોને માટે-સહુને માટે-હરફ-મેશાં તાણું જળ હોય એમ રવજી પાણી ધરીએ છીએ. ઘણા માણસો તે પીવાની ઇચ્છાએ આવે છે, પણ જુએ છે કે તરત જ એમનાં મન ફરી જાય છે, અને તરસ્યા પાછાં જતાં રહે છે. એ જોઈને અમારાં હૈયા બળીને ખાખ થઈ જાય છે. અમે એમનું શું બચાડ્યું હશે ?'

બાઈ, એ તો નસીબનો વાંક. મારેય તે જુએને આ કુદ જોવો દીકરો કાલે મર્યું થઈ ગયો. શું કરીએ ? રોકના નસીબમાં રત્ન ક્યાંયો સમાય ? ચીતળા માતાજી આ રસ્તે ગયા છે એવું આંખાએ કહ્યું. તે ઉપરથી માતાને શોધવા આ રસ્તે જાઉં છું. જો માતાજી મળે તો.....' બાઈએ રડતાં રડતાં જવાબ આપ્યો.

'ખડેન, માતાજી આ રસ્તે ગયાં છે, પણ મારો આટલો સંદેશ તું ન પૂછતી આવે ?' બાઈએ હા કહી અને તે આમળ ચાલી. એક ઉંટડીના ગળામાં ધંટીનું પગ તે પડ સહીત. તે દોડદોડ કરે અને બરાડા નાખ્યા કરે. એને જોઈને સદૃઢ કાંઈ નાસતું

ફરે. કોઈ પાસે જવાની દિમન ન કરે. એ પાસે આવે તો માણસો બીકના માથો નાસી જાય કે બચથી ફારી પડે !

બાઈને આવડી ભેઈ, ઉંટડીએ બરાડા પાડવા માંડ્યા. 'એ દોડતી બાઈ તરફ ધસી, પણ બાઈને દહે પોતાના પુત્ર કરતાં જીવન વધારે વડાહું નહતું. એ શાંત ઉભી રહી ! ઉંટડી પાસે આવીને બરાડા પાડવા મંડી, પણ બાઈ ન બંદીની, ન બોલી, કે ન એના ચહેરા ઉપર કોઈ જનનનો ફેરફાર જણાયો. એ શાંત મૂર્તિની પેઠે જ ઉભી રહી.

ઉંટડી બોલી : 'બાઈ, હું સહુની પાસે આવીને પૂછવા માથું છું કે મદારો શો પાપ દશે કે મને કોઈ પાસે આવવા દેતું નથી, અને મદારાથી બંદીને નાસી જાય છે ! આ ઉઠે વળગાડેલી બંદીનો બાર દહે મારાથી સદન થતો નથી. કોઈ માણસ મારી પાસે આવતું નથી તેમ મારી દામરીથી જીવતું પણ નથી. છતાં હું કેમ નાસી ન ગઈ કે ન મરી ગઈ, એની અને નવાઈ થાય છે.

'બાઈ, મદારો આ દુધ જેવો દીકરો બાળ્યું થઈ ગયો છે. દહે તો હું મરેલી જ છું ને ! મહાને વીનળીનો બચ થો ! મદારે જીવેને દહે થું કામ છે ! પુત્ર જેવો પુત્ર ગયો તો પછી જીવનમાં રસ શી ! મૃત્યુ કાલે આવતું હોય તો બચે ને આને જ આવે !' માનસેદની અવધી થઈ.

'બાઈ, શીનળામાતા આ રસ્તે ગયાં છે. જા, તારા દીકરાને સજીવન કરી દેશે.'

'બાઈ તારો આશિર્વાદ રહે.' આમા-રના મોઢે દાઝેથી બાઈ આજળ જવા તૈયાર થઈ.

બુધ્ધર અરવમાં ચીંકેદાવ, માથાની છોડી છૂટી મૂકીને એક રૂઢ ડોળી રખડતી દેતી. એની છોડા ભેઈ આપજીને લાગે કે

કોઈ તપસવીની દરી. પણ હાલ જેતાં તો મોંડી બીબારજીનો જ ખ્યાલ આવે. એણે બાઈને ભેઈ એની તરફ દોટ મૂકી.

એને આવતી ભેઈ બાઈ બંદીકથી નીચે બેસી ગઈ. એ થાણી પણ મઈ હતી. અને બચિળે એને એમ કરવા સૂચ્યું પણ દરી પો-કેમ, પણ તે બેસી. એના હૃદયમાં જળની ચીનભારીએ શાંત થઈ ગઈ. એને વિસામે લેવાનું મન થયું અને આનંદના અંકુરો ફૂટતા જણાયા. જેમ પોતાના પુત્રને ન આજળખતા હોવા છતાં, પિતા પોતાના અનુભવા પુત્રને જેતાં પોતાના હૃદયના ઉંડા ખુણામાં દરેને ઉદ્ભવરો જીએ એમ એના હૃદય પર શાંતિ પ્રસરી.

એ રૂઢ ડોળીએ આવી માથું એ બાઈના જોળામાં મૂક્યું; ને બર ઉંઘમાં હોય એમ આંખો બંધ કરીને એ સૂતી.

બાઈના અંતઃકરણમાં દયાના ધોષ છવાયા. શ્રીહૃદય જ દંભેશ દયામય હોય છે. એ કોમળ દીલ હરિ આપાત કે પારકું દુઃખ સદન કરી શકે નહિ. એણે એ બાઈના વાળમાં જુએ બદલાતી ભેઈ જાણે પાણીમાં માછલી રમતાં હોય એમ એ ડોળીના મસ્તકવાંચિનીમાં જુએ રમતી ભેઈ, એનું હૃદય પીગમી ગયું. એણે સ્વભાષિક જ જુએ વીજરા મોંડી ને કોળે ધીમે માથું સાદ ક્યું. બાળે શાંતી થઈ ગઈ. એણે આશિર્વાદ આપ્યો : 'માઈ માથું હકું તેનું તારું પેટ હરને.' અને ડોળી આવી બચી.

બાળક રડતા લાગ્યું. બાઈ સમજી ગઈ કે એ રૂઢ ડોળી તે શીનળા માતા જ છે. એણે એના પગ પકડ્યા ને બોલી : 'માતાજી ! મારો અપરાધ દાખા કરો.' એની સમજે-મોંડી પથાપથા અબને ધોષ વહેતા તાંબો. માતાજીનાં ચરણ એણે પપાખા. એણે ધીમેથી સાલવ લીધું.

‘માણ ! ત્રણ સદિશા, મ્હને પૂછતાં જવાનાં કહ્યા છે. રસ્તામાં એક આંખો છે. તે આંખો કળે છે, છતાંય કોઈ એની રખેવાળી કરતું નથી, અને એના ફળ રખડતાં હોય તોય કોઈ ખાતું નથી, પછી તોડીને તો લે જ કાણ ? એનું કારણ શું હશે માણ ?’

‘બેટા એ આંખો આમલા બવમાં લોભી આલણ હતો. એણે પુષ્કળ ધન, ભેયું કુતું હતું, પણ એનો ઉપયોગ એ કરતો નહોતો તેમજ કોઈને કરવા પણ દેતો નહોતો. લક્ષ્મી ત્રણ રૂપે આવે છે. માતા સ્વરૂપે, સ્ત્રી સ્વરૂપે અને પુત્રી સ્વરૂપે. આને ત્યાં એ પુત્રી સ્વરૂપે હતી. એને તો એનું રક્ષણ જ કરવાનું હતું. એ મરીને આંખો થયો છે. ધન એના મૂળમાં છે. તું આંખાને પાડુ મારીશ એટલે તે ખસી જશે. તું એ ધન લઈ જાશે અને એનું એક ફળ ખાશે; પછીથી સદુ એ આંખાનાં ફળ ખાશે.’ એ સાંભળી બાઈ ખુશી થઈ. એનું અંતઃકરણ હર્ષથી હિમરાતું હતું. પણ એ કોઈના ઉપકાર ન જુદી. એને તલાવડી પણ ચાદ આવી. એટલે ધીમેથી પૂછ્યું : ‘માણ ! રસ્તામાં એ તલાવડી છે. હવે જ્યાં મીઠાં એનાં નિર્મળ જળ છે. આસપાસમાં બીજું એક નવાણું નથી, છતાંય એનું જળ કોઈ પીતું નથી. એનું કારણ શું હશે ? એને કાંઈ આપની દયા મળશે ?’ બાઈએ હર્ષના હિમળકામાં આલણ કરી.

દયાના સાગરસ્વરૂપ માતાજી હર્યાં તે બોલ્યાં : ‘બાઈ, એ શેઠાણી હતી. એને ઘેર દુઝણાં બહુ હતાં. એ સંકુને મોળી ને ખાટી છાચ બેસી કરીને આપતી. સ્ત્રીહૃદય જ એવાં હોય છે ને ! એ ખાટી છાચ કાંઈ ખાતું નહિ, ને. છાચને ઉકરડે પધરાવવી પડતી. એના નજવા લોભ ને અહેબાઈથી મરુખ્યને મોઢેથી એ અમૃત સ્વરૂપ મરીબોની મીઠી છાચ કઢાવતી. એ બન્ને તલાવડીમાં નીર બહુ છે, પણ તલાવડી તો એક જ છે. એમાંનું

પાણી એક બીજામાં આવે છે, પણ તલાવડી તો એક જ છે. એમાંનું પાણી એક બીજામાં આવે છે, પણ કોઈ એનું પાણી એ માટે નથી પીતું. તું એ પાણી પીને ને આનંદી સદુ કોઈ પીશે.’

‘નાહ ! માણ ! વાંઢો’ એના મુખમાંથી આનંદના ઉદ્ગારો નીકળી પડ્યા.

માણ એના મુખ સામે જોઈ રહ્યાં. બોળામાં ધાવતો બાળક આકાશ સામે જોઈ કીલકીલાટ કરતો એમણે જોયો. ધડી ધડીને ફરફાર જોઈ બાઈ તાકી રહી.

‘માણ ! એક ઉંટડી છે. એની ડોકે ધંટી છે, એ ચાંપી ?’ પ્રશ્નપરપરા ઉઠવાતી હોય એમ બાઈએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘બેટા ! એ વઠકણી સલાટણ હતી. એ પોતાની ધંટી સાંથે જ ફેરવતી, કોંઈનેય ફળત્રા દેતી નહિ. એ વઠકણી સલાટણ સાથે કોઈ લડી. પણ રાકતું નહિ, પછી ફળવા દેવાની તો માગણી કરી શકે પણ કાણ ? વડ કે વડનાર લાવ, એવાને કાણ બોલાવે ? હાલતાં આલતાં એ વડવાડ કરે તેથી સંકુ કોઈ એનાથી નાસતું ફરતું. એની ડોકમાંની એ ધંટી તે જોઈને !’

‘હા માણ. પણ એનું દુઃખ દૂર કરો.’

‘તું એ પડ એની કાટમાંથી કાઢી નાખજે, અને એ સોનાનાં ધંટાં તાર ઘેર લઈ જાશે.’ એટલું કહીને માણે અદસ્ત ચાલ ગયાં.

એ ખુશી થતી ઉડી. રમતું બાળક એણે ગાદમાં લીધું, અને વહાલ બહુ ચુંબન કરી એ પાછી વળી. અને સદુ ઉપર ઉપકાર કરતી એ માણેના આશિર્વાદ મેળવી બોળા હૃદયની રમણી પુષ્કળ ધન લઈ ઘેર આવી. પણ સદુથી પુષ્કળ ધન એ જ લાવી તે તો તેનો ‘બાળક-બેટડો’ હતો. માતાનું સાચું ધન તો પુત્ર જ મળાય.

એને કળ્યાં એવાં માતાજી સંકુને ફળાશે.

શીતળા વેચવા નીકળી.

‘શી...ત...ળા ! સ્ત્રી...શી...ત...ળા !

મીઠાશવાળી હલકથી એણે સાદ પાડ્યો.

‘લા...વ...એ...’ જાણે મસ્કરી કરતી હોય એમ કહેતીકેને એ બાઈ નીકળી. એણે શીતળા લીધા, અને જેમ કરવું તે બધું પોતાના ધણીને શીખવ્યું.

એનો ધણી બીચારો એના હમામથી દગાતોડ કર્યું કારણકે બધું આ બાઈનું જ થતું. જેમ એ કહે તેમ કર્યા વગર એને છુટકો જ નહતો.

એ શીખવ્યા પ્રમાણે બદર ગયો અને બરાબર સંધ્યા વખતે ગાલરના ડાંકા પડે એ પાછો આવ્યો. હાથમાં શીશમનો ધડાવેલો ડાંકો હતો. એનામાં શરસો ન હતો. એ તો આત્મકિત નોકરની પેઠે પાછો આવ્યો અને જેમ ગોખણીયો વિદ્યાર્થી ગોખેલો પાઠ કડકડાટ બોલી જાય એમ ધેર આવી ગોખેલા ચખ્દો બોલી ગયો : ‘શું રાંધ્યું છે ?’

‘કાંઈ નથી રાંધ્યું ! શીશમાં જેમ બેસે તેમ ફૂલિત તોરમાં એ બોલી.

‘કાંઈ’ ચાલિ હશે એ બોલ્યો.

‘એ’ તો પકડના શીતળા લીધા. ‘કાલા-પણાના ચખ્દો બાઈએ ઉચ્ચાયા.

અને બાઈની લાલ આંખો એણે નેહ એ ધ્રુજા ઉઘો. જાણે ગુન્ડામાં આવેલો ગુલામ ! એણે શીતળાને બસે સાક્ષાત્ મદાકાળી પધાર્યાં જોયાં. એણે હાથ જોડ્યા.

‘આટલું મ બાન નથી ! તમને શું કહ્યું હતું ? શીખવીને મારી છબ તૂટી મઈ, પણ એ બજવાન તો એના એ ! ભોગ છે મારા કે તમારે પનારે પડી.’ એની આંખોમાં બોટા અશ્રુ આંધ્યાં.

‘બહી ગયો; સ્ત્રી માંડે છું.’

‘હા, તે કીધ.’ સતોષ થયો હોય અને

જાણે માર ખાવાની ઇચ્છા જ હોય એમ એણે કંઈ કરી.

આત્મકિત નોકરની પેઠે એણે ડાંકો ઉપાડ્યો અને ઝીંક્યો એની કંઈ ઉપર. ચરીર શરસો અને અદેખાર્થી બળતું અગતું સોટા જેવું પાતળું થઈ ગયું હતું, એ આજ ધણીનો પોતો સહન કરી શક્યું નહિ. કંઈ હાકલું લાંગી મળ્યું, અને એ દસરગાતી દસર-ગાતી આગળ ધસી. એના ધણીએ દોલીયો દાળો ઉપર મણ રતું ખાદ્ય નાખી આપ્યું અને સોનાની આઘાએ ફળદર ચોપડીને એ ખાદ્યે સ્પર્શી. પતિએ એ ધડી આસનાવાસના કરી અને એના કહેવા મુજબ અંદર ધરમાં જઈને સૂતો.

અર્ધાંક રાત થઈ, પણ શીતળાને તો વાચા ન થઈ, એટલે બાઈનો જીવ-તલપાપડ થવા લાગ્યો. એને પોતાના બારે વડાણ ફૂતનાં દેખાયાં. ઘડી ગયા અને ઉપર માર ખાધો તે જુદો, એમ એ વિભાસવા લાગી; પણ એણે દિનન લાગીને ઉઠે શીતળાને પ્રાર્થ્ય. ધીરજને પણ અવધી હોયને ;

‘બાઈ શીતળા, તારે જાગર જવું નથી !’ એના ચખ્દોમાં આજીજ હતી.

‘જવું જ છે તો.’ મસ્કરી કરતી શીતળાએ જવાબ આપ્યો. જવાબ મળતાં એનું હૃદય આનંદથી ઉછળવા લાગ્યું. પોતાનો પાસો પોત્તાર પડતો જણાયો. ફૂતનો માણસ થોડે છેે લાકડું તરતું જુએ અને વગમવા રાઈ મારવા માંડે એમ એણે શીતળાને વિનવવા માંડી :

‘બાઈ, જવું હોય તો બેસ મારા પરમાં.’

‘દમખા વિચાર નથી. પણ.....’

‘અરે દમખાં ને પછી; તું તારે બેસને ?’ અને શીતળા ઉઠી.

બાઈના અતઃકરણ મરે આવેલ પોતાની દિકમત પાર પડતી નેહ એનું હૃદય ફૂટવા લાગ્યું.

અને આમ ધડી ધડી શીતળાને આ બાઇએ જાગર બેસારી. સવારમાં ખૂબ સોનું મળે એ એના આંતર મનની ઇચ્છા હતી.

મથકર રાત્રીમાં તમારાના મણમણાટની દરકાર ક્યો વગર એ ફાટી આંખે જોઈ રહી હતી. વાદળાંથી છવાયેલ આકાશમાં કવચિત નજરે પડતાં ચાંદરણાં એ જોવા કરતી અને ક્યારે પ્રભાત શાય એની રાહ જોતી એ ખાટલામાં પાસા બદલતી. સોનાના લોખંમાં પોતાને ચંદુ કુખ એને સાંભરતું નહિ. એના મનમાં તો એક જ રટણ હતું. બસ સોનું ! સોનું ! ! એને ધડી ધડીએ સોનાનો જ સ્વપ્નાં આબ્યા કરતાં હતાં.

મહામુશીખતે રાત્રીના ચારે પ્રહર પસાર થયા. થોડી રાત્રે વાદળાં વીખરાવાથી ચંદ્રનાં આંઈ અજળવાળાં પથરાયાં હતાં, તે સ્પર્પની ધોડે શીકાં પડ્યાં-ન્યેમ બીંધીને જોઈ ઉઠેર અભારાઈ જાય તેમ.

ઉઠવાની તાકત બાઇમાં ન હતી. એણે માળો હાં પોતાના મણોને જગાડવા અને સોનું જલદી. જેથું કરી લેવાની ધમકી આપી. પણ સોનાને બદલે ન્યાં જુએ ત્યાં વિષ્ટર જ એણે જોઈ. કપડીને ત્યાં ધૂળ જ હોય ! એણે કપાળે હાથ મૂક્યો અને કંઠાસણોના મોઢા-માંથી સરસવતીનાં બેણુ છૂટ્યાં. પુરૂષ બીચારે ! શું કરે ! એને તો હવે પસ્તાઈને જ રહેવાનું હતું. બીંતને પણ કાન હોય છે અને ધવન વાત લઈ જાય છે, એમ એ વાત પણ દેલાયા વગર ન રહી. છાની વાત જલદી દેલાય અને દુર્ગંધ સારી બેંધને પણ ધકકલી પોતાને પ્રભાવ બતાવે એમ આ અહેબાઈની વાતે તો મોઢું સ્વરૂપ લીધું. રજતું મજ થઈ જવાથી એને બહાર મોઢું બતાવવું બારે થઈ પડ્યું. જન્ટે ધીમે ધીમે વાત ઘસાથી મૂંસાતી જલ્દાઈ મઈ. પણ એથી. શું ! અદેખી બાઇની કેડ બાંગી તે કંઈ સાચ થોડી જ ચવાની હતી ?

માળણ

ફૂલમુદશી આવી, માલણ કુલડાં લઈ આવી;
મધમધતી આવી, માલણ કુલડાં લઈ આવી.

સ્વર્ગથી પારિજાતકે લાવી,
મેથિરા મોખરા ગુલાબ લાવી;
લટકે શું આવી; માલણ કુલડાં લઈ આવી

લલિત લલના કાળે વેણી,
કળાએ કળાએ તારે શુધેલી;
દેરે સુવાસ ભરેલી, ...માલણ

ફુલડે ફુલડે મધ નીતરેલાં,
ભમરા ફાંકિલાં શું જનનરેલાં;
માનરી હેર વસેલાં, ...માલણ

બાલિકે જન લે પૂજન કાળે,
અર્ચન કરતાં કુલડાં સાળે;
ફૂલ રાણુવારે સોહાવે, ...માલણ
બાવથી દેવના પૂજન કરાવે,
મક્ત હૃદયથી કૃતાર્થે થાયે;
મનનાંચીત ફળ થાયે, ...માલણ

મારે ફુલડે દેવ પૂજવે,
માનંતી તનમન પ્રગુલીત થાયે;
માલણ હેર હરખાયે, ...માલણ,

મધમધતી આવી માલણ ફુલડાં લઈ આવી.
કોશલ્યા અંબરીઆ.

કેટલાક સ્ત્રી-પરિચયો

વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપક તરીકે સૌ. કમળાબાઈ તીલકની નીમણુંક થઈ. તેમના મતિ પ્રિન્સીપાલ લીલક દાક્ષમાં વડોદરા કોલેજના પ્રિન્સીપાલ છે. શ્રી. કમળાબાઈ એ પૂનાની સર પરશુરામ કોલેજ મારફતે એમ. એ. ની ડીગ્રી મેળવી છે. 'વિદ્ય શારદા', 'આશય મંડા' અને 'સ્ત્રીઓને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો' નામે ત્રણ પુસ્તકો તેમણે લખ્યાં છે. છેલ્લાં પુસ્તક માટે મુંબઈ યુનિવર્સિટી તરફથી ૧૯૪૨ ના શ્રેષ્ઠ પુસ્તક તરીકે 'તરખાડકર પારિતોષક' તેમને મળ્યું છે.

તેઓ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીના મદિલા વિદ્યાલયના પ્રિન્સીપાલ અને અંગ્રેજીના અધ્યાપિકા હતાં, અને છેલ્લા થોડા વખત પડેલા પૂનાની વિદ્યાવિની મહાવિદ્યાલયના પ્રિન્સીપાલ હતાં.

શ્રીમતિ વિજયાલાક્ષ્મી પંડિતે અમેરિકન હોમિયક પદ્ધતિ સાથેની વાતચીત શરૂઆત તેમના નાનપણનો નીચે મુજબ એક પ્રસંગ હતો હતા 'એક દિવસ હું ધાસના ગ્રેહન ઉપર સ્ત્રી સ્ત્રી વાંચતી હતી અને મારા પિતા થોડે દૂર આશમ ખુરશી પર બેઠા બેઠા વાંચતા હતા. એકાએક તેમણે મને ધીરે રહીને મારી જખ્યા પરથી નહીં ખસતા જણાવ્યું. હું સમજી મઠ કે કંઈ બધ દઈ, મારે જે તે પ્રમાણે હતું. એક જ મિનિટમાં એક નાગ-સાપને ધાસમાં સરખી જતા જોયેદ મારા પિતાએ મને કહ્યું કે, તેમણે તેમની ચોપડી વાંચતાં તે નાગ મારી ઉપર ફેંચ ફેલાવતા જોયો હતો. આ પ્રસંગ બની ગયા પછી મને કર્નોટ અંગુભવ તો થયો હતો, શરણ કે હું તો સર્પોને ચાહતી નથી, તેમજ તેમને કંઈ અશ્વમુગ્ધ માનતી નથી, છતાં મારી માન્યને તે દિવસની ખાતરી થઈ હતી કે મારે મારે મહાન ભાવિ સળખું છે.'

એમમ દમીદવસી એ પ્રેસિસ આગેવાન અબ્દાસ તૈયગજીનાં પુત્રો થાય. અબ્દાસ દિંદ મદિલા પરિવર્તી સ્થાપનામાં તેમનો હિસ્સો છે ને તેમણે સામાજિક કાર્યકર્તા તરીકે નામના મેળવી છે. ૧૯૨૮માં તેઓ મદિલા પરિવર્તી રોન્ડોંગ કમેટીના ચેરમેન હતાં અને ૧૯૨૮થી ૩૨ સુધી ટ્રેઝરર અને એગિનાઇઝીંગ સેક્રેટરી તરીકે તેમણે કામ કર્યું હતું. ૧૯૩૩ માં તે રાવિન્ડોજલ કોન્ટ્રી-સર્મા પણ સ્ત્રી પ્રતિનિધિ-મંડળમાં એક તરીકે વિલાપત ગયાં હતાં. અને સ્ત્રીઓના સમાજિકસ્થાન પર સ્ત્રીવાર્માં મારાજ કરવા તેમને આમંત્રણ મળ્યું હતું. ૧૯૩૫ માં ઈસ્ટિંગુલમાં અબ્દાસ વિશ્વ મદિલા પરિવર્તમાં તેમની આગેવાની નીચે પ્રતિનિધિમંડળ દિંદ-મંડળી મળ્યું હતું. ૧૯૩૭ માં મુશાપ, એસિઆ પેથેરટાઇન, સીરીયા, વુડ્સ્ટાન, ઓરોલોવેકિયા, રમાનીઆ, આરોલોઆ વગેરે બધા પ્રદેશોમાં ભાષણો કર્યો હતાં અને ઓરોલોવેકિયામાં મુના-ગ્રાવીક્રમાં વિશ્વ શાન્તી પરિષદમાં તેમણે દાખરી આપી હતી. ૧૯૪૦-૪૧ માં તે અબ્દાસ દિંદ મદિલા પરિવર્તી પ્રમુખ હતાં.

મુનાઇટેટ કમીયનના દિંદ પ્રતિનિધિ એમમ દમીદવસીએ દિંદ પાછા ફરતાં અમેરિકાના મુનાઇટેટ પ્રેસને મુદ્દાકાત આપનાં જણાવ્યું કે સ્ત્રીઓના સમાન હક્ક અને સ્ત્રીને આટું હું આશા રાખું છું.

રામ યુનિના ઇંગ્લીશના ગ્રેડેસર તરીકે થીસ દીના રોડાની નીમણુંક થઈ છે. બ્રિટ-ગીની રાજ્યાન તેમણે ડોટલમાં ખાણ લખનાર વેશ્ટ્રીસપી શરૂ કરી અને થીમે થીમે લંડનના આવાસીક પર સોસાઆલોસ્ટ વિજ્ઞાન તંત્રીજે પડોઆ હતાં. છેલ્લા થોડા વર્ષથી તેઓ પ્રાણીવલ શીરમના બોડીસ સે-ટરના અધિકારી તરીકે નીમાયાં હતાં.

ખહેન ! તું તો સુખની ખાણ છે. દેશની સુખાકારી, આખૂદી અને શાંતિ એ તારા હાથની વાત છે. દેશનો કામી અથડો દૂર કરવો એ—બન્ને દૂરના ભવિષ્યની—પણ તારા જ હાથની વાત છે. વીરો પેદા કરવા, દેશ-બંકેતો ઉપન્ન કરવા એ તારા મહાન નસીબની વાત છે. જેઓના પુણ્ય પગલાંથી આ ભૂમિ પવિત્ર થાય છે. તેવા સંતો, બકતો, શાનીઓ, પયગંબરો પણ તને જ આભારી છે.

ખહેન, તારી આવી શુભદં સર્જન શક્તિનો, મહાન અવસ્થાનો અને અખૂટ શક્તિનો તું વિચાર કર. તું જન્યત થા ! યુમાવેલી કીર્તિ, ખાચેલું રાજ તું હવે પાછું મેળવ.

જ્યારે તું મર્મ ધારણ કરે, જ્યારે તું તારું અંરધું અંગ ખીન્ન અરધા અંગ— તારા પતિ—ને સ્વાધીન કરે, ત્યારે મનમાં કામરૂપી દાનવના વિચારો નહિ લાવતાં તારે મનમાં સંદેવિચારો લાવવા, જેથી આ દુનિયામાં એક એવું બાળક ઉત્પન્ન થાય જે આ દુઃખી દુનિયાને દુઃખમાંથી મુક્ત કરી જગતનો તારણહાર બને, માનવી માનવો સેવક બને, સર્વત્ર સુખ અને શાંતિ ફેલાવે અને દેશમાં અમાનરૂપી અંધકાર દૂર કરી જ્ઞાનરૂપી દિવ્ય પ્રકાશ પ્રસરાવે. આવા સંદેવિચારો સાથે જ તું તારો પતિને તારી જાત અર્પણ કરશે, અને તારા પતિમાં જ તું આવા ભાવે લાવવાની કોશીસ કરશે. ખહેન ! આવા વિચારો સાથે જ તું મર્મ ધારણ કરશે. અને તારું બાળક આ જગતનો પ્રકાશ બેતું થાય ત્યાંસુધી અહોરાત્ર પ્રત્યેક પળે આવા વિચારો તારા મનમાં તું દબ અને મજબૂત કરશે. સવારમાં જાગે ત્યારથી રાત્રે સુએ ત્યાંસુધી ઉપરુક્ત વિચારો જ તારા હૃદયમાં અને અંતરમાં રટણ કરતી રહેશે. સાથે સાથે ધરતું કામ પણ તું રાજપુત્રીથી કરતી રહેશે. તારી બધી ફરજો

ખહેનને

લેખક :

શ્રી દિનશા સોરાબજી પાઠિવાલા

*

તું પૂરેપૂરી રીતે અદા કરતી રહેશે, પ્રભુએ તને ગમે તેટલું ધન આપ્યું હોય તો પણ તું બાળકમાં દિવસ પસાર કરતી નહિ. તારા તન અને મનને આખો દિવસ કામમાં જ મગ્ન રાખશે જેથી તારું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય જળીપાશે અને મન પણ શાંતિ અનુભવશે.

ખહેન ! જ્યાં સુધી શક્ય હોય ત્યાંસુધી તમે બંને પતિપત્નીત્વ આપતાર બાળકને ખ્યાલ રાખી, દયારે ખાતર નવ માસ સુધી કામ અને વાસનાથી દૂર રહેજો. અને જે તમારે ઉત્તમોત્તમ પરિણામ બેઠતું હોય તે બાળક સ્તનપાન કરતું બંધ થાય ત્યાંસુધી તમે બંને આ વસ્તુથી દૂર જ બાગજો.

ખહેન ! તારા બાળકને જ્યારે તું સ્તનપાન કરાવે ત્યારે ગમે તે સ્થળે બેસી ન જતાં તું એક સારી શાંત જગ્યા પસંદ કરશે અને ત્યાં શાંતિથી બેસી, તું તારા બાળકને જેવું બનાવવા ઇચ્છતી હોય તેવા વિચારો સાથે જ તારા બાળકને પ્રેમથી સ્તનપાન કરાવશે. આ સમયે તું કદાપિ ક્રોધ કે એવા ખરાબ વિચારો અને લાગણીઓને જરાપણ અવકાશ આપીશ નહિ.

તારા પતિની પણ એ ફરજ છે કે, આવા

અગત્યના સમયે તે તારી સાથે ધણા પ્રેમથી વર્તે; તારી બધી સગવડો સાચવે; તને બેઠેલી દરેક વસ્તુઓ તે પૂરી પાડે; તને દરેક જાતની નિંતામાંથી મુક્ત રાખે અને તારા માથા ઉપર કાંઈપણ જાતનો બોળે ન નાખે. ટૂંકમાં, ઉપર દર્શાવેલા વિચારો પ્રમાણે તું જીવન છવી શકે તે વસ્તુ ઉપર ભાર મૂકી પોતાની સર્વ શક્તિઓના તે ઉપયોગ કરે.

બહેન ! તું તારા બાળક જાતિનો તો વિચાર કરીશ જ નહિ. આ વાત તું પ્રભુ ઉપર જ છોડજે. તેમ છતાં અમુક કારણસર તારા બાળકની ચોક્કસ જાતી (છોકરો કે છોકરી) ની તારે ઈચ્છા હોય તો ખર્ચ રહેવાના બેએક માસ અગાઉ જ તું તે વિશે વિચાર તારા મનમાં ચાલુ રાખજે અને ખર્ચ રહે તે સમયે તારી ઈચ્છા ધણી જ મજબૂત અને પ્રબળ રાખજે અને ત્યારપછી તે વિશેના સર્વ વિચારો બૂલી જ જાજે.

નવ માસ સુધી આ વિષય ઉપર વિચાર કર્યા પછી તારે પાછા ફરવાનું નથી, પણ બારે માસ, નવ માસના ગર્ભાવસ્થા વખતે અને તેની પણ અગાઉ તારે ઉચ્ચ જીવન જીવવાની અતરેચ્છા રાખવી અને તે પ્રમાણે જ જીવન વ્યતિત કરવું.

મિત્રાચારી, સેવા, નિષ્પક્ષપાન, અહિંસા, નમ્રતા, દયા, પ્રેમ, શક્તિ ઇત્યાદિ બીજા અનેક અમૂલ્ય આધુણિકોથી તારી જિંદગી તું દરેકમાં અલંકૃત કરજે. પ્રભુએ તને ગમે તેટલું ધન આપ્યું હોય તોપણ આધુણી સમય હોય ત્યાંસુધી હીરા ચાલીના અને સોનાના અલંકારોથી તું તારું સરીર ન સજાવેતાં ઉપયુક્ત સદ્ગુણોથી આધુણિકોથી સજાવજે અને શોભાવજે.

સદ્ગુણ જેવી બીજી એકે ત્રીજી આદુનિયામાં નથી. સદ્ગુણોથી ભરપૂર એવું જીવન જીવવામાં જ આ જિંદગી તરી જવાય છે અને આજુ-

બાજુના સોપાનું પણ કલ્યાણ થાય છે. કુતોની સુવાસ તો ત્યારે પવન હોય ત્યારે જ આજુબાજુ ફેલાય છે પણ સદ્ગુણોની સુવાસ તો વગર પવને ચારે દિશામાં સ્વયંમેય પ્રસારે છે. સદ્ગુણો - એટલે જ સદ્જીવન અને સત્યજીવન; તે જ અંતિમ મુક્તિ. મુક્તિ બદાર કયાંય શોધી જાડશે નહિ, કારણ કે તે તો આપણી - અંદર જ છે. ગળામાં આપણે ખરા કાઠીનર હીરાનો હાર પહેરેલો છે, પણ તે બૂલી જઈને આપણે તેની શોધ બદાર અનેક રીતે કરીએ છીએ—ત્યારે તે ત્રીજા સાત્તું પડે તો આપણી અંદર જ રહેલી છે; માત્ર અજ્ઞાનરૂપી કચરાથી તે ઠંકાઈ ગયેલી છે. આપણે સદ્ગુણ અને સત્ય જીવનરૂપી સ્વાવરણીથી તે કચરો સાફ કરી નાખવાનો છે. આટલું કરીશ તો આ જીવનની મુક્તિ તમારી નજર સામે જ છે અને તે તમારા જ હૃદયમાં જ તમે અનુભવશો.

સર્વથી ઉત્તમ યાત્રા તે આપણું મનુષ્ય માત્રનું અત્યંત પવિત્ર મન જ છે. એના જેવી ઉત્તમ યાત્રા બીજી એકે નથી. આ યાત્રાથી ઘેર બેઠાં જ પ્રભુના સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે અને અંતમાં તે પ્રભુમાં જ સમાઈ જવાય છે. મીરાંને ઘેર બેઠાં જ કૃષ્ણ જામવાનાં દર્શન થયાં હતાં અને આખરમાં તે કૃષ્ણ ભગવાનમાં જ સમાઈ ગઈ હતી. મીરાં અને રમેલા પાસે પવિત્ર મન, પ્રેમ અને શક્તિ સિવાય બીજું શું હતું ?

બહેન ! તારે એકલીએ જ તારો ભગવાનનાનો નથી. સૌથી પ્રથમ તું પ્રેમથી તારા જીવનસાથી—તારા પતિને આ વાન સમજાવ અને તેને પણ તું તારી સાથે ઉત્તમજન પંથ ઉપર લાવે. ધર્મીવાર એક બહી, પવિત્ર અને પ્રમાણ સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપર જો સારી અસર પાડે છે તે મામ એકલા પુરુષી બનવું નથી, ત્યારપછી તું તારી અને

બહેનોને તારી આજુબાજુ રહેનારાઓને તારી શક્તિ પ્રમાણે સમજાવ અને તેઓનું પણ કલ્યાણ કરે. આ કામ બે તારી ઇચ્છા હોય તો ડાઘપણ સંજોગમાં કરી શકે તેમ છે.

હવે આપણે આપણી પ્રથમ વાત તરફ પાછાં આવીએ. બહેન! તારા મકાનમાં— તારા ઓરડામાં તું એક અત્યંત સુંદર ચિત્ર ટાંગી રાખજે. જાણે તે ગમે તે સંતનું, યાત્રીનું, પવનખરનું, પીરપુરવણું કે દેવજાતનું હોય. તારા બાળકને તું જેવું બનાવવા ઇચ્છતી હોય તેવા ઉપર બતાવેલા ડાઘપણ મહાન પુરુષનું સુંદર ચિત્ર તારા ઓરડામાં ટાંગી આપો. દિવસ તે તારી નજર સામે જ રાખજે અને દરેક કામ કરતાં તેના તરફ દષ્ટિ નાખજે. વખત મળે ત્યારે થોડી મિનિટ સુધી અવારનવાર તેના પર મનન કરજે. અને નવ મહિના સુધી—તાડું બાળક આ જન્મતેના પ્રકાશ જુએ ત્યાંસુધી તું તે ચિત્રને છૂટથી ઉપયોગ કરજે અને હમેશાં મનમાં એવો જ વિચાર રાખે કરજે કે મારું બાળક આ છબિમાં બતાવેલા મહાન પુરુષ જેવું નીવડે. મન એ પણ એક જીવંતીભવતી બળવાન અને અખૂટ શક્તિ છે.

બહેન! એ મન વિષે તો હું વિશેષ શું કહું કે અને કેટલું કહું કે હું તેને ખરે તેટલું કહું તો પણ તેના વિશેની વાતનો અંત નહિ આવે! તું ફક્ત મનને જ પવિત્ર અને રિચર કર. આ પછી જ મન તને પોતાની વાત કહે અને જે શિક્ષણ આપે તેવું શિક્ષણ તારા કલ્યાણ માટે અને અંતિમ મુક્તિ માટે આ દુનિયામાં કોઈ આપી શકનાર નથી. માટે જ હું કહું છું કે, મહું મનની અંદર છે. સુખ—દુઃખ, બંધ—મોક્ષ, અને પ્રભુપ્રાપ્તિ એ સઘળું કેવળ આપણા મનથી જ થાય છે. જેણે મનને પવિત્ર અને રિચર કર્યું તેના જન્મ સફળ છે.

બહેન! તું બીજું કંઈપણ ના કરે,

કોઈની વાત પર ધ્યાન ન આપે, કોઈની પણ પૂજા ન કરે; તો પણ તું તારા મનને પવિત્ર કર, તેને સ્થિર કર અને કેવળ પ્રભુનું જ સ્મરણ કરી પછી તું આટલું કરીશ તો તારે બીજું કંઈ કરવાનું રહેતું નથી. એમ માન કે તું નૈકા વગર જ આ બધાસાગર પાર તરી શિતરી છે!

જ્યારે આપણે મનને લગતી વાત કરી ત્યારે હવે તવને લગતી પણ ટેટલીક વાત કરી લેવી જોઈએ, કારણ કે તન અને મન એકબીજાં જોડે એવી રીતે સંકળાયેલાં છે અને તેમની વચ્ચે એવો ઘાટો સંબંધ છે કે તે છૂટો પાડી શકાય એમ નથી. તનની અસર મન ઉપર અને મનની અસર તન ઉપર થયા વગર રહેતી જ નથી. તેથી આપણા મનની આપણે જેવી અને જેટલી સંભાળ રાખીએ તેવી અને તેટલી જ સંભાળ આપણે આપણા તનની પણ રાખવી જોઈએ. તનને પણ આપણે મનની માફક જ પવિત્ર અને રિચર રાખવું જોઈએ. આપણું તન જો બરાબર સ્વચ્છ હોય તો મન પોતાના બીજા કામો ઉપરાંત પોતાનું છેલ્લું કામ—પ્રભુને પહોંચવાનું—ખૂડ સહેલાઈથી અને આસાનીથી કરી શકે છે. માટે તનની સંભાળ રાખવામાં કદી પણ બેદરકાર રહેવું નહિ કે તેને બોડી રીતે પંખાનું પણ નહિ.

તંદુરસ્તીની જાળવણી માટે થોડા સાદા નિયમો અને ઉપયોગ દરેક માણસે સામાન્ય રીતે જાણી લેવા જોઈએ; જેવા કે—

જરૂર પૂરતો જ વખતસર અને જૂન લાગે ત્યારે ચોખ્ખો બોરાક લેવો. બોજનના બે સમય વચ્ચે કંઈ પણ ખાવું નહિ. પાણી સ્વચ્છ અને વધારે પીવું. ડાઘપણ રૂંધે વસ્તુનો ખાવામાં ઉપયોગ કરવો નહિ. જૂન થોડી બાજી હોય ને ખાવાનું બંધ કરવું. પેટભરીને કદી પણ ખાવું નહિ. વગર જૂલે ખાવું નહિ.

ખાતી વખતે કોષે નદિ બારતાં પસળ રહેવું. ખોરાક પણ ચાવી ચાંચીને અને ધીમેથી ખાવો. ટટાર લીલા રહેવાની, ટટાર બેસવાની અને ટટાર ચાલવાની ટેવ રાખવી. દિવસમાં એક વાર ખુલ્લી ચોખ્ખી હવામાં પગે ચાલો ફરવા જવું. થોડું જંબ રાખી નાકદારા આસોડીસ લેવાની ટેવ રાખવી. વખતને અનુસરી અપ જોઈતું જ ખોલવું.

વિચાર કરીને જોઈયું તો માલુમ પડશે કે ખોરાક અને પાણી કરતાં પણ હવાની અમત્ય વિશેષ છે. ખોરાક વગર માણસ દિવસો મુઠી રહી શકે છે. પાણી વગર કલાકો મુઠી તે જીવી શકે છે, પણ હવા વગર તો સામાન્ય મનુષ્ય એક ધડી પણ જીવી શકે નહિ. હવા આટલી બધી અગત્યની છે. પણ સાધારણ રીતે આપણે તેના ઉપર બહુ થોડું જ ધ્યાન આપીએ છીએ.

રાત દિવસ તેટલી સ્વચ્છ અને ખુલ્લી હવા આપણને મળતી રહે એવી આપણે કાળજી રાખવી અને જોઈતું કરવી.

બરના તમામ બારીબારજી બંદતાં મુઠી ખુલ્લાં રાખવાં, જેથી કરીને મકાનમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં સ્વચ્છ હવા અને તડો તથા સૂર્યનો પ્રકાશ આવી શકે. બરમાં બંને તેટલો સૂર્યનો પ્રકાશ અને તડો આવવા લેવો.

કપડાંઓ, બીજાનાંઓ અને એવી બીજી એવી ચીજો અચારનવાર તડકામાં મૂકવી અને આપણે જાતે તડકામાં સ્થાય હોય ત્યાં મુઠી ફરવું. ગરમીની ઝગ કરતાં સિંચાણના તડકામાં તંદુરસ્તીના વિશેષ તરતો લેાય છે. તેથી સિંચાણના તડકામાં વિશેષ ફરવું જોઈએ.

તડો અને સૂર્યનો પ્રકાશ એ એક થોડા પ્રમાણમાં સૂર્યનું જ સ્વરૂપ છે એમ સમજવું. સૂર્ય ઉપર જ મનુષ્ય, પ્રાણી અને વનસ્પતીનો આધાર છે.

ઉપર દર્શાવેલી દડાકતો ઉપરાંત એક બીજી બાબત ઉપર પણ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આ બાબત બહારથી બહુ સામાન્ય અને તજીવી લાગે એમ છે, પણ અંદરથી તે બહુ જ તુકટાનકારક છે. આ બાબત તે કળનિયાત. આના ઉપર પણ સરખું જ લક્ષ્ય આપવાની જરૂર છે, કારણ કે ધણી વર્ગોથી ચાલુ રહેલી એ દરિયાના પરિણામે પાછળથી એવાં કુખો ઉત્પન્ન થાય છે, કે જે એક જીવનને પોતાની ફરજો અને કામો ભગવવામાં હરકતપ થઈ પડે છે અને કિંમતીને ધણું તુકટાન પહોંચાડે છે.

કળનિયાત એટલે નકામો રહ કપેસો પદાર્થ, કુદરતી રીતે ચરીરમાંથી નીકળી નહિ જતાં ચરીરમાં જ પડી રહે છે તે. આ પદાર્થ ચરીરમાં જ પડી રહે એટલે વખત જતાં તેમાંથી એક પ્રકારનું ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે ચરીરમાં લોહી ગતિ કરે છે ત્યારે આ ઝેર તેની સાથે બળતું વ્યથ છે. આમ બદિ-નાઓ મુઠી, વર્ગો મુઠી લોહીમાં વિશર થતાં તેમાંથી અનેક પ્રકારના રોગો સ્વતંત્ર સંભવ રહે છે. આને માટે ઉત્તમોત્તમ ઔષધ ખોરાકના બદલી ફેરફાર અને ચાલવાની ટેવ એ જ લોભ થકે— બીજી બધી દવાઓ કરતાં આ દવા સારી છે.

બરેન, વાર કાંઈ તને સોંપી દે રમ્મ લઈ પું. પ્રજા તને સદાય થાય.

તમે 'સ્ત્રી-જીવન'નાં આદર્શ નથી ? આજે જ આદર્શ બનો.

વાર્ષિક લઘાજમ રેશમાં રૂ. ૭. પરિચય : બાર શીર્ષિક (૭-૧૨-૦)

'સ્ત્રી-જીવન' કાર્યાલય, અવેરીવાડ, અમદાવાદ.

‘મારે તમને એક ખાસ અંગત વાત કહેવાની છે. ઘણા દિવસથી એ વાત હોડે આવી અટકી જતી; આજે તમને કહીશ ત્યારે જ મન હળવું થશે’

સદાય બાવે મેં મિત્રનો સંકાય દુર ક્યો.
તે કહેવા લાગ્યા:

‘ગઈ સાલ હું જમાલપુરમાં રહેતા હતા તે જાણે છે. તે મકામમાં પચ્ચિસાં અડતા-બૂટ્યો, તમે તે ઘર જોયું નહોતું. મારી પાડોશમાં એક સુરતીમ કુટુંબ રહેતું હતું. તે બધા હતાં ગરીબ, પણ મારે માટે બહુ મમતા રાખતાં. હજીય ત્યારે ત્યારે તમને ત્યાં જાઉં ત્યારે સોડા, લેમન કે સરખત મંગાવે જ. એ કુટુંબમાં મહીના કરીને છોડરી હતી. તેને મા, બાપ ને બાઈ બોલાવે હતાં. મહીનાને પરણીએ માંડ એ ત્રણ વર્ષ થયાં હશે, પણ તેટલાં વર્ષ તેને ચાર જુગ નેચાં ગયાં. મેં તો તેને પરણવા પહેલાં જોઈ નહોતી. પણ દુઃખી દિવસોમાં ક્યારેક થોડી પણ તે આનંદ ને ઉશ્કાસમાં આવતી ત્યારે મને તેના મોજના દિવસોની મસ્તીનો સારો ખ્યાલ આવતો. બિચારી મહીના ! ખીજ જ પછે તેનો ઉશ્કાસ હડી જતો ને તે આખો દિવસ હિદ્દેમાં ફેરતી.’

‘કહી તમને કાંઈ પોતાની વાત—’

‘હા, તેની ઝોંટી બહેન સાથે કંડી કંડી તે મારા ઘરતાં આવતી ને પતાં રમવા બેસતી, ત્યારે કાંઈ વાર તેની બહેન તેના દુઃખની હાથ-પરાણ કાઢતી. મા બાપ ગરીબ હતાં. મદામડેનતે મહીના માટે એક પચાસેક વર્ષનો પૈસાદાર આદમી તૈયાર થયો. સાધન સંપત્તિ તેને સારી હતી પણ પહેલા પાંચ દિવસમાં જ મહીનાને પતિના તેમજ સાસુના કોર દેખાને અનુભવ થવા લાગ્યો. બિચારી કુમળી આનંદો છોડરી પર નાના નજીવા વાંકે બનેલા હાથે કારમો સિતમ વરસવા લાગ્યો. દુઃખી છોડરી ખાતી

આપણો સમાજ

નહિ, પીતી નહિ. છેવટે બાઈને પત્ર લખીને તે પિયરે આવતી રહી. પણ પિયરમાં તેને સુખ મળ્યું નહિ. ઘરમાં બાપ કમાતા નથી, બાઈ થોડી ધણી કમાણી કરે છે, પણ તેમાં કેટલા જીજીવું પૂરું થાય? વળી ભોળાઈની અમીદારી થોડા દિવસમાં ચાલી ગઈ ને બાઈનો બાપ પણ પસટાતો ગયો.’

‘અત્યારે એ ક્યાં રહે છે ?’

‘એ બિચારી શું કરે? બાઈ સમજાવીને ફરી સાસરે મૂકી આપ્યો. ફરી સિતમ વરસતો રહ્યો. આખરે કંટાળીને તે દાદાને આમ બાળી ગઈ ને ત્યાંથી પાછી; બાઈને ત્યાં આવી છે’

‘તો તો એને હવે આ કારમી બેડીમાંથી એને છોડાવવી જોઈએ.’

‘હા, બાઈ, એ જ સવાલ છે. મેં તેના બાઈને વાત કહી; બાપને વાત કહી. તમણે પેલા પતિદેવને કહેવરાવ્યું, તો તે કહે છે કે મને વાંધા નથી. હું એને છૂટી કરું, પણ મારી સાદીમાં હજાર રૂપિયાનું પાણી થયું, તેટલી રકમ મને વળતર તરીકે મળતી જોઈએ.’

‘ત્યારે તો તેટલો રરતો છે ખરો.’

‘મને તો તેમાં આશા નથી જણાતી. બાપ

કહે છે કે હું ગરીબ તેટલી રકમ ક્યાંથી લાવું!
બાઈ પણ છૂટી પડે છે. આપ કહે છે કે
ક્યાંથી રકમ મળે તો તફાક હું પોતે કરાવી
આપું ને પછી એને બીજે સારે ધૈર પરણું.

‘છોકરી પોતે શું કહે છે ?’

‘એને તો આ બેડીમાંથી છૂટવું છે, પણ
પછી બીજી બેડીમાં પડવા તેનું મન દાઢ ના
પાડે છે. પછીની વાત પંજી, પણ તેને ગમે
તેમ કરી આમાંથી છોડાવતી કેમ એ હું રાનદિવસ
વિચારું છું. તેની મને ખદૂ ક્યા આવે છે,
પણ મારા જેનો પચાસ રૂપૈયી લારનારો એને
શી મદદ કરી શકે? બસો વજીસેનો સવાલ
હોય તો આપી છું. પણ સોશ દબરો રૂપિયા
એક પણ વારમાં ઉઘાવી દે છે, પણ આવી
કુખી છોકરીને મારે મો રૂપિયાય કેણુ આવે!
સદુ સદુના સ્વાર્થમાં.’

‘અરેઅર તીર્થમાં નાદક નાણું વેરનાર
આ ખરા પડોપકાર મારે તૈયાર ન થાય!
વાર, તમે બીજી ઠાઠની સલાહ લીધી ખરી ?’

‘હા, એક સમાજ સેવકની સલાહ લેનાં
તે કહે કે, તેનો બાવી વર તૈયાર કરી તેની પાસે
પડેલેથી પેલા રકમ લેતી ને તે રકમ ચૂકવી
તેને તફાવ અપાવી તેને કરી પરણાવી દેતી.
પણ એના બાપ કહે કે, તફાવ મેળવ્યા પડેલાં
મહીના મરે એવો ઠાઈ પરગણુ વર તૈયાર
થાય તેમ નથી.’ ‘બિચારી મહીના! ગરી-
બાઈને શું કારખી બેડીમાં સહે છે!

દરિદ્રસાદ સાચી

(૨) જમના

વિરમમમ પોલોસ તરફથી આશરે બે
વરસ ઉપર એક અઘર વર્ષની બાળાને દબો
અનાથાશ્રમમાં મૂકવામાં આવી એ બાળાને
બાળું તૂટ્યું ગુસ્સાની મોહામાં આવડ્યું હતું.
પણ કિન્દી સારી રીતે અગડ્યું હતું. પોલોસ
સંસ્થા તેજે જીવદેહી દરીયા મુગ્ધ બાળ-
દેહના એક આશ્રમ તરફથી તેને ઉતાર ગુસ્સા-

તના એક વદ માણસ સાથે પ્રજાતી દર્શાવ્યા
તરફ મોકલવામાં આવી હતી. પોતાના વદ
પતિ પાસેથી એ નાસી છૂટી હતી.

આશ્રમમાં બે ચાર દિવસ રહ્યા પછી એ
બાળા સાથે વાતચીત કરતાં જણાવ્યું કે, ખાન-
દેહના એ આશ્રમમાં કેટલીક બાળાઓને
રાખવામાં આવે છે અને તે આશ્રમમાં જન્મ્યાની
રોષ કરવા આવનારને આશ્રમમાં ક્યા
અનુકૂળ ન જણાય તો પાસેનાં ગામડાંમાં
કેટલીક બાળાઓ રાખવામાં આવે છે તેમાંથી
મોહાતી પસંદગી કરાવવામાં આવે છે. આ
પસંદગીનો આધાર મોટેભાગે પરજુવા આવનાર
જેટલા નાણાં આવે છે તેના ઉપર રહેલો દોષ છે.
અર્થાત્ આ ‘આશ્રમ’ જન્મ્યાઓ વેચવાનો અને
તેનો વેપાર કરવાનું એક મુખ્ય રથ છે.

જમના છેક નાની હતી ત્યારથી ઠાઈ તેને
અને તેના બાઈને ખાનદેહના એ આશ્રમમાં
મુખી મળ્યું હતું એવી એને જાંબી રહતી છે.
એના માતપિતાનું એને સ્મરણ નથી. એનું
નામ જમના અને અંકક સાદ સખારી હતી,
તેથી એ વળીક જાતિની દશે એમ એ માને છે.

સત્યમ જણુ વર્ષ ઉપર ગુસ્સા તરફથી.
કેટલાક માણસો એ આશ્રમમાં ક્યા ખરીદવા
ગયા હતા. તેમની સમક્ષ જમનાને રજુ કર-
વામાં આવી. જમના એને પસંદ પડી. જમ-
નાની પોતાની પસંદગીનો પણ દેખાવ કરવાનો
દગ્ગા છે કે એ પંદર સોગ વર્ષની બાળા
જાણું સમજી શકે એમ નહોતી, એટલે એને
જીજ્ઞાસામાં આવ્યું. ત્રીસે વર્ષનો એક માણસ
એ દેગામાંથી, જમનાને ખનાવવામાં આવ્યો
અને જમનાએ પસંદગીનું કોડું મૂકાવ્યું.
જસ મળ્યું નહોતી કંઈ મળ્યું. નરમો રૂપિયો
જમનાનું વેચાણ થયું. સમને વિધિ બદુ
કોડામાં ખનાવવામાં આવ્યો. જમનાના મગમાં
કુચદાર નાખવામાં આવ્યા. રાગમાં મોંઘા
કરવામાં આવ્યા અને કોઈ બાંધણ થયા

શ્વેતોચ્ચાર કરી મથે. જમનાએ ધુમટી તાણેલી હતો એટલે બાળુએ દાર પહેરી ઉભેલો માણસ કોણ હતો તેનું એણે પ્શન રાખેલું નહિ. તે જ દિવસે સાંજે બધું સરખસ દેશ તરફ આવવા નીકળ્યું. રસ્તામાં રોળામાંના ત્રણ જણા દ્રેનમાંથી ઉતરી ગયા. એ જણ સરત ઉતરી ગયાં. હવે માત્ર એક બાર વર્ષનો છોકરો, એક બાસદ વર્ષનો ડોસો અને એક પચીસ વર્ષનો યુવાન એ ત્રણ ગાડીમાં રહ્યાં. હવે જમનાને જણાયું કે જે માણસને આશ્રમમાં એને બતાવવામાં આવ્યો હતો અને જેને મારે એણે 'ડોક' કુણાની પસંદગી કરી હતી તે તે ગાડીમાં હતો જ નહિ. એણે પેલા નાના છોકરાને પૂછ્યું. છોકરાએ જવાબ ન દીધો, પણ તેણે પેલા વૃદ્ધને જમનાએ પૂછેલો પ્રશ્ન જણાવ્યો. વૃદ્ધ હંસતા હસતા જણાવ્યું કે 'તને મારી સાથે પરણારી છે. તને બતાવવામાં આવ્યો તે તે સરત 'ઉતરી ગયો. એ તે આશ્રમ સંબંધી હતો. તું જરાએ મજરાય નહિ. મારે ઘેર કદી' વાતનું દુઃખ નથી. ધરનાં ધર છે, ખેતર છે, ખાખા પીવાનું શુષ્ક છે, બાર મહિને ત્રણ ચાર હજારની આવક છે એટલે ભૂખાં ધરેણીની ખાટ નથી. આ મારો ખીજ વારની સ્ત્રીનો છોકરો છે. તેની માને પ્રાઈ દિવસ કાંઈ દુઃખ પડ્યું નથી, આ બાઈ છે તે મારા જાણ' છે. એને મારી પહેલીવારની સ્ત્રીની દીકરી દીધેલી છે. દીકરાની મા પણ સુખવૈભવમાં મરી ગઈ. મારી ઉમર છે અને ધોળા વાળ છે, પણ ધોળા વાળ તો આજે જુવાનોમાં પણ કયાં નથી હોતા ? તું તારે નીરંતિ રહેજે, આજે પીએ ને મોગ કરજે. આ મારો ભોગીઓ છે એટલે તેને જરાએ અશુભનું નહિ આવે."

જમના તો ખીચારી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. આશ્રમવાળાએ દેશો છા તેને ૬૦-૬૨ વર્ષના છોકરા સાથે જમનાની જેમી દીધી હતી. હવે

કાઈ ઉપાય ન હતો. ભાણની અને મુકાની એ છેક અગાધ હતી. આ પ્રદેશમાં એનું પ્રાઈ સુખવૈભવ કે જોળખીતું ન હતું. હવે એને જનું પણ કયાં ?

અમદાવાદથી એ બધાં ઉત્તર ગુજરાતમાં ... ગામ ગયાં. ત્યાં આ વૃદ્ધને પનારે પડેલી જમના મહા દુઃખમાં દહાડા પીતાવવા લાગી. વૃદ્ધનો છોકરો ભોગીઓ એની સાથે શોકટાં-બાજી રમતો, ગંજીદો રમતો, કદિ કદિ ચોપડીમાંના પાક વાંચતો. પેલા વૃદ્ધની તો જમના બહુ ડરતી. આમ એમને સંસાર લજમળે દશેક મહિના ચાલ્યો. વૃદ્ધ ધૈર્યથી બહાર જાય ત્યારે જમનાના ઝોરડાને અગર ધરના દાહને તાણુ મારીને જતો. જમના ધોતેધોતે ચોકું ચોકું ગુજરાતી બોલતાં રીખી.

એક દિવસ ભોમજોએ એનું બન્યું કે જમનાનો ધણી બહાર ગયો ત્યારે તેના છોકરાને નિશાળે જતી વખતે ધરને તાણુ દેવાની સૂચના આપીને ગયો. છોકરો ઉત્સાહમાં તાણું દેવાનું બૂલી ગયો. જમનાએ ધરનાં બારણું ખુલ્લું જોયું. તેને મુક્તિનો માખં મળ્યો ગયો. બેસી હતી ત્યાંથી ઉડીને જમના નાકી. રોશન ઉપર આવીને જ્યાં દ્રેન લઈ જાય ત્યાં જવા નીકળ્યા. દ્રેન મેસાણે આવી. ત્યાંથી ખીજ જે દ્રેન નજરે પડી તેમાં જમના બેસી ગઈ અને વીરમગામ આવી પહોંચી. વીરમગામ મોટું જંકશન હોવાથી ત્યાં એ ઉતરી પડી અને સીધી પોલીસ યોગી ચોખતી આમળ ચાલી. પોલીસ ચોખી ઉપર સહબાએ એક મરાઠો પોલીસ અમલદાર હતો. જમનાએ તેને હાંદીમાં પેમાની દડાકત જણાવી. પોલીસ અમલદારે તેને આધાસન આપી તેણે આપેલાં દામ ઠેકાણા પ્રમાણે તેના વરને તાર કરી ત્યાં તેડાવ્યો. રાત્રે એ ડોસો વીરમગામ આવી પહોંચ્યો. ખાનદેશના આશ્રમમાંથી એ જમના સાથે પોતે લગ્ન કરી આવ્યો હતો એવું તેણે

જણાવ્યું. જમનાએ પોતે હાથાની વાત કહી, અને કોઈ પણ હિસાબે એ વૃદ્ધને ત્યાં જવાને એ ખુશી નથી એવું બારપૂર્વક જણાવ્યું.

પોલીસ અમલદારે ચુકાદો આપ્યો કે એ વૃદ્ધ ખાનદેશના આશ્રમમાંથી પોતે લાકડાંનાં ચોગ્ય રીતનું સહી સીકાવાળું સર્ટીફિકેટ રજુ કરશે તો તેને કોર્ટ મારફત એ બાર્ડ સોંપવામાં આવશે; દરમિયાન જમનાને પોતાના માથુસ સાથે અમલદારના આશ્રમમાં મોકલી આપવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે જમના આશ્રમમાં આવી. થોડા દિવસ પછી પેસો વૃદ્ધ ખાનદેશના આશ્રમના બંધવરચાપકની સહી વાળા સર્ટીફિકેટ સાથે અને વીરમશામની કોર્ટને હુકમ લઈ આશ્રમમાં આવ્યો. જમનાએ એની સાથે જવાની યોજાવી ના પાડી. ઘણી રમઝઝને અંતે બે ત્રણ માસ સુધી જમનાને આશ્રમમાં રાખવાનું હતું. દરમિયાન તેને સમજાવવાનું શામ આશ્રમના સંચાલકોએ કરવું, એવું હતું.

જમનાને સમજાવવાનો પ્રયત્ન તો કરવામાં આવ્યો, પણ લાકડાં વિધિસર થયું જ નથી અને મને હવેમાં આવી છે એટલે આ વૃદ્ધને ઘેર હું કોર્ટ ઉપાસે જવાની નથી, આશ્રમ રજા આપશે તો હું બાગી જઠરા, એવો આગ્રહ એ લઈ બેઠો.

મારે માર પછી પેસો વૃદ્ધ પાછો આવ્યો. આશ્રમના સંચાલકોએ તેને બધી વાત સમજાવી અને કાયદેસર બાંધેને છુટી નહિ કરે તો જમના નાશી જશે અને ગમે તેના હાથમાં સપડાઈ જશે એમ પણ સમજાવવામાં આવ્યું. 'આશ્રમમાંથી નાસી ગયા પછી એ ગમે ત્યાં જાય તેની સાથે મારે કંઈકેક નથી. પણ મારે હાથે તો હું એને કારમતી ન જ લખી આપું' એમ એ આગ્રહ પકડી બેઠો. બીજા બે ત્રણ માસ વીતી ગયા. દરમિયાનમાં ઉત્તર ગુજરાતના એ ગામના કેટલાક માણસોના

સમજાવ્યાથી એ વૃદ્ધ પેસોદારા રાજ્યના કાયદા મુજબ જમનાને છુટી કરવાનું સીકાવ્યું. પરંતુ નવસો રૂપિયા ખર્ચમાં હતો તેનું શું થાય ? એ માણસોએ વચ્ચે પડી એક સારા આસામીને ત્યાં સાતસો રૂપિયા અનામત મુક્યા અને કેસનો ચુકાદો આવે ને જમના છુટી થાય ત્યારે એ સાતસો રૂપિયા કેસાને આપવાનું ફાવ્યું. જમના ફરી જેની સાથે પરણે તેની પાસેથી સાતસો રૂપિયા વસુલ કરવાનો એ માણસનો ઇરાદો હતો. આમ આ સોદો ચાલ્યાયો.

કોર્ટ મારફત જમનાને છુટાછેડા મળ્યા, પણ એક વર્ષ પછી સંપૂર્ણ રીતે છુટાછેડા મળે—decree absolute થાય—ત્યાં સુધી જમના પરણી ન શકે એવું ફાતવામાં આવ્યું. એટલામાં પેસો કેસો ફરી પરણ્યો. કોઈ બીજા 'આશ્રમ'માંથી વીસેક વર્ષની બાળા એ ખરીદ કરી લાવ્યો !

જમનાને સંપૂર્ણ રીતે છુટાછેડા મળવામાં હવે ચિલ્કા નહિ થાય. છુટી થયા પછી એને જ્યાં જવું હશે, જ્યાં પરણવું હશે ત્યાં એ પરણવાને રત્નતં છે.

ગ. ગો. કુ.

(૩) હુવતિની લિખત

અનેક દિવસોના સામસામા મહકાદ પછી અમે મિલન ગાંધવું, ને મેળના એક અંધારા ચોશ્માં અમે મળ્યાં. પરંતુ લોકોની અવર જવરે અમારા મિલનમાં ત્રિશ્લેષ પાડ્યો અને અમે વાતો દારા તે વેળા એક બીજાનું ફિલ વર્ણિ ન શક્યાં.

લખિા પત્રબંધાર અને લાંબા માળા પછી મેળની એક છોકરી મારફતે તેણે એક નાની ચીઠી બીકું વાળાને મોકલાવી. તેમા લખ્યું હતું : ' મારે તમને ખાસ ગળતું છે. સુલાકાતે કોઈ ખાતરી હમમાં, એકતિમાં પાપ તેમ કંઈકું છું, તો આનંદ થશે. '

મેં માગણી માન્ય રાખી, ને અમે ખરે

બપોરે એક મિત્રના મકાનમાં મળ્યાં. પણ આજે તો તેણે ન કલ્પેલી માગણી કરી: 'આપણે બંને લગ્નથીથી જોડાઈ જઈએ તો?'

હું તો તાત્કાલિક ચક્ર ગયો. થોડા દિવસના પરિચયમાં જીવન જોડાણની માગણી! મેં કહ્યું: 'આ પ્રશ્ન થોડો વખત મુક્તિથી રાખ તો?'

પણ એ એકની બે ન થઈ. ધણી દલીલબાજી અને સમગ્રવટ છતાં તેણે મચક ન આપી. આખરે મેં પચ્ચર દિવસ બની ના સુણાવી, એટલે તે સપ્તઘટ દાદરા ઉતરીને આવી ગઈ.

થોડા-દિવસ પછી મારાં લગ્ન લેવાણાં. તેને ધારી બા લાગશે તેમ ધારી મેં મારી કમકમ પત્રિકા તેને ન મોકલાવી, પણ તે સાથે એટલી તો મને ખબર હતી જ કે મારી તમામ પ્રતિભા પર ચીવટથી તે થોડાયાતની જેમ ધ્યાન રાખે છે.

જ્યાના બેન્ડ સરોહા સાથે એક શુભ દિવસે મારો વરથોડો ચડ્યો. તેના દિલમાં કેવું દર્દ થતું હતું? તે વિચાર મને સતાવતો હતો.

જોતજોતમાં સ્વસ્ત્ર પક્ષનો માંડવો આવ્યો. ને હું મોટરમાંથી ઉતરીને સપ્તઘટ માંડવામાં આવી ગયો. પાન સોપારી અને અત્તરના જંટકાવ પછી વાતાવરણ કંઈ શાંત થયું. સ્વગ્નનો અને રેનેલીઓ રજા અને બાજીના ચાલ્યા ગયા. વિચારોના વમળમાં ઘેરાયેલું મન રમણે ચડ્યું હતું, દિલમાં તોફાન હતું. એટલે મને તો શાંતિ હતી જ નહિ.

ને...તેવામાં મેં તેને સામેથી જમીન સરસી નગર રાખીને એક સરખો ચાલે માંડવા તરફ આવતી જોઈ. સીધી તે મારી પાસે જ આવી. હું તો કપાઈ ગયો. બીડાઈ ગયેલા હોઠની પકડ વધુ મજબૂત બની. મોઝવાની કે આંખ પણ ફેરવવાની મારો હિમ્મત ન રહી.

'તેમ તમારું આજે લગ્ન છે?' તેણે હકીકતને પકડારતો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

માંડવામાં વરરાજ બનીને બેઠો હતો.

એટલે તેના પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર તો અપાઈ ગયો હતો. તેમ છતાં હું તેના પ્રશ્નનો જવાબ વાળા ન શક્યો. ફક્ત મૂક રહી તેની સામે અનિમેષ નયને જોઈ રહ્યો; એટલે...છેવટે શ. ૧૦૧ સાથે સુંદર કવર મારી બાજુમાં મૂકીને ધીરા પગે તે આવી ગઈ.

બધા જ તેની સામે જોઈ રહ્યા, તેવો હું પ્રભુ બાધો બનીને તેને જતી જોઈ રહ્યો. [કાળુપુર તિસ્તારમાં બનેલો આ પ્રસંગ છે.]

(૪) કેટલાક પ્રસંગો

"કોડાલા, જો હું આજે નિશાળે ન જતી, આજે માસીને ઘેર જમવાનું છે તેથી તારે એમને મદદ કરવા જવાનું છે."

"પણ બા, આજે તો મારી અઠવાડીક પરીક્ષા છે. ગઈ વખતે પણ આ વિષયની પરીક્ષામાં હું ગેરહાજર રહી હતી. આ વખતે તો મારે પરીક્ષામાં બેસવું જ જોઈએ. માસીને ઘેર હું સાંજે જમવા જઈશ. હવે આ વર્ષે હું મેટ્રિક કક્ષામાં આવી એટલે મારે બધી પરીક્ષામાં હાજર રહેવું જ જોઈએ."

"હવે જોઈ તારી પરીક્ષા! માસીને ઘેર પંદર માણસો જમવા આવવાનાં છે, તે એટલી બિચારી થું કરે? તું આવડી મોટી, છોકરીની જાત, ને રહાંને માત્ર જમવા જઈને બેસે તે કેવું કહેવાય? અરુણને નિશાળ છે એટલે એ રહાંને જમવા જશે, પણ તારે તો અત્યારથી જ જવું પડશે. આપણે તો ધરતું સંભાળવાનું પહેલું, તે પછી નિશાળ. અરુણના માસ્તર કહેતા હતા કે આ વખતે શીશ્યમાં એણે બરોબર નિયમસર અભ્યાસ કરવો જ જોઈએ. તને બહુવાની કોઈ ના નથી કહેલું, પણ ધરમાં કામ હોય. તે તો પહેલું જવું જોઈએ ને?"

"બા, આવડે રવિવારે અમારી શાળાની છોકરીઓ પીકનીક ઉપર જવાની છે. હું

જાઈ ને ? બધાને રૂપીઓ રૂપીઓ બર-
વાનો છે. ”

“ જો વીણા, પીઠીકમાં જવાની તો કાંઈ
હરકત નથી, પણ તારી મોટી બહેનના સસરાની
વરસી વાળવાની છે એટલે મારે રવિવારે
વીરમગામ જવાનું છે. વેવાઈનો સંબંધ રહી
એટલે મારે ગયા વગર ચાલે નહિ. ”

“ પણ બા, વરસી તો સોમવારે છે; હું
સોમવારે સવારની ગાડીમાં જઈને ને ? હું
રવિવારે રહાંજો તો પાછી આવી જઈશ. બા,
મંદ વખતે પણ તેં મને ન જવા દીધી.
સત્યેન્દ્રભાઈ ને ઉમણીમાં જવાનું હતું એટલે
મને તેં ન જવા દીધી. અને હવે આ વખતે
પણ ના કહે છે ? અમારે ક્યાંઈ જવાનું
જ નહિ ? ”

“ તે સત્યેન્દ્રનો વાદ તારે ન પાલવે.
વરસી સોમવારે છે તે તો હું જાણું છું, પણ
સોમવારે પંચક જેસે છે એટલે રવિવારે મારે
જવું જોઈએ. આપણે બધી વાતનો વિચાર
કરવાનો. તારી ઉમણી તો બીજી ધણીવાર
આવશે, પણ હું ન જાઈ તો મારે જન્મભાનું
મેણું રહી ગય. સત્યેન્દ્રને ભાષખંડ દોસ્તા-
રામાં જમવું પડે. એનો વાદ તને છોકરીની
જાતને ન પાલવે. ”

“ વાદ, આપણા ઘરમાં રોજ દુધ કેટલું
લેવાય છે ? ઘરનો બધો હિસાબ તમે રાખો
છો એટલે પૂછું છું. કાલે કલમમાં વાત ચર્ચ
કે દુધ હવે તો પાંચ આને થયું છે. ”

“ હા, એ ખરું છે. પણ ચાર આને હતું
ત્યારથી જ આપણે તો સવારે અઢી શેર
અને રહાંજો અઢી શેરે લખ્યે છીએ. સવારના
દુધમાંથી સવારની રહા અને બપોરની રહા
શક રહે છે. રહાંજનું દુધ તમારે અને કોકીને
વાળું વખતે ચાલે છે. ”

“ એટલે ? કોકીને અને તમારે દુધ નહિ

લેવાનું ? પાશીર તમારે લખને હવેથી આપણે
ચારે જણને દુધ આપજો. મને આ તમારી
રીત ગમતી નથી. ”

“ મને કે ન ગમે. આટલું મેંહું દુધ
કાંઈ બધાને પોસાય નહિ. ધરના ધણી તમે
બરડા વાંઝા વાળીને મહેનત કરો ત્યારે
પગાર મળે અને કોકીને બચવાનું એટલે
એને પણ છાંટેા દુધ તો મળવું જામ્યેને ? ”

“ કોકી બચતી નથી ? એ સીકરમાં છે
અને કોકી તો થડમાં છે. દુધની જરૂર તો
જન્મને સરખી. લુગડાંલતામાં કરકસર કરો, પણ
દુધ નેની જરૂરી ચીજમાં કંજુસાઈ કરવી એ
બરાબર નથી. ”

“ તમારી ને મારી મજતરી જુદી છે.
છોકરીની જાતને દુધ, ધીની ટેવ પાડી પાલવે
નહિ. ડાણ જાણે તેવું સાસઈ મળશે ? અને
લુગડાં તો કોકીને ગમે તેવા ચાલે. કોકી હવે
મોટી ચર્ચ એને રોજે એવાં સારાં લુગડાંલતાં
ન પહેરાવીએ તો એના સામે ડાણ જુએ ?
મારે તો બધી વાતનો વિચાર કરવાનો. છો-
કરીની જાત તે ચાર માણસમાં લુગડાં લતા
પહેરી કરે, હવે તો જ એવું બેવિધ સુધરે.
એ બધે છે તે થોડું જ આપણને રજી
ખવડાવવાની છે ? ભણે છે, જ્યાં સુધી ડાઘ
કેકાણું નથી મળ્યું હોય સુધી. કોકીની વાત
જુદી છે. અને મારે તો દુધ વગર ચાલે.
અમને તો નાનપણથી એવી જ ટેવ પાડેલી કે
કયા વગર ન ચાલે એવું નહિ. અમારે જી-
આએ તમારો વાદ કરવાનો ન હોય. ”

“ જો સરોજ, આને બાપરીને ઘાઠ
ફક્ત તારા બાપુ ને ભાઈ માટે કરવાનું છે.
સવારની ટાંડી રોટલીને હાળખાત છે તે આપણે
બેઠને ચાલશે. ”

“ બા, રોટલી ને હાળખાત તો આપણે
ચારને ચાપ એટલું વધુ છે. સવારે સેવકાલ

અને ગોદાવરીબહેન આવવાનાં હતાં તે ન આવ્યાં એટલે બહુ વધ્યું છે.”

“તે તો હું જાણું છું; પણ ભાઈડાંઓને કંઈ ટાહું” ખવડાવાય નહિ. આપણે ખાતાં વધશે તે કામે સવારે રોટલી શેરી નાખીને અને જાતને વધારીને ખાઈશું. દાળ વધશે તો કામવાળા બિચારી પામશે. જો, આપણે બેસીને તો ને હોય તે ચાલે એવી ટેવ રાખવી. સાંસરે જરૂર ત્યારે છત્રી રસોઈ કાઢી પીરસવાનું છે? છોકરીની જાતને નાન-પણથી જ એવી ટેવ પાડવી કે સાસરામાં બારે ન પડે બાળક બિચારા બહારનું વેતક કરે તે એમને તો છત્રી રસોઈ જોઈએ જ ને?”

*

“કાલથી હું સમાજમાં બેસવાની છું. એટલે બહુ ધરનું કામ તારે સંભાળી લેવાનું છે. સુરેશને પરીક્ષા નજીક આવી એટલે વાંચવાનું છે. માટે તું જરા ઉભી ઉભી ચાક લઈ આવજો. અને કામવાળા વહેલી મોડી આવે તો એની વાટ જોવા ન રહીશું. પાણી જાણી આળી મૂકજો ને લોટા વાસણ માંજી લેજો. રહાંને સુરેશ શાંચો પાક્યો ક્રિસ્ટ રમીને આવશે. એટલે જો કામ કરનારી ન આવી પહોંચી હોય તો સઘડી સજાગીને જરા ચાર પથારી પાથરી દેજો.”

“બા, મારે આવતે અઢવાડીએથી પ્રિ-લિમિનરી રીઝ થાય છે. આટલું અઢવાડીયું તો મને વાંચવાનો વખત મળવો જોઈએ ને? સુરેશની પરીક્ષાને તો દજી દોઢ મહિના બાકી છે અને એની તો ફાઈનલી પરીક્ષા. આટલું અઢવાડીયું સાંજે એ ક્રિસ્ટમાંથી વહેલો થેર ન આવે? આ બધું હું કરવા રહું તો વાંચું ક્યારે?”

“બહુ ભરખાં હવે તમે! છોકરાં આખો દિવસ નિશાળમાં ગોંધાઈ રહે એટલે રહાંને બે કલાક રમે નહિ તો એનું શરીર ને મગજ

કામ શી રીતે કરે? આજથી વાંચવા માટે ત્યારે પરીક્ષા અપાય. તારી કારમની પરીક્ષા કંઈ એવી મારે ન ગણાય. અને રાત્રે પંછી વાંચીને ને? રાત્રે કાણ તને કામ બતાવવાનું છે? આ તો મારે સમાજમાં બેસવાનું છે તેમાં; બાકી તારી મહત્ત્વી મેં ક્યારે આજ્ઞા રાખી છે? તમે તમારે ખુરશી ઉપર બેસીને ચોપડા વાંચ્યા કરો ને? જાણે ભણી બ્રહ્મીને અમને રજા ખવડાવવાનો ખરાં ને? મેટ્રીક પાસ થયા પછી આજળ કોલેજમાં ભણાવવાની જ મારી તો મરજી નહોતી, પણ તારા બાપને તને ખી. એ. કરવી છે. એ બધું આપણને ન માલવે. અને હા, મારે તો ધરમ ધ્યાન પડેલું ને બીજું બધું પછી.”

*

“મામા-કુમસ જવાના છે તેમની સાથે મને લઈ જવાનું કહે છે. હું જાઉં ને, બા?” તેર વર્ષની સુશીલા કુદતી ‘કુદતી’ આવી માને લાડથી પૂછવા લાગી.

“તું શી રીતે જાય? મોડી બહેનની સુવાસ છે, પરમ દિવસે તો એ આવશે એટલે ધરમાં કામકાજ, મોડી બહેનનાં પાંચ છોકરાં રાખવાનાં અને મને મદદ કરવાની; એટલે તારાથી શી રીતે જવાય? મહેન્દ્ર જશે. એ બંને જતો. એનું મન જરા છૂટું થશે.”

“બા, ગયે વર્ષે મામા માથેરાન ગયા હતા ત્યારે પણ મહેન્દ્રને તેં મોકલ્યો હતો. તે વખતે આસીને ત્યાં વિદ્યાબ મહિનામાં લગન હતું તે પાપો વડી કરવામાં ને બીજું કામ કાજ કરવા તારે માસીને ઘેર જવાનું એટલે મારે ધરનું કામ સંભાળવાનું, એમ ટહીને મને ન મોકલી. હવે આ વખતે મોડી બહેનની સુવાસનું કારણ આવ્યું! અમને એવું બધું જોવાનું મન ન થાય?”

“જ્યો મોટાં થાઓ ત્યારે. માથેરાન ને કુમસ જવાના અરકા થાસ છે તે કાણ

બધું કેનુંએ સાસરું મળવાનું છે ! છોકરીની જાતને એમ રખડવું ન પાડવે. તમારે તો ધર બહું ને ધરનું કામ બહું. ધરના કામોમાંથી પરવારો તો નિશાળે બહુવાં જવાનું.”

*

“કોણ એ ખડ ખડ હસે છે ? તારે ને મુકુન્દનો અવાજ સંભળાય છે. એટલું બધું થું હસવાનું હતું તે ?”

“બા, એ તો મીનુભાઈએ છાપામાંથી એક રમુજ વાત વાંચી તે અમને બધાને હસવું આવ્યું. એવી મજાની વાત છે. એક માણસ રોશને ગાદી પકડવા દોડતો હોતો તે.”

“નથી સંભળવી મારે એ તમારી વાતો. આજો ફહોડો પાંચવું ને ખાખા ખીખા મને નથી ગમતું. મુકુન્દનું તો ઠીક છે, પણ તારે છોકરીની જાતને ખડખડ મેરેથી હસવું સાઈ નહિ. હવે તું કાંઈ નાની નથી. મોટી ચૌદ વર્ષની થઈ. હવે જરા રીતબાત સમજ. આમ ધોગામસ્તી કરવા જેવડી તું હવે નાની નથી. એવી દેવો રાખશે તો સાસરામાં નહિ સમાએ. છોકરીની જાત એટલે તારે જરા દિવેકસર ને રીતબાતમાં રહેવું જોઈએ.”

*

“આ અંખાજહેનુની છોકરી સાસરે જતી નથી તે એની બહુ વાતો વાતો થાય છે. વીસ વર્ષની થઈ. તેટલામાં ચાર વાર પાછી આવી. માખાપ તો આજ છે ને કાલે નથી. સાસરા વગર કાંઈ ચાલવાનું છે ?” મંખાજહેને છોકરી આગળ વાત કરી.

“પણ બા, એનો વર અને સાસુ મળાને એને ત્રાસ આપે છે એટલે એ ત્યાં થું જાય ! એનો વર એને વગર વાંકે મારે છે ને સાસુ કામ દે છે. એવે સાસરે કોણ જાય ! એ બહેલી છે તે માખાપ નહિ હોય ત્યારે નોકરી કરીને પૂરું કરશે. એનાં માખાપ નથી જોલતાં ને કાંઈને થું ?” અઢાર વર્ષની મુકુન્દ બોલી.

“એસ એસ ચખાવલી ! વર મારે ને સાસુ ત્રાસ આપે એટલે સાસરે નહિ જવાનું ! એ તો હોય, ધર છે તે ટૂંકા એ થાય. બહેલી છે એટલે ઘણી વગર કંઈ જ-મારો કાઢશે ?”

“પણ એવો ત્રાસ શા માટે ખુરે ફેરવે કાંઈ હક જ નહિ ? એને સ્વમાન જેવું કાંઈ હોય જ નહિ ?”

“બે, કમુદ, તું પણ જ્યંતની પેટે દલીલો કરે ને રદીઆ આપે એ ઠીક નથી. આપણે સ્ત્રીઓએ તો સંભળ્યા કરવાનું. દાખલા-દલીલ ને રદીઆ છોડરા આપે-આપણે આપીએ તો ઉઠાંછળું મળાય. ગમે તેવો વર હોય, ગમે એટલો સાસરામાં ત્રાસ હોય, પણ સાસરે એ જ સ્ત્રીનું સ્વર્ગ.”

(લોકનાદ)

ચિકિત્સક

*

નરોડા રોડ ઉપર ચેતનદાસ માધવદાસ નામનો માણસ લોહીનો વેપાર કરતો હોવાના સ્થળ પરથી પોલીસે દરોડો પાડ્યો ત્યારે એક સળિર બાળા મળ્યા આવી હતી. એણે માથા ઉપર સાંકે બાંધ્યો હતો અને ચારે છેડે પોતીયું પહેર્યું હતું. પોલીસે તેને પકડી સ્ત્રીનો વેશ પહેરાવી અનાયાસમાં મોડલી છે.

*

રાવળખીંડીમાંથી એક યુવાન હિંદુઆળાનું અપહરણ કરી તેને આગ્રા લાવવામાં આવી હતી. આળુઆળુના પાંડોશીઓને ખબર આપી રથાનીક અધિકારીઓને ખબર આપવા આગ્રા સીટીમાંથી પંજાબી મુસ્લીમના ધરમાંથી રાત્રે ભીંત કુદીને ને નાસી છૂટી અને આગ્રા સીટી મેજિસ્ટ્રેટની ઠાંટમાં ફરીઆદ કરી. મેજિસ્ટ્રેટ પોલીસને આ કેસ સોંપી તપાસ કરવાની સૂચના કરી અને યુવતીને એક હિંદુ સહૃદય રથને હવાલે સોંપી. પોલીસે તપાસ ચાલુ કરી તેવામાં એ છોકરીનું ફરીથી હરણ થઈ ગયું છે.

*

ચિ. બહેન,

તું પૂછે છે કે, તારું શરીર મુંઝવે બરા-
વદાર ને ધારીકું થતું જાય છે. એ વાત
સાચી છે. પણ એમ થવાનું કારણ શું દર્શાવે
આ પદમાં આપણે એ વિશે વાત કરીએ.
એક વાત સમજાવે. ઈશ્વરે આ સૃષ્ટિ રચી
છે, તેમાં પાર વિનાના હોવા છે. એ બધા જ
હોવાનો એક ક્રમ છે. જન્મનું, વિકાસ પામવું
ને મૃત્યુ થવું. આ ત્રણ ક્રમમાંથી આપણે પણ
પસાર થવાનું હોય છે.

હવે તારા જન્મથી વાતની શરૂઆત
કરીએ. તું સાવ નાની હતી ત્યારે બા તને
ધરણવતી હતી. બાનું દૂધ પીને તું મોટી થઈ.
પછી તો ખોરાક લેવા માંડી. એમ મોટી થતાં
થતાં તારા શરીરનો વિકાસ થવા લાગ્યો.

આજે તું ઉંચાઈમાં લગભગ બાની બરા-
બર થઈ ગઈ છે! આમ તું નાની હતી.
તેમાંથી ટેલી મોટી થઈ ગઈ! આવડી મોટી
થઈ જવાનું કારણ શું? એવો વિચાર તને
આવે છે. ખરું ને?

જો, જલણે વાત એમ છે કે, ઈશ્વરે સૃષ્ટિમાં
નર ને માદા એવા બે પ્રકાર રાખેલા છે, ને
બંનેને નિશ્ચિત દામ સંપ્રેક્ષ છે. તું નાની
હતી ત્યારે બાની પાસેથી 'એક હતો ચોરા ને
એક હતી ચણી' એવી વાતો સાંભળી હતી
ને? એ ચણી ચણીની વાતોને જ આપણે
આગળ ચલાવીએ. તો તને એમાંથી તારી મેળ
જ ટેલીક સમજ પડી જશે.

'...ચણી લાગ્યો ચોખ્ખો, દાણો ને
ચણી લાવી દાળો. દાણો એની સંધી ખીચડી.
રોજ આમ ચણી ને ચણી ખીચડી સંધિ ને
આપ પછી ચણીએ એકવાર ચણીને કહ્યું:
'ચણી, ચણી, જો તો ખરી, અંધ દુદરતમાં
વધતું કાનુ જેવી સરસ ખીલી છે! આંખે મોંઘર

યૌવનને ઉંબરે પગ મૂકતી

કન્યાને પત્રો

શ્રી. પૂરાતન બૂચ

આવે છે. હવે હવે મધમાખીઓ શું જાવ કરે
છે. ટેલી બધી મુંઝવતા, ટેલી સરસ સ્વર્ગમાં!
પરંતુ પણ જેવા સરસ વાપ છે! ને તું પણ
જેવી રૂપાળી રૂપાય છે? ચણીનાં વખાણ
સાંભળીને ચણી તો ખૂશ ખૂશ થઈ ગઈ ને
નાચવા લાગી. ચણીને નાચતી કુદતી જોઈને
ચણી પણ મસ્તીમાં આવીને આનંદથી નાચવા
લાગ્યો.

પછી, ચણી કહે: 'ચણીરાણી ચણીરાણી!
આજે તો મને તમારી ઉપર બહુ જ વદાલ
છે, માટે તમે જે માગો તે દઈશ. જોશો,
તમારે શું જોઈએ છે?'

ચણીરાણી તો ચણીને મસ્તીમાં આવી ગયા
ને કહેવા લાગ્યા:

'ચણીરાણી ચણીરાણી! તમે બહુ ખૂશ
થઈ ગયાં હો તો મને તમારાં બે ઈડાં આપો.'
ચણી કહે: 'ઈડાં તો આપું, પણ તમારે
મને માદા કરવી પડશે. કરશો ને?'

ચણી કહે: 'હા, માદા તો જરૂર કરીશ.'
પછી ચણીરાણી ચણીરાણીને ખૂબ બેટલા
અને માદા કરી. ચણી દિવસ પછી ચણીએ

એ ઇર્ષા પોતાના નાનકડા માળામાં મૂક્યાં !

ચોં ને ચકી-તો રોજ વારાફરતી ઇર્ષા ઉપર પાંચો પસારીને બેસે ને પોતાની ગરમ હાથ ઇર્ષાને આપે. એમ કરતાં કરતાં એ ઇર્ષા એક દિવસ તડાક કરતાં ફૂટ્યાં ને તેમાંથી વળી એક ચકી ને એક ચકી નીકળ્યાં.

ખસ, એમ આ દુનિયામાં ચકલી, કળીનર, મોર, પોપટ, બકરી, કુતરા બિલાડાં, ચાચ, ઘોડાં ને ઉવરે માણસ પણ જન્મ પામે છે. આ બંધાય છેવેમાં જે નર હોય છે તે સ્ત્રીને નવું ખચ્ચું જન્માવવામાં મદદ કરે છે. આ બધા જ છવે પુખ્ત ઉંમરનાં થાય છે, એટલે તેઓ પોતાના જીવા જ પીળા છવેને જન્મ આપે છે. સ્ત્રી પુરુષો પણ જ્યારે ઉંમરમાં આવે છે ત્યારે તેનામાં જે નવો જીવ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ આવે છે.

પણ, તેને વિચાર આવશે કે પુખ્ત ઉંમર, ક્યારે ને શા મટે આવતી હશે ? પુરુષ વર્ગમાં તો છોકરો જીવાનીમાં આવે-એટલે કે તેના મોઢા પર મૂછનો દોરો ફૂટે ત્યારે તે ઉંમરમાં આવેલો ગણાય, અને છોકરી પુખ્ત ઉંમરની ક્યારે થાય એ તો છું જાણે છે ને ? છોકરી દર બેસે, માસિક એટકાવ શરૂ થાય ત્યારે તે ઉંમરમાં આવી, એમ કહીને વડીલો તેને પરણાવી દેવાની તૈયારી કરે, એવો એક અચ્છિત રિવાજ છે.

પણ, કુમારિકા માસિક ધર્મમાં બેસે છે તેનું કારણ શું હશે ? જો, માસિક ધર્મમાં બેસવું એ એક સ્વાભાવિક કુદરતનો નિયમ છે. શરીર પોતાની મેળે જ મોઢું થાય છે. ખરું ને ? પછી એ શરીરનો એક અજબ સ્વાભાવ જાણી લેવા જેવો છે. જ્યારે પુરુષ ને સ્ત્રી પુખ્ત ઉંમરમાં આવે છે ત્યારે તેમને સહુથી મોટી ઇચ્છા, કંઈક નવું સર્જન કરવાની ઝંખના હોય છે.

નવું સર્જન કરવું એટલે નવી વસ્તુ બના-

વવી. હવે, શરીર નવું સર્જન કરવા ખૂબ તલસ્તી રહ્યું છે, તેની નિશાની તરીકે કુમારિકાને માસિક ધર્મની શરુઆત થાય છે. કુદરત શરીરમાં બહેરાવ કરે છે કે, હવે આ શરીરમાં નવું કંઈ તૈયાર કરી શકે તેવું પીળા તૈયાર થઇ ચૂક્યું છે. નાની બાળાઓને કે દહા ડોસીઓને માસિક કાવુ નથી આવતું. એનો અર્થ એ છે કે એ બન્નેનાં શરીર નવું સર્જન કરવાની તીવ્ર ઝંખના નથી ધરાવતાં. પણ, આ સાથે તારે પીજી એક વાત પણ યાદ રાખવી કે, હંમેશાં નવું સર્જન કરવું એટલે નવા જીવને જન્મ આપવો એમ જ નહીં, મોઢ પણ પુરુષ કે સ્ત્રી ઉંમરમાં આવે તે પછી પોતાની સર્જનશક્તિનો ઉપયોગ મોઢક સમાજને ઉપયોગી હોય તેવા કામમાંથી કરી શકે.

જેમકે મોઢપણ સ્ત્રી પોતાનું આયુ જીવન શિશુજી અથવા કુળાની પાછળ રોકી લે છે. જન અને ખિસ્તી ધર્મમાં સાધ્ય બહેનો પણ એવી જ રીતે જીવનભર પોતાની સર્જનશક્તિને સમાજને ઉપયોગી એવા કામમાં રોકી દે છે. એટલે માસિક ધર્મની શરુઆત પછી કુમારિકાએ પોતાના શરીર અને મનને એક વાત સ્પષ્ટ સમજાવી દેવી કે, પોતાની સર્જનશક્તિનો એ પોતે જીવી રીતે ઉપયોગ કરવા છૂટે છે. આપણા સમાજની રચના અને તેમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અત્યારે એટલી પરવશ છે કે મોટા ભાગની સ્ત્રીઓને તો ન છૂટકે પોતાની પાસેની વિરલ શક્તિને નવો જીવ પેદા કરવા પાછળ જ રોકીવી પડે છે. આપણી સમાજ રચનામાં આ કાંઈ નાની સ્ત્રી મોટ ન ગણાય !

સામાન્ય રીતે કુમારિકાએ લક્ષ્મીના માર્ગ સ્વીકારવાનો હોય છે, કારણ કે તેની પાસે તેના જીવનની શ્રેષ્ઠ શક્તિ રોકી લે અને તેના બધા જ હિસાબ ને સર્જનનો રસ રોકી લે, એવું મોઢ પણ કામ કરવાની તક નથી હોતી.

તું હવે મોટી થઇ છે એટલે તારી પાસે તારા બધો જ વખત પસાર થઇ જાય ને તારી બધી શક્તિ ખર્ચાઇ જાય એવું કામ હોયું જ નોંધ્યે. જો તું એ રીતે આખો દિવસ કાર્યમાં મગ્ન રહીને શરીર અને મનને તેમાં પૂરેપૂર્ણ પરાવી નહીં દે તો તારામાં જે નવી સર્જનશક્તિ પ્રગટી રહી છે ને તેને પરિણામે તારું શરીર અને મન પૂરવહારમાં ખીલી રહેલું છે તેનો સાચો હેતુ પાર નહિ પડી શકે. ઈશ્વરે માણસ સિવાય કુદરતનાં કોઈ પણ પ્રાણીને વિવેકશક્તિ નથી આપી, માણસ પાસે એ સૌથી મોટી શક્તિ છે. માટે તું તારી વિવેકશક્તિથી સમજી જાણે કે માસિક ધર્મમાં આવ્યા પછી તારી જવાબદારી ધણી વધી જાય છે. એક તો તારે શરીર અને મનમાં જે ન રાહી શકાય તેવી સર્જનની શક્તિ ઉઠાળી મારી રહેલી છે તેને કાષ્ટમાં રાખવી, ને પછી એ જ શક્તિને કોઈક ઉપયોગી કામમાં પસાર કરવી, એમ બેવડું પ્લાન રાખવાનું છે. ત્યાં સુધી તું તારો કોઈક ચોરાણો શોધી કાઢીને તેની સાથે લમગાંઠથી બંધાઈને પરંપરને મદદ કરવાની પ્રતિભાથી જોડાઈશ નહીં, ત્યાં સુધી તો તારે આખો દિવસ કામ કામ ને કામમાં જ કાઢવાનો છે; ને રાતે આંખોમાં નીંદર ધેરાય ત્યાં સુધી તારે નાની બહેનને વાતો કરવાની કે 'પોપટ બૂબ્બો નથી, પોપટ તરસ્યો નથી, પોપટ આંખોની ડાળ, પોપટ સરવરની પાળ, પોપટ મળ કરે!' આ નાની પ્રિય વાતો છે ને?—

[૪]

ચિ. બહેન,

તારો પત્ર મળ્યો. તારો પ્રશ્ન છે કે 'અટકાવને' માસિકધર્મ શા માટે કહેવામાં આવે છે? આને તને જોને અંગે થોડું લખું છું. આપણા ધર્મપુરુષોએ સ્વચ્છતાના ટેકલાયે આમાં નિયમોને ધર્મની આગ સાથે જોડી

દીધા છે. જેમકે જન્મતાં પહેલાં સ્નાન કરવું જોઈએ, હાથ મોઢું, પગ ધોવાં જ જોઈએ. અત્યારે તો આપણે વપર સમજણે સ્વચ્છતા પાળવાની ધર્મની આગને એટલી દહે લઇ ગયા છીએ કે સ્વચ્છ ગણાતું કામ કરનાર માણસને અડકાય નહિ. ને જો અડકાઇ જવાય તો સ્નાન કરીને. અસ્વચ્છતા દૂર કરવી પડે. હવે તો આ નિયમનો અર્થ એવો થઈ ગયો છે કે સ્વચ્છતાનું કામ કરનાર જે હરિજન ગતિ છે તેને જ ન અડકાય! માસિકધર્મ જેવો ચંદ્ર પણ એ જ ધર્મપુરુષોએ ચોળેલ છે, અટકાવની રીતિને ધર્મની સાથે જોડી દેવાનું જૂના જમાનાના ડાહ્યા પુરુષોએ ઉચિત માન્યું હશે. એનું કારણ કદાચ એવું હતું કે જૂના સમયમાં માણસ પોતાની સ્વતંત્ર શુદ્ધિથી વિચારીને વસ્તુ રીતિ સમજીને યોગ્ય રીતે વર્તવા જેટલી વિવેકશક્તિ ને સજ નહિ ધરાવતો હોય. એ સમયથી ચાલતી આવેલ રીત છેક અજોડ પણ આપણા સમાજમાં પ્રચલિત છે. આમાંથી એક હજાર વરસ પહેલાંના માણસ કરતાં આપણે 'ટેલીક' નવી વૈજ્ઞાનિક હડીકો સમજતા થયા છીએ એ તો સ્પષ્ટ જ છે. તેમ છતાં એક આશ્ચર્ય! હજુયે આપણે જોઈએ છીએ કે માસિક ધર્મમાં આવેલી બહેનને અડકીએ તો અબડાઇ જવાય એમ માનીને તેને બધા દૂર રાખે છે! આપણા ધર્મમાં માસિકધર્મમાં આવેલી બહેનને ન અડકવાનું ફરમાન છે, પણ તેનું કારણ તો કોઈ વિચારનું જ નથી!

ન અડકવાનું પ્રથમ કારણ એમ અપાય છે કે, એ સમયે સ્ત્રી અસ્વચ્છ હોય છે. બીજું, એ સમય દરમિયાન એ સ્ત્રી પુરુષ વર્ગથી અલગ રહે તો સાડું. ખાસ કરીને પરણેલી સ્ત્રીએ તો પતિથી દૂર રહેવું જ જોઈએ. પણ કોઈ પુરુષ દૂર ન રહે તો? એટલે એ બંધને ટાળવા માટે ધર્મ તરફથી આજ્ઞા કરવાનું ઉચિત મનાયું. એટલે, કુટુંબમાં એટલું સમજવા જેવું છે કે

માસિકધર્મ સમયે એવું કંઈ જ નથી હોતું કે જેથી સ્ત્રીને અડકતાની સાથે અનડાક જવાય. જેઓ એવી આબડછેટ પામે છે તેઓ વખરે સમગ્રે એમ કરે છે.

હવે, માસિક અટકાવ આવે છે તેને ધર્મની સાથે જોડી દેવાનું મુખ્ય કારણ તપાસીએ.

જો, ધર્મ પ્રત્યેક માણસને પવિત્ર રહેવાનું શીખવે છે. કુમારિકાને માસિક અટકાવ પડેથી જ વાર દેખાય છે-એટલે કે રક્તસ્રાવ થાય છે, ત્યારે તેને ધણીવાર તો ગભરામણુ કે દર લાગે છે કે આ બધું શું થયું? પણ કુદરતના નિયમ પ્રમાણે દરેક કુમારિકાને હંમર થયે દર મહિને ત્રણથી ચાર દિવસ સુધી રક્તસ્રાવ થાય જ, એ સમગ્ર રાખવું. ધણી છોકરીઓને તો એથી શરમ ને સંકેત થાય છે અને જ્યારે કંઈક સરખાવા જેવી રિશતિમાં પોતે હોય તેવી રીતે મોટેરાઓથી છુપાતી રહે છે. પરંતુ એમાં એવું કંઈ જ નથી હોતું કે જેથી શરમ કે લજ્જા રાખવી પડે.

કુદરતે સ્ત્રીના શરીરની રચના ચોક્કસ હેતુ માટે કરેલી છે, સ્ત્રીના શરીરમાં દર મહિને નવો જીવ સર્જી શકે એવું બીજ તૈયાર થાય છે. એ બીજનો સંગ્રહ જે રચનામાં થાય છે ત્યાં વધારાનું લોહી એકત્ર થાય છે. 'જો દર મહિને એ જીવનું બીજ એકઠું જ રહે તો પછી કુદરત તેને બહાર કાઢી નાખે છે તે વધારાનું લોહી પણ બહાર નીકળી જાય છે. એમ મહિને મહિને નવું બીજ સ્ત્રીના શરીરમાં પેદા થયા જ કરે છે તે બહાર ફેંકાઈ જાય છે.

હવે, સ્ત્રીના શરીરમાં રહેલું જીવનું બીજ એકઠું જ હોય છે ત્યાં સુધી તેમાંથી નવો જીવ જન્મ પામી શકતો નથી. પરંતુ સ્ત્રીના શરીરમાં જીવનું બીજ-જેને રજ કહેવાય છે તે હોય ને એ જ વખતે તેને પુરુષના શરીરમાં રહેલ જીવનું બીજ-વીર્ય- મળે તો જ એ બન્ને મળાને બેઠાં થાય ત્યારે નવો જીવ સર્જાય છે. જેવી રીતે કૂલની કળી કેસરની પોલી નાની નળીમાંથી

ચુંકેસરનું બારીક બીજ અંદર દાખલ થતાં જ તેમાંથી ફળ બંધાય છે. તેવી જ સાવ-કુદરતી આ ક્રિયા છે. આમ નવો જીવ સર્જવાની જવાબદારી ધમિરે સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને સોંપી છે. પરંતુ તેમાં સ્ત્રીની જવાબદારી વધારે રહે છે, કારણ કે સ્ત્રી પોતાના શરીર અને મનને જે રિશતિમાં રાખે તેના પ્રકારના નવા જીવને જન્મ આપે છે.

જે સ્ત્રી પોતાના શરીર અને મનને સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત રાખે છે તે સરસ જીવને જન્મ આપી શકે છે. ખાસ કરીને તો માસિક અટકાવ વખતે જ સ્ત્રીના શરીર અને મનનું પુરેપુરું જતન થવું જોઈએ, કારણ કે સ્ત્રીના જીવનમાં માસિક અટકાવ વખતે જ ધણી વાર સારી અમર માડી કામગીરી અસરો થવા પામે છે.

જેમકે, સ્ત્રીઓ માસિકધર્મ વખતે જમે તેમાં મંદા મેલાં કપડાંનો ઉપયોગ કરે, માસિક અટકાવ દરમિયાન પણ નિયમિત રજમ છ પાણીથી શરીરનાં મેલાં અંગોને સાફ ન રાખે, બીનાં કપડાં પહેરે તો શરીર ને રોગ થવાનો ધણે બધે હોય છે. બીજું, અટકાવ દરમિયાન ફૂટથી આવી રહેલા લોહીને દમાવી દેવાય એવી રીતે કપડાંનો ઉપયોગ ન કરવો, કારણ કે નેટથું ખરાય લોહી હોય તેટલું જ કુદરત એ ત્રણ ચાર દિવસ દરમિયાન બહાર કાઢી નાંખે છે.

અટકાવના સમય દરમિયાન સ્ત્રીઓએ મનને શાંત અને પ્રસન્ન રાખવું જોઈએ. શાંતિ અને પ્રસન્નતાથી મનની તંદુરસ્તી હંમેશાં સારી રહે છે. જ્યારે અટકાવ ચાલુ હોય છે તે વખતે સ્ત્રીના શરીર અને મન ઉપર એક બારે ક્રિયા થઈ રહ્યાનો ભાર તો હોય જ છે, એ ભારમાં વધારો થાય, એવું કંઈ જ ન કરવું. એટલે શરીર પાસે વધારે પડતો થ્રમ ન લેવો, ને મનને નકામી ચિંતા કે ક્યવાટમાં ન રોકવું. આમ શરીર અને મન અટકાવ દર-

પ્રાચીન ગીતાના આત્માનાડિયામાં પ્રવેશ કરતાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણની જીવન શોભાનો વિસ્તાર ખતાવી કૃતાર્થતા, સૌરભમયો મહેરના વૈભવથી મનોહર લાગતા, કમનીય ક્ષોભની વિપુલતાથી લગ્ની પડતા ગીત-રસાળો તો સર્વત્ર નજરે પડે છે જ, પરંતુ આત્માઓના ઝુંડમાં વચ્ચે વચ્ચે ચૈતાનું નિરાણું વ્યકિતત્વ પ્રકટાવતાં જાણુકા, યુદ્ધા, મહુડા વગેરે ઝાડો જેવા અન્ય અવતારોનાં જીવનકાર્યની મહત્તા રજૂ કરવા ઉભેલાં ગીતો પ્રજા પાસે આત્મીને સેવનારને તૃપ્ત કરે છે સંખ્યામાં ઓછાં: ગુણમાં ઓછાં નહિ. કેરીની અતિશય મધુરતામાં નહિ રાચનારી સ્વાદશક્તિને કદાચ ઇતર ક્ષોભની અન્ય પ્રકારની મધુરતા વધારે રચિકરે પણ લાગે. યુરોપના કેટલાક લોકોને મન આમરજીની અતિ મીઠાશ કરતાં અન્ય ક્ષણની મધ્યમસરની મીઠાશ વધારે પસંદ આવે છે એમ સાંભળ્યું છે.

રસિક બાઈ-બહેનોની દષ્ટિ સમક્ષ આ વખતે વામનજીના અવતાર કૃત્તને વિષય બનાવતું, બળિરાગની અપ્રતિમ દાની તરીકેની મહત્તા રજૂ કરતું, અન્ય પાત્રોને પણ યથોચિત રંગની મિલાવટથી ખીલવી જતું ગીત મૂકવામાં આવ્યું છે. આપણાં પૌરાણિક પાત્રોમાં બળિ

ગીત-સમૃદ્ધિ

લેખક

શ્રી. સવાઈલાલ ઈ. પંડ્યા

*

રાગનું માનભર્યું સ્થાન છે. હજીપણ સવારે ઉઠીને બાંધેક જનો આ પાંચ નામ બાવથી સંભારે છે.

મલાતે પાંચ નામ: બળ, કવલુ ને કવલુરામ સુધિછિર ને જાદવરાય, પાંચે સમર્થ પાતકભય શ્રી કૃષ્ણ અને સુધિછિર જેવા ધર્મના સેતુ, કણુ જેવા દાનવીર અને પરશુરામ જેવા કુધવીર સાથે બળિરાગનું નામ જોડીને એમની અચલ મહત્તા લોકમાનસે સ્વીકારી લીધી છે. અસુર કુળમાં જન્મ્યા છતાં એમનાં લોકોત્તર ચરિત્રથી એમનું નામ પ્રતાપમરણીય બન્યું છે. સ્વર્ગ જીતી લેવાના સામર્થ્યથી ઓપતું એમનું પૌરુષ એમને કુધવીર તરીકેના યશના અધિકારી

મ્યાન સ્વરચ ને શાંત રહે તો, સ્ત્રીના શરીરને જરાએ ધસારો નથી પહોંચતો. ને જો એ સમયે શરીરથી કે મનથી કાંઈપણ વધારે કષ્ટદાયી કામ થાય તો એ સ્ત્રીને અટકાવ પૂરેપૂરો ખુલાસાથી નથી આવતો. પરિણામે બિમારી આવે છે. એટલે એક સુવર્ણ નિયમ તો એવો કરવો કે રોજ સવારમાં વહેલા ઉઠીએ સાર પાછીએ વખતના ભોગન સમયે, રાતે સુતી વખતે અને અટકાવના ચાર દિવસો દરમ્યાન ખાસ કરીને પ્રસન્નતા રાખવી. જો આ

નિયમનું પાલન કરે તે સ્ત્રીએ કુદરતે સોંપેલાં માતૃત્વના કાર્યને પૂરેપૂરી સફળતાથી પાર પાડી શકશે, એમ અનુભવીઓએ કહ્યું છે. માતૃત્વ એ સ્ત્રીનું એક પવિત્ર કાર્ય ને અધિકાર છે. સ્ત્રીના જીવનમાં માતૃત્વ વિના પૂર્ણતા નથી આવતી, કારણ કે ઈશ્વરે સ્ત્રીને માતા થવાને જ સર્જ્ય છે. બહે આ નિયમમાં અપવાદ હોય, છતાં એ વાત નિશ્ચિત છે કે કુદરતે સ્ત્રીના શરીર, મન, અને પ્રાણનું ધડતર જ માતૃત્વને માટે કરેલું છે. (અણુ)

હારાવે છે. એક ઉપેક્ષિત વામન બ્રહ્મચારીને આદરથી પાસે બોલાવીને માગ્યા કરતાં વધારે દાન આપવાની એમની તૈયારી દાનવીર તરીકેનું એમને પ્રિયું અપાવે છે. દાનધર્મના પાલન માટે જીવનભર પૂજ્ય માનેલા આચાર્યનાં વચનોને પણ અવગણવાની નૈતિક હિંમત અને એ જ ધર્મના પાલનમાં સર્વસ્વ હારી જવાના ઉભા ચઢેલા પ્રસંગમાં એમણે બતાવેલી અક્રમતા એમને ધર્મવીર તરીકે આપણી સામે રજુ કરે છે.

આજ વિષયનું નરસિંહ મહેતાનું પ્રભાવિત્ય સરખામણી માટે વાંચનાર સમક્ષ રજુ કરવાનો કોશ જતો કરીને હવે મેળા ગીત ઉપર આવી જઈએ. વિદ્વાન વાંચનાર પોતાના સંતોષ માટે એ પદ કાવ્યદોહનમાંથી મેળવી લઈને, સરખામણી કરીને ઉભયવત્ આસ્વાદન કરી લેશે એમ માની લઉ છું. ગીતમાં કવિનું નામાયરણ આવતું નથી. સીએમ્માં એ જ રીતે પ્રચલિત થયેલું છે એ રીતે એને અહીં આપ્યું છે.

નરસિંહ મહેતાના પદની સાથે સરખાવતાં ધીરી મહાપતી ચાલે ચાલતો આનો રાગ વધારે મનોહર લાગે છે, એના બાવો વધારે સુકુમાર પછે રજુ કરાયેલા છે.

બગિરામજી બેસણું

વામન આગ્યા છે જયવા, રાગ બગિરે રે દાર;
ક્રોશિક કોટિ ને કરવડો દંડ ધર્મો એક હાય;
કાલો ઘેસો ને જોખડો બોલે વેદ બે ચાર,
બ્રહ્મચારી રે દિસે બ્રહ્મા, જણીયે પૂરણ નારાણ.

રાગએ અનુચર મોકલ્યો: આવીને બેસો પાટ,
સ્વામીજી આરા પધારીને આવીને બેસો માંગ.
વામન આગ્યાજી લટકંતા, લગકતા હાજ્યા દોલ,
આસન આધ્યાજી રતનાં, ચરણ નમ્યા બગિરાય.

પાવ કર્યું રે પેણ નહીં તે હું આંધુ દાન,
આપું હીરા, માણેક, સુવર્ણ, રત્ન અપ્રમ;
આપું ગજ રથ ને તોરી મરથે બધાં રે લંડાર.

હીરાની રે વ્યાધિ નહિ મૂળ ને માય ને પાપ,
નહીં નારી પરનારી હું પડે આપોઆપ,
ઔષ્ઠ કરમ જોયે, બગિ, મારે બણવાનો હામ.

શુક્ર કહે બાળ સાંભળો, આ કોષ કારણા રૂપ,
છળ કરવાને આગ્યા હશે ચૌદ શુવનનો શ્રુપ.

બગિ કહે ભાગ્ય અમારડાં, પાગ્યો હું પૂરણ પુન્ય,
જગન કરીને જે હું ધમ્યું તે હું પામ્યો આજ;
લાલ છડે પાયે પદમણી રાણીયો નામે નીર,
શુકર જળ શ્રેવાષ રહી ઝારીએ નાભ્યાં નીર.

કુચ લખને જળ હોદ્યાં શુક્ર થયો ચકુહીન,
અંધ યદને રે રડવડો શુક્ર થયો મતિહીન;
પેલું ચરણજી મંગન મણે, બીજું ધરણી પાતાળ,
ઔષ્ઠ કરમ જોયે બગિ તારા રૂઢિયા મોઝાર.

કહ્યું હરિ મારાં હાડકાં, કોમળ તમારા રે પાપ,
હરિ રે હરયાં કહ્યું કરી માગ્ય માગ્ય બગિરાય.

બગિરે ચાંપેરે પૈયાળમાં આપ્યું પાતાળનું રાજ,
બગિરાયે જંગ જ માંડીયો કૃષ્ણજી રહેા સારી પાસ;
આસો માસ દિવાળી પડવે તમારા રે વાર,
બગિરાયે જંગ જ માંડીયો કૃષ્ણજી ચંચા છડીદાર.

દક્ષિણા એ યતન મહત્વનું અંગ એ
અંગ પુષ્ટ ન હોય તો યત કૃષ્ણપ્રવાણો મહાય;
અથ જળવાળો બને આપા સમાજનું હિત
સાધનાદિ મહત્કર્મ તે યત. એ કર્મના અંત-
ભાગમાં માત્ર તપ અને વિશ્વોપાસનને જીવનનું
મયે જનાવનાર આદરપાત્ર વ્યક્તિઓની
આજીવિકાના પ્રયત્નો ઉદ્દેશ લાવવા યોગ્યએલી
દક્ષિણાની પ્રથા ઉચિત રીતે ગોઠવાયેલી છે.
બગિરામ જેવા સમર્થ સમ્રાટના કિમ્બાત-
ચરને અંતે વિદ્યા મેળવવાની હોંશવાળો એક
વામન બુદ્ધ આપે છે. શી એના દેહની કાંતિ!

જાણી નરનારાયણનું પૂજ્ય સ્વરૂપ. દાર પર
પ્રજાચારીની કાલીધેલી વેદવાણી સંભળતાં
રાગ અનુચર મોકલીને બટકને તેડાવે છે.
લટકતી ચામે ચાલા આવતા વામનજીને બળિ
'રાગ રતને આસને બેસાડે છે, ચરણે નરો છે.
ઉદાર યજમાન પૂછે છે નિષ્કિંચન અર્ધાને—
'તમારી પાસે પાત્ર તો કરું દેખાતું નથી. દક્ષિણા
દેશો શેમાં ? હીરા, માણિક, સુવર્ણ અન્ય રત્નો
કહો તે આપું. મારા બંડાર દ્રવ્યથી ભરેલા
છે. વિશેષ વૈભવની આકાંક્ષા હોય તો હાથી,
રથ અને ઘોડાઓ માગો.' વામન જવાબ આપે
છે કે, 'હીરાની વ્યાધિ ક્યાં તે દાર ? નથી મારે
માખાપ; નથી પોતાની કે પરાઈ નારી. હું તો
આપોઆપ એકે પડે છું. જ્યાં બેસી છું છંદ
કર્મ—મને મળેલા પાક 'ઓછ' કરમ' નો હું
ખીજો અર્થ બેસારી શક્યો નથી—કર, વિદ્યા
બલ્ય એવું એક સ્થાન મારે ભેઠકે છે.' પાસે
બેઠેલા શુક્રાચાર્ય પાછો ગયા કે નહીં આ ચૌદ
સુવતના ચલાવનારા વિષ્ણુ. ગુરૂએ રાત્રને ચેત-
વ્યો, પરંતુ ઉદાર યજમાને જવાબ આપ્યો કે
'ઐહ અર્ધાને ઇચ્છિત દાન આપી શકાય એ
યજનું ફળ. અનાયાસે મને એ મળે એથી
ખીજું સફળાય કયું ?' પદમણી રાણીએ
વામનના પત્ર પખાળે છે. વિષ્ણુની ચોમનાને
નિષ્પળ કરવા મથતો બિચારો શુક્ર ચક્રુલીન
ચાપ છે, ગતિહીન ચાપ છે. પછી તો આશ્ચર્ય-
કર બતાવેલી પરંપરા પ્રકટે છે. વામનમંથિ
સ્વર્ગ, પૃથ્વી અને પાતાળમાં ન સમાતા
વિરાટ દેખા દે છે અને છંદ કર્મ મારે જરૂરી
ત્રીજ પગલાનું સ્થાન બળિતા, હૃદયમાં મારે
છે. શો જવાબ મૂક્યો છે કવિએ દાની ઐહ
બળિતા સુખમાં ? કે, 'ભગવાન, ત્યાં પત્ર મૂકો
તો વાંમો નથી, પણ મારાં હાડકાં વજ્ર જેવા
કઠણ છે, અને તમારા પાપ સુપ્રમાણ છે,'
વિકટ ક્ષણમાં મેં આવેા ભાવભર્યા જવાબ
ભગવાનનું હૃદય હલાવી મૂકે છે. વિલેગા વિષ્ણુ

ચીકોલી

ચીકોલી ! જરા વિચિત્ર નામ લાંગે છે.
પરંતુ જેમ ભજ્યા, સેવ વિગેરે ખાવાની ચીજો
છે તેમ આ પણ એક ખાવાની ચીજ છે, આ
ખાણું મદ્રાસી છે ને મૈસુર, કાલીકટ, કાનાતાર
વિગેરે પ્રદેશમાં વધારે પ્રમાણમાં વપરાય છે.
ચીકોલીને મૂરખ પણ કહે છે.

ચીકોલી ચોખાના લોટની અને છે. પ્રથમ
ચોખાને ઠળાવી તેનો લોટ કરવો પડે છે. પછી
મસાલામાં મીઠું, હળદર, મરચું, આણું છંદ
અને તલ પ્રમાણમાં નાખી તેલમાં તળવામાં
આવે છે. જેમ સેવ સંચાથી બતાવાય છે
તે જ રીતે. લાકડાનો સંચો આવે તેમાં ચીકોલી
બતાવવાની પત્રી હોય છે. જલેથી જેવા ગોળ
આકારમાં બનાવીએ તો ડીઝાઈનદાર બને છે.
પછી આ સાથે બરમાગરમ ખાવાના ઉપયોગમાં
આવે છે. એકઢી પણ ખવાય છે.—વંસંત દવે.

પરાસ્મિત બળિથી છતાઈ જાય છે. દિવાળીના
ત્રણ દવાડા પૃથ્વી પર એના શાસનના દારાવે
છે. બળિરાણે મારેલા પ્રેમભક્તિના જંગમાં
કૃષ્ણજીને જેમાં પાતાળમાં છડીદાર રહેવાની
માગણી મૂકાય છે તે સંધિની કલમ સ્વીકારવી
પડે છે. રાખોમાં પ્રકટાવેલા સૌંદર્ય કરતાં અણુ-
પ્રકટાવેલા સચિત સૌંદર્યની કળા જેમાં અધિક
તે કાવ્ય. આમાં મને એ જણુંકું છે.

બ્રહ્મચર્યની શક્તિ

મહાત્મા ગાંધીજી

વિલાસતમાં બહુ બળેલ હિંદીએ ત્યાંથી

લખેલ કાગળમાંનો નીચેનો ઉતારો ટાંકે છું.

" સ્ત્રીપુરુષ સંબંધો વિષયમાં મારી મનઃ-
સ્થિતિ બહુ વિચિત્ર છે. મેં તમને લખ્યું ન
છે કે, અમુક જાતના બંધને અને મધોદત્તો
હું મૂકવાનો ન હું-મૂક્યા છે. પણ મારી સ્થિતિ
વિચારતાં તો મિત્રો કે જેવી છે, સ્ત્રીપુરુષના
સંબંધો વધારે નૈસર્ગિક બનાવીને પાપાચાર
ઓછો થાય એમ પણ લાગે છે. પણ એક
તરફથી અવાજ આવતો લાગે છે કે સ્પર્શમાત્ર
વિષય તરફ દોષો વિના નહીં રહે. અહીંની
કોર્ટોમાં બાઇબલેન અને પ્રત્યક્ષ પિતાપુત્રના કેસ
બ્યારે આવે છે ત્યારે પણ નિર્દોષ ગ્રેમથી
બંનેએ શરૂઆત કરી હોય એમ જણાય છે.
મને લાગે છે કે, સ્પર્શશૂન્યથી માણસ બદમાસ
હોય તો એક મહિનામાં કે એક આવાગિયામાં
અને સંજ્ઞાન હોય તો ધીરે ધીરે વરસે પણ
પાપાચાર તરફ વળ્યા વગર ન જ રહી શકે.
આ મારી દ્રેષ્ટાંતો. લઈને મને દોરતી વૃત્તિ
જોડે સતત ઝંઘડો કરાવ્યા કરે છે. સ્પર્શમાત્ર
વળ્યું કુર્મી ચાલશે ખરું? એમ પણ લાગે છે.
હજી કોઈ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નથી.
પણ મારી સ્થિતિ ટુંકમાં આવી છે. "

આ સ્થિતિ-લણા નવજુવાનોની હોય છે,
ધણી સ્ત્રીઓની પણ. આવતો સાર એક જ

સીધો ઉપાય છે. તેમણે સ્પર્શમાત્રનો ત્યાગ
સેવનો જ જોઈએ. પ્રસ્તુતમાં મળાવેલી વારો
તે તે વખતમાં યજ્ઞેષા અનુભવમાંથી મુકાયેલી.
લેખકોને સાર એ આવસ્યક પણ હતી. તેમાંની
કેટલીક કે બીજી સૌ સાધકે પોતાને સાર રચતી
જ ધરે. પહોંચવાના કેકાણાની આસપાસ એક
કુંડાળું કરીએ તો મધ્યમિકૃતે પહોંચવાના માર્ગ
અનેક જણાશે. તેમાંથી જેને જે સુગમ પડે
તે રસ્તે જાય ને કેકાણે પહોંચે.

જે સાધકને પોતાનો વિશ્વાસ નથી તે
બીજાનું જોઈને નકલ કરવા એસે તો જરૂર
પછાદાય. આટલી સાવચેતી આપ્યા પછી હું ક્લીશ
કે, છગ્ગડની કચેરીમાં ચાલતા કેસ વિચારીને
કે નવલકથામાંથી બ્રહ્મચર્યનો માર્ગ શોધવો
આકાશ કુસુમ આજુબાના જેવો ફાકટ છે.
છગ્ગડ એની કચેરીમાં નથી, એની નવલકથા-
ઓમાં નથી, તે બંનેનો ઉપયોગ તેના ક્ષેત્રમાં
બગે હોય, પણ બ્રહ્મચર્યના સાધકને માટે તો
બંને ત્યાગ્ય મળ્યું.

છગ્ગડના ધુરંધર સાધકોને જે તર્કવિતર્ક
મગફર બાઈને આપ્યા તે આવતા નથી, કેમકે
તેમની રામ તેમના હૃદયમાં વસે છે એમ તે
બધા જાણે છે. તેઓ પોતાને ઉતરતા નથી;
નથી ઉતરતા બીજાને. તેમની બહેન તે બહેન જ
છે, મા તે મા જ છે. તેમને બધી સ્ત્રી બહેન
છે અથવા મા છે. તેમને જ્ઞાન પણ નથી કે
સ્પર્શમાત્ર દ્વિત છે. તેમાંથી દોષ ઉત્પન્ન
થવાનો તેમને ભય નથી. જે પરમેશ્વરને તેઓ
પોતામાં જુએ છે તે જ પરમેશ્વરને તેઓ બધી
સ્ત્રીમાં જુએ છે.

આવા દાખલા આપણે ન જોયા હોય
તેથી તે ચર્ચ જ ન શકે એમ માનવામાં નહ-
તાની ખામી જણાય-બ્રહ્મચર્યનો મહિમા ઓછો
થાય. ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર નથી. કયો અથવા
એનો સાક્ષાત્કાર કરેલ કોઈ નથી મળ્યો તેથી
ઈશ્વર નથી એમ માનવામાં નેટલી જૂલ રહેલી છે
તેટલી જ જૂલ પૂણું બ્રહ્મચર્યની શક્તિ આપણા
જળથી માપવામાં રહેલી હશે. (હરિનમઃ)

દ્રાક્ષના વેલા ઉત્તર સમશીતોષ્ણ કટિ-
બંધના પ્રદેશોમાં ખૂબ થાય છે. ઉત્તર અમે-
રિકામાં ખૂબ દ્રાક્ષ પુષ્કળ થાય છે. ચાલીસ
જાતના વેલા થાય છે. આ બધાને વાઈટીસ
તરીકે વનસ્પતિશાસ્ત્રીઓ ઓળખાવે છે, અને
બધાને વિટેસી વર્ગમાં મૂકે છે. વાઈટીસ વિની-
ફેરા એ દ્રાક્ષની જૂનામાં જૂની જાત છે. સીલ્વરટ્રીસ
નામની એક બીજ જાત ભૂમધ્યના પ્રદેશોમાં
થાય છે. આને દ્રાક્ષનું જે વાવેતર થાય છે તે
વેલા આ જાતમાંથી પેદા થયા હોય એમ
લાગે છે. ત્રણ હજાર વર્ષ જૂના દ્રાક્ષના ફળિયા
કેળમમાંથી મળી આવેલા છે.

દ્રાક્ષને ઉષ્ણુતા વધારે જોઈએ છે અને
તેના ફળને-દ્રાક્ષને પાકતાં વિશેષ વખત લાગે
છે, આ સંજોગો જ્યાં અનુકૂળ હોય ત્યાં દ્રાક્ષનું
વાવેતર ફાયદાકારક થઈ શકે: પછી બસે ત્યાં
શિયાળામાં ફંડી વિશેષ પડતી હોય. રશિયન
આર્મેનિયા અને જુબારામાં શિયાળામાં ફંડી
સાત ઠીમી સુધી થઈ જાય છે, છતાં બંને
જગ્યાએ દ્રાક્ષનું વાવેતર સફળ થયું છે.

દ્રાક્ષના વેલા ખૂબસૂરત લાગે છે, એટલે
તેને બગીચામાં ઉગાડવામાં આવે છે. દક્ષિણ
યુરોપના દેશોમાં દ્રાક્ષનું વાવેતર એક અત્યંતનો
ઉદ્યોગ છે. તેમાંથી દારૂ બનાવવામાં આવે છે.
ફ્રાંસ દ્રાક્ષના વાવેતરમાં દુનિયાના દેશોમાં
બીજા નંબરે આવે છે. અમેરિકામાં પણ દ્રાક્ષ
મોટા પ્રમાણમાં પેદા થાય છે, તેમાંના ૪૨
ટકા નેટવો પાક દારૂની બનાવટમાં અને ૧૧
ટકા નેટવો પાક સૂકી દ્રાક્ષ-ખીસમીસ બના-
વવામાં વપરાય છે. દ્રાક્ષ મૂળ અમેરિકાની
વતની છે અને ત્યાંથી યુરોપમાં દાખલ કરવામાં
આવી. આપણા દેશમાં દ્રાક્ષની દ્રાક્ષ વખણાય
છે. મુંબઈ પ્રાંતમાં નાસિકમાં દ્રાક્ષ ખૂબ થાય
છે. લીલી દ્રાક્ષ રવાઈટ લાગે છે. દ્રાક્ષમાં લોહ
સારા પ્રમાણમાં હોય છે. દ્રાક્ષ બે જાતની

આપણાં ફળો

તેઓ

દા. નરસિંહ મુ. શાહ

આવે છે: લીલી અને કાળી. કાળી દ્રાક્ષ વૈદ્યીય
દ્રવ્યો વિશેષ ફાયદાકારક ગણાય છે. દ્રાક્ષમાં
રહેલી સાકર-ગ્લુકોઝ સહેલાઈથી પચે છે, એટલે
માંદા માણસને પણ દ્રાક્ષ આપી શકાય. દ્રાક્ષમાં
૨૦ એકમ વિટામીન 'એ' હોય છે, પણ વિટા-
મીન 'સી' માત્ર બે એકમ હોય છે.

બદામ

રોએલી વર્ગના યુની જાતના યુનુસ એમી-
ગેલસ નામના જાડના ફળ એટલે બદામ.
બદામનું જાડ પશ્ચિમ એશિયા અને મોરોક્કોનું
વતની છે. આ જાડ સાધારણ કદનું થાય છે
અને વસંતમાં ફાલે છે. તેના બે જાતના જાડ થાય
છે: એક જાતના જાડ પર આઠા સુધામી ફુલ
આવે છે: આ મીઠી બદામનું જાડ. બીજા જાતના
જાડને સફેદ ફુલ બેસે છે-આ કડરી બદામનું
જાડ. પાસીરીક સમુદ્રના કિનારાના અમેરિકાના
પ્રદેશોમાં બદામનું વાવેતર ખૂબ કરવામાં આવ્યું
છે. બદામમાંથી ૫૦ ટકા તેલ નીકળે છે. આ
તેલ દવામાં વપરાય છે. બદામ પૌષ્ટિક ગણાય
છે. તેમાં ગ્લીસીરીન સંયુક્ત નાઇટ્રોજન અને
ફોસ્ફોરસના પદાર્થો હોય છે. આવા જ પદાર્થો
-લેસિથીન મગજ અને ચાંતવંતુઓમાં હોય છે,
એટલે બદામ માનસિક પરિશ્રમ કરનારને ઉપ-
યોગી દૈનિક છે. બદામમાંથી અનેક જાતની
બનાવટો તૈયાર કરવામાં આવે છે: જેવાં કે
બદામની પૂરી, બદામપાક, બદામનો દહલો વગેરે.

અનેનાસ

અનેનાસ ખરી રીતે કુલનો સુખ છે. જુદાજુદા કુલ અને પાંખડીઓ બધું એકસાથે જોડાઈ જાય છે અને અનેનાસ બને છે. કુલનો પરિપાક થયા પછી આ પ્રમાણે અનેનાસ પેદા થાય છે. અનેનાસનું વાવેતર હવાઈન ટાપુઓમાં ખૂબ થાય છે. પશ્ચિમ દિંદી ટાપુઓમાંથી પણ પુષ્કળ અનેનાસ આવે છે. વાવેલા અનેનાસના હોડના બી પાકતા નથી. અનેનાસ ભિટન કે યુરોપમાં થતા નથી. સૌમાપોર તરફથી તૈયાર અનેનાસના પેક ડગા આવે છે. અનેનાસને સાફ કરી પતીકા પાડી ડગામાં પેક કરવામાં આવે છે અને આ પેક કરેલો માલ બગંડે નહિ એ માટે તેમાં જંતુરોષક દવા નાખેલી હોય છે. તાજાં અનેનાસ યકેરની બજારમાં મળે છે. તેને સાફ કરીને ખાવાની એર મળ આવે છે. પણ અનેનાસને બરફમાં ડૂંડી કરી ખાવાથી કોઈ વિશિષ્ટ લહેજત આવે છે. અનેનાસનો આઈસક્રીમ પણ બનાવાય છે. અનેનાસમાં જૂન પ્રમાણમાં મીઠું હોય છે. પાચક રસમાં રહેલ દાઘડૂકેપોરિક એસિડ ઉપલ્ભવ કરવાનું, મુખ્ય સાધન મીઠું છે, તેથી પાચક છે. તેમાં વીટામીન 'સી' ૭ એકમ હોય છે. ખજૂર

શીનીકસ ફક્ડીલીફરા નામના તાડની એક જાતના ફળ એટલે ખજૂર. આ તાડ ખજૂરી કહેવાય છે. આ તાડ એશિયાના દક્ષિણ-પૂર્વ હોડાથી માંડીને દિંદ સુધી વિસ્તરેલ છે. ઘણા જૂના કાળથી તેનું વાવેતર ચલુ આવે છે. આ તાડ અરબસ્તાનની રાષ્ટ્રીય આવકનું સાધન છે. યુરોપમાં આ તાડ દાખલ કરવામાં આવેલ છે પણ તેને ખજૂર થતી નથી. રપેનના ગીચ-નરીઓએ તેને અમેરિકામાં દાખલ કર્યું અને મેક્સિકોમાં તેનું વાવેતર થાય છે. ૬૦-૮૦ ફુટની ઉંચાઈએ આ જાડ પડેલો છે.

ખજૂર પોષ્ટિક છે. તેના વજનનો અડધો ભાગ સાકર હોય છે, તેમાં ૬ ટકા આલ્ક્યુમીન

અને ૧૨ ટકા ગુંદરવાળા પદાર્થો હોય છે.

આ તાડ ખૂબ ઉપયોગી છે. તેનું લાકડું ઘર બાંધવામાં અને તેનાં પાંદડાં ઘરના છાપરાને છાવવા માટે ઉપયોગી છે. તેના રસાના દોરડા બનાવાય છે.

તાડની અનેક જાતો છે. જે તાડમાંથી તાડી નીકળે છે તેને નાના નાના ફળ આવે છે. આને તાડગોળા કહે છે. તાડગોળાને તોડી અંદરનો ગર્ભ ખવાય છે. તે પોષ્ટિક ગણાય છે.

ખારેક પણ આ વર્ગમાં આવે. લોહી ખારેક સ્વાદિષ્ટ મેલે છે. આપણે ત્યાં આવતી ખારેક એ સૂકું ફળ છે. ખારેકમાં સાકરનું પ્રમાણ સાફ છે. તે ગીડી લાગે છે. ખારેક પોષ્ટિક ગણાય છે: શિયાળામાં ખારેકનો આયો કરવામાં આવે છે. ખારેક અને રોષક બળદાયી છે.

અંછર

અંછરના જાડ નાના હોય છે, માત્ર ૧૮-૨૦

ફૂટ ઉંચા. અંછર મૂળ એશિયા માઇનોર અને સિરિયાનું વતની છે. ભૂમધ્ય સમુદ્રના પ્રદેશોમાં એ ખૂબ થાય છે. અંછર ફાઇકસની જાતના જુદા જુદા જાડોમાંનું એક છે. તેમાં ૮૦૦ ઉપરાંત જાતોના સમાવેશ થાય છે. વડ, પીંચેલા છત્તોંદિ મોટા જાડોથી માંડીને નાના નાના હોડ સુધી બધી જાતના જાડ તેનાં હોય છે. આ વર્ગને મોરેસી યા અરલીકેસી કહેવાય છે. તેની ખાસીયત તરીકે એમ સાગે છે કે, આ વર્ગના જાડોમાંથી દૂધ નીકળે છે. તેમાં રમર નિરનિરાળા પ્રમાણમાં હોય છે. રમરનું જાડ ફાઇકસ ઇથિયોપીયા પણ આ વર્ગમાં આવે છે. તેના ફળ ખાવા માટે ઉપયોગમાં આવતા નથી. અંછરનું વાવેતર કલમથી થાય છે.

અંછર પોષ્ટિક ગણાય છે. અંછરનું વાવેતર જૂના સમયથી થાય છે, કારણ કે અંછરને સાચવવું સહેલું છે. સૂકા અંછરનો મોટો ભાગ ક્રાન્સ, રપેન અને એશિયા માઇનોરમાંથી આવે છે. ટર્કીના અંછર સરસ ગણાય છે. પુના સતારાના અંછર આપણી તરફ વખણાય છે.

નારીજીવનની સંજિવની

જસુસ

સુંદર ઘેર લાલ રંગના કુંચેથી સુશોભિત આ અણુઓલ છોડ નારીજગતનાં આંતર વિભાગનું અને તેઓની મામીક ફરિયાદોનું રક્ષણ કરનાર તરીકે, તેને દૂર કરનાર તરીકે, તેના જીવનની એક અણુઓલ જડીબુટ્ટી તરીકે કુદરતે એને માનવજગતને સોંપી છે.

નારીસમાજના ઉદ્દેશાતા અને અણુઓલોં રહેનાં વ્યાધિઓમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે આ છોડનાં પાંચેય અંગો જુદી જુદી રીતે શરીરને એટલાં બધાં ઉપયોગી નીવડે છે કે બધાં બધાં નારીઓનું રથાન હોય ત્યાં ત્યાં આ છોડનું રથાન હોય તો નારીસમાજ કે જેની ફરિયાદો અને જેનાં દુઃખદોષો વર્ણુઓ ન જાય અને જેની ચિંતામાં પુરુષ સમાજનું અરધું જીવન વેડાણી જાય છે તે એક સંસારનું સુખમય અને ચિંતામુક્ત જીવન બની જાય.

જસુસના છોડને ઓગકાલ તો પશુ ખરા માણસો ઓળખતા થઈ ગયા છે પણ તેના શુશ્રૂષો હજુ જાહેર તેટલા જાણીતા નથી થયા.

જસુસનાં ફુલનું અંતરક્રમણ ઓઓના મર્મીશયના અંતરક્રમણ તમામ દરદોમાં અતિ ઉપયોગી ઓવધ છે. તેને દૂધ સાથે ઉકાળીને સેવામાં આવે તો તે કમકમુખમાં થતા સોજાને નાશ કરે છે.

જસુસના ફૂલને પાણીમાં ઉકાળી હંડુ થવા દઈ તે સાથે મધ મેળવી દિવસમાં ત્રણ વખત એમ એક પખવડિયું સેવામાં આવે તો મર્મ-

સંરક્ષક નળામાંના સોજાઓ પર તેનું સેવન અતિ શુશ્રુકારી નીવડે છે. તેના ફૂલને દૂધમાં ઉકાળી દૂધમાં હંડુ થવા દઈ તે મધ સાથે સેવામાં આવે તો મર્મીશયક વાહિનીઓના તમામ વિકારોને તે દૂર કરે છે. તેના ફૂલને વાટી, રસ દારી, છાસ સાથે મેળવી સેવામાં આવે તો મર્મના બાહ્યમુખ પરના સોજાઓ મટી જઈ મર્મ વિકસિત બને છે.

જસુસના પાનને વાટી તેનાં તાજે રસ કાઢી ફૂલના અંતરક્રમણ સાથે મેળવી દૂધમાં ઉકાળીને સેવામાં આવે તો મર્મીશયના તમામ આંતરિક સોજાઓ દૂર થાય છે. તેના પાનનો તાજો રસ અને કુંધને સાથે વાટી તેમાં મધ મેળવી છ માસ સુધી તેનું સેવન કરવામાં આવે તો મર્મીશય સંખંધો તમામ ફરિયાદો દૂર થવાના પુરાવાઓ પ્રાપ્તીન પુસ્તકોમાં છે.

જસુસની અંતરજાલ, પાન અને ફૂલ ત્રણેયને સાથે મેળવી તેનો રસ કાઢી તેમાં મધ મેળવી છ માસ સુધી તેનું સેવન કરવામાં આવે તો ઓઓને માસિકની અનિયમિતતા કદી કનડતી નથી અને અનિયમિત આર્તવવાળી ઓઓની ફરિયાદ પણ દૂર થાય છે.

જસુસની અંતરજાલ અને ફૂલોના અંતરક્રમણને સાથે દૂધમાં ઉકાળી હંડુ થવા દઈ

લીલા અંજીર સી રોષ્ટ્રને બાવે છે, પણ લાંબો વખત તે ટકતાં નથી. સૂકાં અંજીર લાંબો વખત રહે છે અને મધે ત્યારે મળે છે. અંજીર સૂકમ રચક હોવાથી બંધકોશમાં ઉપયોગી નીવડે છે. દૂધમાં અંજીર પલાળી રાખી ખાવાથી બંધકોશવાળાને ફાયદો થાય છે. બંધકોશની અનેક પેટન્ટ દવાઓમાં જુદી જુદી બનાવટો આવે છે. અંજીરમાં ડેસ્કીઅમના કારો કીક પ્રમાણમાં

હોય છે. અંજીરમાં વિદ્યમાન 'એ' અને 'બી' પણ સારા પ્રમાણમાં હોય છે.

તેના કુસોના સમૂહ પર નીચેની પાંખડીઓ લાંબાને વીંટાઈ જાય એટલે અંજીર બને છે. તેમાં નર અને માદા બંને કુસો હોય છે. એ પાકે એટલે તેમાં ઝીણા ઝીણા દાણા જેવડા પીળાં બી હોય છે. પીપરના પેપાં, વડના ટેટાં અને ઉચરડો પણ અંજીરની માફક જ થાય છે.

દિવસમાં બે વખત બે માસ સુધી નિયમિત સેવન કરવામાં આવે તો અત્યાર્થે એટલે માસિકનું ધણું જ વધારે પ્રમાણ અને વધારે દિવસો સુધી દેખાતું માસિક, પ્રમાણસર અને નિયત દિવસો સુધી જ દેખાય છે.

જનસુસના અંતરજાલને અને પાનને ગૌમુત્રમાં બે દિવસ પલાળી બે ગૌમુત્ર સહીત તેનું સેવન કરવામાં આવે તો મુત્રાશયમાં કોઈ પણ કારણે રહેતા સોજાઓ તત્કાળ નાશ પામે છે.

અંતરજાલને જાસમાં પલાળી પાનનો રસ અને મધ ઉપરથી ઉમેરી, તેનું ત્રણ માસ સુધી સેવન કરવામાં આવે તો બપોરમાં બપોરે શ્વેતપ્રદરનો રોગ નાશ પામે છે એમ અનુભવી વૈદો કહે છે.

અંતરજાલને પાણીમાં ઉકાળી અને અંતરજાલને દૂધમાં ઉકાળી તે સાથે પાનનો રસ ઉમેરી તેનું છ માસ સુધી સેવન કરવામાં આવે તો એપી રોગો મારફત આવેલા ગર્ભાશયના સોજાઓ જરામૂળથી નાશ પામે અને ગર્ભાશયને સંતતી ધારણ કરી શકે તેનું સુદૃઢ બનાવી આપે છે.

જનસુસના મૂળને સૂકાવી, તેને સવારે પાનના રસમાં અને સાંજે અંતરજાલના ઉકાળામાં લેવાથી માર્મિક રસમયિઓનો સોજો ઉતરી જઈ ગર્ભાશય ગર્ભ ધારણ કરવાને યોગ્ય બને છે. તેનાં મૂળને પાણીમાં ઉકાળી પાનમાં લેવાથી રક્તવાહક થતી અટકે છે.

જનસુસના મૂળને દૂધમાં ઉકાળી ફલના કમળને જાસમાં ભોળવી અને તે સાથે પાનનો રસ અને મધ મેળવીને લેવામાં આવે તો ગર્ભાશય અને તેને લગતી તમામ ફરિયાદો દૂર થઈ ગર્ભાશય ગર્ભ ધારણ કરવાને યોગ્ય બને છે. તેનાં મૂળને ગૌમુત્રમાં ઉકાળી પાનનાં રસ અને મધ સાથે સેવન કરવાથી સ્ત્રીઓના માસિક સમયે ધણું સ્ત્રીઓને થતી અસહ્ય વેદના બંધ થઈ જાય છે.

જનસુસના મૂળ અને અંતરજાલને દૂધમાં ઉકાળી, તેને પાનના રસ અને મધ સાથે આપવાથી ગર્ભધારિણી નળીમાંના તમામ માર્મિક સોજાઓ અને વેદનાઓ દૂર થઈ તે નિરોગી બને છે. તેનો જાલ, અંતરજાલ અને કાંડીને પાણીમાં ઉકાળી તેનાં ફલ, મૂળ અને પાનને દૂધમાં ઉકાળવા. બન્ને ઠંડા થયા બાદ સાથે મેળવી તેમાં ગૌમુત્ર અને મધ મેળવી લેવાથી ગર્ભાશયનું સુખ નાનું હોવાને કારણે સંતતી ન થતી હોય તો તે કારણ દૂર થાય છે અને આજકાલ ગર્ભાશયનું સુખ મોટું કરાવવા શસ્ત્રક્રિયા (ક્યુરેટીંગ) કરાવવી પડે છે તેમાંથી બચી જઈ શકાય છે.

જનસુસના મૂળને ત્રણ દિવસ ખાટી જાસમાં પલાળી રાખવાં અને પાનને ગૌમુત્રમાં પલાળવાં. બન્નેને સાથે મેળવી, તેમાં મધ ઉમેરી, માસિક ઓછું દેખાતું હોય તેવી બહેનોને તેનું સેવન કરવાથી એ જાતની ફરિયાદો દૂર થઈ જાય છે. મૂળ, પાન અને અંતરજાલને પાણીમાં ખૂબ ઉકાળી તેને મધ સાથે આપવાથી અત્યાર્થે ધણું માસે આવતું હોય અથવા તેની ખામી હોય તેવાઓને આપવાથી તે ફરિયાદ દૂર થાય છે.

જનસુસના પાંચે અંગોને ત્રણ દિવસ ખાટી જાસ અને ત્રણ દિવસ ગૌમુત્રમાં પલાળી, તેને દૂધમાં ઉકાળી, સાથે મધ મેળવી છ માસ સુધી કેવળ દૂધ પર રહેવાથી તેને ઘેર પારણ બંધાય છે.

જનસુસના પાંચે અંગોને સવારસાંજ પાણીમાં ઉકાળી, ગાળી લઈ, તે સાથે સરગવાના પાનનો રસ અને લીમડાનો તાજો રસ મેળવી છ માસ કેવળ આખણુ અને જાસ પર રહી પ્રયોગ કરાવવાથી એ તેનું વાંઝીયાપણું દૂર થાય છે.

આ પરથી સ્ત્રીઓનો સંસાર અને જનસુસ એકમેક સાથે એટલાં તો યોગ્ય છે કે જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓ વસે છે ત્યાં જનસુસ વસતું જ રહ્યું.

વાઈટ ટાપુમાં એક સનસનારી ફેલાઈ ગઈ છે અને સ્ત્રીપુરુષ, શૂદ્ધ અને બાળકો આશ્ચર્ય મુગ્ધ થઈ ગયા છે.

આ અંગે એમ બાણવા મળે છે કે એક એંસી વર્ષની ધનાઢ્ય ધરડી સ્ત્રી એક ત્રીસ વર્ષના જુવાન સાથે લગ્ન કરવાની છે.

આ જુદીનું નામ છે મીસીસ ફેથ સેમ્પલ અને તેની પાસે લગભગ ૨૫૦,૦૦૦ પાઉન્ડની મોંઘેલ છે. મીસીસ સેમ્પલ હવે નવમી વના નેવી રીતે લગ્નના દીવસોમાં મહાત્મે તે પ્રમાણે મહાલવાની તૈયારી કરે છે અને નવા કપડાં, વોટી વગેરે પરિધાન કરીને થનારા લગ્ન અંગે ખુશખુશાલ ફરે છે.

આ જુદી સાથે પેરજુનાર છે જુવાન મી. હર્લ્સન. મી. હર્લ્સને પોતાની હયાત પત્નીને તલાક આપી દેવાની તૈયારી કરી છે. આ તલાક મળતાં જ એંસી વર્ષની જુદી સાથે આ ત્રીસ વર્ષના જુવાનનાં લગ્ન થશે.

*

થોડાક સમય પર મોઝેજમાં બનેલા એક એક રસિક ક્રિસ્ટાની અત્રે તોંધ લઈએ છીએ.

હકે છે કે...કેલેન્ડરની એક વિદ્યાર્થીની પર કોઈક મોટેલું અન-મનુષ્યે પત્ર લખ્યો કે "હસાણા છત્રીચૂડમાં ફેલાણા શેમાં...જોવા પધારશો..."

ને તે યુવતી સત્યનું પારખું કરવા પત્રમાં બાણવા મુનેબ પડેલો...થોડી વારમાં કોઈ ...અને તે પણ પોતાના જ વર્ગના વિદ્યાર્થી ત્યાં આવ્યો અને બેઠો. પેંડીએ માની લોહું કે આ જ વિદ્યાર્થીએ એના પર પત્ર લખ્યો હતો. એટલે બીજે દિવસે એ વિદ્યાર્થી સાથે પેંડી છોકરી ચંપલ કાઢીને મોઝેજમાં ઉભી રહી.

પેલા બાળને ને વાતનો રવાને પણ ખ્યાલ નહોતો તેને આ વસ્તુ કલ્પનામાં પણ કેમ છતરે? આથી તેણે કહ્યું કે 'ચંપલ મારવા તમે તૈયાર થશો છે પણ એટલું યાદ રાખજો કે

સૌરભ

હું તમારી સાથે પ્રિન્સીપાલ પાસે આવું છું. અને મારા અક્ષર અને માફ આ લખાણ છે એવું પૂરવાર ન થાય તો હું મારાપી મરાપ તેટલા ચંપલ તમને મારીશ. આથી કોલેજના કન્યા ખસીઆણી પડી ગઈ.

*

રાજકોટની દરવારી હોરપીટલના સી-લ્ડી-આયે લેડી દાકતર સામે ચોકિતવારી ફરિયાદો રજુ કરી છે. હોરપીટલમાં એક નોકરનો ખાટલો રાતના વખતે બહેનોના વોડની ઓસ-રીમાં રહે છે. તે માણસ રાત્રિના ઘણી વાર પીધેલ નેવી હાલતમાં બહેનોના વોડમાં ઘૂસી જાય છે, અને નિર્લજ્જ રીતે બકવાટ ને તોડાન કરે છે. આ વખતે બીજી મારી નસ બહેનો હવાખાનામાં ભાગી જાય છે. આ બાઇની સ્ત્રીને નસ તરીકે હાખલ કરેલ છે, પણ તેની સારવારને બદલે કનડગત છે. આ બળ્લેની સામે નસો કે આપાઓ રાવ કરે તો તેને નોકરીમાંથી કાઢી મુકવાનો ધાક છે.

સાચાં નિરાધાર ને મોતને ખાટલે પડેલાં દરદી બાઇજોને પાશેર કુદ કે ચપટી ખીચડી મળતાં નથી, પણ આ નોકર અને તેના માણસોને, મોંઘાને નામે છ મહિનાથી એ બધું અપાયે જાય છે. સરખને આ બધું

એ ભાષાને તરત જ દરદી બહેનોના વોડની
ઓફીસરીમાંથી ખાટલો ઉપડાવી મુકશે.

પરંતુ આ બધાથી ચડી જાય તેવી ફરિયાદ
લેડી ડોક્ટર સામે છે. થયું દરદી બહેનોને ચાર
પડે છે, કાંડે ઝાલીને ખાટલેયો પછાડાય છે,
એની એવી ફરિયાદો છે.

આયાએને વારાફરતી લેડી ડોક્ટરને ઘેર
દિવસ રાતના કામ કરવાના ને સુવાના વારા
રખાયા છે, તેવો પણ પોકાર છે.

ઉચ્ચગણિત હિંદુ કોમની આધારોને
ખાટકી બળરેયો પરમાટી લઈ આવવાની
અને સંધી આવવાની ફરજ પડે છે. હમણાં
એક છોકરો કોમની આપા પર એ ફરજ છે.
એવો પોકાર પણ બંદાર આવેલ છે.

*

અસ્પૃશ્યો માટેની એક પ્રતીતિ મળે
પેસા એકઠા કરવા પચાસ હજાર પૈડાની એક
હિરા જડીત સાડી ખિટન ખાતેથી ડુંક સમ-
યમાં જ વેચાણુ અર્થે હિંદમાં મોકલવામાં
આવશે. એની મલિક તોરેશોના ડો. રથ ફેર
વર્ષો સુધી હિંદમાં મીઠાનરી તળીજ હતો.
રથેજ અને દુકાનના વખતમાં જો હિંદીઓ
સાથે તેમણે કામ કર્યું તેઓએ ૧૯૧૨માં તે
ઇંગ્લેંડ પાછા ફર્યા તે અગાઉ આ સાડીની
બેટ આપી હતી. ૧૨ વારની સાડીમાં કાપ્યા
પિનાના હીરા, ઉપરથી નીચે સુધી જડેલા છે.

*

પુત્રા વેલ્વે પોલીસને એક પેક કરેલી
પેડીમાંથી એક ગુણમાં મીઠા સાથે રાખવામાં
આવેલી ૧૬ વરસની કોષ્ટ હિંદુ છોકરીના
મૃતદેહના ત્રણ હુકડાઓ મળી આવ્યા હતા.
થયું દિવસ પર એનું ખૂન થયું હોવાનું માલમ
પડે છે. આ પેડી પૂનાના મોટફેર્મ પરથી મળી
આવી હતી. વધુ પોલીસ તપાસ ચાલુ છે.
રાખ ઓળખી શકાય એવી હાલતમાં રહ્યું નથી.

*

મેરી એન મેયર નામની એ વર્ષની બાળ-
કી પારકા લોકો પર જીવે છે. તેનું પોતાનું
લોકો લાલકરો ઉત્પન્ન કરતું નથી. તેથી તેને
ખીજતું લોકો આપવું પડે છે. દર ત્રીજે
અઠવાડિયાએ એને લોકો આપવામાં આવે છે.
જન્મી ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં તેને ૪૪
વખત લોકો આપવામાં આવ્યું છે.

*

અમેરિકામાં વૅશિંગ્ટન ખાતે પેગી એન
એલ્કર્સન નામની એક આઠ વર્ષની હજારી
છોકરી સારી પેઠે ખાય છે અને તદ્દન તંદુ-
રસ્ત છે; છતાં નવાઈની વાત એ છે કે તેને
હોઝરી જ નથી. તેની અન્નનળી સંધી આંત-
રકા સાથે જોડાયેલી છે અને તે જે ખાય
છે તે સીધું આંતરકામાં જ જાય છે. ડોક્ટરોએ
'ક્ષ' કીરણોથી તપાસ કર્યા પછી એવો અભિ-
પ્રાય આપ્યો હતો કે, આ રીતિ જન્મથી જ
છે અને તે તંદુરસ્તી માટે કાયદાકારક પણ છે.
તે લાંબુ તંદુરસ્ત જીવન જીવી શકશે. આ
બનાવ બતાવે છે કે ખોરાક પચાવવાને જડતી
જરૂર નથી.

*

જેક્સલેમના વડા મુસ્લીમો મોડમ અલ્લુસે-
નોએ ડેરાયો જેક્સલેમમાં બેગી મળેલી આરમ
મુસ્લિમ તથા આરમ ખિસ્તી સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને
એવો સંદેશો મોકલ્યો છે કે "જો તમારા
પતિઓ પોતાના જમીન યાદુગીઓને વેચે તો
તેમનો સાથે છુટાછેડા લેજો, પોપાક સોદા
પડેરજો, અને ગૃહકાર્યમાં કડકસર કરજો.
યાદુદીવાદની સામેની આપણી લડતમાં તમારા
પતિઓ તમા બાળકોને સામેલ કરજો."

*

ઉપર અમેરિકાના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અક્ષા-
રકાના ૨૦૦૦૭૦ ફૂટ ઉંચા પર્વતના શીખર
મેક્લનક્સની ઉપર પર્ડોચનાર સર્વ પ્રથમ
મહિલા તરીકેનું માન મીસીસ એન્ડ્રુ વોશ-
બર્ન ખાતી ગયાં.

અમદાવાદના ખગ્ગુરીની પોળમાં રહેતા શેઠ ગોરધનદાસ ડાહ્યાભાઈ ચીનાઈની ૧૬ વર્ષની પુત્રી હર્મિલાને ગયે વર્ષે એલિસથાનમાં રહેના શેઠ અયુભાઈ અચરતલાલ સાથે પરણાવેલી અને હર્મિલા સાસુરે જતી આવતી હતી. પણ જ્યારે તે યૌવરમાં આવતી ત્યારે તેની બહેનપણી કેસરને ઘેર મળવા જતી. આ કેસરની મા લીલાને ઘેર ડાહ્યાભાઈ સોની આવતો. તે આ હર્મિલાને ફાસલાવી સમજાવી દેતો કે, હસમુખલાલ ઉર્દે આગળેવલાલ મણીલાલ સોની વાપરગેન છે. તે મહિને ચાર-સોનો પગાર લાવે છે ને તેની સાથે તું મુખ્ય યશ્ય રાજની આ ઇતેજનાને કારણે ખાઈ હર્મિલા ભોળવાઈ ગઈ અને હસમુખલાલ સાથે ફાસરા તરફ ચાલી ગઈ. ત્યાંથી ગોધરા, દેવોદ, દેવગઢમારીઆ ને ત્યાંથી લુણાવાડા તરફ ચાલ્યા ગયા હોવાનું કહેવાય છે. આ બંધમાં પોલીસ તપાસ ચાલુ હોવાનું કહેવાય છે.

પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી નક્કોનો ધંધો કરવા માગતી લગભગ વીસ જેટલી બહેનોને સરકાર તરફથી તેમના અભ્યાસના સમય દરમિયાન શિષ્યવૃત્તિ આપવાનો સરકારે નિર્ણય કર્યો છે. મુખ્ય સરકાર તરફથી બહાર પડેલી એક ચાટીમાં જણાવાય છે કે નર્સિંગના અભ્યાસ કરવા મામતી અને હાલમાં પાંચમા ધોરણમાં બજુતી બહેનોને મહિને રૂ. ૧૦, છઠ્ઠા ધોરણમાં બજુતી બહેનોને રૂ. ૧૨ અને સાતમા ધોરણમાં બજુતી બહેનોને રૂ. ૧૫ ની માસિક શિષ્યવૃત્તિ આપનાર છે.

પછાત વર્ગની બહેનોને તેમને હાલમાં અપાતી શિષ્યવૃત્તિ ઉપરાંત આ શિષ્યવૃત્તિ અપાશે અને આ શિષ્યવૃત્તિ માટેની અરજી પોતાની હાજરકલના મુખ્ય અધ્યાપક અથવા અધ્યાપિકા ચારજે કરવાની છે. આ શિષ્યવૃત્તિની યોગ્યતાથી સરકારે નર્સિંગના શિષ્યુને પ્રોત્સાહન આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે.

પુછપરછ

હું વિશ્વા શર્મા ત્યારે મારે એક જ પુત્ર હતો. મામતી મજુરી ને દળણું દળા તેને પાળા પેલી મેં મોટો કર્યો. પણ અતિ વહાલને કારણે છોકરો મારા કાણુમાં રહેવા નહિ, ને ખરાબ માણસોની સોજતે ચડી ગયો છે. એની વડુને તો મારે છે, પણ ઠોઠ વખત મારી ઉપર પણ હાથ ભગામે છે. કાંઈ કમાતો નથી એટલે હું અને વડુ મામતી મજુરી-દળણું પાણી કે એકવાડ કાઢી પૂરું કરીએ છીએ. અધુરામાં પૂરું અમારા પાડોશીની છોકરી સાથે થઈક ચાલ્યો ગયો છે. ભોંકો અમારા ઉપર શીટકાર વરસાવે છે. અમારે શું કરવું ?

—દુઃખીમારી

એ આવી પડેલ દુઃખની જવાબદારી તમારી જ નથી ? તમે પરોવેથી છોકરોને લાડ લગાવ્યા ને અંકુશ જરાય રાખ્યો નહિ, એટલે એનું ફળ તો તમારે જ ભોગવવું પડે ને ? અને એનો ભોગ તો નાનકડો વડુ જતી છે. હવે એને ઠોકર ખાઈને સીધે રસ્તે આવવા દો, પછી એ ઘરની બહાર પગ મૂકવાનું મન નહિ કરે. તમારો ને રનેક પુત્ર ઉપર હતો તે હવે પુત્રવધુ ઉપર દાવેલો, ને તેને જરાય એણું ન આવે તે જુઓ. છોકરો પાકો આવે ત્યારે એનામાં માણસાઈ આવી છે કે નહિ, એ સમજાવવા પછી જ એની સાથે વહેવાર રાખવો; નહિ તો પૈસાની લાલચે, આવ્યો હતો તો ધરમાં દરો તે ૧ ઉપાડી જશે. પુત્રનેડની ધેવળા જરા એણી રાખશો તો પુત્ર વડેલો મુધરશે.

ને બહેનોના પુછપરછ સંબંધી પત્રો આવ્યા છે તે બહાનું જવાબો આપતે અમે આપવામાં આવશે.

મી-બીબીના મુરબા

મીબીના

*

પ્રશ્ન: મારી બેબીની આ ટેવ મને ઘણી વાર ધણા એવા મહત્વના કામમાં બારે આઠ-બીલીરૂપ થઈ પડે છે. મારે કોઈ સચા રહેલીને ત્યાં આંટો દેવા જવું હોય તો તેને સાથે લઈ જવી પડે જ. બીજા કોઈ કામે બહાર ગામ જવું પડે ત્યારે પણ સાથેની સાથે. ધરમાંથી નીકળું કે વળગી પડે. કદાચને છાનીછપની નીકળું તો મારા આવતા લગી રીડિયારમણ ધરમાં ફરી મૂકે. કોઈને સુખે ખેડવા કરવા ન દે, એટલે તેને સાથે લીધે જ છૂટો વળા તે તોડળ્યા વગર પણ ન રહે. સાથે લેતી વખતે, ચાલીને આવવાનો તેની સાથે કરાર થયો હોય તો પણ ખારણે પગ મૂક્યો કે તેડાવવાની રહ લઈ બેસે. હા ના કરો તો રીડિયા કરે અને આડોચ પાડોચ મળવી મૂકે. મારે ઝટ જવું હોય કે તરત કાંઈ પતાવી આવવું હોય ત્યાં આમ તેને મનાવવા પતાવવામાં વખત આપવો પાલવે નહિ. તેને મારે તેડીને મ્યે જ છૂટો. ચારેક વર્ષની તો ચર્ધ, પણ હું સાથે હોઉં તો એક ઝગલુંચ ચાલવાની તેની તૈયારી ન હોય. આમ વારે ધડીએ મારે તેની આ ટેવને લીધે બહુ વખત રોકાઈ જવું પડે છે અને વખતે તો બહાર નીકળવાનું માંડી વાળવું પડે છે. આ આખતમાં મારે શું કરવું !

જવાબ: મિ. બેબીની આખતમાં તમારી

વધારે પડતી તરમારી આ રિયતિ લાવી મૂકી છે. હર પ્રસંગે તમારે તેને સાથે લેવી જ જોઈએ એવું તમે સ્વીકારી લીધું છે એ પણ વધારે પડતી વાત છે. તેને સાથે લેવી ન પાલવે તેવા વખતે તમે સાથે લઈ જવાની ના કરો તેમાં કાંઈ ખોટું નથી. તમે તેમ કરો છો ખરું, પણ તેના રડવાના હયિયારથી મહાત ચક્રને તેને સાથે લઈ જવા તૈયાર ચર્ધ જાઓ છો. એટલે તે તમારી ના કે હા પાછળની જાણે તમારી પોચાઈ છે. રડે કે ધૂમ મચાવે તો તમે કોઈ પણ સંજોગમાં ના નથી જ પાડવાના, એ વાત તો નક્કી છે, એમ તેને રોજના બ્યવહારથી ખાતરી થઈ ગઈ છે. તમારે તેને તેડવી જ જોઈએ એ વાત પણ તમારી મનજાણથી જણી થવા પામી છે. તેડવું જરૂરી હોય તેવા વખતે બાળકને આપણે તેડીએ, પણ તમારી બેબીને તો તમારા અવસંખન વગર જરાકે ન ચાસે તેવું બની ગયું છે. આ રિયતિ તેના સરીર, મન અને હૃદયના વિકાસને હાનિકર્તા બને તેવું છે. આ આદતના મૂળ ઠીક ઠીક જોડે ઉતર્યા છે. હવે આના ઉપાયમાં તમારે મારે દૃઢતા અને ધીરજ ખતાવવાં પડશે. તેની ઉંમર હવે સમજણી કહેવાય. તેની પાસે તમે આ રિયતિની ચોખ્ખટ વારંવાર કરો અને તેને વળગી રહેવાનો આગ્રહ રાખો. 'જો બેબી, મારે એકલે જવા જવું હશે ત્યાં હું એકલી જઈશ. તારે ધરે રહી રમવાનું, સાથે લઈ જવા જવું હશે ત્યારે જરૂર ચાલજે. વળા ચાલીને જવા જોઈએ તો તારે આગ્રહ જ પડશે. ચાલીને જવું હાથે તો સાથે ચાલજે, નહિ તો ઘેર રહેજે.' આવી સ્પષ્ટ ચોખ્ખટ પછી એનો અમત્રચોક્કસાઈથી-દૃઢતાથી તમારે કરવો પડશે. શરૂઆતમાં તો બેબી તેની રીત પ્રમાણે પોતાના હયિયારોનો ઉપયોગ તમને સર કરવામાં પૂરા જળથી કરશે, પણ તમારે તટસ્થચિત્તથી સમજાવથી તે સામે આંખ આડા કાન કરવા પડશે અને ધીમે ધીમે એ તેની ટેવ બૂઝી જશે.

ખરેલી છાત્રીના ચક્રવા નામના ગાયમાં
ગઈ તા. ૨ જુલાઈ ૧૯૪૬ ના રોજ
દુરુઆ ચમારણ પોતાનાં ત્રણ નાના બાળકો
ગોદમાં લઈને સૂતી હતી. લગભગ અડધી
રૂતના સુમારે-હાંપીદ જુલાહા નામનો મુસલ-
માન એ ચમારણના ઘરમાં ઘુસી આવ્યો અને
તેની ઈજ્જતને લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ચમારણે
રાડો પાડવા માંડી ને એકદમ તેણે હાંપીદને
બાથ ભરી લીધી. એટલે હાંપીદે તેને પેટમાં
છરેા લોંછી દીધો. એથી એ પડી ગઈ ને મરણ
પામી. પણ બાઈની બૂચોથી ગામવાળા એકદમ
ચક્ર ગયા અને તેને પકડીને પોલીસને સોંપ્યો.
કેસ ચાલતાં ખરેલીના સેસન જાહેર તેને ફાંસીની
સજા કરી. એના ઉપર અમદાવાદ હાઈકોર્ટમાં
અપીલ કરવામાં આવી. આરોપીએ ત્યાં કહ્યું
કે, ચમારણે મને પકડી રાખવાથી પકડાઈ
જવાની બીજે ગમરાઈ જઈ મેં એને છરી
મરી હતી, પણ કોર્ટે એ દલીલ ન માનતાં
ફાંસીની સજા કાયમ રાખી.

અમદાવાદમાં હુસેન સહી નામના રીક્ષા-
વાળાએ સગીર વયની દરિજન બાળાને ફાંસલાવી
તેનું અપહરણ કરવાનો પ્રયાસ કરતાં પોલીસે
કેસ કર્યો હતો તે માટે અમદાવાદના સેસન-
સ જાહેર તેને ચાર વર્ષ સજા કેદની સજા કરી.

પોતાની પત્નીને વીધવા કહીને ફરીથી
બીજા સાથે પરણાવવાનો એક કિસ્સો દોહડીની
પોલીસ કોર્ટમાં નોંધાયો છે. મા અને તેનો
દોકરો બાણુરામ પાસે ગયા અને જો તે ર.
પાંચસો આપે તો કાયસ્થ ગાંતિની એક સ્વરૂપવાન
વિધવા સાથે તેનું લગ્ન કરાવી આપવાનું કહ્યું.
તેથી તેણે ર. પાંચસો આપી તે બાઈ સાથે
ગયા માર્ચ માસમાં લગ્ન કર્યું. બે મહિના પછી
બાઈ નારી ગઈ. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું
કે તે બાઈ વેસ્ટ ગાંતિની હતી અને તે બાઈને

ન્યાયની

અદાલતમાં

તેના પતિ અને સાસુએ પાંચસો રૂપિયા લઈને
તેને બાણુરામ સાથે પરણાવી હતી.

અમદાવાદમાં વેરાના રોજ પાસે ત્રીકમલાલની
ચાલીમાં રહેતા હીરા નરસિંહ નામના મીલ
કામદારની પત્નીએ તેના પતિને એક રૂપિયા
ખતાવી કહ્યું: "આ રૂપિયા મને ધરમાંથી
જડાવો." પણ એ વાત હીરાના માન્યમાં ન
આવી. તેને વહેમ આવ્યો કે એ રૂપિયા
તેની પત્ની બોઠે માર્ગે લાવી હશે અને તેથી
તેણે પત્નીને કહ્યું: "તારું કહેવું ખરું છે તેની
શી ખાત્રી? હાથમાં દેવતા લે અને તું ખરી
દોષિસ તો દાઝીય નહીં." પત્નીએ તરત જ
અંગારા હાથમાં લીધા, જેના પરિણામે તે
અખત રીતે દાઝી મઈ.

હીરાને આથી વધુ શંકા બાગી અને તેણે
તેની પત્નીનાં શ્વસ બાગ પર કામ દબાવવાની
મારી નાખવાની ધમકી આપી. પત્નીએ આ
જુદમની હકીકત પોતાની બાળાને જણાવતાં
મામલો પોલીસ કોર્ટે ચડાવ્યો અને પોલીસે ર.
૩૩૦, ૩૪૨ અને ૫૦૬ મુજબ શુનો દાખલ
કર્યો છે.

દિલ્હીમાંથી ૧૫ વર્ષની સગીર છોકરી
શુલમાળાને બહાર ઉપાડી જવા માટે પકડાયેલ
છાટાલાલ ઘોળાને ચણેલ સજા સાથે અપીલ
કરતાં દિલ્હીની કોર્ટે ૧૮ માસને બદલે બાર
માસની સજા કરી.

કેટલાક કિસ્સાઓ

*

સિંધમાં ચાલુ ટ્રેને હિંદુ સ્ત્રી ડોક્ટર પર હુમલો કરવાનો ખનાવ બનવા પામ્યો હતો. કમલાદેવી જેસારામ અહૂજા નામની સ્ત્રી પોતાના બાપને ત્યાં કરાંચી જતી હતી ત્યારે આમરી સ્ટેશન આગળ ત્રણ ચાર યુગ્મો તેના ડબ્બામાં ધસી આવ્યા હતા અને તેનું મોઢું બંધ કરી તેને ફેંકી દેવાની કોશીશ કરી હતી, સહુબાએ બારણાનો લોખંડનો ચીપોથો તેના હાથમાં આવી જતાં તેણે સામનો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ પાછળથી તે બેભાન થઈ જતાં જમીન ઉપર પડી ગઈ હતી. ત્યારે તેને બાન આવ્યું હારે સાત માઈલ દૂર પગે ચાલીને તેણે સ્ટેશન માસ્ટરને આ ખીનાની ખબર આપી હતી.

*

પીટસંબર્ગમાં એક સ્ત્રીનું અચાનક હૃદય બંધ થતાં તેનાં સગાંવહાલાંઓએ તેને એક કોશીનમાં મૂકી કેસ્ટાનમાં લઈ જવાની તૈયારી કરવા માંડી, પણ અચાનક તે સ્ત્રીમાં જીવ સંચાર થતાં ત્યાંના રહેવાસીઓમાં ચકચાર થયો હતો. હાલમાં તે સ્ત્રી જીવે છે.

*

તખીબી આલમમાં આશ્ચર્ય ફેલાવનારા સમાચાર સાંપડ્યા છે કે, માતર તાલુકાના પુનાજ ગામની ગઢવીજોડામની એક વીસ વર્ષની યુવતી કે જેને કાઠીઆવાડમાં ધાંમદા નજીકના કોઈ ગામમાં પરણાવવામાં આવી છે, તેનું સ્ત્રીમંત કરીને તેડી લાવ્યા પછીથી આજે ૨૩ માસ પુરા થયા હોવા છતાં તે યુવતીને હજી સુધી પ્રસુતી થઈ નથી. આથી આખા માનર

તાલુકામાં અને કાઠીઆવાડમાં ધણું આશ્ચર્ય ફેલાયું છે. આ બાબત તપાસ કરતાં જાણવા મળે છે કે-આ યુવતી કોઈ પણ ડોક્ટર કે વૈદ્ય કે નર્સને અથવા ગામડી દાયણુને પોતાના શરીરનો સ્પર્શ કરવા દેતી નથી, તેમજ જૂતું પ્રેતનો વહેમ નથી. તેણીનું શરીર સંપૂર્ણ રીતે તંદુરસ્ત છે અને દિન-પ્રતિદિન શરીરનાં અંગ ઉપાંગો વિકસિત થતાં જાય છે. પ્રથમ દ્રષ્ટિએ જ તે ગર્ભિણી હોવાનું જ્ઞેષ્ઠ શકાય છે. તેને શરીરમાં કોઈ પણ દર્દ કે વેદના થતી નથી. માત્ર તેની એક જ હા છે કે હું સંપૂર્ણ બેભાન અવસ્થામાં ન હોઉં ત્યાં સુધી મારા શરીરને કાળો પણ સ્પર્શ થયો છે તેમ જાણીશ તો મારા જીવનનો અંત આવી ગયો હશે. તેની આ હડને લીધે તેની વિધવા માતા અને બાઈથો નિરૂપાય બની બેસી રહ્યાં છે. પૂછતાં માલમ પડ્યું છે કે તેમની ગઢવી જોડામાં છોકરીને સ્ત્રીમંત થયાં પછીથી પ્રસુતીનું કામ પુરું કરી નહોતા સુધી માથું ધોવાનો રિવાજ નથી. માથા ઉપર પાણી નાખી નહાવામાં આવે તો માતાનું કુંડું પડવાની દ્રઢ માન્યતા છે. તેથી આ યુવતીનું માથું ધોવામાં આવ્યું નથી; અને ૨૪ માસથી માથું ધોયું ન હોવા છતાં માથું સ્વચ્છ અને વાળ મુલાયમ સુંવાળા છે. કોણ જાણે વિધિના યા વિધાન હશે ?

કુદરતની આ વિચિત્રતાએ ભારે આશ્ચર્ય ફેલાવ્યું છે.

*

ગુજરાતમાં કલોલ ગામના સીમડે આવેલ કલોલ વિસામા પાસેથી એક જીવાન સ્ત્રી બાજરીનું પોટલું લઈ જતી હતી ત્યારે પાછળથી અંક માણસે આવીને બાઈના હાથમાંથી બાજરીનું પોટલું ઝુટવીને દોડ મૂકી હતી, પરંતુ બાઈએ પાછળ પડીને એને પકડી પાડ્યો હતો ને પોટલું પાછું મેળવ્યું હતું.

વરસોડા અનીલ સ્ત્રી-સમાજ તરફથી રાજકુમારી મેગેઝિનકુમારીનો જન્મ દિવસ ઉજવાયો. તે પ્રસંગે રાજકોટથી કુ. કાશ્મીરાહેવી વજીરાણી અને મહિલા પરિષદની વડોદરા શાખાના સંચાલક શ્રી. તારા-બાઈ હોસંગડીએ હાજરી આપી હતી. રાજકુમારીઓએ 'લીલ-ડી નૃત્ય' માં રામલક્ષ્મણના પાત્રોને અભિનય દ્વારા દિવાળ્યો હતો. મહેમાન બહેનોએ સ્ત્રીપ્રવૃત્તિ ઉપર વ્યાખ્યાનો કર્યા અને સ્ત્રી-કલ્પ ઉપર મહારાણી સાહેબે વિવેચન કરી ધનાગ્રો વહેંચ્યાં હતાં.

મતિ પત્રના તંત્રી શ્રી. જયંતિ દલાયે (આરાવાળ ઉ. વ. ૩૮) રતનપોળ બાલમંદિરના સંચાલિકા ગ. સ્વ. રંજનબહેન દેસાઈ (અનાવિલ ઉ. વ. ૩૫ લગ્નભગ) સાથે સીવીલમેરેજ-લગ્ન કર્યા.

અમરેલી પ્રાંતમાં અના-બત્તી તળીને કારણે અનાજ મેળવવા સ્ત્રીઓ ગીરા મૂકાતી હોવાની અને ધીપળ વેચાતાં હોવાની કચ્છ હકીકતો બદાર આવી છે.

ન્યુ દિલ્હીમાં કોંગ્રેસે ઉપર આવેલા હરિજન સેવક સંઘના દવાખાનાની લેડી માહિન્ટમેટને યુવાકાત લીધી.

મુંબઈના જાણીતા સી ટ્રારપોરેટર શ્રીમતી ડો. માલી-નીબાઈ સુખધનકરની તેમનું વાલકેધરનું મકાન બાડે આપતાં પાપડી લેવા માટે ધરપકડ થઈ હતી.

મુંબઈના મહારાજા પોતાની અમેરિકન પત્નીના કુંવરને ગાડી અપાવવા પ્રયત્નો કરતા હોવાનું સંભળાય છે.

શ્રીમતી વિન્યાસકમ્પી પંડિતે કવે યુનિ. ના પદવી-દાન સમારંભમાં હાજરી આપી હતી. ત્યારે મુંબઈની સ્ત્રીસંસ્મારણે શ્રી લીલાવતી મુનશીના પ્રમુખપદે તેમનું સન્માન કર્યું હતું.

ન્યુ દિલ્હીમાં મુસ્લીમ સ્ત્રીઓના પ્રમુખપદેથી કુ. શેતમો જીન્નાએ પાકિસ્તાન મેળવવા માટે મુસ્લીમ સ્ત્રીઓએ આપેલ સાથ માટે આભાર માન્યો હતો ને રાજ્ય જળવાન અને એટલા માટે દરેક સ્ત્રીને જનતા મદદ આપવા વિનંતી કરી હતી.

અમદાવાદના સીવીલ હોસ્પિટાલના આસિ. લેડી. સર્જન ડો. માણેકબાઈ નસર-વાનજી ટંકારીયાનું ૬૪ વર્ષની ઉંમરે અવસાન થયું.

ન્યુ દિલ્હીમાં એક માણસે પોતાની પત્ની હયાત છતાં ખીચું લગ કરવાથી તેની પહેલી પત્નીએ ખીજ માણસ સાથે પુનર્લગ્ન કરી લીધું. તેથી તેના પહેલા પતિએ તેની સામે કાયદેસર કેસ કર્યો છે.

ઈંગ્લાંડના રહેનવાહ રાજા મ્યોર્જ અને હિંદના વાઈસરોય લોર્ડ માહિન્ટમેટનના ખીતરાઈ ખર્જે લેડી આધરીય માહિન્ટમેટને પોતાના આતામાં પૈસા ન હોવા છતાં ૮૮ હોલરને એક લખેં આપવા માટે તેમની વોશીંગ્ટનમાં ધરપકડ થઈ હતી. પણ પાછળથી તેમણે પૈસા ચૂકવી આપવાથી ફરીઆદ પાછી ખેંચાઈ હતી.

વડેપાણના હાથેર સાહેબે તેમના સ્વર્ગસ્થ દિવાન શ્રી. હરિલાલબાઈ રાવલની વિધવા પત્નીને જીંદગી પર્વત અડીસો રૂપિયાનું પેન્શન ખાંધી આપ્યું.

મદ્રાસ સરકારે લક્ષમણજી
વરકંપ્યા અને જનનંદાને જામા-
ડવા માટે ૫૦ માણસોનું રેશન
આપવાની જોગવાઈ કરી છે.

*

ઈન્ડિયાના બાબી મહારાણી
અને હાલના હાદીવારસ રાજ-
કુમારી એલીઝાબેથનું ઓસના
રાજકુમાર શીલીય માઉન્ટબેટન
સાથે સગપણ થયું. અને આવતી
વર્ષાત પહેલાં તેમનાં લગ્ન થશે.

*

રાજકોટ ધર્મેન્દ્રસિંહજી
કોલેજમાં માધી એરીડી ફેસ્ટના
સદસ્યની મહિલા પાઠશાળામાં
જી.એ. સુધીના વર્ગો યોજવામાં
આવ્યા છે. મહિલા છાત્રાશયની
વ્યવસ્થા છે ને સવની શી ર.
પયાસ છે.

*

અમદાવાદમાં ગોમતીપુરમાં
મીઠું મરચું લેવા મળેલી એક
મુસ્લીમ સગીર બાળાનું અપ-
હરણ થયાની ફરીઆદ થઈ છે.
તે માટે મહદુમ નામના માણસ
ઉપર શક હોવાનું કહેવાય છે.

*

રાજકોટમાં સગર્મા અને
સુવાવડી સ્ત્રીઓને દાકતરનું
સર્ટીફિકેટ રજૂ કરવાથી વધુ
રેશન આપવા હુકમ થયો છે.

*

હિંદના નવા રાષ્ટ્રપ્રજનું
નિર્માણ કરવા નીમાયેલ કમી-
ટીમાં શ્રી સરોજની નાયક
પણ હતી.

શ્રી બાકતલક્ષ્મી દેસાઈ
અને દરબાર સાહેબ ગોપાળ-
દાસને તેમની માદી પાકી
ચણા પછી અમદાવાદ આવતાં
તેમનો પાટીદાર સમાજ તરફથી
સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો.

*

અમદાવાદની સોદાગરની
પોળમાં રહેતા ચીનુભાઈ કેશ-
વંશાલ નીનદાસ (ઓસવાળ)
સાથે દેવાવળો કેશવલાલ રત-
નવંદની પુત્રી (વીશા શ્રીમાળા)
શ્રી. મંજુલાએ આંતરજાતિય
લગ્ન કર્યું.

*

મલાયા ખાતેના હિંદના
એલચી તરીકે શ્રીમતી અમ્બુ
સ્વામીનાથન નીમણાં છે.

*

ગોરોએ વિજ્યાલક્ષ્મીની
રશીપામાં હિંદી એલચી તરીકે
ચલેલી નીમણુંકને આવકાર
આપ્યો છે.

*

અમદાવાદ મુનિ. સ્કુલ
જોડે સ્ત્રીઓ માટેની હાર્ડ
ટ્રેનિંગ કાલેજ લખ કરવાનું
દરાખ્યું છે.

*

ચાત્રારપુરમાં એક બાધને
પોતાના પતિએ ઘેર આંદવાડ્યું
પણ બાધએ સવારે જાવવા
હક પકડી, એટલે તેણે પોતાની
પત્નીને ચાપુ ભોંકી દીધું.
બાધને ધંધુદા દવાખાને દાખલ
કરવામાં આવી છે.

લંડનમાં હિંદી વિવાદી
સંઘ તરફથી ખાણના એક
મેળાવડામાં લેડી ક્રીચ્ચને મદ્રા-
સની વિવાદીની ડો. લીલાવતી
એ હારેતોરા અર્પણ કર્યો.

*

એશમાં વડવાળી શેરીમાં
રહેતા મનુભાઈ કાલાભાઈ
નામરદાસની ખારીય વર્ષની
પત્ની ભાઈ શારદાએ અગ્નિ-
સ્નાન કર્યું.

*

નદીયાદ મહીડા ભાગોએ
લક્ષ્મણ જયરામે ઉરોરાધ બધ
તેની પાની બાઈ નંદુડું નાક
કાપી લીધું.

*

આણંદે તાલુકાના બવાન-
પુર ગામમાં પુનભાઈ બાપુભાઈ
ને બાઈ મણી અને જડી
નામની બે સ્ત્રીઓ, હતી તેમાં
તેઓ દાક્ષિણાજી નદી સાથે રહેતા
હતા. બાઈ મણી પૈસા વગર
દુઃખી થતી હતી. તે તેના પતિ
પાસે પૈસા માટે થયું કરગરતી.
છેવટે એ રૂપિયા રેશન લાવવા
તેણે આપ્યા, એથી દત્તાસ થઈ
એણે પોતાની છ વર્ષની પુત્રી
સાથે કુવામાં પડી જઈ ગઈ.
અંન આરથો.

*

અખિત હિંદ મહિલા પરિ-
ષદની અર્ધ વાર્ષિક મીટીંગ
લેડી રામરાવના પ્રમુખપદે
જયજયપુરમાં મળી તેમાં રેન્ડોમ
કમીટીના સભ્યો હાજર હતાં.

રાજકોટના કેળવણી ખાતા-
નો એક શિક્ષક જીવમરાથી
મરી ગયો ત્યારે તેના ધરમાં
રોકડા, ચાર, પૈસા ન હતા,
ખાપણ માટે કપડું ન હતું,
એક ટુંકું અનાજ પણ ન હતું.

સુરત મ્યુનિ. સ્કુલમાંની
નવી ચૂંટણીમાં શ્રી. વસુમતી
બહેન હાજર અને શ્રી. જ્યો-
ત્સ્નાબેન શુકરે ઉમેદવારી
નોંધાવી હતી.

હંદેર (જી. સુરત) ના
કચ્છીઆં ગામના ચોધરીએ
એક પત્ની હયાત છતાં બીજી
વખત લગ્ન કરવાથી પોલીસે
કેસ કર્યો છે.

એક સૈનિક તેની ૨૬
વર્ષની પત્ની અને ૧૪ વર્ષની
સાથો સાથે રીનેમા બોઇને
બાવતો હતો ત્યારે તેને પકડી
બાંધીને તેની સાથેની સ્ત્રીએ
ઉપર બળાતકાર કરવા માટે
કુંગર લાન્સર્સના રીસાલદારને
સરપેન્ડ કરવામાં આવેલ છે.

જોકનમાં કું. મહેરબાનુ
સોરાબજી-પટેલના પ્રમુખપણા
નીચે જોડન બારન મહિલા
મંડળની સંરથા પ્રજાતિ સાધી
રહેલ છે.

બરોલીમાં વીજળી પડવાથી
એક સ્ત્રી મરી ગઈ.

ન્યુ દિલ્હી કોનેલ્ટ સરકસ
ઉપર પોતાનાં બાળકો અને
બે બહેનો સાથે બસની રોડ
બોઇને ઉભેલી એક સ્ત્રી મોટ-
રમાં કચડાઇને મરી ગઈ.

રેલ્વરીના સિવાલ ગામમાં
એક પોલીસે મંગળ પરનો
કાણુ ગૂમાવતાં પોતાની પત્ની
અને સાથુને હાર માધો.

સુરતના વાડી કળીમાંની
પ્રમથીયા શેરીના દીકાબાઈ
અખીયંદની પત્ની જસવંતી
ઉર્ફે જગતે શેરીના બચુબાઈ
નાથુબાઈ સાથે નાસી ગયાની
ફરીબાદ નોંધાઈ છે.

યુ. પી. ધારાસભામાં શ્રી
વિન્યાલક્ષ્મી પંડીતની ખાલી
પડેલી જગ્યાએ શ્રી. ઈન્દીરા
ગાંધીની નીમણુંક થવા મંજૂર છે.

દાહોદ મ્યુનિ. દવાખાનામાં
એક બાળકે ૨૨ તોલા-લગ-
ભગ વધારા રતલના બાળકને
જન્મ આપ્યો, બાળક બે
કલાકમાં ગુંબરી ગયું હતું.

મણિનગર દરેલીજી સોસા-
યટીમાં મચ્છુરી કરતી બાઈ
ધગીનો પગ બોંધરાતા પત્થર
ઉપર પડતાં પત્થર ખસી પડતાં
તે અંદર પડી મઈ, ને તેની
ઉપર બીજે પત્થર પડતાં તેની
ખોપરી કાઢી ખઈ.

વલસાડ તાલુકાના ભદેલી
ગામના મોરારજી વિઠ્ઠલે પોતાની
પત્ની બાઈ દુધી હયાત છતાં
ફરી લગ્ન કરવાથી પોલીસે કેસ
કર્યો છે.

અમદાવાદ મ્યુનિ. ગર્લ્સ
હાઈસ્કૂલના શિક્ષિકા ગીસ
મહેન્દ્રા નુશ્થી લેડી સુપરવાઈઝ-
અર તરીકે નીમણાં. તેમની
જગ્યાએ રાન્તાબેન ત્રીવેદીની
નીમણુંક થઈ.

મહેસાણાની કન્યાશાળાની
યુવાન શિક્ષિકા બહેને તેના
કહેવાતા પતિને સંબળાવી
દીધું : 'મેં લગ્ન કર્યું જ નથી
તેમજ લગ્ન અંગે હું કંઈ જ
જાણતી નથી. મને આ લગ્ન
મંજૂર નથી.'

એ સાંબળી તેના યુવાન
પતિએ કહ્યું : 'અમારું લગ્ન
નાનપણમાં યાતિગનો સમક્ષ
થઈ ગયું છે. સરકારી દફતરે
એની નોંધ છે.'

આ શિક્ષિકા બહેનને
સમજાવવાના સર્ગાં સંબંધીઓ-
ના પ્રયત્ન પણ નિષ્ફળ ગયા
છે. યુવકને કાયદોનો આશરો
રોધવા વિચારે છે.

પશ્ચિમ બંગાળની નવી
ધારાસભામાં શ્રીમતી રેણુકા દે
સુંદર્યા અને પશ્ચિમ બંગાળમાં
બેમલ દાહનવાજ સુંદર્યા.

૨૦-૨૬ વેદ્યુમ ઝોલલ કંપનીના ઝોશીસર સવાઈલાલ મોદની પુત્રી કુ. જ્યોત્સ્નાએ ૧૮ વર્ષની વયે બીજી એલ. એલ. બી. ની પરીક્ષા પાસ કરી. દશા ઝારાળા ગાંતિમાંથી આ પરીક્ષા પાસ કરનાર આ બહેન પ્રથમ છે.

*
કચ્છમાં રાજ્ય તરફથી ટકાવારીનો કર નાખવામાં આવનાર છે. તે સામે જાગીરદારો તરફથી સામનો કરવા માટે એક કમીટી નીમાઈ છે. તે કમીટીને સલાહ સંપત્તી એનો ઉકેલ લાવવા પૂર્ણાસવા જાગીરના કુ. શ્રી. રૂઝવેન્દ્રુવંશના સાહેબે એક ગીત દ્વારા અપીલ કરી છે.

*
અમદાવાદમાં ઘીકોટા બગીચાની પોળના રણુકોડામાં નથુભાઈ હુલારને તેમના સાસરે મોકલી તેમની પત્ની રામબાઈ ધરમાંથી ડરપં રૂપિયાના દાગીના સાથે ગૂંચ થઈ ગઈ.

*
રણુજીત ટેકાઝના સફળ સંચાલક શ્રી. દવારાજભાઈનું મુળધર્મ અવસાન થયું.

*
કપુરથલાના સ્વ. કુ. તંદ્ર. કર્નલ અમરસિંહજીના વિધવા પત્ની સોનીબાઈ ન્યુયોર્કમાં અવસાન થયું.

પાટણ સંયોજીત પ્રદેશના ડે. રોશીઅલ ઝોશીસર મી. રીઝવી સામે સ્ત્રીકાર્થકર કમળાબહેન બટે ચેંદ્રાવનારા આરોપો કરવાથી તેમની બદલી વડોદરા ન્યાયખાતામાં થઈ ને તેમની સામેના આરોપોની તપાસ શરૂ થઈ છે.

*
મીરતમાં એક પંખખી હિંદુ છાત્રીને ઘરમાં પૂરી રાખવાના ગુન્હા માટે બે સ્ત્રીઓની ધરપકડ થઈ.

*
ગુરુપ્રતેશ્વરના ગેળામાંથી એક કલુ નામની સ્ત્રીને છપાડી લાવી પોતાના દોકરા સાથે પરણાવવા માટે ઘરમાં પૂરી રાખવાના ગુન્હા માટે સ્વરૂપી નામની બાઈને સજા થઈ.

*
દિલ્હીમાં વૃક્ષારોપણ વીધી શરૂ થઈ છે. તેમાં મંગળવારે સાંજે કુટુંબચિનાર પાસે લેડી માહિન્ટબેટન, શ્રી. સરોજની નામક, ફરીદકોટના મહારાણી, ને શ્રી. અરજા અસદઅલીએ વૃક્ષારોપણ કર્યો.

*
હિંદ ખાતેના ઈન્ડોનેશીયન વ્યાપારી પ્રતિનિધિમંડળના મીસ વાય. એચ. એસ. કોસમેન, ત્યાંના સુવક નેતા કુ. કેન્સીસ અને કુ. પર્વેલા માહિન્ટબેટને તા. ૧૮ મીએ માંધી-જીની મુલાકાત લીધી હતી.

મૂળના એક વકીલ પોતાની પરજીવરને ઠોકરે મારી બીજું લગ્ન કરવાના ઠાઠ સેવે છે. તેમણે પોતાની પત્નીને નાટીસ મોકલી છે કે તેનાં લગ્ન પોતાની સાથે થયાં જ નથી, જ્યારે બીજી તરફ કોઈ તેમને પોતાની પત્ની તરીકે સાથે રાખવા બંધામણ કરી છે.

*
દક્ષિણ હૈદરાબાદમાં શ્રીયુત વેકટ કે. ધાગે અને કુ. તેલ-મીના મહેતાએ કોષ્ટપણ વિધિ વિના લગ્ન કર્યાં.

*
જેઠપુરના મહારાજના બહેન રાજકુમારી રાજેન્દ્રકુમારી બા સાહેબનું સગપણ વડોદરાના માદીનારસ સુવરાજ શ્રી દત્તેન્દ્ર સિંહજી સાથે થયાનું જાહેર થયું.

*
વાન્કુરમાં મીસીસ ડેવીસે પોલીસને અરેજી કરી છે કે એક માણસ તેના સ્નાનગૃહમાં પેસી જઈ બાથ ટબમાં સૂઈ રહે છે, તેને બહાર કાઢી મૂકવો.

*
સુરતમાં સ્ત્રીચંડળના આશયે શ્રીમતી કુંજમબહેન શહાજેના પ્રમુખપદે સહુણા હિંસવની હરિકાઈ યોજાઈ હતી.

*
કચ્છ બારીઆ ગામમાં એક હરિજન બાઈએ બે માર્યા આર હાથ, આર પગ અને એક પેટવાળી છોકરી અવતરી હતી. આ છોકરી પાંચ દિવસ જીવી

પુસ્તક પરિચય

ગુજરાત ભરમાં લોકપ્રિય બનેલી વિદ્યાથી વાચનમાળાની આકર્ષી શ્રેણી ની નવી આવૃત્તિ (વીશ પુસ્તકો. કિંમત રૂ. ચાર) ગુજરાત અંધરેલ કાર્યાલય, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ થાય છે. આ શ્રેણીમાં (૧) ગુરુ દત્તાત્રય, (૨) ઉદ્યન-વત્સરાજ (૩) મહાત્મા આનંદધન (૪) વરતુષાળ-તેજપાળ (૫) શામળ ભટ્ટ (૬) કેવિ નર્મદ (૭) વીર સાવરકર (૮) જમશેદજી તાતા (૯) કવિ કલાપી (૧૦) પ્રો. સી. વી. રામન (૧૧) શાહ સોદાપર જાવાલ (૧૨) કરતુરમાં એ જીવનચરિત્રો અને (૧૩) શિર્ષાંગ (૧૪) દાહલોંગ (૧૫) જીતા-કામંડ (૧૬) જગન્નાથપુરી (૧૭) કાશી (૧૮) જયપુર (૧૯) હૈદરાબાદ (૨૦) કાવેરીના જળ-સ્રોધ જેવા રચનાનું દર્શન છે. આંધ્ર દતિહાસ તે જાણીનું જ્ઞાન બાળકોમાં પ્રેરતી અને તેમનાં જીવનને ઘડતી આ શ્રેણીએ દરેક બાળકના હાથમાં મૂકી દેવા જેવી છે. આ નવી આવૃત્તિમાં તેના સંપાદક શ્રી જયજિજ્ઞાસુએ તેને અદ્યતન બનાવવા મહેનત લીધી છે ને પુસ્તિકાઓ સચિત્ર બનાવી છે.

એ જ સંસ્થા તરફથી રવ. ડો. આનંદ-શંકર દુય કૃત સાહિત્ય-વિચાર ની (૪. ૧૦૮ કિ. ૫-૮-૦) ખીજી નવી આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ છે. પ્રો. રામનારાયણ પાંડક અને પ્રો. અનંતરાય રાવળ જેવા વિદ્વાન વિવેચકોએ સંપાદન કરેલ આ ગ્રંથમાં પચાસ લેખો છે. લેખકના બાપણો, લેખો, વિવેચનો અને વસંત માસિકમાં લખેલ ગુજરાતી સાહિત્ય પરવેની નોંધો આ ગ્રંથમાં રજુ કરવામાં આવી છે. સમર્થ વિદ્વાન અને વિવેચક મુવ. સાહેબના અભ્યાસીઓ મારે આ પુસ્તક હિતમ ભોગીઆ નેવું છે.

ગુજરાતના સમર્થ વક્તા ડો. હરિપ્રસાદ

વજરાય દેસાઈનું લખેલ 'રસદર્શન' (૪. ૨૦૦ કિ. ૨-૧૨-૦) આદર્શ પુસ્તક બંડાર, ભદ્ર, અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ થયું છે. કુમારમાં દર માસે છપાતી આ લેખમાળાને 'કુમાર રોથ ચંદ્રક' પણ મળ્યો હતો. કુમારમાં ખૂબ લોકપ્રિય થયેલી. એ લેખમાળા પુસ્તક આકારે આપણને મળે છે. તેમાં હિંદના અનેક રચણે શ્રી. દેસાઈએ કરેલ પરિચયથી તે સ્વાધી કરેલ રસદર્શન તેમણે અહીં રજુ કર્યું છે. મધુકરની મારફત જનકદયાણુ અર્થે તૈયાર થયું મધ મધપ્રદામાં સંમીલિત થાય તેમ આ પુસ્તક જનતા અને વાચકોને નિરાંતી સુરામ્ય વાચન સામગ્રી સંપાદે છે.

નવજીવન કાર્યાલય તરફથી 'યત્રની મર્યાદા' (લેખક: શ્રી. નરહરિ દા. પરિખ ૪. ૧૬૦ કિ. એક રૂપિયા) ની ખીજી આવૃત્તિ સાત વર્ષે પ્રગટ થઈ છે. આ આવૃત્તિમાં સુધારા વધારા ઉપરાંત ગાંધીજીના યત્ર વિષેનાં અત્યાર સુધીનાં લખાણો જોમેરી દેવાયાં છે. 'રેડીઓ અને અણુભ્રમ' વાળા લેખમાં રેડીઆ પાછળ રહેલી જીવનની શીલસૂકો સમજાવવમાં આવી છે.

યત્ર આવ્યેથી દેશની ઉન્નતિ થઈ કે અવનતિ થઈ એ સમજવા માટે આ પુસ્તક માર્ગદર્શક બને તેવું છે.

વડાદરાના ઓરીયંટલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ તરફથી 'પ્રતાપસિંહરાવ ગાયકવાડ' નામે પુસ્તક પ્રગટ થયું છે. આ પુસ્તકમાં મહારાજા ગાદી ઉપર આવ્યા રીફાર પછી રાજ્યે કેટલી પ્રગતિ કરી અને પ્રગતિ હિત મટે કેટકેટલા સુધારા અપાયા ને રાજકારણમાં કઈ રીતે આગેદૂય થઈ એ હકીકત રજુ કરવામાં આવી છે. કારોબારીના અભ્યાસીઓએ અને લાયજે-રીઓએ પુસ્તક વસાવવા નેવું છે.

મુખ્યની પ્રકાશક સંરચા એસસ' વોરા
એન્ડે-કુ. લી. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ તરફથી
પ્રગટ થયેલ-પુસ્તક 'પ્રભુનું ધન' (૫. ૨૬૦
કિ. ૩-૦-૦) એ નામની નવલકથા, યુરોપ-
ભરમાં બાઈબીલી બેબિકા મેરી કોરેલોની લખેલ
The Treasures of Heaven નો
બાઈબીલા અનુવાદક શ્રી. ચંદ્રશંકર પ્રાણુશંકર
શુક્લે કર્યો છે. મેરી કોરેલોની નવલકથાઓ
લાખોની સંખ્યામાં પ્રપતી, ને આ નવલકથા
પણ લાખોની સંખ્યાએ પહોંચેલી.

નવલકથામાં કથાનરસની છાયાવાળા સાંત
સરળ રસ એકધારો વહી જાય છે. જીવનનું
સુભગદર્શન કરેલ લેખકને ન્યારે જીવનના ઉડા-
ણમાંથી એવો કાંઈ ટ્રેક સંદેશો ચલ્યા હોય
કે જે જનતાના હૃદય હચમચાવી શકે ને નવું
માર્ગદર્શન આપે એવો સંદેશો આ પુસ્તક દ્વારા
લેખિકાએ વાચક જનતા સમક્ષ રજુ કર્યો છે.
વાતોને ટુંકાવી હોવા છતાં અનુવાદકે એમાં
રસની ક્ષતિ આવવા દીધી નથી. પુસ્તક દરેક
વાંચવા જેવું છે.

ગૂજરાતના બાઈબીલા કવિ 'અનામી' નો
બીન્ને કાવ્ય સંગ્રહ 'ચક્રવાક' (પ્રકાશક :
પટવા એલ્યુમેશન પબ્લીશીંગ હાઉસ, વડોદરા
૫. ૧૦૮ કિ. ૨-૮-૦) ૭૦ પ્રેમકાવ્યોનો
રસથાળ લઈને પ્રગટ થયો છે. આ સિતેર
કાવ્યોમાં જૂની ઢાળના ગીત અને નવા યુગની
કવિતાનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતાં અગ્રેષ્ઠ કાવ્યો
પણ છે; ન્યારે યોગ્ય સુકતો પણ છે. આ પુસ્ત-
કની પ્રસ્તાવનામાં બાઈબીલા વિદ્વાન વિવેચક શ્રી.
વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રીવેદી લખે છે કે 'આ કાવ્યો
વાંચતાં પહેલી છાપ કાઢી ચિન્તનશીલ વિદ્યા-
વાસંતીની નજરે પ્રેરે છે. સંગ્રહની શરૂઆતમાં
પ્રેમનાં કાવ્યો છે, પણ તર્કશીલતા કરતાં
લાગણીનો ઉદ્દેશો છે અને કાંઈક પ્રસ્તા-
વના શોખ પણ જણાય છે, પરંતુ સંસ્કારી
ને પ્રવાહી ભાષામાં વિચારને પલ્લેલ આવવાની

કવિની શક્તિ ખ્યાન એવે તેવી છે.' અને
આ સંગ્રહને આવકારીએ છીએ.

એવો જ બીન્ને કાવ્ય સંગ્રહ 'ઉર્મિલાનું
સ્વપ્ન અને બીજાં કાવ્યો' (૫. ૭૬
કિ. ૧-૦-૦) જૂની મેડીના કવિઓ પૈકીના
શ્રી. લાઈશંકર કુબેરજી શુક્લ (મોરબી
કક્ષીવાવાડ) નો પ્રગટ થયો છે. આ કાવ્યસંગ્રહ
પોંજીને આધારે રચાયેલ કાવ્યતાઓ રજુ કરે
છે. સંગ્રહમાં શરૂઆતમાં લક્ષ્મણની પત્ની
ઉર્મિલાનું લાંબુખંડ કાવ્ય છે ને પાછળ બીજાં
કાવ્યો આપ્યાં છે, જેમાંના કેટલાંક તો અંદુલ
સામાન્ય મેડીનાં છે. વપરાયેલ સંસ્કૃત શબ્દોને
બદલે ગુજરાતી સરળ શબ્દો સહેલાઈથી તેઓ
મૂઝા રાખ્યા હોત. કવિ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ખૂબ
બાઈબીલા છે ને તેમના કાવ્યો એક બે દશકા
પહેલાં ખૂબ લોકપ્રિય થયેલાં. કવિની ઉત્તરતી
અવસ્થાએ આપણને આ સંગ્રહ સાંપડ્યો છે
એટલે તેમાં પહેલાંના જેટલું જોમ નથી દેખાતું.

બાળ સાહિત્યના બાઈબીલા લેખક શ્રી.
સોમાભાઈ દીશાભાઈ પરલે (સુણાવ
આયુદ્ધ શપ્ત) જે બાળ પુસ્તકો 'બે આખ્યાનો'
(૫. ૬૨ કિ.મત બાર બાના) અને 'શીશુ
રામાયણ' (૫. ૫૨ કિ. ૦-૧૨-૦) આપ-
ણું ને સંપાડાવ્યા છે. 'બે આખ્યાનો' માં
સુદામા ચરિત્ર અને નળ દમયંતીનાં આખ્યાનો
સરળ બાળભાષામાં વાર્તારૂપે રજુ કર્યાં છે
ન્યારે 'શીશુ રામાયણ' માં રામાયણનો સાર
બાળવાર્તા તરીકે આ પુસ્તકમાં આપેલો
હોવાથી બાળકો સહેલાઈથી વાંચીને સમજી શકે
તે રીતે રજુ થયું છે. બાળકોને આ બન્ને
પુસ્તકો ઉપયોગી છે ને તેમને જરૂર મળશે.
આ બન્ને પુસ્તકોના સોલ એજન્ટ ગૂર્જર ઝંધ
રત્ન કારોલય, ગાંધી સ્ટો, અમદાવાદ છે.

ઉપરોક્ત સંરચા તરફથી ઓ. મનુભાઈ
જોધાણીની લખેલ વાર્તાઓનો સંગ્રહ 'સુન્દરી
ઓનો શાણમાર' (બન્ને ભાગ બેમાં ૫. ૭૪૦
કિ.મત ૩. ચાર)ની નવી આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ છે.

ચાતુર્માસ માટે સસ્તું સાહિત્ય

ત્રીજા તેમજ બાળકોને સમભવ તેવા મોટા અક્ષરોમાં છાપેલાં, ધર્મ અને નીતિનાં પુસ્તકો ધર્મમાં સાચાં. તેનાથી સારા સરકાર પડે છે અને કુટુંબમાં તેમજ સમાજમાં પાથો મળતી વાત છે.

ભારતની દેવીઓ -

ત્રણ પ્રકારનાં ચરિત્રો ... ૬-૦
પ્રથમ ભાગે પાંચ મંત્રો, કુલ પાન ૨૨૬૮
સીંચપથનાં સૌથી મોટા ને સસ્તો ગ્રંથ
આખ્યાનમાંથી - બે ગ્રંથોમાં - પાન ૭૦૮૬૨૦

૨૧. અનંતપ્રસાદ શ્રીવલ્લભ કૃત શ્રાવક કથા -
આપચર્યા, વૈષ્ણવો માટે ખાસ રૂપથી બી.
તુકારામ વાણીએ ગ્રંથમાં પાન ૮૬૭૫૪૪
સંત તુકારામનો અનેક શાસ્ત્રોના દોહનરૂપ ... ૬-૦
સ્વાતંત્ર્યથી પુસ્તક ઉપરેલું.

દર્શનનાં સાત પુસ્તકોનો સેટ -

૨૧. પદિપાર કૃત જ્ઞાનમજિનાં ગ્રંથ ... ૧૪-૦
દર્શનો સાથે જુદા જ સદેહી ભાષામાં
સ્વર્ગનું વિમાન સ્વર્ગનો આનંદ
સ્વર્ગની કૃત્રી સ્વર્ગની સીડી
સ્વર્ગનો મકાસ સાચું સ્વર્ગ
સ્વર્ગનો અગ્નિ : હરિના શ્રેષ્ઠ શા. ૭

વિવેકાનંદ ચરિત્ર - પાન ૭૮૪ ... ૩-૦
વિરુદ્ધ પ્રસંગો આલેખતું જ્ઞાનપુસ્તક ...
૧૦ મધ્યક કૃત ને નાગ મહારાજ ... ૧-૦
જા પ્રેરણાથી સંતોનાં આદર્શ ચરિત્રો.

જૈન ગ્રંથ મહાપ્રભુ - ત્રણ ગ્રંથોમાં ... ૬-૮
કુલ પાન ૧૫૬૧ જગતનાં જોતું ચરિત્ર, ૨-૮
તુકારામ ચરિત્ર - પાન ૧૪૮ વિરુદ્ધ ચરિત્ર, ૨-૮
વિવેકાનંદનો ઉપદેશ - પાન ૨૮૪ ૧-૮
જગાં ભક્તિયોગ સમભવો છે.

સ્વામી રામતીર્થ - (ચરિત્ર) પાન ૬૭૨ ૩-૦
સ્વામી રામતીર્થનું વિરુદ્ધ ચરિત્ર

સ્વામી રામતીર્થનાં ઉપદેશો - (૧) ૨-૮
પૃ. ૫૬૪ વ્યવહાર-પદમાર્થનો ઉત્તમ ગ્રંથ
દર્શનનું પુસ્તક.

આંદરની ચરિત્રચંદ્ર - (૨) પાન ૬૨૪ ... ૨-૮
૭૦ આંદરની ચરિત્રોનાં સંગ્રહ.

મહારાજા સંસ્કૃત સંસ્કૃત - પાન ૨૫૬ : ૨-૦-૧૦

પુરુષાર્થ બોધિની ગીતા -

(ત્રણ ગ્રંથોમાં) ૧૧-૦
વેદ અને ઉપનિષદોનાં અને મંત્રોનાં ગીતાના
શ્લોકો સાથે અપૂર્વ સમન્વય કરતી, ગીતાના

અભ્યાસીઓ માટે અવશ્ય વાંચવા લાયક.
કેલું વાચ્યેથી આ પુસ્તક સિવાય ન હોવી
નહોતી પંડિત સાતવેશ્વરજીની ગીતા સંસ્કૃતની
મહાનવનું ઉત્તમ પરિણામ. પાન ૧૦૭૪

ગીતાચોથી - ગીતાના ૧૨૫ શ્લોકો અર્થ સાથે ૦-૬

ગીતાસાર - શાકા કાલિકા : પાન ૬૪ ... ૦-૪
અષ્ટાષ્ટકગીતા - અષ્ટાષ્ટક મુનિનો ઉપદેશ ... ૦-૮

જ્ઞાનસંવગીતા - પાન ૩૮ મોટા અક્ષરોમાં ૧-૪
મૂળ શ્લોકો, પદ્યરૂપ અને શબ્દોમાં.

ઉપનિષદો ૧૧૨ - મૂળ સાથે સ્મરણ ભાષાંતર

એકાદશ ઉપનિષદો - પાન ૪૫૨ ... ૨-૮
તુકારામકૃત ઉપનિષદ - પાન ૨૪૮ ... ૧-૮
૧૦૦ ઉપનિષદો - પાન ૭૫૨ ... ૪-૦

શંકરાચાર્યનાં ગુજરાતીમાં અપ્રાપ્ય ગ્રંથો

વિવેકચુડામણિ - આભિનવિ માટે. ... ૦-૧૨
શતકોષી ને બીજાં રત્નો - ... ૦-૧૨
સ્તોત્રસંગ્રહ - ... ૦-૧૦

ભક્તિ ને વર્ણવે સ્તોત્રો ભાષાંતર સાથે ૧-૪
સર્વવિદ્યાર્થ સંગ્રહસંગ્રહ - ભાષાંતર સાથે. ૧-૪
વિવેક-વેદાગ્ન્ય દર્શાવતો ગ્રંથ.

મહાવાક્યપદ્યનાં વલિ - સ્મરણ ભાષાંતર સાથે. ૦-૧૨
ધર્મપદ્ય - મૂળ સાથે ભોધપદ્યનું સર્વોત્તમ પુસ્તક ૧-૦

વિદુરનીતિ - પાન ૧૬૮ ૦-૧૨

મોક્ષમાળા - પાન ૧૮૦ (શાલ્યક કૃત) ૧-૪

ઉપદેશ સારસંગ્રહ - પાન ૮૪૦ ... ૧-૮
મહાત્મા તિલકદત્તવરના ઉપદેશો.

ગ્રીતમદ્વાસની વાણી -

પાન ૫૬૦ ... ૨-૮

સ્વરૂપ વિચાર - પાન ૧૦૪ ... ૦-૧૦
પ્રત્યક્ષરૂપે વ્યવસ્થાન

પ્રભુમય જીવનનું રહસ્ય - પાન ૧૬૮ ... ૧-૦
ઉપદેશો ઉપદેશો તથા કૃત્તિ ભાગનો.

સુલિસંતો - (સુશોધિતપ્રકાશન) પાન ૧૩૬ ૦-૫
મીન વગેરેનાં મહાગ્રંથો દર્શાવતું પુસ્તક.

આગળધર્મો - પાન ૪૬૮ ચેતના ને ઉત્સાહ પ્રેરક ૨-૮
કૃત્તિ વાર્તાઓ અથવા શ્લોકો - પાન ૫૮૮ ... ૨-૮

સામાજિક નિર્દેશ ૬૬ વાર્તાઓ.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { બદ પાસે. પો. યો. નં. ૫૦ અમદાવાદ અને
કાલ્યાણદેવીરાડ, ઢાંચી બીલ્ડિંગ, મુંબઈ-૨

નવાં ઉત્તમ પુસ્તકો

સિદ્ધરાજ જયસિંહ (ભા. ૨) (ધૂમકેતુ)	૪-૮	ભગવાન કાવ્યભદ્ર (જયભિખુ)	૪-૮
વાતાયન	૨-૮	વીરધર્મની વાતો (જયભિખુ)	છપાય છે.
વનરાજ	૧-૦	સોલોમનનો ખજાનો ભા. ૧-૨	૩-૪
હેમચંદ્રાચાર્ય	૨-૮	મેડમ ક્યુરી (ડૉ. નરસિંહ શાહ)	૨-૦
પ્રદીપ	૩-૦	આપણા ગાંધીજી (પુરાતન જુવ)	૧-૦
ભગવાન પરશુરામ (મુનશી)	૫-૮	વિદ્યાર્થી વાંચનમાળા શ્રેણી ૭ છ	૪-૦
રાખાધરાજ : નવી આવૃત્તિ	૭-૦	" " ૭ મી.	૪-૦
ભગવાન કોટિલ્પ	૪-૦	" " ૮ મી.	૪-૦
અડધે રસ્તે	૩-૮	તીર્થસલીલ (દિલીપકુમાર રાય)	૪-૪
શુભરાતનો નાય	૭-૦	પિતાજીનો વનપ્રવેશ અને બીજી વાતો	
વેરની વસુલાત	૬-૦	(પૂર્ણાનંદ ભટ્ટ)	૩-૦
રા. ગંગાજિયો (મેધાણી)	૩-૦	પ્રેયસી ભા ૧-૨	૬-૦
વસુધરાનાં વહાલાં દવલાં	૩-૦	સુભાષચંદ્ર બોઝ	૨-૮
સત્યની શોધમાં	૩-૦	ત્રિભેદો (બીજી આવૃત્તિ) (ધૂમકેતુ)	૩-૦
ઝાલુગીતો	૨-૦	મે. સાવરકર ચરિત્ર [૨૦ ફેબ્રુઆરી]	૧૦-૦
એશિયાનું કલંક સચિત્ર	૨-૮	(અનુવાદક : અનંત ગોવિંદભાગવત.)	
સોરઠી સંતવાણી	૩-૦	શિશુરામચણ (સોમાભાઈ કિ. પટેલ)	૦-૧૨
સૌ, રસધારા. ૧-૨-૩-૪-૫ મેધાણી	૧૩-૦	મે આપ્યાનો	૦-૧૨
સોરઠી વિભૂતિઓ (મનુભાઈ મેધાણી)	૨-૪	સાહિત્યવિચાર (આનંદશંકર કુંવર)	૫-૮
કાળિયાદ અને બીજી પ્રાણીકથાઓ	૨-૮	કાવ્ય તત્ત્વવિચાર	૪-૮
કુમ્ભારોની પ્રવાસકથા	૧-૮	લક્ષ્મીની પરીક્ષા અને શુદ્ધપ્રવેશ	
સુન્દરીઓનો શણગાર (ભા. ૧-૨ સાથે)	૪-૦	(ટાગોર-મીનદાસ પારેખ)	૨-૦
પારકા ધરની લક્ષ્મી (જયભિખુ)	૩-૮	પહેરો કાલ (ધનમુખલાલ)	૪-૪
જવાંમદ ભા. ૧	૧-૪	ધર્મોત્તુ ઘિલન (રાધાકૃષ્ણ)	૫-૦
એક કદમ આગે (જવાંમદ ભા. ૨)	૧-૪	જૈન બાળમંથાવલી શ્રેણી ૧ લી	૩-૦
ઝાંસીરાણી ઝીંદાબાદ	૨-૮	પુત્રજન્મ (આચાર્ય)	૪-૮
નરકેશ્વરી વા નરકેસરી મગધરાજ	૪-૮		

: છપાય છે :

સિદ્ધરાજ જયસિંહ ભા ૩ જો (ધૂમકેતુ)   શુદ્ધચરિત્ર (ન. શો. દિવેદિયા,
પ્રતિબિંબ (ધૂમકેતુ)   કેટલીક વિભૂતિઓ (મુનશી)
જનેતાનાં દહીં (જહુલાઈ વેદ)   નરસિંહો લકત હવિનો

ગુજર અંથરતન કાર્યાલય   ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ

શ્રી જાગ

૨૧

વર્ષ આઠમું : બાદરવી ૨૦૦૩ : સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭ : અંક ૧૧મો

ભારતીય દેવ જાગીત

જય જય જય દેવ ભારતીય,
અશોક-ચક્ર-સુદર્શન-અંકિત;
જય જય જય.

ઐર તમન્ના આઝાદી ફી,
દર્શન સે દિલભર ખઠ જાતી,
આંતિ ફી સુખમા લહરાતી;
જય જય જય.

સ્વતંત્ર ભારત-રાષ્ટ્ર-વિભૂતિ,
પ્રાચીન સંસ્કૃતિયોંફી યૂતિ,
માતૃભૂમિકી ચેતનમૂતિ;
જય જય જય.

માનવતા કે મંત્ર સૂનાં કર,
સભ્ય, ખડા, નિર્ભય સૈનિક કર,
ઉન્નત કરકે રહો ગૌરવભર;
જય જય જય.

કેસરી ત્યાગ વિનમ્ર મનાતા,
વર્ણ-સુસંગતિ શ્વેત ખતાતા,
જ-મજૂમિ સાન્દરા સુહાતા;
જય જય જય.

વિદ્યા હજારોં સે, વિદ્રોહી,
કયોં ન કરે ચાહે સૌ ઝોહી,
કલ્પી ન ઝૂકમેવાલા વોહી;
જય જય જય.

નિદોષો કે કટે સિરાસે,
સિચિત હો અસિનવ રૂધિરોસે,
દિગંત યશ સમર્પણ રૂચિરોસે;
જય જય જય.

યહ 'જયકિંદ' પુકાર રહો હે,
પ્રાણોં વક ખવિ હો કર ચાહે,
ઉનકી શાન સદૈવ નિખાહે;
જય જય જય.

ત્રિભુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ

શાળાની યુવાન શિક્ષિકાની

આઈમી જૂન

મૂળ લેખક
શ્રી. ખાંડેકર

*

શાળાના ઘંટનો અણખણતો ને

કર્ણકંડે અચાનક વર્ગમાં બેઠેલી બાળાઓને વિલક્ષણ રીતે મધુર લાગ્યો. સર્વની મુખમુદ્રા પર હાસ્યરેખા રમવા લાગી. સર્વ જણે હાથ-માનાં પુસ્તકો થેલીમાં ખરવા માંડ્યાં, ઓંકડા નીચેની ચંપણે પગમાં સરકાવી, અને—તેઓ સૌ વર્ગની બહાર નીકળી અર્થા હોત; પણ મહેતીજી હજી પુરથી પરથી જીઘ્યાં નહોતાં એ વાતનું તેમને તલ્લક્ષણ બાન થયું. તેમની ચોતરફ ફરતી નજર ક્ષણભાવમાં રિથર થઈ ગઈ. બગીચામાં જોડી રહેલાં અસંખ્ય પતંગિયાનું દલનચલન એકાએક સ્થંભી ગયાનો સુધાને ભાસ થયો.

તે પુરથી પરથી જીભ ચતાં હસતે મુખે બોલી: “આલો ત્યારે, હવે આપણે પાળ સો મળીયું...”

એક ધીટ છોકરીએ તેનું અધૂરું વાક્ય પૂરું કર્યું: “આઈમી જૂને?”

સુધા હસી. હસતીહસતી બહાર જતી

બાળાઓને જોઈ તેના મનમાં થતું હતું— પાંજરાનું દાર કિંવાડનાં કખૂનરો આ જ પ્રમાણે બહારે દોડી જતાં હશે, નહિ? લીલી લીલો સાંડીઓ, કાળા ચમકતા કેશકાપો, મુલાખી ફૂમતાં, ભૂરા જાંણુડા ફોક-જણે નર્તન કરતાં ધન્વન્તરુઓ જ બહાર જઈ રહ્યાં હતાં.

છેવટની છોકરીએ જતાંજતાં પાછું ફરીને બોલ્યું અને હસતી હસતી બોલી: “આવજો, હં બાપ!”

‘બાપ!’ પાંચ વર્ષથી પ્રતિદિન કાને પડતો, આ શબ્દ સુધાને આજના જોટલો ક્યારેય ખૂંચે નહોતો.

તેણે સદાજ ચોતાની પાંસેનું પાકોટ બિધાડી અંદરના અરીસામાં ચોતાનું પ્રતિબિંબ નિહાળી લીધું. તેને મનમાં થયું: આપણી બાપા જ વિચિત્ર! પચ્ચીસ વર્ષની મુવતી શિક્ષિકા થઈ જોડેલે શું તેને ‘બાપ’ તરીકે સંબોધવી? છી! શબ્દકોષપત્રી નવી આટલિના પ્રકાશન વખતે સંપાદકને લખવું તેણે કે ‘બાઈ’ શબ્દનો અર્થ ‘થાંભોસી વટાવી ચૂકેલી સ્ત્રી’ એમ સ્પષ્ટ પ્રગટ કરવો.

સુધા વર્ગમાંથી બહાર આવી ત્યારે શાળાનું મોટું મેદાન નાનીમોટી બાળાઓથી ઉભરાઈ હતું. એકમેકની સાથે વાતો કરતી, ઝડપથી દરવાજા બહાર જતી બાળાઓને જોઈ તેને ચોતાની બાહ્યાવસ્થાનું સ્મરણ થયું; નાનપણમાં રળ મેડચાનો ચોતાને પણ કેવા વિલક્ષણ આનંદ થતો હતો!

પણ આજે સવારે બિહતાની સાથે ડ્રેસરની તારીખ બદલવા પોતે હાથ લંબાવ્યો ત્યારે—યે કેમે કરી બાવીસમી એપ્રિલનું પાનું ફાડવું તેને ગમ્યું હતું. બાવીસ એપ્રિલ શું, તેવીસ એપ્રિલ શું, કે ચોવીસ એપ્રિલ શું...બધા યે દિવસો સરખા, એવું જ કંઈક તેના મનમાં થઈ આવ્યું.

ચોતે મોંઘોવા બહાર આવી ત્યાં જ ડાયલેનો ટફકાર તેને કાને અથડાયો. મોં જોયું

કરી જેથું તો પેલી તંરફના આંખાની ડાળે બેઠીબેઠી તે દટકતી હતી. અને આંખાની ડાળને દિડાળે બૂલી રહેલી બાંકર છટાવાળા નાની-નાની ફેરીએ પછુ ફેરી મુંદર દેખાતી હતી !
 " પોતે મનમાં બોલીઃ 'ખરેખર અધા ચ-
 દિવસો સરખા નથી હોતા. આ તો વસંત
 શરૂ થઈ ચૂકી !' "

શાળામાંથી ઘેર પાછા ફરતી વખતે ઉપરનું નિરબ આકાશ પણ સુધાને વસંતાગમનની વાતો કહી રહ્યું હતું. ઘેર આવી તે તાજું ઉપાડતી હતી ત્યાં જ પડોસમાંની નાની નીનાએ ફાડી આવી પ્રશ્ન કર્યોઃ "લો, સુધાજીન, કર-
 મદાં જોઈએ છે તમારે ?" તે સાંભળીને ય સુધાને થયું હતું કે નીના પણ વસંતનાં વધા-
 મણાં આંખી રહી છે.

નીનાના હાથમાંનાં બે કરમદાં લઈ મોમાં મૂકતાં સુધાએ ઓરડી ઉપાડી. સામે જ દેવેંદર હતું. તે જોઈ તેને થયું, રાગદરબારના છડીદાર પેટ દેવેંદર પણ તેવીસ એપ્રિલની છડી પોકારી રહ્યું છે !

મોમાંનાં કરમદાંનાં બી હાથમાં લઈ તે ફેંકવા માટે તે બારી પાસે આવી. તેને વિચાર આવ્યો-કરમદાંનો આવો મુંદર કાળો રંગ અને ખટમધુરો સ્વાદ હોવા છતાં યે તેના ગર્ભમાં રહેલાં બીને તેના શો લાભ સાંપડે છે ? તેનું અંતર કહી રહ્યું હતું-પોતાનું જીવન પણ આ બીજાં જેવું નથી શું ? પોતાની આસપાસ.....

ટેજલ પરનો પુસ્તક પ્રત્યે તેની નજર મઢ. પાંચ વર્ષ પૂર્વે કેટલા હિત્સાહથી તે ટેજલ પાસેની ખુરશી પર બેઠી હતી ! નાના વયની બાળાઓનાં જીવનમાં પરિવર્તન પ્રગટાવનારાં પવિત્ર કાર્યોનો પોતે અંગીકાર કર્યો છે એવી સત્તજ બદાથી તેણે પોતાના કાર્યની શરૂઆત કરી હતી. પુસ્તકો વાંચવા, મોટુંસ તૈયાર કરવી, મહાન સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિતો વર્ગની છાકરીઓ

સમક્ષ વહેતાં મૂકવાં, વાદવિવાદ માટે બાબણો તૈયાર કરવાં-કામની ફેરી પર પરાઓ વચ્ચે તેનું પ્રથમ વર્ષ પૂરું થયું હતું ! પરંતુ પ્રથમ વર્ષની મીઠાશ બીજા વર્ષે રહી નહિ; ત્રીજા વર્ષે તેને થોડાક કંટાળો આવ્યો; ચોથા વર્ષે 'તમને કંઈ જ ખીમારી નથી' એવું ડોક્ટરે ગાંધીજીનીને કહ્યું છતાં યે તે વચ્ચેવચ્ચે ટોનિક લેવા લાગી; અને અત્યારે પણ.....

અતેક વખત વર્ગમાં શિખવતી વખતે તેને વચ્ચેવચ્ચે એવો ભાસ થવા લાગ્યો હતો કે, પોતે કોઈક મંદિરમાં બેઠીબેઠી કોઈ અદસ્ત દેવતાને અભિષેક કરી રહી છે અને જોના અર્ધ પોતાને ન સમજાય એવું સ્તોત્ર ગણ-
 મણી રહી છે; સાંજે શાળા છૂટ્યા પછી તેને કહીકહી મનમાં એમ પણ થતું કે પોતાની અને સામેની મિત્રમાં કામ કરનારી સ્ત્રીઓ વચ્ચે શો ફેર છે ? તેઓ સાતે ફૂટે છે ને પોતે પાંચે, એટલે જ માત્ર ફેરક !

ફરી પાછું આઝમી જૂને શાળામાં પોતાનું છટું વર્ષ શરૂ થવાનું. એવાં કેટલાં વર્ષો પોતે વીતાવશે ? વર્ષો વીતતાં કેદીના છૂટકારાની આશો બળવાન બની જાય છે; પરંતુ સમાજના નિરપરાધ કેદીનો દરો આવી જીલટી જ હોય છે.

દેવેંદર પાસે જઈ તે આગલી તસરીએ ઉચલાવવા લાગી. ચોવીસ એપ્રિલ, પચ્ચીસ એપ્રિલ.....સાત મે, આઠ મે, નવ મે..... પાંચ જૂન, છ જૂન, સાત જૂન ! અરે બાપ રે ! ચિરતાળીસ દિવસ ! અને એ દિવસો યે ફરીના થોડા જ છે ? બર જિનાજાના ! મળ-
 રકાના સાડા પાંચથીજ પ્રભાતનાં પગલાં મંડાય; અને સંધ્યાસમયે સૌ સાડા સાત સુધી સંધ્યાના રંગકુવારાઓ જીડતા રહે. પ્રિયતમ ચુંબન લઈ વિદાય થઈ ગયા છતાં યે જમ પ્રિયતમાનાં મનમાં તેના મધુર તરંગો.....

સુધા દેવેંદર પાસેથી ચમકીને દૂર હકી મઢ. પોતાના મનમાં ઉપરિચિત થયેલી આ

ઉપમાથી તેને આશ્ચર્ય થયું. તેનું મન કહેતું હતું: 'એમાં એવું તે શું છે? આવી ઉપમા ઉદ્ભવે એવું જ તાનું' વચ છે. તું શિક્ષિકા છે એ ખરું, પરંતુ શિક્ષિકા એટલે કંઈ ચોગિની નહિ.'

અને તેના પૂર્ણ સમાધાનાર્થે તેનું આજ્ઞા મન બોલ્યું: 'હમણાંની તું બહુ વાતો નવલ-કથાઓ વાંચ્યા હાગી છે ને! તેમાંની જ ડાહ્યક ઉપમા દશે આ! પરમ દિવસે જ તે પેલી 'સ્નેહચત્ર' ફરી નહોતી વાંચી? તેમાં...'

તેણે બારી બહાર નજર માંખી. ટપાલી સામેની ચાલમાં પ્રવેશી રહી હતો. તેને ભેટા જ બીજે માળે, જિભેલી એક યુવતી ઝડપથી દાદર ઉતરતી નીચે આવવા નીકળી. સુધાને તરત જ યાદ આવ્યું કે ગયા માધ માસમાં જ તેનું લગ્ન થયું હતું. ત્રણચાર દિવસ સુધી લાગ-લાગત પોતે સામે રરતા પર ઊભા કૂરેલા લગ્નમંડપમાંથી જતા આવતાં પસાર થઈ હતી! અને લગ્નનું સુદૃઢ વહેલી સવારનું હોવા છતાં ચાળાનાં કંઈ કામનું બહાનું કાઢી પોતે ત્યાં જવાનું ટાળ્યું હતું!

જાણે ટપાલીના હાથમાંથી પત્ર જુટવી લેતી હોય તેમ સુધાએ તેને પત્ર લેતી જોઈ. તે જ ક્ષણે તેના ગાલ પર ચુલાબ ખીલી જિજ્ઞાસા હતાં. તેના પતિને જ તે પત્ર દોરેા જોઈએ!

વિષયજ્ઞ અને તે ટપાલ પાસે આવી બેઠી. તે પોતાને જ કહી રહી હતી 'મહિનાના મહિના વીતી જાય તો ચે ટપાલીને પોતાને બારણે કહી થોભવું પડતું નથી. અને પોતાને પત્ર લખે એવું ચે ડાહ્ય છે? મા બિચારી ગામડામાં રહી. તેને કંઈ લખતાં આવડતું નથી. દર મહિને દસ રૂપિયાના મનીઓર્ડની ગોળંગ બદલ મળતો માના અંગૂઠાની છાપવાળો કાગળનો ટુકડો એ જ સાત પેલાનો પત્ર-વ્યવહાર! શરૂ થઈમાં તો કોલેજમાંની કેટલીક સખાઓના પત્રો મળતા હતા; પરંતુ જેમનાં લગ્ન મઠ ચૂસ્યાં હતાં, તેઓ પોતાના સુખમાં

સંતાઈ ગઈ હતી અને જેમનાં નહોતાં થયા તેમનામાં નીરક્ષતા વ્યાપી ગઈ હતી. મેળવી મેળવીને ચે શું મેળવ્યું?' તેણે એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો.

તેને કોલેજના દિવસોનું સ્મરણ થયું. જે વખતે તેને ત્રણ ચાર છોકરાઓના પ્રેમપત્રો મળ્યા હતા. તેમના તે તોફાનના ઉત્તરરૂપે તેણે તે પત્રોના ટુકડા કરી સાબાર તેમને પાછા સોંપ્યા હતા. આજે ડાહ્ય એવા પત્રો પોતાને લખે તો? તો શું તે પોતે કાઢી નાંખશે!

એક્સસાઈઝ બૂકો તપાસવી એ જીવન નથી. અગિયારથી પાંચ નાનીનાની છોકરીઓ સમક્ષ 'પોપટખંડી' કરતાં બેસવું એ પણ કંઈ જીવન નથી. કોલેજમાંના પેલા સુરેન્દ્રની માગ-લૂની તે વખતે સ્વીકાર કયો હોત તો!

તો દર વર્ષે જૂનથી એપ્રિલ એક્સસાઈઝ બૂકો તપાસતાં પોતાના હાથ કાઢના ધોતિયાની નાજુક કલ્સી કરી ચૂકવામાં અથવા તો કાંઈ સુંવાળા રૂપાળા બાળકના કપાળે કુમકુમનું ટપકું કરવામાં રોકાઈ મથા હોત.

તેણે અસ્વસ્થતાથી પાછળ જોયું. કોલેજ-માંની તેવીસ એપ્રિલ પુનઃ નજરે ચડી. તેને આઠમી જૂન યાદ આવી. પિસ્તાળીસ દિવસ! પ્રત્યેક દિવસના ચોવીસ કલાક...પ્રત્યેક કલાકની સાઠ મિનીટા...અને પ્રત્યેક મિનીટની સાઠ સેકન્ડો...થી રીતે આ સમય વીતાવશે?

તે ઘડિયાળ પ્રત્યે જોવા લાગી. ટક... ટક...ટક...ટક...ટક અવાજ તેના કાનમાં ધૂમવા લાગ્યો. તેને તે ઘણુંના ધા સમ લાગ્યો.

તેણે ટપાલ તરફ જોયું. બરાબર અઘ્યામાં જ તેના ફોટો હતો. તે શિક્ષિકા યંત્ર તે વખતે તેણે તે જાણી જોઈને જ પડાવેલો. જમણા હાથમાંની જળવાળા ચેલોમાંથી બહાર ડોહતાં તે પુસ્તકો, ડાબા હાથ પરની કોંઠાઘડિયાળમાં 'ટાઇમ' જોતી તે એટલાર સુખમુદા—

તે ફોટા પર તેને એવો કાળ ચડ્યો કે

તે જ ક્ષણે તેણે તે પોતા તરફ જોઈ લીધો અને તેજસ્વિનું ખાતું જોઈ તેને અંદરના ભાગમાં ધકેલી દીધો.

ટક...ટક...ટક...ટકનો કટકટીઓ

અવાજ પુનઃ તેના કાનમાં ધ્રુમવા લાગ્યો. તેને થયું, અતિવિચારે તેનું મન નશ્તું પડી ગયું છે. તેને જ કારણે ધડિઆળની કટકટ.....

ફરી દંધક હકક અવાજ થયો ત્યારે જ તેનું ધ્યાન બારણા તરફ જોવાયું. તેણે કાર ઉઘાડતાં જ જોયું કે તેની સમક્ષ ટપાલી કાગળ ધરીને બેસી હતો.

પોતાનો પત્ર !

તેને કપાળે કરચલીઓ પડી. ઘણું કરીને માનો પત્ર હશે. કોઈને હાથેપગે પડી તેણે પત્રમાં લખાવ્યું હશે: “આ સ્થળમાં તો મોક્ષસ દેર આવળે. દિવાળીમાં નહોતી આવી તેથી મને ખૂબ ખોટું લાગ્યું છે.”

પોતાની પુત્રીને જોવાની અને પાસે રાખવાની માને કિલ્કા થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ ગામડા-ગામમાં પુત્રીના વખત શી રીતે પીતે ? ‘પુસ્તકો’ સિવાય બીજા વતમાનપત્રનાં દર્શન થયું કુલંબ. મોંઝે લગાડવાનો પાકર પૂરો થતાં તોટ લગાડ્યા સિવાય ગતિ નહિ. ને માની તબિયત બગડતાં પોતે ચૂકો કુંકા સિવાય બે કોળિયાયે પેટમાં ન પડે.

મનમાં ફરતા આ વિચારચક્રની સાથેસાથે સુધાનો આંખો પત્રની લીટીલીટીએ ટોડતી હતી. નજર નીચે પડેલિતાં જ તેણે વાંચ્યું: ‘તારી કુંદન.’

તેને વિલક્ષણ સંતોષ થયો. ઉતાવળા ઉતાવળા ઓરડીમાં આવી, તેનીસખી એપ્રિલની તારીખને પત્ર બતાવતાં તે બોલી: “હવે દોઢ મહિનો અહીં તારું જ રાખ્યું ! હું તો આવીશ હવે આહમી જૂનનો સવારે !”

*

કુંદનને ત્યાં આવી ત્યારથી સુધાને કેવું

મોક્ષ મોક્ષ લાગતું હતું ? જાણે પાંજરામાંથી મુક્ત થયેલ કોઈ પંખી ઝાડની એક ડાળેથી બીજી ડાળે અને બીજીથી ત્રીજીએ અમરથું ચાંચ મારતું બેઠી ન રહ્યું હોય !

કુંદનને તેની જીવનનું બહેનપણી હતી. છેલ્લા પાંચ વર્ષમાં બન્નેને મળવાની એક પણ તક સાંપડી નહોતી એ પણ આ આનંદનું એક સુખ્ય કારણ હતું. પરંતુ તેથીયે મોટું એવું એક કારણ એ હતું કે સુધા એક સુખી સંસાર જોઈ રહી હતી.

કુંદનની ઓરડી તેની ઓરડી જેવી જ હતી. પરંતુ આ ઓરડીમાંના ટેબલ પર કુંદન અને બારકરનો એક મુદ્દર ફોટો, કાગળના પુષ્પશુભાવાળા એક ફૂલદાની, કાવ્યનવલક્યાના પુસ્તકો અને કુંદનની ફેશનુવાની વસ્તુઓ સિવાયની બીજી વસ્તુઓનું સ્થાન નહોતું. એક્સસોઈઝિ બુકો, નોટ્સનાં પુસ્તકો, ચપ્પુ, સ્પર્શ, લાલસુરી ગેન્સિસો અને સુરી ને લાલ શાફીના ખડિયાઓ જેવી વસ્તુઓ ત્યાં વેરણુ-છેરણુ પડી નહોતી ! ટેબલ જોઈ સુધાને કોઈ વેરાન વનવનડામાંથી બગીચામાં આવ્યાં જેવું થયું. તે મનમાં બોલી: “ખરેખર, કુંદન મહાભાગ્યલાળી છે.”

અને સવારથી સાંજ સુધી કુંદન અને બારકરના સદ્વાસમાં તેણે ઓઝામાં ઓછું દસ વાર બેપહું વાંચ્યું મનમાં ન ઉઘાડ્યું હોય એવો એક પણ દિવસ તે પછીનાં સવા મહિનામાં પસાર થવા પામ્યો નહોતો.

એક દિવસ કુંદનને કીક નહોતું એટલે સુધા સવારે એકલી જ ફરવા ગઇ. ચઢા કરવાની દોવાથી તે વહેલી જ પાછી ફરી. બારકરને વહેલા ઉઠવાની ટેવ નથી એ વાત તેના ધ્યાન બહાર નહોતી. પણ ઘેર આવતીને જુએ છે તો બારકર કુંદનની પથારી પાસે બેસી તેને ચઢા લેવાની આમ્રહ કરી રહ્યો હતો. કુંદન બેઠવા માટે આનાકાની કરી રહી હતી.

અંતે તેણે કહ્યું: “નાનાં છોકરાંને ખોળામાં લઈ દૂધ પાવામાં આવે છે એમ જ મારે તને ચઢા પાવી પડશે, સમજી !”

સુધાએ આ જ ક્ષણે ખોરડીમાં પ્રવેશ કર્યોથી ભારકર- બીડી ગયો; નહિતર તેણે તે નવો પ્રણયપ્રયોગ અજમાવી ચે જોયો હોત. ભારકર હસતો હસતો બહાર જતો રહ્યો. કુંદન બીડી ખરી, પણ તે રોતલ મુખમુદ્રાએ જ. સુધાને વિચાર આવ્યો, કુંદન બારે નાટકી છે ! અત્યારના આ રસિક બનાવ બદલ પોતે મશ્કરી ન આરંભે એ ખાતર તે માથું કુંખવાયી એકદમ ત્રાસી ગયાનો આગ્રાહ ડાળ કરી રહી છે !

તેમની સાથે સિનેમામાં જતાં ચે સુધાને આવેા અતુલ્ય થતો. તેથી પડદા પરનું ચિત્ર જોવા કરતાં આ ચિત્ર જ જોવામાં તેને અધિક આનંદ આવતો. આ ચિત્ર મૂક હતું એ ખરું, પણ નાનીનાની અને નાનુક મગાઓને લીધે તેની મીઠાસ ઓર વધી જતી. એક વખત કુંદનને યિએટરમાં ઉધરસ આવી. તરત જ ભારકરે પોતાના ગળવામાંથી એક લવંગ કાઢી આપતાં કહ્યું: “જે, આ મારી પાસે એક જ લવંગ છે હં ! અને મને ય ઉધરસ આવવાનો સંભવ છે ! હાંતેથી તોડીને અધું તું લે, ને અધું મને આપ !”

કુંદનને હમણાંની આધુનિક પદ્ધતિએ સાડી પહેરતાં જોઈ તુધાને આશ્ચર્ય થયું. કોઈક વાર તે હંમેશાં કહેતી કે, “હું તો મારે સનાતની છું. મને આવાં જાતજાતનાં નખરાં નથી ગમતાં !” તેના તે વાક્યનું રમરણ થતાં સુધાએ ન્યારે તેને આ બાજતમ! પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે તેણે હસીને ઉત્તર આપ્યો: “મને તો હજી ચે આ નવી પદ્ધતિ પસંદ નથી !”

“તો પછી—”

“તદન ખરું કહું છું.”

“તું બારે તોડાની છે, હં સુધા !”

“ને તું ?” તું બારે હુચ્ચી થઈ ગઈ છે.

તને એ રીતે પહેરવું મમ્મલા લાગ્યું છે એવ સાદી સીધી વાત, પણ કણ્ઠ કરવા તું તૈયાં નથી !”

“ખરે જ મને આ જરા ચે ગમતું નથી. પણ—” કુંદન શરમાઈ ને બોલતાં બોલતાં અટકી. એક જ ક્ષણમાં તેના ગાલ પર જે એક મુઝાખી છટા ચમકી ગઈ તે જોતાં સુધાને થયું—સંસાર પ્રાતઃકાળ સમેા પ્રસન્ન બાસે છે અને પત્નીના મુખકમળ પર રક્તવર્ણ પ્રખાત પ્રમંદેહું રહે છે તેનું કારણ પતિના પ્રેમમાં જ હોતું જોઈએ.

કુંદન આખળ કર્યું જ બોલી નહિ; પરંતુ ભારકરના શોખને સંતોષવા ખાતર જ તેણે સાડી પહેરવાની આધુનિક પદ્ધતિ અખત્યાર કરી હોવી જોઈએ એ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતું હતું.

એક દિવસ સુધાને કુંદનના ટેબલ ઉપર મૂકેલી પોતાની કાંસકી જડી નહિ. ઉતાવળમાં જુલથી કુંદને તે લીધી હશે એમ ધારી તેણે ટેબલનું એક ખાનું ઉઘાડ્યું. કાંસકી તો તેમાં નહોતી પણ બીજી કેટલીક પરચુરણ વસ્તુઓ તેમાં હતી. સાથે એક પત્ર પણ હતો. સુધાની જીજ્ઞાસા જાગત થઈ. તેણે પત્ર નીચેની સાડી વાંચી જોઈ—‘તારો જ ભારકર.’ તે પત્ર વાંચવાની ઇચ્છા રોકવાનું તેને માટે અશક્ય બન્યું.

પત્ર વાંચી રહેતાં તેણે આસપાસ નજર નાંખી જોઈ. બહેનપણી પર આવેશો પ્રેમપત્ર સંવેષો એ-એક પ્રકારનો હુંતો તો હતો જ પણ—

સુધા મનને મનાવતી હતી: ‘કુંદનને એકાદ નાનું આળક હોત તે શું પોતે તેને ચૂંચા વગર રહી હોત ખરી ? આ પત્ર પણ તેવો જ છે ને ! તેના પર કુંદનનો હક્ક, હશે એ ખરું; પણ એનો અર્થ એવો નથી થતો કે તે પોતે તે ન વાંચી શકે !’

આંત્રીના સમુદ્રમાં તરંગની પેઠે તરી રહ્યાં જુવું જ કંઈ તેને પત્ર વાંચીને થયું. તેમાંનાં એ ત્રણ વાક્યો તો રહીરહીને તેનાં રમરણપટ

પર રમવા લાગ્યાં. ત્રણેક માસ પૂર્વે કુંદન પિયર ગઈ હતી ત્યારે ભારકરે તે પત્ર તેને લખ્યો હતો. પત્રમાં તેણે એક રસિક અંકડો ક્યો હતો. તેણે લખ્યું હતું: “કુંદન, એક ને એક બે એવું તો નાનપણમાં માતરે મને શિખવ્યું હતું; પણ તે તદ્દન ખોટું છે. મારો અભિપ્રાય એવો છે કે એક ને એક મળતાં આપું જગત ચાલે છે; અને તેમાંના એકની જીજીવે જીવન એકની કિંમત યથા બની જાય છે!”

ભારકર કોઈ બેકમાં નોકરી કરતો હતો તેથી તેણે તેનો પ્રેમ પણ સરવાળા બાદમાંથી રૂપે જ વ્યક્ત કર્યો હતો. સુધા મનમાં બોલી: “પ્રેમનું આ ગણિત કેટલું મધુર છે! અને હું જો ગણિત વર્ગમાં શિખવાડું છું તેના ઉદાહરણો!—“અ” અને “બ” બેમાં મળી એક કામની શરૂઆત કરે છે. થોડા દિવસ બાદ “બ” તે કરવું બંધ કરે છે! છી! છી! છી! કુંદન ખરે જો ભાગ્યશાળી છે. તેના ભાગ્યજીને જ તેને આજો પ્રેમાળ પતિ પ્રાપ્ત થયો છે!”

એક મહિના સુધી તે કુંદન અને કુંદનના ભાગ્ય પર અર્થસાનાં પુષ્પો પાછરી રહી. અંતે તેને એમ લાગવા માંડ્યું કે પોતાના મનની આ અર્થસાને કુંદન સમક્ષ શબ્દમાં વ્યક્ત કર્યો સિવાય તેને એન પડશે નહિ. એક દિવસ વાતચીતના વહેતા પ્રવાહમાં તેણે કહી નાખ્યું: “કુંદન, હું અહાભાગ્યશાળી છું!” પોતાના આ શબ્દો સાંભળી કુંદન હસશે એવી તેની કલ્પના હતી. પણ કુંદને તો તેના તરફ વિચિત્ર નજરે જ બેઠું. તે ઉત્તરરૂપે કંઈક બોલવા જતી હતી ત્યાં તો ભારકરે હાથમાં એક પત્ર સાથે પ્રવેશ કર્યો. તે પત્ર કુંદનની મહત્ત્વની છોકરીનો હતો. મંજુએ કુંદનને લખ્યું હતું: “કાલે ને કાલે જ તારે મારી પાસે આવવું પડશે. એક ધણું મદરૂતનું કામ છે. ભારકરના પાસે ખાસી ખંદર દિવસની રજા લઈને આવજો. રજા સિવાય ન હોવાનું કહે તો કાંઈ કંઈકરનું

સર્ટિફિકેટ તેમની પાસે રજા કરજો. સર્ટિફિકેટના પૈસા હું આપીશ, પણ ગમે તેમ કરી તારે આવવું તો પડશે જ. મારા ગળાના સોગંદ છે તને!”

કુંદન જવાની તૈયારી કરવા લાગી. તે સુધાને સાથે આવવા કહી રહી હતી; પણ મંજુને સુધા ઓળખતી ન હોતી એટલે પારકાને થેર જવું તેને કીક ન લાગ્યું. તેણે કુંદનને કહ્યું: “નહિ તો મેં હું પાંચ છ દિવસ પછી તો જવાની જ હતી. હવે આર દિવસ વહેલી જઈશ!”

કુંદનની રજા લેતાં સુધાએ તેને કહ્યું: “કેટલા આનંદમાં આવી” મારો વખત વીત્યો! તેની માલગીરી તરીકે—” જરા અટકી તેણે કુંદનને પૂછ્યું: “તારા રેખલ પર તમારા બનનેના ફોટો છે ને, તેની એકાદ વધારાની પ્રત છે?”

કુંદને નકારમાં માથું હલાવ્યું. સુધા વિચારમાં પડી. તે જોતાં કુંદને કહ્યું: “થું તારે તે ફોટો જોઈએ છે? ખુશીથી લઈ જા ને! હું તો તે દેકમાં જ મૂકી દેવાની હતી!”

*

થેર આખ્યા પછી થે સુધાએ કંઈકર પરતી તેનીસ એપ્રિલની તારીખ બદલી નહિ. તે મનમાં બોલી—“સાતમી જૂન સુધી શલે રહી એની એ જ તારીખ—કંઈ બદલવી નથી!”

પુનઃ તેનું એકાદી જીવન ચરુ થયું. કુંદનના ધરના નવા અનુભવે તેને તે અધિક જ કંટાળા-ભર્યું લાગ્યું. સવારે ઉઠવાનું, એક જ કપ ચણા કરી એકલા જ પીવાની, ઓજીનશુદ્ધમાંથી બાથું આવતાં એકલા જ જમવાનું, એકલા કરવા જવાનું.... આ એકલતાની આગ તેને અસહ્ય થઈ પડી. તેણે નવાનવાં પુસ્તકો પાંચવા માટે લાવી બેઠાં; પરંતુ કોઈપણ પુસ્તકનાં પાંચદસ પાનાં પાંચતાં જ તેને કંટાળો ઉપજતો, એટલે પુસ્તક તેમને તેમ જ બંધ કરી તે રેખલ પરના કુંદન અને ભારકરના ફોટા અંતે જોઈ રહેતી. જોતાં જોતાં તેને કુંદનને

રથાને પોતાની આકૃતિ દેખાવા લાગતી. પરંતુ ભાસ્કરને રથાને કેટકેટલો પ્રયત્ન કર્યા છતાં યે કંઈ જ દેખાતું નહિ !

પાંચમી જૂને તેને કુંદનનો પત્ર મળ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું : “મારી માગીની છોકરી મંજુ તેના સસરાપક્ષના એક સગાના લગ્નમાં તારા તરફ આવનાર છે. તેને મેં તારું સરનામું આપ્યું છે. સ્વભાવે તે બહુ જ બોલકણી અને ચતુરાક છે. તારી સાથે જોળખાણ કરવાની તેને તીવ્ર ઇચ્છા છે. પાંચ મિનીટમાં તો તે તારી પાંચ વર્ષની જૂની બહેનગણી બની જશે. તને ‘હું-તું’ થી સંબોધવાનો તેણે અત્યારથી જ નિશ્ચય કર્યો છે. તારે ત્યાં એક દિવસ રહેવાનું મેં તેને ખાસ કહ્યું છે. તે તારે ત્યાં સાતમી જૂને આવશે. હું ને તે કંઈ જુદાં નથી એ તને.....

‘હું ને તે કંઈ જુદાં નથી એમ મેં લખ્યું તો ખરું, પણ મંજુ જેટલી હું કર્યા બાગ્યસાળી છું ? સુધા, તેનાં બે બાળકો જોઈને હું ભાન-જૂલી થઈ જાઉં છું. મારા પછી માત્ર બે જ મહિને તેનાં લગ્ન થયાં હતાં; પણ તેને ત્યાં આજે ત્રણ બાળકો રમે છે; ત્યારે હું માત્ર—

“બાળકો મને સોંપીને જ તે જવાની છે. સૌથી નાની બેબીને સુધા ! એવી તો લુચ્છી છોકરી છે ! જાણે હું જ તેની મા હોઉં તેવું કરે છે. પાસે લેતાં જ ધાવવા માટે લૂગડાનો છેડો ખેંચવા લાગે છે. એવે વખતે મારા મનમાં થતી હથેલીપાયલનો ખ્યાલ ખીજને સી રીતે આવે ?

“મારા પર ભાસ્કરનો અત્યંત પ્રેમ છે. પણ સુધા, ખરું કહું તને ! પતિના પ્રેમથી જ માત્ર પત્નીના મનનું આધારન થતું નથી. એકાદ વેલીને ખૂબખૂબ સુંદર પાંદડાં હોવા છતાં યે જેના પર એક પછી ફક્ત ન ખીલતું હોય એવું મારું જીવન થઈ ગયું છે. એક દિવસ તેં કહ્યું હતું : ‘કુંદન તું મહાભાગ્યસાળી છે !’ પણ મને, તે મંજુ ખરી ભાગ્યસાળી

લાગે છે. ઈશ્વરે તેને માટે કંઈ પણ બિચુપ રાખી નથી ! સાતમી જૂને, તે તારે ત્યાં ફરી હસતી હસતી આવે છે તે તો જોજે !”

કુંદનનું લખ્યું અક્ષરશઃ ખરું હતું એની સાતમી જૂનની સાંજે માત્ર પાંચ જ મિનીટમાં સુધાને ખાતરી થઈ ગઈ. ‘તમરને સુધાબહેન !’ કહી મંજુએ તેની ઝોરડીમાં જે પત્ર મૂક્યો તે કર્યાંયે સ્થિર થયો નહિ. તે ફરી ફરીને બધી જગા જોઈ વળી, સુધાની પુરસ્કી પર ખેસી એક કાગળ પર પોતાની ચારપાંચ સહીઓ ચિતરી કાઢી, ટેબલ પરનાં તમામ પુસ્તકો ઉઘલાવી જોયાં, ખાટલે ખેસી તે ડોળા જેવા ન થઈ ગયા બદલ આનંદ વ્યક્ત કર્યો અને છેવટે તે કંઈકેકર પાસે આવી બેઠી રહી. તે પરતી તેવીસ એપ્રિલની તારીખ જોતાં તે બોલી બીઠી : ‘અરે ! તારા જેવી વિદ્યુષીએ તો જગતની આગળ જવું જોઈએ ! આમ પાછળ રહે ન પાડવે !’ તેણે ચરચર વચલી તારીખોનાં પાનાં ફાડી નાંખ્યાં. અંતે સાતમી જૂનની તારીખ શરૂતાં તેણે કહ્યું : “કહે છે ને કે આવતી કાલનું કામ આજે કરવું ! લે, જો—”

સુધા કૉલેજર પ્રાંચે જોઈ જ રહી. આઠમી જૂન ! કાલે સાળા શરૂ થવાની ! પુનઃ તેને તે જ પાંજરામાં જઈ પૂરાવાનું, તે જ દાળ અને ચેવડા ફાકવાનાં અને તેની તે જ પુરાણી ‘પોપટપંચી’ કરવાની ! તેને આઠમી તારીખ પર એવો તો રોષ ચડ્યો ! કૉલેજરની તારીખો, તારીખો ન હોતાં, વર્ષો હોત તો, તેને તરત જ ફાડી પોતે ૨૦૪૭ ની સાલ સુધી પહોંચી ગઈ હોત !—તે મનમાં બબડી રહી. અને હા, ૨૦૪૭ ની સાલમાં, સુધા નામની કોઈ શિક્ષિકા હતી એવું જગતને યાદ પણ નહિ રહે !

સુધા કૉલેજર પ્રાંચે ટીપ્પણીઓને જોઈ રહી છે એ મંજુના ખ્યાનમાં આગ્યા સિવાય રહ્યું નહિ. તે પાસે આવી તેના ખભે હાથ મૂકતાં

બોલી: 'સુધા, હું ખરી ભાગ્યશાળી છે!! મંજુ પોતાની મરકરી તો નથી કરી રહીને એવો સુધાને ભાસ થયો. ઠી! તેની આંખો કેવી ભાવપૂર્ણ દેખાતી હતી?

દક્ષુભર અટકી મંજુ બોલી: "કોલેજમાં હતી ત્યારે હું હમેશાં એક મનોરાજ્ય રચતી હતી કે પદવી પ્રાપ્ત કરી શિક્ષિકા થવું, પુસ્તકની પેઠે સ્વતંત્ર જીવન જીવવું અને વિદ્યાનું દાન દેવાનું પવિત્ર કાર્ય કરવું! પણ—"

મંજુ વચ્ચે જ અટકી. તેની વિચાળ આંખોમાં જવાબેલી હિદાતીનતાને સુધા સ્પષ્ટ રીતે જોઈ થઈ. તેના સમાધાનાયે કહ્યું: "આળાસ છોડકરીની શિક્ષિકા થવા કરતાં ચાર છોકરાંની મા થવામાં અધિક સુખ છે, મંજુ!"

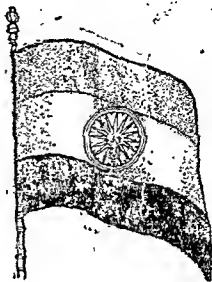
મંજુ બોલી: "સુખ? સંસાર અને ડુંગર દરમિયાન રળિયાંમણાં દેખાયા છે. સુધા, જગતની દૃષ્ટિએ હું ધણી જ સુખી છું. પણ સાચું કહું, અંદર ને અંદર સજગતા ત્યાગામુખી જેવી મારી દશા થઈ છે! પતિનો પ્રેમ છે, પૈસા છે, તથા બાળકો છે, પણ..."

સુધા વચ્ચે જ કંઈ બોલવા જતી હતી; પરંતુ પ્રવાહમાં પૂર આવતાં મનુષ્યનો પગ ફરતો નથી. તેના શબ્દોની પણ એ જ મત થઈ. મંજુના શબ્દપ્રવાહમાં તે કાણ જાણે કર્યાં પધસપ્રાપ્ત ગયા.

સુધાનો હાથ હાથમાં લઈ મંજુ બોલવા લાગી. તેના શબ્દો કરતાંયે તેના સ્વરમાંથી તેની મનોદશા સુધાને સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવી. તે ભાવનાવસ થઈ બોલી રહી હતી:

"સુધા, કોલેજમાં જે મારા વકતવ્ય માટે હતાં મેજબૂં હતું; પરંતુ આને એ જ વકતવ્યનો ઉપયોગ પતિને 'ચંદા પીણા ને?' પ્રતિ પૂછવામાં આવ્યો છે. પાંચ વર્ષમાં મને ત્રણ સુવાવડો થઈ. ફરવા જવાનું, સભામાં જવાનું કે બીજું ત્રીજું કંઈ પણ કરવાનું મારાથી જનનું નથી. નાનાં છોકરાંને લઈ

રાષ્ટ્રપત્ર

રાષ્ટ્રનું અપૂર્વ પર્વ આને,
હો ધન્ય ધન્ય,

રાષ્ટ્રનું અપૂર્વ પર્વ આને.

ગગને જનનાદ લબ્ય ગાને,
હો ધન્ય ધન્ય,

રાષ્ટ્રનું અપૂર્વ પર્વ આને.

ખુલ્લી અમ લોમ, હવે ખુલ્લું આકાશ આ
પીંજર ને આંખળા ન આને;

કિરણો પ્રગટે નવીન આશા-ઉલ્લાસનો,
રંકો ને રાય સર્વ કાળે: હો ધન્ય ધન્ય.

કેસરના પુંજ ભલે ખૂટ્યા ને
ફૂલનાં તોરણિયાં હો ન ભલે સાળે;

જનનીને કાજ રક્ત રેલાવ્યાં,
એહનાં સ્મરણોનો મુદ્દય પૂર્ણ આને:

હો ધન્ય ધન્ય,

ગગને જનનાદ લબ્ય ગાને,

હો ધન્ય ધન્ય,

રાષ્ટ્રનું અપૂર્વ પર્વ આને.

હસિત ધ્રુવ .

દર્શન

ચિન્તા નથી, ચિન્તા નથી, ચિન્તા નથી,
માતા તણા ખોળે હવે ચિન્તા નથી;
છે હાથ માથે માતનો, ચિન્તા નથી,
માથું મળે, ધાતું ફળે, ચિન્તા નથી.
ગાંડા ગઢોડું ત્હોય ગોઢે એ ધરે,
પંખાળતી એ પ્રેમથી મીઠા કરે,
જાનળ મારી એ જગજગનની કરે,
છોડ કછોડ ચાથ, માતા ના કરે.
એ હોમ આહુતિ વૃથા શું આદરે!
છે યજ્ઞ સાચો ચિત્ત શુદ્ધિ તે કરે;
વસ્તુ વિસાચે છાંયડાથી શું વળે!
મોટા બધા મોટા પ્રયાસોથી ફળે.
કઠિ રમે છે બાળકો એ છીપથી
મોતી અમૂલ્ય હાથ લાગે નીરથી;
તાઠાત્મ્ય લાવે તાનમાં તલ્લીન છું
જિંઠાણમાં ફળી હવે અદૃશ્ય છું.
માળા કરે ધારી જપો છલે કર્યા,
વ્યાપાર ત્હોયે વિત્તનાં ચિત્તે બધાં,
શખ્તો તણા ઉચ્ચાર કુખમાં ના ફળ્યા
રણકાર શેમેશમ થાતાં 'મા' મળ્યાં.
જ્યાં જ્યાં નિહાળું ત્યાં ગળે, હા માત છે;
સન્નારીઓનાં રૂપમાં સાક્ષાત્ છે;
આકર્ષણો આંખે અમી જ્યાં જ્યાં વસે,
ત્યાં ત્યાં મધુરી માતની મૂર્તિ હસે.
પ્રાણશંકર. જ. બધેકા.

સખામાં જઈએ તે તે ત્યાં ભેંકડો તાણે.
આખી સખાના રસમાં ભંગ પડે. અને તણ-
માંથી ઘેલ એક ને એક, કંઈ ને કંઈ કારણે,
ગાંડું હોય જ છે. ગમે તેમ તેણે જાણ્યો માનો
જીવ ને! ખેસી થોડું જ રહેવાય છે? ચાકરી,

હિજમરા એક નહિ ને ખીલું! આ હાથ-
પૂરાણમાં જીવ એવો તો અકળાઈ જાય છે!
કવિઓ આજીવને કૃષી સાથે સરખાવે છે, એ
મુખ્યા કવિઓને તો ગાંડાની ઇસ્પતાલમાં જ
ધકકેલી દેવા ભેંકએ. હું તો કહું છું કે એક
એક છેલ્લું એટલે એક એક નાળાચેરીનું
ગાંડું! દસ વર્ષની મહેનતે કંઈ મોડું થાય
અને આપણે ધમ....."

મંજુ વચ્ચે જરા અટકી અને સુધાના
ખાટલા પર ખેસતાં ખેલી: "કેદમાંથી મુક્ત
થયેલા કેદીને કેટલો આનંદ થતો હશે! આને
મને સુખે સુવા મળશે. બેખીની રડારાજ નહિ
અને બાખાના કંખતા દાંત પણ નહિ. કેદન
જામતી બેસીને ત્યાં પોતાની ઊંઘ પૂરી કરતી!
ત્રણે છોકરાંના ફોટા માગી લીધા છે તેણે
મારી પાસે! પણ એને કહેવું પડશે કે ફોટા
ફસાવનારા હોય છે. બાળકો તો ફોટામાં
જ સારા."

રાતના સુતી વખત સુધી મંજુનો આ
ખમખમટ ચાલુ રહ્યો હતો અને સુધા થે ફરી-
ફરીને મનમાં એક જ વાત વિચારી રહી હતી
કે: 'આને વક્તૃત્વમાં છનામ મળ્યું હોયું ભેંકએ
એ દેખાઈ જ આવે છે.'

રાત્રે મંજુને શાંતિથી સુતેલી ભેંક સુધાને
બારે આશ્ચર્ય થયું! તેની એવી કલ્પના હતી
કે રાત્રે તેને પોતાનાં બાળકો સાંભરશે અને
રાતભર તે આમથી તેમ પાસા ખાલતી તર-
ફડવા કરશે. કદાચ પોતાને જાગતી ભેંક
બાળકોની રમતગમત વિષે ખોલવાની શરૂઆત
પણ કરશે—

પણ કેટલીક વાર કલ્પના અને સત્ય વચ્ચે
ઉત્તર દક્ષિણ મુવનું અંતર હોય છે એની
સુધાને ખાતર થઈ.

બીજે દિવસે સવારે સાડા દશ વાગે સુધા
અને મંજુ સાથે જમ્યાં. સુધા પુસ્તકોની થેસી
હાથમાં લઈ શાળામાં જવા તૈયાર થઈ. મંજુએ
તેની પાસે જઈ કહ્યું: 'એક ગમત કરું કે?'

“શી ?”

“થોડો વખત હું શિક્ષિકા થઈ ગઈ ! તારી શાળા સુધી—” અને તરત જ તેણે સુધાના હાથમાંની થેલી ખેંચી લીધી.

— કોઈ નાની છોકરી નહું કૌંક પહેરીને રૂઆબથી નથી વાસતી ! બરાબર તેવુંજ મંજુ પણ કરી રહી હતી. રસ્તામાં જ કોઈએ મંજુ પ્રત્યે જોષ સુધાને પૂછ્યું : ‘પણ ખરું : ‘નવાં મહેતીજી લાગે છે !’ સુધા ઉત્તર આપે તે પહેલાં જ મંજુએ કહી દીધું : ‘હા !’

શાળાના મકાનની સામે સુધાની રમ લેનાં મંજુ બોલી : ‘અરે, એક વાત તો હું બૂલી જ ગઈ !’

“શું ?”

“તારો એક ફોટો જોઈએ છે અને ! પેલા છે ને એક, જેમાં તું પુસ્તકો હાથમાં લઈ શાળામાં જઈ રહી છે !”

રમણી શરૂઆતના દિવસે, ગુસ્સામાં ટેબલના ખાનામાં ધકકેલી દીધેલા પોતાના ફોટાનું સુધાને સ્મરણ થયું. ફોટા ફાલગુનારા હોય છે એમ મંજુને કહેવાનું તેને મન થઈ આવ્યું; પણ—

મંજુએ અધીરાધથી પૂછ્યું : “ મોકલી આપીશને ? ”

સુધાએ માથું ઢલાવી ‘હા’ કહી.

— શાળાનો ઘંટ ખજખજવા લાગ્યો. સુધાને થયું—કેદીએને કેદમાં પાછાં વળવાનો વખત વર્તા આવો જ ઘંટ વગાડવામાં આવતો હશે, નહિ ?

સુધાની રમ લઈ મંજુ પાસે આગળ વધતી મંજુના કાનમાં તે ખજખજાટ એક-સરખો ધુમી રણો હતો. તેના મનમાં વિચાર વહેતા હતા—કેદ છે કે સંસાર એક યજ છે. પૂર્વે યદીમાં મૂક પ્રાણીઓનું બલિદાન દેતી વખતે પ્રુણશીલ ઋષિએ આવો જ ઘંટનાદ કરતા હશે ?

નારીજગતનું ગૌરવ

સ્ત્રી—એલચીઓ

*

હિંદની આઝાદી સાથે હિંદ શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિતને રશિયામાં હિંદના એલચી તરીકે નીમ્યાં એ સ્ત્રીજગતને અને હિંદને ગૌરવ લેવા જેવું છે. જગતમાં આ આઝાદી એ સ્ત્રીઓએ એલચી તરીકે રંધાન મેળવ્યું છે. તેમાં પહેલું નામ શ્રીમતી એલેક્ઝાન્ડ્રા કોલોન્કો અને બીજું નામ ઇસાબેલ રી પેન્સિલીયાનું મુખી સ્થાન.

શ્રીમતી એલેક્ઝાન્ડ્રા કોલોન્કો રશિયા

તરફથી એલચી તરીકે નીમ્યાંએલાં. તેઓ શ્રીમતી ઇસાબેલને છત્રીવામાં મલેલાં અને તેમણે ઇન્ટરનેશનલ કોન્ફરન્સમાં તેમના દેશનું પ્રતિનિધિત્વ રજુ કરેલું. તે પછી એલેક્ઝાન્ડ્રા કોલોન્કો રશિયા તરફથી અને ઇસાબેલ રી પેન્સિલી રૂપે તરફથી એલચીઓ તરીકે સ્વીડનમાં નીમ્યાં ત્યારે રોટ્ટરડામમાં બને સાથે રહેલાં અને તેમણે બન્નેએ સાથે રહી ધણું સારું કામ કરેલું.

શ્રીમતી એલેક્ઝાન્ડ્રા અત્યારે ૭૫ વર્ષનાં છે. તેઓ લેનીન અને સ્ટાલીનના નીકટના

વિરોધી છે, અને હિંદમાં શાંતિને તોડવા માટે કેટલાંય વર્ષોથી કાર્ય કરતી સંસ્થાને આવકારે છે. તેમણે પોતાના ઘરમાં રસોયો પણ હરિજન રાખેલો.

ખીજ અનેકની માફક તેઓ પણ કોઈ પણ પ્રકારના કામગીર પત્ર કે રજીસ્ટર દ્વંતરમાં પોતાની શાંતિ ઉલ્લેખવાની, લખવાની કે દર્શાવવાની સ્પષ્ટ ના પાડે છે. માદામ પંડિત કહે છે: 'ખરી રીતે મારા બાળપણમાં ખરા અસ્પૃશ્યો તો ગોરા ગણાતા. મારા દાદીમા કોઈ પણ ગોરા (યુરોપિયન કે અમેરિકન) સ્ત્રી કે પુરુષ સાથે હસ્તધૂનન કરતાં નહિ. આજ તો એ રિયત તદ્દન બદલાઈ ગઈ છે. તાજેતરમાં જ પછાત વર્ગની બે છોકરીઓ હૈદાબાદ વિદ્યાપીઠની 'ગ્રેજ્યુએટ' થઈ છે. તે બંને ય બાહ્યણને પરણી છે અને હિંદુ તરીકે જ દરેક સ્થળે સમાન આવકાર પામે છે.

એમની સ્વાતંત્ર્યની લડત જીવનપર્યાંતની છે અને વર્ષોના વીતવા સાથે તે પ્રબળતામાં અને નિષ્ઠામાં વધતી જાય છે. તેમને ધણી વખત જોલનિવાસ મળ્યો છે. જીવનમાં સુંદર દિવસો તેમણે જોલમાં વીતાવ્યા છે. એને પરિણામે સંબંધીઓના આશ્રયે પોતાનાં બાળકોને છોડી દેવાં પડ્યાં છે. હિંદમાં એ પ્રથમ જ સ્ત્રી છે કે જે પોતાના વિખ્યાત પ્રાંતની સરકારના એક પ્રધાનપદને શોભાવે છે અને ધણી સારા ખતોથી તેઓ પારસ-ભામાં સુંદાઈ આવેલાં. આજે સંયુક્ત પ્રાંતમાં બહાર સુખાકારી અને સ્વાસ્થ્ય ખાતાના તેઓ પ્રધાન છે.

અમેરિકામાં સફળ વ્યાખ્યાન પ્રવાસ પછી ૧૯૪૫ની વસંતઋતુમાં સાનફ્રાન્સિસ્કોની સંયુક્ત રાષ્ટ્ર પરિષદમાં તેમણે હાજરી આપી ત્યારથી પશ્ચિમના દેશોમાં માદામ પંડિત બારે વિખ્યાત બની ગયાં છે. તેઓ હિંદી સરકારના નહિ, પણ હિંદી પ્રજાના મુક્ત અવાજ

રૂપ હતાં. તે કરતાં ય તે દરેક પ્રજાના સ્વાતંત્ર્ય હક્ક માટેના પ્રતિનિધિ હતાં. પરિષદના જનરલ સેક્રેટરી પરના એક 'મેમોરેન્ડમમાં' તેમણે લખ્યું છે: 'હું અહીં મારા દેશ માટે બોલું છું. કારણ એનો નૈસર્ગિક અવાજ બ્રિટીશરોએ કબજા કરેલા દેશની અવાજોથી કંધાઈ ગયો છે. વળી હું હિંદ જેવા ખીજ દેશો માટે પણ બોલું છું કે જે પરદેશી લોક-રની એડી તરફ કેયરાઈ રહ્યું છે અને જે પોતાના માટે બોલી શકતા નથી. આ પરિષદમાં ૬૦ કરોડ મુલામ એશિયાવાસીઓનો અવાજ બહેરા કાનોએ પહોંચાડવા આવી છું.'

સંયુક્ત રાષ્ટ્રોની જનરલ એસેમ્બલીમાં તેઓ હિંદના પ્રતિનિધિમંડળનાં આગેવાન બની આવેલાં. ત્યાં તેઓ ફરીથી બોલ્યાં, આ વખતે એમનો અવાજ અનધિકૃત ન હતો. છતાં દરેક પરાવર્તીની પ્રજાના સ્વાતંત્ર્યની તેમણે ઘોષણા કરી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા આફ્રિકાના હિંદીઓ પ્રત્યેના બ્રિટીશ વર્તીવના પ્રથમ પર જાન અને છુદ્દિની ચમત્કૃતિ સાથે વાસ્તવપૂર્ણ જનરલ સમટસ સામે તેઓ પડ્યાં. રશિયા અને ફિલિપાઈનનો તેમને સાથ પ્રાપ્ત થયો અને ચીન અને અમેરિકા વિરોધ પક્ષે રહ્યાં એનું એમને ખૂબ દુઃખ થયેલું.

માદામ પંડિત નૂતન હિંદની પ્રતિમા છે. પોરાણિક રીતભાતમાં એનો ઉછેર છે, પશ્ચિમ સંસ્કારનું તેને શિક્ષણ મળ્યું છે. તે દરેક મહાન નૈતિક પ્રથમ પર વગર ચડકારે બોલે છે દરેકને સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર એ એમનો મુખ્ય વિષય છે; એમનું જીવન અત્યારના સમય માટે હજી પણ મહત્વનું નીવડવા સર્ગપું છે.

ગોરોમાં હિંદ તરફથી શ્રી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત સ્ત્રીએલ્પી તરીકે નીમવામાં છે. થોડા વખત, ઉપર તેમણે ખાણના એક મેળાવડામાં શ્રીમતી એલેક્ઝાન્ડ્રા કોલોન્ડીની મુલાકાત લીધી હતી.

હિંદની આઝાદીમાં સ્ત્રીઓનો ફાળો

મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ

૧૮૫૭

કેપ્ટન લક્ષ્મી

૧૯૪૩

શ્રી. વિજયાલક્ષ્મી પંડિત

૧૯૪૭

*

મહાત્મા ગાંધીજીએ સ્ત્રીઓને બળિદાનની મૂર્તિ કહી છે. અને સ્ત્રીઓએ આગસુધી સહન પણ ખૂબ કર્યું છે. સમાજના રૂઢી-બંધનોએ એને ઘરમાં પીસી નાખી છે અને રાજકિય લડતોમાં મોટે ભાગે એને જ સહન કરવું પડ્યું છે. છતાં સ્ત્રીઓએ હિંદના આઝાદી સંગ્રામમાં પોતાનો બન્યો તેટલો ફાળો આપવામાં પાછી પાની કરી નથી.

ઇંગ્લાંડથી અંગ્રેજ વેપારીઓએ હિંદમાં આવી પગલેડો જમાવ્યો અને પોતાની કુટિલ-તાથી હિંદીઓ વચ્ચે ક્રોધ કરાવી, ઝગડા કરાવી, અંદાસ પગાવી, ટંકાણીસાદ ઉભા કરાવી એક કે બીજી રીતે પોતાનું કામ કાઢવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા ને પરિણામે તેમણે પોતાનું શાસન જમાવવા માંડ્યું. છતેલા પ્રદેશોમાં તેમણે સ્ત્રીઓ ઉપર જુલમ ગુજારવામાં બાકી રાખ્યું નથી-મોટે ભાગે પૈસા મટે. એમણે કેટલીયે બેગમોનાં નાણાં લૂંટી લીધાં, રાજ-

રાણીઓના ધનભંડાર કબજે કર્યા ને તેમનાં સારાં વસ્ત્ર-પદાર્થો ઇંગ્લાંડ રવાના કરી અદળક ધન મેળવ્યું.

સીંધમાં સર આર્સ્ટ નેપાયરે કેદી મીર નસીરખાનને માત્ર કિલ્લો જોવા આવું છું કહીને તેના જનાનખાના સુધી પેરાઈ ગયો ને તેની બેગમોને લૂંટી લીધી. જનાનખાનાની સ્ત્રીઓ ઉપર એવો ત્રાસ વર્તાવ્યો કે બેગમો પહેર્યે કપડે નાસી દૂટી. મીર નુરમહમ્મદ અને મીર નસીરખાંની બેગમોને બે દિવસ સુધી તો પાણી વગર કીલ્લામાં જુપીતરસી પૂરી રાખી, તેમનાં રોગમી વચ્ચે પણ આંચકી લીધાં હતાં.

પંજાબના રાજા ગુલુજીસિંહના વીધવા રાણી અને સગીર મહારાજા દુલીપસિંહના માતા મહારાણી ઝીંદાકુવર સામે રાજદ્રોહનો આરોપ મૂકી તેમને રોખપુરના મહેલમાં કેદ કરી બનારસ મોકલી દીધાં હતાં.

નાગપુરના રાજપિતામહી, બંદાખાઈના

જનાનખાનાને લાંટી લીધું અને ખમતો શોધવા તેના મહેલની પથરની લાદી પણ ઉખાડી નાખી હતી.

આમ સ્ત્રીઓ ઉપર ચતા જૂલમોથી પ્રત્યક્ષ ક્રકળા ઉડી હતી. એવામાં કેટલાક રાજ્યોના વારસદારને નામંજુર કરી રાજ્ય આલસા કરવાની નીતિ તેમણે શરૂ કરી અને અયોધ્યાની બેગમ હઝરતમદાએ પોતાના પુત્ર નવાજ બિરજસકદરને ગાદીએ બેસાડી રાજ્યની લગભગ કબજે લીધી અને અંગ્રેજો સામે યુદ્ધ પોકાર્યું.

આ વખતે હિંદમાં ઠેર ઠેર ખળવેલા કાદી નીકળ્યા. ને લોકો અંગ્રેજ સૈનિકો ઉપર અનુભવી તુડી પડ્યા. તેમાં કેટલેક ઠેકાણે સ્ત્રીઓએ બહાદુરીપૂર્વક બાગ લીધો હતો. કાનપુરમાં સ્ત્રીઓનો મોટો સાથ હતો. તેઓ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ દારૂગોળો પહોંચાડતી ને સૈનિકોને ખોરાક પૂરો પાડતી. તેમાં અજીન્નનું નામ મોખરે છે. તે ઘેરે બેસીને છાવણીઓમાં ધૂમતી, શેરીઓમાં સૈનિકોને ખવડાવતી ને ઉત્સાહ આપતી. પણ બળવાના આગેવાનો વચ્ચે સંપત્તી સંકિળ જળવાઈ નહિ. ને આપણા જ માણસોએ સામા પક્ષને મદદ કરી, આગ્રાદીની પહેલી લડતને ખોખરી કરી નાખી. એ લડતમાં સ્ત્રીઓને ખૂબ જ સહન કરવું પડ્યું. ઇતિહાસકારો લખી મયા છે કે દિલ્હી અંગ્રેજોએ કબજે કર્યું ત્યારે શહેરના કુવાઓ સ્ત્રીઓના શબ્દથી બરાબ ગયા હતા. પરદેશીત સ્ત્રીઓએ પોતાની મર્યાદા જળવવા કુવામાં પડી જનન આપ્યા. અનેક સ્ત્રીઓ અનાથ અને ઘરબાર વગરની રહી. રખડતી સ્ત્રીઓમાં જે જીવાન અને મુંદર હતી તેમને અનીતિને માર્ગે જઈ પડ્યું અને વૃદ્ધ ને આઘેડ સ્ત્રીઓને બીખતો માર્ગ લેવો પડ્યો. આખું દેશ દિલ્હીમાં જ નહિ, હિંદમાં ઘણે રથે બન્યું.

બેંગલોરપુરના મહેલની સ્ત્રીઓએ શત્રુના

હાથમાં પડવાનું સહન કર્યું નહિ. મહેલની દોહસો સ્ત્રીઓએ શત્રુના હાથમાં મથા સિવાય તેમનો કોઈ ઉપાય નથી એમ જોયું ત્યારે તેઓ તોપના મઠો સામે ખડી થઈ ગયા અને પોતાને હાથે જ તોપને કાઢેલા લગાડી બધીએ આગેળે પોતાના જીવનનો અંત આણ્યો.

પણ અંગ્રેજોએ લોકોને ઉશ્કેરવા બોડી ખૂબો મારેલી કે બળવાખોરો અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર કરે છે. તેનો અંગ્રેજો તરફથી નીમણેલ તપાસ કમીશનના જજ મેક્કાઈએ સરસ ખુલાસો કર્યો છે. “સામાન્યતઃ સ્ત્રીઓની આખરે લાંટરામાં આવી છે ને નિર્દયતાપૂર્વક તેમના અંગે કોપી નાખવામાં આવ્યા છે એવી અફવાઓ ફેલાવીને લોકોના કંપાસિને પ્રભવલિત કરવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ સદ્-ભાગ્યે એ અફવાઓ ખૂટી હતી. સાચી હકીકત એ છે કે, અંગ્રેજ સ્ત્રી કેદીઓ પાસે ફળણું ફળાવવાનું કામ લેવા સિવાય કોઈ પણ માતનું તેમણે અપમાન કરવામાં આવ્યું નથી. અત્યાચારનો સામાન્ય અર્થ કરવામાં આવે છે એવો કોઈ પણ અત્યાચાર અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ ઉપર યુગ્મરવામાં આવ્યો નથી. કોઈ પણ અંગ્રેજ સ્ત્રી કેદીના કપડાં ઉતરાવવામાં આવ્યાં નથી, એટલું જ નહિ, પણ સતીયૌરાધાટનાં હત્યાઈનો શરૂઆતના ધોધસમાં ચાર સૈનિકો અંગ્રેજ સ્ત્રીઓને ઉપાડી મથાના સમાચાર નાનાંએ સાંભળ્યાં ત્યારે તેમને કડક સજા કરી અંગ્રેજ સ્ત્રીઓને છોડાવી હતી.”

આ ઉપરાંત અયોધ્યાની બેગમે અંગ્રેજો સાથે યુદ્ધ પોકાર્યું ને કેદીઓ પકડાયા, તેમાંની સ્ત્રી કેદીઓને ચારી નાંખવાની તેમના કેટલાક અધિકારીઓએ હા પકડી ત્યારે બેગમ હઝરતમદાએ તે બધી સ્ત્રી કેદીઓને પોતાના જનાનખાનામાં પોતાના સંરક્ષણ નીચે લઈ લીધી હતી. બેગમનું આ કામ સ્ત્રીજાતિનું ચોરવ વધારનાર હતું, પણ અંગ્રેજોએ તો

સ્વાધીન ભારતની

યજ્ઞવેદી પર

અર્પણ યયેલું સ્ત્રી-શૌર્ય

સાધન મળે એવું
ધર્મ સ્ત્રી-શૌર્ય
સ્વ. દરેનુરખા

આઝાદી જંગની અગ્રગણ્ય તેજ-મૂર્તિઓ

ઝાંસીના વીર મહારાણી
લક્ષ્મીબાઈ

હિંદને પ્રથમ રાષ્ટ્રધ્વજ આપનાર
મહમ્મદ હામીદ

કોંગ્રેસના પહેલાં સ્ત્રી-પ્રમુખ
દા. કૃષ્ણી બાલેશ્વરી

પ્રથમ સ્ત્રી-ગાંધીજી
શ્રીમતી સરજીતી કૌરવ

જીવનની સુકામળતામાંથી સ્વાર્પણનું શાહુર પ્રગટ્યું

દિલા ડ્રમ સી-જીવન
મી. વિગ્લાવકમી પદ્મિ

મી. રૂબા દક્ષીણ

દિલા મી-ગ્રાન
સામુદાયી ગ્રામપુર

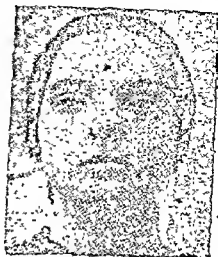

સામુદાયી સમાજી મુલ
મી. ગ્રામ સમાજી

આઝાદીને ચરણે ન્યાછાવર થયેલું સ્ત્રી-શૌર્ય

આઝાદ હિંદ ફોજને દોરનાર
કર્મલક્ષી લક્ષ્મી

આઝાદ હિંદ ફોજ માટે 'સર્વસ્વ' અર્પનાર
શ્રી હીરાબેન 'બેટાઈ'

આઝાદ હિંદ ફોજમાં કુટુંબ સાથે જોડાનાર શ્રી. લીલાવતીબહેન મહેતા અને કુ. રમા મહેતા

આઝાદ હિંદ ફોજમાં આગેવાન

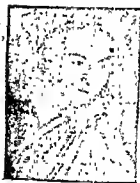
ક્રાંતિકારી બંધાણી મહિલા

શ્રી ભક્તિબા દેસાઈ

શ્રી નયોત્તનામદેન શુક્લ

શ્રી. મીકાં લામ

આઝાદી જંગમાં
ગુજરાતણે।

શ્રી લીલાવતી ચુનશી

શ્રી. મુદલા ચારાબાઇ

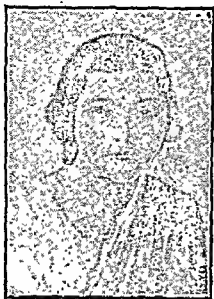

શ્રી. હસામદેન મહેતા

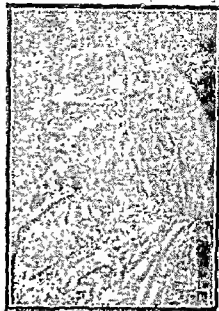

શ્રી. પંદુમતી શેઠ

સ્વાધીનતાના જંગમાં ઝળકેલું અપૂર્વ સ્ત્રીત્વ !

જંગલની ક્રાંતિકારી
કુ. વીણા દાસ

રાષ્ટ્રસેવિકા
સ્વ. સરસ્વતી ચૌધરાણી

શ્રી કમળા દાસગુપ્તા

સંરક્ષક સમિતિનાં સભ્ય
સ્વ. કુ. જ્યોતિર્મયી ખાંડુલી

સ્વાતંત્ર્ય યજ્ઞની આરાધના માટે જીવન અર્પનાર

શ્રી. અનુરૂપા અનંદઅસી

શ્રી મુબેતા દિપકાન્તી

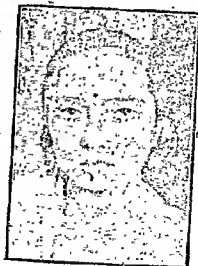
શ્રી શંકરભણી લડકીપતિ

શ્રી. કમળાદેવી બટ્ટાપાઠ્યાય

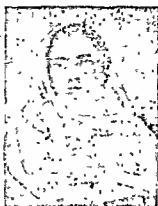

શ્રીમતી મોલીયા ખાન

શ્રી. ઉષા મહેતા

લોકપ્રતિનિધિ સભાના સ્ત્રી-સભ્યો .

બેગમ-અઝીઝરસુલ

શ્રી સુચિતા કીપદાની

શ્રી દુર્ગાબાઈ

બેગમ ઇફરાસુલતા

શ્રી પૂર્ણિમા બેનરજી

શ્રી માતાજી ચૌધરી

રાજકુમારી અમૃતકુવર

બેગમ રાહનવાઝ

પાછળથી લખનોની બેગમેના મહેલમાં ઘુસી જઈ જનાનખાનાની અનેક સ્ત્રીઓને મારી નાખી અને બાકીની સ્ત્રીઓને કેદ પકડી હતી. તે સ્ત્રીઓનાં દિલમાં પોતાની આઝાદીની ઇચ્છાના અંતિમ વિચારમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી અને તેમના અંગેજ પહેરેગીરને તેમણે જણાવેલું કે અંતિમ વિચાર અમારો જ છે. પણ વિચાર પરાજયમાં ફેરવાઈ ગયો અને બેગમ હઝરતમહાલને નાસી છૂટવું પડ્યું ને તેમણે નેપાળમાં જવું પુર કયું. દિલ્હીનાં બેગમ જીતમહાલે પણ બ્રિટીશકી તરીકે બરમાની જેલમાં દેહ પાડ્યો.

બળવામાં બાગ લેનાર નાનાસાહેબની પુત્રી મુન્નીને જીવતી બાળી મુકવામાં આવી હતી.

પણ આ આઝાદીની પ્રથમ લડતમાં સૌથી મોટા ફાળો અને યશ તો ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈને ફાળે જાય છે. તેમણે જાતે કમર કસીને યુદ્ધમાં અપલાવ્યું હતું, અને અંગ્રેજોને હાર્યા હતા. છેવટે કુદરત તેમના ઉપર ફરી ને એક નાજી બોળાંગતાં તેમને ઘોડા પડી જવાથી કુશ્મતોને હાથે કપાઈને મરણ પામ્યા; પણ તેમની કીર્તિ તો અમર બની રહી.

આ પછી હિંદ કંપની સરકારના પંજમાંથી છૂટશે ને અંગ્રેજ રાજ્ય-મહારાણી વિઠ્ઠલરાવના સ્થાને રહે, આજે. ૧૮૫૭ ના બળવા પછી દેશમાં બારે ત્રાસ ફેલાવી લોકોના હૃદયમાં ધાક બેસાડી દીધી ને હચોઆરો છીનવી લેવાયાં. પ્રજા હતાશ બની ગઈ. છતાં તેમના હૃદયમાં આઝાદીની ચીનમારી જળતી રહી હતી.

૧૯૦૭ માં નાગા પવંતના બોળામાં વસતી એક પંદર વર્ષની બાળા 'પામલ' બની, ને એણે 'વતનની આઝાદી માટે' બળવાનો ઝંડો ફરકાવ્યો. તેના માતા-પિતા એમ સમજ્યા, કે તેના પર મોઈ પ્રેતની છાયા પડી છે. કુળ-પરંપરાગત અધવિશ્વાસને અંગે એ 'શુત' કાઢવાના પ્રયત્નો પણ થયા.

પણ કોને ખબર હતી, કે આ શુત તો આખા ગામ પર પ્રભાવ જમાવી ચુક્યું હતું કે એની વીરહાકે અંગ્રેજોના કેટલાય તંત્રી મરતી-શુત થઈ ગયા. બ્રિટિશો પણ આશ્ચર્ય-ચકિત થઈ ગયા, ને વિદોહની આગ ફેલાવનારને શોધવા લાગ્યા. જોતજોતામાં આ બળવાની આગ ચોતરફ ફેલાઈ ગઈ.

આ પહાડી પ્રદેશને યુદ્ધનાં-રણકુદુંબી સરકારી બલનો પર અથડાયો, ને દમનયક પૂર જોશમાં અતિમાન થયું. ગોળાબાર થયા. મુકકમાં શરૂ થયા. ફાર્સી ને જોલ તો ધણી સાધારણ બની ગયાં. આ ક્રાન્તિકુમારીના ભાઈ યદુનાથને ફાર્સી પર લટકાવી દેવામાં આવ્યો, અને પંદર વર્ષની કુમારી રાણી ઝીડાલોને જંગમટીપની સજા ફરીને, જેલના લોખંડી સળાઆ પાછળ પુરી દેવામાં આવી.

દેશના છટાખવાયા માણસો સ્વાતંત્ર્ય યજ્ઞની વેદીને-મુક્તિની મહાક્ષત્રે ચાલુ રાખી રહ્યા હતા. ૧૮૮૫ માં એક અંગ્રેજ અમલદાર મી. જુમના પ્રમુખપદે કેચિસનું પદેલું મિલન પનામાં થયું, ને તેમાં મોટા ભાગના સરકારી નોકરો વક્રોએ વિગેરેએ ભાગ લીધો. સ્ત્રીઓને રાજકારણમાં ભાગ લેવાનું બનતું જ નહિ. માત્ર કલકત્તા કેચિસ વખતે ૧૯૦૦ માં પ્રથમ સ્ત્રીવક્તા તરીકે શ્રીમતી કદમ્બિની ગાંગુલીએ ભાગ લીધો, છતાં કેટલાક પ્રોતિકરિ પરદેશ-માંથી ગ્રેરણા મેળવી આઝાદી જનાળાને પોળ્યા કરતાં પણ એવાને માટે હિંદમાં સ્થાન ન હતું. તેમને પરદેશો નેકવા પડતા. એવાં અનેક વીરો પરદેશમાં જાંઘી ગૂંજરી મરણ પામ્યા છે તેમાં એક કામાનું નામ અમર થઈ ગયું છે. મુંબાઈના બેરીસ્ટરનાં પત્ની શ્રી બીખામજી રૂસ્તમજી કામા પેરીસમાં રહીને જાપાન પર આઝાદીના ઘોષ અને દિલમાં હિંદ પ્રત્યેનો આદર સમાંચો રહ્યો હતો. હિંદની ક્રાંતિની જવાબા બુઝાઈ ન જાય એ એમની તમજા હતી અને એટલા માટે પતિના હૃદયમાંથી પણ

તેમને ખસી જવું પડ્યું હતું. અમેરિકામાં તેમણે હિંદના હાથે રજુ કરી મોટા પ્રચાર કરેલો, ને 'વંદેમાતરમ'ના અક્ષરોથી અંકિત થઈ રાષ્ટ્રધ્વજ પહેલવહેલો તેમણે સ્ટાર્ટની આંતરરાષ્ટ્રીય સમાજવાદી કોંગ્રેસ વખતે કરાવેલો. તે પછી તેમણે જીનેવાથી વંદેમાતરમ નામનું છાપું શરૂ કરેલું. ૧૯૧૪માં યુદ્ધ થવાથી તેઓ ત્યાં સંપડાઈ ગયેલાં. પણ યુદ્ધ પછી તેમણે યુરોપમાં હિંદ માટે પ્રચાર કરેલો. છેવટે ૧૯૩૬માં તેઓ હિંદના કિનારે પહોંચ્યાં ને એ મહિના પછી પોતાની માતૃભૂમિની ગાદમાં છેલ્લો શ્વાસ લીધો.

આ અરસામાં ડૉ. ટાગોરનાં બાણેજ શ્રીમતી સરલાદેવી, ચૌધરાણી કોંગ્રેસમાં ભાગ લેવા મંડ્યાં હતાં ને તેમનું નામ ખૂબ જાણીતું બન્યું હતું.

આ પછી કોંગ્રેસનું વસણ પણ થોડું લેહાવ બન્યું. ડૉ. એની ખીસેન્ટે જ્યાં શક્તિ-શાળા બાઈએ ધર્મપ્રચારમાંથી રાજકરણમાં અંતર્યામી ને 'હોમ રુલ' લીગ સ્થાપી. ડૉ. ખીસેન્ટે 'ન્યુ ઇન્ડિયા' દૈનિક અને 'કામનવેલ' અઠવાલિકે પત્રો શરૂ કર્યાં. હજારો માણસો તેના અનુયાયી હતા. તેમાં રમાબાઈ કામદાર, મીસીસ જીન્ડા, અનુબહેન હોટવાળા ને કુ. પાંડવાળા વગેરે રાજકરણમાં ભાગ લેતા થયાં હતાં. આ અરસામાં શ્રી. સરોજિની તાપડુ પણ કોંગ્રેસમાં ભાગ લેવા મંડ્યાં હતાં. પણ આ અરસામાં મહાત્મા ગાંધીજી આફ્રિકાથી આવી અમદાવાદમાં રિયર થયા હતા, ને તેમણે હિંદના રાજક્રિય આગેવાનો સાથે સંપર્ક સાધવા માંડ્યો હતો. ૧૯૧૭માં કલકત્તા કોંગ્રેસમાં એની ખીસેન્ટ પ્રમુખ થયાં. ૧૯૧૮ માં અમદાવાદમાં મોલ-ખજુરોની લડત ઉપડી તેની આગેવાની શ્રી. અનુબાજહેન સારાભોઈએ લીધી. શ્રી. સરલાજીહેન અંબાલાએ તેમાં સાથ આપ્યો ને મહાત્માજીને હાથે એ લડતમાં કામદારોને વિનય મળ્યો.

ઈ. સ. ૧૯૧૯માં રાયેટ એક્ટ આવ્યો ને મહાત્માજી પંજાબ જતાં પકડાયા. લોકોએ કાંજુ ગુમાવી તોફાનો કર્યાં. ઠેર ઠેર ગાળાઓ છૂટી. ને જલ્દીઆનવાળા બાગેનો ખર્ચકર હત્યાકાંડ થયો તેમાં કેટલીયે બહેનોને આપેલાં સહર્વાં પડી, લાજ ગુમાવવી પડી, અને સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચારનો પાર ન રહ્યો.

આ પછી મહાત્માજીએ હિંદનું નેતૃત્વ સ્વીકાર્યું. ૧૯૨૧માં ગ્રિન્સ એક્ટ વેલ્મ હિંદની મુલાકાતે આવ્યા ત્યાર તેમનો બહિષ્કાર કરવાનું કોંગ્રેસે ઠરાવ્યું હતું. તેમાં મુખર્મી તે વખતે પરદેશી કાપડની હોળા ચર્ધ. સ્ત્રીઓએ ઉલટબેર પરદેશી કાપડ બાળી નાખ્યું. એવામાં મુખર્મીમાં દુલ્હા થયું ને મહાત્માજી તથા સરોજિની તાપડુએ લોકોને વીખેરી નાખી દુલ્હા સમાવ્યું. આ વખે અમદાવાદમાં કોંગ્રેસની એક બઠાઈ તેમાં તેના વસાયેલા પ્રમુખ શ્રી. ચિત-રંગનદાસ અને તેમના પત્ની પકડાઈ ગયાં હોવાથી તેમનું ભાણુ શ્રી. સરોજિની તાપડુએ તેમની કવિતા કરેલી વાણીથી વાંચ્યું હતું.

ખીલાફતના પ્રશ્ન અંગે મોલાના મહમદ-અલીના વદ્ધ માતૃશ્રીએ હિંદની ધણી સારી સેવા કરી છે. જેમમ મહમદઅલીનું થોડા વખત ઉપર અવસાન થયું ત્યાં સુધી તેમણે પણ કોંગ્રેસમાં ને પ્રાજગથી લીગ સાથે રહી હિંદની સેવા કરી છે.

મીંધીજીએ રાજકરણમાં સ્ત્રીઓને ભાગ લેતી કરી, એ હિંદની સ્ત્રીઓ ઉપર ધણો મોટો ઉપકાર છે. એથી સ્ત્રીઓમાં સ્વમાન અને જાગૃતિ આવ્યાં. ૧૯૨૧થી ૧૯૨૬ સુધી ધણી બહેનો કોંગ્રેસમાં ભાગ લેતાં થયાં હતાં. સ્વ. સરલાદેવી ચૌધરાણી, અને પંડિત નહેરુ કુટુંબ મોખરે હતું.

૧૯૨૪માં સરોજિની તાપડુએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં પ્રવાસ કરી હિંદી પ્રજાની સારી સેવા કરી. ૧૯૨૫માં તેઓ કાનપુરની મહા-

સમાના પ્રમુખ થયાં અને હિંદની પુત્રીને માથે હિંદનો તાજ મુકાયો. ૧૯૨૮માં તેઓ અમેરિકા ગયાં ને ત્યાંથી આવી ફરી પુનઃ આફ્રિકન ઈન્ડિયન કોંગ્રેસના પ્રમુખ તરીકે આક્રોશ ગયાં.

સામાન્ય રીતે આ દશો રચનાત્મક કાર્ય-ક્રમમાં ગાંધીજીએ ગાળ્યો. પરંતુ વસ્ત્રોનો બહિષ્કાર અને ખાદી પ્રચાર દ્વારા શ્રીઓને રોજ મળતી થઈ. પરંતુ વસ્ત્રોના બહિષ્કારમાં ઘણી બહેનો પીકેટીંગ કરવા બહાર આવી ને એમનું ધૈર્ય કેળવાયું. આ રીતે શ્રીઓમાં સામાજિક ક્રાંતિ પશુ આવી.

આ વર્ષોમાં પંજાબમાં અને બંગાળમાં ક્રાંતિકારી ચળવળ છાની રીતે ચાલતી હતી. બગતસિંહ અને તેના સાથીદારો પકડાઈ ગયા. તે રીતે બંગાળમાં કુ. લીલા દાસ યુનિ. પદ-વીદ્યાન સમારંભમાં બંગાળના અવનર ઉપર જોળા છોડતાં પકડાયાં ને ૧૦ વર્ષની સજા પામ્યાં, પણ તેમને સરકારે ૧૯૪૫માં છોડ્યાં. બંગાળમાં ક્રાંતિકારીઓએ હિંસાત્મક કાર્ય કર્યો તેમાં ૧૯૩૨માં કુ. પ્રીતિએ મીસીસ સુલીવાનનું ખૂન કર્યું ને પાછા વળતાં પકડાઈ જવાની ધાસ્તીથી આંખમાં કથો. સાવિત્રીદેવી, પ્રીતિ વાઘેદાર, સુહાસિની ગાંધી, કમ્પન-દત્ત અને કુ. ઉત્તમવળા મજહુદાર પકડાયાં ને સજા પામ્યાં.

પણ ૧૯૩૦નું વર્ષ ભારે ચાંદ્યાર છે. ગાંધીજીએ મીઠા સત્યાગ્રહ કર્યો ને અંમદાવાદથી પગપાળા દાંડીકૂચ કરી. ધારાસભુના મીઠાના અમરો ઉપર ઘાડ પાડી. શ્રી. સરેન્દ્રની નાયકુ એ કૂચ જોવા દાંડી ગયેલાં ને પાછા જયી ગાંધીજી પકડાયા પછી તેમણે એક કુકરિડું નેતૃત્વ લીધેલું. તેઓ પકડાયાં ને તરત છોડી મૂકવામાં આવ્યાં.

આ અરસામાં દેશમાં ઠેર ઠેર શ્રીઓ સરખસા દોરતી, લાડીમાર ખાતી, જેલ જતી અને પીકેટીંગ કરતી. પુરોનાી સાથે કંઈ

કદમ બીલાવી શ્રીઓએ આઝાદીની લડતમાં પૂરેપૂરો ફાળો આપ્યો. ડેટલીયે બહેનોએ રાજદારો હેતુમાં પ્રવેશ કર્યો ને તેમની સક્તિ જતાવી આપી. સરકારે સંધી કરી ને જોળ-મેજમાં ડેટલીક બહેનોને પણ રથાન મળ્યું. શ્રી. સરેન્દ્રની નાયકુ, બેગમ શાહનવાઝ વગેરે ઘણી કાર્યકર બહેનોની આગેવાની ચમકી ઉઠી.

પછી સુધારા આવ્યા. ને આંતિક ધારા-સમાજો મળી તેમાં શ્રીઓએ પોતાનો ફાળો આપ્યો, ને પ્રધાનપદ અને મંત્રીપદ જોતાવ્યાં. ગુજરાતમાં શ્રી. હંસાબહેન, લીલાવતી મુનશી, બકિતબા દેસાઈ, નંદુબહેન કાનુભા, બ્યોસ્ના-બહેન મુકલ, મુદુલા સારાભાઈ, મણીબહેન પટેલ અને હિંદબરમાં નેડી સીપાઈમલાની, રમેશ્વર નહેરુ, વિજયાલક્ષ્મી પાંડિત, સુયુલક્ષ્મી રેડી, રક્ષમણી લક્ષ્મીપતિ, મીસીસ રવામીનાયન, અરુણા અસફઅલી, સુભદ્રાદેવી ચૌહાણ, મીરા-બહેન, રાજકુમારી અમૃતકુંવર, બેગમ શાહ-નવાઝ, સરસ્વતીદેવી, સત્યવતીદેવી અને કુ. કાતમા શીન્ના વગેરે ઘણી બહેનોનાં નામ અમકયાં.

આ પછી ૧૯૪૨માં પ્રેક્ષે હિંદ છોડો નો ઠરાવ કર્યો ને નેતાઓ જેલમાં પુરાઈ ગયા. સમાજવાદી પ્રવૃત્તિએ જોર પકડ્યું ને શ્રીમતી અરુણા અસફઅલી બુગર્જવારી થયાં. સરકારે તેમને પતો મેળવવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યાં. તેમની મોટર લીલામ કરી, ધરખાર વેચી નાખ્યાં, છતાં તેમનો પતો મળ્યો નહિ. એ રીતે આનંદેસના લીલાબાઈ પાટીલ જેલમાંથી દવાખાને જતાં નાસી છૂટ્યાં. હિંદના ડેટલાક ભાગેમાં લોકોએ માળ છોડીને તોફાનો કર્યાં. ચીત્રમાં લશ્કરે શ્રીઓ ઉપર આવાચાર કર્યો અને તેમના શીયળ લૂટ્યાં. તેની તપાસ કરવા શ્રી. બલુશાળીએ આમરજીવ ઉપવાસ આદ્યો. સરકારે તેમને પકડ્યાં છોડ્યા ને છેવટે નજરે રાખ્યા. અંતે તેમને છૂટા પણ કર્યાં. દેશમાં બીજા સ્થળોએ શ્રીઓ ઉપર આવા-ચારો થયો તેમાં મીદનાપુર સ્થલાનો તામકુક

તાલુકામાં ૬૩ બળાલકારો થયા હતા ને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ ઉપર ગોળીઓ છોડવામાં આવી હતી. મદ્રાસ પ્રાંતમાં શ્રી ભારતીદેવીના પતિને પત્નો મેળવવા તેને સતાવી તેના બાળક ઉપર જૂલમ કર્યો ને બાળક આઠ દિવસમાં મરી ગયું. તેને જીવતી બાળી મૂકવાની ધમકી આપેલી. કોલ્કાત્તુરની પોલીસે કાશીનાથ હોનવાર ઉપર તેના પુત્રની ખાતમી મેળવવા જૂલમ કરેલા ને તે બાળકને ગર્ભપાત થઇ ગયેલ. એવા તો અનેક કિસ્સાઓ દેરેર બન્યા હતા. રાજકુમારી અમૃતકુંવર જેવાને કાલકાથી પકડી અંબાલા જેલમાં પૂરી તપેલાં ને તેમને દેડલાયે વખત મુખી એક જ કપડે રહેવું પડેલું. બદલવા માટે કપડાં પણ આપેલાં નહિ.

આ અરસામાં ખર્માં શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝે આઝાદ સેના ઉશી કરી તેમાં કેપ્ટન લક્ષ્મીનાથની રેજીમેન્ટ પણ યોગ્યેલી. તેમાં શ્રી. ચંદ્રન, કે. ઇ. એવીયર અને શ્રીમતી રત્નીમ કેપ્ટન બન્યાં હતાં. શ્રી લીલાવતી મહેતા ને તેમની પુત્રી રમા મહેતા, શ્રી રાજ-લક્ષ્મી ચિંદામર, શ્રી હીરાબહેન બેદાઈ વગેરે ધણી બહેનોએ દિલ્લી આઝાદી માટે જીવન દોડમાં મૂક્યાં હતાં; રૂબણી મુંબઈમાં આઝાદ દેરીઓ ચલાવનાર કુ. ઉવા મહેતાનું નામ બહુતું બન્યું હતું. એ બહેન પકડાઈ અપાં ને સજા ખાઈ આપ્યાં. વળી કેંગ્રેસની શાન્ત ચળવળમાં કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય, મુંદરીદેવી, સુખમા સેન, સત્યવતીદેવી, બગલતીદેવી, કૃષ્ણા હાસીંગ, કન્દીરા ગાંધી, પદ્મજા નાયક, બીબી સેતકુંવર, ડૉ. અચર્યા, ગોદાવરી પદ્મેશ્વર, કે. કમળા દાસગુપ્તા શ્રી. કમળા ચૌધરી, શ્રી. પૂર્ણિમા બેનરજી/શ્રીમતી મેનન, શ્રી. માલતી ચૌધરી, શ્રી. લીલા રૌય, શ્રી. વેણાલુધન અને આઝાદ સ્વયંસેવિકા દળના નિયામક શ્રી. સોશીઆં ખાન અને શ્રી. સુનેતા કિપલાનીનાં નામ બહુતું બન્યાં અને તેમનાં ઘણા ધારા-શુભા અને લોક પ્રતિનિધિ સભામાં ચુંટાયાં છે.

સ્વનાત્મક કાર્યકર્મમાં ગુલામી એલ અનેક બહેનોમાં પુરોશબહેન નવરાજીજી જેવી ધણી બહેનો દેશના સ્વાતંત્ર્ય માટે શૂનિકા તૈયાર કરવામાં રોકાઈ પડી હતી. અને બ્યેપ્રિતિમાંથી ગાંધીજી જેવાએ દેશમાં ઉઠેલા તોફાનો સમાવનાં મોટર અડરમાતમાં પ્રાણ આપ્યા છે. પણ સહુથી મોટો ભોગ તો આપણાં માતાસ્વરૂપ થી. કરતુરખા ગાંધીનો છે. આગા-ખાન મહેલમાં ડૉ. મુશીલા નાયર અને કુ. મનુબહેન ગાંધીની સારવાર પામી કરતુરખાએ દેશના આઝાદીયજ્ઞમાં પોતાનું બલીદાન આપ્યું છે. તેમની પાછળ થયેલ દરેક સત્યાગ્રહ રામેશ્વરી નહેરુ, કોશાબેન લાલવાણી, લાવણ-લાલ, દુર્ગાબાઈ અને સારલાદેવી જેવી બહેનોના કાયમાં મૂકાણું છે ને તેનો વિકાસ થતો જાય છે.

પંદરમી ઓગસ્ટ-દિવસના સ્વાતંત્ર્યદિને ૪૦ વર્ષની કેદ ભોગવીને મુક્તિ પામેલ ક્રાન્તિ-કુમારી ઝીડાસે બાલિકામાંથી કુવત્તિ, અને કુવત્તિમાંથી વૃદ્ધા બની આપણી વયમાં આવી ઉભી છે. એની સ્વાતંત્ર્ય-સાધના આખરે ફળી છે.

આજે દિવસ આઝાદ થાય છે તે વખતે દેશભરમાં સ્ત્રીઓ પોતાના કાર્યે લાગી ગઈ છે. વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિત યુ. નો, પરિપક્વમાં અને હંસાબહેન મહેતા સ્ત્રીઓના હક્કો માટે પર દેશમાં પ્રતિનિધિમંડળો દોરી જાય છે. અંધાઆંધ પરિવેદનું નેતૃત્વ શ્રી. સરોજીની નાયકુએ સંભાળ્યું ને રાજકુમારી અમૃતકુંવર આજે દિવસ પ્રધાનમંડળમાં નીમાય છે. શ્રી વિજ્યાલક્ષ્મી પંડિત તેમનાં પુત્રી કુ. ચંદ્રબેળા સાથે રશિયામાં એક્ઝીપેડ સંભાળના અપાં છે, આમ દિલ્લી આઝાદીમાં સ્ત્રીઓએ જે અપૂર્વ બલિદાનો આપ્યાં છે, અમાપ નાસ વેઠ્યો છે ને સદન કહ્યું છે તે બહેનો ગૌરવ લઈ રહે છે. એ ગૌરવ લેવાનો તેમને અધિકાર છે. એ બહેનોને અમે આ પ્રસંગે અનિનંદન અને અંજલી અર્પીએ છીએ.

(ગર્તાકથી ચાલુ)

પોતાની ડેજવણી પ્રતિષ્ઠાએ એક પછી એક મગજૂત હાથે દબાઈ જતી જોઈ, હતાશ હૃદયની બની જવાથી ક્ષણ નીકાલેલીવીચલુ પ્રમાણમાં ઘણી નાની વયે અવસાન થયું. પતિના વ્યક્તિત્વના ઉચ્ચાશ્રમ નીચે ઉછરી મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવના પણીજ કંચી ભૂમિકા પરથી નીચે પટકાઈ પડી; છતાં તેણે અગળ શાંતિ દાખવી. અપ્રતીમ ધીરજ ધારણ કરી, અવહાર શુદ્ધિથી ને પવિત્ર ફરજની ભાવનાથી પતિનું આદરેલું કાર્ય પૂરું કરવા તેણે કમર કસી. તેના આ સફળશ્રેણીએ તેના પુત્ર વ્લડીમીરમાં પાછળથી ધણો જ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો, છે.

તેને ખૂબ જ ગ્રાહ્ય પેન્શન મળતું; તેમાંથી તેને ઘર નભાવવાનું હતું ને બાલકોને ડેજવણી પણ આપવાની હતી, છતાં તે કદી પે ખમચાઈ નહિ કે બાલકોના અવધાસમાં જરાય વિધન નડવા દીધું નહિ.

પોતાના પતિ ને બહુમાનને લાયક હતા તે બહુમાન તેમના અવસાન પછી સ્વીકારવાની મેરીઆએ સાફ ના સુણાવી દીધી અને તે માટે નાણાં ખર્ચવાને બદલે તે નાણાં પોતાનાં બાલકોની સંભાળ અને ડેજવણી માટે વાપરવાનું દુસ્સત ધાતું, કારણ કે એલેક્ઝાન્ડર અને આના સેઇન્ટ પીટર્સબર્ગમાં અભ્યાસ કરતાં હતાં, તે પોતાનો અભ્યાસ ચાલુ જ રાખે એવો તેનો ખાસ આમલ હતો.

દજ મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવના ઉપર વૈધ-વ્યતો ભાર નવો નવો પડ્યો હતો. ત્યાં તેના ઈર્ષની બીજ કારમી કસોટી ચાલી પડી. ઝાર એલેક્ઝાન્ડર બીજાને મારી નાખવાનાં કાવત્રામાં ભાગ લેવા બદલ તેના પુત્ર એલેક્ઝાન્ડર અને પુત્રી આનાની ધરપકડ થઈ. લેતીનની ઉંમર તે વખતે ફક્ત સત્તર જ વર્ષની હતી. એની પુત્રાનીના કોઈ પણ પ્રસંગ કરતાં આ વાતની તેના કુમળા દિલ પર હાડી છાપ પડી.

લેનીનની માતા મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવના

લેખક

શ્રી. રમણીકલાલ જયચંદલાઈ દલાલ

*

એની માતાએ એ વાત શાંતિથી સાંભળી. નાનો, બાઇ ને બહેનો લેનીનને સોંપી તે તેના “શાશા” (એલેક્ઝાન્ડરને તે એ બ્લાલસોયા નામથી ઓળખતી) ને મળવા સેઇન્ટ પીટર્સ-બર્ગ ગઈ. એને ફાંસીની સજા થવાનું સાંભળી તેનું હૈયું ભાંગી ગયું. બ્લાવરી બની તે પોતાના પુત્રને જેલમાં મળવો ગઈ. એના નિર્દોષ બાલકને આવી કારમી સજા કેમ ફરમાવવામાં આવી હશે તે જ તેને સમજાતું નહોતું.

એલેક્ઝાન્ડર એની માતાને પૂજતા. તે મેરીઆને પગે લાગ્યો ને ક્ષમા માગી. એ સંધ્યા-ગર્માં બીજાનું કંઈ જ બની શકે તેમ નહોતું એવી તેને વારંવાર ખાતરી આપી. લોહીઝરતા માતૃહૃદયની વિવાદધેરી કંબધી એણે જાતને દયા માટે પ્રાર્થના કરવા કહ્યું, પરંતુ એલેક્ઝાન્ડરે ખિન્ન હોયે નકાર બંધ્યો.

“ મહારા કુટુંબ પ્રત્યે મહારે ને ફરજ અદા કરવાની છે તે ઉપરાંત મહારે મારી માતૃ-ભૂમિનું મનુષ્ય પણ ફેડવાનું છે. મુકરદમામાં તે વખતે એ ને નિવેદન ક્યું છે તેથી હું ચકિત થઈ શકું તેમ નથી. હું દયા માગું તો મહારા નેવો બીજને શ્રેષ્ઠી કોણ ? ”

પુત્રનાં સાચાં વચનની માતાને પ્રતીતિ થઈ. એના વિવાદ થેયો હૈયે પણ ગોરવ બાજ્યું, છતાં આખરે તે માતા હતી એટલે બ્યારે વાપ્ત વાત લાગ્યો કે કેડીએને છેડી મુકવાના છે ત્યારે તેના કોમળો દિલમાં આશાના અંકુરો કુટ્યા સિવાય રહ્યા નહિ. જેલના સળિયાની આડે તેમનું છેલ્લું બીલન થયું. “ ધીરજ રાખજે, બેટા ” એ તેનો છેલ્લો ને મુંઝા આદેશ હતો.

પરંતુ એની પુત્રી આનાને જેલમાં મળવા જતાં જ્યારે તેણે વર્તમાનપત્રમાં વાંચ્યું કે તેના 'શાશા' ને ફરસી દેવાઈ ચૂકી હતી ત્યારે તે જ ધૈર્ય ગુમાવી બેઠી. એલેક્ઝાન્ડરના અંતની વાત આનાને ન કરતા એણે જેલરને વિનવણી કરી ત્યારે એના ઘવાયલા ભગ્નહૃદયનાં ઉંડાણ કોઈ પામી શકે તેમ નહોતું. જે પુત્રને તેણે અસીમ લાડકોડથી લેછેયેં હતો અને તેને આત્મી ધાતકી રીતે તેની પાસેથી ખૂટવી લેવામાં આવ્યો હતો તેને માટે તેનું હૈયું ને આત્મા છાતીફાટ આકંઠ કરી રહ્યાં હતાં, છતાં તેણે સાંન્યવન માટે ધૈર્ય ને શક્તિ ડેળ્યાં.

એલેક્ઝાન્ડરના અવસાન ક્ષણે યુલાનોવ કુટુંબમાં ધણી ધણી બનાવો બની ગયા. પ્રથમ તો સોફી જ તેમના પ્રત્યે વહેમની નજરે જોવા લાગ્યા. એમના પોતાના કુટુંબમાં જ ક્રાંતિકારી વિચારનાં બીજ વસાયાં ને આકૃતિ પામી રહ્યાં. એલેક્ઝાન્ડર પોતાના ઉદાહરણ દર્શાવ પોતાનાં નાનાં ભાંડુએને પ્રેરણા પાઠ.

હવે સીબ્યરકમાં રહેવું યુલાનોવ માટે કપડું ચપ પડ્યું. બ્લાડીમીર ને એલ્યાએ હાથ-રકુલી પરીક્ષાઓ પસાર કરી કે તરતજ આપુલ્ય કુટુંબ કુકુરડીનો નજ રહ્યું. આનાને પણ જેલમાંથી ત્યાં દેશવટે દેવાયો હતો.

બ્લાડીમીર ક્રાંતન યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થયો, પરંતુ વિદ્યાર્થીઓની હડતાલમાં ભાગ લેવા બદલ એને તુરંતજ રૂબરૂ આપવામાં આવી. રચનિક તોફાનમાં એનો પુત્ર આગેવાની લેતો હતો માટે તેને વારવા તેની માતાને તાજાં કરવામાં આવી. એલેક્ઝાન્ડરનાં પોતાનાં સંતાનોમાં એટલો બધો વિશ્વાસ હતો કે તે કહી શકે તેમને પૂછપરછ કરવાનો વિચાર સરખો પણ કરી શકતો નહિ. ત્યાર પછી બે વર્ષ સુધી ફરસી દેવાયલા યુલાનોવના ભાણ તરીકે નોખમી બ્યકિત તરીકે બ્લાડીમીરને કેલ પણ કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો નહિ.

ઈસ્વીસન ૧૮૯૦માં તેની માતા જીતે

સેક્રન્ટ પીટર્સબર્ગ મજ ને કેલવણી પ્રધાનને મળી બ્લાડીમીરને યુનિવર્સિટીમાં દાખલ કરાવ્યો. ત્યાં તેણે એટલી બધી મહેનત કરી કે દરેક પરીક્ષા બહુમાન સાથે પસાર કરી તેણે પોતાની માતાને સંપૂર્ણ સંતોષ આપ્યો.

છતાં તેમને બીજો આધાત લાગવાનો હતો. એની બીજી પુત્રી એલ્યા સેક્રન્ટ પીટર્સબર્ગમાં અભ્યાસ કરતી હતી તેનું ટાઇફોઇડથી અવસાન થયું. ફરીથી એક વાર તેણે આવી પડેલી આપત્તિ શાંતિથી સહન કરી, પરંતુ એના હસમુખા વદન પર કરચલીઓ વળી ગઈ. બ્લાડીમીર તેને હવાફેર માટે સમારા લઈ ગયો ને ત્યાં તેની સાથે તેણે અભ્યાસમાં થોડાંક વર્ષો પસાર કર્યાં.

ક્રાંતિકારી હિલચાલની આમલી હરોલમાં ઉભા રહેવાની ઉત્કેષ ધમ્મજા હોવા છતાં તેણે તેની માતા સાથે ક્રાંતન ને સમારામાં થોડાં વર્ષો ગાળ્યાં. માતાને બધાં જ બાળકોની હુકની નજર હતી. વળી એમનામાંનું કોઈપણ ક્રાંતિકારી પ્રવૃત્તિમાં જોડાઈ જોખમ વહોરી લે ને પરાણે તેને આધાત વેકવાનો પ્રસંગ આવે એવું કરવાનું પણ ઉચિત નહોતું. એમના ઉપર અનકક પ્રેમ નિરસાની તેણે સંતાનોની ને દેખબાળ રાખી હતી તેના એ રીતે જ ચક્રિચક્ર બદલો વાળી શકાય તેમ હતું.

એલેક્ઝાન્ડર માતાને પૂજતો, લેનીન માતામાં અપ્રતીમ વિશ્વાસ મૂકતો ને અનુપમ મિત્રોનો આસ્વાદ લેતો. પોતાની એક પણ ક્રાંતિકારી પ્રવૃત્તિ બ્લાડીમીર પોતાની માતાથી કદી છુપાવતો નહિ. મેરીઆનાં બીજા સંતાનો પણ કંઈ જ છુપું રાખનાં નહિ ને મેરીઆ પંજુ હંમેશાં તેમની પડખે રહેતી અને એમનું જીર્ણ કામ કરતી; છુપા ડાંગણો લઈ જતી લાંવતી અને જેલમાં પણ પત્રવ્યવહાર સાચવતી.

મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડરના ધણી સારી રીતે સમજતી કે ક્રાંતિને પંથે પળનાર પ્રત્યે નોકરશાહી જરા પણ દયાવૃત્તિ દાખવવાની નથી.

છતાં લેનીનને એના નિયત માર્ગથી પાછો વળવા કદીયે એણે દંભું નથી. એલેક્ઝાન્ડર પેકે તેને પણ કદાચ ફ્રિસીએ યાદવું પડે એ જોખમ સંપૂર્ણ સમજવા જતાં તેણે આકો દાવ કદી રીધો નથી.

એક દિવસે પોલીસ અધિકારીએ લેનીન વિષે તેને કહ્યું: 'તમારા મોરો છાંદરા ફ્રિસીએ લટકાવે' ને બીજાને માટે હવે ફ્રંસી તૈયાર થાય છે' મેરીયાએ ઉત્તર દીધો: 'મદારા પુત્રો માટે હું મગરૂર છું.'

મેરીયા એલેક્ઝાન્ડ્રોવના તેનાં બાલકોની કંતિકારી પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવતી ને બહુ સમજતી પણ ખરી. પુલ્કાનોવ કુટુંબમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભિન્નભાવ નહોતો. તેઓ એકત્વની ભાવનાથી જ કામ કરે જતાં ને એ એકબીની ભાવના અપનાવવા બદલ તેમની માતાનાં ઓશિગમ્બુ હત્યા બારે આઘાત ઝીટ્યા છતાં ને કડવા ઘૂંટણ મળ્યા છતાં એ માતા દરદમૈય તેમની પાંખે રહેતી, તેમની પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવતી ને પ્રેરણા પાતી.

લેનીનને સાઈબીરીયામાં દેશવટો અપાયો ત્યાંથી પણ તે એની માતાને ભાવભર્યા વર્ણુનાત્મક પત્રો લખતો અને તેની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિથી તેને માહિતગાર રાખતો. છતાં માતા હંમેશાં લેનીનની તબિયતની ચિંતા કરતી. એક વાર તો તે સાઈબીરીયા જઈ આવવા પણ તૈયાર થઈ, ત્યાં તેના નાના ભાઈ સિરીની ઘરપટ્ટ થઈ એટલે તે સાઈબીરીયા જઈ ચડી નહિ.

લેનીન અને તેની માતા વચ્ચેનો પત્રવ્યવહાર આત્મીય, ને વિગતવાર હતો અને બહેની અન્ય 'ધૂતું' પ્રતિબિંબ પાડતો.

લેનીન તેની માતાને પોતાના જીવનનું એક અંગ સમજતો. યુરોપમાં પેલે ધૂમતો ને એની માતા એનાં બીજાં સંતાનોની જ્ઞાપમાં કે દેશવટામાં મુલાકાતો લેતી ત્યારે

આઝાદી સંદેશ

આવ્યો આઝાદી સંદેશો, વીરા !

આવ્યો આઝાદી સંદેશો.

મારાં હિન્દી જનોને કહેજો,

આવ્યો આઝાદી સંદેશો.

ચિર કાળથી રહાતા જેને,

સ્વપ્નું સિદ્ધ થયું છે એને;

સ્વીકારી કેમ લેશો ? આવ્યો

સ્વાગત ધમે. સોહો ભારત,

અણમૂલી વસ્તુનાં સ્વાગત,

દીપાવી કેમ લેશો ? આવ્યો

સમુદ્ર પારથી હું આવું છું;

લાબ્ય સોણલાં સાથે લાવું છું;

કેમ ઝીલશો સંદેશો ? આવ્યો

મોંઘી વસ્તુનાં મૂલ્ય ઘણેરાં,

મરતક સાટાનાં એ મેવા:

એ અંતર સમજી રહેશો. આવ્યો

પ્રસાવતી પંજવાણી

પણ મેરીયા લેનીનના હૃદયપટમાં જ રમ્યા કરતી. મેરીયાએ કદી પણ પોતાનાં બાલકોને ત્યાગ કર્યો નહોતો, જાકે દરદમૈય તેમની કંતિકારી પ્રવૃત્તિઓમાં સાથ પુરાવ્યો હતો ને દરદમૈય તેમની પાંખે જ રહી હતી.

ધરતી સન ૧૯૨૨માં લેનીન રવીકરેન્ડથી 'ધરકા' પ્રગટ કરતો હતો ત્યાં મેરીયા ગઈ. માતાપુત્રે આ પ્રસંગનો પૂરેપૂરો લાભ લેડાવ્યો.

મેરીયા એલેક્ઝાન્ડ્રોવના અતિ સરસારી મહિલા હતી. સાહિત્ય સંગીત ને કલામાં રસ લેતી. લેનીનને પણ સાહિત્ય સંગીત ને

કલામાં રસ હતો, એટલે એકબીજાને પ્રોત્સાહન આપી અને પ્રોત્સાહન પામી બંનેને ધણે જ સંતોષ થતો. ઈસ્વી સન ૧૯૦૩માં તે સંભારા પાછી ફરી.

ઇસ્વી સન ૧૯૦૪ પછી મેરીઆનું જીવન વધારે ને વધારે મુશ્કેલ બનતું ગયું. ડિગ્રી, તેની પત્ની, આના અને મેરીઆ બધાંની ધરપકડ કરવામાં આવી. તેઓ, જુદાં જુદાં પૂરાયાં. ઇસ્વી સન ૧૯૦૫ની નિષ્ફળ ક્રાંતિમાં લેનીન થોડી વાર આવી તેની માતાને મળી ગયો પરંતુ તે વધુ વખત સાથે રહી શક્યો નહિ અને ફરજિયાત સ્વદેશ છોડવો પડ્યો.

પછીનાં વર્ષો મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવના મઠે વિષાદપૂર્ણ ને ત્રાસગ્રસ્ત હતાં. સન ૧૯૦૬ના ફેબ્રુઆરીમાં તે જાતે ગંભીર બિમારીના ચિહ્નને પટકાષ પડી હતી. મેરીઆને એપન્ડીસાઇટીસ થયો. એને મઠે સફલ શાસ્ત્રિકશ કરવામાં આવી. ફુખબમાં લાંબાં છ વર્ષો બાદ આતાપુતના પુનર્મિલનની ધડી આવી. લેનીને લખ્યું: “આપણી ઓગરટની મુલાકાત અદ્ભૂત દર્શ: આશા છે કે એ પ્રવાસ તને જરા થ કપરે નહિ લાગે.”

હેવટે તેઓ કોપનહેગનમાં મળ્યાં. જીવનમાં પહેલી અને છેલ્લી વાર માતાને દેશવરો બોગવતા રશિયન કામદારોની સભામાં લેનીનને મોક્ષતાં સાંભળવાની તક મળી. એ એમનું ડેરહું મિલન હતું.

લેનીન દરહુંમેશ મેરીઆને પરદેશમાં તેની સાથે આવી રહેવા કહેતો. માતાને પણ લેનીન સાથે રહેવાની ઉત્કટ ઇચ્છા થતી, પરંતુ બીજાં સંતાનોને એની વધારે જરૂર હતી એમ સમજ તે તેમની સાથે જ રહેતી. છેક સિતોતેર વર્ષની વયે પણ જ્યારે તેની દીકરી આના અને મેરીઆની સારાટોપ ખાતે ધરપકડ થઇ ત્યારે આનાના પતિને ચેતવણી આપવા તે બંદર પર જાતે દોડી ગઈ. તેને

બખર હતી કે-તે સ્ટીમર દ્વારા પાછો ફરી રહ્યો હતો તેથી તેને. ચેતવવાની ખાસ જરૂર હતી. જ્યારે જ્યારે તેનાં બાલકોને તેની જરૂર પડી હતી ત્યારે ત્યારે તેની શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓએ જરા પણ નુતનું દાખવી નહોતી.

અગ્રગ્રાંથ પક્ષના નેતા તરીકે એના પુત્ર લેનીનની ચૂંટણી થઇ ને એની તમામ મુશ્કેલીઓ ને વિષાદો વિજયમાં પરિણ્યા. એ શુભદિન આવ્યા પહેલાં જ ઇસ્વી સન ૧૯૧૬ માં તેનું અવસાન થયું. ઇસ્વી સન ૧૯૨૭ના એપ્રિલમાં લેનીન રશિયા આવ્યો ત્યારે માતાનો ક્ષરદેહ આ ક્ષાની દુનીયાં છોડી પરલોક પ્રયાણ કરી ગયો હતો.

પરંતુ કારના રાજતંત્રને ઉપલાવી નાખનાર ઓક્ટોબરની રાજક્રાંતિ આવી તે પહેલાં ઘણા સમયથી એલેક્ઝાન્ડ્રોવનાને એ ધન્ય ધડીની આગાહી થઇ ચૂકી હતી. કોઇ ભયંકર તોફાન ધડતી આવે તે પહેલાં એના ચમકારો લાગી જાય તેમ મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવનાને તેનાં બાલકોનાં કાપેં દરહુંમેશ સત્ય પંથે જ થતાં લાગતાં. એના પુત્ર એલેક્ઝાન્ડરે સ્વદેશ ખાતે પ્રાણપ્રાણ ક્યું હતું, એના બીજા પુત્ર બ્લાડીમીરે અગ્રપક્ષ સ્થાપ્યો હતો અને તેનો નાશક બન્યો હતો, ડિગ્રી, આના અને મેરીઆએ પ્રતિ પાછળ, ચેતવણી પુત્રાની બચતની નાખી હતી. એ વીર સંતાનોની માતા એલેક્ઝાન્ડ્રોવનાનું જીવન ખરેખર ધન્ય બની ગયું હતું. જાણે મેરીઆએ મોતાનો દેહવિચ્છેદ કયો હતો. એનું દરેક ઉપાંગ એનાથી વધારે શક્તિ યાગી નીવડ્યું હતું. બાલકો દ્વારા એનું સમજું જોય એક જ થયું હતું ને વિકાસ પામ્યું હતું અને એ બાલકોનાં પ્રુદયરમરણથી મેરીઆ એલેક્ઝાન્ડ્રોવનાનું નામ પણ રશિયન અજ્ઞાતા દેશમાં અમર રથાન પ્રાપ્ત કરી ચૂક્યું છે.

[ગતાંકથી ચાલુ]

લેખક : ત્રીમે

આછી આંદોનીથી પથરાયેલા ચોકમાં
ગોરીઓ ગરબે રમવા નીસરે એ એક અનુ-
પમ દશ્ય છેઃ જે જોવા સ્વર્ગથી દેવાને પૃથ્વી
ઉપર ઉતરી આવવાનું મન થાય એવું દશ્ય
છે. ગુજરાતનું પોતીકું દશ્ય છે. સહીયરાના
સાયમાં મળાને, માથે મનોહર ગરબો ધરીને,
નવસંત્રીમાં ઘેર ઘેર જઈ ગરબા ગાતી બહેનીને
જોઈ કેઈકે રસિક, બંધુને ક્યારેક છપો પણ
ચતી હશે કે આ મધુર દેહાવામાં મારો દિરસો
નહિ ને? આવી છે છોકરાઓ માટે પણ થોથો
ફેરવવાની વ્યવસ્થા; પરંતુ એમાં પ્રયોજતા
થોથો માત્ર જોડકાં છે, એનું કળાવિધાન પણ
પ્રાયશઃ દરજ્જાનું દેખાય છે. ગરબાની યોજના
સુદૃઢ કળાદષ્ટિએ સાંજોપાંચ ઉતરેલી નજરે
પડે છે.

જેના જીવનનું પ્રત્યેક પાસું આનંદના
સમુદાયથી રોપી રહ્યું છે એવા બગવાન થી
કુખ્યે એકદા ગરબાના ઉત્સવમાં કેવો ભાગ
લીધો અને પોતાના ચમત્કારિક વ્યક્તિત્વનો
પરિચય આપીને યજ્ઞજનોને કેવાં આનંદમાં
તરબોળ કર્યો એ પ્રસંગ એક ગુજરાતી કવિએ
ગાઈ બતાવ્યો છે, એમનું નામ લાલજી શુક્લ.
તેઓ ક્યારે થયા, એમના જીવનમાં નોંધવા
લાયક બનાવો શું બન્યા વગેરે હકીકત વિષે
આપણે અધારામાં છીએ, માત્ર એક એ દંત-
કથાઓ એમના નામની આસપાસ ગુંથાયેલી
સાંભળવામાં આવે છે કે તેઓ ગુરને ઘેર લખી
વખત વસવાટ કર્યો છતાં શુદ્ધિની મંદતાને

ગુજર નારીની

ગીત-સમૃદ્ધિ

લેખક

શ્રી. સવાઈલાલ ઈ. પંડ્યા

લખને શાસ્ત્રોને મદદથી કરી રાક્યા નહિ, પરંતુ
અતિ દૌર્ધ સેવાથી સંવૃદ્ધ થયેલા ગુરના અશિ-
વોદ કરીને કવિત્વ શક્તિનો વિકાસ અને
અન્ય કળાઓનું જ્ઞાન પણ પામી રાક્યા.
એમનું એક જ ગીત “લાલજી શુક્લનો ગરબો”
એવા સાદા નામે પ્રખ્યાત નામર ઓઓમાં
પ્રચલિત છે. “અદ્વિચિત્ર કાવ્યકલાપ” નામના
સંમદમાં અને કદાચ અન્યત્ર પણ એ પ્રસિદ્ધ
થયેલું છે. પરંતુ મેં અહીંનાં રજુ કરેલું
ગીત તો ગુપ્ત પરંપરાએ જેવું ઉતરી આવેલું
મને મળ્યું છે તેવું જ મેં નોંધી લીધું છે.
એટલે એના પાઠ્યોદ નિરૂપણ વિદ્વાનોને સર-
ખાતી જોવા માટે ઉપયોગી થશે એમ માનું
હું. આ ગીતની પ્રસાદિકતા ઉપરની દંતક-
થાને સાચી માંની લેવા લાગ્યાં છે. બાઅ-
શાળા છે કવિ કે આ એક જ ગીતથી અમ-
રતા વધી છે.

‘ લાલજી શુક્લનો ગરબો. ’

ગણપતિ શુભને વહુંલું ગોવિંદના શુભ વહુંલું,
ચરણ નમીને જઈ રે નરોહર શુભ કહેતાં છ.
શુભ કેતાં ગોવિંદજી ઠેરા કવિતા કંઈ પેરે ગાઈ ?
જેમ ગોકુળ ગિરધર ગરબે રમીયા તે રીતે -હું- ગાઈ,

આસો સુદ નવરાત્રિ પડવે ઘેર ઘેર ગરબા હાથ,
 આભૂષણ વસ્ત્ર સજ્જને અંગે ટોળે મળી મજનાથ.
 સુગંધા, બાળા, પ્રીટામનોતી પશ્ચિની સુખ સુગંધ,
 અંગે મુગપદ કરે વાસના, પગલે કુમકુમ બંધ.
 ચતુરંગી અચળ ગતિ ચાલે, બોલે મધુરી વાણી,
 લક્ષણ બત્રીશે પૂરી લલના વેદે તે વખાણી.
 નાસિ ગંભીરી ત્રિવળી ઓપે મજમતં મજગતિ કરતી,
 નવલપણું જેને અંગે ઓપે હસ્તિની હરિમન હરતી.
 શ્યામા નવોઠા ચતુરાનારી બહુ શુણ્વતી ગોરી,
 નેહ ભરી સૌ નંદકુંવર ને નાગર નવલ કિચોરી.
 હરિને હેતે સૌ, સુંદરી, સંચરી,
 વસ્ત્ર કનક આભૂષણ, અંગે અંગ ધરી. ૧

અંગ આભૂષણ ધર્યાં ને શ્યામા શિર ઢાંળીને બોલે,
 હીરા રાખડી વેણી ઉપર જેમ જેમ મણિધર ઢાલે.
 ચેષકુલી સિંહરે સેંધા જડાવ ટીલડી શોભે,
 જાલ્ય દામણી ઝળકે ઉપર સુનિજનનાં મન લોભે.
 પદ્મ રાગ કલિદંત કામિની કંઠશ ઢોટ અમારી,
 કટેસરી અંધકળિ માળા, હાર હૈયે રહી ધારી.
 કૌરાં કાજળ નેત્ર સમાર્યાં, કીર નાસિકા સોતી,
 અધર વિદ્રુમ ઉપર અતિશોભે નકવેશર ગજ ચોતી.
 બાજુબંધ ઘેરખડા ખળકે, ઝળકે હૈયે હંમેલ,
 કનક કાંકણી ચૂડી કંકણ મોંઘા મરકત વેલ.
 ઘરસાડી ઘરચોળી ચુંદડી ચોપટ લાલ્ય પટોળી,
 તાર દોરંગી બંધ બાંધણી અંધારણી ચોળી.
 તારકરી કાંચળી કરી ને છાપ્યાં છાયલ પહેર્યાં,
 સચાર ઉરથી કરી સમારી નવલી નવલી દહેસં.
 પાય નેપૂર અંજરિયા પહેર્યાં ત્રોડા ધૂધર ઘેર,
 છડા વાજણા વળી વીંછીયા અણુવટડાના શેર.

સહીયર સંચરી, સુંદરી, શિર ઉપર ગરબા ધરી
 નંદ તથે ઘેર પરવરી
 આનંદ અંગ ન માય હરિને હેતે શું વરી. ૨

સૌએ મળીને કહે સુણોને માતા, ઘેર ઘેર ગરબા ગાશું.
 શણગારો તમે કાન કુંવરને રમવા તેડી જાશું.
 સુર નારીને શ્રવણ થયું ને માવે માયા માંડી,
 જળહળ નારી રૂપ પ્રકારયું પુરૂષપણુને છાંડી.
 અતિ શોભે રયામાનું મુખડું કૌટિક ચંદ્ર પ્રકાશ,
 આંખ્યા તાંડવ નૃત્ય નિરખવા અપરલોક આકાશ.
 રૂપ જોઈ માનવીએ મૂક્યો રૂપ તણો અહંકાર,
 મહા મનોહર અદ્ભુત આ તો સકળ લોકને સાર.
 મહા માનવી રૂપ જોઈને અતિએ આનંદ પામી,
 બાળ વૃદ્ધ ગોકુળિયું આલ્યું ચરણે મસ્તક નામી.
 આદીર ધન્ય બાગ્ય કહીને આશીર્વાદ બહુ દીધી,
 તત્સણુ રમવા ગોપવધૂએ ગાગરીઓ કર લીધી.

ફરતી સુંદરી સૌ ફરે રયામા નૃત્ય નહું કરે,
 ચોદ લોકનું મન હરે અતિ હરખે શું ભરી,
 ફરતા ગરબા ફરવે, ગગન મંડળમાં ઘેરવે,
 આકાશે ઉલાળી હસ્તકમળ પર ધરે. ૩

ગગન મંડપ ગરબાનું કીતક સૌ સ્વરલોકે રીડું;
 અમર પુષ્પની કરે તે વૃષ્ટિ કહે ગોકુળિયું મીડું.
 કેઈ કહે, જાણ કરો જયોદાને જુએ તે જળહળ રૂપ,
 નંદજી અદકો નેહ ધયો ત્યાં ભૂતજ બહ્યા બંધ.
 એમ કહીને નંદ જયોદા ત્યાં આંખ્યાં તત્કાળ,
 મહાળીક મંડાણી બહેની, ક્યાં છે માંડે બાળ ?
 જયોદા કહે માંડે બીએ બાળકું રમે જોગણી રાત,
 નોસ્તકામાં બાઈ, કેમ ધીરૂં આદીરકાંની સાથ ?
 સૌએ મળીને કહે સુણોને માતા અમે કેમ અજગા કરશું ?
 રયામ સુંદર અમને અતિ વહાલા હેડે હેતે ધરશું.
 જયોદા પૂછે નંદજીને, પ્રભુ કાન કરે છે આડો,
 ગરબે જાય ગોરાળીઓ સાથે તમે ન કરશો ત્રાડો.
 એમ કહીને વળી કાન કુંવરને આજુપણુ વત્ર પેરાંખ્યાં,
 સોના ગરબો દીવો પ્રગટી મંદિરમાંથી લાંબ્યા.
 મોહન કહે માતાજી મારો ધરબડીઓ તો આંખો,
 ધુધરા, ઘાટડી જોહણી અમને જોળી સોત પેરાવો.

સેથા ટીલડી સર્વ સમારી ખાંતે જોળે તેડી,
મા મોહનાં મીઠાં કરે તમે હયો ગરજો મારી ઘેડી-
માથે ગરજો ધયો ને મોહન ડગમગ ડગમગ ચાલે,
માતા કહે ખમા ખમા, ગોરાણીઓ ગરજો ઝાલે.

મોહન કહે માતાજી રહોને હવે હું રમવા જાઉં,
વાંકે ચૂંકે નથી જીવો હું સારી પેઠે સ્થાઉં.
વહાલા, પુત્ર તમે વહેલા વળજો, હરજો આંસુ ઢાળે,
ચરવરીયા પ્રભુ પ્રગટ જ કરવા સંચળતાથી ચાલે.

ચતુરા નારી ચોક બઈ ને રસભર રમવા લાગી,
મોહન ત્યાં મધ્ય રહ્યા ને ગગન મંડળ ગણ ગાળ.
માલણીઓ જ્યાં કંઠ આરોપી ઘણીક પુષ્પની માળ,
રૂપ જોષ માતાએ મગાવ્યો મુકતા કળનો ધાળ.

મોતીડે વધાવ્યા મોહન આલિંગન ત્યાં દીધું,
નાર્ત રૂપ થયા નરોહર ત્યારે કારજ સોનું સીધું.
મોહન કહે માનિનિઓ સૂણો સરસપણે સંદેશ,
હવે હું શરદ પુનમની રાતે રાસ રમાડીશ હેતે.

ધન્ય ગોલેળિયું, ધન્ય વ્રજવનિતા ધન્ય નંદજી તાત,
જગજીવન જેની કૃપે જન્મ્યા ધન્ય જશેદા માત.
ધન્ય કાનજી સાથે રમીયા જોપ જોવાળા હેરી,
માતા મોહન લાલજીને તુરત. ગયાં ઘેર તેડી.

મોહનનો જે ગરજો ગાયે સાંભળશે નર નારી,
જો કોઈ ગાયે પ્રેમધરી જેને સુખ વહાલો મોરારી.
નવે નિધિને સિદ્ધ અદ્દમા રહેશે તે ઘેર દાસી,
દુષ્ટ કમ ને પાતક સઘળાં તેનાં જાશે નાસી.

અહિન્દ્રત ઉજ્જવળ રાતિમાં લીધો છે અવતાર,
શુકલ લાલજી કહે શામળા કરો અમારી વહાર. ૪

કવિને પ્રશ્ન થાય છે કે કઈ પેરે કવિતા નારીઓ નીકળી પડી છે. બમક બહુ વર્ણન
માઈ અને પછી નિર્ણય કરે છે પોતે કે 'જેમ ક્યું છે કવિએ એ સોનું, મામ્ય સીઓનું, ટાણ
ગિરધર ગોપુજ ગરબે રમીયા એ રીતે હું ન સમજશે એમને. એ તો છે નાગર નવલ
ગાઈ,' એ એમનો નિશ્ચય, એ એમની પ્રતિજ્ઞા. 'કિશોરીઓ, એમને આંગે કસતરીની સુવાસ છે,
એને ન્યાય આપવા એ કેમ આગળ ચાલે છે કુમકુમનાં એમનાં પગલાં છે. એ તો છે પૂરા
તે જોષએ. નવરાત્રિને પ્રથમ દિવસે વ્રજની સૌ બગીચા દક્ષણવર્તી શાસ્ત્રે વખાણેલી લક્ષ્મણાઓ;

ખાજી શિર ઢાળીને બોલનારી વિનયવંતીઓ છે. બીજા ખંડમાં કવિએ મયા જમાનાની શુભરાતી નારીના શબ્દગાર. વિગતથી વર્ણવ્યા છે. મુંદરી-ઓના અંતમાં આનંદ માતો નથી અને નંદરાયને ઘેર આવીને જશોદા માતા કહે છે કે માતા, તમે કાનકુંવરને શબ્દગારો. અમે રમવા તેડી, જશું અને ઘેરઘેર જમને મળના ગરબા ગાયું. જશોદાજી પહેલા તો પેતાના લાકડવાયાને ગારાણીઓ સાથે મોકલતાં સંકેત આનુભવે છે પરંતુ સ્ત્રીઓ તરફથી કુંવરનું જાતન થવાની ખાત્રી મળતાં પતિને પૂછીને મોહનને તૈયાર કરે છે. કેવો કાઝ જાય છે મોહન કન્યા! તે કહે છે, “ધુધરા ધાટડી ઓઢણી અમને યોગાસેત હેરાવે.” કુમારનો પોષાક પહેરી ફરતી આજની કુમારી પોતે કંઈક નવું કયોનો ગર્વ આનુભવે છે તે જુવે કે આ જુના શુભરાતી કવિએ એથી ઉલટી સ્થિતિની કેવી પ્રગલ્ભ કલ્પના કરી છે. કુમારીના વેશમાં શોભી હોતા કુમાર હાંપર માતા વારી જાય છે અને હૈયથી કહે છે ‘મારી પેડી, તમે ગરબો લ્યો.’ માથે વજન લેવાની ટેવ વિનાના મોહન ડગમગ ડગમગ ચાલતા ચોકમાં પહેલ્યા પછી તો માયા માંડે છે અને પુરવ-પણુને છાંટીને જળહળ નારીરૂપ પ્રકાશે છે. એમનું અદ્ભુત નૃત્ય નીરખવા અમર લોકના વાસીઓ, આકાશમાં આવી ઉભા રહે છે. એ સોહાત્તર રૂપને વર્ણવવા વિશેષણો નિરવૈક થશે એમ કવિ સમજી જાય છે અને એને સફળ લોકોના સાર કહીને અટકે છે. ચોથા ખંડમાં કવિએ એ રૂપ બેવા, નંદજશોદાને લાવીને અને માતાના હુખમાં “ક્યાં છે માંડે બાળ” એ શબ્દ મૂકીને માનવ સહજ ભાવ ગાયો છે.

કાવ્યની સરસતા વિસ્તારથી ન કહતાં એક બે રમણીય અંશો તરફ અંશુલિનિર્દેશ કરી સંતોષ માનું છું. શબ્દ પ્રયોગનું કવિનું

મીઠકાં વાવડ

વાતા વાયરા-વાવડ લાંબા
અવનિને આંગણે મેઘરાજ આંબ્યા.

ગરબંતા ધનની થોડલીકીધી,
વિજ-મશાલને હાથ છે લીધી;

વીજગણુ વસુંધરાને મળવાને આંબ્યા,
વાતા વાયરા વાવડ લાંબા....

લીલુડી સુંદરી, મોતીની માળ,
રતનજીત ઇંદ્રધનુનો થાળ;

અવનિને હોટ દેવાને લાંબા,
વાતા વાયરા વાવડ લાંબા....

મીઠકાં વાવડ ધરતી સૂણી રહી,
અંતરની આશા એની પૂરી થઈ;

ધરતીએ આજ સુખ મલકાંબ્યા,
વાતા વાયરા વાવડ લાંબા....

પ્રદ્યુમ્ન અરવિંદ તજા.

કૌશલ્ય આ પંક્તિ બતાવી આપે છે. “નેર-તાડમાં જાણ કેમ ધીરું આહીરડાંની સાથ.” ભાવ વ્યક્ત કરવા માટે શબ્દ પાસેથી સમર્થ કવિ કેટલું કામ લઈ રહે છે એ “ધીરું” શબ્દના પ્રયોગમાંથી સુગોને જણાઈ આવશે. જુખીવાર શબ્દચિત્રો રચી કરવાની તેમની શક્તિ અમો રમવા જતા મોહનજીના પ્રસંગમાં દેખાઈ આવે છે. એમનાં પાત્રો નિઃપ્રાણ અને રથાવર નથી; છાંત અને ગતિમાન છે. અને દરેક ખંડના અંતે આવતાં પસંદાતા રાગમાં મૂર્ત દેવો કળાવૈભવ આનંદની અધિકતાથી પ્રકુલિત થઈને મનોહર ડગલાં ભરતી રમણીનું ગિત જાણે રચી કરે છે.

ભરત-ગંધાર

લેખિકા

કે. ચંદ્રિકા ભારદ્વાજ

આકૃતિ નં. ૧૮ વીજળી-પંખો:-

આ દીગ્દશન નવી બનાવેલી નથી. પરંતુ આજથી આશરે ૫૦ વર્ષ પહેલાના ભરત-કામના નમુના પરથી કિતારેલી છે. મારાં બાળ્યારે સાવ નાનાં હતાં અને ભરતચૂંથણ શિખતાં એ વખતે મારા નાનાંએ એમને હૈયા ઉકલતથી આજેખી (ચીતરી) આવેલ. અગાઉના જમાનામાં ભ્યારે કણ્ઠીચાલી પહે રવેશ હતો ત્યારે હૈયાઉકલતવાળા ડોશીઓ મોઢાં પણ નમુનો જોયા વગર આવા ચિત્રો કાપડ ઉપર આજેખી દેતી. એકુશાલી ભરત કામમાં તો ચણિયા, કમખાં વીજળી, ટોડિયાં, તોરણ, તકીયા, મણપતિ સ્થાપના વગેરે ભરાતાં. આ બધાનું ચિત્રકામ ડોશીઓ હૈયા-ઉકલતથી જ કરતી. એમની શાહીમાં મણ, અડદનો લોટ અને તેલનું મિશ્રણ કે એવું કંઈ જ હોય અને કલમને બદલે હાકડાની પાતળી સળી વાપરતાં. હતાં આવા યુના નમુના જોઇને આજે પણ આપણે અજબ થવું પડે છે. પણ હવે તો ગામડાને આ કસબ નાશ પામતો જાય છે અને એવી ચિત્રકાર ડોશીઓ પણ જૂજ-જૂજ જોવામાં આવે છે.

અસલ પંખો ઘેરા જાંશુડીયા રંગની અતલકા પરનો છે. આવી કાચમની વપરાશની અને ન ઘોષ શકાય તેવી ચીજ મેલખાઉ રંગમાં જ રવી જોઇએ. અંદર પંખાનું ચોખું બજુરીના પાનનું યુથેલું છે અને આજે

પંખો રંગત દાંડીમાં ચડાવેલ છે. આજે પણ આવા દાંડીવાળા મોટી ભરવાના પીતળનાં બોટાં મળે છે. તેના ઉપર ૫૬ ચડાવી કાપડના ભરત ભરેલા પંખા બનાવી શકાય. આકૃતિમાં જોશો તો બજુરી કે પંખાને ફરતી જાલર ચડાવેલી છે. પંખાનાં બે ૫૬ બનાવવા પડે છે અને મળ્યાં પછી તે બંને ૫૬ બોટા ઉપર ચડાવાય છે અને કિનારીએ સીવી લેવાય છે. પછી જાલર ચડાવાય છે.

સતારાની કિનારી:-

પંખાની આકૃતિમાં જે એ લીટીઓ દોરી વચ્ચે મોંડાં મુકેલાં છે તે મોંડાં સતારા અને મોટીથી બરેલ છે. સતારા અને મોટીને બદલે ભરતના મોંડા પણ બરી શકાય. લીટીઓ બધીં ત્રીણી સોંકળીની દોરી છે. આવું જ સતારાનું ભરત વચમાં પણ છે. તેમાં પણ બંને ફરતી લીટીઓ સોંકળી ભરતની લીટીઓ છે, આ લીટીઓ ઘેરી બહારી રંગની છે.

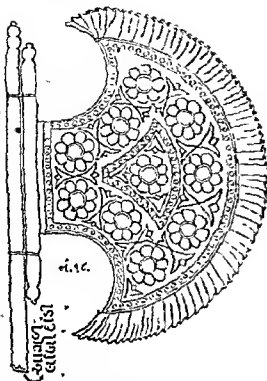
ફૂલ:- વચ્ચેના મોટા મોંડાની જગ્યાએ આમલા ટાંકેલા છે. (રીત નં. ૨૦) ફૂલની પાંખડીઓ ફેસરી રંગની ભરવી. ભરવાની રીત આડિયા પાટિયાનું ભરત (નં. ૪) અગર તો ઘટ કિનારીમધે ભરત (નં. ૬) ની રાખવી.

પોંદડા:- પોપડીયા રંગના આડિયાપારી-યાના ભરત (નં. ૪) અગર તો કિલું ભરત (નં. ૫) થી ભરવા. પોંદડાની કિનારી ઝીણી સોંકળથી લાલ રંગની ભરવી. પોંદડા માથેના ટોપકાં શુલાખી રંગના ભરવા, તેની કિનારી લાલ રંગની સોંકળથી ભરવી.

સતારાની ટીપકી:- જો સતારા ન ભરવા હોય તો આ જગ્યાએ શુલાખી કે લાલ મોંડા કરવાં.

આકૃતિ નં. ૧૯:- આ છુદ્દો ટેબલ-કોચ, ઝોળા, ચણિયા વગેરેમાં ભરી શકાયો.

મોટા લ:- ઘેરા પીળા, શુલાખી કે જાંશુડીયા રંગના ગાજભરતની રીત (કોટા

ભરત રીત નં. ૩) અગર તો હંધા બખીયાની રીત નં. ૧ થી પાંખડીઓ ભરવી વચ્ચેના કેસર તે જ રંગના આછા રંગના હંધા બખીયાની રીતથી ભરવા. વચ્ચેના પરાગ આછા તપકરીયા રંગના ભરવા. પરાગ ભરતની રીત કાવે તો વાપરવી, નહિતર ગોળ કિનારી પાંખડી જેવા જ રંગની ભરી તપકરીયા રંગના વચ્ચેના નાના મોડા ભરવાં.

પાંદડા:- આ જુદામાં જે વતતના પાંદડાં છે, જુદાની વચ્ચેવચ્ચ અને મોટા ફૂલોની ખાલમાં મોટા પાંદડાં છે તે ખડિત કિનારીવાળાં અને મોટા ફૂલોની પાસેના સમગ્ર કિનારીવાળાં પાંદડા. ખડિત કિનારીવાળા પાંદડાની કિનારીઓ કાંટા ભરત રીત નં. ૩ થી ઘેરા લીલા રંગના ભરવડ. વચ્ચેની નસો આછા લીલા રંગની હંધા બખીયાની રીત નં. ૧ થી ભરવી, ગાંડલીઓ બખીયા રંગની હંધા બખીયાની રીતથી ભરવી.

નાની પાંદડીઓ :- લીલા રંગની

આડિયા પાટિયાના ભરતની રીતે અગર તો હંધા ભરતની રીતથી ભરવી. આખું પાંદડું ભરાઈ ગયા બાદ વચ્ચેની નસ અને હાંડલી કથાઈ કે બટમી રંગની હંધા બખીયાની રીતથી ભરવી.

નાના ફૂલ:- મોટા ફૂલથી વિરોધાભાસ લાગે તેવા રંગના બખીયાના ગુલાબી કે ઘેરા પીળા રંગના ભરવાં. પાંખડીઓ કાંટા ભરત રીત નં. ૩ કે આડિયા પાટિયાનું ભરત રીત નં. ૪ થી ભરવી. વચ્ચેના મોડા મોટા ફૂલની પાંખડીઓ જે રંગની ભરી હોય તે રંગના ભરવા.

મોટા મોડા :- નાના ફૂલની પાંખડીના જેવા જ રંગના ભરવા.

મોડાઓના કુમખો :- કેસરી રંગનો ભરવો.

હાંબખીઓ :- કથાઈ રંગની હંધા બખીયાની રીતથી ભરવી. લીલા રંગની પછ ભરી શકાય.

-*-

આ લેખમાળામાં આવતાં ચિત્રો કે તેના લખણના કોપીરાઈ લેખિતના છે. માટે કોઈ વેપારીએ તેનો પ્રયત્નથી મંજુરી લીધા સિવાય ઉપયોગ કરવો નહિ. બહેનો તેનો ઉપયોગ ભરવા વગેરેમાં કરી શકશે.

યૌવનને ઉખરે પગ મૂકતી

કન્યાને પત્રો

શ્રી. પૂરાતન બૂચ

[ગતાર્થો આશુ]

[૫]

પ્રિય બહેન,

મારા ગયા વખતના હેલા વાક્યનો અર્થ તને આજે જરા વધારે વિગતથી સમજાવું છું. મેં લખેલું છે કે માતૃત્વને જાતન ને રક્ષા કરવી એ પ્રત્યેક સ્ત્રીની ફરજ છે.

માતૃત્વનું જાતન એટલે શું? માતૃત્વની રક્ષા એટલે સ્ત્રીએ પોતાના દેહ અને મનની સલામતી સાચવવી તે. પણ તું તો કહીશ કે એમાં સલામતી વળી શી સાચવવાની હતી! પણ તું ધારે એટલી સરળતાથી આ વાત પાર પડી ગયે એવી નથી.

જો ને! એક સંસ્કારી કુટુંબની સ્ત્રી અને સામાન્ય સ્ત્રી વચ્ચે તને કાંઈ ફેર દેખાય છે ખરો? જો ફેર દેખાતો હોય તો તે કહી બાજ-તમાં રહેલો છે? જરા ધીરજથી વિચારતાં આ વસ્તુ સમજી શકાશે.

સ્ત્રીઓ બે પ્રકારની હોઈ શકે. એક તો સંસ્કારી સ્ત્રીઓ અને બીજી સંસ્કાર વગરની સ્ત્રીઓ. સંસ્કાર એટલે શું? એ તો જાણે છે ને?

સંસ્કારનો અર્થ છે સારી ટેવોવાળું જીવન. સંસ્કારી અને સંસ્કાર વગરની સ્ત્રીઓ વચ્ચે તો મુખ્ય બેદ સમજવા જેવો છે. આપણા બધામના જીવનમાં મેં આગળ કહ્યું તેમ સર્જનની શક્તિ રહેલી છે. એ સર્જન શક્તિનું ફાંતર સારી ભાવનામાં થાય ત્યારે આપણે સંસ્કારી બનીએ છીએ. ને એ સર્જન શક્તિ ખરાબ વાસના રૂપે પલટાય છે ત્યારે આપણે સંસ્કારહીન બનીએ છીએ.

એટલા માટે આપણા ધર્મોએ સર્જનની શક્તિને ધીમે ધીમે પણ ઉંચી ભાવનાના રૂપમાં પરિવર્તન કરવાનો હંમેશાં ઉપદેશ આપ્યો છે. જેને શક્તિનું ઉચ્ચીકરણ પણ કહે છે. હુંકમાં, આપણા જીવનના બધા જ નાના મોટા વ્યવહારમાં સંસ્કાર સચવાય અને વધારે દૃઢ બને એ હેતુથી જ પ્રેરાઈને બધાં કામ કરીએ છીએ.

તો પછી સંસ્કારી સ્ત્રીઓ પોતે જોમ બધાં કામો ઉચ્ચ ભાવનાથી કરે છે તેમ માતૃત્વનું જાતન પણ એવી ભાવનાથી કરી રીતે કરે?

આ વાત તને ન સમજાય કે અધરી ને યુગધાડાવાળી લાગે તો તું ગભરાઈશ નહીં. તને સમજાય એવી સરળતાથી ફરીથી લખું છું.

સારી સ્ત્રીઓને સંસ્કારી કહેવાય. હવે સારી સ્ત્રીઓ માતા થતા પહેલાં શું બાનમાં રાખે એનો વિચાર કરીએ.

જો, પહેલાં તે સંસ્કારી સ્ત્રીનું શરીર નીરાશી ને મન તંદુરસ્ત હોય. તેથી એ પોતાનું મન હંમેશાં મોઈને મોઈ સારા કામમાં ફેરવાણેલું જ રાખે. એ મોઈની નિંદા કે ક્રુધાથી કરવામાં વખત ન બગાડે, કાછને ગાળે ન બાંહે, મોઈનું છુટું ન કરે. સહુની સાથે હસીને વાત કરે. દુઃખમાં સાકર બને એમ બધા સાથે બળી ગય. દુઃખ આવી પડે તો બળાપા ન કરે, પણ ધીરજથી, મનમાં બગનો કે ધન્યરત્ન નામ નવે. સારી સ્ત્રીઓ આવું કરે. તેનું પરિણામ શું આવે, ખરર છે?

એ ત્યારે માતા શાય ત્યારે તેનો પુત્ર કે પુત્રી સાચા બોલાં, ત્યાગી, નિઃસ્વાર્થો ને કર્તવ્ય-પરાયણ બને. દુનિયામાં ત્યાં જ્યાં તેમજી ને બદાદુર સ્ત્રી પુરુષો પાક્યાં છે ત્યાં તેમની માતાનામાં ઉપર કહ્યા તેના જ શુભો જોવામાં આવ્યા છે. કુવ ને પ્રદક્ષાદ આમ સંસ્કારી માતાનાં જ બાળકો હતા, એમ ધર્મગ્રંથમાં લખેલું છે.

દું ધારું છું કે હવે તને માતૃત્વનું જાતન કરવાનું મહત્ત્વ સમજાવું હશે. પણ તને મનમાં પ્રશ્ન થશે કે માતૃત્વ એ સીનો અધિકાર છે એમ કેમ ?

એ વિશે પણ આપણે વિચારીએ. જગતમાં પુરુષ હંમેશાં આંકમણ કરનાર મણાય છે, અને સ્ત્રી એ તો ત્યાગની મૂર્તિ જ ગણાય છે. શાયી, ખજર છે ! જે તને સીનો જીવનનો કામ સમજાવું. તે પરથી તને તેની ત્યાગમય જીવનની તરત ખ્યાલ આવશે.

પ્રથમ તો ઘરમાં કન્યા એટલે પુત્ર કરતાં ઉતરતી, એટલે કે, પુત્ર હોય ત્યાં પુત્રીએ પોતાના બધા જ હક્કો બાંધતી તરફેણમાં જતા કરવાના. પછી ? ઘરકામમાં તો કન્યાએ જ પાણી ભરવાનું હોય, પુંજે-કચરો કાઢવાનો હોય, કપડાં ને વાસણ ધોવાનાં હોય. બાંધનીયી જો આ બધાં કામ શાય ?

પછી ખડેનનાં લામ ગાય. જે ઘરમાં નાન-પણથી લેહરીને મોટી સદ્ધ એ ભરતો ત્યાગ કરવાનો ને ખીજ જ સાવ અગમ્ય ઘરમાં જઈને ત્યાંના એકને તો પોતાનો કરી જ લેવાનો. પણ તે ઉપરાંત એ એકના બધાય સમાસબંધીએને પણ તેણે પોતાના કરવાનાં. માર્ક પુરુષ આવે ત્યાગ કરી બતાવી શકે ખરો ?

પણ હમી રહે, સીનો ત્યાગમય જીવનની રોજ તો હજી હવે આવે છે. જેની સાથે પરણીને પોતે જેની સદ્ધ ચૂક છે ને જે પતિને જીવનગીમર પોતાનો સાથી માની લીધો છે, તેની સમગ્ર સાયવવામાં જરા જેટલી ચૂક

શાય તો આવી જ અને છે ! જેમ કે સાકમાં મીઠું વધારે પડે કે દાળમાં મરચું વધુ ન ખાઈ જાય તો એના આર વાગે ! ઘરમાં સીધી વહેલા ઉત્તાર એ સ્ત્રી આખો દિવસ વૈતરું કરીને છેક છેડી સુએ, ને નામતું જ કારખાડું કરીને આવેલા પતિના પગ દુઃખતા હોય તો વગા દયાવી આવે. પોતે સાવ શક્તિ લોય થઈ અર્ધ હોય તો પણ જે પતિની ઈચ્છા જુદી હોય તો તેણે મને કમને પણ તેને રાજ રાખવા તાણે થવું વડે ! અને છેવટે ત્યાગની અવધિ કયારે આવે તે એ તું જાણે છે ?

સી માતા ચવાની તૈયારીમાં હોય છે ત્યારે એની ત્યાગની છેડી સીમા આવી પડેલે છે. પોતાનાં જ સરીર, મન અને આત્માના એક અંશને બાળક સ્વરૂપે આ દુનિયામાં જન્મ આપનાર સીના ત્યાગની ઝાનાથી ખરાબરી શાય તેવી છે ?

પણ, તું તો કદીય કે દું સીના જરા વધારે પડતાં વખાણ કરું છું. પણ ના, સંસ્કારી સ્ત્રી આ વાત કરું છું. નારી કે અસંસ્કારી સ્ત્રી આ વાત નથી. નારી સ્ત્રીનું મારે વર્ણન નથી કરવું. રાવણની માતાએ તેને જન્મ આપતાં પડેલાં શું ખાધું હતું એ જાણે છે ? અખાલ ખાધને પછી રાવણનો જન્મ દીધો હતો, તેથી પરઓને હાલની લાવવાની નારી કુધિ રાવણને સૂચી હતી, એમ રામાયણમાં લખેલું છે !

સ્ત્રી એ ખરેખર ત્યાગની મૂર્તિ જ છે. પરંતુ સીને પોતાની શક્તિ વિશે હજી પૂરી ખજર નથી પડી. હજી સીએ પોતાની જાતને પુરુષની દારી જ મનાવે છે, ત્યાં સુધી તેમને ત્યાગ શી રીતે શક્તિ રૂપે શોભી નીકળે !

જે સીએ ત્યાગથી જીવનને સત્વરીક ને તેજસ્વી બનાવે છે તેણે પોતાના માતૃત્વને શોભાવે છે.

આ તો સીની ત્યાગની બાવનાનું વર્ણન થયું. પરંતુ ક્યારે તો એના સરીરને પણ એવું બનાવ્યું છે કે જાણુરમાં જ એના જીવનના

આનંદની પૂર્ણતાનો અનુભવ લઈ શકે છે: અન્યથા નહીં, એવું 'અનુભવીઓ' કથન છે.

વળી, શરીરની દૃષ્ટિએ કુમારિકા અને માતા થયેલ સ્ત્રીમાં ઘણો મોટો ફેરફાર હોય છે. કારણ કે બાળકને જન્મ આપનાર સ્ત્રીના આખા શરીર તથા મનમાં પરિવર્તન થઈ જાય છે. જૂના જમાનામાં કેટલાક અર્થવગરના રીવાજો ચાલતા હતા. તેમાંના કેટલાક આજે પણ ચાલે છે: જેવા કે લાળનો મુઠો તાણવો, પરપુરુષની સાથે વાત ન કરવી, પતિને દેવ માનીને તેની પ્રત્યે પૂજા અર્પીત શકને વર્તાવું. આ બધા રીવાજોનો હેતુ સ્ત્રીના માતૃત્વની રક્ષા કરવાનો રખાએલો હશે. પરંતુ અણુસમજી માણસોએ એ રીવાજને સ્ત્રી ઉપર બંધનરૂપે લાદી દીધા છે, ને પરિણામે સ્ત્રીને બારે અન્યાય થાય છે.

[૧]

ચિ. બહેન,

તારો પત્ર મળી ગયો. તે પહેલા કેટલાક પ્રશ્નો મને ગમ્યા છે. તેમાં તારા મુખ્ય પ્રશ્ન એવો છે કે 'આપણામાં સર્જનની શક્તિ રહેલી છે એ સ્વભાવથી સારી છે કે ખૂરી છે?' આ વિચારી લેવા જેવી વાત છે. એટલે આજે એ વિષે તને લાગુ છે.

મેં તને આગળના પત્રમાં લખેલું કે સ્ત્રીના શરીરમાં રજા હોય છે ને પુરુષના શરીરમાં વીર્ય હોય છે. એ બંને સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાં ભેગા મળે ત્યારે જ નવો જીવ જન્મ પામે છે. આ તો સમજમાં આવે તેવી સરળ વાત છે.

પણ, તને નવાઈ લાગશે કે ઈશ્વરે સ્ત્રી ને પુરુષને સોંપેલા આ કાર્યને ધણી અણુસમજી લોકો નહાડું ને છાતું રાખવા જોડું. હલકું માને છે; ને વળી કેટલાય લોકો તો સ્ત્રી અને પુરુષનાં નવો જીવ પેદા કરવામાં મદદ કરનારાં અંગોને પૂજા ખરાબ માનીને તેને વિષે ગુપ્તતા રાખે છે. એવા લોકો પણ હોય છે જેઓ સ્ત્રી અને પુરુષનો નવો જીવ

ઉદ્ભવ કરવા માટેના મિલનને ખરાબ માને છે. કેટલાક તો વળી સ્ત્રી જાતિને જ ખરાબ માનીને તેનાથી દૂર ભાગતા રહે છે.

પણ, ત્યારે આમાં સાચું શું? જો, અત્યારના વિદ્યાને આજીવંતી કોઈને ખબર ન હતી એવી કેટલીયે નવી વાતો પૂરા અનુભવ પછી સમજાવી છે. તેમાં સ્ત્રી ને પુરુષની સર્જન શક્તિ વિષે એવી હકીકત મળી છે કે, તે એક અંતિમ પવિત્ર અને કલ્યાણકારી શક્તિ છે. કેટલાયે સ્ત્રી પુરુષો મહાન કાર્યો કરે છે, તેનું કારણ તેમનામાં રહેલી સર્જન શક્તિ જ હોય છે.

જે સ્ત્રી કે પુરુષમાં આ સર્જનશક્તિનું પ્રમાણ વધારે હોય તે સાચી રીતે વધારે મોટાં કાર્યો કરવા શક્તિમાન બને છે. એટલે સર્જનશક્તિ વધારે હોય એ કોઈ ખરાબ કે શરમાવનારી વાત છે જ નહીં, ઉલટું રાજ થવા જેવી વાત છે. એ જ રીતે શરીરના જે અવયવોની તંદુરસ્તીનો આધાર રહે છે, એવાં સૌથી અમત્તનાં એ અંગ છે. ને એ અવયવો પૂરાંતંદુરસ્ત હોય ત્યારે જ નવો જીવ જન્મવાનું બળ ધરાવે છે. આજના વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે, સ્ત્રી ને પુરુષ નવો જીવ પેદા કરવાની જ ઈચ્છાથી પોતપોતાના અવયવોને ભેગા કરે છે, અને સ્ત્રી ને પુરુષનું મિલન એક ધીજનનાં શરીર, મન, અને પ્રાણને સંતોષ આપનારું છે. પણ, તે દાકતરની છરી જોઈ - છે? કોઈને શુભકામી નસતર મૂકવા માટે જ એ છરીનો ઉપયોગ થાય છે. ખરું ને? એ જ દાકતર પોતાની છરી લઈને કોઈનું ગળું કાપવા નીકળે તો? તો પછી એ દાકતર મટીને ખૂતી જ કહેવાય ને? પણ, દાકતરો કદી પોતાની છરીથી કોઈ જ દહીંનું ગળું કાપતા નથી. કારણ કે પાચ દશ વરસ સુધી તેમને પહેલાં સમજાણ પાવવામાં આવે છે કે 'જુઓ, તમને આ છરી સોંપાય છે તો ખરી, પરંતુ માણસ જાતનું જાણી શાય એવી રીતે ને એટલા પૂરતી જ વાપરવી.'

પેલા હાકતરોને જેમ તેમના યુદ્ધ બલામણુ કરે છે, તેવી જ રીતે સ્ત્રી અને પુરુષ ને હિમર થતાં ધંધર સૂઝનશક્તિ સોંપે છે, ને કહે છે: 'તમે સૃષ્ટિમાં બધાં જ પ્રાણીઓ કરતાં વધારે શુદ્ધિશાળી ને સમજી છો, માટે આ શક્તિનો ઉપયોગ માણુસ જાતનું અને જીવ-માત્રનું લઘુ સાથે સ્ત્રી રીતે કરજો?'
પણ બધા માણસોએ શું કહ્યું? પોતાને ધંધર તરફથી મળેલી સર્જનની શક્તિથી મદદમાં આવી ગયાં. ને ખરેખર એ સર્જનનું બળ સ્ત્રી તેમજ પુરુષને ખૂબ જ મદદસ્તર બનાવી મૂકે એવું હોય છે. એટલે બધા માણસોએ તો પોતાની પાસેની સર્જનની શક્તિને માત્ર નવો જીવ પેદા કરવાના પવિત્ર કાર્યમાં જ ન વાપરી, પણ મોજા માણુવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. એથી શું થયું હશે? હું જ કહ્યુંના કરજો. એવા પુરુષો ગમે તે સ્ત્રીની પાસે જાય ને સ્ત્રીએ પુરુષો પાસે જાય. એમ બન્ને પોતાની સર્જનની શક્તિનો દુરુપયોગ કરવા લાગ્યાં. એ શક્તિનો આશ્રય ખરાબ બધા હરોતારા પોતાની વિવેક શુદ્ધિથી વિચાર પણ નથી કરતાં કે ધંધરે સર્જનની શક્તિ તો માત્ર નવો જીવ જન્માવવા ને પંખી સર્જતું કદવાણું સાથે તેનાં કામ કરવા માટે જ આપેલી છે. ને તને પેલું બંતું હરિતું વચન યાદ છે ને કે વિવેક બેટ મનારનો શતપુષ્પે વિનીપાત થાય છે!

એકવાર સ્ત્રી પુરુષો સર્જનની શક્તિને અવળે માર્ગે વાપરે, પછી એમ માર્ગે જતનું તેઓને ગમે છે. પછી પોતાના એ વિલાસી આચરણનો જ વિચાર કરે છે ને પોતબીજાઓને જેવી રીતે, આકર્ષી શકે તેવી રીતે જ બોલે, ચાલે, હસે છે! પોતાનો ચહેરો બીજાને રૂપજોર લાગે ને માયાના વાળ બીજાને મગી જાય, પોતાના વસ્ત્ર તરફ બીજાનું ચિત્ત આકર્ષાય, પોતાના અંગ તરફ બીજા જુએ, એવા પ્રકારની બધી ટાપડીપર્મા આ લોકો પોતાની શક્તિ સંમંચ ને નાણું ખરબાદ કરે છે, એટલું જ નહીં, એમ

કરીને આપ્યા સમાજની નીતિને કારે હાનિ પહોંચાડે છે. વળી અત્યારના પશ્ચિમના સુધારાઓએ તો માણુસની આ બધી વિલાસિતા અને વિવશાધિતાને મહોર મારી આપી છે! એ સુધારાએ સ્ત્રીને તો પુરુષ પોતાના વિલાસ ને વિવશ બોમત્રવાનું રમકડું જ બનાવી દીધું છે ને આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે પશ્ચિમની દેહલીએ સ્ત્રીઓ તો પુરુષની પુનળી બનીને પોતાનું સ્વત્વ ગુમાવી બેઠી છે અને એવી સ્વત્વહીન સ્ત્રીએ વંજી પશ્ચિમની આખી સંસ્કૃતિને એજ લગાડી હીન ને નીચી બનાવી દીધી છે! એટલે, ખરી વાત તો એવી છે કે, ધંધરે સ્ત્રી પુરુષને સર્જનની શક્તિ આપી છે. તેઓ કહ્યું તો એ શક્તિથી પુરુષશાળી ને પવિત્ર બની શકે છે ને કારે તે પાપી ને વિવશ બની શકે છે. સર્જનની શક્તિ એ તો ધંધરે માણુસને સોંપેલું એક પવિત્ર સાધન છે. એ સાધનનો દુરુપયોગ કરીને માણુસ પોતાની જાતની ને સાધનની જે આશર બમાડે છે એની તેને ક્યાં ખબર પડે છે!

તને વિચાર આવશે કે ત્યારે શું વિવશ બોગવતો એ ખરાબ વસ્તુ નથી?

જોજો, સમજવામાં શૂન ન કરીશ. વિવશ બોગવતો એટલે પોતાની સર્જનની શક્તિ જે કામ માટે સોંપાઈ છે તેના બોટા ઉપયોગ કરતો, એવો અર્થ થાય.

વેદાનંકે કહે છે કે નહું, સુંદર, બળવાન બાળક જન્માવવાનો જ પવિત્ર ઇચ્છાથી જ સ્ત્રી પુરુષ, લક્ષ્મી પવિત્ર ઝાંઝી બંધાયા બાદ પરપરના અવયવોને રપસ કરીને જોડે છે તેઓ એક પુરુષનું અતિશય પવિત્ર કાર્ય કરે છે. જ્યોત્સના એવી ઇચ્છા વગર માત્ર પોતાનાં ક્ષણિક સુખ માટે મોજાશોખ માણુવા પૂરતા જ જોડાય છે તેઓ પાપનું કામ કરીને પોતે બપવિત્ર ચર્ષ સમાજને પણ અશુદ્ધ કરે છે. હવે તને સમજ પડશે કે સ્ત્રી ને પુરુષના અવયવોનું જોડાવું એ તો એક કાર્ય જ છે. પરંતુ એ કાર્ય કેવા હેતુથી, ક્યો ઇરાદો રાખીને

કરવામાં આવે છે તેના ઉપરથી નક્કી થાય કે એ પુરુષ કે પાપનું કામ કર્યું ?

અને માણસના મનનો કાણુ ચોક્કસદાર થઈ શકે ? આપણા બધાના મનમાં બીડેબીડે શું ચાલી રહેલું છે, તેની જાણે ખબર પડી શકે છે ? આમ માણસોનો હેતુ ને ધરાદો કદી કોઈથી જાણી કે સમજી નથી શકાતો. તેથી આપણા કેટલાયે ધર્મપુરુષોએ લાંબી મયામણુ છોડી દઈને સ્ત્રી જાતનો જ ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કર્યો છે, માણસને પોતાનો હેતુ શબ્દ રાખીને સ્ત્રીની સાથે વર્તવાનું કહેવું એ તેઓને અશક્ય અથવા બહુ કઠિન લાગ્યું હશે.

એક રીતે વિચારતાં એ વસ્તુની કઠિનતા સમજી શકાય છે. જો ને ! દાખલા તરીકે ક્યો પુરુષ ને સ્ત્રી કેવા હેતુથી જોડાય છે એનો નિર્ણય કોણુ કરી શકે ? એટલે સ્ત્રી ને પુરુષના બધા જ પ્રકારના સંબંધની બાબતમાં દરેકે પોતે પોતાના જ વિચાર કરીને ચાલવું એ જીવન માર્ગ કહેવાયો છે. જગતમાં કદી કોઈ સંપૂર્ણપણે નિર્વિકારી જન્મતું નથી ને જન્મ્યા પછીએ થઈ શકતું નથી. એનો અર્થ એવા ન કરવો કે નિર્વિકારી થવાનો પ્રયત્ન જ ન કરવો. જો કે સર્જનશક્તિનો એકવાર ઉદય થયા પછી સ્ત્રી ને પુરુષમાં મૃત્યુની સાથે જ એ શક્તિ રહે છે. તે સિવાય સામાન્ય માણસ માટે તેવું શમન શક્ય નથી, એવા માનને અંતે જ આપણાં ડાહ્યાં સ્ત્રી પુરુષોએ લગ્નની સંસ્થા ઉભી કરી છે. લગ્ન એટલે જોડાવું. સ્ત્રીને પુરુષમાં રહેલી સર્જનશક્તિનો સૌથી વધારે પ્રયોગ ને ન રોડી શકાય તેવો સ્વભાવ તેની સ્પર્શ કરવાની ઇચ્છામાં રહેલો હોય છે. તેથી સમાજની વ્યવસ્થા સાચવવાના હેતુથી ધર્મ તરફથી એક પુરુષને એક જ સ્ત્રીને તથા સ્ત્રીને એક જ પુરુષને સંપર્શ કરવાની, જોડાણુ છૂટ આપી છે. તે તેને લગ્ન કરવું કહે છે.

આમ લગ્ન એ સ્ત્રી ને પુરુષ પોતાની સર્જનશક્તિનો ઉપયોગ માનવકલ્યાણ માટે કરી શકે એ માટે જ છે. લગ્નને બેદાશ રીતે

કોઈજ પ્રકારનાં બંધન વગર, પોતાનું વિષય સુખ ભોગવવાનું સાધન બનાવનાર સ્ત્રી પુરુષો લગ્નના મૂળ હેતુને સાવ દબાવી નાખે છે એમ કહેવું જોઈએ.

હવે, તમે એ વાત સમજાઈ હશે કે સ્ત્રી ને પુરુષમાં રહેલી સર્જનશક્તિ શક્તિ તો પેલી દાકતરની છરી જેવી છે. એ તો શુભકું ધે કાપી શકે ને કોઈનું ગળુંથે કાપી શકે. એટલે કે, સર્જનશક્તિ શક્તિ પોતે એક પ્રચંડ નવસર્જક બળ ધરાવે છે. એ બળનો ઉપયોગ બીજાને તારવામાં કરવો કે મારવામાં, એ તો સ્ત્રી ને પુરુષે પોતે નક્કી કરવાનું છે.

એટલે, વિચારવાનું તો એ રહે છે કે સ્ત્રી ને પુરુષે પોતાની જાતને ને મનને છતાં વગર પોતે જ વિચાર પૂર્વક વર્તવું જોઈએ. આમાં બીજા કોઈની ચોક્કસદારી કામ આવે એવી છે જ ક્યાં ? કારણ કે, સ્ત્રી ને પુરુષ એક બીજાની સામે જુએ છે, હસે છે, નાચે છે, સાથે એસે-ઉઠે છે એ બધા પ્રસંગે પોતે સારા હેતુથી બધું કરે છે કે બુરાથી એનો નિર્ણય કૈયું કરી શકે ?

પણ, આપણે બાટલું કરવું. સમાજની સુખવસ્થા ને નીતિ સાચવવા માટે આપણા મનને બને તેટલું શબ્દ રાખવું. શુદ્ધિનો માર્ગ મનને નિખાલસ, બળવાન અને નમ્ર રાખવાનો છે. મનને મેલું ચવાના સંજોગો જ ન આવવા દેવા. એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે શરીર અને મન પૂરેપૂરા તંદુરસ્ત રાખીએ તો પછી બૂરી ઈચ્છા, બીજાની સાથે જોડાવાની વાસના, ન જાગે. જમને બધે રથે ચેતતા રહેવાનું ને બચપામવા જેવું લાગે તેમણે સચછ લેવું કે પોતાનું જ શરીર ને મન રોગી છે. કારણ કે સર્જનશક્તિને વિકૃત કરનાર રોગ તેમજ રોગી બહારતી દુનિયામાં બધી, પણ આપણા મનમાં જ છે. જેવું મન મનજીવન ને તંદુરસ્ત છે તેને તો ઘણીવાર ખબર જ નથી પડતી કે પાપ શું ને ક્યાં છે ? દુકમાં સહુએ મનને સ્વચ્છ ને કાર્યપ્રવૃત રાખવું.

સુધરેલા ગણાના આ યુગમાં મનુષ્યો કુદરત ઉપર કાણુ મેળવવા મંથન કરી રહેલાં જણાય છે. કુદરતના ગૃહ નિયમો સમંત્યા સિવાય તેનું ઉદ્ધેષન કરી પોતાના પ્રયત્નમાં કૃતેદમદ થનાર મનુષ્ય અતિ છેતરાય છે, અને શારીરિક તથા માનસિક દુઃખોનો અધિકારી બને છે.

આણુ જમાનામાં સંતતિ નિયમનનો વિષય ધણીજ ચર્ચારપદ થઈ ગયો છે, આ વિષયનું લખાણ અથવા જાહેર ખબર જોતાંજ ધણું બાધ જાહેન આશાની લાગણીથી તે વાંચના પ્રેરાય છે, પરંતુ મારા આ વિષય પરત્વેના વિચારો જાણતાં તેઓ બમ્બહદય થશે, પરંતુ વાંચકે બમ્બહદય ન થતાં આખો વિષય અથ-પતિ નિર્ચારી વિષયને છેડે જતાવેલ ચમત્કારીક ઉપાય અનુભવવો.

સંતતિ નિયમનની શોધખોળ કરતાં અનેક બાધ જાહેના સમાગમમાં આવવાથી અને મારા અનુભવ વાચન વિચાર અને મનોમંથ-નના પરિણામે આ લખ્યું છે.

ચિકિત્સકો—વૈદ્ય, ડોક્ટર, નર્સ—પાસે અવારનવાર આ કામીઆની શોધ કરનાર ધણું બાધ જાહેનો આવે છે. પુરુષો તેઓને જણાવે છે કે ‘મારાં જીને ધણા વખતથી અટકાવ આવતો નથી—અમર થોડા વખતથી અટક્યો છે, પેડુમાં અસહ્ય દર્દ થાય છે. માટે અટકાવ—માસીક માંદગી, ઝગતુ—સાફ આવે એવી જલદ દવા આપો. બાધ ધણું હેરાન થાય છે. માટે સારામાં સારી દવા આપો. નાણાં સાચુ જોવાનું નથી. ન હોય તો મંમાવી આપો’ વગેરે ધણીજ સૂચનાત્મક શબ્દોથી ચિકિત્સકોને સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પ્રશ્નોને અતિ ચિકિ-ત્સક આગળુંક વ્યક્તિને પ્રશ્ન કરે કે ‘બાધને ગર્ભ રહ્યો છે કે નહિ?’ ઉપરોક્ત પ્રશ્ન થતાની સાથેજ તેઓ મુંઝાય છે, શરમાય છે અને પ્રતિ ઉત્તર આપે છે કે, હું કંઈ જાણતો નથી, મને તો કહેલી દહીકત કહું છું, ચિકિત્સક

સંતતિ નિયમન

લેખક :

વૈદ્ય મણીલાલ કોઠારી

*

તેને તે બાખત ખાતરી કરવાનું સૂચન આપી, ગર્ભ રહ્યો હોય તો દવા ન થાય એ બાખત સમજાવી વિદાય કરે છે. ફરીથી તેઓ આ બાખત માટે આવતા જણાતા નથી.

કેટલોક વખત શરમોદા અનેલા પુરુષો આ બાખત માટે ચિકિત્સકો પાસે જતા નથી ત્યારે જીઓ પોતે ચિકિત્સકો પાસે ગર્ભ ફરિ-વાદ કરે છે કે મને પેડુમાં અસહ્ય વેદના થાય છે, ઝગતુ સાફ આવતું નથી. દરેક મારો આમ થાય છે માટે ઝગતુ સાફ આવે અને તે પણ તાત્કાલિક આવે એવી દવા આપો. પોતાના ધોષામાં પ્રવીણ થયેલ ચિકિત્સકો દવા આપવાની ઉતાવળ ન કરતાં તેઓને માયોદામાં રહી અનેક જાતના પ્રશ્નો પૂછે છે અને પરિણામે ધણા ખરા કેસોમાં જાહેનો સમર્થો હોયતમાં છે એમ નક્કો થાય છે. માયોદારહિત તેમને દવા લેવાથી નુકસાન છે માટે પ્રસુતિ પછી યોગ્ય દવા લેશે તો તમારી તબીબત તંદુરસ્ત થશે એવું ત્યારે તેમને કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ શરમાય છે અને હૃદયજળ મનજીવત કરી દલીલ કરે છે કે, વારંવાર આવતી સુવા-વડોથી તેઓ કંટાળે છે અને સુવાવડો તેઓને જીવલેણ થઈ પડે છે માટે સુવાવડ ન આવે એ માટેજ તેઓ ચિકિત્સક પાસે આવ્યાં છે. ચિકિત્સકો તેમને તેમ ન કરવા સમજાવી સમર્થો અવરથામાં શારીરિક તંદુરસ્તી જળ-વાય અને સુખરૂપ પ્રસવ થાય એ જાતનાં ઔષધો લેવાની બલામણુ કરી વિદાય કરે છે.

ચિકિત્સકોની યોગ્ય સલાહથી કેટલાક બાધ જાહેનો નૈતિક દિક્ષા તરફ વળે છે, ત્યારે કેટલાક પોતાના આશયમાં બમ્બહદય થવાથી

ખીખની કહેલી અથવા અજાણેલી, પોતે વચિદી અથવા ખીખ પોતેથી સંભલેલી ગર્ભ નિરોધક ઔષધીઓ અથવા સાધનો લેવા પ્રેરણ છે, તેનો ઉપયોગ કરે છે અને પોતે ફેલેબંદ થવાની છે, એમ માને છે. પણ આ અકુદરતી ઉપચારોથી નૈતિક તેમજ શારીરિક અવગણન થાય છે, તે થોડાકના જ ખ્યાલમાં હશે. અને તે માટે જ હવે આપણે તે દિશા તરફ વળીશું.

ગર્ભ રહ્યા પછી ગર્ભશ્રાવ કરનાર ઔષધોનાં સેવનથી ઔષધોના પ્રભાવ વડે ગર્ભશ્રાવ થાય છે, પણ તેનાથી ગર્ભાશય ધીધીલ થઈ જાય છે. કેન્સર, લોહીવિકાર, રક્ત પ્રદર, શ્વેત પ્રદર વગેરે ગર્ભાશયના સાથે સંબંધ રાખનારો દર્દો થવા પામે છે.

ફેલેબંદ ઔષધો એવાં હોય છે કે જેના પ્રભાવ વડે ઋતુ-માસિક માંદગી- આવવું બંધ થઈ જાય છે અને તેથી ગર્ભાશય થતું નથી, પણ આ ઔષધોનાં સેવનથી શરીરનું બધી જાતનું-કુદી જાતનું- તેમજ ત્વચાના રોગોનો જન્મ થાય છે. રક્તભાવ ચીડીઓ અને છે અને બિચ્છમાં ઋતુ જવાની ઉંમરે એકા એક ઋતુનો પ્રવાહ શરૂ થવા માટે છે, અને તેમાંથી માનસિક તેમજ માનવગુણશય શારીરિક દરદો ઉત્પન્ન થાય છે.

ઋતુ-માસિક માંદગી, અટકાવ- નિરમિત આવે અને ગર્ભ રહે નહિ એ રીતની ઔષધીઓ પણ સંતતિ નિયમન-માટે વપરાય તેના પરિણામો માનસિક અસ્થિરતા અને શારીરિક નબળાઈ હોય છે.

ઓપરેશન કરાવી ગર્ભાશયને નીરુપણેથી બનાવી ગર્ભ રહેતો અટકાવવાનો ઉપાય શરૂ થિહિસાથી કરવામાં આવે છે. તેનાં પરિણામો પણ બધાં ભયંકર આવે છે. તે આખો વિષય વાંચનાથી સમજાશે.

સુગંધાતના અગ્રગણ્ય મધુતા વિદ્વાન લેખક સ્વર્ણેય પ. વૈવરાગ અમૃતલાલ પટ્ટણી પોતાના

સ્ત્રીરોગ ચિકિત્સા નામના પુસ્તકમાં આ બાબત પોતાના અનુભવો ટાંકે છે તે વિચારવા જેવા છે.

“હું બહુય હતો ત્યારે મારી પાસે એક બાળનો-કેસ હતો, તેણે ઓપરી કરાવી નાખેલી, ત્યારથી તે હંમેશાં બિમાર રહેતી. આખો દિવસ પાણી છૂટ્યા કરતું અને અત્યંત બેચેન તથા માંડા જેવી રહેતી....પછી મારે બહુય છોડવું પડ્યું. પછીથી એ બાળ એ દર્દથી મૃત્યુ પામી. આ સંતતી નિયમનનું ફળ.”

ખીખે એક ‘કેસ હું જાણું છું તેણે ગર્ભાશયનું ઓપરેશન કરાવી નાખ્યું છે, તેથી તેની હંદગી બચી ગઈ છે, પણ માનસિક સ્થિતિ હંમેશાં માટે ખરાબ થઈ ગઈ છે, અને એક બાતનું વહેંચવાનું માંડપણ લાગુ પડ્યું છે. ખીખ અકુદરતી સાધનો વપરાય છે, તેનાથી આંખી જ માનસિક દાની, ડિસ્ટ્રીબ્યુશન વગેરે થવો સંભવ હું માનું છું. પ્રજનન થાય તેવી, દવાઓની જાહેર ખબર નીકળવા માંડી છે, અટકાવ બંધ થઈ જઈ વળી જે નવાં પરિણામો આપણને જોવા મળે તે ખરાં.”

પ્રજનન વિદ્યાનિતા લેખક, આ જ વિષય ઉપર લખતાં થી. એકગરનો અભિપ્રાય નીચે પ્રમાણે ટાંકે છે.

સ્ત્રીની જનનક્રીય માર્ગે ફળવાલીની નીચે થોડી કાપી નાખવાથી, ગર્ભ રહેશે નહિ. તેઓ આ સલામતી અને શક્ય ઉપાય માને છે, અને જણાવે છે કે:—આ ઉપાયમાં ‘હું છું’ ઉત્તરો છું, છતાં બાળક થતાં અટકાવવાની સલામતી હું કરતો નથી. અને ગર્ભ પ્રતિકારના ઇલાજો સુચવવા એ સંસાર અને નીતિની વિરૂદ્ધ છે. સંક્ષેપમાં મુખ્ય વાત તે ફરી કહીને ચેતવણી આપે છે કે:—બાળક થતાં અટકાવવાનો હરકોઈ ઇલાજ

૧. શરીર તથા જનન અવયવોને હાનિકર્તા છે.

૨. માનસિક ઉત્સાહને મંદ પાડનાર છે.

૩. ઠટલીકે હજી વ્યાધિઓ લાગુ પડી શરીર ધસાઈ જાય છે, અને કાચ, મોવન પાંક, અત્યાતર્વ વગેરે રોગનાં મૂળ થાય છે.

૪. ઝાનનુંના રોગો—જેવા કે ડિરિટરીઆ ઉન્માદ, ચિત્તશ્રેષ્ઠ, વગેરે લાગુ પડે છે.

૫. દુઃકામાં—નૈતિક અધોગતિ શારીરિક નળખાઈ, અકાળે વૃદ્ધાવસ્થા, અને હજીવરમા વગેરે હવાલ થાય છે. પ્રમાણિકપણું એ જ સૌથી શ્રેષ્ઠ સ્થાયરણ છે.

ઉપરનો અભિપ્રાય શસ્ત્રક્રિયામાં ઉડા ઉતરેલ શ્રી એડખરનો છે.

શારીરિક શસ્ત્રક્રિયા તથા ખાવાના ઔષ્ધોપચાર સિવાય ખાલ ઉપચારનો સાધનોનો સંતતી નિયમન માટે વપરાણ વધી પડ્યો છે. આ સાધનોમાં રજ્યર અથવા કામળની બનાવટનાં સાહિત્યો સી અગર પુરવી સમાગમ કાળે પોતાના જનન અવધવને પહેરાવે છે, જેથી વીધનો અવરોધ ઘટ ગર્ભાધાન થતું નથી. તે સિવાય સીના જનન અવધવના મુખ ઉપર ર હીટ અથવા વાલ્જી જેવાં સાહિત્યો મૂંધીવીધનો અવરોધ કરવામાં આવે છે, અગર તો, કંઠી, ગરમ અથવા જંતુનાસક, દવાઓથી રજને નિર્જીવ બનાવી દેવાય છે તેથી 'મન' રહેતા નથી. તે સિવાય અનેક શારીરિક ચેષ્ટાઓ દ્વારા વીધનો અવરોધ કરવામાં આવે છે. આવી અનેક રીતો પ્રચલીત છે.

કેયળી જેવાં સાધનોના વપરાશથી સ્ત્રી

મુખોને શુદ્ધ માગના રોગો થાય છે, અને તેવી જ રીતે વાલ્જી કે રૂના ઉપયોગથી પશુ બચકર ગણ્યાતા જનન અવધવોના રક્ત દ્વિપિતવા રોગો જન્મે છે. પીયકારીઓના પ્રયોગથી જેવી રીતે રજ નિર્જીવ બને છે, તેવી જ રીતે જનન અવધવના કાપો પશુ નિર્જીવ બને છે. અને તેની ચેતન શક્તિ નાશ પામે છે.

શારીરિક ચેષ્ટાથી કરવામાં આવતા વિધ અવરોધના પ્રયોગો પરમેા, મુતલાત, અસ્મરી વગેરે દ્વેષે જન્મ આવે છે.

વિષય ધણે લાગે છે એટલે લાખલા દસીલ આપતી લખાણુધણું લાખું થાય જેથી વિષયની સમાપ્તિ પર આવતી પશ્ચિમના વિદુષી બાઇ મેડમ ડી રટેલેના અભિપ્રાય રજુ કરી વિષય પૂર્ણ કરીયું.

“આવી બીન કુદરતી સાધનો વાપરવાં તે શરમ બરેલું છે. આનાથી ઉંચ સરેકારો લગત્યાય છે, આના કૃતિમ સાધનો વાપરવાં તે પશુરતિ છે, નામદોષ છે, લગ્નની પવિત્ર ભાવનાનો નાશ કરનારી છે. આવાં સાધનો બીન કુદરતી જખમો પેદા કરે છે, અને આનાં સાધનોની બનાવટમાં વપરાતાં રસાયણિક તત્ત્વો જુબાર પરિણામો ઉપજાવનારાં છે.”

સંતતિનિયમનનો ઉત્તમ માર્ગ કયો ? એમ કાઠ પૂછે તો હું કહું છું કે નૈતિક જીવન અને માનસિક, કાયીક અને વાચીક ધ્યાનયર્થ ઉત્તમ ઉપાય છે.

આભાર

અથ અંકના પૃષ્ઠા ઉપર જાણેલ સધાકૃષ્ણના ત્રિરંગી ચિત્રના ચિત્રકાર શ્રી રસિકલાલ પરીખ છે અને તે પ્રેસીક શ્રી વિજય મીક્સ લી. તરફથી સૌજન્યથી અમને વાંચરવા મળ્યો હતો. તે માટે તેમના આભારી છીએ. એ રીતે મહાત્મા મોંધીજી અને ક. મનુખડેનના રોડા મારે દોટામાફર શ્રી. જગન મહેતામી આભાર માનીએ છીએ. —સંપાદક

આપણી સ્ત્રી-સંસ્થાઓ

રૂખમાળાઈ હોસ્પિટાલ

સુરતની સુપરસિદ્ધ અને સ્ત્રી ઉપયોગી સંસ્થા શેઠ મોરારબાઈ વિજયભૂખલુદાસ માળવી સ્ત્રી અને બાળકોની હોસ્પિટલ અને બાઈ દયાકાર ઓપરેટ્રીક લેડની સ્થાપનાને આ વર્ષે બાવન વર્ષ પુરા થયાં છે. ૧૮૯૫ના નાતાલને દિને આ હોસ્પિટલ હસ્તીમાં આવી. તે સમયમાં આ સંસ્થા શુગરાતમાં પ્રથમ હતી એટલે જ તે સુરતને ગૌરવ સમાન છે.

સને ૧૮૮૬માં લેડી ડક્ટરીને કાઉન્સેસ ઓફ ડક્ટરીન નામના એક ફંડની શરૂઆત, હિંદી સ્ત્રીઓને ડોક્ટરી મદદ આપવાના હેતુથી કરી. સુરતમાં તે માટે ફંડ ભેગું કરવા એક સમિતિ નીમણી અને તે સમિતિએ ભેગું કરેલું ફંડ સુરતમાં જ ઉપયોગમાં લેવા નિર્ણય થયો. અને ૧૮૯૫માં સુરત કાઉન્સેસ ઓફ ડક્ટરીન ડીસપેનસરી સોસાયટી સ્થપાઈ અને તેના આશરા હેઠળ, આ હોસ્પિટલની શરૂઆત, સુરતના ફ્રાન્સીસ માળવી કુટુંબના, બાઈ દયાકાર માળવીની રૂપિયા પોણા લાખની નાણા સખાવતથી થઈ. અને બાઈ દયાકારના ટ્રસ્ટીઓએ પાછળથી (શ. ૧૦૦૦૦) ની વધુ સખાવત કરી અને તે પછી નર્સિંગ ક્વાર્ટર્સ

માટે અત્રેના શેઠ ચંદુલાલ ચુનીલાલ તરફથી રૂ. ૨૦૦૦૦) ની કોમંતની મિલ્કત બક્ષીસ મળી. તે બાદ નાના મેટ્રી અનેક દાનને લઈ આ સંસ્થાએ ટુંક સમયમાં સુંદર વિકાસ સાધ્યો. પ્રથમ પચીસ વર્ષમાં આ સંસ્થા એના કામથી અત્યંત લોકપ્રિય બની. આ સંસ્થાની વ્યવસ્થા શહેરના કૃત્રેકરના પ્રમુખ પદે નિમણવી એક સમિતિ કરે છે.

આ હોસ્પિટલ, પ્રથમ, શ્રીમતી મહાલક્ષ્મી કાળાભાઈના ગોપીપુરામાં આવેલા મકાનમાં ૧૮૯૫ની સાલમાં શરૂ થઈ. હોસ્પિટલનું હાલનું મકાન તૈયાર થતાં તે ત્યાં ખસેડવામાં આવી. જનતા સંસ્થાનો પુરો લાભ લે તે હેતુથી તેની એક શાખા હરિપુરામાં ઈ. બા. હીરાલાલ કાશ્તના મકાનમાં ખેલવામાં આવી હતી. પણ તે જમાનામાં અધિક આચાર વિચારને લઈ, સુવાચક માટે હોસ્પિટલમાં જવું મોઢું બહેનો પસંદ કરતી નહિ. આ કારણને લઈ શરૂઆતમાં અંગ્રેજ અને તે પછી હિંદુ અને પારસી બહેનોએ અને તે બાદ વહોરા બહેનોએ લાભ ઉઠાવ્યો. શરૂઆતના વર્ષોમાં પારસી બહેનોએ સારો લાભ લીધો. આ રીતે સંસ્થા શહેરમાં આશીર્વાદ સમાન નીવડી અને ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠા પામી.

આ હોસ્પિટલમાં પહેલાં લેડી ડોક્ટર તરીકે ઉચ્ચ ડોક્ટરી ઉપાધી ધરાવનાર ડૉ. રૂક્મણીબાઈની નીમણુંક થઈ. તેમણે બાળીશ વર્ષ સુધી સંસ્થાના વિકાસમાં સુંદર ફાળો આપ્યો અને હોસ્પિટલને લોકપ્રિય બતાવી. ડૉ. રૂક્મણીબાઈએ અત્રેની સ્ત્રી સંસ્થામાં આગળ પડતો ભાગ લીધો અને સ્ત્રીઓને શહેર સેવામાં ભાગ લેવા પ્રેરણા આપી. તેના પરિણામે સ્ત્રી સમાજમાં તેમ જ હોઈઓમાં તેઓ બહુ માનીતા બન્યાં અને સંસ્થા રૂખમાળાઈ હોસ્પિટલ નામે ઓળખાવા લાગી. વર્ષ ૧૮ માં અત્રે બાઈ દયાકાર ઓપરેટ્રીક લેડી સ્થપાયો ત્યારે મહંમદ દાદાબાઈ નવરોજીનાં

પૌત્રી ડૉ. મીસ નવરોજી ડોક્ટર નીમાઈ દર્તા. ૧૯૧૮થી ૧૯૩૮ સુધીના વીસ વર્ષ સુધીની સોસાયટીની સેન્ટ્રલ કમિટીએ મોડીકલ એપ્રીસર પોતાને ખર્ચે પુરા પાડે સંરચાને સારી મદદ આપી.

આ સંરચાને હસ્તિમાં લાવવાનો વશ સ્વ. શ્રી કાળાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ અને શ્રીમતી મહાલક્ષ્મી કાળાભાઈને ઘટે છે. રાવબહાદુર રણજીત કાળાભાઈએ સંરચાના ઉત્તરોત્તર વિકાસમાં અતિ કામતી અને અગત્યનો ફાળો આપ્યો છે. અને આજ પછીત બનતી સેવા આપી રહ્યા છે.

આવો સુંદર વિકાસ સાધેલી સંરચાએ ૨૫મી ડીસેમ્બર ૧૯૪૫ને દિને ૫૦ વર્ષ પુરા કર્યા અને મુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવવા ભાગ્યશાળી બની હતી.

આ જુની સંરચા આજે આર્થિક મુશ્કેલી અનુભવી રહી છે. આવી પુરાણી સંરચાને નીભાવવા સારા દાતારો જરૂર મળી રહે, અને જનતાનો સંપૂર્ણ ટોકા મળે તેમાં શંકા નથી. હાલની વ્યવસ્થાપક સમિતિ સંરચામાં રસ લઈ ચેતનવંત બની શહેરના દિન માટે કાર્ય ઉપાડો કાઢ નક્કર યોજના જનતા સમક્ષ મૂકે.

સુરત સુધરાઈએ તેની કારકીર્દી દરમ્યાન સ્ત્રી ઉપયોગી સંરચા તેમજ સ્ત્રી અને જાળજાની ઉજવતી માટે ઘણું મોટું નાણું ખર્ચ્યું છે. શહેરના મધ્યમાં એક સુંદર જગ્યા પર પ્યરંગી વસ્તીમાં આવેલી આ પ્યરંગી સંરચાનો કારખાસ, શહેર સુધરાઈ હાથમાં લે તો જરૂર આ સંરચાનું બાંધે ઉજ્જવળ બને. સુરત નેવા મોટા શહેર માટે અડધા ગાંડયા ધર્મોદા જાહેર પ્રસ્તુતિમંડો જોઈમાં કહેવાય. શહેરને શોભાવે એવી આ એકજ પ્યરંગી ધર્મોદા સ્ત્રી સંરચાના વિકાસ માટે સુધરાઈએ તત્પર બની સંરચામાં રસ લેવો પડે છે. તેમજ અગ્રેની જાહેર સ્ત્રી સંરચાઓએ આવી સંરચાના વિકાસને વેગ આપવા પ્રયત્નો કરવા પડે છે.

ન્યાયની

અદાલતમાં

શ્રીમતી જશુ મથુરીઆએ હિંદુ કાપદા મુજબ ૧૯૩૦માં શ્રી અમૃતલાલ મથુરીઆ સાથે લગ્ન કરેલાં. લગ્ન પછી તેઓ બન્ને જશુ વિદ્યુલભાઈ પટેલ રોડ ઉપર રહેલાં, પણ અડી વર્ષના સહવાસ દરમ્યાન તેમને કાંઈ સંતતી થઈ ન હતી. તે પછી બન્ને વચ્ચે મતભેદ થતાં ૧૯૩૩ થી જસુબહેન અંધેરીમાં જુદા રહેવા લાગ્યાં.

૧૯૪૦ લગભગમાં શ્રી. અમૃતલાલ મથુરીઆએ મંગળા નામની સ્ત્રી સાથે ફરી લગ્ન કર્યાં હતાં, એથી શ્રીમતી જશુ મથુરીઆએ ૧૯૪૭ના મુખ્ય હિંદુ છૂટાછેડા કાયદા મુજબ મુંબઈ હાઇકોર્ટમાં છૂટાછેડા સેવા અરજ કરી. અને કોર્ટે તેમની અરજ મંજૂર કરી છૂટાછેડા આપ્યા છે.

ચાણુની કોર્ટમાં એક કેસ હમણાં ચાલી ગયો. ફાતમાબાઈ નામની એક પરણેલી મુસ્લીમ સ્ત્રી હસનખીયાં નામના માણસ સાથે પ્રેમમાં પડી હતી, તેમાં તેનો પતિ તેને આડપ્લીલ રૂપ લાગવાથી તેણે તેના પ્રેમી હસનખીયાં અને તેના મિત્ર સુધયા સાથે મળીને તેના પતિ ગુલામખાને મારી તેની લાશ દારી દીધી હતી. પણ પોલીસને એક નાખતો કાગળ મળ્યો, તે ઉપરથી તપાસ કરતાં પોલીસે લાશનો પત્તો મેળવ્યો, ને તે ઉપરથી આરોપીઓની ધરપકડ કરેલી. આ કેસ ચાલતાં ચાણુના સેસન જન્મે જુરીના એકામતી અભિપ્રાય સાથે મળતા થઈ બધાને બીન ગુનેગાર ગણી છોડી મૂક્યા હતા.

એક જન બહેને, પુત્રની ખોટ પૂરવા, વિધિપૂર્વક એક છોકરો ખોળે લીધો. એમના માતૃત્વે એથી તૃપ્તિ અનુભવી, ધરમાં સુખ-સાહ્યખી હતી. પતિદેવ પોતાની પાછળ એટલી સંપત્તિ મૂકતા ગયા હતાં કે બીજી કોઈ નવી કમાણી ન કરે તો પણ આખી જીંદગી સુખેથી નીકળી જાય. ખોળે લીધેલા પુત્રને એમણે શરૂશરૂમાં તો ખૂબ વાતસલ્યથી નવરાખ્યો. દિવસો વીતવા લાગ્યા તેમ એ રંગ ઝાંખો પડવા લાગ્યો. આંખણે સમાજને પુરુષપ્રધાન માનીએ છીએ. પુત્ર મોટો ને સમજાવ્યો થાય એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ સત્તાના સૂત્રો એના હાથમાં આવી, જાણ-ધરને એ કંતાંહતો બને. પુત્ર મોટો થયો અને ધરને કારભાર સંભાળવા લાગ્યો એટલે માતાને ખીક લાગી: "રખેને આ ખોળે લીધેલા છોકરો બહુ યના કરી દેશે તો મારું શું થશે?"

બરાબર આઠ વર્ષે વાતસલ્યનો રંગ જીડી ગયો. જેને રેશમી દોરાતી માંડ અણવામાં આવતી હતી તે પણ ઢીલી પડી ગયું; માતાએ દત્તક પુત્રને ધરમાંથી વિદાય કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ જે કામદેસર વિધિ-કરાર થયા તેનું શું કરવું?

કાયદાના પંડિતોએ બહેનને સલાહ આપી: "તમારો પક્ષ બળવાન છે. પહેલી વાત તો એ છે કે તમને-એક વિધવા સ્ત્રીને દત્તક લેવાનો અધિકાર જ નથી. તમારું દત્તકવિધાન કાયદાવિરૂદ્ધનું છે. પતિની પરવાનગી, સિવાય કોઈ આર્ય નારીથી દત્તક લઈ શકાય નહિ. અને તમે તો વિધવા છો. તમે કોઈને પુત્ર તરીકે ખોળે લઈ શકતા જ નથી. જેને આઠ-આઠ વર્ષ સુધી પાંચ્યા છે તેને તમે એપકક બારણાં બતાવી શકો છો-કહી શકો છો કે: "ચાચો જા, મારા ધરમાંથી."

દત્તકપુત્રને એના ધારાશાસ્ત્રી પાસેથી સલાહ મળી કે "આમાં તમારે મુદ્દલ ગભરૂ

રાવા જેવું નથી. તમારો પક્ષ સો દબના સોના જેવો છે. એક વાર દત્તકવિધાન થયા પછી, વિધાતા પોતે પણ તે દેશવવાને શક્તિ-માન નથી. એ મીઠકતના માલીક તમે જ છો."

"પણ ધારો કે હિંદુ ધર્મમાં વિધવાને દત્તક લેવાનો હક્ક જ નથી એમ અદાલતે કહેવે તો?" અસીને પૂછ્યું.

"તો આપણે દહીંશું કે અમે ક્યાં હિંદુ છીએ? અમે તો જૈન છીએ. અમે જૈન-ન્યાયમાં વિધવાએને પુરુષ જેટલો જ દત્તક લેવાનો અધિકાર છે. તમે જૈન પરંપરા પ્રમાણે કામદેસરના ઉત્તરાધિકારી છો એમ પુરવાર કરી આપવાનું હું માગે લઉં છું." તમે તમારે કેડ બાંધીને લડવા તૈયાર થઈ ગયા. "વકીલે, અર્ધનિરાશ બનેલા દત્તકપુત્રને પાણી ચડાવ્યું."

એ પછી અદાલતી સંભામ શરૂ થયો. આ સંભામની ખૂબી એ છે કે, હાર કે જીત માત્ર નામની જ હોય છે-બરવાદો બંને પક્ષે એક સરખી રહે છે. પરજાણમાં પણ વિજય એળવવાની કોષ્ટ ને કોઈ તક મળી આવે છે. આ કંપદાનો સંભામનો પણ પક્ષકારોને બળે છે કે કેરું થયે છે.

આ મુકદમામાં પણ એમ જ બન્યું. મામલો ગ્રીવી કાઉન્સિલ સુધી પહોંચ્યો. જે જૈન બહેન એમ કહેતાં હતાં કે "મને દત્તક લેવાનો હક્ક નથી-સ્વામીની મંજૂરી સિવાય દત્તક લઈ શકાય જ નહિ." તેમનો એ હક્ક મંજૂર શખવામાં આવ્યો. એટલે કે જે હક્ક એમને નહોતો બેઠો તો તે પરાણે પહેરાવવામાં આવ્યો.

હિન્દ બહુ વિસ્તૃત દેશ હોવાથી દરેકે દરેક પ્રાંતમાં જૈનવિધિ કે પરંપરા એકધારી પ્રચલિત કે પ્રણાવશાલી ન હોય, પણ એથી કરીને જૈન-પરંપરાને માન્ય ન ગણી એમ ન કહી શકાય. છેલા નિર્ણયનો-ગ્રીવી કાઉન્સિલના આદર્શનો એ જ ખવન હોય એમ લાગે છે.

કેટલાક

કિસ્સાઓ

*

અપામ છે, આ ગરીબ કામની બાઇ બહાર મથુરી માટે નીકળી ચકતી નથી.

*

સુરતના એક ગણીતા નામરિક અને આવકવેરા નિષ્ણાત શ્રી. દાકરલાલ જમનાદાસ ચોકસીના પુત્ર જયવંતલાલનું લગ્ન આજથી ચારેક વરસ ઉપર પોતાની કસા ખડાયતા

જામનગર તાબે કંઠારણીથી એક ભાગેડુ બાઇને પકડવામાં આવતાં જો દેકાણે પકડાયાં તે કોર્ટમાં બાઇએ એવી કોટિબદ્ધ કરી કે, જો સંધી ઉપર મને બગાડવાનું તોડોમત મુક્યું છે તે નિર્દોષ છે. મેં જ એ સંધીને બગાડીને અહીં આણે છે. આવો જ બીજો કોરસો હાંસિટ (જ. ભરૂચ) ની કોર્ટમાં કંઠાળથી બાળી આવેલ કોળણનો છે. તે દોકરોદીકરી એને રજળતાં મૂકી બાળી આવેલ છે, ને તેના ઘણીએ વારંટથી પકડાવતાં જુવાની આવેલ કે, મારા ઘણીએ મને ધરમાંથી કાઢી મૂકેલ છે. મારી સાથે આવનાર શમ્પસ સાથે પેટ શંજીરન કરવા હું મારી રાજીખુશીથી કમાવા આવી છું.

*

મદ્રાસ શહેરમાં એક ૭૫ વર્ષની હિંદુ વૃદ્ધાએ પોતાના પતિથી વધુ નહિ જીવવા ખાતર આત્મકત્તા કરી છે. તેની એ વિશેષ આકાંક્ષા હતી કે તે 'સૌભાગ્યવતી' જ મરણ પામું; પરંતુ તેના ૮૦ વર્ષના પતિને મરણ-પથારીએ બિમાર અવસ્થામાં જોઈને એને લાગ્યું કે પતિ હવે મરી જશે. તેથી તે પહેલાં જ તે કુવામાં પડીને મૃત્યુ પામી. એક કલાકમાં પતિએ પણ દેહ છોડ્યો. જ્યુરીએ મરણોત્તર તપાસમાં આત્મહત્યાનું કારણ એની 'સુમંગલ' અવસ્થામાં મૃત્યુ પામવાની ઇચ્છા જણાવ્યા બાદ, બન્નેના શબની અગ્નિસંસ્કારવિધિ એક સાથે કરવામાં આવી, હતી.

*

જાલીલા ગામની એક વણીક બહેન પાણી ભરીને આવતાં, તેને માર્ગમાં એક દરિજન બાળાએ પૂછ્યું, "કેમ બાબી, પાણી ભરી આવ્યાં?" કમસંજોગે આ બહેન ઘેર ગયા પછી તેમને અવિદ્યા હીરોટીરીઆ વગેરે શરૂ થયું. જુવાને ખોલાવ્યા અને પેલી બહેન પાછાં સારાં થઈ ગયાં. પણ હવે પેલી દરિજન બાળાને ઘર બહાર ન નીકળવાની ધમકી

વણીકનાંતિની જ એક જયવંતી નામના બાળા સાથે થયું હતું. લગ્ન પછી ત્રણ જ મહિનામાં જયવંતલાલનું અવસાન થયું. પણ વિધવા પુત્રવધુને પિયર નહીં ચોકસી દેતાં શ્રી. ચોકસીએ એને પોતાને ત્યાં જ રાખી અને તેને વિદ્યાભ્યાસ આગળ વધાવનારો ઉત્સાહ આપ્યો. આ રીતે બહેન જયવંતીએ પ્રાથમિકમાં ઇન્ટર આર્ટ્સ સુધી અભ્યાસ કર્યો. તે પછી દમણી જ શ્રી. ચોકસીના જ બીજા પુત્ર શ્રી. ભૂપેન્દ્ર ચોકસી સાથે, સ્વ. જયવંતલાલના

નાના બાઈ સાથે, અર્થાત્ પોતાના દિયર સાથે બહેન જશવંતીએ વૈદિક વિવાહવિધિથી લગ્ન કર્યું છે. પરંતુનારાંએ આ લગ્ન પોતાની મેળે પતાવી લીધું નથી. શ્રી. દાકરલાલ ચોક્સીએ પણ વડીલ તરીકે એમાં આગળ પડતો ભાગ ભજવ્યો હતો.

*

અમદાવાદના મીમંસાલીક રોડ અંબાલાલ સારાભાઈનાં પુત્રી શ્રી. ભારતીબહેન ઇચ્છાંડના

એક તરણ નવલકથાકાર અને કવિ શ્રી. કેનીસ રોલ સાથે લગ્ન કરવાનાં છે. તેઓ દીલ્હી માં થોડા વખત પહેલાં મળ્યાં હતાં ને તેણે ઇચ્છાંડના એક છાપામાં (ગ્લેન ઓફ લંડન વીકલી) ભારતી બહેનનો પરિચય લેખ લખ્યો હતો. આ લગ્ન હિંદમાં યશ એમ સંભળાય છે.

*

ગુજરાતના એક ખેડૂતની દીકરી જે કેરાળા ગામે સાસરે હતી તેને ફેસલાવીને મોરારીગાંડના એક કણુથીએ ગુજરાતના એક ગામડામાં રૂ. ૧૮૦૦ થી વેચાણ કરેલ, તે પૈકી રૂ. ૬૦૦ રોકડા અગાઉથી લીધેલા. મજદુર બહેનને વેચાણ કરેલ ગામડે પહેચા-ડના લઈ જવામાં આવતી હતી, પરંતુ બાઈના સહભાગી રસ્તામાં બુલયી વેચાણ માટે જઈ રહેલાઓ બાઈની તણું દને ત્યાં જ ઉતરી અને “આ તો મારી બાઈ” તેમ કહી બોળખી

જવાબી તેને ત્યાં જ અટકાવી, અને કેરાળા ગામે ખમર આપી.

*

છ માસ અને ત્રણ દિવસની એક કુંભ-કર્ણના જેવી જાંઘ લોધા બાદ એક રપ વર્ષની એરટ્રેલીયન છોકરી હમણાં જ જાગી છે. એનું નામ રીટા એન્ડ્રેસ છે. એ અદાર વર્ષની હતી ત્યારથી જ કોઈ વખત ચાર દિવસ સુધી તો કોઈ વખત અઘવાડિયાં સુધી ઉંઘવા લાગી હતી. એને મેલબોર્નની વીક્ટોરીયા ઇસ્પીતાલમાં લઈ જવામાં આવી ત્યારે દાકતરને નવાઈ લાગી કે એ જીવતી કેવી રીતે રહી શક્યા તેની બહેન તેમ જ માતાએ જણાવ્યું કે એની અજાત અવસ્થામાં જે કોઈ મોંમાં મૂકીએ તે ઉતારતી હતી. રીટાને નવ વર્ષની ઉંમરે મગજનું ઓપરેશન કરવામાં આવ્યું હતું. તે ૧૮ વર્ષની થઈ ત્યાં સુધી તો ઠીક ઠીક ચાલ્યું. તે જમતાં બોલી હતી કે “મારાં સ્વપ્ને ગુમાવ્યાં. મને ઉંઘતાં જરાય યાદ નથી લાગતો.” આ છોકરીનું જાનવા પછી એક અકાલોપામાં અવસાન થયું છે.

*

પ્રાચીન ‘સ્વયંવર’ લક્ષપ્રયાનો તાજે-તરમાં એક બનાવ નોંધાયો છે. ઝાંસી જિલ્લાના બર્નાસાગરના ડેવિસી કાર્યકર શ્રી. બાલચંદ્ર મુખે પોતાની પુત્રીના સ્વયંવર વિધિથી લગ્ન કર્યો હતાં. જેમાં બ્રાહ્મણથી માંડીને બંગી સુધીના દરેક જાતના યુવાનોને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. તેમાંથી કન્યાએ પસંદ કરેલા વરની સાથે વૈધિક વિધિથી લગ્ન કરવામાં આવ્યાં હતાં.

*

અમદાવાદમાં લાલપાવાને ટીપે રહેતા હીરાલાલ પ્રેમચંદર નામના બ્રાહ્મણે પોતાની પત્ની વિવાહોરી પાસે પૈસા માગતાં બાઈએ ના કહી, તેથી બ્યાસમેટ છાંટી તેને બાળા મૂકી. બાઈ હવાપાનામાં મરણ પામી.

થોડા વખત પહેલાં એક કાળજીમાંથી
ગાંધીજીએ ઉતારો ટાંક્યો હતો. તે પત્રના લખ-
નાર લખે છે :

સૌરભ

સૌરભ

૨૨

કથિરત્વ કાઢકે તો, બનાવવું જ નેહએ.
આના જવાબમાં એટલું જ કહીશ કે આ
વસ્તુનો નિર્ણય તો જમાખર્ચનો મેળ કરી
તે તે. એક પુરુષે પોતે કરવાનો છે."

આ રીકા મને ગમે છે. સદુએ પોતાની
નમજાઈ ઓળખવી નેહએ. નજીતાં છતાં તેને
હુણવે ને હાઈ સમજાની નકલ કરે તો પછ-
ગાય જ. એથી મેં તો કહ્યું છે કે દરેક પોતાને
સાડુ મયોદા બનાવી લેવી નેહએ.

મને લાગતું કે દિશોરલાલભાઈ એક સાદી
ઉપમા આપવામાં હું તો અત્તાન જ નેહું છું.
એમાં ઓળખતિતું ને પુરુષનું અપમાન છે.
જીવન દીકરો માતાની પડખે ન બેસે ? તેની
સાથે ટૂંકમાં એક બાંકડા ઉપર ન બેસે ?
આવા ગ્રંથથી પણ નેનું મન વિહવળ થવું
દશે તેની કેરી દયામણી રિયતિ મણાય ?

ઓના નિહોળ સંગને કાળજીની ઠાઠડીની
ઉપમા આપવામાં હું તો અત્તાન જ નેહું છું.
એમાં ઓળખતિતું ને પુરુષનું અપમાન છે.
જીવન દીકરો માતાની પડખે ન બેસે ? તેની
સાથે ટૂંકમાં એક બાંકડા ઉપર ન બેસે ?
આવા ગ્રંથથી પણ નેનું મન વિહવળ થવું
દશે તેની કેરી દયામણી રિયતિ મણાય ?

લોકગ્રંથદને અર્થે લખું તમલું નેહએ એ
વચનને માન આપતાં છતાં હું મારું છું કે

"મારા અગિયાર વર્ષ પહેલાં લખા-
યેલા કાળજી ઉપર આપે વ્યક્ત કરેલા
વિચારો સાથે હું સંપૂર્ણ રીતે મળતો
થાઉં છું-પણ હિંમત ઓછી છે. કાળજીની
ઓરડીમાં જવું જ સા માટે, એવી વૃત્તિ
રહે છે. લોકસંપ્રદાની દૃષ્ટિએ આપે લખેલા
આદર્શ પુરુષની કસપના લોકો સમજ
મૂકતા છતાં, બંધનો રાખવા ઇચ્છે છે, એવી
જનસમુદાયને સલાહ આપવી એ વધારે
સુરક્ષિત છે એમ મને લાગે છે. સ્ત્રી-પુરુષના
બેઢ માનવાની જરૂર નથી. સ્ત્રી એ 'મારી'
છે 'એવી વૃત્તિ કાઢી નાખવી નેહએ.
તદ્દન સાચી તાત્વિક જૂમિશનો પ્રચાર
કરવા જતાં, હિંદી કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીએ
અગ્રણ્યે આપણા સમાજનું ને તુકસાન
કયું છે તે ખરેખર બધું કરે છે. પ્ર. શ્રી
કિશોરલાલભાઈ તો 'એક સાદી ઉપર
પણ ન બેસવું નેહએ' એ પાટલે જમ્મને
બેસે છે. એમાં એમનું પુરાણમતવાદીપણું
દેખાતું હોય તો એ એમની વાત વિચાર
કરવા પ્રેરે એવી તો જરૂર છે. વયદાવરતિ
ગ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જન। એ ગીતાની ચેતવણી
જૂલી ન શકાય. ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચેલાં
એકોએ સામાન્ય શક્તિવાળા માણસો
એકોનું અત્તાનયુક્તા અનુકરણ ફક્ત કરશે
એવી બીક મનમાં સેવી પોતાની કક્ષાથી
નીચેનું જ, બંધનયુક્ત આચરણ જળવવું
એમાં જ એથ હોય છે એમ મને તો લાગે
છે. હા, એક ખૂબ સચોટ મુદ્દો આપના
પક્ષમાં છે; અને તે એ કે, ઉચ્ચ કક્ષાની
સંકપનાના દાખલા સમાજ આગળ ધર-
નાર કોઈ ન હોય તો એ સમાજની
અદાનો લોપ થઈ જાય; માનવમાં રહેલું

એમાં પણ વિવેકને સ્થાન છે. યુરોપમાં નાચનો એક સંધ છે. તેઓએ મને તેમાં ઘસડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મેં ઘસીને ના પાડી. લોકો એ સહન ન કરી શકે. જોષ્ટતી પવિત્રતા ન હોય તેથી તેનું પ્રદર્શન ન કરાય, એમ મેં કહેલું. તાર્કિક દૃષ્ટિએ હું માનું છું કે સ્ત્રીપુરુષ એક નામાં હોય તો તેમાંથી કંઈ નુકસાન ન થયું જોષ્ટએ. એવું આદમ ને હવાના નિર્દોષ કાળમાં હતું. પણ જ્યારે તેમને જ્ઞાન થયું ત્યારે તેઓ અંજ દાંડવા માંડ્યાં ને સ્વર્ગમાંથી પડ્યાં. આપણી પટેલી દશા છે. 'એ ભૂદીને વર્તીએ તો નુકસાન જ થાય. આ દાખલાને હું લોક-સમજની આવશ્યકતામાં ગણાવું.

લોકસમજની વાત કરીને અરપૂરપતા દર કરવાની વાત છેડવાનું દખાણ મારા પર ચપેલું; લોકસમજની દૃષ્ટિએ નવ વર્ષની કન્યાને પરણાવવાનો રિવાજ ચાલુ રાખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે; લોકસમજને સાર રિવા પારુ જવાનું રાકવામાં આવતું. આવા દાખલા અનેક અપાયેલ છે. ધરના કૂવામાં તરીએ, ભૂદી ન મરીએ.

ખંધનો એવાં તો ન જ હોય કે જેથી નરનારીનો બેઠ આપણી નજરથી દૂર રહી ન શકે. આપણું અનેક કાળોમાં. એ રોડને કયું સ્થાન નથી એ યાદ રાખવા જેવી વાત છે. ખંડે જોતાં તો એ બેઠ યાદ કરવાનો પ્રસંગ તો એક જ હોય છે : કામ બાપે ત્યારનો. જે સ્ત્રી-પુરુષને આપણે દિવસ કામ જ વ્યાપ્તો હોય તેનાં મન સડેલાં છે, તેનાથી લોકકલ્યાણ ન થઈ શકે એવી મારી માન્યતા છે. માણસની સાધારણ સ્થિતિ એવી નથી જ. કરોડો ગામડિયા જો આપણે દિવસ એ જ વિચાર સેવે તો તેઓ કંઈ જ શુભ કામને લાયક નહીં રહે.

‘દરિદ્રન બંધુ’

—ગાંધીજી

*

મધ્યદિન એજન્સીમાં આવેલા રહેઠાર રોટમાં થોડા વખત ઉપર સાત્યાગ્રહ થયો હતો

ત્યારે લોકો ઉપર રોટ ગૂનરેલ તાસની તપાસ કરવા અને જે લોકો જેલમાં છે તેને છોડી મૂકવાની સમજૂતી કરવા એ પ્રતિના પ્રજા-મંડળના યુવાન કાયદર શ્રીમતી સવિતાદેવી ચર્મા ત્યાં ગયા હતાં ને રાજની મુલાકાત લીધી હતી. રાજકાયદેઓને છોડી મૂકવાની અને ખાસ દક્ષો આપવાની તેમની માગણી નંકારવામાં આવી હતી. તેથી શ્રીમતી સાવિત્રી-દેવીએ આમરણાંત ઉપવાસ કરવાની તૈયારી ખતાવી. સત્યાગ્રહ કર્યો હતો. જૂનિમરા ઉપર કિત્યા પછી તેમને જેલમાં પૂરવામાં આવ્યા હતાં. ત્યાં તેમને માર મારવામાં આવ્યો હતો અને તેઓ બેબોન થઈ ગયાં ત્યાં મુઠી પોલીસો અને બાકુતી બુઝાઓએ તેમના ઉપર અત્યાચારો કર્યા હતા. તે તદ્દન બેબોન થઈ ગયાં, ત્યારે તેમને મેહારના રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર નાખી આવ્યા હતા. રેલ્વે અધીકારીઓએ તેમને ત્યાંથી સતનાની હોરપીટાલમાં મોકલ્યાં હતાં.

*

એકલા હોમાની માર્ગરેટ માર્નેટ ફલેચર નામની છોકરીને જન્મથી જ હાથ અને પગ નથી. આવી તેને બોડ હોવા છતાં તે પોતાના ઘાંત અને જીમની સહાયથી પેન્સીલ મેમાં રાખી ચિત્રો કાઢે છે. હવે તો તે પોંછીઓ વડે રજીવાળાં ચિત્રો પણ કાઢવા લાગી છે.

*

પ્રેસીડેન્ટ રૂઝવેલ્ટના વહીવટ દરમિયાન અમેરિકન પાલીમેન્ટના મજાનના હાઉસકીપર શ્રીમતી હેનરીટા નેસમિટ તે મજાનના રસોડાનો ઇન્ટેન્ડાન્સ લખી રહ્યાં છે. તે સંબંધી તેમણે એક એવી રસપ્રદ કહી છે કે મુદ્દ દરમિયાન બ્રિટિશ વડા પ્રધાન ચર્ચિલે જ્યારે વોર્શોવનની મુલાકાત લીધી હતી ત્યારે તેમને માટે યાદ તૈયાર કરવા માટે ઇન્કડબી પાણી મંગાવવામાં બહુ મુશ્કેલી પડી હતી.

અમદાવાદ તાલુકાના આજીવણી ગામની ત્રણ સ્ત્રીઓ એતરમાં વાસ કાપવા અર્થ હતી, તે વખતે દેશી તમચાથી સગ્ગર થયેલા ત્રણ પુરોહિત તમચો બતાવી મારી નાખવાની ધમકી આપી સ્ત્રીઓએ પગે પહેરેલાં ચાંદીનાં કહ્નાં લૂંટવા પ્રયાસ કરતાં સ્ત્રીઓએ જુમાખૂમ કરી લૂંટાઈએતો સામનો કર્યો હતો. તેવામાં આજીવણીનાં એતરોમાં કામ કરી રહેલા દોડી આવતાં તમચાથી સગ્ગર થયેલા ત્રણ જાણીને પકડી લઈ પોલીસને સોંપી દેવામાં આવ્યા હતા.

સરત સીમડળના ઓધેદારોમાં પ્રમુખ તરીકે શ્રી. રાતાબેન બેદરા, ઉપપ્રમુખ શ્રી. વસુ-મંતીબેન દાકર, શ્રી. વિદ્યાબેન દક્કર, ખજાનચી તરીકે શ્રી. કાતાબેન મહેતા, મંત્રીઓ તરીકે શ્રી. ભાનુબેન દાતાવાળા, શ્રી. નીમળા-બેન કલાઈ, શ્રી. હિદરાબેન જોગલેકર અને સમિતિના સભ્યો તરીકે શ્રી. નંબીલાલબેન શુક્લ, શ્રી. કુસુમબેન શાહ, શ્રી. વત્સલા સુબે-દાર, શ્રી. અનસુયા કલાઈ, શ્રી. પુષ્પાબેન દેસાઈ, શ્રી. જશવંતી ચોકસી, શ્રી. કુસુમબેન શ્રી. સોશીયાબેન મુછાળા અને ચંદ્રિકાબેન દક્કરની વરણી થઈ છે.

વડોદરાના જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી. તારા-ચન્દ્ર ચોપટલાલ અડાલજીનાં પુત્રી બહેન ભાનુમતિ આ વર્ષે એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયાં તે માટે વડોદરાના મોઢ વલિક બંધુઓ તરફથી તેમને માનપત્ર આપવાનો સમારંભ રવિવાર તા. ૩-૮-૪૭ ના રોજ ચાલિયંદુ અને બેદરા બેંકના ચીફ એક્ઝિક્યુટીવ શ્રી. મગનભાઈ જોરધનભાઈ પરીખ બી. એ. બી. કોમ (લંનન) બાર-એટ-વો, ના પ્રમુખપદે વડોદરામાં નવલખાની હવેલીમાં યોજવામાં આવ્યો હતો.

સાક્ષર શ્રી. રમણલાલ દેસાઈએ કહ્યું કે,

શ્રી. તારાચન્દ્ર અડાલજી અને હું વર્ષો જુના સ્નેહીઓ અને સાથી છીએ. શ્રી. અડાલજીની સાહિત્યપ્રિયતા અને વિદ્યાવિદ્યાસિતાનો વારસો બહેન ભાનુમતિને મળ્યો છે. નાયબ દિવાન શ્રી શુભરિષા સાહેબે આશીર્વાદ આપતાં બહેન ભાનુમતિ પોતે લીધેલી ડેગવણીને દીપાવે, બીજી બહેનોને ડેગવે અને સ્ત્રીઓમાં ફેલાયલા અજ્ઞાનને દૂર કરવામાં સહાયરૂપ બને, એવી આશા વ્યક્ત કરી હતી. માનપત્ર વંચાયા બાદ પ્રમુખશ્રીએ શ્રી. ભાનુમતિને તે અર્પણ કર્યું હતું.

શ્રી. ભાનુમતિએ માનપત્રનો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે મને મળેલા માન અને યશના ખરા અધિકારી મારાં પિતા તથા માતાં છે; જેમણે મને આદતી ડેગવણી લેવાની અનુકૂળતા કરી આપી. શ્રી. તારાચન્દ્ર અડાલજીએ ચાલિયંદુઓ તથા ત્યાં પધારેલા સર્વ સંગજનોને આભાર માનતાં જણાવ્યું કે મેં તો માત્ર પિતા તરીકેની ફરજ બજાવી છે. પ્રમુખશ્રીએ ઉપસંહાર કરતાં દેશમાં સ્ત્રી ડેગવણીની ખુબ જરૂર જણાવી, અન્ય બહેનો બહેન ભાનુમતિની માફક ઉચ્ચ ડેગવણી લેતી થાય એવી ક્ષમ્બા વ્યક્ત કરી હતી.

સી-જીવનનો આવતો અંક ગરબા-અંક મગટ થશે.

ઈતિહાસ—પ્રસંગો

બેગમ ફિરદુસ રીઝવી

*

આગ્રામાં જ્યારે શેરશાહ રાજગાદી ઉપર હતો ત્યારે તેનો શાહજહાં દાથીને હોદ્દે ચડી જતો હતો. રસ્તામાં એક હિંદુ ગાંધીના ઘરમાં બારી પાસે ઉંબેલી તેની સ્વરૂપવાન પત્નીને જોઈને શાહજહાંએ તે સ્ત્રી નરક પાન ફેંક્યું. બાઈ ઘરમાઘને અંદર ચાલી ગઈ અને પોતાના પતિને આ હકીકત કહી. ધણીએ તપાસ કરતાં ખુદ શાહજહાંએ આ કથું હોવાથી બાવી શહેનશાહ સામે ફરીયાદ કરવાની તેની છતી ચાલી નહિ, પણ પાંડોશમાં રહેતા મુસ્લીમોએ એને ફરિયાદ કરવાને હોતેજન આપ્યું ને ખુદ શહેનશાહ પાસે ફરિયાદ રજુ થઈ.

શેરશાહે આ ફરિયાદ સાંભળી તરતજ શાહજહાંને બોલાવ્યો અને શાહજહાંની બેગમને પણ તેણી. અને પછી પેલા હિંદુ ગાંધીના દાથમાં પાન આપી શહેનશાહે કહ્યું : 'તે શાહજહાંએ તમારા પત્ની સામે પાન ફેંકી એનું અપમાન કર્યું છે તે શાહજહાંની બેગમ સામે આ પાન ફેંકી તમે બદલો લ્યો, જોયી તમારા મૂખે બાવી શહેનશાહને ખજર પડે કે ગરીબ માણસની પત્નીનું અપમાન કેમ થાય.'

*

દમારકસમાં ત્યાંના મુસ્લીમ બાદશાહ એક બન્ધ મસ્જદ બંધાવતા હતા. તેમાં બાળુના દેવળનો થોડો ભાગ લેવાની જરૂર હતી. દેવળના પાદરીઓએ એ જમીન વેચવા ના પાડી, પણ બાદશાહે જોરજુલમથી તે જમીન પડાવી લીધી. પણ પછી ઉમર ઈબને અબ્દુલ અઝીઝ ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેણે સૌથી પહેલું કામ મસ્જદ તોડીને દેવળની દિશાએથી જમીન પાદરીઓને પાછી સોંપવાનું કહ્યું હતું.

*

ખલીફા અલીનો લશ્કરી ડગલો બોલાવે અને એક જુ પાસેથી તે પકડાવે. તેને પકડીને પોતાની હકુમતના કાજ પાસે રજુ કર્યો. કાજએ પૂરાવા માગ્યા, સાક્ષીમાં માત્ર તેમના બીબી કાતમા અને તેમના બે પુત્રો હસન અને હુસેન હતા. કાજએ કહ્યું કે સાક્ષીઓ માનવંતા આજરદાર છે, પણ તેઓ તેમના સર્ગા હોવાથી પક્ષપાતનો સંભવ છે. એથી ગુનેગારને શરતે લાજ આપી છોડી મુકવામાં આવ્યો, ને ખલીફાને ડગલો હમેશાને માટે ગયો.

*

જ્યારે મુસલમાનોએ ઇસ્લમ છતી લીધું ત્યારે એક મુસ્લીમ કૈનિકે ઇસીસની પ્રતિમા સામે તીર છોડ્યું અને પ્રતિમાની ડાબી આંખ ફોડી નાખી.

ખ્રીસ્તીઓએ લશ્કરના કમાન્ડર પાસે ફરિયાદ કરી અને તે ફોડી નાખેલી આંખ ફરીથી બેસરાવી આપવા માગણી કરી. પણ કમાન્ડરે કહ્યું કે, મારી લશ્કર ઉપર કાજ રાખવાની બીનઆવડતને કારણે તમને મારી ડાબી આંખ ફોડી નાખવાનો સંપર્ક હજી છે. [દરિજન]

*

કોઈ એક ચોરત રીખવવા માટે મીર ફરતમખાંનાં જનનાખાતામાં જતી. રાજકુટુંબના એક યુવક મોદમદખાંએ એ સ્ત્રી સાથે જોગજ્ય પ્રેમ બતાવ્યો સ્ત્રીના પિતાને આ વાતની જાણ થઈ. તેણે મહેલમાં ધુસીને મદમદખાંને સારી રીતે ઘાવલ કર્યો. મદમદખાં બચી ગયો પરંતુ જ્યારે આ આખી હકીકત મીર ફરતમખાંના જણવામાં આવી ત્યારે એ સ્ત્રીના પિતાને સજા કરવાને બદલે તેણે નિર્જીવ કર્યો કે આટલું ઘોર પાપ કરવાવાળા સાથે અમે કોઈ જાતનો સંબંધ રાખી શકીએ નહિ.

મોદમદખાંને રાજવાનીમાંથી કાઢી મુકવામાં આવ્યો ને પછી જીવન પર્યન્ત તેને ખેરપુર પાછા ફરવાની રજા ન મળી.

શ્રી. સરોજની નાવકુ
યુ. પી.ના કામચલાઉ ગવર્નર
નીમાયા છે.

*

રાજકોટની સીનીલ હોસ્પિ-
ટાલ આયર્ન સીંગ ચલાવશે.
તે માટે શેઠ નાનજી કાળીદાસે
એક લાખ રૂપીઆનું દાન
આપ્યું છે.

*

સુરતમાં શ્રી. હન્ડુમતી
શેઠના પ્રમુખપદે હિંદુસ્તાની
પરીક્ષામાં પાસ થનાર વિદ્યાર્થીઓને
ઈનામો ને પ્રમાણ-
પત્ર અપાયાં.

*

વડોદરાના નાણીતા લેખક
શ્રી. તારાચંદ પી. અડાલ-
જાનાં પુત્રી સી. જાનુમતી-
બહેન એમ. એ. માં ગુજરાતી
સાથે બીજા વર્ગમાં પાસ
થયાં. તેમને તેમની યશસ્વિ
તરફથી માનપત્ર એનાયત થયું.

*

અમેરીકાના પ્રેસીડેન્ટ
ફ્રેન્કલિન રૂઝવેલ્ટેલે તેમના મર્તાને મળવા
એરોપ્લેનમાં ઘેર જતા હતા
ત્યારે રસ્તામાં વાયરલેસ તારથી
તેમની માતાના અવસાનના
સમાચાર તેમને પહોંચ્યા હતાં
આવ્યા હતા.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં નવા
હિંદીઓને વસરાના નવા પર-
વાતા આપવાના ધારા પછી
આવેલ ૨૦ હિંદી કુટુંબોની
સીઓ અને બાળકોને કેપ-
ટાઉનમાંથી ચાલ્યા જવાની
સરકારે નોટીસો આપી છે.
કેમકે વસવાતી રજૂ તો પુર-
ણેને આપી છે; એ રજૂમાં
સીઓ ને બાળકોને આવી
જતાં નથી.

*

હિંદીમાં મેલેરીયા અટ-
કાવવા માટે નવું દવાખાતું
લેડી માઉન્ટમેન્ટને દાયે ખુલ્લું
મૂકાયું. તે સંસ્થાના ફળાયામાં
લેડી માઉન્ટમેન્ટને વૃદ્ધારોપણ
પણ ત્યાંથી જતાં પહેલાં ક્યું.

*

મદ્રાસમાં ભરાનાર અમામી
મહિલા પરિવહના પ્રમુખ તરીકે
બીહાર ધારાસભાના ડેપુટી
રપીકર શ્રી. અમુયાબાઈ કાલે
ચુટાયા છે.

*

અમદાવાદમાં અરોહ
મીલની પાછળ રહેનાર આતુ
વીરાએ જુરી નામની બાઈ
સાથે ફરી લગ્ન કરવાથી તેની
પહેલી પત્ની બાઈ ગંગાએ
ફરીયાદ કરી છે.

સાંચલુ રેલ્વે વીરતારમાંથી
તરતરી જન્મેલી અને કોઈએ
ત્યજી દીધેલી નાની બાળકી
મળી આવી હતી.

*

સારંગપુર દોલતખાનામાં
રહેતા રજુદોડલાલ બાપાલાલે
પોતાની બે વર્ષ અમાઉ પર-
ણેલી પત્ની બાઈ ચંપા હયાત
છતાં તેણે સીતા નામની બાઈ
સાથે ફરી લગ્ન કરવાથી
ચંપાએ તે સામે ફરીઆદ
નોંધાવી છે.

*

અમદાવાદમાં વહેલી પડેલે
શાહપુરના પુલ પાસે એક
ભીખારણ ઉપર ચાર યુવા-
ઓએ બળાટકાર કર્યો હતો ફરી-
યાદ થઈ છે.

*

ઈન્ડિયામાં કાનેગી ટ્રસ્ટ
તરફથી દર વર્ષે ચરારને પારિ-
તોષક અપાય છે, તે ઈનામ
આ વર્ષે એક જર્મન શુદ્ધ
કેદીને એક વકરેલા આખલાના
હુમલામાંથી બચાવી સેવાના,
પરકમ માટે મેરી એડીસન
અને એડીથ સેન્ડપીરને મળ્યું.

*

ગામ કંડોરણ તાબાના
દાદર ગામની એક બાઈએ છ
માસના બાળક સાથે કુવો પૂરી.

ભાવનગરની એક શાળાની
એક શિક્ષિકા શ્રી. ગુલનન
જાને ઘેર ટ્યુશન આપવા
જતી હતી તેને લોખંડ ખન-
રનો એક મોટરવાળો પાટી-
દાર યુવાન સલાવતો હોવાનું
પકડાવાથી તેનું મોટરનું લાય-
સન્સ રદ થયું.

*

ભાવનગરના દિવાન શ્રી.
મેરવંનજીના અવસાનથી શોક
સભા થયેલી તેમાં ના. મહા-
રાણીશ્રી યુવાળકુંવરબાસાહેબે
હાજરી આપી હતી.

*

વઢવાણમાં શિવાણી પોલો
એક બાઇ બૂખમરાને કારણે
પોતોની બે નાની છોકરીઓ
મુખે ચાલી મર. હાલ એ
બે છોકરીઓને વિકાસ-
ગ્રહમાં રાખવામાં આવી છે.

*

ઝાંસીની ડાંગ્રેસ સમિ-
તિએ ઝાંસીના કિલ્લા ઉપર
મહારાણી શ્રી લક્ષ્મીબાઈના
બેથ પુત્રને હાથે રાષ્ટ્રધ્વજ
ફરકાવવા બેઠકે એવું સૂચન
થું હતું.

*

વાંકાનેરમાં રેશન કુપન
હિંચણી વખતે એક બાઈની
છેડતી કરવા માટે એક વડોરા
યુવકની ધરપકડ થઈ. સીડીકેટ
તરફથી સીઓની સમગ્ર માટે
જુદી દુકાન ખોલવામાં આવી છે.

*

સુરત જીલ્લામાં ગ્રીષ્મી
તાલુકાના રાનકવા ગામે રાત્રી-
પરજ કન્યા છાત્રાલય જીલ્લા
લોકલ બોર્ડે શરૂ કર્યું છે.

*

ધીઆસોડીકલ સોસાય-
ટીના માજી પ્રમુખ ડૉ. એન્ડ્રી
પીસેન્ટની ૧૦૦ મી. જન્મતી
ઉજવવાનો તથા માસનો કાર્ય-
ક્રમ આ મહિનાથી ખનારસમાં
શરૂ થયો છે.

*

પોરબંદર આયકન્યા
ગુરુજીનો વાર્ષિક ઉત્સવ ઉજ-
વાયો તેમાં પં. આનંદમિયજી
અને ડૉ. પ્રાણજીવનદાસ
મહેતાએ હાજરી આપી હતી.

*

મિહાર સરકારે ૪૦
વર્ષની જુની કામચલાઉ સ્ત્રી-
શિક્ષિકાઓની પ્રથા નાબુદ
કરવા નવી યોજના વીધારી
છે તેમ જ પદોનશિન બહે-
નોને શિક્ષણ આપવાની યોજના
ધડી કાઢી છે.

*

જોરહાલ પાસે જોદાલ
ગામમાં પછાત વર્ગની બાળાઓ
માટે છાત્રાલય ખોલવાનું નક્કી
થયું છે.

*

રાધનપુર રોડ કિલ્લીયુની-
યનમાં બેઝાઈ ન હોવાથી તે
સામે વિરોધ તરીકે બેગમ
સાહેબા અને શાહબેગમ
ઉપવાસ શરૂ કર્યો હતા.

વિલામતમાં થોડા વખત
ઉપર રીઅમન્ડ હોર્સ શોમાં
મારકસ નામના થોડા ઉપર
સ્વારી કરીને મોસ જોન લેવીસ
હરિદાંધમાં પ્રથમ આવી હતી.

*

બહુધાનની મોમણ બાઇ
મણી તેની દીકરી તથા પુત્ર-
વધુ સાથે બહારગામ જતી
હતી ત્યારે તેમના ઉપર બળા-
તકાર કરવાના યુદ્ધા માટે
ટીબાના કબજાથી અમાર્દાસ
માનજીને ચાર વર્ષની ને મણીનું
ખૂતું કરવા માટે વીથ વર્ષની
સજા થઈ.

*

આજીવંદ તાલુકાની બાઈ
શાન્તા ઉપર અત્યાચાર ગુમરી
માર મારી લૂંટી લેનાર ચંદુ-
સીંગ સુરસીંગને અમદાવાદના
સેસન જજે ૬ વર્ષની સજા
ને ૭૫ રૂપીઆનો દંડ કર્યો.
તે હંડની રકમ શાન્તાને
મળશે.

*

કરાંચીના એક જાણીતા
કિંકુ કુટુંબની યુવતી ખાન-
બહાદુર હાજી મોલાખાનના
પુત્રને પરણી.

*

વીરમગામ પાસે જૈનાબાદ
રોડના રીંગેટ બેગમસાહેબે
તેમના સગીર શાહબેગમના
હિતની ખાતર વડોદરા રાજ્ય
સાથે બેઠાવા કબુલત લખી
મોકલી છે.

સૌધના કુ. હીરાનંદાનીએ સૌધ ધારાસભાના મુદ્દા સમુપ-ખાતેબહાદુર સહજાનના પુત્ર સાથે લગ્ન કર્યું.

*

અમદાવાદના શ્રી.ભારતર યુની-લાલ ખટે તેની પત્ની ઉર્મિલા લગ્નના હજી પૂરા કરતી ન હોવાથી છૂટાછેડા લેવા અહીંની હીરદીકેટ નજીની કોર્ટમાં અરજી કરી છે.

*

અમદાવાદમાં ખીરમપુર રોડ ઉપર રાવળ 'બીદી'માં રહેતા પ્રભાકર રામચંદ્ર યુરતેનાં લગ્ન કુલ્હીમાં ઉપાખલેન સાથે થયેલાં છે. તેમની સાથે અણુખનાવ હોવાથી તેમણે છૂટાછેડા માટે અરજી કરી છે.

*

કરાંચી ટેલીફોન ઓફીસમાં ઓપરેટર તરીકે કામ કરતી દિંદુ અને પ્રીતી છોકરીઓને ખસેડી તેમની નગ્યાએ કામ કરવા ત્રીસ છોકરીઓ બહારથી આવી પહોંચવા વડી છે.

*

લીલીઆમાં કોળણ સાસુ વહુની તકરારમાં વહુએ સાસુને મારી નાખ્યાનું કહેવાય છે. કોળાએ ઉરકેરાઈ જઈ તેની વહુને મારવા છરીનાં ધા કપાં પણ વહુ બચી ગઈ ને દવા ખાને છે.

વડોદરા ધારાસભાના ઉપ પ્રમુખ પદ માટે કરેલી ઉમેદ-વારીમાં કુ. મુશીલા પડિત હારી ગયાં.

*

નીઆમ રોડના બંધાર-ણીપ સલાહકાર સર વોલ્ટર મેકિટનનાં લગ્ન કાલોઇલના કાઉન્ટેસ સાથે સ્વાનાં ભરો-સાપાત ખગર આબ્યા છે. કાલોઇલના અલે એમ્લી આ પત્ની સાથે, સર વોલ્ટર સાથેના વ્યભિચારના કારણે છૂટા છેડા મેળવ્યા છે. ન્યાડે લેડી મોકલને તેના પતિના ઉપલા વ્યભિચારને કારણે કોર્ટમાંથી દુકમનાનું મેળ-વ્યું છે.

*

મુંબઈની ફાર્મસ સમાજે નાલેર કરેલ હરીફાઈમાં હાલની રિયલિતે અનુકુલ નવું સમાજ બંધારણ રેવું હોવું જોઈએ ? એ વિષય ઉપર ઉત્તર નિર્ણય લખનાર મીસ નરખાનુ ડો-સાભાઈ/દાણુને ધયાસ રૂપિ-યાતું ઈનામ મળ્યું. છેલ્લા પાંચ વર્ષથી સ્ત્રીઓ માટેની હરીફાઈમાં આ જીલેન ઈનામ મેળવે છે.

*

ગુદકલેસને કારણે ભુજના એક લોકોના કંપતિએ એર લીધેલું પણ સમયસરની સારવારથી પતિ-પત્ની અને બચી ગયાં.

દક્ષિણ આફ્રીકામાં કુંવારા માણસોની મોટા પ્રમાણમાં ભરતી થતી હોવાથી કન્યાઓને દુકાળ પડવાની ધારતી લાગવાથી એક કુંવારાએ છાપાઓમ અપીલ કરી છે કે દક્ષિણ આફ્રીકાની સરકારે સ્ત્રીઓ અને કન્યાઓને પર-દેશથી બોલાવી અહીં વસા-વવાની યોજના ધરી કાઢવી જોઈએ અને દરિયાપારની સ્ત્રીઓને કામ ધંધા આપ-વાની સગવડ માટે ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

*

દિંદની નવી રાજ્ય કારો-બારીમાં રાજકુમારી શ્રી. અમૃતકુંવર પ્રધાન પદે નીમાયાં.

*

પનુવેલમાં રત. પાવંતી-બાઇ લોકોના કલા મંદિરની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા સૌ. સાકર બહેન મંજુબાઈના પ્રમુખપદે થઈ હતી.

*

બરમાના રત. વડાપ્રધાન જનરલ આંગસેનની વિધવાએ ખરમાં પ્રગ્ને શાન્તી રાખવા અને તેમના પતિએ તેમની જે સેવા કરી છે તે માટે પણ તોફાનો અને બળવા નહિ કરવા વિનંતી કરી છે અને એવી જ અપીલ આંગસેનની જીવનની દૃઢ માતાએ પણ કરી છે.

કાનપુરની બીઓએ જાનાના પાકમાં શ્રીમતી વિન્યાલક્ષ્મી પંડિતને વિદાયમાન આપ્યું.

*

પાણીસ્તાનની રાજસભામાં પૂર્વ બંગાળ તરફથી બેગમ સાહરતા સુરાવદી અને પશ્ચિમ પંજાબ તરફથી બેગમ જહાનઆરા શાહનવાઝ સુંટાયાં છે.

*

શ્રીમતી વિન્યાલક્ષ્મી પંડિત તેમના જર્નીલીસ્ટ પુત્રી કુ. ચંદ્રશેખા સાથે મોરકો ગયાં. તેમણે યુનો માં હિંદને કોસ સફળતાથી રજુ કરી ફતેહ મેળવ્યાથી અને હિંદમાં ઓઝોના હક્ક મટિ લાંબા વખત સુધી કરેલ પ્રયત્નોથી રશીયન પ્રજા તેમને બોરવથી આવકારે છે.

*

કુમસમાં સચીનના બેગમ સાહેબ બરતખૂંચણનો વર્ગ ખોલી તેનું સંચાલન બતે કરશે તે માટે વીશ હજાર રૂપીઆની મંજૂરી મળી છે અને મહિલા મંડળની ઉદ્ઘાટન કીયા પણ બેગમ સાહેબાને હાથે થઈ.

*

પૂનાના શ્રી. પશ્ચિની આ-લંગર બી. એ. માં પહેલી હરોળમાં નંબર લાંબાં. અને તેમનો માનવત્વ વિષય ગણીત હોવા છતાં તેમણે ઇન્કોશર્મ ખેલીસ પ્રાપ્ત મેળવ્યું.

ગ્રાંડ મેડીકલ કોલેજમાંથી છેલ્લી એમ. એ. બી. એસની પરીક્ષામાં કુ. વોની કોત્રીપ પહેલે નંબરે પાસ થયાં.

*

મુંબઈમાં આઝાદ દિન દેખાવ કરતું એક એરોપ્લેન જીલ્લા દરીઆમાં બાર ફોટ ઉંડા પાણીમાં ટૂટી પડ્યું. તે તેમાં બેઠેલ સ્ત્રી ઉતારી મીસ પરેરાનું મુકદ્દમા કિનારે તજીલ આપ્યું હતું.

*

બમોના વડાપ્રધાન ઓ. ગસેનના ખૂનથી રંચુન સામાન્ય નાગરીક મતદાર વિભાગની ખાલી પહેલી જગ્યા માટે એ બેઠકની પેટા ચુંટણીમાં ઓ. ગસેનના પત્ની ડો. ખીન કપીએ ઉમેદવારી કરી હતી. તેઓ ખીનકરીક સુંટાયાં.

*

નામપુરના મહિલા ધારા શાસ્ત્રી કુ. આવાં જે. કામાને અમેરિકાના ફિલાડેલ્ફીઆમાં મળનારી આંતરરાષ્ટ્રિય મહિલા પરિષદમાં હિંદના પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવામાં આવ્યાં છે.

*

દેલીશાની આર્મી સાનડી-આર્મી ખાતે મીસીસ ઇલીઝાબેથ ઇમલ્સે એક સીટી છોકરીને શુભાસ તરીકે રાખવાથી તેનો રૂપ૦૦ ડોલર દંડ અને ત્રણ વર્ષની સાજા થઈ.

*

સુરત સગરામપુરાના મોતીદામ નાથુભાઈની પુત્ર-વધૂએ એકા સાથે ત્રણ છોકરીઓને જન્મ આપ્યો.

*

રાજકોમાંરી એલીઝાબેથ અને લેક. માઉન્ટબેટનનાં લગ્ન ૨૦મી નવેમ્બરે થશે.

*

અમદાવાદના ટાપસધોના. આશ્રયે શ્રી. ભારતીયકેડેન સારાભાઈનો સત્કાર સમારંભ શ્રી. ચિત્રવત્સાલ દિવાનજીના પ્રમુખપદે ઉજવાયો.

*

પાકિસ્તાન હિંદ તરફથી રશિયામાં એલચી તરીકે બેગમ શાહનવાઝની નીમણુંક થવા વધી છે.

*

રમાનીઆની કેપુટીની એમ્બરમાં ૧૮ સ્ત્રી મેમ્બરો છે. અને તંદુરસ્તી ખાતાના પ્રધાન પણ એક સ્ત્રી છે.

*

શીલોસોફો સાથે બી.એ. ઓનર્સમાં મુંબઈ યુનિ-માં આ વર્ષે મીસ સરલા ખટાઉ પાસ થયાં. હવે તેઓ માનસ-શાસ્ત્રના વધુ અભ્યાસ માટે પરદેશ જવાનાં છે.

*

ગાંધીજી કાશ્મીર મયા ત્યારે કુ. મતુ ગાંધી, શ્રી. આવાં ગાંધી અને ડો. સુશીલા નાયર સાથે ગયાં હતાં.

પગપાળા યાત્રા કરતો ૭૫ વાત્રીઓનો સંઘ મીરાંબાઈ નામના એક ગર્વેનગરી આગેવાની નીચે પ્રવાસ કરે છે.

*

એક ગામડીઆની પત્નીએ ઘાળમાં મરચું વધારે નાખવાથી તેના ઘણીએ તેને મારી નાખી

*

ઓરંટ્રેલીયામાં મેલબોર્નમાં શહેનંશહના જન્મ દિવસે ગવર્નરે આપેલ લેવીમાં રોટ પાલાંમેન્ટ હાઉસમાં બે છોકરાની મા બનેલી મીસીસ એલીન આઉન હીને હાજરી આપી ત્યારે રવાના સ્પીકર સર બ્લેન્ક નોક્સે કહ્યું કે આ લેવીમાં આત્ર પુરો જ આવી શકે એવા શિરસ્તો હોવા છતાં તમે તે પાક્કોમેન્ટના મેમ્બર તરીકે હાજરી આપી છે, એટલે સંસદરચ-પુરે જણાવ. મીસીસ એલીને કહ્યું કે ફૂટપોલ કનંસ કલ્પમાં પુરૂષ તરીકે હાજરી આપું છું ને સ્ત્રી તરીકે વહેલી ધેર ચાકી જઈ છું.

*

ચૌદ વર્ષની ઉંમરે પરણેલી તે છ બાળકોની માતા બનેલી ૪૦ વર્ષની એક સ્ત્રીએ નાગપુર સુનિ-માં આ વર્ષે ખી.એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી તે કદિ સ્કૂલમાં ગઈ નથી, ખાનગી રીતે અભ્યાસ કરીને તે ૧૯૩૦માં મેટ્રીક અને ઇન્ટરમાં પાસ થઈ હતી.

લગભગ પહેલાં ને તદ્દન પછાત હતી અને જો મત આપવાનો પણ અધીકાર ન હતો તેવી એક સ્ત્રી રૂમાનીયામાં આને આવેવાની ભયો હોહો મારતે છે.

*

મીસ રાગીણી કડકે (રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સ) મુંબઈ સુનિ-માં ખી.એસ. સી. માં પ્રથમ આવ્યાં. તેઓ ખૂબ નાની ઉંમરનાં હોવાથી બે વર્ષ પહેલાં તેમને મેટ્રીકલોલેખમાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં ન હતાં.

*

સરકારી પ્રીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ થીમતી ત્રીલોકીશ્વરે હિંદુસ્તાનમાં મર્મ આરં રાજનીતિ ઉપર હિંદીમાં તરતગત પ્રચાર સમિતિના વર્ગમાં હિંદીમાં વ્યાખ્યાન આપ્યું.

*

મીસીસ ઓંગસાનઅમોના પ્રધાન મંડળમાં આરોગ્ય ખાતાના પ્રધાન તરીકે એડાયાં

*

વડોદરા નરેશ પ્રતાપસિંહરાવને તેમનાં નવાં મહારાણી સીતાદેવી સાથે સુવન્ના આદી હસ્ત મળેલ થતાં સીતાદેવી બે કરોડની મીઠક લઈને મદ્રાસ તરફ આશ્વાં ગયાં અને છૂટાછેડા લેવાની વાત ખોટી હોવાના સમાચાર મળે છે.

*

શ્રી. અરણ્યા અસદઅલી કામદાર ધારાઓ અને સંસ્થાઓનો અભ્યાસ કરવા લાંડન યંત્ર અમેરિકા જશે.

*

રાજકોટમાં કર્વે કોલેજના વગી બોલવામાં આવ્યા તેમાં પ્રીન્સિપાલ તરીકે મીસ એસ્ટર સોલોમન નીમાયાં.

*

સુરતના ક. પ્રણયિની મહેતાનું લગ્ન શ્રી. જગદીશ કનૈયાલાલ સુનશી સાથે થયું.

*

કરંચીમાં મીસ કાતમા બહેન બીણાંએ સ્ત્રીઓને સુરખો ફેકર દેવા સલાહ આપી છે.

*

રાજપીપળામાં મંજુલા નામની ૨૦ વર્ષની-પરણેલી યુવતીએ આસતેલ છાંટી અસિ-સ્તાન કયું.

*

દક્ષિણ આફ્રીકાના ડુબા-ડુબા નામના ૯૨ વર્ષની ઉમરના મનાકે ૧૯ વર્ષની છોકરી સાથે લગ્ન કયું.

*

બરુચમાં છોકરીઓ માટે રીમાન્ડોમ સદ થયું છે.

*

અમદાવાદમાં જાદામન-તની પોળમાં બજૂતી છોકરી એએ નાટીકાઓ ભજવી રવાતથે દિનની ઉન્નવણી કરી

પુણ્યપર

મારા મોઢા પર જણે લાખું ચતું હોય
અગર બીજું કંઈ ચતું હોય, પરંતુ તેમાગમાં
આમડી કાળી પડી ગઈ છે. ઘણા મધ્યમે,
તેમ જ ઘણી દવાઓ વાપરી, છતાં કંઈ ફેર
પડતો નથી, તો મારે શું કરવું? અને ચરમ
ઘણી જ આવે છે.

—જ્યાબહેન

તમારા મોઢા ઉપર લાખું હોય તો તે
જન્મથી જ હોય ને પછી કોમે કોમે તેનો
વિકાસ થાય, પણ તેથી ત્યાં ચળ ન આવે.
જે દાદર હોય તો ચેળ આવે ને ખરજતું
હોય તો પાણી જરે. એ શું છે તે રચનાક
વૈદ-દાકતરને ખતાવી તેનો ઉપાય કરાવવો.

*

ઘણા દિવસ થયા મારા ગાલ ઉપર
ચોઢા ચોઢા ખીલ થયા કરે છે અને મડી પણ
જાય છે. ઘણી દવાઓ કરી પણ તે જતાં જ
નથી. તો આમ કોઈ સારો ઈલાજ ખતાવવા
કૃપા કરશો.

—મુન્નાબહેન

મોઢા ઉપર ખીલ થાય તે યૌવનની
નીશાની છે. આ ખીલ ઉપર ચીકાસવાળો

(હેલ્થ પત્રિકા આશુ)

"શુદ્ધ, ઈસુ અને ગાંધીજી-એ ત્રણે તરફ
મૂર્તિધાર કે ચિત્રકારનું આકર્ષણ અસાધારણ
છે. એ ત્રણેના જીવને મનુષ્ય હૃદયની સર્વોચ્ચ
ભાવનાઓ જાગૃત કરી છે. એવી ભાવનાઓ
પોતાની કલમથી દોરવા માટેનું કામ ફોટો-
ગ્રાફરનું નથી. તે કામ તો કેમેરાની આંખ કરે
છે. પરંતુ ભાવનાને ઉત્તેજિત કરનાર પ્રસંગોને
જાગૃતવાની ખૂબી તો ફોટોગ્રાફરને જ છે.

હિંને આગ્રહી તો રાજા. આગ્રહીને માટે હિંદ
દર્શક રીતિ કિંમત ચૂકાવવા તૈયાર હતું, પણ
તેને જો કિંમત ચૂકાવવી પડી તો ત્યાં તો આગ્રહ-
દીને ઉત્સાહ માર્યો ગયો, પણ એમાંથી હિંને

હાય ન લગાડવો, નહિ તો વિકન થઈ મોઢા
ગૂમડા જેવું થશે. ખીલ ઉપર નારીએટનું
પાણી, સુખઃ કે ચંદન લગાડવાથી ખીલ
મટે છે. ખાસ કરીને તો શરીરમાંથી ગરમી
ઓછી થાય—કન્યાઓ. કાનુમતી થવા માટે
એટલે ખીલ ઓછા થઈ જાય છે. ખીલને
દોડી નાખી અંદરથી પીળો દાણો કાઢી
નાખવાથી પીડા ઓછી થાય છે. ખીલનાં
આંદાં મોં ઉપર ન રહી જાય એ માટે રોનો
કે સુખડનું તેલ લગાડવું.

*

શાહીજાગમાંથી ચુરખાખડેને હિંદીમાં
પત્ર લખ્યો છે, ને તેનો જવાબ આપવા
અમને આમલક દર્શો છે, પણ તેમનું શરીરનામું
કે રોધકાઈ કાઈ મોઢામાં નથી એટલે તેમના
પત્રનો જવાબ અહીં આપીએ છીએ.

આપે પૂછાવેલ અષ્ટી દવાઓ-દેશી આપ-
કોઓ છે અને તે ગાંધીઆણું વેચનાર ગાંધી
પણ જાણીતા ગાંધીની કુટુંબીઓ મળી શકશે.
તમે લંબેલ દવાના ફેરલાદ નામેમાં ફેર છે
પણ હિંદી નામે છે એટલે તમે જે પુસ્તક-
માંથી આ લીસ્ટ ઉતાર્યું હોય તેનું નામ
અને પૃષ્ઠ લખશો તો તમને તેનાં યંત્રાતી
નામે લખી મોકલવામાં આવશે.

એક નવી દીક્ષા દેવાનું ધર્મિક કાર્ય ગાંધીજી
નોવાખતી ને બિહારમાં કરી રહ્યા છે. બધું-
પ્રેમની રાદખ્યાની કરણ લગ્ય દીક્ષાનું આ
એક ચિત્ર છે."

આ ફોટોગ્રાફર જે કુશળતાથી ને નવી
દષ્ટિ રાખીને ચિત્રો ઝડપી લીધાં છે તે હિંને
તેનો ઇતિહાસ જાળવવામાં ને દેશને નવી દષ્ટિ
આપવામાં ખૂબ જ ઉપયોગી થઈ પડશે.

હિંદે સ્વતંત્રતા મેળવી ને લોકોએ સુકિત
હિંદ જન્મ્યો તે પ્રસંગે સો. હંસુમતિ
ધીરજલાલ દેસાઈ, ગોપીપુરા, સુરત, તર-
ફથી "સુકિતગાન" (૧-૪-૦૦) નામે રાષ્ટ્રગીતો
નો સંગ્રહ પ્રગટ થયો છે.

પુસ્તક પરિચય

ગુજરાતી ગદ્ય સાહિત્યના સ્વામિ અને મુકાન આચાર્ય શ્રી. આનંદશંકરભાઈ ધ્રુવના લેખોના સંગ્રહો શ્રી રામનારાયણ વિ. પાઠક અને શ્રી. ઉમાશંકરભાઈ ત્રિપાઠીએ સંપાદન કરીને આપણને સંપાડ્યા છે. તેમાં દ્વાન્ધ તત્વ વિચાર (કિ. રૂ. ૪-૮-૦) ની બીજી આવૃત્તિ ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલયે પ્રગટ કરી છે. કવિતા, તેની મુંદતા ને બળ્યતા, અને તે ઉપર પોતાના મતભેદો આચાર્યશ્રીએ મુંદર રીતે રજુ કર્યા છે. આ પુસ્તક ઉચ્ચ અભ્યાસીઓ માટે ખૂબ જ ઉપયોગી ને માર્ગદર્શક બને તેવું છે.

લઘુ વખતથી અપ્રાપ્ય બનેલી શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીની નવલકથા ચેરની વંશુલાત (કિ. રૂ. ૧-૦-૦) ની બીજી આવૃત્તિ ભારતી વિદ્યાલયન તરફથી પ્રગટ થઈ છે. અને તેના સોલ એજન્ટ ગુર્જર ગ્રંથ રત્ન કાર્યાલય છે. શ્રી. મુનશીની સંસ્પ્રથમ લખાવેલી આ સામાજિક નવલકથા ખૂબ લોકપ્રિય થયેલી છે.

હાસ્યરસના ધનરદાર શ્રી. જનસુખલાલ મહેતાતંત્રું નહું પુસ્તક 'પહેલો-ફાલ' (કિંમત રૂ. ૪-૪-૦) આપણને ગુર્જર ગ્રંથ કાર્યાલય માફતે મળે છે. આ પુસ્તકમાં તેમણે અંગ્રેજી સાહિત્યમાંથી સુંદર વાતોઆના નમુના સંપાડ્યા છે. એક એક વાતો વાંચતાં પેટ પકડીને હસાવે તેવી શૈલી અને ભાષા મૂલને પણ મુક્ત હાસ્ય કરાવે તેવી હોવાથી દરકને વાંચવા ભગમણ છે.

સ્વ. હંવેરચંદ મેઘાણીએ જન્મ ભૂમિમાં 'કલમ કિતાબ'ના પ્રથમ લખનાં ને ઉત્તમ સાહિત્ય તેમાં રજુ કર્યું છે તેમાંથી તેમના પ્રથમ બાર્ડ મહેન્દ્રે એક સંગ્રહ 'પરિક્રમણુ' ભાગ બીજો (કિ. રૂ. ૩-૮-૦) પ્રગટ

કર્યો છે. તેના સોલ એજન્ટ શ્રી. ભારતી સાહિત્ય સંઘ લી. અમદાવાદ છે. આ પુસ્તકમાં પરબ્રાતના સાહિત્યનાં અવસોકનો અથવા તત્કાળ આપી શકાય તેવી ગરમાગરમ બંધુઆં જેવી વાનીઓ તે વખતે આપેલી તેવી વસ્તુઓ પણ અહીં અપાઈ છે, એમાં કેટલુંક તો છાપાશાહી છે ને અહીં ન આપ્યું હોત તો ચાલત. છાપા માટે લખેલું બધું જ સંગ્રહને યોગ્ય છે એવી ગણતરી ન રાખતાં તેમાંથી હંમેશ માટે જનતાને ઉપયોગી નીવડે એવું તારવી કાઢીને આપવામાં આવે તો સંગ્રહો વધુ ઉપયોગી થઈ પડે. હવે પછી તેમના આવા સંગ્રહોમાં આ દષ્ટિ રાખવા વિનંતી છે.

શ્રી. કમળ પ્રકાશન મંદિર, પ્રીતમગર એકોસપ્તીજ અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ થયેલ પુસ્તક શકુંતલા (૧-૪-૦) શ્રી. હમ્મરચંદ વિદ્યાસાગરના 'શકુંતલા'નો અનુવાદ શ્રી. રમણલાલ સોનીએ કર્યો છે. કવિ કુળગુરુ કળા-દાસતંત્રું 'અભિજ્ઞાન શકુંતલ' સર્વોત્તમ છે ને લોકહૃદયમાં ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવે છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં વાતોરે રજુ થયેલ આ પુસ્તક પણ એટલું જ લોકપ્રિય થશે.

સ્વ. કવિવર ડૉ. ટાંગેશરનાં નાટકોનો એક સંગ્રહ શ્રી. નગીનદાસ પારેખ ના હાથે અનુવાદ પામી લક્ષ્મીની પરીક્ષા (૨-૪-૦) નામથી ગુર્જરગ્રંથ રત્ન કાર્યાલય મંથી-રસ્તો અમદાવાદ તરફથી પ્રગટ થયેલ છે. આ સંગ્રહમાં ગૃહપ્રવેશ, લક્ષ્મીની પરીક્ષા, મહત્તીયાં માલપાણી, ને અંત્યેષ્ટિ સત્કાર-એમ ચાર નાટકો લેવાયાં છે. શ્રી. નગીનદાસ પારેખ જેવા કુળજ અનુવાદકને હાથે તૈયાર થયેલ આ નાટકો આપણને ભાષાંતર હોવાનો ખ્યાલ પણ ન આવે એવી સુંદર રીતે આલેખાયાં છે. ભજવવા માટે આ નાટકો ઉત્તમ છે.

શ્રી. ધમકેટુએ બાળકો ને કિશોરો માટે 'વીર વનરાજ' (૧-૦-૦) છપાવેલું તેની આ બીજી નવી આવૃત્તિ ગુર્જરગ્રંથ રત્ન કાર્યાલય તરફથી પ્રગટ થઈ છે. કિશોરોને દેશભક્તિ અને રાષ્ટ્રભક્તિની પ્રેરણા આપે તેવું આ પુસ્તક ધનાગોમાં વહેંચી તેનો બહેનો પ્રચાર કરવા જેવું છે. દહાણી અને ધનામ માટે યોગ્ય એવું જ બીજું પુસ્તક 'કસ્તુરબા' (૦-૬-૦) શ્રી. જયલિખખુએ તૈયાર કર્યું છે, તેમાં 'કસ્તુરબા'ને સાદી ને સરળ રીતે રજૂ કરી સામાન્ય માણસને પણ રસ પડે તે રીતે જીવન પરિચય કરાવ્યો છે.

શ્રી. જયલિખખુની કલમે લખાયેલ જૈન સાહિત્ય નવલકથા 'નરકેશ્વરી વા નરકેશ્વરી' (કિં. ૪-૮-૦) એ 'મગધ રાજ'ની સુધારા વધારા વાળા દળદાર નવી આવૃત્તિ છે. મહારાજા શ્રેણીક જિંભિસારના પ્રેમ શાયર ને કાવ્યવ્યભક્તે જીવનનો સુંદર પરિચય, શુદ્ધિધન વ્યવ્યક્તમારની શુદ્ધિ અને રાણી ચકેશ્વરી તથા અમ્મપાલીનો રાષ્ટ્રપ્રેમ સુંદર રીતે રજૂ થયા છે. જૈન નવલકથાઓમાં આ નવલકથા સ્થાન ધરાવશે.

રાજ્ય ચલાવવા માટે જેને હથીઆરો ઉઠાવ્યા તે રાજસાસન ચલાવવા રાજદંડ ફેરવ્યો એવા નરપુંગવને હાથે અનેક હિંસાઓ થઈ હોય અને એ નકંતો અધિકારી અને તોય બાવિ તીર્થંકર ગોત્ર ઉપાજ્ઞન કરનાર નરકેશ્વરી કઈ રીતે ધર્મબાધુ એકઠું કરી શકે છે એ આ નવલકથા દ્વારા બાવિક જોનેને ધર્મકાર્યમાં દોરી જાય છે. જૈન સાહિત્યમાંથી આવાં સુંદર પાત્રો ઉચ્છેદી લઈ નવલકથા દ્વારા જૈન સમાજ પાસે રજૂ કરવા અને લેખકને આગ્રહ કરીએ છીએ. જૈન અને જૈનેતર સમાજમાં નવલકથા એક સરખી રસપૂર્વક વંચાય તેની તેમની ભાષા અને શૈલી જોરદાર છે.

ગુજરાતના કિશોરોના જીવન ધડતર કરે તેવી વિદ્યાર્થી વાચનમાળાની ત્રીજી

શ્રેણી (૪-૦-૦) ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય તરફથી પ્રગટ થઈ છે, તેમાં મહાસુની વશિષ્ઠ, મદાલસા, કુવ, સાવિત્રી, દ્રાપદી, વીર વિક્રમ અને રાજા ભોજ અને કવિ કાળાદાસ, વીર દુર્ગાદાસ, રાણા પ્રતાપ, સીકીમનો સપૂત, દાનવીર જગદુશાહ, સિદ્ધરાજ જયસિંહ, જગત રોહ, પંડિત માલવિયાજી, જગદીશચંદ્ર બોઝ, અરવિંદ ઘોષ, વીરે વિક્રમભાઈ ખટેલ, ગ્રા. કવે અને ડો. એની બીસેન્ટનાં જીવન પરિચયો છે. બધી શ્રેણીઓમાં આ આ શ્રેણી શ્રેષ્ઠ કહી શકાય તેવી છે.

એની જ બીજી ગ્રંથમાળા શ્રી. જયલિખખુ દ્વારા તૈયાર થઈ ગુર્જરગ્રંથ રત્ન કાર્યાલયે જૈન સમાજ માટે પ્રગટ કરી છે તે છે જૈન બાળ ગ્રંથાવળી. તેનો પહેલો સેટ (૩-૦-૦) પ્રગટ થયો છે તેમાં રિખ્ખવેવ, પાર્થનાથ, મહાવીર, મગધરાજ, ચંદનબાળા, ચેલણા, જંપુરવાગી, ઇલાચી કુમાર, અમર કુમાર, રાજા શ્રીપાળ, મહાત્મા દદ પ્રહારી, વીર ધુનો, વીમળશાહ, વસ્તુપાળ તેજપાળ, જગદુશાહ ને શત્રુત્ત્ય એમ સોળ પ્રસ્તિકાઓ છે. જૈન સમાજમાં જીને રમતાં આ પાત્રો દરેક બાળકોના જૈન ધર્મ પ્રત્યે તેમને આદર અપાવશે ને ધર્મના સંસ્કાર સાથે આજના નવા વાતાવરણમાં તેમના જીવન ધડતરમાં ઉપયોગી થશે. દહાણી પ્રમાવના માટે આ પુસ્તકો ઉત્તમ ગણી શકાય તેવાં છે.

હિંદની આઝાદી પ્રસંગે જ્ઞાણીતા ફોટોગ્રાફર શ્રી. જમનાથ વાસુદેવ મહેતાએ 'રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા' નામે એક આલ્બમ પ્રગટ કર્યું છે તેમાં મહાત્માની મિહાર યાત્રા પ્રસંગના સુંદર ફોટોમાફો છે. આઠ ચિત્રો (કિંમત રૂ. ત્રણ) વાળું આ આલ્બમ ખૂબ જ સુંદર રીતે રજૂ થયું છે તે સંબંધમાં કાકા કાલેલકરે લખ્યું છે કે-

(અનુસંધાન પૃ. ૭૩૦ નીચે)

સૂચિ પત્ર

અમારું સૂચી

નવલકથાઓ

દુકીવાર્તા

૧ નવ સોમનાથ	૪-૮
૨ પાટણની પ્રભુતા	૪-૦
૩ ગુજરાતનો નાથ	૭-૦
૪ રાજાધિરાજ	૭-૦
૫ ભગવાન કોટિલ્ય	૪-૦
૬ પૃથિવીવલ્લભ	૨-૮
૭ લોપામુદ્રા: પ્રથમખંડ [વિશ્વરથ]	૧-૦
૮ લોમહર્ષિણી	૪-૦
૯ ભગવાન પરશુરામ	૫-૮
૧૦ વેરની વસુલાત	૬-૦
૧૧ કોનો વાંક ?	૨-૮
૧૨ સ્વપ્નદ્રષ્ટા	૪-૦

નાટકો

૧૩ કાકાની યશી	૧-૪
૧૪ પીઠાચત્ત પ્રોફેસર	૧-૪
૧૫ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ	૧-૪
૧૬ કુમારદેવી	૧-૪
૧૭ મુવસ્વામિની દેવી	૧-૮
૧૮ પૌરાણિક નાટકો	૨-૮
૧૯ લોપામુદ્રા: ખંડ ૨-૩	૨-૦
૨૦ લોપામુદ્રા: ખંડ ૪	૧-૮
૨૧ છીએ. તેજ કીક	૨-૮
૨૨ સાંમાજિક નાટકો	[છપાય છે]

૨૩ નવલિકાઓ	૪-૮
૨૪ નર્મદ-અર્વાચીનામાં આદ્ય	૧-૪
૨૫ નરસૈયો-શકત હરિનો (છપાય છે.)	

આત્મકથા

૨૬ શિશુ અને સખી	૨-૦
૨૭ અડધે રસ્તે	૩-૮
૨૮ સીધા ચઢાણ ભા. ૧	૩-૮
૨૯ સીધા ચઢાણ ભા. ૨	૩-૦

પ્રવાસ

૩૦ મારી બિનજવાબદાર કહાણી	૨-૮
--------------------------	-----

પ્રકીર્ણ

૩૧ થોડાંક રસદર્શનો	૨-૦
૩૨ કેટલાક લેખો ભા. ૧-૨	૩-૮
૩૩ ગુજરાત, એક સાંસ્કારિક વ્યક્તિ અને આદિવાસી	૨-૮
૩૪ " ભા. ૨	૪-૦
૩૫ ગુજરાતની અસ્થિતા (કાચું: પૂરું)	૦-૧૦
" " પાકું પૂરું	૧-૮
૩૬ અખંડ હિન્દુસ્તાન	૫-૮
૩૭ સુવર્ણ યુગ	૦-૮
૩૮ ભારતીય સંસ્કૃતિ	૦-૧૨
૩૯ Early Aryans in Gujarat	1-0

ગૂર્જરચંદ્રન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

શ્રુમકેતુ

નવલકથાઓ

૧ વાચિનીદેવી	૪-૮
૨ ચીલાદેવી	૪-૮
૩ રાજસંન્યાસી	૪-૮
૪ કલ્યાણતી	૪-૮
૫ રાજકન્યા	૪-૮
૬ જયસિંહ સિદ્ધરાજ-૧	૪-૮
૭ ત્રિભુવનગંડે „ બા. ૨	૪-૮
૮ રાજસુગંઢ	૩-૦
૯ મહિલકા	૪-૮
૧૦ અગ્નિતા	૪-૮
૧૧ પરાજય	૪-૮
પૃથ્વીશ	છપાય છે.

નવલિકા સંગ્રહ

૧૨ તણખા મંડળ ૧ હું	૩-૦
૧૩ „ „ ૨ હું	૩-૦
૧૪ „ „ ૩ હું	૩-૦
૧૫ „ „ ૪ હું	૩-૦
૧૬ પ્રદીપ	૩-૦
૧૭ અવશેષ	૨-૮
૧૮ ત્રિલોટા	૩-૦
૧૯ પડછાયા	૧-૪

ગદ્ય કૃતિઓ

૨૦ રાજકણ	૩-૦
૨૧ જલમિંદુ	૩-૦

૨૨ છવનચક્ર	૧-૪
૨૩ સર્જન અને ચિંતન	૨-૦
૨૪ વાતાયન	૨-૮

નાટકો

૨૫ પદધા	૦-૬
૨૬ ઠંડી કૂરતા ને બીજા નાટકો	૧-૮
વ્યંગકૃતિ	
૨૭ પાનગોષ્ઠિ	૨-૦

છવનચરિત્રો

૨૮ હેમચંદ્રાચાર્ય	૨-૮
૨૯ પરશુરામ	છપાય છે
૩૦ નેપોલિયન	„

૩૧-છુએનેસંગ	૦-૩
૩૨ ઇતિહાસ-દર્શન	૦-૮
૩૩ વનરાજ	૧-૦
૩૪ પગદંડી (પ્રવાસ)	૩-૦
૩૫ આનંદરાત્રિ અને બીજા વાતો	૦-૩

આચાર્ય કૃત

૩૬ સાહિત્યવિચાર	૫-૮
૩૭ કાવ્યતત્ત્વવિચાર	૪-૮
૩૮ આપણા ધર્મ	૪-૦
૩૯ હિંદુધર્મની ખાજપોથી	૦-૮

ગૂર્જરગ્રંથચરંતન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ

મધ્યાર્ણ

લોકશાસ્ત્ર-વાર્તાઓ

૧ સૌરાષ્ટ્રની રસધારશા. ૧	૨-૮
૨ " " ભા. ૨	૨-૦
૩ " " ભા. ૩	૩-૦
૪ " " ભા. ૪	૨-૮
૫ " " ભા. ૫	૩-૦
૬ સૌરાષ્ટ્રી બહારવટિયા ભા. ૧	૨-૦
૭ " " ભા. ૨	૩-૦
૮ " " ભા. ૩	૨-૮
૯ દાદાજીની વાતો	૧-૪
૧૦ ડોશીમાની વાતો	૧-૪
૧૧ કુરબાનીની કથાઓ	૧-૦
૧૨ જેલઓફિસની બારી	૨-૪
૧૩ પ્રતિમાઓ	૨-૮
૧૪ પલકારા	૩-૦
૧૫ નવલિકાઓ ભા. ૧	૩-૦
૧૬ નવલિકાઓ ભા. ૨	૩-૮
૧૭ રંગ છે ખારોટ !	૩-૦
૧૮ માણસાર્જના હીવા	૩-૦
૧૯ વિલોચન	૩-૦
૨૦ સપ્તમી ધૂળ	૦-૧૨
૨૧ સંસાર	૦-૧૨
૨૨ કંઠાવટી ભા. ૧	૧-૮
૨૩ " ભા. ૨	૧-૮
સાસ-ગીતો	
૨૪ રહિયાળીરાત ભા. ૧	૧-૮
૨૫ " ભા. ૨	૨-૦
૨૬ " ભા. ૩	૧-૮
૨૭ " ભા. ૪	૧-૮

૨૮ ચૂંદડી ભા. ૧	૧-૮
૨૯ " ભા. ૨	૧-૮
૩૦ સૌરાષ્ટ્રી ગીતકથાઓ	૧-૦
૩૧ હાંલરથો	૦-૧૦
૩૨ કિલ્લોલ	૧-૦
૩૩ વેણીનાં ફૂલ	૧-૦
૩૪ એકતારો	૧-૮
૩૫ રવીન્દ્રવીણા	૨-૮
૩૬ યુગવંદના	૩-૦
૩૭ બાપુનાં પાશુનાં	૦-૧૨
૩૮ સૌરાષ્ટ્રી સંતવાણી	૩-૦

નવલકથાઓ

૪૯ સત્યની શોધમાં	૩-૦
૪૦ નિરંજન	૩-૦
૪૧ સૌરાષ્ટ્ર, તારાં વહેતાં પાણી	૪-૮
૪૨ વસુંધરાનાં વહાલાં દવલાં	૩-૦
૪૩ લુલસીકથારો	૪-૦
૪૪ અપરાધી	૪-૮
૪૫ બીડેલાં દરર	૩-૦
૪૬ વેવિશાળ	૩-૮
૪૭ સમરાંગણ	૩-૮
૪૮ રાં ગંગાજાળઓ	૩-૦
૪૯ શુન્દરતનો નય ૧	૩-૦
૫૦ " " ૨	૩-૮
૫૧ પ્રભુ પધાર્યા	૨-૮
૫૨ કાળથક	૨-૦

પ્રવાસ

૫૩ સૌરાષ્ટ્રને તીરે તીરે	૧-૮
૫૪ સૌરાષ્ટ્રનાં અંદરેમાં	૦-૮

ગુજરાત રચન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ

નાટકો

૫૫ રાણા પ્રતાપ	૨-૮
૫૬ ચાહુજી	૨-૦
૫૭ રાજરાણી	૨-૦
વંદેલાં ને બીજાં નાટકો છપાય છે	

છયનચરિત્રો

૫૮ બે દેશીપક	૨-૮
[લાલાજી ને શ્રદ્ધાનંદજી]	
૫૯ દયાનંદ સરસ્વતી	૧-૮
૬૦ કંકરબાપા	૦-૪
૬૧ સંત દેવીદાસ	૧-૦
૬૨ સોરઠી સંતો	૧-૮
૬૩ પુરાતન જ્યોત	૨-૮

ઇતિહાસ

૬૪ ધ્વજ મિલાપ	૦-૧૦
---------------	------

મિસરનો મુકિત સંગ્રામ છપાય છે

૬૫ ભારતનો મહાવીર પાઠોશી	૦-૧૦
૬૬ સજગતું આયર્વેન્ડ	૦-૧૨
૬૭ એશિયાતું કલંક	૨-૮
૬૮ હંગેરીનો તારણહાર	૧-૮

વિવેચન તથા લેખસંગ્રહ

૬૯ ધરતીનું ધાવણ ભા. ૧	૨-૮
૭૦ " ભા. ૨	૩-૮
૭૧ પગદંડીને પથે	૦-૧૦
૭૨ ચારણો અને ચારણી સાહિત્ય	૧-૦
૭૩ સાંધેલાના સૂર	૨-૮
૭૪ પરિવ્રમણ	૩-૮
૭૫ પરશુમા	૨-૮
૭૬ છેલ્લું પ્રવાણ	૨-૪
૭૭ વેરાનમાં	૨-૦
૭૮ પરિવ્રમણ ભાગ બીજો	૩-૮

શરદમાસ

પરિણીતા	૧-૦
પદ્મીસમાજ	૨-૮
ચંદ્રનાથ	૧-૮
છબી	૧-૮
સ્વામી	૨-૪
શરદમાસુની બાળવાતો	૨-૪
અર્પૂ ભારતી	૫-૮
કાશીનાથ	૨-૮
દેવદાસ	૨-૦
શ્રીકાન્ત ભાગ ૧-૨	૪-૮
શ્રીકાન્ત ભા. ૩	૩-૮
શ્રીકાન્ત ભા. ૪	૩-૮
રમા	૨-૦

શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

ધરે બાહિરે	૪-૦
આત્માના આંસુ	૦-૩
નૈવેદ્ય	૦-૮
સમર્પણની કથાઓ	૦-૧૨
સાહિત્ય	૧-૮
રશિયાના પત્રો	૧-૪
ગીતાંગલી	૩-૦
પૂર્વ ને પશ્ચિમ	૩-૮
વિચ્છેભારતી	૧-૫
લક્ષ્મીની પરીક્ષા	૨-૦

ગુર્જરચંદ્રચરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ

શ્રી. રામનારાયણ પાઠક

દિરેક્ટની વાતો. ભાગ ૧	૨-૮
” ભા. ૨	૨-૮
” ભા. ૩	૨-૮
સ્વેચ્છિકાર ભા. ૧	૨-૦
” ભા. ૨	૧-૮
શેષનાં કાવ્યો	૨-૮

શ્રી ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

વિલોચના	૩-૮
---------	-----

શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્ય

દેશહીવાન	૪-૮
હરિયાલાલ	૪-૦
પુત્રજન્મ	૪-૮
સુભાષચંદ્રબોઝ	૨-૮
જગતના મંદિરમાં	૪-૮
વિરાટ જાગે છે ત્યાં	૨-૮

નવલકથાઓ

૧ વિક્રમાદિત્ય હેમુ	૫-૦	૮ બેઠો બળવો	૨-૦
૨ મહર્ષિ મેતારજ	૪-૪	૯ ભગવાન કમલદેવ	૪-૮
૩ કામવિજેતા સ્થુલભદ્ર	૪-૮	દૂકી વાર્તાઓ	
૪ મંગલરાજ	૪-૮	૧૦ પારકા ધરની લક્ષ્મી	૩-૮
૫ જવાંમદ ભા. ૧-૨	૩-૦	૧૧ ઉપવન	૨-૮
૬ પ્રેમભક્તકવિ જયદેવ	૪-૦	૧૨ વીરધર્મની વાતો [છપાય છે	
૭ ભાગ્યવિધાન	છપાય છે.	અવનચરિત્ર	
		૧૩ જાંઘી રાણી	૨-૮
		૧૪ રાજા શ્રીપાળ	૦-૮

મનુષ્યનાં કાવ્યો

વાર્તાઓ		જનપદ ૧-૨-૩	૩-૧૨
સુંદરીઓનો ચણગાર	૪-૦	કુમારોની પ્રવાસકથા	૧-૮
સોરઠી વિભૂતિઓ	૨-૪	સોરઠી શૂરવીરો	૦-૧૨
સોરઠી જવાહર	૩-૦	ખૂની આંખ	૦-૮
શૌર્યનાંતેજ	૨-૮	જુગલ	૦-૧૨
નાગમતી	૨-૦	ખાટીમીઠી બાળવાતો	૧-૪
કાળચાર ને બીજી પ્રાણીકથાઓ	૨-૮		

ગુર્જર અંથરતન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ.

શ્રી ધીરજીલાલ ધ. શાહ

સોળ સતી	૧-૮
મહાગુજરાતનો મંત્રી	૨-૮
મહામાત્ય	૨-૮
લાટનો દંડનાયક	૨-૮
જોડર	૦-૬
મહાવીર	૦-૬
ખા (સંપાદન)	૧-૮
ભાઈબીજ (છપાય છે)	

શ્રી રમણીકલાલ દલાલ

પુષ્પાંજલિ (ખંડિમયંદ્ર)	૧-૦
ધુમશિખા (સીતાદેવી)	૨-૦
અંગાર (આન્તાદેવી)	૧-૪
ભડકા (સીતાદેવી)	૨-૦
સુકિતદાર "	૧-૪
પરિમલ	૨-૦
કલ્યાણને ગાગે	૧-૧૨
સુવર્ણ	૨-૮
કલ્યાણી	૨-૦
શુનેગાર	૧-૮
જ્યોતિરક્ષા	૨-૮
રાબની રાણી	૦-૮
પ્રતિજ્ઞા	૦-૮

શ્રી માણિકલાલ જોશી

યામા	૫-૦
પ્રેમજન્યોતિ	૨-૦
દિવારામ	૧-૮
શા માટે બંધન	૧-૪
શયતાન	૧-૪
સુરતું હૃદય	૦-૫

જોદાન ૧-૨ (પ્રેમચંદ્ર)	૬-૦
રમા (અરવિંદ)	૨-૦
શ્રી. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર	
વીસમીસદીની વસંતસેના ભા. ૧-૨	૭-૦
બાળવિધવા કલ્યાણી	૩-૦
કચ્છની પક્ષિની	૩-૦
શ્રી. પન્નાલાલ ખેલ	
વળામણ	૧-૪
નિદ્રાગીતા ખેલ	૩-૦
જીવો દાંડે	૧-૪

દી. પી. અમલજી

ખાંડાના ખેલ	૩-૮
રથખંડા	૨-૦
વીર શાર્ફલ ને બીજી વાતો	૨-૮
ખડારવટીઓ મીરખાં	૦-૫
ડો. હરિમસાદ દેસાઈ	
જીવન સંગીત	૨-૦
શ્રી. લલ્લુભાઈ ભી. દેસાઈ	
પરમાર ધારાવપદિય ભા. ૧-૨	૧૦-૦
બલહકબંકાદેવડા , ,	૬-૮
પિતાજીનો વનપ્રવેશ	૩-૮
પગદીવાની પછીતેથી	૧-૪
પદ્મવ	૧-૪
ચરણરજ	૧-૪
ગુણકીર્તી	૦-૧૫
જીવનરસ	૧-૪
સુગચિત્ર	૧-૪
અધારાના સીમાડે	૦-૧૦
લક્ષ્મીની સાદી	૦-૧૨
જીવતા સોદા	૧-૦
રંજન	૧-૦
આપણે પાંચે	૩-૮

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તા : અમદાવાદ.

સુંદર નવલકથાઓ—નવલિકાઓ

પ્રકીર્ણ

મેઘધનુષ	૪-૦	સ્વપ્નની છાયા	૧-૪
રૂઢિનાં કલંક	૨-૮	શિકાર,	૨-૦
દમિય	૩-૦	સંગિધ	૧-૮
પચાસ વર્ષ પછી	૩-૦	ચાંદર ૧-૨	૨-૮
ભીખો ચોટ્ટો	૨-૮	આરસીની ભીતરમાં	૧-૪
પારકાં જુવાં	૧-૮	લીપમાળ	૧-૪
પ્રતિજ્ઞા [ધનશંકર]	૨-૦	જીવનનાં દર્દ	૧-૮
નરેન	૩-૦	ખોવાયેલા તારા	૧-૮
ઈંદુ ને રત્નની	૨-૮	માલિકા	૧-૮
ચંદ્રયોગિની	૪-૦	આંસુનું જીવન	૧-૮
મંગલમૂર્તિ	૨-૦	ગુનેગાર	૧-૮
દોન પ્રુવ	૨-૦	અમ્મ	૩-૦
ધરતી	૨-૦	ઉપા [નાનાલાલ કવિ]	૨-૦
પ્રલયમૂર્તિ [મો. ધામી]	૧-૧૨	અઢંકાર	૨-૦
પરિચારિકા ૧,,	૧-૪	મુશીલાનો દેવ (વા. મ. ભેષી)	૨-૮
આઝાદીનો જંગ	૧-૮	માનવતાનાં મૂલ	૩-૮
રંગા [જેઠાલાલ ત્રિવેદી]	૧-૪	રસિયો જીવ	૩-૮
તિલોત્તમા	૦-૬	ચઢીઢી	૧-૮
કાળની ચક્ષી	૧-૦	ખોવાયેલો ને ખોલ વાતો	૨-૮
આત્માનાં તેજ	૧-૮	તરતાર ફૂલ	૧-૦
વગડાનાં ફૂલ	૨-૦	અમે પિંજરનાં પંખી	૧-૪
ખોલકી	૧-૪	પેટકોવાને ખોલ વાતો	૧-૮
મુઢી વચ્ચે સોપારી	૦-૪	પ્રેમકથાઓ (પચીસ)	૨-૦
કચ્છની લોકકથાઓ	૧-૮	યુગપ્રવાહ	૨-૦
		કાચાં ફળ	૦-૮
		પહેલોફાલ	૪-૪

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ.

જીવનચરિત્રો

હુંએનસંગ [ધૂમકેતુ]	૦-૩	ખા [સ્તુરખા ગાંધી]	૧-૮
વીર વનરાજ "	૧-૦	એશિયાના ધર્મદીપકો	૩-૦
પરશુરામ "	૦-૬	અકષે રસ્તે [સુનથી]	૩-૮
હેમચંદ્રાચાર્ય "	૨-૮	સીધાં ચઢાણ [સુનથી]	૩-૮
બે દેશદીપક [અહનંદ-લાલાજી]	૨-૮	" લાગ જીને "	૩-૭
મહાસલાના પ્રમુખી	૧-૪	યંહિત મેલીલાલજી	૦-૫
સુસોલિની	૦-૪	સોરઠી સંતો [મેઘાણી]	૧-૮
નાગીરાજ	૨-૪	દયાનંદ સરસ્વતી "	૧-૮
માલવીયાજી	૦-૫	તારણુદાર	૧-૪
આત્મકથા (ગાંધીજી)	૨-૦	ભારતના મહાન વૈજ્ઞાનિકો	૩-૦
ભારતસેવક ગોખલે	૧-૮	દેશદેશની વીરકથાઓ ભા. ૧-૨	૨-૧૨
મારી જીવનકથા		આપવીતી [ધર્માનંદ]	૧-૪
(જવાહરલાલ નહેરુ)	૪-૦	રામ-કૃષ્ણ (મયરુવાળા)	૧-૪
રમરણ્યાત્રા (ઠાકા સાહેબ)	૨-૦	બુદ્ધ-મહાવીર "	૧-૦
મહાવીર કથા	૨-૮	સહજોનંદ સ્વામિ "	૦-૧૦
મેકમ કચુરી	૨-૦	કૃષ્ણચિંત	૦-૬
પ્રભાપતિ સંતો	૧-૦	પ્રિન્સ બિરમાઈ	૧-૦
		રામ છબીસારામ બહાદુર	૧-૧૪

નાટકો

યજ્ઞવલ્કનાં બાલનાટકો સચિત્ર	૨-૮	મેઝર દેર મેઝર (શિક્ષણીયર)	૧-૪
વિલ્હેમ ટેક	૩-૦	રક્ષાબંધન	૧-૦
અધ્યક્ષ વચ્ચે ને બીજાં નાટકો		આકૃતિ	૧-૪
[કુલુલાલ ગાંધી]	૧-૦	હરીન્દ્રનાં બે નાટકો	૦-૭
જવનિકા [જયંતિ હલાલ]	૧-૮	સહમીની પરીક્ષા	૨-૦
રાજ્યશ્રી	૦-૬	પ્રતિજ્ઞા	૦-૮
પૃથ્વીનાં આંત્ર	૧-૮	રૂપાની ગાય	૦-૮
સંભાવિત સુહરલાલ	૧-૪	રાહો પ્રતાપ	૨-૮
લીંગદી	૦-૧૨	સાહેબજી	૨-૦
રામની રાણી	૦-૮	અહમચર્ચાગ્રમ	૧-૪
બિલ્લીપત્ર	૦-૨	કુમારદેવી	૧-૪
વેનીસનો વેપારી (શિક્ષણીયર)	૧-૦		

ગૂર્જર અંધરત્ન કાર્યાલય : ગાંધીરસો : અમદાવાદ

ખાલ-સાહિત્ય

ખિલોરી પહોડ [રમણુલાલ યાદ]	૦-૩	વરતો અને ઉખાણો	૦-૪
પા પા પગલી ,,	૦-૬	વેરાયતાં ફૂલ	૦-૪
દેશદેશની વીર કથાઓ		રજળતો રાજહંસ	૦-૪
[સચિત્ર] ભાગ ૧-૨ ૨-૧૨		પ્રજ્ઞાચેટી	૦-૪
દેશદેશની અફસુત વાતો [સચિત્ર]		ગણિતગમ્મત	૦-૪
ભાગ ૧ ,, ૧-૦		હસતું મોં	૦-૪
ખાળેકોનું મહોભારત	૩-૦	પ્રાણીવર્ણન	૦-૬
ભાગ ૧-૨ [સચિત્ર]		ખાળેકોની રમતો	૦-૬
રોબિન્સન ક્રૂસો	૨-૦	ધરતીકંપ	૦-૪
મોંઘાળાણું ને બોલ વાતો	૦-૬	ચાર સુંદર સંવાદો	૦-૪
સંવાદ કુસુમ	૦-૮	જાપાનનો જાવાળાસુખી	૦-૪
ખાઈબલ કથાઓ	૦-૮	જંગલમાં રખડતાં	૦-૫
કાગળ ખતો	૦-૩	રાનગંજા	૦-૪
રાષ્ટ્રધ્વજ	૦-૪	૫-૬-૦ નો સેટ ૫-૦-૦ માં	
પહારવટિયો ગીરખાં	૦-૫	ખીલું વર્ષ (સચિત્ર)	
ખાલ લગ્નનાવલી	૦-૩	અંતરનાં અજવાળાં (ખીલવાર)	૦-૬
સમર્પણની કથાઓ [ટાગોર]	૦-૧૨	ફૂલરાંની ઢહાણી	૦-૧૦
અંશુકિયાભાઈ [ભાગ ખીજો]	૦-૩	ગરવી ગુજરાત	૦-૮
વાચન સીટી ૧ થી ૪	૧-૮	જગતના જંગલમાંથી	૦-૬
ગણિત પ્રવેશિકા ભા. ૧-૨	૦-૧૨	કીર્તિમંદિર	૦-૧૨
ગૂર્જર આળખધાવલિ વર્ષ પહેલું (સચિત્ર)		વાઘની બાડમાં	૦-૭
કીર્તિકથાઓ	૦-૪	એક હતો છોકરો	૦-૬
હીરામોતી	૦-૪	નાનકડી વાતો	૦-૧૨
શુભશુભ	૦-૪	કથાગીતો	૦-૮
ટન ટન ટન	૦-૪	જનપદ ભા. ૧ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧-૪
ક્યારે સમજાયું ?	૦-૪	૫-૧૪ નો સેટ ૫-૮ માં	
ટોલસ્ટોયની નીતિકથાઓ	૦-૪		

ગૂર્જર ગ્રંથસ્ત્ર કાર્યાલય : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ.

ત્રીજી વર્ષ (સચિત્ર)

ચાંદની	૦-૫
શિકારકથાઓ	છપાય છે.
રમકડાં	૦-૮
લવચચગત	૧-૪
પક્ષીમિત્રો	૦-૭
તુલસીદાસ	૦-૬
ચાલો બામકામાં	૦-૬
સુમનસોરભ	૦-૮
વિમાનની વાર્તા	૦-૧૪
અમર યાત્રાધામો	૧-૪

૬-૮ નો સેટ ૬-૦ માં

વિદ્યાર્થી વાચનમાળા સચિત્ર દરેક
મેણુપીમાં ૨૦ પુસ્તકો છે.

„ પહેલી મેણી	૪-૦
„ બીજી „	૪-૦
„ ત્રીજી „	૪-૦
„ ચોથી „ (પાકી)	૩-૮
„ પાંચમી „ (પાકી)	૩-૮
„ છઠી „	૩-૦
„ સાતમી „	૪-૦
„ આઠમી „	૪-૦
„ નવમી „	છપાય છે
„ દસમી „ (પાકી)	૩-૦

[મનુભાઈ જોધાણી કૃત]

જનપદ ભા. ૧ લો „	૧-૪
જનપદ ભા. ૨ „	૧-૪

જનપદ ભા. ૩ „	૧-૪
ખાટીમીટી બાલવાતો	૧-૪
કાળિયાર ને બીજી પ્રાણીકથાઓ	૨-૮
સોરઠી શૂરવીરો	૦-૧૨
સુમલ્ય	૦-૧૨
સુંદર વાતો (ગિજુભાઈ)	૦-૬
લેરું „	૦-૬
સંગીત વિનોદ	૦-૧૦
રૂપકથા ભાગ-૧-૨	૦-૮
અલિબાળા	૦-૫
આવતી કાલે (વાર્તાઓ)	૦-૬
નરવીર	૦-૩
ચિતનની વેદી પર	૦-૩
સુસોલિની	૦-૪
નવરંગી બાળકો	૦-૪
બાલવાડી	૦-૮
એક હતો છોકરો	૦-૬
રાતું રૂસ ભા. ૧-૨-૩	૩-૦
એક હતું માનવી (સચિત્ર)	૦-૧૦
માનવીનું ઘર	૦-૧૦
નવરાત્રનાં વખતમાં	
મરમત સાથે જ્ઞાન	૦-૪
શરદખાખુની બાળવાતો	૨-૪
દેવકથાઓ	૦-૬
પડધા (ધૂમકેતુ)	૦-૬
હુચેનસંગ „	૦-૩
કથાકુંજ	૦-૪

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધીરસ્તો : અમદાવાદ.

જે આખ્યાનો	૦-૧૨	યુદોપના શિશુસુધારકો	૧-૧૨
શિશુ સમાયજી	૦-૧૨	કળા વિષે પ્રવચનો	૧-૮
બાળગીત બા. ૧-૨	૧-૫	સરળ શાસ્ત્રશાસ્ત્ર	૧-૬-૬
પારેવાં	૦-૮	અર્થશાસ્ત્ર	૨-૧૨
પેહું	૦-૬	ધર્મોની બાહ્યાવસ્થા	૧-૮
પોપટની સુસાફરી	૦-૬	ઉદ્દિગ્ધાનેની ઉદ્દાન્તિ	૧-૪
બાલકોતું સમાયજી ૧-૨	૨-૪	પૂર્વ પશ્ચિમનાં નૈતિક ધ્યેયો	૨-૩
હસરતને ડીલ (સચિત્ર)	૦-૧૨	સહકાર મીમાંસા	૦-૧૩
રમતો	૦-૧૨	પ્રાચીન પૂર્વ	૦-૧૨
ચંદ્રલોકમાં	૨-૪	ઈતિહાસના સમયનું હિંદ	૧-૧૨
પ્રજ્ઞાચક્ષુ	૦-૪	સૂર્ય	૦-૧૨
સતી રૂપમા	૦-૪	હિંદની સફરે નીકળેલા મહાબ્રુવટિયો	૦-૧૨
સોલોમનનો ખજાનો બા. ૧-૨	૩-૪	નોકાબળ	૦-૧૧
પંચતંત્રની વાતો	૧-૦	મહાસાગર	૦-૧૪
નવી વાતો (ગિજુબાઈ)	૦-૮	વિદ્યુત	૧-૦
મોટી બહેન	૧-૦	વિજય મંત્ર (ફતેહની ચાવી)	૨-૪
દિવાસ્વપ્ન	૧-૦	પરિવર્તનવાદ	૦-૧૦
પ્રાણી પાઠો	૦-૧૦	સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ	૦-૮
વનસ્પતિ પાઠો	૦-૧૦	ઠેમિલો કુવર	૧-૮
અતુઓના રંગ	૦-૧૦	જીવાનીની ચાવી	૧-૮
ખારેક ટોપરાં	૦-૬	સામાજિક સુખરૂપતા	૦-૧૧
આફ્રિકાની સફર	૦-૧૦	રાત છબિલારામ બહાદુર	૧-૧૪
ગિજુબાઈના પાઠો	૦-૧૨	મહિપતરામ	૧-૧

સયાંજી માળાનાં પુસ્તકો

કેળવણી: તેના પાયા અને સિદ્ધાંતો ૧-૮

વિપતંત્ર ૧-૬

ગર્ભવિદ્યા ૦-૧૨

તકકલ્પ ૦-૧૩

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધીરસ્તો : અમદાવાદ.

જગતના વિદ્યમાન ધર્મો	૨-૩
કેનેડાનું જવાબદાર રાજતંત્ર	૧-૮
મહારાષ્ટ્રીય ઇતિહાસનાં મુખ્ય વલણ	૧-૫
ધીરેશવ સંસ્કૃતિ	૦-૧૩
અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યો	૧-૮
હિંદુસ્થાનમાંના બુદ્ધ બુદ્ધ શક	૦-૧૨
હિંદુસ્થાનના લોકો	૦-૧૧
ઇંગ્લેન્ડ અને હિંદુસ્થાન	૦-૧૫
આપણું પ્રાચીન રાજતંત્ર	૧-૪
મળબંધતંત્રનું બળ	૦-૬
કુદરતનું અવલોકન	૧-૦
કેટલાક રોજો ભા. ૨-૩ દરેકના	૦-૧૩
નરસિંહ મહેતા	૦-૧૧
કેળવણીની કળા	૧-૨
ભાષાવિજ્ઞાન અમેરિકા	૧-૨
ધનવિદ્યા	૦-૧૧
પ્રાણીઓનાં શુભાશુભ લક્ષણો	૦-૧૦
મેગાસ્થિનિસના સમયનું હિંદ	૦-૮
સરોવરના જીવો	૦-૧૩
હયુનસાંગ	૧-૮
વલ્લભ	૧-૦
ખેતીના ઉપકરણો	૦-૧૪
વેપારની ચાવી	૧-૧૩
તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્ર	૧-૪
વિજ્ઞાનના વિધાયકો	૧-૧૨
હિંદુધર્મની બાળપોથી	૦-૮
નેહરુનું જીવન ચરિત્ર	૧-૦
તરવાની કળા	૦-૭
ઝગ્ગેદ અનુવાદ ભા. ૧-૨-૩-૪	૮-૦

સયાજીભાણા : બાળસાહિત્ય

બહુવાહન	૦-૮
અભિમન્યુ	૦-૮
એક લબ્ધ	૦-૬
માર્ક ડેય	૦-૬
વાલેલાનું શુભરાત	૦-૬
અરૂંધતી	૦-૬
શરૂથ	૦-૧૦
વિશ્વામિત્ર	૦-૬
કર્ણ	૦-૬
નર્મદા	૦-૬
ભીષ્મ	૦-૬
મીરાંબાઈ	૦-૬
પનરાજ	૧-૦
સિદ્ધપુર	૦-૬
પરશુરામ	૦-૬
ચંદ્રકાસ	૦-૬
અષ્ટાવક	૦-૬
સૂર્ય નમસ્કાર	૦-૮
દમયંતી	૦-૮
બલધર-વૃંદા	૦-૬
તુલસીદાસ	૦-૮
જગતના સિતારા	૦-૭
સ્વદેશના ઇતિહાસની મિજલસો	૦-૧૪
	૧૦-૧૧

(આખો સેટ લેનારને રૂ. દશમાં
અળસે. પોસ્ટેજ જુદું)

ગુજર અંધરતન કાર્યાલય : ગાંધીરસ્તા : અમદાવાદ

સાહિત્યની નવી કુલ-છાયા

ફાંસીના તખ્તા પર પણ વંદેમાતરમ

* અઢાસ ગોળીબારની યાદ આપે

એવા રોમાંચક પ્રસંગોની

સા હ સ - ક ધા

જવાંમદ ભા. ૧-૨

લેખક : શ્રી. 'જયલિખ્ખુ'

રીંછની સાથે કૂસ્તી, વાઘનો લેછે,
ને જંગલોમાં રખડપટ્ટી-એમાંથી પાંગરેલી
સાહસિકતા એ નવજુવાનને રાષ્ટ્રોદ્ધારના
યથે લઈ જાય છે. ત્યાં વળી નવાં સાહ-
સોને એ લેટે છે ને ફાંસીના તખ્તે
પહેંચે છે. એકે એક પ્રકરણ વાચકના
હિલને ડોલાવે છે. કિંમત : ત્રણ રૂપિયા

શ્રી. જયલિખ્ખુ કૃત

અહિંસાપ્રધાન યુગની નવલકથા

નર્કેશ્વરી પા નરકેસરી

મગધરાજ શ્રેણિક ખિંબિસારનું જીવન,
ભુદ્ધ અને મહાવીરનો જીવંત જમાનો,
આત્મપાલી ને ચેતલજ્વાની પ્રજુયકથાઓ,
બુદ્ધિધન અલયકુમારના જીવન પ્રસંગો.
એકવાર વાંચવા લીધા પછી મૂકવા મન
ન થાય તેવી કથા છે. કિંમત : ૪-૮-૦

હાસ્યરસના ઈબારદાર

શ્રી. ધનસુખલાલ મહેતાની

—નાટોએનો નવો સંગ્રહ—

પહેલો ફાલ

એકે એક વાર્તા અનેાખી રસભરી છે.

કિંમત રૂ. ૪-૪-૦

શ્રીનો સાચો શણગાર શું ?

શીલ, સૌંદર્ય ને સ્વમાન

મુંદરીએનો શણગાર

લેખક : શ્રી મનુભાઈ જોધાણી

એકત્રીસ વાર્તાઓ દ્વારા એ અત્રે રજૂ
થાય છે. પ્રત્યેક વાર્તા નાની બાળિકાઓથી
લઈને લલિત કે એાછું લલિત દરેક સ્ત્રીને
ગમી જાય તેવી છે. જ્ઞાન, ગરમત ને
ઉપદેશ એમ ત્રિવિધ પદ્ધતિથી રચાયેલી
આ કથાઓ દરેક ઘરનો અને ગૃહિણીનો
શણગાર ગમે તેમ છે. કિંમત રૂ. ૪-૦-૦

વિજ્ઞાનની વેદી પર

જાત અને જીવન યાહોમ કરનાર

મેડમ ક્યુરી

લેખક : ડૉ. એન. એમ. શાહ.

જગતને રેડિયમની લેટ કરવા મદદ
સર્વસ્વ ફોના કરનાર મહાન દેવપતીવું
જીવન-ચરિત્ર, મુંદર સાદી જાણમાં રજૂ
થયું છે. દિરંગી પૂઠું. કિંમત : એ રૂપિયા

સ્વ. ડૉ. યાગેશનાં નવાં નાટકો
શ્રી નગીનદાસ પારેખે અનુવાદ કરેલ

લક્ષ્મીની પરીક્ષા

કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

પિતાજીનો વનપ્રવેશ

અને પીછ વાતો

લેખક : પૂર્ણાનંદ લક્ષ્મી, એમ. એ.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધીરસ્તા : અમદાવાદ.

ગૂર્જરીનો નવો ગ્રંથ—ફાલ

બે જ શબ્દ ગાંધી છે:

“ફૂંટી વાર્તા ને ધમકેતુ”

આ પછી કેઈ વિશેષ પિછાનની જરૂર પડતી જ નથી! એવો એક સંગ્રહ

— નિભે ટો —

દેવદાસી, અભિનવ અભિસારિકા, રમનીનાં આંસુ, ચિતારો, પૈસાદાર ગરીબ પગેરે પંદર વાર્તાઓનો સંગ્રહ. તમારી નકલ આજે જ વસાવો:

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

સિદ્ધરાજ જયસિંહ

ભાગ ૧-૨ દરેકના ૪-૮-૦

નહુ છવન માગે છે:

નવી દૃષ્ટિ ને નહુ ચિંતન

‘વાતાયન’

લેખક: શ્રી ધમકેતુ

કલા, સાહિત્ય, રંગભૂમિ ને પત્રકારત્વથી લઈને હેમોકસી-પ્રત્યવાહ કે ટોળાવાદ સુધીના વિષયોને આવરી લેતી નવી ચિંતના, નહુ દૃષ્ટિકોણ ને નવી અનોખી જ્ઞાત પાડતી વિવેચના. કેટલાક વિષયો પર લેખક અગ્રેડ રીતે કટાક્ષ વરસાવી વાચકના દૃષ્ટિકોણને ચોંટાના વિષય તરફ વાળી લે છે.

કિંમત અઢી રૂપિયા

સોરઠી શાયરની અન્તિમ સંપૂર્ણ કૃતિ

સોરઠી સંતવાણી

શ્રી મેઘાણીની છેલ્લી સંપૂર્ણ કૃતિ તરીકે માન પામનાર આ કૃતિ સાથે એમણે જીવનના છેલ્લા થાસો લીધા હતા. વિધિનો સંકેત હશે કે જેનાથી તેમણે પ્રારંભ કર્યો, તેની જ રટણમાં અન્ત આવ્યો. લોકવાણીનો અંતિમ પરિપાક એ ભજનવાણી છે: ને ઉપનિષદો, ભાગવતો ઈત્યાદિનું દોહન આ વાણીમાં છે. સુંદર લાંબો પ્રવેશક, અનોખી મીમાંસા સાથે ભેડવામાં આવ્યો છે. આ પુસ્તકમાં ૧૦૩ ભજનો છે. કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

આચાર્ય આનંદશંકરભાઈના

અદ્ભુત નિબંધ સંગ્રહો

સાહિત્યના અને કાવ્યના પ્રત્યેક અંગોની તલસ્પર્શી છજીવટ કરતા બે સંગ્રહો

સાહિત્ય વિચાર

કિંમત ૫-૮-૦

કાવ્યતત્ત્વ વિચાર

કિંમત ૪-૮-૦

સંસ્કૃત કાવ્ય-સાહિત્યના દ્વારમીઓ અને પ્રશિક્ષાના એરિસ્ટોટલથી લઈને આજ સુધીના સાહિત્યસ્વામીઓની સમીક્ષા તાકીદે તમારી નકલ મેળવો

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય : ગાંધીરસ્તા : અમદાવાદ

કાવ્યસંગ્રહો

નર્મદા પદ્યમંદિર	
[સુ. વિવેનાથ મ. શાસ્ત્રી]	૨-૦
શેષનાં કાવ્યો (રા. વિ. પાઠક)	૨-૮
પદ્યસંગ્રહ [હિંમતલાલ બાલગિયા]	૧-૦
પરિમલ (૨ દલાલ)	૨-૦
પાંખડીઓ (સુક્રાકો)	૦-૧૨
ગોરસી (ઈન્દુલાલ ગાંધી)	૧-૦
મહોબ્બતને માંડવે (કરસનદાસ માણેક)	૧-૦
પૃથ્વીરાજ રાસો	૨-૦
ચતુર્દલ (સુક્રાકો)	૧-૦

કાવ્યસંહિતા [અનામી]	૧-૦
ચક્રવાક	૨-૮
જનની	૧-૪
યુગપલટો [નાનાલાલ કવિ]	૧-૪
ગીતાંજલિ [રામેશ્વર]	૨-૦
સાંધ્યગીત [કે.કે.]	૨-૦
રાસરંજના	૧-૮
રાસમાલિની	૧-૮
રાસગંગા	૦-૮

ધર્મ-નીતિ-શિક્ષણ ને સાહિત્યનાં ગ્રંથો

આપણા ધર્મ (આનંદચંદ્ર મુવ)	૪-૦
કૃત્વાંક વિવેચનો	
(નવલરામ ત્રિવેદી એમ. એ.)	૩-૮
વ્યતિ બ્યાખ્યાનો	૩-૦
નર્મ વિવેચનો	૨-૮
કૃત્વાંક પુષ્પો	૧-૮
સાગરમતી [નગીનદાસ પારેખ]	૨-૮
ઈશ્વરનો ઈન્કાર	
[નરસિંહભાઈ પટેલ]	૨-૦
નીતિશાસ્ત્ર-ગ્રંથ	
(વા. મ. ભેડી એમ. એ.)	૪-૦
વિવેચના	
[વિમ્લપ્રસાદ ત્રિવેદી એમ. એ.]	૨-૮
નાટ્યશાસ્ત્ર	૫-૦
કાવ્યશાસ્ત્ર	૫-૦ ૨-૮
સંગીતશાસ્ત્ર	૫-૦ ૨-૮
સાદી શિખામણ	
લાગ ૩-૪-૫-૬ દરેકના	૨-૮
સયાજીરાવ મહારાજાનાં શાપણો	
શા. ૧-૨	૪-૦
માનસવિજ્ઞાનનો દર્શકોણ	૧-૪
હિંદનાં વિદ્યાપીઠો (૨ ત્રિવેદી)	૧-૮
સ્મૃતિ ને દર્શન	૧-૮
વાલ્મીકિનું આર્ષદર્શન	૧-૮

ગુજરાતી સાહિત્ય તેનું સ્તન	
અને વિવેચન	
[રામચંદ્ર મુખર્જી એમ. એ.]	૨-૦
લોચીંદ્રાવ દિવેશિનું જીવન	
અને ને સાહિત્ય	૨-૦
સંસ્કૃતિનાં વલેણ	૧-૧૨
જુનું સાહિત્ય સ્મરકનો નિર્માણ	
વર્ષ ૧૯૧૦, ૧૯૧૧, ૧૯૧૨, ૧૯૧૩	
નવનું, જાનનું ને તેરનું મળે છે.	૨૬-૦
ચીન ભાષાનાં ગ્રંથો	
(સિનીગોહન સેન)	૧-૦
મનોમુક્તિ લાગ વીતે	
[નરસિંહરાવ દિવેશિયા]	૩-૦
રજવાડ સાહિત્ય સસાની કાવ્યવાહી	
૧૯૩૩-૩૪	૧-૦
" ૩૮-૩૯	૨-૦
" ૪૦-૪૧	૨-૦
" ૪૧-૪૨	૧-૮
" (રામેશ્વર)	૩-૦
સાહિત્ય	
સ્વાધ્યાય ૧-૨	૩-૦
સાહિત્ય વિદ્યાર (અનંતરામ રાવળ)	૩-૦

ગુરુ કાવ્યસંગ્રહ : ગાંધી રચના

હાસ્યરસનાં પુસ્તકો

પાનગોષ્ઠિ	[ધૂમકેતુ]	૨-૦
આકાશનાં પુષ્પો	(ગ. મહેતા)	૧-૮
નકો નગરીયો	[આલિયા જોશી]	૨-૮
સ્વૈર વિહાર પહેલો અને બીજો	(રા. પાઠક)	૪-૮
સહચરીની ચોખમાં		૨-૮
પહેલો ફાલ	(ધનસુખલાલ)	૪-૪

રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય

આખરી ફેસલો ભા. ૧-૨-૩-૪		
(મહાત્માજી) પાકું પૂઠું		૬-૦
કચું પૂઠું		૫-૦
સંપૂર્ણ દારૂનિષેધ		૦-૮
હરિજન લાગવત	પાકું	૧-૦
સિપાઈઓના બળવાનો ઇતિહાસ		૧-૨-૩ ૧૦-૮

તરુણ ભારત	[લાલાજી]	૨-૪
અમમા (સુંદર નવલકથા)	[ગોર્કી]	૩-૦
મીઠાવેરા ભા. ૧-૨		૦-૩
શુભાગીની શુંખલા		૨-૮
વૈજ્ઞાનિક સમાજવાદ		૨-૦

રંગદેવનો દુર્ગ (દક્ષિણ આફ્રિકાનો પ્રશ્ન) જે લાગમાં (સચિત્ર)		૬-૦
ગરીબાર્થનો ગૂનો		૦-૬
ક્રાંતિકારી લગ્ન		૦-૬
રાતું રેસ ૧-૨-૩		

(ચંદ્રશાઈ કા. ભટ્ટ)		૨-૮
સમાજવાદ શા માટે ?		
(જયપ્રકાશ નારાયણ)		૧-૦
ભારતીય સ્વરાજ્ય (ઘટાટેલી કીમત)		૨-૮
મિગતિશીલ મપાન		૧-૦
ઝેવડું પાપ યાને હિંદુસ્તાનની પાપમાલી (ગોપાળદાસ પટેલ)		૦-૬

ઉપેન્દ્રની આત્મકથા

(નગીનદાસ પારેખ)	૧-૪
સુભાષચંદ્ર ગોાં (નવી આવૃત્તિ સુધારા વધારા સાથે)	
(લે. ગુણવંતરાય આચાર્ય)	૨-૮
દેશીરાજ્યો ને ફેડરેશન	૫-૦
સત્યાગ્રહ ઇન સાઉથ આફ્રિકા	
(અ. ગ્રેલમાં) (ગાંધીજી)	૪-૮
સોવિયેટ રશિયા (ગોપીલાલ ગાંધી)	૫-૦
જ્ય સોવિયેટ (ચંદ્રશાઈ ભટ્ટ)	૩-૮
ખાલી ને નવરચના	૦-૬
ધર્મ સંસ્થાપન	૦-૩
મહાસલાનો પ્રયુગો	૧-૪
મહાસલાનો ઇતિહાસ ૧-૨-૩	૧૧-૦

કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓ માટે

ઉત્તમ માસિક પત્ર

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં	પરદેશ માટે
રૂ. ૭	શીશીજી પાર

સ્ત્રી-જીવન ઓફિસ

ઝવેરીવાડ : અમદાવાદ

ગુજર અંતરતન કાર્યાલય : ગાંધીરસ્તો : અમદાવાદ.

વર્ષ આઠમું : આસો રં૦૦૩ : ઓક્ટોબર ૧૯૪૭ : અંક ૧૨મો

જય જય તુજ હો

જય જય તુજ હો, વિજય વિજય, મા !
તુજ મંગલ જયકાર સદા, મા !

યુગયુગના અંધાર પછી આ ઉપા અહીં અવતરતી,
આને સુકત બની તુજ નોકા સરસાગરમાં તરતી; માતા !
જય જય તુજ હો

આને મ્વજ તુજ ગોરવવંતો લહેરે સુકત મગનમાં,
તવ શિશુઓનાં અંતર નતો ઉન્નત, મત્ત પવનમાં; માતા !
જય જય તુજ હો

માનવકુલમાં, હે કુલવંતી ! તવ જીવનવ્રત ન્યારાં,
હે શબ્દશરી, દિવ્ય પ્રભા તવ જગને હો અજવાળાં; માતા !
જય જય તુજ હો

આજ તને વંદન મા ! તારાં કમલપદે અમ અર્ચન,
તુજ વેદી પર મા ! અમ હોજો જીવન સર્વ સમર્પણ; માતા !
જય જય તુજ હો

સુન્દરમ

માનવ-વનનો વનમાળી

ગાંધી

કડવી લીમડીઓની છાયા મીઠી રે,
 હુઝળની રાતલડીમાં સુખનાં સોણલાં !
 સહી શુભામી સૈકાઓની કાળી રે,
 સુકિતનાં અજવાળાં આજે જિતયાં !
 જગનો આત્મા રૂપો કાળજ-કૂવે રે,
 ગાંધીરૂપે જ્યોતિ વિશ્વતણો અયો !

ગાંધી ! તું માનવવનનો વનમાળીરે,
 તેં પમરાવી સુગંધથી વનરાઇઓ !
 જગની છલો જુગજુગ રટશે તુંને રે,
 શાંતિની મહોરાવી તેં અમરાઇઓ !

આફ્રિકામાં નાનકડું બી વાળ્યું રે,
 વડો યદ્ય એ જીભ ભૂમિ લારતે,
 પકડી પૂરો સરકારોએ જેલે રે,
 નીકાળો તું યદ્ય સરકારોનો સારથી !

વજ્રનાં ધમસાણો ઝીલ્યાં શિરે રે,
 આયુધ એક અહિંસા કેડું વાપરી.
 સાઠે વરસે આલ્યો લંડો-ફૂલે રે,
 સત્તાને પલકારે કીધી ખાવરી !
 ‘છેડો હિંદ’ સુણાવ્યું નગ્ન રૂઢીરે રે,
 થયાં રૂવાડાં જિભાં બ્રિટિશ સિંહનાં !
 વાગ્યો ડંકો, ધમધમિયાં નિશાનાં રે,
 દુનિયાએ દેખ્યાં સત કેસાં પાંચનાં.

મત્સ્ય આવીં બેઠું તારે દારે રે,
 ઉઘરાણી મેલીને પાછું વળી ગયું.
 જમણાં હાથ સમે મહાદેવ રિસાયો રે,
 કંસ્તુરખાં આલ્યાં હરિના હરખારમાં !

એકલપંથી જિલો નિભંચ વાટે રે,
 પરના હુખે રડવા ઉરમાં ચોરતો !
 કર્ણાની મૃતિ શો ધીરો ચાલે રે,
 નવાખલીમાં ઘરઘર આંસુ લૂછતો !

સૈકાઓનાં પાતક જગનાં ધોવા રે,
 ખુદે ખુદે નિજનું રક્ત દઈ રહ્યો !

ગાંધી ! તું માનવવનનો વનમાળીરે,
 તેં પમરાવી સુગંધથી વનરાઇઓ !
 જગની છલો જુગજુગ રટશે તુંને રે,
 શાંતિની મહોરાવી તેં અમરાઇઓ !

રમણલાલ સોની

તમે ‘સ્ત્રી-જીવન’ના આહુક નથી ! આજે જ આહુક બનો.

વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂ. ૯. પરદેશ : બાર શીર્ષીંગ (૭-૧૨-૦)

‘સ્ત્રી-જીવન’ કાર્યાલય, ઝવેરીવાડ, અમદાવાદ.

ગુજરાતના ગોપી-કવિ દયારામભાઈએ લખેલ

ભક્તકવિ દયારામભાઈએ ગુજરાતને વિપુલ કાવ્ય-સાહિત્ય આપ્યું છે. આ કાવ્યોમાં તેમના ગરબા તથા ગરબીઓ સિદ્ધ સ્ત્રીસમાજમાં ધણી પ્રસિદ્ધ છે. કવિ ન્હાનાલાલ તેમના વિશે લખતાં લખતાં કહે છે: 'દયારામ એટલે ગુજરાતની ગોપી: ગાતી, કંદયોલતી, ગરબે ધૂમંતી, જમનાતીરની નહિ, પણ નર્મદાતીરની. આધરણ, માધરને એટલું કહેજે એમ બેનબે આપવંજ સંગાથે સદેશ કલાવતી કલાવતી દિલસાને દહ નિશ્ચ બાખતી હોય તેમ-

રાધાનું રસણું

લેખક :

શ્રી. જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ

એમની એક એક ગરબી ગુજરાતનું મહા-મુદ્રું રસભોતી છે.

ગુજરાતની ગરબીઓના સંગ્રાહ અને ગુજરાતના હૃદયરાગની કવિ દયારામભાઈની નીચેની ગરબી રસસ્વાદ માટે હું અહીં આ રજુ કરીશ.

હાવાં, હું સખી ! નહિ જોલું રે નંદકુંવરની સંગે;
તુને 'શશીવદની' કહી છે રે, ત્યારની દાઝ લાગી છે અંગે; હાવાં.

ચંદ્રબિંબમાં લાંછન છે, વળી રાહુ ગળે ખંટ માસે રે;
પહે વધે ને પહે ઘટે, કળાપૂરણ નિત્ય તે નવ પ્રકાશે; હાવાં.

તે કરતાં 'ચંદ્રવદની' કહી તો કયાં હું ને ચંદ્ર એકરાશે રે;
ત્યારે સુજ સુખ પાપે શું અટક્યું છે ! જોશે ચંદ્ર આકાશે; હાવાં.

નહિતો શિવને સમીપ રાખશે, ને લાલે ચંદ્ર દેખાશે રે;
પ્રસન્ને યદ્ય પાસે રહેશે, નહિ તો કહેવાય નહીં નિજ દાસે, હાવાં.

એવડો શ્રમ પણ શીઠ કરે? જુઓ, ચંદ્ર પોતાની પાસે રે;
વામ ચરણમાં હું હું અચળ છે, શીઠ રહે અન્યની આંશે; હાવાં.

દયાના પ્રીતમ કહે સખી જુઓ શરીરુખ સરખું મુખ પાસે રે;
કોટિ પ્રકારે હું નહિ આલું, એવા યુરુપની અડાસે; હાવાં.

અહીંઆ પ્રસંગ આ છે : એક વખત કૃષ્ણ પ્રેમમાં રાધાને 'શરીરવદની' કહી. આથી રાધાને કૃષ્ણ ઉપર કોષ યદ્યોઃ તે રિસાર્થ ગયાં અને કૃષ્ણના સાથે બોલવાનો પણ વ્યવહાર નહિ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેમને સમજાવવાને રાધાની એક સખી તેમની પાસે આવે છે, અને તેને સમજાવે છે, કે પોતાના પ્રિયતમની સાથે આમ રસાલું લેવું તે શોભે નહિ. રસાલું કારણ પ્રૂઠતાં રાધા ઉપર પ્રમાણે કહે છે.

સામાન્ય રીતે કોષ પણ સ્ત્રીના મુખના સૌંદર્યનું નજરું કરવું હોય તો તેને ચંદ્રની સાથે સરખાવવામાં આવે છે. આને કાવ્ય-શાસ્ત્રમાં ઉપમા અર્થાંકર કહે છે. ચંદ્રની સાથે મુખને સરખાવવામાં કવિનો હેતુ, તે મુખના સૌંદર્યની મર્યાદા કરવાનો જ છે, કવિઓની ભાષામાં જે પ્રશંસા રૂપ છે, તે પ્રેમીઓની ભાષામાં અપમાન રૂપ અને છે, તે ઉપરની ગરબીમાં સરસ રીતે જણાવ્યું છે.

રાધા કહે છે : 'હું સખી, હું જાણું છું કે શ્રીકૃષ્ણને હું કેટલી પધી ચાહું છું ? તેમના નામની અપ્પક માળા જવું છું. તેમને કાણુને વિશેષ પણ હું સહન કરી શકતી નથી. શું કૃષ્ણ તે જાણતા નથી ? અને જાણતા હોય તો મને શરીરુખ કહેવાની તેઓ ખુદતા કરે ? ચંદ્રને શરીર કહેવાનું કારણ કે તેમાં શબ્દ-છે અને આ શબ્દ- તે ચંદ્રમાં કલક રૂપ છે. શું મારા મુખમાં એવું કલક- ગણે છે ? ચાર મુખને કાષાવાળું કહેવાથી મારા મુખમાં કોષ સૌંદર્ય જ નથી એમ ને ? હું જ જોને, મારા મુખ ઉપર કોષ ગણે છે ? તો કૃષ્ણ જ્યારે આ રીતે મારા સૌંદર્યને વખોડે તો હું તેમનાથી રીસાઉ નહિ ? વળા ચંદ્રની સાથે મારા મુખની સરખામણી કરવાથી તો મારા પ્રેમની

પણ તેઓ કેટલી કરે છે. ચંદ્રને તો રાહુ ગળા પણ જાય છે, તેમ તેનું તેજ વધતું પામે છે. શુકલ પક્ષમાં વધે છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં ઘટે છે. શું મારાં પ્રેમ વધતવાળા છે ? વળા મારા મુખના સૌંદર્યની પ્રશંસા ખાતર જ જો મને ચંદ્રવદની કહેતા હોય તો આથી મારી પ્રશંસા નથી કરી. પ્રશંસામાં ચંદ્ર કરતાં મને અધિક કહી હોત તો હું તે માનત. પણ મારા મુખને ચંદ્રની સાથે સરખાવીને ચંદ્રની સમાન જ કહી છે, અધિક નહિ. 'જો હું ચંદ્રની સમાન જ હોજી' ને મારામાં કોષ પણ અધિકતા ન હોય, તો મારી તેમને હવે શી જરૂર છે ? મને ને તે આકાશના ચંદ્રને જોયા કરે ? મારે બદલે તેમને આકાશના ચંદ્રથી જ સંતોષ થશે. અરે આકાશના ચંદ્ર તરફ પણ એટલી લાંબી નજર કરવાની શી જરૂર છે ? વળા તે ચંદ્ર દિવસે કેખાતો નથી તે કારણથી જોમના માથા ઉપર ચંદ્ર છે તેવા શીવજીને જ પોતાની પાસે બે રાખે, અને આખો દિવસ તે ચંદ્ર ઉપર જોયે ટકર ટકર જોવા કરે. અરે શિવજીને પણ પોતાની પાસે રાખવાની જે જરૂર નથી. ખૂદ ચંદ્ર પોતે જ તેમના કાયા પગની અંદર પ્રકાશી રહી છે. તેમના ચરણના નખમાં ચંદ્ર જ છે; એટલે ચંદ્રને જોવાથી જોઆને પ્રાપ્ત થાય છે તો તેમના ચરણમાં છે જ. તો પછી મારા મુખની તેમને જરૂર શી છે ? તેમણે મને ચંદ્ર મુખ કહીને મારા સૌંદર્યનું અપમાન કર્યું છે. એટલું જ નહિ, પણ મારા પ્રેમની ચેક્રી કરી છે. તે કૃષ્ણ મારા પ્રેમનો બદલો આપી રીતે આપશે એવું મેં કહી જણ્યું નહોતું. જો કૃષ્ણને મારા પ્રેમની દસ્કાર જ નથી, તો હું પણ શા માટે દસ્કાર રાખું. હવે તેમનાથી રીસાઉ અને જ્યારે તે પોતાની જાલ કળલ કરશે ત્યારે જ હું બોલીશ.

કાવ્યશાસ્ત્રીની દૃષ્ટિએ આ લીંગાર-
રસનું કાવ્ય છે. તેમાં હારપતું પથ્થુ મિશ્રણ
છે. નાયિકા રાધા એ રૂપમંવિતા છે. તેના
મુખને ચંદ્રની સાથે સરખાવવામાં આવે તો
તેને પથ્થુ માનવું જ સમજી શકાય છે. દંપતી પ્રેમમાં
કેમ કેમ વખત પ્રેમ-કલહ થાય છે, પરંતુ તે
કલહ અદ્ય સમય જ ટકે છે. આવા કલહો
પ્રેમમાં વૃદ્ધિ કરનારા છે. સૈમનસ્યમાં તે
પરિણમતા નથી. આથી તે અધ્યાત્મો રસિક
હોય છે. આવા એક પ્રેમના એક રસિક
અધ્યાત્મને કવિએ ઉપરતી ગરબીમાં રજુ કર્યો છે.
તેમાં ઉપમા અલંકારની કલ્પના લઈને પોતાના
મુખને ચંદ્રની સાથે સરખાવવાથી પોતાના
સૌંદર્ય કે પ્રેમનું મૂલ્ય સાચું સાચું અંકાય
છે કે નહિ, તે સંબંધી નારીહૃદયના ભાવોને
અર્થિઓ રજુ કર્યો છે. આમાં ભાવની રસિકતા,
સંસ્કારિતા અને કાવ્યની પ્રાસાદિકતાની ઉત્તમ
ગુણધર્મી કવિએ કરી છે. આવી ધણી ગરબીઓ
કવિએ રચી છે. ન્હાનાલાલ કવિના જણાવવા
પ્રમાણે ખરેખર દયારામભાઈ તે યજ્ઞરાતના
અગ્નેઃ કવિ છે. શૃંગાર રસની ગરબીઓ લેવા
છતાં તેમની ગરબીઓ નારીસમાજમાં મુક્તકરે
ગવાય છે, કારણકે તેની અંદરના ભાવો
આધ્યાત્મિક છે. આ શૃંગાર રસનો વિવેચ કૃષ્ણ
છે. કૃષ્ણને વૈષ્ણવો પરમાત્મા તરીકે માને છે.
તે પરમાત્માની પ્રાપ્તિ વૈષ્ણવ શીઘ્રપરી
પ્રમાણે પ્રેમભક્તિથી થઈ શકે છે. જીવે પોતાની
જાતને ગોપી માનીને ભગવાન પ્રત્યે પોતાનો
પ્રેમદર્શાવે છે. અર્થિઓ પથ્થુ દયારામભાઈના
હૃદયમાં ગોપીભાવનો પ્રચુર આવેશ થયો છે,
અને તેમાં મરત જતીને પોતાના પ્રેમપાત્ર,
લાડીલા પરમાત્મા-કૃષ્ણની સાથે ઉપર પ્રમા-
ણેનું રસણું લે છે. તેમાં પથ્થુ ભક્ત હૃદયના
પરમાત્મા પ્રત્યેના પ્રેમનો જ તત્ત્વનાટ છે. તે
પ્રેમની મંત્રી-પ્રમાદી પરમાત્મા પ્રત્યેની છે.
મંદિર જ કાવ્યશાસ્ત્રીઓના મતે શૃંગાર રસનું
ગણાયું આ કાવ્ય ભક્તિ રસનું જ કાવ્ય છે.

ચુંદડી

હાં કે મારી આછી ચુંદડલી હો,
ફરફર વાયરે ઉડી રહી રે,
ગરમર મેહુલે લીંછી રહી રે.

રજની રાહી દઈ ગઈ તારલા,
ચુંદડી અજહજ અજડી સાહેલડી-હાં કે
કુળી કુમાર તો દઈ ગઈ પોયણી,
ચુંદડી રોમ રોમ ફરકી સાહેલડી-હાં કે
મીઠડી ફેરમ દઈ ગયાં કુલડાં,
ચુંદડી અંગઅંગ મહેડી સાહેલડી-હાં કે
સાગરનાં છીપલાં દઈ ગયાં મોતીડાં,
ચુંદડી લૂમજૂમ સુકી સાહેલડી-હાં કે
કેસર છોટલાં દઈ ગયાં કેસડાં,
ચુંદડી નવરંગ ધરતી સાહેલડી-હાં કે
આવની અંદા લઈ ગઈ મીઠડાં,
ચુંદડી જનમન હરતી સાહેલડી-હાં કે
ધંદુમતી મહેતા.

આમંત્રણ

શ્રી સીતારામ બે. શર્મા

*

સખિ ! આવજો રે, અમર રાસ ન્યાં રચાય,
સખિ ! આવજો રે, ગહન ગીત ન્યાં ગવાય;
સખિ ! આવજો રે, શીળી આમ્રફુલ છાય,
સખિ ! આવજો રે, અમર રાસ ન્યાં રચાય.

આલ પટે વિદ્યુત હસે, કુમુદ હસે જળમાંય,
ચંદ્ર સૂરજ કિતિજ પડે, હસી હસી મન મલકાય:

ખેલી ! આવજો રે, એવાં હસવાને હાસ,
ખેલી ! આવજો રે, એવા રમવાને રાસ;
ખેલી ! આવજો રે, મીઠી આંગળિયાં છાય,
ખેલી ! આવજો રે, વીરલ ગીત ન્યાં ગવાય.

ચંદ્ર અમી વરસી રહ્યો, બહાલમ વરસે નેહ,
મધુ પરાગ વરસે મીઠો, લિજે સ્નેહલ વેલ:

સખિ ! આવજો રે, સુધાસ્નાન ન્યાં કરાય,
સખિ ! આવજો રે, દિવ્યગાન ન્યાં રેલાય.
સખિ ! આવજો રે, પ્રભુ પુણ્ય ન્યાં પચાય,
સખિ ! આવજો રે, ધન્ય રાસ ન્યાં ખેલાય.

તરણી માનસસર તરે, નિશાનાથ નલ નીર,
સ્નેહલ હૈયાં હોઠે, તરે રમણી લવતીર:

ખેલી ! આવજો રે, તરલ તીર ન્યાં તરાય,
ખેલી ! આવજો રે, વિરલ હાસ્ય ન્યાં હસાય;
ખેલી ! આવજો રે, નવલ રાસ ન્યાં રચાય,
સહુ આવજો રે, સુકલ હિંદ ભૂમિ માંય:

જળ ભરવા જઇએ

શ્રી. માહિનીચંદ્ર

[રમ : અમૃત અંબલિમાં નહિ ઝીંકું રે બહેન]

આંદો ખીંચ્યો ચો સળિં । અંદાના ચોકમાં,
આંદનીનાં તેજ સૂઝી ઉતાચાંઃ
સુહાગી બહેન ।

આલોને સહિયર । જળ ભરવા જઇએ.

આશાનાં વાદળાં વ્યોમમાં છવાયાં,
અરમરતા ચેહુલા છંટાયાઃ
સુહાગી બહેન !

આલોને સહિયર । જળ ભરવા જઇએ.

આલની અગાશીથી વેલે આ અંદ્રમા,
આત્મામૃત લગળાં ને ત્રીકાં;
સુહાગી બહેન ।

આલોને સહિયર । જળ ભરવા જઇએ.

પૃથ્વીને પાટ પેહું બૂલે સરોવર,
આવે દેવદેવી નીર ભરવા;
સુહાગી બહેન ।

આલોને સહિયર । જળ ભરવા જઇએ.

સરવરને હૈયે સળિં । દેવ કૂલ લીગિયાં,
પાલવડે પુષ્પ મેં વધાવ્યાં;
સુહાગી બહેન ।

આલોને સહિયર । જળ ભરવા જઇએ.

આવે છે ભરતી અલિ । પુણિમાના ચોકમાં
એવી ભરતી મારા દિલમાં,
સુહાગી બહેન ।

આલોને સહિયર, જળ ભરવા જઇએ.

હસતો આ અંદ્રમા ને હસતી આ અંદ્રિકા
હસતો શિરચંદ્ર, મારા લાલમાં;
સુહાગી બહેન ।

આલોને સહિયર, જળ ભરવા જઇએ.

પ્રેમનો વરલો અલિ । આજ ભરી લાવશું,
ન્દવરાવશું મોય નયનનેહમાં;
સુહાગી બહેન ।

આલોને સહિયર, જળ ભરવા જઇએ.

ગરબો-ગરબી

લેખક :
પ્રો. ધીરુભાઈ ઠાકર

ગરબો-ગરબી એટલે રાધા અને કૃષ્ણના પ્રેમનું, પાર્વતી અને પરમેશ્વરના દૃત્યનું, પ્રકૃતિ અને પુરુષના સનાતન રાસનું, આત્મા અને પરમાત્માના પવિત્ર જોડાણનું અને નિર્ગુણને સંયુક્ત બ્રહ્માના સૂક્ષ્મ સંબંધનું સમર્થ ગુજરાતી પ્રતીક : એમાં રાધા અને કૃષ્ણનો મધુર પ્રેમ વિષય રૂપે વણાય છે; એ પાર્વતીના ભાર્ય દૃત્યનો હૃદયીસક પ્રકાર ગણાય છે; એનું ગાયક વૃંદ વિશ્વનો સનાતન રાસ લેતાં પ્રકૃતિપુરુષની માફક ઝડપી ગતિએ ગોળ પરિભ્રમણ કરે છે, કેન્દ્રમાં રહેલ ગર્ભદીપતી આસપાસ દેવતાતા ગર્ભદીપો દ્વારા આત્મા અને પરમાત્માનો અદ્વૈતસંબંધ તેમજ નિર્ગુણ અને સંયુક્ત બ્રહ્માનો સૂક્ષ્મ સંબંધ સૂચવાય છે એ તેનું મુખ્ય રહસ્ય છે. આમ અન્ય સર્વ કાવ્યપ્રકારો કરતાં વિશિષ્ટ ગણાય તેવા આ કાવ્યપ્રકારનું સ્વરૂપ ગીત, નૃત્ય, કાવ્ય અને તત્ત્વચિંતનનાં વિવિધ અંગો વડે બંધાયેલું છે.

શક્તિની ઉપાસનાના સખળ વાદન તરીકે ગરબા-ગરબીનો ગુજરાત ખાતે હૃદય અને વિકાસ થયો અને વર્ષાન્તે ઉત્તવાતા નવરાત્ર-ઉત્સવનું એ અનન્ય આકર્ષણ બની રહ્યું તે સર્વવિદિત બીના છે. જનતમાં શક્તિ રૂપે પ્રવર્તી રહેલી પ્રકૃતિ માતાની પ્રશસ્તિ અને પૂજા એ આ કાવ્યપ્રકારની મુખ્ય ભાવના રહી

છે; તેમાં કાળક્રમે જૈન તીર્થંકરોનાં ગુણગાન કે રાધાકૃષ્ણની ભકિતનું દિરૂપણ પણ થયું હતું, પરંતુ કોઈ એક ધર્મ કે સંપ્રદાયના રંજથી રંજાયા વિના ગરબા-ગરબીએ ગુજરાતી કલા અને સંસ્કૃતિનું વિશુદ્ધ પ્રતિજ્ઞિત પાડે તેવા વિશિષ્ટ સાહિત્ય. સ્વરૂપ તરીકેનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ બળવી રાખ્યું છે. ગુજરાતી જીવન અને સંસ્કાર જોડે ગરબા-ગરબીના જોડાણ બનિય સંબંધ કદાચ અન્ય કોઈ કાવ્યપ્રકારને નહિ હોય. ગુજરાતના ગરીબ અને તવંગર, નિરક્ષર અને સાક્ષર સૌ વર્ગોનું સમારોધાન કરે તેનું એ એક અને અનન્ય કલાસાધન છે. આ કાવ્યપ્રકારનું સાહિત્યિક સંવિધાન કરવાની કલા તેમજ તેની રજુઆત કરવાની કલા સંપૂર્ણ પણે ગુજરાતી છે. ગરબા-ગરબીની રજુઆત એ ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગનો અતિ ઉમદા ઈર્ષાર છે. 'પ્રેમાનંદ' મુગેશભાઈ આખ્યાને લોકોમાં રસ અને હૃદયોધનનું સિંચન કરીને જે સંસ્કાર સેવા બળવી હતી તે અમુક અંશે અર્વાચીન મુગમાં ગરબા-ગરબી બળવી રહેલ છે, એટલે ગુજરાતી સાહિત્ય અને સંસ્કાર બેઠિનું પ્રત્યક્ષ રસાસ્વાદન કરાવે તેવા સર્વપ્રિય વિશિષ્ટ ગુજરાતી કાવ્યસ્વરૂપ તરીકે ગરબા-ગરબીને ઓળખીએ તો અચોગ્ય નહિ ગણાય.

ગરબો અને ગરબી બેઉ 'રાસ' નામના કાવ્યસ્વરૂપના વિષય અને આકાર પરત્વે પરસ્પર ભિન્ન ગણાય તેવા પ્રકારો છે. ગરબો વર્ણનાત્મક હોય છે. ગરબી, ભિન્નમય-Lyrical-સ્વરૂપની હોય છે. ગરબામાં કથાનું તત્ત્વ આમળ પાડતું હોય છે; ગરબીમાં એક જ ભાવ કે ભિન્નિયું સંગમ, ઉત્કટ રીતે સુરેખ આલેખન કરવામાં આવે છે. પ્રસંગનું વિસ્તૃત આલેખન કરીને કથાનો રસ જમાવવો એ ગરબાની મુખ્ય વિશિષ્ટતા છે. સચોટ ભાવદર્શન એ ગરબીનો મુખ્ય હેતુ છે. ગરબીનો વિષય બહુધા યુગારિક હોય છે; ગરબો દેવદેવીઓની પ્રશસ્તિ ઉપરાંત કોઈ વીર પુરુષના જીવનના અમુક

સૌભાગ્ય હતાત પ્રસંગને અનુલક્ષીને રચાય છે. એમાં બહુધા ઐતિહાસિક કે ધાર્મિક કથા પ્રસંગો આલેખાતા હોય છે, એટલે ગરબાનો નિર્ધ્ય રસ, શાંત, વીર કે કરુણ લેખાય, બ્યારે ગરબીનો મુખ્ય રસ શાંત કે શૃંગાર હોય છે. ગરબી લલિત સ્વરૂપની વિશેષ છે, ગરબો વર્ણનાત્મક (Narrative) વધારે હોય છે એટલે તેનું સ્વરૂપ ગરબીનાં જોટાં આકર્ષક કલાઓપ ધારણ કરી શકેલું નથી, પણ તેનો બદલો તે સચોટ પ્રસંગલેખન અને શુરસા-ભર્તૃ સંવાદોથી વળી દે છે. ગરબીની વસ્તુ સક્ષિપ્ત હોય દદ સંયોજન પામે છે, ગરબાનું વસ્તુ વિશેષ પથરાટવાળું હોવાથી તેનો પવનપ્ર પ્રમાણમાં શિથિલ જણાય છે. વદનમ ઘોળા દૃત 'પાવાજહનું પતન' તેમજ 'જલમા ઝો-ડણ' નો કે 'શક્તિપૂર્ણ' નો ગરબો તે પહેલા પ્રકારના અને 'સાંભળ રે તું સગલી મારી, રજની ક્યાં રમી આવીશ,' 'માનીતી તું મોહન તણી હો વાંસઢી રે' 'હું શું જાણું ને વહાલે મુજમાં શું દીકું' અને 'ને કોઈ પ્રેમ અંશ અવતરે, પ્રેમરસ તેના હરમાં ફરે' જેવી દ્વારામ રચિત ગરબીઓ ખીન પ્રકારના ઉત્તમ નમૂના પૂરા પાડે છે. મેરિ ભાગે સ્ત્રીઓ શેમળ ભાવવાહી ગરબીઓ ગાતી હોય છે અને પુરૂષો વીરરસિક કે ભક્તિપ્રધાન ગરબાઓ ગાતા હોય છે. પણ આ બાબત કોઈ નિયમપ્રધન નથી. કાઠિયાવાડમાં ઉપર વણુવેલ 'ગરબાને' 'રાસડા' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે અને 'ગરબી'ને 'રાસ' કહે છે.

ગરબા-ગરબીની સંજ્ઞાનો મુખ્ય આધાર તેમની યોગ્ય રજુઆત ઉપર હોય છે. 'ગર-બા-ગરબીની' રજુઆતના સમારંભો દર વર્ગે નવરાત્ર-ઉત્સવ દરમ્યાન સમગ્ર યુગલત કાઠિ-યાવાડ ખાતે યોજાય છે. આ સમારંભોમાં સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો બેઉ અલગ અલગ તેમ જ સાથે ભાગ લેતાં હોય છે. ઝીણી ઝીણી કાંચાં-

સોણલિયાં

મારા અંતરમાં અભિલાષ
સોણલિયાં! આજે નિંદરમાં આવજો.

તારે કાજે શિથિલ ખનું સામઢી,
રખે હાંતું ને સોણાં રિસાય,
સોણલિયાં! આજે નિંદરમાં આવજો.

હું તો ઢાંણું ધીરે નેન પાપચા,
રખે આવેલાં ઓસરી જાય,
સોણલિયાં! આજે નિંદરમાં આવજો.

નવા દેશ, નવા લોક લોભના,
નથી આશા, નથી નવા ખેલ,
સોણલિયાં! આજે નિંદરમાં આવજો.

મારે નવલા નથી ઉરે ઓરતા,
કેંક જૂના જાગે બણકાર,
સોણલિયાં! આજે નિંદરમાં આવજો.

અરે નિંદર ક્યાંક છૂપી રહી,
તારે છૂપાં રહેલું એને પાર,
સોણલિયાં! આજે નિંદરમાં આવજો.

મારે કાજે સખી સાથ આવજો,
મારે કાજે નિંદર સાથ આવજો,
એ જ એકલા અભિલાષ,

સોણલિયાં! આજે નિંદરમાં આવજો.
જયમતગીરી પાકજી

વાળું, વચ્ચે દીવાવાળું માટીનું ઢોંચકું કે જેને આપણે 'ગરબા' તરીકે ઓળખીએ છીએ તેને માથા પર સર્ધને સ્ત્રીઓ ગરબા ગાતી હોય છે. ઘણે સ્થળે વચ્ચે 'ગરબો' મૂકીને પણ સ્ત્રીઓ હાથની તાલી અને પગના ડેકા સાથે ફરતી ફરતી ગાતી હોય છે. ઉત્તર ગુજરાતમાં ઘણે સ્થળે એકસો ને આઠ દીવાવાળી લાકડાના ચોકડાની મોટી દીપિકાના નેપા 'માંડવી' તૈયાર કરવામાં આવે છે. તેને એક સરકત સ્ત્રી માથે સર્ધ વચ્ચે ધૂમે છે અને આનુષાંગિક બીજી સ્ત્રીઓ માથે ગરબા સાથે ધૂમતી હોય છે. સ્ત્રીઓના આ ગીતસમારંભને 'ગરબા' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, ત્યારે પુરુષો ગાય છે તે સમારંભને 'ગરબી' કહેવામાં આવે છે. એક ન્હાના કાષ્ટના મંદિર જેવી શકિતની સ્થાપનયાત્રા 'મંડવી' બનાવવામાં આવે છે તેની આસપાસ પુરુષો ગોળ ફરતા ફરતા ગાય છે તેને 'ગરબી ગાવી' એમ કહેવામાં આવે છે. કાઠિયાવાડમાં આ ખાસ તૈયાર કરેલી મંડપિકાની આસપાસ માત્ર પુરુષો જ ગાતા હોય છે ત્યારે ગુજરાતમાં ઘણી વાર સ્ત્રીઓ પણ એમાં ભાગ લેતી જોવાય છે. આ ઉપરથી સમગ્રશે કે પુરુષો ગાતા હોય તેને 'ગરબી' સમારંભ કહે છે, અને સ્ત્રીઓ ગાતી હોય તેને 'ગરબા' સમારંભ કહે છે: પછી ભલેને સ્ત્રીઓ દયારામની ગરબીઓ ગાતી હોય અને પુરુષો વચ્ચેના ધોળાના ગરબા ગાતા હોય! આમ, સાહિત્યની દૃષ્ટિએ 'ગરબી' ગણાતી કૃતિ સમારંભની દૃષ્ટિએ 'ગરબો' બને છે અને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ 'ગરબો' ગણાતી કૃતિ સમારંભની દૃષ્ટિએ 'ગરબી' બને છે! કાઠિયાવાડની અંદર ઘણે સ્થળે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ અલગ અલગ પણ તેને 'રાસડા' કહે છે. બધાં દાંડિયા સહિત બનેલો મિશ્ર રાસ લેવાય તેને 'દાંડિયા રાસ' કહે છે. દાંડિયા વગર માત્ર તાલીઓ સાથે અઢ્યથી ગોળ કુંડાળું ફરીને એકલા પુરુષો ગાતા હોય

તેને 'હમચા' કહે છે અને એકલી સ્ત્રીઓ ગાતી હોય તેને 'હોંચ' કહે છે. ઘણીવાર સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બેમાં મળીને 'હોંચ-હમચો' લેતાં હોય છે.

ગરબા-ગરબી અને હોંચ હમચીની ખરી જમાવટ શહેરમાં નહિ, પણ ગામડામાં જોવા મળે છે. કારણ, તેમનું ખરું સ્વરૂપ અઘણિ પર્વત ગામડાંએ જ જાળવી રાખ્યું છે. ગામડાંની સ્ત્રીઓ બ્યારે મુક્ત કંઠે અને ત્વરિત ગતિએ ગરબા, રાસડા કે હોંચ લેતી હોય ત્યારે અરેરી રંગત જામે છે! ઘરણી ધુણી ઉડે, એવા જોસમથી તાલ સાથે હોંચ લેતી સોરઠીઆણીના કે માથે બે મણુની માંડવીને ફૂલની માફક ધારણ કરીને રાતભર ધૂમવામાં અનેરો આનંદ માણતી, મર્તિમંત શક્તિ જેવી ઉત્તર ગુજરાતની કણબાણનાં દર્શન શહેરના કોઈ પણ સમારંભમાં થઈ અસકય છે. ગરબામાં પખતો ઠેઠા અને હાથની તાલી એ બેના સંવાદ સાથે ગીતનો લય મેળવવાનો હોય છે. ગરબાની જમાવટનો મુખ્ય આધાર ગાનારના કંઠ ઉપર તેની ફરવાની ત્વરિત અને ચપળ ગતિ તેમ જ હાથની તાલી અને પગના ફરસાદાર ઠેકા ઉપર હોય છે. આમાંથી એક પણ અંગ મંદ પડી જાય તો ગરબો કે ગરબી જામે નહિ. દાંડિયા રાસની અંદર ગીતની સાથે પગના ઠેકા ઉપરનાં પ્રત્યેક હલનચલનની ક્રિયા સાથે જાડુ જ ચપળતાપૂર્વક દાંડિયાનો તાલ મેળવવાનો હોય છે. ગામડાંમાં યતી સમારંભોમાં ઢોલક સિવાય અન્ય કોઈ વાદ્યનો ઉપયોગ થતો નથી. ઢોલકનો તાલ ગરબાની જમાવટ માટે પૂરતો હોય છે. તેનાથી ગરબાનું વસ્તુ બરાબર ઊભા લે છે. ભાવનો જુરસો કે આપેલ સહન સ્વરૂપ પકડે છે અને તેના તાલ-મય વાતાવરણમાં ગાનાર અને જોનાર-સાંભળનાર સૌ તન્મય બની જાય છે.

ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં ગામડાંમાં, આપણે ઉપર જોયું તેમ, ગરબા-ગરબીનું સાદું, સરળ, જલિષ્ઠ અને લયવાહી સ્વરૂપ આજ સુધી

મોરલો.

શ્રી. અનામી

પેલા રૂઠા આંબલિયા-ઠાળ, એક એકાકી મોરલો,
આવા માદક-મીઠા કાળ, એક એકાકી મોરલો.

એના અંતર માંહી ઉંચાટ ભયો,
નવજીવનના ઉલ્લાસ હયો.
મધ શા, કડવા વખ, આયુ કર્યો,

ઉઠે અંતરમાં અટવાય, સહુ જગ જોઈ રહે,
વ્યવહાર સામે સમભય, લહે, નવ કાંઈ કહે.

એને શ્રીખ વસંત ઋતુ સરખી,
ગગડે ઘન આલ શકે પરખી,
રસજીવન કેાક ગયું ભરખી.

પેલાં મોરમયૂરી રે મળી મદનૂતય કરે,
આનો આતમ યૂરી રે, કરી કરુણા ઉભરે !
પેલા રૂઠા આંબલિયા-ઠાળ, એક એકાકી મોરલો,
આવા માદક-મીઠા કાળ, એક એકાકી મોરલો.

સચવાઈ રહેલું છે. પણ શહેરમાં ગરબાના કાર્યકર્તાઓ ગામડાંના કરતાં જુદી જ રીતે યોગ્યતા હોય છે. શહેરમાં ગરબાની રજૂઆત રંગમંચ ઉપર કરવામાં આવે છે. રંગમંચ ઉપર ગરબાના ગીતને વાદિત્ર, પ્રકાશ, સન્નિવેષ (settings) તથા અને વેશભૂષા વડે મંદીને રજુ કરવામાં આવે છે. આને પરિણામે ધણીવાર એવું બને છે કે ગરબાની નૈસર્ગિક

હથક વડે મરિત અને રંગતભર્યું વાતાવરણ જામવાને બદલે બાલ સાધનો વડે બીજું કરેલું શાંતિક તાલમેલિયું વાતાવરણ જામે છે. આવાં સમારંભોમાં પ્રેક્ષકગણના અવધુપટ પર ગીતનો મુખ્ય વિચાર સમજાવે તેવા શબ્દો ન અથડાય તેની તોરણરી રૂપે હોય તેમ હારમોનિયમથી માંડીને ફિડલ સુધીનાં હરબોઈ વાદિત્રની દિવાલ ઉભી કરવામાં આવે

છે. ગાયકવદની આકર્ષક વેવશૂષા, તેના ઉપર ઘણુંખરું કલા નિયમ વગર પાડવામાં આવતાં પ્રકાશકરણો, પ્રસંગોપાત જોવા કરેલા સન્નિવેષો (settings) અને તેટલું અધૂરું હોય તેમ ગાનારની વિવિધ નૃત્ય-એષ્ટાઓ દ્વારા પ્રતિત થતો તેમના અંગ પ્રત્યંગનો મરોડ-એ ખડું ગાનારના મૂળગત વ્યક્તિત્વથી તદ્દન જુદું જ હોય તેવું કૃતિમ અને આડંબરી મોહજળથી ભરપૂર વાતાવરણ જીતું કરે છે. આજકાલ શહેરોમાં ગરબા જોવા જનારાઓ પણ ગરબાની નૈસર્ગિક હલક અને ભાવચ્છાદની બહુ અપેક્ષા રાખતા નથી. તેમની રસ-વૃત્તિ તો બહુધા ઉપર દર્શાવેલ કૃતિમ પ્રસાધનમંડિત એષ્ટાઓમાં જ રાયતી હોય છે. વસ્તુતઃ શહેરમાં લોકો ગરબા સાંભળવા કરતાં જોવા તરફ પ્રવિશેષ પગલા હોય છે, તે જ એમની રુચીની ચોખ્ખી પ્રતીતિ કારણે તેમ નથી થું ? ધણીવાર પરપ્રાંતિઓ સમક્ષ ગુજરાતની આ વિશિષ્ટ લોકકલાને તેના આ વિકૃત ચર્મ ખેલા અર્વાચીન સ્વાંગમાં બતાવવામાં આવે છે તે ખરેખર બેદનનક બીના છે.

ગરબાને આમ વિવિધ બાણ સાધનસામગ્રી વડે શણગારવાનો શહેરોમાં પ્રયત્ન થાય છે તેની પાછળ એક વિશિષ્ટ મનોદશા કામ કરતી હોય છે. એક તો શહેરની સ્ત્રીઓમાં જેટલી હાથની તાલી અને પમના ઠેકા સાથે ત્વરિત ગતિએ ધૂમને સતત બાવજમાવટ કરવાની શારીરિક શક્તિ અને સ્ફુર્તિ હોતી નથી. શહેરમાં ગરબો માથે લઈને ફરવા જેટલી શક્તિ પણ ગરબો ગાનારીઓમાં હોતી નથી એવું ધણીવાર બને છે. એટલે, બીજા અનેક બાબતોમાં આપણે શહેરીઓ કરીએ છીએ તેમ શહેરની સ્ત્રીઓ પણ પોતાની નિર્બળતાને ઢાંકવા સાડુ ગરબાની રજાખાતમાં બાણ સાધનસામગ્રીનો આશ્રય લે છે અને

ગરબાની કલાને નહું જ સ્વરૂપ આપ્યુંનો મિથ્યા દેખાવ કરે છે ! આ પ્રકારની છીછરી અને આત્મવચંક મનોવૃત્તિ શક્તિપૂર્ણતા પવિત્ર હિસાવ દરમિયાન આપણા સમાજનું નિરાશય અને ઉલાસપૂર્ણ, સાડું છતાં સંસ્કારી, બલિષ્ઠ અને ચપળ વ્યક્તિત્વ ધડવામાં કેટલે અંશે સહાયશ્રૂત નીવડે તેનું દરેક પોતાના મનજની અંદર વિચાર કરવો ધટે છે, કારણ એમાં કેવળ શહેરના સ્ત્રીવર્ગનો જ દોષ નથી, પણ સમગ્ર શહેરી સમાજ એને માટે જવાબદાર છે. દંભ અને બહારની ટાપરીપ વડે આત્મદર્શનની વિકૃત મનોદશાને પોષવાની રોચિષ્ઠ વૃત્તિ આપણા શહેરી જીવનમાં જડાઈ ગઈ છે તેનું જ આ સીધું મા આડકતર પરિણામ ગણાય.

ગરબા-ગરબીને આપણે ગુજરાતી સાહિત્ય સંસ્કારના વિશુદ્ધ પ્રતિક તરીકે જારી રાખવા હશે તો આપણે ગામડાંમાં આજ પર્્યંત પ્રચલિત રહેલા એ ગીતનૃત્યના વિસિષ્ટ કાવ્ય પ્રકારને, ગામડાંની સ્ત્રીઓ જે રીતે ઉતારે છે તેનો અવધાસ કરવો જોઈશે. અલબત્ત નવા જમાનાને અનુસરીને એના સ્વરૂપમાં અમુક ફેરફારો થાય તે ધ્રષ્ટિ છે. નવા જીવન-રંગને અનુરૂપ નવીન વિવેચો એમાં નિરૂપાય કે ગરબાના વસ્તુ, બાવ કે લયને હિતે તેવાં સંગીત, પ્રકાશ કે સન્નિવેષને સંયોજવામાં આવે તેમાં કશો વાંધો હોઈ ન શકે. માત્ર તેમ કરતાં ગરબાનો પ્રાણ હણીવો ન જોઈએ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. લય, સાદાઈ અને જોમ એ ગરબા-ગરબીના વિશિષ્ટ ગુણો છે. આ ગુણો જળવાય તો જ ગરબા-ગરબીનું વિશિષ્ટ કાવ્યસ્વરૂપ સચવાઈ શકે અને ગુજરાતી સાહિત્ય તથા સંસ્કારના અબળ વાહન તરીકે તે ઉપયોગી નીવડી શકે એ શ્રેયસ્વં ન જામશે.

[મયા અંકમાં છપાયેલા શરભાની પદ્ધતિથી
સરતચંદ્રી માંડી અવળી છપાઈ દોવાથી રસિક
વાંચનારાઓની રસરસિને થયેલા સંભવિત આધાર
આટે સમા માગીને એ સરસ ગરબો થયા સ્વરૂપે
ગોસ્વાય એ માટે નીચે પ્રમાણે સુધારી લેવું. પણ
૫૦૩ લીટી ખોટી પણ લીટી ૨૩ માં 'જરોલા
કહે મારે ખોમે આજકું' વગેરે લ્યાંથી ચર થઈ
પા. ૭૦૪ ની પહેલી દશ લીટી સુધી. પણ પા.
૭૦૩ નો ખોટી લીટીથી ચર કરવું.—સંપાદક]

(ગતકથી ચાલુ)

લેખક ૪

ગુજર નારીની

ગીત-સમૃદ્ધિ

લેખક

શ્રી. સત્યાલલ ઈ. પંઠ્યા

*

એક મહાકાવ્ય સમુજ્જત ગિરિરાજ
નેવું વિવિધ સંપત્તિએ પડિત, ક્યાંક વિલા-
સીઓને વિહરવું ખમે એવા વિકસિત વનપુષ્પોથી
સુશોભિત મધમધી ઉઠતી વનરાનિઓના પ્રદેશો-
વાળું, ક્યાંક તપસ્વીઓને ન્યાં એકાન્તે મેસી
જાડાં ચિંતનોમાં નિમગ્ન થવું ખમે એવાં ઉજ્જત
એકલ હિમાચ્છાદિત શિખરોવાળું, ક્યાંક ઉલ-
ભીઓને કિમતી રત્નોની પ્રાપ્તિ માટે વર્ષો સુધી
પત્નો જોડવાતું મન થાય એવું અત્યંત ભૂખઓ-
વાળું, જુઓળને પટેઅચલ પ્રતિષ્ઠા પામેલા હિમા-
લયની 'માફક ઇતિહાસને પટે અચલ મહિમાથી
ઉજેલું મંગવાન શ્રીકૃષ્ણતું' ચરિત છે. એ
જીવનમાં સ્વાભાવિક રીતે દર્શિગોચર થતી
વિભૂતિમત્તાની સૌરભ આજ્ઞાલ વૃદ્ધ સૌને
રાજસમૃદ્ધથી માંડી આમજનતા પર્યન્ત યોગો-
હર લાગી એમાં એમનાં વ્યક્તિત્વ પદ્ધતિ વિષ-
સાવનારી આરંભનાં વર્ષોના સંયોગોની કિરણા-
વલિ પશુ કારણજીત છે. અન્ય અવતારી
પુરૂષો કરતાં એ સંવિશેષ આમ સંપર્ક એમને
શરઆતથી સંપાડ્યો; ત્યારથી જ એમને જીવન
વિશેની સર્વગ્રાહી દૃષ્ટિ મળી. એને પ્રતાપે
ગોવાણોના નેતા અને ગોપીઓના લાડીલા તરીકે
તે જોવા શોભી ઉઠે છે એવા જ ગૌરવવંતા તે
આત્મતોના પતિ, રાજાઓના માર્ગદર્શક મિત્ર
અને શણીઓના માનીતા યૃદ્ધપતિ તરીકે દીધી

રહે છે. માનવજાતિનું અગ્રંકારજીત એ જીવન
રથાને રથાને અમૂલ્ય પ્રસંગરત્નોના જડાવથી
ચમકી રહ્યું છે. સાદ્યત વર્ણવવા યોગ્ય એની
અનોહરત્યોને અગ્રમાજ તો કવિઓએ પ્રેમો-
હાસિત ભાવો વડે અતિથય આદરથી માયો છે.
શિશુ સ્વભાવથી જ આકર્ષક છે. શિશુ શ્રી
કૃષ્ણની અસામાન્ય લીલાઓને રસસભર પદા-
વલિમાં કવિદુષોએ ઝીલી લીધી દોવાથી રસિક
હૃદયોમાં તે ચિરંતન રચાન પામી ચૂકી છે.
ઇતિહાસના કૃષ્ણ અચિત ભવ્ય છે. પરંતુ
કવિકલ્પનાનાં કિરણોએ ઉપજાવેલી શ્રીકૃષ્ણની
તેજોમૂર્તિ અદ્ભુતરંગી છે. જન્મતંત્રી શાશ્વત
યુવાનીનું મન હરનારો શૃંગાર રસ જનતાને
ખાંસે છે તેથી કવિઓએ ગોપીજન વલ્લભની
દેહીધમાન મૂર્તિ આસપાસ એ રમતો વૈભવ
પાવરી દીધી છે.

પ્રકૃતિમાંથી પ્રગટેલું સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેનું આક-
ર્ષણ એક પ્રબળ શક્તિ છે. નીતિએ એને
લગ્ન જીવનમાં પરિમિત કરીને સમાજ માટે
મંજૂર કરે જનારું છે. પરંતુ માનવીનું મન તો
અણાત સામય્યવાળું હુદંગ છે. એની વૃત્તિઓ
વર્ષકાળની નદીની માફક ફૂલકંપા એટલે કાંઈની
અર્પણોને તોડી નાખીને વિનાશ દેવાવનારી

હોય છે. એ 'વૃત્તિએતું' માનવીને ઉપવીરરણ કર્યે જ આરો છે. આયોવર્તના કવિઓએ માનવીના મનમાં સતત કુદાડ મારતી સ્વેર વૃત્તિથી નાગણીઓને ભગવાનના પદક્રમની અમૃતમુદ્રાએ કરીને નિર્વિષ બનાવી દીધી છે. સામાન્ય રીતે વડીલો સમક્ષ હિચ્ચારી પણ ન શકાય એવા ભાવો સ્ત્રીઓ ભગવાનના ચરિત્રોનાં ગીતામાં નિઃશંકપણે ગાઈ શકે છે. ક્યારેક રહેલી એમની લાગણીઓ એ રીતે છૂટી બને છે; ચિત્ત ઉપરનું તાણ એણું થઇને જીવન હળવું થાય અને છે. માનવીઓ સહજો વખત સમજતી હોય છે કે, એમ ઉન્મુક્ત વિહારનો અધિકાર હોય તો પણ અનેક વિરૂદ્ધ ગુણોના આશ્રયઅવતારી સ્ત્રી પુરોને હોઈ શકે; સામાન્ય નરનારીએ એ પથે પગલાં ન મંડાય; શૂંગારનો ખીન્ને ભાગ ને વિપ્રલંભ એણે પણ ચિત્તની સમતુલા ભળવવામાં મદદ કરી છે. વિરદનાં દર્દભર્યાં ગીતાએ સ્પષ્ટપણે સમજાવી દીધું છે કે અતિરામતું ક્ષણ હુઃખ જ હોઈ શકે.

નરસિંહ મહેતાનાં શૂંગારપૂર્ણ પદો મુવિદિત છે. પ્રેમધન દયારામ અનેક ગરબીઓની વર્ષો-ધારાથી ગુજરે વાડીઓને શૂંગારજળે તરભોળ કરી ગયો છે એ અનુભવું નથી. ખીન્ન કવિ-ઓએ પણ સમયે સરવડાં નાખી જમને વાતા-વરણને શીતળ રાખ્યું છે, રસપાક સિદ્ધ કરવામાં શણે આપ્યો છે એ કૃતગુનાપૂર્વક સ્મરણમાં લાવવા યોગ્ય છે. એ અનેક ગાયકોમાં રઘુનાથનાં પદોનું માધુર્ય રસિકોએ આસ્વાદવા જેવું છે. એમનું એક પદ જોઈએ. વિકૃલનો સદેશો લઈ આવેલા ઉદ્ધવને ગોપી કેટલાયે દહાડા સુધી મનમાં ધૂંડી રાખેલો સદેશો મોકલે હૈયે કહી સંભળાવે છે.

“સદેશો

શ્યામા કે છે ઉદ્ધવ સાંભળો કે,
કહું વિકૃલની એક વાત;

વાંક વિના વાલમે રે,
ઘાતીલે કીધી ઘાત.
કપટ ભણ્યું નહિ મેં કાનનું રે,
પ્રભુ સાથે કીધી પ્રાંત;
તણ લાજ ઘણી મેં લોકની રે,
રસભસ થઈ રસ રીત.
મારે ને એને એવી એકતા રે,
કેમ વિસયો વેકુંઠ નાથ ?
લોજન કરતો લેળાં ભાવશું રે;
સ્થિર સ્થાપી એકે થાળ.
મારાં અંગ આભૂષણ આપતો રે,
વળી ગુથતો ઘાટો વાળ.
કાનડ કૂળબએ કાંઈકાગણ્યે રે,
થયો દાસીનો એ દાસ,
છોકરવાદ કરી એ શામળે રે,
એનું સહુ કરે ઉપહાસ.
એક ટકાની થઈ છે આખંડ રે,
તરણાને થયો છે તોલ,
ઓધા એણે અમને પૂતીયાં રે,
આપીને જૂઠા બાલ.
ઓધા વાંક એના શા વણું રે,
સુખથી ગણુતાં ન ગણાય;

રઘુનાથના સ્વામી શામળાના ગુણ
ગોપી ગોકુલ ગાય.
શ્રીકૃષ્ણના જીવનવડતરનો પહેલો અંતિ
ઉપયોગી તખ્તો પૂરો થઈ ગયો. આયો-
વર્તનાં ગામડાંમાં રહેલી આમજનતા સાથે
એમનામાંના એક થઇને રાજપુત્રે વર્ષો વીતાવ્યાં.
વૃંદાવનની કુંજ નિકુંજોમાં અને યમુનાજના
તટ પ્રાંતોમાં ભમતાં ભમતાં એમણે નેત્રો
ભરીને કુદરતનું સૌંદર્ય પીધું. જૂવો સુધી
ગાયો ચારીને પશુજીવનો પ્રત્યક્ષ ચરિત્ર
પાયા. ગોવાળ બાળો સાથે સખાભાવે વસોને
અને કુમારોચિત રમતોમાં મગ્ન થઇને એમણે

મુખ હૃદયનો ધૈર્યરસ ચાખવા સાથે શરીરને પરિશ્રમસહ બનાવ્યું, અને ગોપવંદુઓના નિર્બળ મનોહર ભાવોએ પ્રકટાવેલા પ્રીતિ-યોગનું રહસ્ય તો નિજની દૃષ્ટનાને બચત કરીને, કંઈપી લેવાનું જ રહે છે.

છતાં જ્યારે કર્તવ્યનો સાદ સંભળાય છે ત્યારે ભારતવર્ષમાં બનવાના મહાન પરિવર્તનકર બનાવોમાં પોતાનો ઉચિત દિરસો પૂરવશ માટે રાજપુત મયુરાનમરીમાં જઈ બેસે છે. પ્રેમનેજ સંવરવ માની બેઠેલી ગોપીઓનું હૃદય પિઠીજું થઈ જાય છે. આ બાગુ દષ્ટિ સામે ઉધડતા નવા નવા કર્તવ્ય પ્રદેશોની બાવિ માત્રાઓના વિચારમાં ગુંચાએજ શ્રીકૃષ્ણનું મન રાજ-મંત્રણાઓની અડીધૂંડી વચ્ચેના આરામમાં સરલ ગોપવંદુઓનો પ્રેમ છેક વિસરતું નથી. મયુરામાં સ્થિર થયા પછી પોતાનું મંત્રી ઉદ્ધવને પોતાના તરફના ઉચિત સંદેશ સાથે વર્ષો સુધી પોતાના આત્મીય માનેલાંઓની ભાજ લેવા મોકલે છે. એક અકર તો રથમાં આવીને એકલા જીવનજીને લઈ ગયો હતો તો આ બીજો રથી શું નહિ કરે એવો સંદેશ પ્રથમ તો ગોપીઓને ચાલ્યો છે, પરંતુ સત્વરજ સરલ વ્યવહારથી હૃદય તે સોનાં મન છતી લે છે, એમને આશાસન આપે છે. એમની વિશ્વભ-કથાઓના શ્રોતા બને છે. પોતાના માનેલા શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવના પણ્ય એટલા જ આત્મીય છે એમ જાણીને ગોપીઓ મુક્ત વાતાવરણ અનુભવે છે અને પ્રેમના હૃદયથી પ્રભુનું સારી રીતે ધસાતું બેઠેલી પોતાના હૃદયના વજોને રાખે છે.

રથમાં કહે છે કે, ઉદ્ધવજી, વિઠ્ઠલની એક વાત સાંભળજો. વાલમ ખરો, પણ માતીડો હો ! મને ઘાત કરી અને વળી વર્કિ વિના જ. કાનનું કપટ જાણ્યા વગર મેં પ્રભુ સાથે પ્રીતિ કરી. રાખવી ધટે એવી લણી લોહની લાજ તજ દીધી અને રસની રીતમાં રસજસ થઈ મધ. કેટલી એકતા અમે સાધી શકેલાં ?

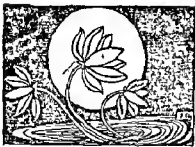
અંખના

બ્યોમે ચમકત ચંદ્ર, તેજ અભિ ધારા સહે રનેહ કેરી ધારા વહાવવી હરે. ઠાલે તરુકાળ મુઠ્ઠ મુખો ખરતાની સાથ હૈયાના પાપો ખેરવવા હરે. વેલી તરુ કેરી સાથ, વળગી વધતી'તી જેમ ઉત્તત તે જીર એવાં કરવાં હરે. કાળાં તે વાહળે જળદ્રી વિદ્યુત જાય એવું અવનીમાં પ્રકાશવું હરે. મારા હૈડામાં છુપી આવી કંઈ અંખના કુદ રમ્ય જેવું કે બનવું હરે. હરીન્દ હવે

મારી સાથે હું સખ્ય એણે કેળવ્યું હતું ! એક ચાળમાં રથાપીને ભાવથી નિરતિ સાથે ભોજન કરતો. મારા અંજો આશ્વિણેથી આપાવતો. મારા ધારા વાળ મુથી આપતો. એ સપ્તજી એકતા વેદુ'નાય જેમ વિસરી ગયો ! એ લાડીલો કાનડ એને મયુરામાં કુખ્જએ કાંધ કામણ કરી મેલ્યું કે એ ત્યાં દારીનો દાસ થઈને રહી ગયો. અરેરે, એ એણે કેટલી છાકરમત કરી ? અહીં એની સૌ મરકરી કરે છે. એની લાખની આખર એક ટકાની થઈ મધ. પહેલાંતો ગૌરવવાળો એ તરણા તોલ થયો. એાધવજી, વ્હૂડાં વ્હૂડાં વચ્ચેના આંખીને એણે અમને ધૂલ્યાં મુખથી એના શાશા વાંકિ વરણવવા ? એ ગણતાં ન ગણાય એટલાં બધાં છે. રથુનાથના રવામી શામળાના એ મુણે ગોપીઓ ગોઠણમાં માર્ગ રહી છે.

ઉંડું રથાપી કુખ્જ બચત કરવા સમર્થ પ્રયોજએલા સાદા, મોટહાર મુજરાતી શબ્દો અતિ મોટા અપરાધી સામેના ફરિયાદ નામમાં પણ જળવાએલી ઉચિત સંસ્કૃતતા પ્રત્યાદિ સામગ્રીથી કવિએ સાધેલું લાઘવ કૃતિને મૂલ્યવતી બનાવે છે.

ફનાગીરી

લેખક :

શ્રી. સુકેત

*

રસ્તામાં એક ફેરીઓ જૂમ પાડતો હતો;

‘ઠાઠ સ્વપ્નાં લેશો રે ?’

‘સ્વપ્નાં ?’ રસ્તે જતાં એક રાહદારી
અટક્યો અને વિરમયતાપૂર્વક ફેરિયાને પ્રશ્ન કર્યો.

ફેરીયો જવાબમાં માત્ર હસ્યો અને ઠાઠ
પણ રકઝક કપો સિવાય તે આગળ ચાલ્યો.
તે જેમ જેમ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ
કુટુહલને વશ થતું માનવ રોણું તેની આસપાસ
જમા થવા માંડ્યું.

રસ્તે એક કરોડપતિની મોટર જતી હતી.
આ રોળા વચ્ચે એક ફેરિયાને વિચિત્ર હાસ્ય
કરતો જોઈ કરોડપતિને અત્યંત નવાઈ લાગી.
આડી થોભાવી તે ફેરીયા પાસે આવ્યો અને પૂછ્યું:

‘સ્વપ્નાં ? એ વળ્લું શું ? શાના સ્વપ્નાં
વેચે છે ?’

‘જાતજાતનાં. હાલ તો બધાં વેચાઈ ગયાં
છે : માત્ર એક બાકી રહ્યું છે, આપ લેશો ?’

‘હા. કયું સ્વપ્ન બાકી છે ?’

‘કયું સ્વપ્ન ?’ ફેરીયો ખડખડાટ હસ્યો,
અને ઉમેર્યું : ‘સ્વપ્ન કહેવાથી ઉડી જાય !’

‘હરકત નહિ. માગીશ તો કિંમત આપીશ.’

‘શું દામ આપશો ?’ ફેરિયાએ હસતે
હસતે પૂછ્યું. મનમાં હિસાબ મણતો કરોડપતિ
આગળ આવ્યો.

‘હું મારો કરોડ રૂપિયા મણી આપું છું.’
સ્વપ્નનો અર્થ કંઈક સમજતાં કરોડપતિને
રૂપિયા વિસાતમાં ન લાગ્યા. રોળામાંથી બેચાર
માણસો પાછા હટી ગયાં; બાકીનાએ ચીંચીઆરી
કરી મૂકી.

ફેરિયો કરોડપતિ તરફ જોઈને બોલ્યો :

‘માત્ર કરોડ રૂપિયા જ કિંમત આંકી ?’

અસંતોષ કરતાં ઠાઠ ન સમગળ એવી
લામણી ફેરિયાના મુખ પર જણાતી હતી.

‘શું કરોડ રૂપિયા પણ હિસાબમાં નથી ?’

કરોડપતિ હેબતાઈ ગયો.

‘ઠાઠ સ્વપ્નાં લેશો રે ?’, કરોડપતિ
તરફથી નજર ખસેડી ફેરિયાએ આગળ
ચાલવા માંડ્યું.

ચીંચીઆરી કરતાં માનવ રોળાંએ પણ
તેની પાછળ ચાલવા માંડ્યું. માત્ર કરોડપતિ
સમર્થિતો બની ફેરિયાને જતો જોઈ રહ્યો હતો.

રોળામાં બજેશો એક યુવાન આ બધું
જોઈ રહ્યો હતો. ઠાઠ સ્વપ્ન ન લે એ તેનાથી
સહન થતું નહિ. યૌવનની આરતુ તમભાતયા
એલવીશીને એકડી કરી તેણે ફેરિયાનો હાથ
પકડી રોક્યો અને કહ્યું :

‘હું તારું સ્વપ્ન લઉંશ.’

યુવાનની સ્થિરતા જોઈ ફેરિયો અમકયો
અને સામો પ્રશ્ન કર્યો :

‘શું દામ આપશો ?’

‘ફનાગીરી !’

‘તારું સ્વપ્ન વેચાઈ ગયું !’ યુગયુગનો
સંતોષ અનુભવતો હોય એમ ફેરિયાના
મુખમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા.

(૨)

હું મારો પંચ કાપી રહ્યો હતો. રસ્તામાં
મને એક મોટો જાડુગર મળ્યો. તેણે મને
રોક્યો અને પૂછ્યું : ‘કયાં જાય છે તું ?’

‘દીશા નહીં નથી. રસ્તો લાંબો છે. મમ,
મને શા માટે રોક્યો ?’

‘તો મારા પ્રશ્નો ઉત્તર આપી નહિ.
ખેર, હું પણ તારી સાથે આવું છું. મારા
પણ એ જ રતો છે.’

‘મારી સાથે? મારા પંથ બહુ વિકટ છે.’

‘એટલા માટે હું તને મદદ કરવા માછું
છું. જે જોઈએ તે હું આપું છું.’

‘મારે કંઈ ન જોઈએ. હું કોઈની પાસે
માગતો નથી, મારે માત્ર પંથ કાપવો છે,
ખીજું કંઈ નહિ!’

‘હું તારી વાત માનતો નથી. જેને નથી
જોઈતું, તે જ પહેલું મારે છે. મારે છે એટલે
હું આપું છું. હું જાદુગર છું. મારી પાસે
વિદ્યા છે. જે જોઈએ તે માગી લે!’

‘મેં જાદુગર સામે જોયું. તે હસતો હતો.
પળવાર વિચાર કરી એ’ તેને પૂછ્યું:

‘તારી પાસે શું છે?’

‘મારી પાસે બધું છે. જરૂર, જરૂર અને
જામીન!’ જાદુગરે મારા તરફ અર્થસૂચક
દષ્ટિ કરી.

‘મારે આમાંનું કંઈ ન જોઈએ, એ પણ
અધાનો કારણો!’

‘એ ત્રણને એકઠાં ન માગીશ. કોઈ એક
પસંદ કરીને માગ, અઘડાનું કારણ પરત્ત નથી,
મને છે!’

‘પણ મારે માગવું જ ન હોય તો?’

‘તો? તો તું હુચ્ચો છે; દંભી છે.
માનવી માત્ર એ વસ્તુ માગી રહ્યો છે. તું
માનવીથી પર નથી.’

‘મને હસવું આવ્યું. મેં’ તેના તરફથી નજર
ખસોડી આગળ આલવા માંડ્યું. પણ જાદુગર
મને એમ છોડે એમ નહોતો. મારા હાથનું
કાંડું પકડી તેણે મને ઉભો રાખ્યો.

‘તારે કંઈ પણ માગવું જ પડશે.’

‘તારી જાદુગરીથી હું તારે વના માગતો
નથી. હું જે માગીશ તે તું આપી શકીશ
નહિ!’

‘તું એવું શું માંગે છે જે મારી પાસે નથી?’

ભારતને આંગણે

આજે સોનેરી પ્રજ્ઞાત ભારતને આંગણે;
આવેને રમીએ સૌ સાથ ભારતને આંગણે.
ભારતનાં બાળ સૌ કુમકુમમાં ખેલતાં;
સુમધી પુષ્પો સૌ આનંદે વેરતાં:
ધર ધર લગ્યો છે રસથાળ...

ભારતને આંગણે.

વધોનાં બંધનો તૂટ્યાં છે આજથી,
ખુશી સહુ બાળ છે પોતાના રાજથી;
તૂટી શુદ્ધામીની લગ્ન...

ભારતને આંગણે.

હવા અનેરી ફેવી આજની ખીલી છે,
નીરખીને સ્નેહભરી આંખડી ખીલી છે;
માવો ભારતનો જ્યકાર ભારતને આંગણે.

પાગલ

‘એ કંઈ રહેવાથી સમજાય એમ નથી.
હું જે માગું છું તે દરેક પાસે છે; દરેકના
લોહીમાં છે; રસેરસમાં છે.’

‘તું એમ નહિ માને. માગવાને બદલે
તું ખીજ જ વાત કરે છે. હું મારો જાદુ
અજમાવીશ તો પરિણામે તારે જ સહન
કરવું પડશે.’

‘તારે જાદુ અજમાવવો હોય તો બધે
મને દરેકત નથી.’

‘તે તને હમણાં જ ખબર પડશે’ એમ
કહી જાદુગરે પોતાની વિદ્યા અજમાવવાનો
પ્રયત્ન કર્યો. ઘડીએની ઘડીએ પસાર થઈ,
પણ નિષ્ફળ ગઈ. તેણે પથ પછાડ્યા, હાથ
પાછાડ્યા, પણ જાદુની અસર ન થઈ તે ન જ
થઈ માથું પડ્યું, દોરેલા જુદાશરી સરખો
હતાય થઈ, તેણે મને પૂછ્યું:

‘છોકરા તું શું માગતો હતો?’

‘જામીન’ કહી હું આંગળી ચાપતો થયો,
‘કેમ? મારો પંથ લાંબો હતો.’

રાજકુમારી અમૃતકુંવર

કપુરથલાના સર હરનામસીંગના એ એકનાં ક પુત્રી. શ્રીમંત પિતાને ઘેર જન્મથી જ ની સેજમાં ઉછરેલાં. પાણી માગે ત્યાં દૂધ ને, ગોરું એ બાળકી પર સીનું વહાલ. સાત પાટની એટીનું નામ પાડવામાં આવ્યું અમૃતકોર.

એ જમાનો વિલાયત અને વિલાયતના છુતરથી મુગ્ધ બની ગયો હતો. હિંદી શ્રીમંતો ત્તાનાં સંતાનોને વિલાયતમાં કેળવણી અપાવામાં ગર્વે સેતા અને પોતાની ફરજ પુરી રીતે સંતોષ અનુભવતા. સર હરનામસીંગ શુ જમાનાના એ પ્રવાહમાંથી હટકી ચક્રવા હોતા. એમણે પોતાની લાડકવાઈ છોડીને લાયત બણવા મોકલો.

નાનકડી અમૃતકોર શેરખોનની કન્યાસા-માં દાખલ થઈ. ત્યાંથી ડોસેટ શાયર અને ડી લંડનમાં તેમણે ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવ્યું.

ત્યાં સુધી તો અમૃતકોર પ્રાથાત જીવનના રંગમાં મુક્યા હતાં, સ્પિટનના ઉદારમંતવાદી (લીબરલ) પક્ષે પ્રત્યે મમતા કેળવી અમૃતકોર રાજકારણમાં પણ ચંચુપાત કર્યો.

અભ્યાસ પુરો કરી તેઓ હિંદ પાછા ફર્યાં. એ જમાનામાં વિલાયતથી બહુજીણીને પાછી ફરેલી યુવતી માટે અખિલ હિંદ મહિલા પરીષદ બહેર જીવનમાં આગળ આવવાની સારી તક પુરી પાડતી. અમૃતકોર પણ અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદમાં જોડાયાં. અને હુંક સમયમાં જ એક એ પરિષદના આગેવાન બન્યાં.

ષ. સ. ૧૯૩૦માં અ. હિ. મહિલા પરિ-ષદના 'સમાજ સેવા વિભાગ'ની જવાબદારી પણ તેમને સુપ્રત કરવામાં આવી. ૧૯૩૨-૩૩ સુધીમાં પરિષદનું પ્રમુખપદ સુધ્ધાં તેમને ફાળે આવી પડ્યું.

સમાજ સેવાની પ્રવૃત્તિની સાથે સાથ અમૃતકોર રાજકારણમાં બાગ લેતાં હતાં. ૧૯૩૨માં લોડાં લોધીઅન સમક્ષ જઈ હિંદની ઓઓ વતી તેમણે જુમાની આપી હતી. ૧૯૩૩માં લંડન ખાતે મળેલી નોર્થન્ટ સીએકેટ કમીટીમાં તેમણે 'નેશનલ લીમેન્સ કાઉન્સિલ' અને 'નામેન્સ ઇન્ડીયન એસોસિએશન' વતી દલીલો કરી હતી. ૧૯૩૬માં તેઓ ફરીવાર અ. હિ. મહિલા પરિષદના પ્રમુખ ચુંટાયા હતાં.

એ સમાજ એવો હતો કે શ્રીમંત વર્ગની શિક્ષિત મહિલાઓ એક યા બીજી રીતે મહિલા પરીષદની પ્રવૃત્તિના સમાગમમાં આવ્યા વિના ભાગ્યે જ રહેતી.

મહિલા પરીષદના આદેશનમાં સક્રિય બાગ લેતાં બહેર જીવનની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં પણ સામેલ થવા જોડેલી બચ્ચતી શ્રી. અમૃત-કોરમાં આવી મુકી હતી. સ્વાભાવિક રીતે જ તેમની નગર મ્યુનીસીપાલિટી તરફ વળ્યા. અને ૧૯૩૪-૩૬ સુધી તેમણે જલંદરની મ્યુનીસી-પાલિટીમાં કામ કર્યું.

એવામાં હીંદી સરકારે શિક્ષણ ખાતા
મેંદે એક સલાહકાર મંડળની સ્થાપના કરી.
શ્રીમતી અમૃતદેવેને પણ તેમાં સ્થાન આપ-
વામાં આવ્યું. આવી રીતનો સરકારી હોદ્દો
સંભાળનાર આ પ્રથમ હીંદી મહિલાએ
૧૯૪૨માં સરકારની નીતિ-સામે વિરોધ દર્શા-
વવા એ હોદ્દો હાથે. અને એ રીતે તેમણે
રાષ્ટ્રમંદિતને પુરાવો આપ્યો હતો.

રાજદારણી સમાધાન થયા પછી શ્રીમતી
અમૃતદેવે શિક્ષણ ખાતાના સલાહકાર મંડળને
હોદ્દો કરી સંભાળી લીધો હતો.

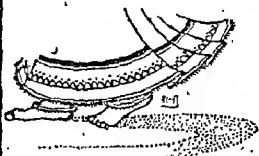
રાજકારણ કરતાં તે શિક્ષણનું ક્ષેત્ર એમને
વધુ આકર્ષે છે. આજઝોની ડેવરણીમાં રમત
અમત ખાસ ભાગ ભજવે છે એવી એમની
સામ્યતા છે. તેઓ પોતે પણ એક કુશળ ખેલાડી
છે. લાહોરના રમતગમતના મેદાનમાં શ્રીમતી
અમૃતદેવે કેટલીય 'એમ્પીઅન શીપો' મેળવી છે.

ગાંધીજીએ અસહકારની લડત શરૂ કરી
ત્યારથી જ તેમને એક રાષ્ટ્રવાદ તરફ વળવા
લાગ્યો હતો. ખાસ કરીને ગાંધીવાદ તરફ
એમનું વલણ વિશેષ છે. ઘણાં વર્ષો સુધી
મહાત્માજીના એક અંગત મંત્રી તરીકે પણ
તેમણે કામ કર્યું છે.

આંતરરાષ્ટ્રિય સંસ્થાઓમાં કામગીરી કર-
વાનો પણ તેમને અનુભવ છે. ચોડા સાસ
'પહેલાં પેરીસ ખાતે મળેલી સંયુક્ત રાષ્ટ્ર-
સંઘની 'યુનેસ્કો' (વિજ્ઞાન, શિક્ષણ, કલા
વગેરેને લગતી સંસ્થા) પરીષદમાં તેમણે
હીંદના પ્રતિનિધી તરીકે જાણીતા હીંદી શીશુક
સર રાધાકૃષ્ણન સાથે હાજરી આપી હતી.

આમ વિવિધ ક્ષેત્રોમાં સેવાભિવરથી કાર્ય
કરી રહેલાં આ હીંદી સન્નારીએ રાષ્ટ્રની
આઝાદીની લડતો દરમિયાન સમાધાનનો મંત્ર-
ણામાં પણ પ્રસંગોપાત ભાગ લીધો હતો.
એમની એ બધી સેવાઓની કદરૂપે આજે
તેમને આઝાદ હીંદની મધ્યસ્થ સરકારમાં
પ્રધાનપદ જેવા ગૌરવશાળી દરજ્જે નીમવામાં
આવ્યાં છે.

જોગણીનું ગીત

તમે દૂર કુંગરથી આયાં મા,
રમો રમો લવાની જોગણી
તમે નાનેરા જોખમાં માયાં ના,
રમો રમો લવાની જોગણી
તમે ઝોછા નિવેદે ધરામાં ના,
રમો રમો લવાની જોગણી
માનાં ખાતી તે ખમ્પર ભરાયાં ના,
રમો રમો લવાની જોગણી
તમે કરડી નજરે નરખો મા,
રમો રમો લવાની જોગણી
તમે બતરીશા નર ભરખો મા,
રમો રમો લવાની જોગણી
તમે ધૂમતાં તુષતર વેરો મા,
રમો રમો લવાની જોગણી
જજ ડોલે એક જ ઠેરો મા,
રમો રમો લવાની જોગણી
શી ચુંદડીઓની ઝાપટ મા,
રમો રમો લવાની જોગણી
કંઈ લાખ મરે લટલાપટમાં,
રમો રમો લવાની જોગણી
તારી તાળી પડી સચરાચર મા,
રમો રમો લવાની જોગણી
ભરી ઝોદે ભુવનના ચાચર મા,
રમો રમો લવાની જોગણી
આલસુકુંદ દમે.

કેટલાંક

સ્ત્રી-પરિચયો

ડૉ. ઇન્દીરા ત્રિવેદી એમ. એ.

મુંબઈ યુનિવર્સિટીની તત્વાર્થીઓમાં અનેક વિદ્યાર્થીઓની ઉજ્જવળ કારકીર્દી નોંધાયેલી મળી આવશે, પણ એ બધાને કળશ ચડાવે એવી સિદ્ધિ કુમારી ઇન્દીરા રામશંકર ત્રિવેદીની છે: યુગવાતની વિદ્યાર્થીનીઓને અનુકરણીય માર્ગદર્શક થાય એવી છે.

ગણિતના ઉચ્ચ અભ્યાસમાં થોડાક વિદ્યાર્થીઓ રસ લે છે : તેમાં વિદ્યાર્થીનીઓ તો જ્યારે જ ન હોય છે. કેમકે ક્વોન્ટિટીક અને ક્રેડિટ્યુલસના અતિ યુગ્યવણુઓ અભ્યાસમાં મોટે ભાગે ઓછા ભાગે જ પડે છે. ગણિત સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓને સુદૃઢ અને કંટાળાભરેલું લાગે છે, એટલે એ વિષયમાં રસ લેનાર થોડા નીકળે છે. પણ કુમારી ઇન્દીરાની પ્રાપ્તિમાં એથી ઉલટું બન્યું છે.

કુમારી ઇન્દીરાના પિતાશ્રી રામશંકર વેદુરરામ ત્રિવેદી વડોદરાના રેવન્યુ ખાતામાં અમલદાર હતા. અભ્યાસે તેઓ નિવૃત્તિમય જીવન ગણે છે. તેઓ મૂળ રહેવાસી પાટણના છે.

કુમારી ઇન્દીરાનો જન્મ ૧૯૨૦માં થયો હતો. તેમના મોટા ભાઈ નંદશંકર ત્રિવેદી -ગ્રેડેસર એન. આર ત્રિવેદી યુગવાત કોલેજમાં ગણિતના પ્રોફેસર છે. આવા સંસ્કારી કુટુંબમાં ઉછરેલાં કુમારી ઇન્દીરાએ ૧૯૩૬માં મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી. ગણિતની વિષયમાં તેઓ એટલો બધો રસ લેતાં કે મેટ્રીકમાં તેમણે તે વિષયમાં 'ડીરેક્ટશન' માર્ક (૭૦ ટકા ઉપર) મેળવ્યા હતા. પરિણામે વડોદરા રાજ્યની શિષ્યવૃત્તિ તેમને મળી, અને એ વર્ષે વડોદરાની કોલેજમાં આગળ અભ્યાસ કર્યો. પછી તેઓ મુંબઈની એલ્ફીન્સ્ટન, કોલેજમાં દાખલ થયાં અને ગણિતમાં સેકન્ડ ક્લાસ માન સંહિત બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી. પછી તેમણે ગણિતનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો અને એમ. એ. માં એ વિષયમાં પ્રથમ વર્ગમાં આવ્યાં. યુનિવર્સિટીમાં આવું માન મેળવનાર વિદ્યાર્થીનીઓમાં તેઓ સૌ પ્રથમ છે. થોડો વખત તેમણે વડોદરા કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે કામ કર્યું અને તેમની શીષ્યવણી પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીઓમાં તેઓ પ્રિય થઈ પડ્યાં. કોલેજના પ્રથમ વર્ગમાં ગણિત શીષ્યવણુ એ કેટલું મુશ્કેલ છે એ સમજનાર સૌ કોઈ કુમારી ઇન્દીરાની કાર્યક્ષમતાની પ્રશંસા કરી 'વિના નહીં' રહે. આ ઉપરથી તેઓ પોતાના વિષયમાં પારંગત છે એ પણ દીસી આવે છે.

દરમિયાન વડોદરા સરકારે તેમને ગણિતના બ્યવહારિક ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે પરદેશ મોકલવાનું નક્કી કર્યું, પરંતુ પરદેશની યુનિવર્સિટીઓમાં દાખલ થવાની અત્યારે ખૂબ મુશ્કેલી છે. એટલે તેમણે દિલ્હીમાં આકાશ

શાસ્ત્રીનો ઉચ્ચ અભ્યાસ કરવા જવા દેવાની પરવાનગી સરકાર પાસે માંગી, ત્યારે તેમને બંધનમાં એ ઉપયોગી થાય. ત્યાં પણ તેમણે ચાર કામ કરી ખતાવ્યું અને પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈને સરકારી સહાયતા મેળવી. સહાયતા મેળવીને લંડન યુનિવર્સિટીની યુનિવર્સિટી કોલેજમાં મુખ્યસિદ્ધ અધિકારીશાસ્ત્રી પ્રોફેસર પીયરસનના હાથ નીચે મુશાધન માટે દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે અને તેઓ અધિકારીશાસ્ત્રના ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે ત્યાં વિદ્યાર્થી બન્યાં છે.

યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓમાં આટલી જાણ-પીપાસા દાખવવા માટે કુમારી ઇન્દીરા ત્રિવેદીને ધન્યવાદ થયે છે. તેઓની કારકર્દી વિશેષ ઉત્તીર્ણ થાય અને યુનિવર્સિટી તેઓ સેવા કરે, એ ઇચ્છા બર લાવવામાં કુમારી ઇન્દીરા ત્રિવેદીને પ્રભુ બળ આપે.

*

શ્રી. દીનાબહેન સંઘવી

અમદાવાદ જીલ્લાના એક વખતના એકઝી-ક્યુટીવ એન્જનીયર મી. માંધીની ત્રણ દીકરીઓમાં દીનાબહેન વચેટ છે. તેમની જન્મ પચીસ વર્ષ ઉપર ભાવનગરમાં થયો હતો. શાંતિએ તેઓ વધુકે છે.

એમનાં બીજાં બહેન શ્રી. શાન્તાબહેન આજે સરકાર માસિકના તંત્રી મંડળમાં કામ કરે છે.

તેમના પિતાશ્રીને મોકરી અંગે વારંવાર દરજી પડતું હોવાથી તેમને જુદા જુદા સ્થળોમાં ફેળવણી મળી છે. જૂનાગઢમાં તેમની પ્રાથમિક ફેળવણી પૂરી થયેલી, તે પછી રાજકોટ ને છેલ્લી છેલ્લી કોલેજની જાણી તેમણે સુવ્યવસ્થા મેળવી. તેઓ સેન્ટ ઝેવિયર (સુવ્યવસ્થા)નાં વિદ્યાર્થીની હતાં. એમ. એ. ની દર્મી મળ્યાં પછી તેમણે આગળ અભ્યાસ છોડ્યો છે.

તેમનાં લગ્ન રાજકોટના મી. રમેશ સંઘવી

સાથે ૧૯૪૦માં થયાં છે. શ્રી સંઘવી બી. એ. શરૂ પરદેશમાં અને ખાસ કરીને અમેરિકામાં વધુ અભ્યાસ માટે ગયા છે. ત્યાં તેમણે પ્રમ-કારિત્વનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો છે ને હવે સુરોપનો પ્રવાસ પૂરો કરી હિંદ પાછા આવવાના છે.

શ્રીમતી દીનાબહેને રાજકોટમાં જાણીતા નાટ્ય લેખક શ્રી. ચન્દ્રવદન મહેતા સાથે નાટકો બજાવવામાં શરૂઆત કરેલી ને આંતરગાદીમાં ૧૯૩૬માં તેમણે ભૂમિકા ભજવેલી. તે પછી હિંદુસ્તાની નાટક 'ચે કિસકા ખૂન હૈ' નામના નાટકમાં મુખ્ય સ્ત્રી ભૂમિકા ભજવી નામના મેળવેલી. અને ત્યાર પછી પીપ્પલ યીએટરની મધ્યસ્થ નૃત્યમંડળી સ્થપાઈ તેમાં તેઓ દાખલ થયાં અને ત્યાં તેઓ નૃત્ય અને સંગીત ઉપર કાણ મેળવી શક્યાં. ત્રણ વર્ષ સુધી આ તાલિમ લીધી તે દરમિયાન તેઓ હિંદુસ્તાની એ મંડળી સાથે ક્યો અને ક્યો અભિનય મેળવ્યો.

૧૯૪૫માં યુનિવર્સિટી સાહિત્ય પરિષદ ભરાઈ ત્યારે હંસી નાટક બજાવવા માટે શ્રી જસવંત,

હાકરે તેમને અમદાવાદ ખેલાવ્યાં. તે વખતે અમદાવાદમાં ઠેઠાં હુલ્લડ હતું. શ્રી દિનાજીદે એ હુલ્લડમાં જાતિભેદ ગણ્યા સિવાય ગરીબ અને નીરાધારોને મદદ આપવામાં આગળ પડતો ભાગ લીધા હતા.

રાજકોટ અને અમદાવાદમાં 'હંસી' બજવતી વખતે તેમના જ ડીરેક્શન નીચે મેનાનું મુખ્ય પાત્ર બજવી તેમણે લોકોની વાહવાહ મેળવી. તે પછી 'દી'ગલીઘર'માં તેમણે નીરાનું મુખ્ય પાત્ર બજવ્યું અને લોકોની જીભે તેમનું નામ રમતું થયું.

આ પછી ખૂબ જ લોકપ્રિય થયેલ નાટક 'અલ્લાખેલી' એમણે અમદાવાદમાં થી જન્મવંત હાકરના સહકારથી રજૂ કર્યું અને લોકો ગાંડા બન્યા. શ્રી દિનાજીદે તેમની ભૂમિકા બજવવામાં ખૂબ જ સફળતા મેળવી શક્યા છે. અને એમની કળાથી આકર્ષાઈ તેઓ મુંબઈના ફિલ્મ હિલોગપતિ તરફથી અનેક જાતના પ્રલોભનો પામે છે, પણ ફિલ્મ ધંધા પ્રત્યે તેમને નફરત છે ને નારયશુદ્ધે જ તેમને પ્રિય હોવાથી લોકોમાં ઉચ્ચ ઠાડીના નાટકો રજૂ કરી આપણી હિંદી નાટ્યકળાના ઉત્કર્ષ માટે તેઓ હર પળે પોતાની સેવા આપવા ઉત્સુક છે.

*

સો. શાન્તાબહેન દેવજી આશર

શ્રી. શાન્તાબહેનો જન્મ હિન્દુ ઉચ્ચ કુટુંબમાં થયેલ હોય નાની ઉંમરમાં સાધારણ ગુજરાતી શીક્ષણ લીધેલ. અને તેર વર્ષની કુમળી વયમાં તેમનું લગ્ન થયેલું. ત્યાર પાદ એ વર્ષની અંદર (ફૂં દેવ) થોડો વૈધવ્ય આવેલ. એ રિયતિમાં લગલગ બાર વર્ષ પસાર કર્યાં. એ દરમિયાનમાં ઘરકામકાજમાંથી નવરાજ મળતાં કુરસદના સમયે સ્ત્રીશીક્ષણ મંડળમાં પ્રાયમીક, થોડો અંગ્રેજી અભ્યાસ અને ભરત, ગુંથણ, શીવણ શીખવાનું ચાલુ રાખેલું, અને

સને ૧૯૩૮માં જામનગરના રહીશ પણ છેલ્લા ત્રીસ ચાલીશ વર્ષ થયા મદ્રાસ જિલ્લામાં ઠેકાણપુર જિલ્લામાં આવેલ તીરપુર ગામમાં વસતા રૂના વેપારી શેઠ દેવજી આશર અને પુર્નલગ્ન કરી બેઠાં. તીરપુર આવ્યા પછી શાન્તાબહેન અહીંની તામીલ ભાષા શીખી થોડું વાંચતા લખતા શીખ્યાં. પછી હિન્દુસ્તાની ભાષા શીખવાનું ચાલુ રાખી તેમાં મધ્યમા પરીક્ષા પાસ કરી, તેમ જ સ્ત્રી-શીક્ષણમાં રસ લેવા લાગ્યાં.

તીરપુર મદ્રાસ જિલ્લામાં મોટું વેપાર કેન્દ્ર હોય લગભગ ચાલીસ-હજાર માણસની વસ્તીવાળું ગામ હોવા છતાં પણ કન્યાઓ માટે જુદી હાઈસ્કૂલ નહોતી. છોકરીઓ માટે હાઈસ્કૂલ જુદી સ્થાપના તીરપુર મ્યુનિસિપાલિટીને શાન્તાબહેનના કહેવાથી શેઠ દેવજી આશરે મહાન બાંધવા માટે ત્રીસ હજારનું દાન આપી તેમના પ્રથમના રવ. પત્ની જેવાબાઈ-જે જેવણીના ધણા હીમંયતી હતાં-તેમનું નામ કન્યા હાઈસ્કૂલ ચાલુ કરવા તીરપુર મ્યુનિસિપાલિટી સાથે ગોઠવણ કરી. તે છેલ્લા ત્રણ વર્ષ થયાં શ્રીમતી જેવાબાઈ દેવજી કન્યા હાઈસ્કૂલ ચાલુ છે. જેમાં આયારે લગભગ ૨૦૫ છોકરીઓ અભ્યાસ કરે છે. આ સ્કુલમાં અભ્યાસ કરતી બહુવામાં હોંશીયાર પાંચ છોકરીઓને માસિક સ્ટેન્ડરથીય આપવા દેવજી આસરના પ્રથમ પત્નીનો પુત્રોએ તેની સ્વર્ગવાસી માતૃશ્રીની યાદમાં રૂ. પાંચ હજાર તીરપુર મ્યુનિસિપાલિટીને દાન આપેલ છે. તથા દેવજી આશરે તેમની સ્વર્ગવાસી પત્નીના સ્મરણાર્થે તીરપુરમાં કાય હોસ્પિટલમાં એક વાડ બાંધવા રૂ. પાંચ હજાર દાન આપેલ છે. એ રીતે શાન્તાબહેન પોતાના પતિ અને કુટુંબજીવા વચ્ચે સંપર્કો અને સુખી ધરસંસાર ચલાવી રહ્યાં છે. દરમિયાનમાં હાલ તીરપુર મ્યુનિસિપલ કોન્સિલની સુટથીમાં

સી એક માટે શાન્તાબહેને હમેશ્વારી નોંધાવી અને ખીન દરીદ્ર કાઢિન્સીલર તરીકે ચુંટાયા છે. મદાસ હલાકાતી મ્યુનીસીપાલિટીમાં ગુજરાતી બહેન અત્યાર સુધી કેમ કાઢિન્સીલર તરીકે ચુંટાયેલ નથી. એ રીતે મદાસ હલાકાતી મ્યુનીસીપલ સી મેમ્બર ગુજરાતી તરીકે શાન્તાબહેન પહેલવહેલી ચુંટાયા છે.

*

હિંદી આઝાદ ફોજની વીરાંગનાએ આઝાદ હિંદી સીફોજમાં કુ. ગ્યાની નામના પંજાબી બહેન હતાં. તેમના પિતાને સિંઝા પુરમાં સેરેનાવ રસ્તા ઉપર કાપાની દુકાન હતી. દેશમેમને લીધે કુ. ગ્યાની તથા તેમના બે ભાઈએ આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાએલા. કુ. ગ્યાનીનું રયાન પેટન લક્ષ્મી પછી હતું. તેઓ છુથીંગ વિભાગમાં માહિતીખાતાનું કામ કરતાં. તેઓ સારી રીતે ગાંધી ચક્તા હોવાથી લાઙિ સ્પીકર માર્કેટ રાષ્ટ્રીય ગાંધી પોતાને જોષતી માહિતી મેળવતાં.

મોંડોનું પતન થયું તારે તેમજે ચરજે જવાની ના કહી. અમેરિકન ટેંગા તેમની ધાવણી તરફ પૂર ઝડપે ધસી આવતી હતી. તેમજે પોતાના શરીર ઉપર ટેક ચિરોધી મુરંગ પાંધી અને રસ્તામાં ટેક આગળ સૂઈ ગયાં. મુરંગો તુટી ને ત્રણે ટેંગાનાં કુરચા ઉડી ગયા. કુ. ગ્યાનીએ એ રીતે પોતાના જીવનને આઝાદી જંગમાં ન્યોજાવર કરી દીધું.

*

કુ. બેલા

આઝાદ ફોજમાં સોળ વર્ષનાં કુમારી બેલા નામના બંગાળી બહેન હતાં. તેઓ હિંદી ફોજની હોરપીટલમાં સારવારનું કામ કરતાં. એક વખત વિમાની હલ્લો શરૂ થયો ત્યારે જતા યં અમરાયા વિના શાન્તિ ને ધીરજથી તેમનું કામ કર્યું ગયાં. હોરપીટલ ઉપર દુમસો કરીને વિમાનો પાછાં ગયાં, કુ. બેલા બચી ગયાં.

ખીજ એક હલામાં જોગ્ય મારાથી દિવાલ તૂટી પડી ને તે દિવાલ નીચે કુ. બેલા દટાઈ ગયાં. તરત જ જોગ્યમ કરીને એમને બહાર કાઢવામાં આવ્યાં ને કુ. બેલા બચી ગયાં. આ આઝાદ હિંદ કુમારિકા આજે સ્વતંત્ર હિંદમાં પોતાની ફરજ બજાવતાં રહેશે.

*

સો. હીરાબહેન બિરાઈ

પૂર્વ એશિયામાં નેતાજીની આગેવાની નીચે ભારતીનો મુક્તિ સંગ્રામ ખેલાઈ રહ્યો હતો, અને જાડુષ અઢાએ આઝાદ હિંદ સરકારની બન્ધ સૃષ્ટિ સ્થાપ્ત રહી હતી, નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ સર્વત્ર ચિનખારીએ વેરી રહ્યા હતા તેમનો એકએક શબ્દ જનતાના જીમર પર જાડુ જમાવી રહ્યો હતો. તેમનો આદેશ હતો કે 'મિયા ભારતીની શુલાખીની જંજીરે તોમરાં પ્રાણ આપો, લોહી આપો, ધન આપો, તમારી પાસે જે કંઈ હોય તે આપો ! અને એના જવાબમાં નેતાજીને ચરજે હાલતાના મંજ ખડકાતા હતા, પ્રાણ હથેળીમાં લપ્પને નવજવાનો ખડા હતા, નેતાજી એક અદ્ભુત ઇતિહાસ સર્જી રહ્યા હતા.

તેના નામના એક પરાની એવી એક

વિરાટ સના હતી. સાગર શી સાનવમેદની જમી હતી. નેતાજીની બાકુમરી વાણી અસ્ખ-
લિત પ્રવાહે વહી રહી હતી અને શ્રોતાઓનાં
હેવા હલવહી રહ્યાં હતાં. ક્ષેત્ર કંપાવતી
નેતાજીની વીરવાણી સર્વત્ર વિજ્ઞાનો યમકાર
પ્રસરાવતી હતી. અને પતંગિયા ઠીપક પર
ખેંચાય એમ નેતાજીને ચરણે હજારો શીર
આવી મળતાં હતાં. સમૃદ્ધિના ઢગલા ચતા હતા.

નેતાજીએ કહ્યું કે 'ચારે તો એવી વ્યક્તિએ
જન્મજ છે કે જે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દે.
રણમેદાનમાં જઈને પોતાના લોહી વહાવનાર
જીવતાં મને પૂછતા નથી કે અમારે કેટલું
લોહી આપવું. તેમનો અંજામ મૃત્યુ જ છે.
હારે તમે વેપારીઓ છા માટે પૂછો છો કે
અમારે કેટલું આપવું? માતા બારતીની શુભા-
મીની જાણે તોડવાની આ આખરી અને
અમૂલ્ય પત્રો છે, જે વધાવી દેશે. તમારી
દોહત પર દેશનો પ્રથમ અધિકાર છે. તમારી
દોહત આજે દેશને ચરણે મરો.....'

અને એ વેળાએ એક યુવાન ધસમસતી
ચાલે હજારોની માનવમેદની ચીરી નેતાજી
સમક્ષ ખડો થયો; તેણે કહ્યું : 'નેતાજી, હું
આપને ચરણે મારી કમાણીની પાંચએ પાંચ
ધરી દઉં છું' અને નેતાજીએ એ જુવાનને
પાંચમાં લઈ પીઠ ઘાખડી, અને 'જય હિંદો'નો
રણુક્રો માણ ઉઠ્યો. એ યુવાન હતા શ્રી. હેમ-
રાજભાઈ બેટાધ.

સાગવીર પતિની પાછળ પત્નીએ પણ
એવી દીકરી દાખવી. સૌ. હીરાબહેન બેટાધએ
પતિના અદ્ભુત ત્યાગને વધુ યથારહી બનાવ્યો.
પોતાનું એસી હજારની કિંમતનું જરજરેરાત
સૌ. હીરાબહેને જરાય અચકાયાં વગર નેતા-
જીને ચરણે ધર્યું. પ્રથમ વીથી માંડ વટાવી
છે એવી એ જાળાએ વ્હાલા વતનની મુક્તિ
કાળે અપૂર્વ ત્યાગ દાખવ્યો. અને દરદર્શીના
કાળે મરી પડતા સૌ સમાજને અદ્ભુત બોધ

આ નાનકડી બહેને આપ્યો.

આ દાગીનાઓમાંથી બે બંગરો અને બે
દાગીના પાછા આપતાં નેતાજીએ કહ્યું કે:
'બહેન, તારાં આ સૌમાગ્યચિન્હો તું પોતા
રંખા' જનમેદની આ અદ્ભુત નારીને આશ-
ર્થમરી આંખે નીરખી રહી.

આમ આ દંપતિએ દેશ કાળે બૃહ-
કુસ્માની આપી. ત્યાગનો અદ્ભુત ઇતિહાસ
સાચો, એટલું જ માત્ર નહિ, તેઓ આઝાદ
હિંદ સરકારની પ્રવૃત્તિમાં જાડાયાં. રણમેદાને
લડતી આઝાદ હિંદ સેનાને અપાર સહાય આપી.

ખીજ તરફ સૌ હીરાબહેન 'કાંસીની' રાણી
રેશમેન્ડ'માં સક્રિય હિસ્સો નોંધાવી રહ્યાં હતાં.
ધવાયલા સૈનિકોની સારવાર, અર્થે ભારે જહે-
મત ઉઠાવતાં હતાં. સુખ અને સમૃદ્ધિની
ઉછળતી ઊંચાં વચ્ચે સુખ, સંતોષ, શાંતિ,
વિનાશવધા, વેદના કે વિકટ પંથનું જીને
સ્વાનું પણ નહિ હોય એવી એ સુકોમળ
નારીએ ભારે યાતનાઓ અને આશ્રેતો વચ્ચે
અપૂર્વ ધૈર્ય અને ઠંડી તાકાત દાખવી.

આ પછી ઇતિહાસના રંગ પલટાયા,
વિજયની આજી દિહીઓના હોયમાંથી સરીને
કુસ્મનોના કિસ્મત તરફ ઢળી, ત્યારે વરસી
રહેલા બેખબતા ધનધોર વરસાદ વચ્ચે આ
દંપતિને ધવાયલા દહીઓને હોરપીટલોમાંથી
સલામત રચે બસેડવાની જવાબદારી નેતા-
જીએ સોંપી અને તેમણે એ કુરુજ સફળતા-
પૂર્વક પાર ઉતારી. ધવાયલા સૈનિકોના ખોરાક
અને પોષાકના ખર્ચની સર્વ વ્યવસ્થા પણ
પોતે જ ઉઠાવી.

મૈથા બારતીની શુભામીની જાણે તોડ-
વાના આ પ્રયત્ન અને પ્રયત્ન મુદ્દાયાં યત્નમાં
અપૂર્વ અને યથારહી કાળો આપી બેટાધ
દંપતિએ માત્ર પોતાની જ નહિ, ગુજરાતી
પ્રજાની જ નહિ, પણ સમસ્ત હિંદની યાન
અને ઇજ્જત વધારી છે.

ની એનો પત્ર મારા ઉપર આવેલો તે
ની જોવાને તેવો પ્રગટ કરવા મોકલ્યું છું.

આપણો સમાજ

‘મારી હકીકત સાંભળશો ? આજ પાંચ વર્ષથી હું અંતરની ઊંડી વેદનાથી પીડાઈ રહ્યો છું. અત્યાર સુધી ખૂબ સહન કર્યું. હવે સહન નથી થતું. તેથી તમારી આગળ હૃદય દાલવું છું. મારા દુઃખનો ઉપાય તો તમે પણ કરી શકવાના નથી એ જાણું છું, પણ કોઈની આગળ હૃદયની વરાળ બહાર કાઢવાથી તેટલો વખત અંતર જરા હલકું થાય છે એ મારે, તેમજ કદાંચ છેક નિરાશાને તળાએ પહોંચેલો હું આત્મભાત કરવાનું સાહસ કરી દઉં તે પહેલાં કોઈને પણ મારી સાચી હકીકત જણાવતો જાઉં એ હેતુથી આ પત્ર તમને લખી રહ્યો છું. તમે મને ઓળખતા નથી, પણ હું તમને નામથી સારી રીતે જાણું છું અને મારા અંતર મિત્રો કોઈ છે નહિ એટલે તમને જ આ પત્ર લખવાનું મેં નિશ્ચિત ધાર્યું છે; ત્યારે હવે સાંભળો મારી કથા:

હું કોલેજમાં પ્રોફેસર છું. લગભગ વીસ વર્ષથી એક જ કોલેજમાં પ્રોફેસર તરીકે કામ કરતો આવ્યો છું. મારા વિષયને અંગે મેં બહુ જ વાંચ્યું છે અને મારા વિદ્યાર્થીઓને તેનો બધો લાભ આપ્યો છે. મારા વિદ્યાર્થી-ઓમાંથી ઘણા અત્યારે સારી સારી જગ્યાએ નોકરી ધંધે લાગી ગયા છે અને કોલેજનો તેમનો મારી સાથેનો, નિકટ પરિચય હજી પણ જાળવી રહ્યા છે. નોકરીના પગાર સારા હોવાથી તેમજ મારા કુટુંબની આર્થિક સ્થિતિ સારી હોવાથી હું મારું, સુખ સ્વચરણ અને કંઈક વૈભવ સાથેનું જીવન અત્યાર સુધી ગુજારતો આવ્યો છું. ઇંગ્લેન્ડમાં બહુ પ્રખ્યાત કોલેજમાં ત્રણ વર્ષ મેં મારા વિષયનું શિક્ષણ લીધું છે અને છેલ્લા પંદર વર્ષમાં બે ત્રણ વખત હું યુરોપ અને અમેરિકા જઈ આવ્યો છું. મારું ગોતાનું મંકાન છે, નોકર ચાકર છે,

સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન છે, તંદુરસ્તી અને જીવનની બધી સુખસગવડો મને હંમેશા મળતી રહી છે. સંતાનમાં મારે એક પુત્રી છે તે હાલ કોલેજના પહેલા વર્ષમાં અભ્યાસ કરે છે. પુત્રી ધણી ચંચળ, તંદુરસ્ત, સારા સ્વભાવની અને મારા ઉપર અચાળ રત્નદ શાખનારી છે. મારી પત્ની સારું બહેલી અને સારા ગણાતા કુટુંબની છે.

આ પ્રમાણે જીવનમાં જે નેષ્ટએ તે મારે છે; તો પછી મારે દુઃખ શું છે એનો તમને સહજ પ્રશ્ન થશે. પાંચ વર્ષ અગાઉ તો મારે કોઈ જ વાતનું દુઃખ ન હતું. મારું જીવન અત્યંત સુખી હતું, પરંતુ છેલ્લા પાંચ વર્ષથી મારા જીવનમાં રાહતી દશા બેઠી છે. હું ઇંગ્લેન્ડમાં અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે મારી સાથે કોલેજમાં એક બહુ શુદ્ધિમાન, તેજસ્વી અને ખૂબ સારા સ્વભાવનો મળતાવડો હિન્દી વિદ્યાર્થી હતો. કોલેજમાં અમારો પરિચય થયો અને થોડા જ વખતમાં અમે મિત્રો બની ગયા. અમારી મૈત્રી ગાઢ બનતી ગઈ; તે એટલે સુધી કે એ મારા મિત્રને બીજા પ્રાન્તમાં સારી નોકરી મળ્યા હતી ત્યાંથી બે ત્રણ મહિને રજા લઈ મારી સાથે એ ચાર છ દિવસ રહેવા

‘રાષ્ટ્રપિતા’

ભારત લાઘ્ય વિધાતા ! તને
હતો લાજ્યો હમારા ધન્યવાદ રે:
રાષ્ટ્રપિતા, વન્દન હમારાં !
તારા જ પુણ્ય પ્રતાપથી
આજ ભારત બન્યો છે આઝાદ રે:
રાષ્ટ્રપિતા; વન્દન હમારાં !
સળેકઠાશા શરીરમાં
વસે આત્મા ટુજ વજ પોલાદ રે,
રાષ્ટ્રપિતા, વન્દન હમારાં !

‘હિન્દ છંડો’ ની વાણી વધો,
દીધો ઉઝેરી સામ્રાજ્યવાદ રે:
રાષ્ટ્રપિતા, વન્દન હમારાં .

ચરદેશીએના પ્રપંચથી
હતો બાળ્યો હિન્દે વિજ્ઞવાદ રે:
રાષ્ટ્રપિતા, વન્દન હમારાં !

સંઘને સત્યના પ્રભાવથી,
અહીં ઉઠ્યો દૂતાતંત્રનો નાદ રે !
રાષ્ટ્રપિતા, વન્દન હમારાં !

હિંસા પ્રેરિત આ વિશ્વને
તેં દેખાડ્યો શાંતિનો માર્ગ રે,
રાષ્ટ્રપિતા, વન્દન હમારાં !

આજે વિજેતા થઈ તું ઉભો,
બધે ગાળે તારો જય નાદ રે:
રાષ્ટ્રપિતા વન્દન હમારાં.

જનાર્દન પ્રભાસ્કર

આવે છે. ‘અમે દર વર્ષે ઉનાળામાં એકાદ માસ સાથે જ દેશ ખાવાને સ્થળે જઈએ છીએ. મારો એ મિત્ર મારા કુટુંબના એક નિકટના માણસ જેવો યદ્ય ગયો છે. એ મિત્ર મારી પુત્રીને ખૂબ માનીતો હતો. મારી પત્ની પણ એના સહવાસમાં આનંદી રહેતી અને અમારા નાના કુટુંબમાં આ મિત્રને લીધે અમારા હૈદયમાં સુખમાં વિશેષ આનંદ અને ઉત્સાહની પ્રેરણા યદ્ય હોય એમ અમને સદુને લાગતું.

આ પ્રમાણે લગભગ આઠ દસ વર્ષ સુધી ચાલ્યું. પાંચેક વર્ષ ઉપર મને જરા જોડેમ પડવા માંડ્યો કે મારી પત્ની મારી પ્રત્યે જરા જરા બેદરકાર બનતી જતી અને મારા એ મિત્ર પ્રત્યે વધુ પડતું ધ્યાન આપી ખાસ લાગણી

જતાવતી હતી. મારો આ જોડેમ નિષ્કારણ હતો એમ મારા મનને મતાવવાનો મેં બનતો પ્રયત્ન કર્યો, પણ જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ અને મારી માન્યતા ખરી હોવાના પુરાવા મળતા મથા. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી તો મને એ ખાતરીની સ્થેત્ર પણ શંકા રહી નથી. મારી પત્ની અને એ મિત્ર પત્રવ્યવહાર કરે છે એની પણ મને પૂરેપૂરી સામીતી મળી છે. હવે તો મારી પત્ની જરા વધારે નફદ થતી જાય છે. એમ મને લાગે છે, અને પોતે બેવકા હોવા છતાં મારા ઉપર એવું વર્ચસ્વ જમાવ્યું છે કે હું જરા પણ તેની વિરૂદ્ધ કહી શકતો નથી. હું કોઈ વખતે મારા વિદ્યાર્થીઓ સાથે પર્પેટનમાં જઈ છું ત્યારે, અગર કોઈ અગત્યના કામે મારે બહારગામ જવું પડે છે ત્યારે, એ

મિત્ર મારી ગરબાજરીમાં આવે છે, અને મારા
ઘરમાં રહે છે. એના આવવાનો પત્ર આવે છે
ત્યારે મારી પત્ની ખૂબ આનંદમાં રહે છે.
હવે તો મારાથી કંટાળતી હોય એવું વર્તન
મારી પત્નીનું જોશમાં આવે છે. મારી પત્નીની
આ જાતની વર્તણૂક મારી પુત્રી-હવે એ પણ
સમજાણી થઈ છે એટલે-ની જાણમાં પણ
આવી હોય એમ લાગે છે. કારણ કે હવે એ
મારા મિત્ર સાથે એ પણ માત્ર ખપ નેટલું જ
બોલે છે અને પોતાની માતા પ્રત્યે ધીમે ધીમે
અણગમણનું અને તોછડું વર્તન બતાવે છે.
વળી મારી તરફનું એવું વર્તન ખૂબ રતેવાળ
થતું જાય છે અને વણી પાર દુઃ એકલો હોઈ
ત્યારે મારા અધ્યાસ ખંડમાં આવી મારા
સામે જોઈ આંસુ બરેલી આંખે પાછી ચાલી
જાય છે. અમે જાને, હું ધારું છું કે, એક
બીજાની રિયલિટી સમજીએ છીએ, પણ કાંઈ
કાંઈ બોલી શકું નથી. મારા ઘરનો બધો
વ્યવહાર હંમેશની માફક ચાલ્યા કરે છે, પણ
કુટુંબનો આનંદ હવે નહ યથા ગયો છે. મારી
પત્ની સાથેની મારી વર્તણૂક પ્રથમથી જ એવી
નમ્ર રહેલી છે, એવું અકિતવન અને વર્ચસ્વ
શસ્ત્રાગ્રથી આખા ઘર ઉપર એટલું બારે રહ્યું
છે, કે હું બહુ જાણું છું છતાં તેને સ્પષ્ટ કહી
શકતો નથી. મૂંગા મૂંગા સદન ક્યો જાઉં છું.
વિચાર કરતાં જણાય છે કે આ બાબત સ્પષ્ટ
રીતે છેડવાથી સાજા પણ થો છે! મારા મિત્રને
મારા ઘરમાં આવવો અટકાવવા નેટલી હિમ્મત
પણ મારામાં નથી. પણ હું ધારું છું કે,
મારી પત્ની પણ સમજે છે-જાણે છે-કે
મને બધી વાતની ખતર છે, અને એમ પણ
જાણે છે કે એ રિયલિટી રોકવા નેટલી મારામાં
હિમ્મત નથી. હું મારા અધ્યાસમાં અને શિક્ષ-
ણના કાર્યમાં એટલો બધો જોડાવેલ થઈ
ગયો કે મારી પત્નીને જોઈતો સહવાસ, જીવ-
નનો ઉત્સાહ અને મોજશોખ ન ઠરતી રહ્યો

વેણી

સાચબાએ શૂંથી એક વેણી સોહામણી :
ફૂલડામાં પ્રેમનો સંદેશ,
વેણી સોહામણી ! વેણી સોહામણી !

બોલ્યું ગુલાબ જરા મુલુજે અડમેદડી !
કંટકની સંગ સદા રહેજે રસધેદડી !
જીવનમાં જાગશે ના કદેશ !

બહેની સોહામણી ! વેણી સોહામણી !

મોગરાએ વાત એક કીધી મુજ કાંતમાં,
રંગે કીકાશ તો મે ગુણે સુસાનમાં :
મહેડી મહેકાવજે જીવનરસેય :

બહેની સોહામણી ! વેણી સોહામણી !

હેયામાં ઉતરી શી ચંપાની ચાતુરી,
બમતા બ્રમર નહિ આવે એ માધુરી :
કહેલું શું તુજને વિશેષ ?

બહેની સોહામણી ! વેણી સોહામણી !

બોલ્યો ડોલરીઓ ત્યાં દિલને ડોલાવતો;
પ્રેમને હિરાળે મૂલ પિયુ જુલાવતો :
યશે હેયામાં પ્રેમજો ઉજેશ,

બહેની સોહામણી ! વેણી સોહામણી !

મૂળજલ્લાઈ પી, શાહ

ગોરી ગુજરાતણ

કુલમાલા, રસબાલા ગોરી ગુજરાતણ હીકી,
મિત સ્મિતે કુલહિતે જિન્દગી હીકી મીકી.

એની કીકી કલ્યાણીમાં,

જીવનની શી રસલહાણી ત્યાં,

સનાતને સૌન્દર્ય રાણી શા અંગે અંગ કુવારા,
સ્વપ્ન વસન્તલ જીવનોમિની કુટે શી રસધારા;

સંસ્કાર સૌરભ ધરતી ગુજરાતણ,

માધુર્ય લક્ષ્મી ઝરતી ગુજરાતણ,

જીવન કવિતા સમી ગુજરાતણ.

અભિનવ ગદ્યે મહેકે,

સુલભ સંસ્કારી જીવનની પુણ્ય પરિમલ મહેકે.

કુલકમારે વનદેવી જેવી,

દેવમંદિરે સરસ્વતી લેવી,

પોપે દેહ, પોપે પ્રાણ રસાત્મા દિવ્ય પ્રસાદે,

અમૃત થાગ લઈ જિલ્લી આંગણ ગૃહલક્ષ્મી આહુલાદે,

એની છાજલી એની માંડે,

જીવનના ઉભરે રસકાંડે.

હૃદયે દારિદ્ર્યમાં જેને ખાંડે, જાંગડી ત્યાં રચુકતી,

ગુજરાતજીની જીવનકવિતા વ્યંગે શું - જણુકતી.

કુસુમાકર

અને એ બધું મારા મિત્ર પાસેથી એને મળ્યું
એટલે એનું મન એ તરફ દબ્યું—એ સિવાય
બીજો કોઈ પુલાસો હું કરી શકતા નથી.
પરંતુ હવે મારા જીવનને આનંદ, ઉલ્લાસ
અને આશા નહિ અમ્મ ગયાં છે. હું દેવળ દત્તાત્રેય
બની ગયો છું, એટલું જ નહિ, પણ મારી
અંશુહાસતા અને બહુ રુસો છે. તે ઉપરાંત
મારી બહાલી પુત્રોને જે અનિષ્ટ સંસ્કાર અને
તે વાતાવરણમાં રહેવું પડે છે તે ખાસ લાગે
આવતા વર્ષથી તેને બહાર ગામની કોલેજમાં

ગોકલી હોસ્ટેલમાં રાખવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે.

મારા અંતરનો ઉદ્વેગ, જીવનમાં સર્વસ્વ
દેખાતો અધકાર, જોડી નિરાશા અને નીરસ-
તાનું કારણ હવે આપના ધ્યાનમાં આવ્યું હશે.
આત્મધાત સિવાય મારે માટે હવે બીજો કશો
આગં છે ?

ધર્મ અને ધાર્મિકે પ્રાચીન પ્રાચીન મારી
જરાપણ અભિરુચિ છે જ નહિ. મારા કુટુંબના
સંસ્કારમાં અને મારા અભ્યાસ તથા વાચનમાં
એ વસ્તુ કદી પ્રવેશ કરી શકી નથી. (‘શોકનાદ’)

બટમોગરો

(આજ મારી આંખડીએ અજાયબો-એ દાખ)

રાજ ! મારે આંગણીએ મોગરો
કે જાયો બટમોગરો !

રાજ ! મારે બાગમાંહી મોગરો
કે ખીલ્યો બટમોગરો !

એની હાંખળીએ કાંઈ નીચી લગે,
જાણે ધરતીમાને ચરણે ઢગે,
રાજ ! મારે આંગણીએ મોગરો :
કે જાયો બટમોગરો !

એની સુવાસ પમરે દિગંતેમાં,
એની સુરણી છાયે વિશ્વ અતનંતમાં,
રાજ ! મારે આંગણીએ મોગરો :
કે જાયો બટમોગરો !

એની પાંખડીએમાં ચેતનનાં પૂર છે,
કલા—કુદરતનાં નીતરતાં નૂર છે,
રાજ ! મારે આંગણીએ મોગરો :
કે જાયો બટમોગરો !

રાજ ! મારે બાગમાંહી મોગરો,
કે ખીલ્યો બટમોગરો :
કે જાયો બટમોગરો !

રમણીક કિશનલાલ મહેતા

પ નિ હારણ

વેરો વેરોને પન્થે શુભાલ
રાધિકા પાણીડાં પધારે.

કુમકુમ આંહલો દોરી લલાટમાં,
સેંધીએ કેસરની આડ :
રાધિકા પાણીડાં પધારે.

ઉવાતા રંગની બાંધીને મેખલા,
કીધા તિમિરના ઉવાડ :
રાધિકા પાણીડાં પધારે.

ચમુનાના ઘાટમાંને વૃંદાની વાટમાં,
હોલે ચડયું છે પ્રભાત :
રાધિકા પાણીડાં પધારે.

રાધિકાનું બેડવું શોભે છે તેજસ્વી,
ઝીલી અગ્રણીનો પ્રકાશ :
રાધિકા પાણીડાં પધારે.

અખિ, પહેરી લે નૂતન શણગાર,
રાધિકા પાણીડાં પધારે.

અખિ, પહેરીલે કડેલુ ફૂલહાર
પનિહારણ પાણીડાં પધારે.

રાજલક્ષ્મી

સોનેરી સોણલું.

સૌ. સુરેશ મળસુદાર

(રામ-મ્હારે અંબોડમે ત્રણ ત્રણ ફૂલ.)

મ્હારે તે દિલડે આશા અમોલ,
જાગી ને લડી નીંદરડી-મ્હારે

સુતા સુરજ ને વીતી રાતલડી,
હૈયું અધિર ને અધમીંચી આંખડી,
ભૂલી ના પલકે મધુરી એ વાતડી,
આવ્યું તો મુજને સ્વપ્ન મધુર-મ્હારે

અંબીકા પૂજવા આવી એકલડી,
સુગંધી ધૂપ ને વિવિધ પુષ્પથી
કમકમથી પ્રેમે વધાવી મેં પાવડી,
ને પાઠ-પંકજે ક્રીધા પ્રણામ-મ્હારે

જ્યોતિ અજકતી જગદંબા માતની,
નિહાળી ભાવના ઉદે શી જાગતી,
મનડે મહાહું હું મૃતિ એ માતની,
એવા તો કેંઈ કોઈ અપ્યાંતા ઉર
સોનેરી સોણલું કેવું અનુપ-મ્હારે

કાનુડાની આંખમાં

સૌ. સીતા ઈન્દુલાલ પરીખ.

કાનુડાની આંખમાં અમી ઝરે,
અમી ઝરે મીઠાં હૈયાં ભરે; કાનુડાની
એની આંખડીના તેજે બધું વિદ્ય તરે,
એની આંખડીની આંખે નવ પ્રહો ફરે,
કાનુડાની

શીર્ષ વિકલ એના નેનમાં જળે,
દૈત્ય દાનવ એની જ્યોતથી બળે,
કાનુડાની

એના પાપચાંની પલકે સૃષ્ટિ ઠરે,
એના નેત્ર નિમિષમાં પ્રલય સરે,
કાનુડાની

એની પાપણેથી પુણ્યના પરાગે વહે,
એની ભૂવલો વેલે ભેગમાયા રહે,
કાનુડાની

એના નેત્ર અણસારે ગાય ટોળે મળે,
એની દ્રષ્ટિથી મકંટ જુથ મળે,
કાનુડાની

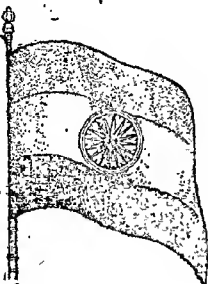
એના દ્રગળાણુ કારમા કામણુ ભરે,
ગોકુળની ગોપીઓ ઘેલી ફરે,
કાનુડાની

એની કીડીઓમાં શાણપણુ કેવું વસે,
નંદરાણીની પાસ કાન કાઢો દીસે,
કાનુડાની

એના કમળનયન ભવતાલ હરે,
ગોળીઓ ને મુનીજન ધ્યાન ધરે,
કાનુડાની

એક અમી દ્રષ્ટિ થાય તો કારજ સરે,
આ ભવ ભવ કેરા ફેરા ટળે; કાનુડાની

વિજયી અંક

સ્વાધિનતાનાં વિજયી અંક !
અમર રહેજે રે ! અંક-
આઝાદીનાં અણુનમ અંક !

ઉંચો રહેજે રે ! અંક-
શુભામી કેરાં જાંઘન છૂટી,
સ્વતંત્રતાની પાંખો ફૂટી;
કરાળ કાળી રંગની જૂટી,
સુર્ય પ્રકાશે રે ! મુક્તિ સુર્ય-
અહીં સાનાં આશુધે જીતી,
અનૂપમ સ્વાધીનતાની એ સિદ્ધિ;
ગૌરવભીની હિન્દની મુક્તિ, અમર રહેજે રે !

અંક !, અમર રહેજે રે !
અજોડ વિશ્વતણાં ઇતિહાસે;
ભવ્ય ! સુવર્ણદાર લખાશે;
રાષ્ટ્ર મુક્તિનાં મંગલ પવે
ઉંચો ઉડજે રે !
અંક વંડુ પુગ્ગરે રે

પુણ્ય મુક્તિ

મુક્તિ

તૂટે...તૂટે મેખલાઓ, તૂટે જાંઘનો રે,
તૂટે...તૂટે બેડી, તૂટે શુભામી કેરી રે
ભારત મેયા મુક્તિ પામે
હેયા હૃદયથી હરખે રે.

છૂટે છૂટે જોતનિવાસી છૂટે કેદી રે,
હૃદયના આંસુ સારે, માતા, પત્ની, ભગિની રે
ભારત મેયા મુક્તિ પામે
હેયા હૃદયથી હરખે રે.

ઉચે...ઉચે ચડજે ધ્વજ તું ઉચે આભ રે,
આઝાદીનો સંદેશ મુલાવતો અમર રહે રે;
ભારત મેયા મુક્તિ પામે
હેયા હૃદયથી હરખે રે.

ફૂરે...ફૂરે જાગે હવે પરદેશી મન રે,
કદી ન આવે ભારત મેયા ! તારે આંગણે રે;
ભારત મેયા મુક્તિ પામે

હેયા હૃદયથી હરખે રે.
તૂટે...તૂટે બેડી તૂટે શુભામી કેરી રે.

ક. કિશોરી મ. અંતાણી

કૂવાને કાંઠે

માથે છે બેડલાં ને ખંભે છે દોરડાં,
પાણીમાં ભરવાને લાય;
સુંદરી કૂવાને કાંઠે.

સરિતાઓ સાગરને યોગમથી ચૂમવા,
દિશ દિશથી હરખાતી ધાય;
સુંદરી કૂવાને કાંઠે.

ધૂંધટકા સુખડે ઠાળી લલમણી,
ચાલે એ લટકતી ચાલ;
સુંદરી કૂવાને કાંઠે.

ઘર ઘરથી નીકળી ગરવી ગુહહેવીઓ,
સંગમ મારગડામાં ચાય;
સુંદરી કૂવાને કાંઠે.

લેતી હોય રાસ મૂક અભિનયથી ગોળ
તેમ નીર ખેંચે ચોપાસ;
સુંદરી કૂવાને કાંઠે.

ઝાંઝરે અમકારથી ને ઢોયલ-ટહુકારથી,
કૂવાનાં હીર હરી લાય;
સુંદરી કૂવાને કાંઠે.

ગંગાશંકર લ. પંડ્યા.

હેતે હીંચાળે

હેતે હીંચાળે મારી માવડી,
મને પારણે સાંજ સવાર રે;
માવડી હેતે કરી.

હેતે હસાવી લેતી ચૂંચીઓ,
એને હેડે હેત અપાર રે,
માવડી હેતે કરી.

હેતે ખૂલાવી દોર ખેંચતી,
મને રોતાં ભાવતી લગાર રે,
માવડી હેતે કરી.

હેતે હાલરડું હોઠે કરી,
મધુર કંઠે ગાતી પ્રેમાળ રે,
માવડી હેતે કરી.

હેતે બાલે ન હેતે ચાલે,
માફે છવન ઉજળું જોનાર રે,
માવડી હેતે કરી.

હેતે હરાવે ને હેતે ફરાવે,
હેતે રમાડે રસાળ રે,
માવડી હેતે કરી.

હેત ચીંચાને મારી માવડી,
મારાં હેયા હેતે ઉભળરે,
માવડી હેતે કરી.

હેતે વંદ ને હેતે નમું,
મને મીઠકાં પય દેનાર રે,
માવડી હેતે કરી.

પુરુષોત્તમ પાંચેજ

શરદની રાતલડી

આજ ઉત્તમલ શરદની રાતલડી !
 ધૂમે ચાંદલો ને રમે રજની રાસ !
 આજ ઉત્તમલ શરદની રાતલડી (ટેક)
 કપે મહેલ પેલી વાદળીઓના વૃંદ,
 તારલાઓ બાલે ગૂંજતા મધુભૂંગ;
 ઉભરાય ઉરઉરમાં ઉલ્લાસ !
 ધૂમે ચાંદલો ને રમે... (૧)
 વિધુના નયને આંખમાં અમૃત અંજન,
 સોહે સહુણા સ્મિતે અનુપમ વદન;
 આજ ચાંદનીમાં દિશદિશે તેજ અંબાર !
 ધૂમે ચાંદલો ને રમે..... (૨)
 સરવર ઉર પર વિલસતી ચોયણી,
 બાલે હરખતી રંગે રાચતી રસ રમણી;
 ઝીલે ચાંદાના નંબોની અમૃત ધાર !
 ધૂમે ચાંદલો ને રમે..... (૩)
 સ્વર્ગ સમિર સમિર સમ સૌરભ સોહે,
 તરવર પર ડાલે કામલિયા બોલે;
 ઉડે ધસ્તીમાં આજ પ્રભા-ફૂવાર
 ધૂમે ચાંદલો ને રમે..... (૪)
 કોમુદીના પૂર ઉરે રેલી દિવ્ય ચાંદની !
 નચાવે મૃદિત-ચંદ્ર આત્માની પોયણી
 કિરણો કેરાં કાંઈ ચેતન તાલ !
 ધૂમે ચાંદલો ને રમે રજની રાસ !

કનૈયાલાલ જોષી

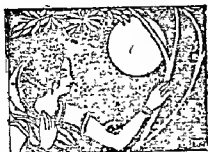
કનૈયાને

આવળે, આવળે, આવળે;
 તારા આ દેશમાં એકવાર આવળે.
 હો કાનુડા ! એકવાર આવળે.
 સાખી
 ગોરસનથી, ગોવાળિયા, રીભાય ભારતદેશ;
 તુજ પગલે પાવન ઘરે, દેને કંઈ સંદેશ.
 કર્મ કેરી ભાવના ભાવે ભણાવળે,
 લેલ ને અલેલ કેરી વાતો ભૂલાવળે;
 મીઠી મીઠી મોરલી પાછી સુણાવળે;
 આવળે.
 માનવતા ભૂલી બધાં, કરી રહ્યાં છે કલેશ;
 ધાન વિહોણી ધરતી આ ભુંડા સોના વેધ.
 બહેલો આવળે અંતર એકજ તારી આગ;
 ગીતા ગૂંજળેરે ! લઈશું શરદા કેરા આસ.
 ગોરસ બહેનનેરે નદીઓ દૂધની છલકાલ;
 રાસે ખેલળે રે અચેતિ દિવ્ય જગે દ્રેલાય.
 બ્યારે તારાં પગલાંની આવશે વધામણાં
 માટે કરવાં છે હેતે હો સ્વાગત સોહામણાં;
 આવળે.

મુળાજીભાઈ પી. શાહ

ચાંદની

લાખ લાખ દીવડા યોમે ઝળુકતા
ચાંદની આજ શી હેલે ચડી ?
શરદિન્દુ ડ્રવેતઅંગ પીયૂષ ઢાળવા
પૃથ્વીમા-સસરંગ ભુએ અડી !
ઓમ ને લોમના માનવદેવ સો
પાપના ધોરને જીતાવી દો !
આવી ધડી દો રનેહે ભીજવતી
પુષ્પો સુવાસથી મલકાવી દો !
વર્ષમાં એક આ શારદ હેત ધડી-
ભિજવો પરહિત રાચી રહી !
હર્ષમાં એક આ પાવન પાવડી
સ્વાધીન હિન્દમાં નાચી રહી !
દેશ દેશ વાત એક સ્વાધીન હિન્દની
સ્વાધીન રીત પ્રીત ગીતિ રચો !
આળીશ કોડના ત્રીસ કોડ હિન્દી !
રનેહગાન ગાઇને પ્રીતિ રચો !
રનેહભારી સુંદરી અમૃત છાંટવી
અમૃત અંગમાં ધૂમી વળો !
ગોરી ! ગાગરને રાસે રમાડતાં
એક હિન્દ પ્રેમને અમર કરો !
દેવ ને દાનવી સ્વભાવ એકઠા
મૈયા ! કહે આ નીતિ કઈ ?
ધર્મી-અધર્મી લોક યાય સો એકઠા
પ્રગટ ચાંદની ચંભી ગઈ !
અખાલાલ ન. શાહ

મંગલ પ્રભાત.

(રાસ)

બગો સુવર્ણ રવિ પૂર્વે પ્રકાશતો,
મંગલ સોનેરી પ્રભાતઃ
ગાઓ પ્રેમે નાચો સહ સાજ.
પુષ્પો કુમકુમ ભયો ઉપા વધોવતી,
કુંજ કુંજ લીલીછમ છાંયઃ
પંખીઓનાં રેલાતાં ગાન.
મહકાર રાગ છેડી નાચે છે મોરલા,
કોયલનો મીઠો ટહુકારઃ
વસંત પૂર ખીલી બહાર.
સરવર છલકાતાં ખીલે પક્ષો મધુ રેલાતાં,
ગૂંચે બ્રમરોનાં શુભરઃ
રસિક હૃદય લેતાં એ લહાણ.
લેખે પ્રતિજ્ઞા જ્ઞાન દીપક જલાવા,
અંધારી વાટે બની હેલ,
નારી જગે બગૃતિરેલ.
વેદ પદ્માવતી

યાદ

યાદ મને તુજ આવે, પ્રભુજ.
યાદ મને તુજ આવે.

પરોઢિયે પ'ખીઓ પ્યારાં,
ગીત ખુશીના ગાવે,
પુષ્પોની કળીઓ ખીલીને
જગ પર મુખ મલકાવે-પ્રભુજ

ખુશખોની લહરિયો વાચુ
મંદ મંદ પ્રસરાવે,
જગના સરજનહાર વિશુજ,
યાદ નહિ તુજ આવે-પ્રભુજ

બોએ દમદમતા તારોની
મહકિલ રાત સળવે,
હમંતો અંદ આકાશે દેખી
ઉર-તંત્ર જગ જાવે-પ્રભુજ

જઠરાગ્નિમાં જાળવી રાખ્યો,
મહિના નવ નિરધારે,
જન્મ અમૂલો જગમાં આપ્યો,
રમરણ કેમ તુજ નાવે-પ્રભુજ
રતિલાલ આંખાનેરી

વિનવાણી

પાન અને ડાળખાંની નાનંશી ખૂંપડી
બાધી છે ગંગાને તીર;
પાસે રોપેલ છોડ મોગરા ને શુલના,
રોલે માલતી સમીપ; પાન૦

સન્ધ્યાના ટાણે મીઠા કલરવ સૂણાય ને
આવે મૃદુ સમીર;
આંદનીના તેજમાં સુંદર દેખાય છે,
ઉછળતાં ગંગાનાં તીર; પાન૦

સન્ધ્યાના ટાણે મીઠા કલરવ સૂણાય ને
આવે મૃદુ સમીર;
આંદનીના તેજમાં સુંદર દેખાય છે,
ઉછળતાં ગંગાનાં તીર; પાન૦

વનમાંથી લાવી છું કંદમૂળ મીઠાં,
હુધા સંતોષો લગીર,
ફૂલો ભરીને શ્યામ તૃપા છીપાવવા,
લાવી ગંગાનાં તીર; પાન૦

આવીને ખૂંપડીમાં બ્યાળે જરથી,
ટાળોને માફ તિમીર;
મોતી ઝલેર સમા કહાના તને તો,
વિનવે આજ આ કથીર. પાન૦

મોહનલાલ ભો. શાહ.

આશા

આશા જીવન પ્રાણ !

આશા જીવન પ્રાણ !

મનુજની

આશા જીવન પ્રાણ.

શ્વાસ શ્વાસના ઘુટડે ઘુટડે;

ખીલતાં સુખ સમાન;

આશા આશના કિરેણે કિરેણે,

કરતાં પંથ પ્રયાણ...મનુજની.

જન્મ જન્મના હેતુ જૂદા,

વિધિ લખ્યા નિર્માણ;

કર્મ તણી ના સુઝ પડે ત્યાં,

આશા એક એંધાણ...મનુજની.

ભર દરીયે સંસારી સર્વે,

જીવન નાવ પ્રયાણ;

વમળ-પવન-વીજ ઘેર કરાડે,

ક્યાં ભવનાં ઉતરાણ...મનુજની.

જીવનમાં તો સુખ જીવવાં,

દુઃખ દવનાં ઉભરાણ;

આશા એકલ અમી હાંયડી,

જગ જીવની કદંબાણ...મનુજની.

આશા જીવન પ્રાણ;

આશા જીવન પ્રાણ;

મનુજની

આશા જીવન પ્રાણ.

જયુક્તાઈ રાવણ

પંખીડાં

હારે, અમે પંખાળાં બાળ પ્રણીનાં,

ઉમંગથી જ લીનાં !

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે ડુંગર દરિયા પાર કરતાં,

ને રણપાર કરતાં,

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે કાશિ ને પ્રેમથી ઘેલાં,

વિષાદથી ન મેલાં !

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે ગાડી ને ચૂંક ભરી દેતાં,

સંગીત ભરત રહેતાં,

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે ગિમિ આનંદનાં છાંડુ,

સુભાગ્યના વણેડું !

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે પવન ને પહાડ પે તરતાં,

ખીણ કંદરા ગજવતાં,

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે ઉત્તમ ભાવના—પ્રેયો,

અમી ઝોળથી હેયો !

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે વગડાનાં ચંચુ સુગી ઊડતાં,

ને સ્વર્ગ સુધી ચડતાં,

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે ઝરણાનાં જલશું નતં-તાં,

સિન્ધુને સાદ કરતાં !

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

હારે, અમે ચેતનના ઝોધ ભરી દેતાં !

વિરાટ ભણી બેઠાં !

ઠે દેવ-ઊડયાં પંખીડાં !

અશ્વિન

હું લેનાર કરોડોનાં લગ્નજીવન તપાસતાં
આપણને પ્રતીત થશે કે, તેઓ સરવાળે સુખી
અને શાન્તીમય જીવન ગાળે છે. પણ અરુ જોતાં
એ શાન્તિનાં અને સુખનાં ફક્ત દર્શન જ છે.
સુદેશરીતે તેનો અભ્યાસ કરીએ તો માલુમ
પડે છે કે, જે સુખ અને શાન્તી તારવી કાઢીએ
છીએ એ તો ફક્ત બાહ્ય જ છે. ખરી રીતે
અંદરખાને તો શાન્તિમય જીવનની શાન્તિ
એ ફક્ત બાહ્ય દેખાવ જ છે.

બીતરની અશાન્તિ હોવા છતાં ધણાંખરા
લગ્નજીવનો શાન્તિમાં અને સુખી પસાર થાય છે
તેમાં અનેક કારણો છે; તેમાંનાં થોડાં બહી
વિચારી લઈએ.

પહેલું કારણ તો આપણને એ મળે છે કે,
સમાજમાં 'પણું પાતું' નિભાવી લેવાની વૃત્તિ
ખડકાથે છે. પોતાના જીવનસાથીના ધ્યેય
અને આદર્શમાં સૌ ગોઝન નેટલું અંતર હોય
તો પણ બાકી રહેલી જાડગી કાપપણું દિસામે
ધુરી કરી લેવાની વૃત્તિ ધણાંખરામાં હોય છે.

ખંડખેર વૃત્તિનો અભાવ અને શાન્તિપ્રિય
સ્વભાવ પણ એક અંગતચતુ કારણ છે. 'યુગોથી
જે આલતું આલ્યું છે, તે ચાલે છે.' તે અથો-
અ છે છતાં અનિવાર્ય છે, આવી બાવના
દરેકના દીલમાં હોય છે. આ જ કારણે અને
ખંડખેર વૃત્તિના અભાવે પણ પાતું નિભાવી
લેવાની મનોવૃત્તિનો જન્મ થાય છે. અને આવી
વૃત્તિવાળા માણસોના દિલમાં ગમે તેટલી
અશાન્તિ અને અસંતોષની લાગણી પેદા થાય
છતાં પણ તેઓ શાન્તિના ધૂળજીવન પ્રવાહમાં
ધસડાઈ જાય છે. એટલે દિલમાં તો અસંજ
અશાન્તિ હોવા છતાં આપણને ઉપરથી શાન્તિનાં
દર્શન થયા વિના રહેતાં નથી.

આ ઉપરાંત બીજાં એ કારણો વિચારવા
જોવાં છે. સમાજના રૂઢ રિવાજો સામે
અયકાવાની, ઝડમવાની, અને તેનું ખંડન
કાર્ય કરતાં ફાન થવાની તૈયારીનો અભાવ,

આપણા લગ્નજીવનની

સફળતા

લેખક

શ્રી. મોહનલાલ મોગીલાલ શાહ

આજનો શાન્તિનું સુખ્ય કારણ છે. જે બધામાં
ખંડખેર વૃત્તિ જાગે તો જરૂર આપણને સમા-
જનું સાચું સ્વરૂપ જણાઈ આવે.

અને બાહ્ય શાન્તિ આવી જતાં બીતરની
અશાન્તિના વિરાગ પણ સાચા સ્વરૂપનું
દર્શન થાય. પણ સમાજના રૂઢ ધર્મ ગયેલા
રીવાજો સામે ઝડમવાની શક્તિના અભાવે
તેનું સાચું સ્વરૂપ બધી રીતે દંકાઈ ગયું છે.
તેજ ઉપરાંત સમાજમાં પ્રવેશી અતાનતા
જડતા અને બીકતા, આ બધાં કારણોને
સજળ બનાવવામાં મોટો ભાગ ભજવે છે.

મોટે જો સમાજમાં રહેતા કરોડોનાં
લગ્નજીવનો સાચો અભ્યાસ કરવો હોય તો
આ બધાં આચરણો દર કરવાં જોઈએ.

હાલની પરિસ્થિતિનો વિચાર કર્યો. બાહ્ય
હવે આપણે લગ્નનો ઉદ્દેશ વિચારી લઈએ.

લગ્નનો હેતુ ફક્ત વિધાયેગાવૃત્ત કરવાનો
નથી જ, પણ તેની પાછળ ધણા ઉચ્ચ ઉદ્દેશો
સંકળાયેલા છે.

લગ્નનો મુખ્ય હેતુ તો પોતાના જીવન
ધ્યેય અને જીવનકાર્યને સજળ બનાવવા માટે,

પુલવાડી

અહેનો પધારો પુલવાડીમાં રે લોલ,
પુલો ફુલવાડીમાં મુકાય ને; અહેનો
ફુલો સોહાય દેવમંદિરે રે લોલ
પુલો મુકાય મારે હાથ ને; અહેનો
ફુલો સોહાય અંબોડલે રે લોલ,
ફુલો સોહાય મારે બાગ ને; અહેનો
મંદિર શણગારે પ્રેમ ફુલડે રે લોલ,
માંહી પ્રગટાવું પ્રેમજ્યોત ને; અહેનો
સોના સમું છે માડુ આંગણું રે લોલ,
કુમકુમના સાથીયા સોહાય ને; અહેનો
આંગણીયે તેજ રૂડાં ઝગમગે રે લોલ,
દિપકની જ્યોત જણાય ને; અહેનો
આંગણીયે હવા નિતરતી રે લોલ,
બલિ ચમકેછે ચંદ્રિકાયકોર ને; અહેનો
આલો અળકે છે રૂડા તારલા રે લોલ,
મંદિરે પ્રગટે છે જ્યોત ને; અહેનો
ચંપા ચંપેલી ને મોગરો રે લોલ,
મુગંધ ગુલાબની અપાર ને; અહેનો
અહેનો પધારો પુલવાડીમાં રે લોલ,
ફુલો ફુલવાડીમાં મુકાય ને; અહેનો

અને જીવન આદર્શો પોષવા માટે-એમ ઉભયનું
કર્તવ્ય જીવનસાક્ષીની મદદથી પૂર્ણ કરવું તે છે.

પોતાના જીવનને દિવ્ય પ્રેમ રસમાં ફેરવી
બહાંડને તેમાં ફળવું જોઈએ એ લગ્નનો ખરો
હેતુ કહી શકાય. ખીજ શબ્દોમાં 'લગ્ન' તો-
જીવનતંત્રસ્તથા તારથી ગજવરું,

પ્રેમનાદ આપ્યા બહાંડમાં રે લોલ !

આમ લગ્નનો હેતુ બધે પ્રેમ રેલાવાનો હોઈ શકે.

અથાગ શાન્તિ, દિવ્ય સુખ, હિંચ બાવના,
અને દિવ્ય રસાસ્વાદ વિગેરેનું પાન કરવું એ
પણ લગ્નનો એક ઉદ્દેશ છે ન.

ઉપરાંતમાં ત્યાગ, વિદારતા, અને વિશ્વન
માનસિકક્ષેત્રથી ધીમેધી એકત્યતા સાધી, બંનેના
જીવન પ્રવાહનો મુયોગ સાધી, એક પ્રવાહે
બધેનું એ પણ લગ્નનો ઉદ્દેશ, મણી શકાય.

તકુપરત એકખીજના કર્તવ્યમય જીવનમાં
મદદરૂપ થવું અને એકખીજના ધ્યેયને પહોંચવા
મદદ કરી, સાથ આપી, સાચા સાથીકાર
બનવું એ પણ લગ્નનો એક મહત્વનો હેતુ છે.

આવા હિંચ ઉદ્દેશી લંકામાં રાખીને,
કરાયેલાં લગ્નો પણ વધી વખતે કુઃખમય
બની ગય છે. તેના વચ્ચે કારણો છે. તેમાંના
મુખ્ય બે ન મણાય.

(૧) પોતાના ઉદ્દેશો અને કર્તવ્ય વચ્ચે
મોટું અંતર હિંમનવું તે.

(૨) યોગ્ય જીવનસાથીની પસંદગીમાં
જૂલયાપ આઈ નતી તે. ખીજ કારણોનો યોગ્ય
નીવેડો લાવી દેએ.

પોતાના જીવનસાથીની પસંદગી કરવી
તે એક જટિલ પ્રશ્ન ન લેખાય, માટે યોગ્ય
સાથી માને કહેવો એ વિચારવા જેવું છે.

ત્યારે આપના અને આપના જીવનસાથીના
ગુણોમાં સામ્યતા હોય, સ્વભાવમાં સામ્યતા
હોય, આદર્શો એક હોય, ધ્યેય એક ન હોય,
બાવનાઓમાં એકત્યતા હોય, ટેવો પણ એક ન

કોઈ લ્યો !

હાં...હાં...રે હું તો દેવોના દેશથી આવી
ફૂલડાંની છાળ લાવી કે,

કોઈ મારા ફૂલડાં...લ્યો...ફૂલડાં લ્યો.

હાં...હાં...રે હું તો આલેથી બીતરી આવી
હીરાનો થાળ લાવી કે,

કોઈ મારા હીરલા...લ્યો...હીરલા લ્યો.

હાં...હાં...રે હું તો સાગરને ખોળેથી આવી
મોતીડાં વીણી લાવી કે,

કોઈ મારા મોતીડાં લ્યો ! મોતીડાં લ્યો.

હાં...હાં...રે હું તો વિશ્વ ઉદ્યાનથી આવી
સુગંધી લરી લાવી કે,

કોઈ મારી ફોરમ લ્યો ! ફોરમ લ્યો.

હાં...હાં...રે હું તો દેવોના દેશથી આવી.

શ્રી પ્રભાવતી પંજવાણી

પ્રકારની હોય, ગમવા ન ગમવાની વસ્તુઓ,
પણ એક જ હોય, અને સંસ્કાર પણ સમાન
હોય, તો આપણને યોગ્ય જીવનસાથી મળ્યો
કહેવાય. પરંતુ આવો સંપૂર્ણ સમાનતા
વાળો સાથી મળવો એ મુશ્કેલ જ છે. પણ
ભાવના, ઘેય, આદર્શ, અને સંસ્કારમાં તો
સામ્યતા હોવી જ જોઈએ. માટે જીવન સાથીની
પસંદગીમાં, આ ગુણો વધારે લક્ષ્ય માગી લે છે.
અને આ માટે લગ્ન પહેલાં સંપૂર્ણ પરિચયની
જરૂર છે જ. આ પરિચય કરવાની છૂટ હજી
આપણા સમાજમાં વિકસી જ નથી એમ
કહીએ તો ચાલે. પૂરેપૂરો પરિચય થવામાં,
જેટલી અપૂર્ણતા તેટલી જ ખામી પસંદગી
કરવામાં, રહેવાની. અને ત્યારે પસંદગીમાં
ખામી રહે ત્યારે, લગ્ન જીવન સુખી બેઠવાના
કોડ આગળ ઉપર નહીં ગય એ સ્વાભાવિક
વાત છે. આમ લગ્ન પહેલાં, પૂર્વ પરિચયની

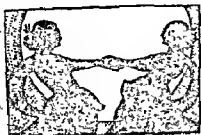
કેટલી આવશ્યકતા છે, તે જોઈ શકાશે.

ઉચ્ચ આદર્શોને ધ્યાનમાં રાખી, યોગ્ય
સાથી સાથે કરેલાં લગ્નો, સફળ અને જ્યો
નિઃશંક વાત થઈ, આવા લગ્નો પછીનું
જીવન ખરેખર રસમય, પ્રેમમય, અને આનંદ-
મય બની જ જાય છે. જ્યાં દ્વેષ નથી,
ઉચ્ચનીયતા જોઈ નથી, ત્યાં પ્રેમની પરાકાષ્ટા
સંભવે જ એમાં શંકા નથી. આમ ઉચ્ચ
આદર્શો અને યોગ્ય પસંદગીથી લગ્નજીવન
સંપૂર્ણ રીતે, સફળ થાય છે. માટે આ બન્ને
બીના તરફ આપણે પૂરું લક્ષ્ય આપવું રહ્યું.

આપણે આદર્શો જ સંતોષાવું ન જોઈએ.
ઉચ્ચ આદર્શો, ભાવનાઓ, અને યોગ્ય પસં-
દગી પછીના રસમય પ્રગ્નજીવનને, વધારે
રસિક બનાવવા માટે, ખીણ કેટલાક ગુણોની
આવશ્યકતા રહે છે, તે હુંકમાં જોઈ લઈએ.

પહેલો ગુણ તે ઉદારતા અને ત્યાગચિત્તની

હું અને સહિયર.

હું ને મારી સહિયર વનમાં જ્યાં'તાં
ને કેમુડે રંગકૂલ જીવતાં'તાં
લીલુડા પાનમાં લાલ જે તો જીવતાં
ને જાણે પોપટડા ઉડતાં'તાં:
હું ને મારી સહિયર.... !

ત્યાંથી અમે તો આંખલે રે પો'આં
ને મસ્તાના મોરલા હોંચતાં'તાં:
થેલી કોયલને ઘડામાં જોતાં.
પંચમના સૂર ત્યાં નીકળતાં'તાં:
હું ને મારી સહિયર.... !

લીલુડા ઘાસ પર અમે તો જોયાં ને
હરણાંનાં ટોળાં વિચરતાં'તાં
કૂલી કૂલીને હરણીનાં પ્યારાં,
એની એ સોડમાં બસતાં'તાં:
હું ને મારી સહિયર.

ધુમી ધુમીને નવું નવું જો'તાં
હૈયા આનંદે ઉછળતાં'તાં,
ચાકી ચાકીને અમે તો સુતાં,
ને મીઠાં જે સપનાં લાખતાં'તાં:
હું ને મારી સહિયર.... !

ક. વ્યાખાણકારી

સમજાવના. એક યુગલમાં સંપૂર્ણ સામ્યતા
લાભવી લમબગ અશક્ય જ મળાય. માટે આ
ગુણની આવશ્યકતા વધારે છે. એકબીજાના
દેશો, કુટુંબો અને ભુલો રૂપી ઝેરને અર્થત
જાણી પી જવાની ઉદારવૃત્તિ દરેક યુગલમાં
હોવી જોઈએ. કારણકે આ વૃત્તિને અમારે
લગનજીવન ઝેર સમાન ધની રહે અને તદ્દન
નિષ્ફળ પણ જાય. આ ગુણનો અભાવ જરૂર
પ્રેમનો શત્રુ અમવાનો અને સામ્રાજ્ય તોડી
નાખવાનો. માટે ઉદારતા અને ત્યાગવૃત્તિનો
ગુણ જેટલો વધારે વિકસે તેટલો વધારે લાભ
આપણને જરૂર મળવાનો. એક બીજામાં આત્મ-
પ્રીત રક્ષા જવાની તીવ્ર લાલસા જે બીજો
જરૂરી ગુણ છે. આ ગુણ પણ દરેકમાં હોવો
જોઈએ. આ ગુણનો ઉત્ક્રેષ્ઠ એક પ્રવાહ
વહેવારપે આપણે લગનના ઉદ્દેશમાં કહી મથા
જીએ. આ ગુણ પૂરેપૂરા ન વિકસે ત્યાં સુધી
અસંતોષની લાગણી રૂઝેરી જોઈએ. આ
ગુણની અપૂર્વતાથી જન્મેલા અસંતોષ યોડા જ
સમયમાં પૂર્ણતા લાવી શકશે.

ત્રીજો ગુણ તે દના ચરાની વૃત્તિ. આ
ગુણથી પણ લગનજીવનમાં કાંઈ યોર માધુર્ય
લાવી શકાય છે. આ ગુણ પાસેથી આપણે
એક બીજાની મદદાર્થે સુખસગવડનાં સાધનોને
દર્શન સહિત હોમી દેવાનો પાઠ શીખીશું.
આપણી સુખસગવડને હોમયા પછી, કાંઈ
દિવ્ય સુખથી પ્રસારવાની ધન્યતા આજ
ગુણ વડે લાધી શકાયે. માટે આ ગુણ જરૂર
વિકસવો જોઈએ.

ફેરે અને ખાસ જરૂરી ગુણ તે અખંડ
સહચારની ભાવના. આ ભાવનાના મૂળ જુદું
ઉંઠે જ્યાં જોઈએ કે જેથી તે અનુકૂળ સંજો-
ગોમાં વિકસી શકે અને પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં ટકી
શકે. આ સંપૂર્ણપણે સ્વિકાર્યો પેઢી છૂટા-
છેડાનો પ્રથમ કોષ દિન પણ નહિ ઉઠાવે; કારણકે
આપણે અખંડ સહચાર સ્વીકારી લીધો છે.

વીર ને વીરાંગના રે ।

એં તેર જોયાં જતાં રણવાટે, વીર ને વીરાંગના રે;
 દીકી ગાંધી-ટોપી ને સાડી માથે, વીર ને વીરાંગના રે;
 જોતાં પ્રત્યંજે નવલી ભાત, વીર ને વીરાંગના રે;
 રૂચે શુભે અનેરી ભાત, વીર ને વીરાંગના રે;
 જોની આંખોમાં થનગતાટ જહેકે, વીર ને વીરાંગના રે;
 જોના મુખમાંજે ઉદ્ધાસ મહેકે, વીર ને વીરાંગના રે;
 સત્ય સાદાઈના શીખવે એ પાઠ, વીર ને વીરાંગના રે;
 અહિંસાએ હયાં સૌ ઠાઠ, વીર ને વીરાંગના રે;
 દેશ કાળે હોયે હેત આહું, વીર ને વીરાંગના રે;
 અરુગ ટેકે ન રુગ ભરે પાછું, વીર ને વીરાંગના રે;
 એણે સેન્યાં ઝાઝેશં કુંઝ, વીર ને વીરાંગના રે;
 પરકાએ તાજ્યાં સહિ મુખ, વીર ને વીરાંગના રે;
 એને હોયે છે 'નયહિંદ' તાન, વીર ને વીરાંગના રે;
 મુખે મલકે આઝાદીનાં ગાન, વીર ને વીરાંગના રે;
 એની નય દર દિશે ગવાજે, વીર ને વીરાંગના રે;
 એને પગલે તે સહ કોઈ ભલે, વીર ને વીરાંગના રે;

ઉત્તિપાશંકર ઠાકર

ધણી વખતે જીવનમાં વિદોષી તત્ત્વો પેદા થાય છે, કે ને આપણા જીવન સુખમાં અવરોધ પેદા કરે છે. આવા વખતે શુદ્ધ પ્રેમનો પ્રવાહ પણુ ધીમે ધીમે નામ છે, અને ભરતીને ઢેકાણે જોડનાં દર્શન થાય છે. આ સમયે, લગ્નની સંકલ્પ તૂટી જવાનો ભય જન્મે છે. પણુ જો અપખંડ સહચારની ભાવના સંપૂર્ણ રીતે વિકસેલી હોય તો, તૂટતી ભાવની સંકલ્પ ટકી રહે છે. આમ છૂટાછેડાનો આશય સેતાં કે દુઃખસમ જીવનમાં પડેલાઈ જતાં અનેક યુગ્મોને આ ભાવના નવાની શકે છે,

અને જોડનાં ઉતરતાં પાણીને ટકાવી, સંજોગો અનુકુળ થતાં ફરીથી ભરતી ભાવનામાં મદદરૂપ બની રહે છે. સામાન્ય સંજોગોમાં પણુ આ ભાવનાથી પ્રેમની શુદ્ધતા વધશે અને વિકાસશે; માટે આ ભાવના આપકારી લેવી જરૂરી છે.

આમ આપણે લગ્નના ઉચ્ચ આદર્શો યોગ્ય સાધોની અસંદ્ધી અને ભોગે જરૂરી શુભ અને ભાવનાનો વિચાર કર્યો. હવે જો ઉચ્ચ આદર્શોને ખ્યાનમાં સર્વ સંગે યોગ્ય, અને એ આવી ભાવનાઓથી યોગ્ય તો જરૂર કરોડોનાં લગ્નજીવન સંપૂર્ણ રીતે સફળ બને.

મિ-બાપના

જુઓ

પ્રેમ દાસ

સવાલ:- ઘણા દિવસ થયા મનને થતું હતું કે તમારા વિચારો આ બાબતમાં પૂછી લઉં.

ગૃહસ્થ ધરમાં અવારનવાર મહેમાનો આવે જાય. સાધારણ રીતે આપણા લોકો પરાણુ-ચાકરીના બદલા તરીકે પોતા પરનું ઋણ રનેહાવાએ વ્યથા કરવાની એક નિશાની તરીકે કુટુંબના બાળકોને નાની મોટી રકમ ખાવાનું લેવા માટે આપવાનું કરે છે. આવો એક પ્રકારનો ચાલ ચર્ચા પડ્યો છે, નવા જમાનાના પોતાને કહેવડાવનાર ખીચ કોઈ હાથે આ વ્યવહાર કરે છે. સામાન્ય રીતે આમ કરવું એ રૂઢ વ્યવહાર જેવું થઈ પડ્યું છે.

આમ કરવાથી બાળકો પર સારી માડી અસર તો થાય જ એમ મને લાગે છે. આપણે ત્યાં આવનાર કોઈ સંબંધી કે રનેહી આ પ્રમાણે બાળકને આપી જાય કે કાંઈ ન-પણ આપે તેવું બને. આ રિયલિટીમાં બાળકની સમજ પણ જુદા જુદા પ્રત્યાઘાત અનુભવે. કાંઈ પણ આપી જતાર તરફ પ્રત્યેક બાળક આકર્ષાય અને તેમનું આગમન આવકારદાયક માને, ત્યારે કાંઈ નહિ: આપી જતાર તરફ ઉપેક્ષા-વૃત્તિ તેવું દિલ બનાવે એવું ન બને?

જવાબ : તમારો સવાલ વિચારવા જેવો છે. પરાણુગતના બદલા તરીકે લાગે નહિ, પણ પોતાના રનેહીજનનાં બાળકો પ્રત્યે રનેહ બતા-

વવા માટે કાંઈ ભેટ આપી જવાની, બંદી લાગણીથી પ્રેરાયલી વૃત્તિ સામાન્ય રીતે જુના તેમ જ નવા જમાનાના લોકોમાંય હોય છે. આ વ્યવહાર કેવળ નિર્દોષભાવે થતો હોય કે ધરમાંય તેના માટે કશું અસામાન્ય વલણ, કશી દીક્ષા કે સરખામણી કર્યા વગર, બતાવવામાં ન આવે તો આ વ્યવહારથી બાળકો પર માઠી અસર પડવાનો સંભવ નથી. પરંતુ મહેમાન પોતે આવું કાંઈ આપવાના વ્યવહારમાં બાળકો પ્રત્યે અસ્વાભાવિક વલણ બતાવતા હોય કે આવો વ્યવહાર ન રાખવામાં કે ન કરવામાં માનનારા મહેમાનો વિશેની દીક્ષા ધરમાં મોટે-રંગિયો કરતાં બાળકો સાંભળે છે ત્યારે જરૂર આવા વ્યવહારની ખૂરી અંસર બાળકના મન પર થાય છે. આવા વાતાવરણમાં ઉછરતાં બાળક મહેમાન આવે છે ત્યારે લાલચુ, મનથી મહેમાન પ્રત્યે જોતાં હોય છે. કાંઈ આપી જશે જ એવા દેખાવ ધરાવતા તરફ ખુદામત-વૃત્તિ પ્રેરિત ભાવ અને ન આપે તેવા તરફ, ઉપેક્ષાભાવ લાયક બતાવતું થાય છે. આવા આવા પ્રત્યાઘાત ભોગવતું બાળક અપ્રમાણિક અને લાલચુવૃત્તિનું બને છે.

આ રિયલિટીમાંથી બાળકને બચાવો લેવા માટે આવા વ્યવહારો સામે ખૂબ સાવચેતી આપણે રાખવી ધરે છે. આપણું વલણ તો રપષ્ટ હોવું જોઈએ. આવો પ્રસંગ કદાચ સ્વરૂપ લેતો દેખાયે તો માનપૂર્વક મહેમાનનું ધ્યાન ખેંચવામાં પણ આપણે સજાય ન રાખવો જોઈએ. ધરમાં આવનાર આગતુંક દર પ્રસંગે આવા ‘ખાવાનું’ કે ‘ભેટ’ આપવાના વ્યવહાર કરવા એવે તેની સામે જામત રહેવું જોઈશે. સાધારણ ગણાય તેવો આ વાતનાં પરિણામો બારે ગંભીર હોય છે એ હકીકત તરફ આપણું ધ્યાન કોઈએ હજી મુદ્દી ખેંચ્યું નથી પણ વાત વિચારવા જેવી તો છે જ.

મયે મહિને લાંબના હવાઈ મયક આગળ એક ૩૬ વર્ષના અમેરિકન ઇંડીનીઅર આલ-બર્ટ લોંગે જણાવ્યું હતું કે અહીં 'હું રાજકુ'વરી દલિલાએ સાથે લગ્ન કરવાના ધરાવાળી આગ્યો છું. તે જ્યારે પાંચ વર્ષની હતી ત્યારથી હું એનાં સ્વપ્નો જોયા કરતો આગ્યો છું.' તેને ગૃહકચેરીના અધિકારીએ જોયો અમેરીકા ખાતે પાછો રવાના કરી દીધો છે.

ચુનરાંતના એક મહારાજાએ પોતાની માનીતી મહારાણીના વૈભવ વિશ્વાસ અને મોગશીખ પાછળ ખર્ચેલા કરોડો રૂપિયાની રસપ્રદ વાતો મુખ્ય વારીઓનો ચર્ચાસ્પદ વિષય બન્યો છે. આ મહારાણીના ફંદામાંથી છૂટવા એમના સલાહકારોએ એમને સલાહ આપી છે. આ મહારાજા એક વખત સરાજને હરામ ગણતા હતા, પરંતુ ખરાખ સોખત, અંગ્રેજ એડીટ અને ખરાખ સોખતે એમને આ તરફ જમ્યા અને આ ફંદામાં ફસાવ્યા અને કરોડો રૂપિયાની ખરબાદી થઈ

અમદાવાદમાં વનમાળા વાંકાની પોળના રહીશ આલણ કુબેરદાસ યુનીવાર્સનું પ્રથમ લગ્ન એકવીસ વર્ષની આઈ સુશીતા સાથે થયેલું છે. પરંતુ કુબેરદાસે ગોળારીયાની પોળના રહીશ અંબાલાલ પુરષોત્તમદાસની સગીર દીકરી સાથે ફરી લગ્ન કર્યું હતું. આ બાબતની કારજ પોલીસને ખબર પડતાં કુબેરદાસની ધરપકડ કરી તેની સામે એક પત્ની હયાત હોવા છતાં બીજી પત્ની કરવાના ગુન્હા માટે ફરિયાદ કરી ધરપકડ કરી હતી.

શ્રી કુબેરદાસે પોલીસ તપાસમાં એમ જણાવ્યું હતું કે મેં એ બાઈ સાથે રેલવેમાં કર્યું છે, જ્યારે બાઈ મુશીલાએ કહેલું કે પુત્રને અભાવે મેં મારા ઘણાને ફરીથી લગ્ન કરવા માટે રજા આપી છે.

સૌરભ

એવીસથીજ આરોગ્ય સમિતિ ચિત્ર વર્ગ તરફથી ટાકેન હોલમાં યોજાએલ વિદ્યાથી કળા પ્રદર્શન માટે કે. ઉપાધ્યક્ષેન કેસવલાલ દાદ (ગર્લ્સ એન હાઈસ્કૂલ) અને શ્રી. આલસેક એશ્વર (એસ. એસ. ડી. આર્ટ્સ કોલેજ) બન્નેને 'શીલ્પ' આપવામાં આવ્યા છે.

હિંદના કલિહાસમાં અરત-શકુતલાનો ફિરસો જાણીતો છે એવો ફિરસો બન્યો છે.

જેહાનીસમર્મના એક માણસે ડરખાનમાં જઈને લગ્ન કર્યું પરંતુ એ પાછો જેહાનીસ-ખર્મ જતાં એની રમરણશક્તિમાં સંપૂર્ણ અધકાર ફરી વળેલો જણાયો. એ ડરખાનમાં જનેલી બંધી વિગતો જૂઠી મળે. એની પત્નીએ ત્યાં જઈને એને યાદ અપાવવા ખૂબ ખૂબ પ્રયાસો કર્યો, પણ તેણે કંઈ કે હું પરણ્યો જ નથી. પણ એ બાઈએ જાતે પોતાના લગ્નનો પરવાનો દેખાડતાં એ બુલકણ બાઈ એકદમ માંજરદેને મળતા ડરખાન ઉપડ્યા. અને માંજરદેને એ લગ્ન કાયદેસરના છે એમ જાહેર કર્યું, ત્યારે એ બલા બાઈને થયું કે- મારી ચિત્તલમ્ દશામાં મેં આવી કંઈક વિધિ કરી હશે પણ મને યાદ નથી. હાલમાં તે તલાક લેવાનો વિચાર ચલાવી રહી છે.

૫. જ્વાહરલાલ થોડા દિવસ પર રમ-
ખાણુગરત ચિસ્તારોમાં ફરતા હતા ત્યારે એક
માણસને બીજા પર તલવારથી હુમલો કરતો
જોઈ તેઓ વચ્ચે કુદી પડ્યા હતા અને હુમ-
લાખોરની તરવાર ખૂંટવી લઈ તેને ટપકા
આપ્યો હતો. પંડિતજીને જોઈ હુમલાખોર
ગભરાઈ ગયો હતો અને નાત્રી છુટ્યો હતો.

પાછા ફરતાં તેમણે એક દુકાન છુંટનારા-
ઓને ધમકાવી કાઢ્યા હતા અને જે મુસ્લિમ
બાળાઓને બચાવી તેમને પોતાના મકાનમાં
આશ્રય આપ્યો હતો.

*

હુસૈનગરત દિલ્લીમાં વડા પ્રધાન પંડિત
જ્વાહરલાલજીના નોકરને રેશન ન મળતાં તે
પાછો ફર્યો હતો. રેશન-દુકાનદારે તેને જણા-
વ્યું હતું કે પુરવઠાની તજી હોવાની તેને
રેશન આપી શકાશે નહિ. પંડિતજી આથી
જનતે રેશનની દુકાને ગયા હતા અને દુકાન-
માલિકને દારમાં ઉમેશ્વા તમામને દુકાનમાં જ
કાંઈ રેશન હોય તે આપવા જણાવ્યું હતું.
આથી દુકાનદારે માત્ર કાઠી વડા પ્રધાન તથા
દારમાં ઉમેશ્વાઓને રેશન આપ્યું હતું.

*

મુંબઈમાં શ્રીમતી રક્ષાણીદેવીના પ્રમુખપદે
ડો. એની બીસાન્ટ ચતાબ્દી ઉત્સવ સમિતિની
મળેલી સમાચે ડો. બીસાન્ટનું યોગ્ય સ્મારક
કરવા માટે હિંદુસ્તાન અને પાકીસ્તાનમાંથી
રૂપિયા ત્રીસ લાખની રકમ ઉઘરાવવાનું ઠરાવ્યું
છે. સમિતિએ તા. ૧લી ઓક્ટોબરના દિવસ
જાહેર તહેવાર તરીકે જાહેર કરવા ૫. જ્વા-
હરલાલને અને મી. ઝીણાને લખ્યું છે.

*

અમદાવાદના ચોનાઈ પ્રસુતિગૃહના સુધી.
જણાવે છે કે સદરહુ પ્રસુતિગૃહમાં ડાઈ
બાઈને લાવવાની હોય ત્યારે એકાદ
પુરુષે સાથે આવવું, કેમકે જગ્યા ન હોય

તો તે બાઈને બીજા લઈ જવી પડે. એ
ઉપરાંત હોરપીટલમાં જગ્યા છે કે કેમ તેની
તપાસ કરીને જ આવવું વધુ સલાહભર્યું છે.

*

ગુજરાતી સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવાના
ઉદ્દેશથી વડોદરાના મહારાજ સાહેબે રૂ. ૩૦,૦૦૦ મંજૂર કર્યા છે. આ માટે ફંડની
વ્યવસ્થા કરવા શ્રી. કનૈયાલાલ મુન્શીના
પ્રમુખપદે એક કમીટી નીમવામાં આવી છે.

મેહાકવિ પ્રેમાનંદનું ખરડ વડોદરા ગ્રાહે-
જના કંપાઉન્ડમાં ખુલ્લું મુકવા માટે વડોદરા
સરકારે મંજૂર કર્યું છે. આ કાર્ય પાછળ
સારી રકમ ખર્ચાશે અને ગુજરાતના આજ
કવિ પ્રેમાનંદનું તેમની જન્મશુભિ વડોદરા
જન્યમાં યોગ્ય સ્મારક રચાશે. સાક્ષર શ્રી.
રમણલાલ વ. દેસાઈ આ કાર્ય માટે ખુબ
મહેનત ઉઠાવી રહ્યા છે.

*

પુનાછેડ રોડેસમાં ફરા લાખ સ્ત્રીઓ તો
એવી છે કે જેની ટાપટીપતું ને નખરાતું ખર્ચ
દર વર્ષે લગભગ ૧૦૦૦ પૌંડનું (લગભગ
૧૫૦૦૦ રૂપિયા) છે.

*

દેશ પરદેશના નેતાઓ, રાજાઓ સેનાપ-
તિઓ વગેરેની સંભાળ રાખવા માટે અમેરિ-
કાની છુપી પોલીસને કેટલીક જગેએ ઉઠાવવી
પડે છે તે અંગેના કેટલાક રહસ્યમય અને
રોમાંચક બનાવો અમેરિકાની છુપી પોલીસના
નિવૃત વડાએ ત્યાંના અખબારોમાં પ્રસિદ્ધ
કર્યો છે. નીચે આપવામાં આવેલા લેખ છેલ્લે જ
છે. તેમાં ચીનના માદામ ચ્યાંગને સાચવવા
ટેવા પદ્ધતિ લેવા પડ્યાં હતાં તે જણાવવામાં
આવ્યું છે.

ચીનના વડા ચ્યાંગ-કાઈ-શેકના પત્ની
માદામ ચ્યાંગ બહુ શક્તિશાળી અને સુંદર
સ્ત્રી છે, પણ તેઓ બહુ જલ્દીમાં છે એમ

કુલા વગર રહેવાશે નહિ. બરફમાં પેટે લપસ-
સવાનો તેમને થયો શોખ છે. માદામ રોકની
અત્રેની ૧૯૪૪ ની સુસાદરી દરમ્યાન એક
દિવસ ન્યુયોર્કમાં બરફ પડ્યો હતો. તેઓ
તરત જ હોકરઓ પાસે બર્ફ પહોંચ્યાં અને
લપસવા માટે સાધન માગ્યું. મેં ગોાવેલા
છુપી પોલીસના માણસોએ આ બેઠકને એક
ગીજ સામે આપો મૂકાવી. શું કરવું? મીનની
પહેલી રમણી આવી પેલાજા કાઠે ત્યારે થાય
પણ શું? કાઠે તેને આમ કરતા અટકાવી
રોકતા નથી. તમારી ફરજ તેણી પર દુમલો
થાય તો તેણીને બચાવવાની છે. જો માદામને
બરફ પર લપસવું છે તો તમે ફક્ત ટ્રાશીક
અંધ કરી શકો. છુપી પોલીસના માણસોએ
તરત રસ્તા અંધ કરી દીધો. માદામે રમતની
શરૂઆત કરી, પણ માદામ ગજડી પડ્યાં અને
હોકરઓએ હાથની ચીમીયારીઓ પાડી, અને
તેઓ-ટેકરી પડથી નીચે આપ્યાં. આ દરમ્યાન
એક ટેફી ટેકરી નજીક આવી પહોંચી. છુપી
પોલીસના માણસોએ તેને થોભાવવા પ્રયત્નો
ક્યાં પણ તેઓ સાદા વેષમાં હતા તેથી ટેફી
કાનવરે કાંઈ ગણ્યું નહિ. તેણે તો હાંકે
રાખ્યું, પણ મીનની પહેલી રમણી મોટરના
પેડાથી ફક્ત ત્રણ જ ઇંચ દૂર હતી. તે વખતે
તેણે એકને પોતાનું કામ કરવા દીધું. માદામ
વેસ્ટી મ્યાં, ટેફી તો આ અી કોણ છે તેની
ફરજ ક્યાં વગર અટકાવ આવી મઠ.

અમેરિકામાં સદુથી વધુ બાળકોના પિતા
તરીકે આદર્શ ડી. કેમરાનનું નામ જાણીતું છે
તેની ઉંમર ૭૨ વર્ષની છે. થોડા વખત ઉપર
સાધુપિતા દિવસ ઉજવ્યો તેમાં તે સદુથી
વધુ બાળકોનો પિતા હોવાથી તેને ૫૦૦ ડોલ-
રના સરકારી બોનસ બેટ મળ્યા. તેને ૧૧ પુત્રો
ને ૧૦ પુત્રીઓ છે. તે બધાં ૬ થી ૧૬ વર્ષ
સુધીનાં છે.

શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈએ જણાવ્યું
હતું કે પ્રમુખરથાન તો મંદીરાની રમતમાં
ડગીના પાત્ર જેવું છે. સંગીનથી અત્યંત મારા
જેવાને પ્રમુખ બનાવાયો એ મારે માટે તો
ફાવદ છે. સાદિય અને સંગીનનો સુલભ મેળ
તો છે જ. વેદાંગની પવિત્રતા અને વેદાંગનું
દિગ્દર્શન તો હમણાં જ વ્યાખ્યાનો દ્વારા થયું.
આપણે આરોગ્યમાં જેટલા આગળ છીએ
તે આપણે જાણીએ છીએ. સુરતની રમણી-
ઓને જેઠે ત્યારે મને નાનાલાલની પેલી ઉક્તિ
વાદ આવે છે.

હરિણી શ્રી અંશલલાલ
નાયક ને નમણી
કુલની ઠળા સમ સુકમાર
સુરતની રમણી.

મને લાગુ કે આ રમણીએને જો વેદા-
ચાર શીખવવામાં આવે તો એમની તબિયત
જરૂર સુધરે અને આપણી પણ તબિયત સુધરે.
વેદની મહત્તાને હું હસી કાઢતો નથી.
વેદમાંથી જ એક પ્રવાહ વહી આવ્યો છે કે
જે આખી દુનિયાને છવનો રાખે છે અને
રાખશે, એમ મને લાગે છે. જગતને વેદમાંથી
જાન લાવવાનું છે. વેદ એ આર્થ સંસ્કૃતિ
છે. એનું પ્રતિબિંબ મંદીરમાં દેખાય છે.
આપણી મદાન સંસ્કૃતિનું મૂળ ત્યાંથી જ
ચાલી આવ્યું છે. વેદની સંસ્કૃતિ માટે તો
થોડા વડવડાની કથના કરી શકાય. કિંદર્માં
આવેલા આયોની સંસ્કૃતિ વેદથી જ યદ્યથ.
એનો ઉપયોગ આપણે જેમ જેમ વધારતા
જઈએ તેમ તેમ આર્થ સંસ્કૃતિ જગતને
બતાવી આપીશું?

ગુજરાતી પ્રજા જો બળવાન થશે તો જ
તેના કંઈમાં સુદર સંગીત આવશે. ગુજરાતીઓ
આસ કરીને બીજા પગલીના માટે મગદુર
છે. સૌથી પ્રથમ આપણે અજ મેળવવું પડશે.
ન્યાં સુધી સંગીતમાં સ્વરાજ ન હોય ત્યાં
સુધી તે અપૂર્ણ છે. દરેક પરિસ્થિતિમાં આપણે

મરત રહી ગાઇ શકીએ તો જ આ સ્વરાજ્ય મળ્યું સાર્યકે.

કલકત્તામાં તોફાનો નીકળ્યા હતાં. ત્યારે તેને સમાવવા માટે કેટલાંક શાંતિ સરઘસો સંકેરમાં ગોકવાર્યા હતાં.

આવાં શાંતિ સરઘસની આગેવાની લઇને તોફાનમસ્ત વિસ્તારમાં ફરતું એમાં ખૂબ જોખમ હતું. છતાં બંગાળના એક બહુશીતા મુક સેવક શ્રી સચિન્દ્રનાથ મિત્રે એક શાંતિ સરઘસની આગેવાની લીધી ને જ્યાં તોફાનો ચાલુ હતાં તેવા વિસ્તારમાં તેઓ ગયા.

ધણા થોડા એ સરઘસમાં જોડાયા; કેટલાક ડરીને દૂર ગયા. કેટલાક એ શાંતિ સરઘસ જોઇને આશ્ચર્યમાં પડી ગયા.

...ત્યાં તે એકએક જૂમ ને ચીચીચા-રીએ સંબળાઇ. તોફાનીઓનું એક ટોળું એ શાંતિ સરઘસ ઉપર તૂટી પડ્યું. બારે અગ્નિ-વસ્ત્રા ધઈ થોડા આમતેમ દોડવા લાગ્યા.

“શાંત રહો. ધનિસ્તાન બનો” એવા પોકાર કરતા શ્રી. સચિન્દ્રનાથે તોફાનીઓને સમજાવીને શાંત પાડવા ઠાણીય કરી. પરંતુ ખૂનનસો ચઢેલા એ તોફાની ટોળાએ તેમના ઉપર હુમલો કર્યો, તેમના શરીરને છરાથી વિધી નાંખ્યું.

શ્રી. સચિન્દ્રનાથને ઘુરત જ દવાખાને લઈ ગયા, પરંતુ ત્યાં તેઓ મૃત્યુ પામ્યા. તેઓના બહાદુર પત્ની શ્રી. અંશુરાણીએ અંતિમ સમયે તેમની ખૂબ ચાકરી કરી.

શ્રી. અંશુરાણી મિત્ર થોડા સમય પહેલાં જ વધીથી રચનાત્મક કાર્યની તાલિમ લઇને કલકત્તા આવ્યાં છે.

શ્રી. અંશુરાણી ઉપર સંદેશો મોકલતાં ગાંધીજીએ લખ્યું :

“સચિન્દ્રનો દેહ શાંતિ સ્થાપવાના ઉચ્ચ હેતુ માટે પડ્યો છે. તે માટે શોક ન કરીશ, બહાદુર પતિ હતો એ માટે ગર્વ લેજે, કારણકે સચિન્દ્ર અમર બની ગયો છે.”

સ્વ. સચિન્દ્રનાથ મિત્રનો જન્મ ૧૯૦૬ માં એક મધ્યમ શિક્ષિતવાળા બંગાળી કુટુંબમાં થયો હતો. ૧૯૨૮ થી ૩૦ તેઓ વિદ્યાર્થી ચળવળના આગેવાન હતા. ૧૯૩૦ ની રાષ્ટ્રીય લાતમાં તેઓએ ભાગ લીધો હતો અને જોલમાં ગયા હતા. ત્યાર પછી ચાર વરસ છંગાલમાં અભ્યાસ કરીને પાછાં આવીને ગાંધીજીની પ્રેરણાથી તેઓ રચનાત્મક કાર્ય કરી રહેલા હતા. ગાંધીજી નવાખડીમાં વસ્યા હતા ત્યારે તેમની પ્રેરણાથી સચિન્દ્રનાથે દેમચારમાં સેવા-કાર્ય કર્યું હતું. તેઓ કલકત્તાના એક મુક રચનાત્મક કાર્યકર હતા.

લાહોરમાં દિંદે અને પાકીસ્તાનમાં વડા પ્રધાનો અને પૂર્વ અને પશ્ચિમ પંજાબની સરકારના પ્રતિનિધિઓ વચ્ચે શુધેશી મંત્રણાઓમાં અપહત સ્ત્રીઓ પાછી મેળવવાનો પ્રશ્ન ચર્ચાવામાં આવ્યો હતો.

ધણી મોટી સંખ્યામાં સ્ત્રીઓનું અપહરણ થયું છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે. એમાંની કેટલીકને બચાવી લેવામાં આવી છે પણ એક મોટી સંખ્યા હજી બાકી રહી છે. એવું સૂચવવામાં આવ્યું હતું કે પૂર્વ અને પશ્ચિમ પંજાબની સરકારો અને તેમની પોલીસ અને ફોજના સહકાર વડે એ સ્ત્રીઓની પુનઃ પ્રાપ્તિ માટે સુચોક્તિ પગલાં લેવામાં જોઈએ.

વિશેષમાં એવું પણ સૂચવાયું હતું કે એ કામમાં સ્વયંસેવિકાઓના સહકાર મેળવવો. દિંદે અને પાકીસ્તાનની સરકારો આ પ્રશ્ન ઉપર સહક્રમ વિચારણા ચલાવી રહી છે અને એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે સંતોષ કારક પરિણામ આવે એવી વ્યવસ્થા નહીં થઈ જશે. એવી વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે અપહત સ્ત્રીઓ વિશે જે રાખસેને કાંઈ પણ માહિતી હોય તેમણે માહિતી ડેપ્યુટી કમિશનરને પહોંચાડવી. ડેપ્યુટી કમિશનર તે માહિતી પ્રાપ્તિ સરકારને પહોંચાડશે.

કિસ્સાઓ

એક હિંદુ સ્ત્રી પોતાના પતિ પાછળ જીવનનો અંત આણી સતી થઈ. દિલ્હીમાં લાક્ષ્મી શીવલદાસના પુત્ર ડૉ. કાઠીનાથનું મુંબઈમાં અવસાન પછી જુલાઈ બપોરે થયું. તેમનાં પત્નીએ એ સમાચાર સાંભળી બોલવાનું બંધ કર્યું : હાથનું સુડી કર્મ અને સીમાઓનો રાણુગાર મૂંસાયા ત્યારે એ બેઢોડા બની મઈ. દાકતરોએ ઈન્કેશન આપી રાતના બાર વાગ્યા સુધી તેની જીવનદેહી લંબાવી. દાકતરના રાજને અગ્નિસંસ્કાર કરી ઘરે આજ્યા ત્યારે દાકતરનાં પત્નીનું રાત ધરમાં પડ્યું હતું.

જન્મમાં એક આધેડ હિંમતની સ્ત્રીને છ વર્ષ પેટનું ઓપરેશન કરી મરેલા બાળકને જન્મ અપાવવા પડ્યો. આ સ્ત્રી છ વર્ષ પહેલાં ગર્ભવતી થઈ હતી, પરંતુ નવ દશ મહિને બાળક અવતર્યું નહિ. ધરનાઓને ચિંતા થવા લાગી. દાકતરોએ કહ્યું કે એને પેટમાં છોડ થયું હશે.

છ વર્ષ સુધી આ સ્ત્રી પીડા સહન કરીને પથારીમાં પડી રહી. છેવટે તેને શ્રીનમરની નેશનલ હસ્પિટાલમાં લઈ ગયા. ત્યાં તેની ઓંકસ-રે થી તપાસ કરતાં તેના પેટમાં મરેલું બાળક હતું, તેથી તેને ઓપરેશન કરી અંદરથી સડી ગયેલ બાળકને બહાર કાઢ્યું. હવે એ સ્ત્રી ફરી તંદુરસ્તી મેળવી ચકી છે.

રાજપીપળા પાસે ભદ્રામ ગામની એક પાટીદાર બાઈ પોતાના આઠ માસના બાળકને કોળીમાં સવાડતાં પહેલાં તેને ખંજેરવાનું-તપાસવાનું બૂઝી મઈ. બાળકને સુવાડવા પછી બાળક ખૂબ જ રડ્યું. જન્મ રડે તેમ હીંચીએ. પંદર મિનિટ પછી પણ બાળક રોતું રહ્યું નહિ ત્યારે તેને કાકવાનો પ્રયાસ કરતાં તેની માને વીંછીએ ડાંખ માર્યો. બાળકને પણ વીંછીએ ડાંખ માર્યા. બાળકે ડાંખ માર્યા

હતા. આ બાળક ઘસાત કલાક પછી ગુમરી ગયું હતું.

આણંદ તાલુકાના નાવશી ગામે એક પાટીદાર બાઈએ પોતાના ઘરમાં ગળે ફાંસો ખાંધને આપણાત કરીને જીંદગીનો અંત આણ્યો. કહે છે કે આ બાઈ એકલવાયી હતી અને હેલા કેટલાક દીવસથી ભુખે મરતી ફક્ત સ્થા બેર રહેતી હતી. છેવટે પોતાની જીંદગી પર કંટાળીને આ પમણ બંધાવું કહેવાય છે.

આણંદમાં આવેલી લક્ષ્મીકાંત નાટક મંડળીની રાધા કુમારી નામની નડી પોતાના રહેઠાણેથી નાટકના થીએટરમાં જવાનું કહીને નીકળેલી. રાતના બેલમાં તે ઉતરેલી નહેબા-વાથી તેના શાપને વહેમ પડતાં તપાસ કરતાં પત્તો ન લાગવાથી પોતાની દાકરી રાધા કુમા-રીને ઠાઈ લઈ ગયાનો, અગર ચાલી ગયાનો ફરીવાર ફરી છે.

મેટસીકાના રાસવેશ શહેરમાં મીસીસ મારને થોડા પર બેસી એક ખેતરમાં આવેલા ઘરમાં મઈ. તે ઘરમાં પેડી કે તરત એક માણસે એ થોડાને છોડી નાસી જવાની તૈયારી કરવા માંડી, પણ મીસીસ મારને તરત બહાર નીકળી અને તેણે પીત્તેલથી તે માણસને થોડા પરથી નીચે પાડ્યો. પછી તે થોડાને અને તે માણસને લઈ પોલીસ સ્ટેશન પર ગઈ, અને એકેને પોલીસને સ્વાધીન કર્યા.

વડોદરામાં બળેવને દિવસે પ્રે. માણેકરાવના અખાડામાં ઉલ્લભન ૫૦૦ ખડેનોએ કેસરી દુસાડીઓ સહ પાંચસો નેટલા ભાઈઓને રક્ષાબંધન કરી અઢેક હટાર ભેટ આપી હતી.

પૂનામાં કામચલાઉ ગવર્નર સર મોદીએ ગવર્નર તરીકે સોમંદ લીધા ત્યારે લેડી જહાંગીર હાજર હતાં.

ગાયકવાડ સરકારે મહારાણીથી શાન્તાદેવીનું ૪ લાખ અને શ્રી. સીનાદેવીનું ચાર લાખ વાષક ખર્ચ ખાંધી આપ્યું છે.

દિંદી સરકારના આરોગ્ય ખાતાનાં પ્રધાન રાજકુમારી અમૃતકુંવરે પંચમ અને સિંધના નિરાશ્રિતો માટે સધળા બ્યવસ્થા કરી આપવા તત્વેલ જલ્દિત ઉઠાવી છે.

અમદાવાદમાં રથપામેલ 'યુગરાત પ્રાંતીય દિંદી સાહિત્ય સંમેલન'ના ઉપપ્રમુખ પટે વડોદરા આર્થ કન્યા વિદ્યાલયના પ્રિન્સીપાલ શ્રી સરસ્વતી દેવી ચુટાયાં છે.

મુંબઈમાં શ્રી દોશદારો નીમવાની વાતો સંભળાય છે.

વડોદરા મેલેજમાં શ્રી. રમણુલાલ વહેસાઈના પ્રધાસથી બરોડા મેલેજના કમ્પાઉન્ડમાં મદાકવિ પ્રેમાર્નદનું બરડ ચૂકનાનું વડોદરા સરકારે મંજુર કર્યું છે.

મુંબઈની સ્ત્રીઓ માટેની કવે વિદ્યાપીઠના ધોરણ પર બેંગ્લોરમાં સ્ત્રીઓ માટે મેલેજ ખોલવામાં આવી છે. સર સી. વી. રમણનાં પત્નીએ એનું ઉદ્ઘાટન કર્યું હતું. કવે વિદ્યાપીઠ સાથે એને ભેડી દેવાઈ છે.

ટીંગારોડમાં એક દરજી સુવતી પાણી બરવા મયેલી તેને પગમાં દોરકું અટવાતાં તે કુવામાં પડી ગઈ. ખચર પકર્તા તેને બદાર કાઢવામાં આવી હતી પણ પાછળથી તે બાળાનું અવસાન થયું.

ભણીતી શીલ્પનદી શ્રી. દેવિકારાણી તેમના રચિત પતિ શ્રી. રોશીય સાથે છટાએડા લેવાના હોવાનું સંભળાય છે.

પતીઆવાના મહારાણીએ માંધીચની મુલાકાત લીધી હતી.

મુંબઈમાં શ્રી. કાન્યાઈ લોહાણા બાલિકા મૃદની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા સૌ. વારાખડેન ત્રિભુવનદાસ ને. રાખનામ્ પ્રમુખપદે થઈ.

જૂનની ઇન્દોરાખાઈ કન્યા-શાળાનાં શિક્ષિકા બહેન ગોદાવરીએ અભિરનાન કર્યું.

ગીરમાં ગીતાસણુ ગામમાં ધાડ પડી. એમાં સૌ. કાશી-બહેન નાનજીભાઈએ લાડી લઈ ધાડપાડુએતો સામનો કરતાં કાશીબેન લવાયાં, ને ધાડ-પાડુઓ નાસી મયા. કાશી બહેનને ધારોની હોસ્પીટલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે.

મુંબઈમાં લોહાણા ભગીની ઉલોગમૃદ. શ્રી. સરલાબહેન શીવદાસ મુજલ'રેડીના હાથે ખુશ્તુ મુકાયું.

નડીયાદમાં આઈ નંદનું તેના પતિ લક્ષ્મણે નાક કાપવાનો પ્રયાસ કરેલો તેમાં તેને છ માસની સજા થઈ.

જીજ્ઞાસામાં મોસ ઠેથેરીન નામની ૯૦ વર્ષની સ્ત્રી ગયા જીજ્ઞાસામાં અવસાન પામી. તે ખીડી પીનારની ટીકા કરતી ને સીનેમા અને ફક્ષોમાં ખીડી પીવાની મનાઈ થઈ તે પછી જ તે સીનેમા જોવા જોતી. મેળાવામાં તેની પાસે કોઈ ખીડી પીતું તો તે તરત જ પોતાની ના પસંદગી જાહેર કરતી. ૧૯૨૬ માં ખીડી ન પીનારનું મંડળ સ્થપાયું તેની તે સભ્ય બની હતી. મરતી વખતે તેણે ૩૦૦ પાઉન્ડ આ સોસાયટીને દાન આપ્યું હતું.

ચોરસક તાલુકાના દહે-વાણના વાળંદ છગન નરશીની ૧૭ વર્ષની દીકરી શાન્તાને તે ગામનો ખરામીઓ ખારતસિંહ ગાડી અમદાવાદમાં ગામતી-રમાં લઈ ગયેલો તે પકડાઈ ચો છે.

જે રશિયન સ્ત્રી કોઈ પર-ગાને પરણી હોય તેવી રશિયન સ્ત્રીઓ રશિયા છોડીને તેમના તે સાથે પરદેશ જઈ શકે છે એવો કાયદો હોવાથી કેલિફોર્નિયા એકલા દિંદમાં જ આવ્યા, જે તેમના પત્ની ત્યાં રોકાઈ ગયા.

રશિયામાં શ્રી. વિન્યા-મી પડિત રશિયન બાવા ને છે.

મદ્રાસ પ્રાંતમાંથી દેવદા-સીની પ્રથા બંધ કરવા માટે ત્યાંની ધારાસભામાં ખરડો આવ્યો છે.

*

ગોરકો ખાતેના દિલ્લા એકમી થી. વિન્યાસકમી પડિત યુનો પરિવર્તમાં દાગરી આપવા અમેરિકા ગયા.

*

દક્ષિણ દેશનાદમાં મેંચેસ કાર્યોલ્સ ઉપર રાષ્ટ્રપત્ન કરકા-વવા માટે શ્રીમતી વિમળા મેલોટની કરપકડ થઈ. ખીજ ચાર સ્ત્રીઓ પકડાઈ તેમાં એક તો પોતાના નાનાં બચ્ચા સાથે જંગમમાં મઈ.

*

સ્થોવાદિયાના ટ્રેડરશોન શહેરમાં એક સ્ત્રીને બે માથાં, બે છાતી, ચાર હાથ ને બે પગવાળું બાળક અધુરે માસે જન્મી તરત જ મરણ પામ્યું, પ્રજ્વલિતશુદ્ધના તાત્કાલિક સાર-વારને લીધે બાઈની જન્મી બચી નહીં.

ચોરસાસારી પુસ્તકાલયમાં આ વર્ષે ૭૫ સ્ત્રીઓએ લાભ લીધો. યુનિવર્સિટી સાળામાં છોકરીઓ માટે શીવજી વગેરે શરૂ થયો.

*

હિતરસંકાતા મૂળ વતની પટેલ રાવજીભાઈ બવાનભાઈએ પોતાની પત્ની હયાત છતાં પીનારના ગોરધનભાઈ બાઈસાલ ની દીકરી વિમળા સાથે ખીજું લગ્ન કર્યું, તેથી તેમની સામે કેસ થયો છે.

*

મરોઝી નજીક અદાર વર્ષની ઉંમરની નામકામ નહિ માલમ પટેલો એવી અજાણી યુવતી અગમગાદી નીચે આવી નહીં કપાઈ જતાં મરણ પામી.

*

વલસાડના કરતુરના પ્રસ-તિશુદ્ધને રતિલાલ દુહરે બે જોડીંગે માટે દોડસો રૂપીઆ બેટ આપ્યા.

*

મદતવા હિલોગોનું રાષ્ટ્રી-યકરણ કરવા અંગેનો દરાવ યુબાઈ ધારાસભામાં થી. લીલાવતીશુનરી રજુ કરવાનાં છે.

*

યુક્ત પ્રાંતના મવનર શ્રીમતી સરોજિની નાયડુની મુકામન લઈ અખિલ હિંદ શીયા પરિષદના પ્રમુખ દુસેન-ભાઈલાલજીએ પોતાની મોમના સહકારની ખાતરી આપી હતી.

મુંબઈમાં કાલ્યાણદેવી ઉપર
એક મકાન વસાવવામાં બેસી
ગયું તેમાં એક સ્ત્રી દર્શાવ
મરી ગઈ.

*

કોલાટેશીઆમાં મળતારી
આંતર રાષ્ટ્રીય મહિલા પરિ-
ષદમાં હિન્દી પ્રતિનિધિ તરીકે
મોકલવા માટે કુ. આવાંજાણ
જે. કામાની પસંદગી થઈ છે.

*

લખનૌની ઇસાબેલા રોલે-
બની યુ. પી. ના અવર્નર
શ્રીમતી સરોજીની નાયકુએ
મુલાકાત લીધી હતી.

*

અમદાવાદના જવાહર
પાર્કમાં દેશ માટે અદ્વિતીય
લડતમાં જીવન બચાવવા આપ-
નાર હિંદીઓની યાદમાં સ્મારક
સ્થાપન શીલારોપણ થી.
સરોજીની નાયકુના હાથે થયું.

*

વડોદરાના શ્રી ઉપેન્દ્રા-
ચાર્યનાં પત્ની શ્રી. જયંતિદેવીનું
અવસાન થયું.

*

સકરમાં એક હાતર હિંદુ
કન્યાઓનાં સાદાકથી સમુદલસ
જન્મશાળાને દિવસે યજ્ઞ ગયાં

*

“રૂપરંગી” ના સંચાલક
કલાકાર શ્રી. બીપુભાઈ આ-
ચાર્યનાં પત્ની શ્રી. લક્ષ્મીબહેન
સ્વયં સળભાવતાં દાંતી જવાથી
અવસાન પામ્યાં.

*

દિંદી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રચાર
સમિતિ તરફથી યોગયેલ
વક્તૃત્વ હરિદાસમાં કુમારી
કુંજબાળા જે. પરીખને રૂ. ૨૫ નું ધનામ મળ્યું. અને
કુ. પદમાબેન જે. ચંડિત, કુ.
સિદ્ધિદા ત્રિવેદી, કુ. મુકુલા
રી. મહેતા અને બેન લીલાવતી
બોરસદોને વધારાનાં ધનામો
મળ્યાં.

*

અમારી રજપૂતાણીઓ
તલવાર સાથે પરજી છે ને એ
અમારી શક્તિ છે એમ કહી
યુગરાતના રજપૂતાઓ રાખો
પેટે તલવાર. રાખવા દેવાની
મુંબઈ સરકારને અરજ કરી છે.

*

પંજાબમાં જંદીઆલા
કાફર તેમજ આરાધાસના
વીરતારમાંથી લસ્કરી અધિકારીઓએ
હરણ કરાયેલી ૭૫૦
સ્ત્રીઓ પાછી દાથ કરી પૂર્વ
પંજાબ તરફ રવાના કરી છે.

*

હિંદના અગ્રગણ્ય પત્રકા-
રનાં પત્ની શ્રીમતી રાજ્યલક્ષ્મી
અતારે બર્લિનમાં બાલસાહિત્ય
પ્રકાશનની અભ્યાસ કરે છે.
છ મહિના પછી તેઓ મુંબઈ
આવીને બાળ સાહિત્ય પ્રકા-
શનની પોતાની કુશળ બોલવામાં
છે.

*

મુંબઈમાં સોથી પહેલી
વખત સ્ત્રીઓની સહકારી
પરિષદ મળશે.

ડૉ. એની બેસન્ટની જન્મ
શતાબ્દિ તા. ૧લી ઓક્ટોબર
કેરેકર ઉજવાય છે.

*

પં. જી. વિમેન્સ કોલિયન
એસોસિએશન હિંદમસ્તીખોસ્તી
સંસ્થા સાથે છેલ્લા ૫૦ વર્ષથી
જોડાયેલી જૂના કાર્યકર શ્રી.
એમીથી કિલર્ડનું ૬૨ વર્ષની
ઉમરને લંડનમાં અવસાન થયું
૫૮ વર્ષ ઉપર ૩૪ વર્ષની વયે
તે હિંદમાં આત્મી હતો અને
કેરેકર શાળાઓ અને કર્મીતાલો
રચાવવામાં તેમને મોટો ફાળો
હતો.

*

મહિલા પરિષદના એક
વખતના પ્રમુખ શ્રીમતી માર્ગ-
રેટ ઈ. ક્રીન્ડે “આંતરની”
હિંદી મહિલા” નામે અંગ્રેજીમાં
“ઈન્ડિયન વુમન હુડ કુ ડે”
નામનું પુસ્તક લખ્યું છે.

ચરોતર પ્રદેશની સ્ત્રીઓ-
પણી હોતોના અર્થે સોઝાપડીને
અથવા દરેક દેડોના બ્યાનમાંથી
મેટીક પાસ યાદ વેદાય,
ઈન્નેરી, બ્યાપારી, જાન, ચિંતાન
કર્મે વા એવા પ્રકારના મહા
વિલાસમાં હવે અમ્યાસ
કરતી લાયક અને જોગ
સાધનવાળી, ચરોતરની વતની
એવી, પાંચ બહેનોને દરેકને
વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦ની શિખરતિ
આપવતું નક્કી થયું છે. એટલે
આથી જલેર વિનંતી કરવામાં
આવે છે કે એનો લાભ લેવા
ઈચ્છતી બહેનોએ તે માટેનું
ચરણપત્ર મંગાવી, જરૂરી
વિગતો સંપૂર્ણ રીતે ભરી
જોડતાવર માસના અંત પહેલાં
ચરોતર એલ્યુમેશન સોસાયટીને
આપુંદ જોડવી આપવું.
મેટીક વા એલ્યુમેટ યતી
ચરોતરની બહેનોને અપાતાં
ઈનામોની પ્રથાને બદલે આ
પ્રથા ચર કરવામાં આવી છે
તેની સી તોંધ લે.

શીકારપુર અને મુલતાન-
પાટના માર્ગે એક દિવસ સ્ત્રી
ઉપર ગુસ્સાએ હુમલો કરતાં
બાઈએ તમારો લગાવી દીધો
પણ પછી મુંડાઓએ બાઈને
ગાડીમાંથી બહાર ફેંકી દીધી
હતી.

મુબમના સેરીફ શીમતી
મીઠીલાએ અમદાવાદના બેચેનિ
સંઘ અને મહિલા પરિષદની
મુજરાત શાખાની મુલાકાત
લીધી હતી.

સરસપુર મોમનાવાડમાં
રહેતા માવજી પ્રેમજી નામના
માણસને પોતાની પત્ની બાઈ
દૂધી હોવા છતાં લેકે બીજી
સ્ત્રી મણી સાથે ફરી લગ્ન
કયું હતું. આ બાઈ મણી
અને દૂધી વચ્ચે કચ્છો વર્તા
બાઈ દુધીએ પોતાના સાત
વર્ષના છોકરા સહીત બાસ-
તેલ છાંટી અગ્નિ રનાન કયું.

મુંબઈ ધા રા સ મા માં
મુશ્લીમ કન્યાઓ માટે જુડો
હોસ્ટેલો સાથેની ચાર હાઈકુ-
લોની માગણી કરતો મીસીસ
કે. એસ. તેજઅજીનો ફરાવ
હોડી ગયો.

મુજરાત યુનિ. હમી
કરવા માટે એક કરોડ રૂપી-
આની અપીલના જવાબમાં
મુકતાલકની નામની સ્ત્રીએ સવા
પાંચ રૂપીઆ રોકડા મોકલી
ફર મદીને એક રૂપીઆ આપતા
રહેવતું વચન આપ્યું છે.

ગોરો પાતાનાં હિન્દનાં
એલથી શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી
પંડિત પોતાની પુત્રી ચંદ્રેબા
પંડિત ને રદસ્થમંત્રી કોલ સાથે
વિમાન માં મેલકાથી રોક-
લેમ ફરનીચર ખરીદવા ગયા
હતાં.

શ્રી હંસાજીને મહેતાએ
અમદાવાદની મુલાકાત લેવાના છે.

આપનું લવાજમ !

ચીજવતના જે ગ્રાહકોનું લવાજમ આ અંકે પૂરું થાય છે તેમના દેખર
ઉપર સરનામા પાસે તેવા ખબર આપેલ છે. જેમનું લવાજમ પૂરું થતું હોય
તેમને તા. ૧ લી નવેમ્બર પહેલાં પોતાનું લવાજમ મળીઓડેથી મેલ,
આપવા વિનંતી છે.

પરદેશના ગ્રાહકોએ બાર ચીલીંગ મોકલવા. સંમિષ, મુખ શાન્તિ
વાર્ષિક લવાજમ રેશમાં રૂ. ૭. પરદેશ : બાર ચીલીંગ (૧ વરીએ... વરીએ...
'સી-લવન' કાર્યાલય, ઝવેરીવાડ, દેવી અંતાણી.

પુસ્તક પરિચય

શ્રી. નવજીવન કાર્યોલય, અમદાવાદ તરફથી 'મુંડકોપનિષદ' (સંપાદક શ્રી. મગનભાઈ પ્ર. દેસાઈ. (પૃ. ૧૮૮ કિ. રૂ. ૩. ૦૦) પ્રગટ થયું છે. ઉપનિષદો જેવા ગદ્યન તત્ત્વજ્ઞાનના પુસ્તકોને રજુ કરવા માટે જે જ્ઞાન ને પીઠતા જોઈએ, જેટલી ધીરજ અને સ્થાનતી મેળવવી જોઈએ, એ રીતે લાંબા અભ્યાસ પછી ને ઘણા સમયે ચિંતન, મનન ને નિદિધાસન પછી રજુ થયેલ આ પુસ્તક રજુ કરતાં સંપાદકે ખૂબ ઉપનિષદોમાં મુંડકોપનિષદને સર્વોચ્ચ સુંદર અને પરિપૂર્ણ હોવાનું જાહેર કરે છે અને તેથી તેમણે આ પુસ્તક સામાન્ય માણસ પછુ વાંચી તેના અર્થ કરી સમજી શકે તે રીતે સાદી ને સરળ રીતે રજુ કર્યું છે. મૂળ મ્તેષો, અન્યથા, અર્થ ને પાછી બાબત એ રીતે આપીને પુસ્તકને ખૂબ ઉપયોગી બનાવ્યું છે.

એ જ પ્રકાશન સંસ્થાએ 'મંદિર પ્રવેશ' અને 'શાસ્ત્રો' (લેખક શ્રી. ચંદ્રશંકર પ્રાણ-શંકર શુક્લ. પૃ. ૩૫૦ કિ. ત્રણ રૂપિયા) પ્રગટ કર્યું છે. હરિજનોને મંદિર પ્રવેશ કરવાનો જે જે શાસ્ત્રો અને ધર્મગ્રંથોમાં ધર્મ-આચોએ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે સર્વનું ટોલન કરીને બાઈ શુકલે આ પુસ્તકને સુંદર રીતે રજુ કર્યું છે. આપણા રૂઢ માનસમાં રૂપો-રૂપણી જે રિવાજ અને વહેમ પેસી ગયા છે તેને દૂર કરવા માટે આ પુસ્તક ખૂબ યોગ્ય છે.

'સ્વરંગી' સાહિત્યમાં જૈન નવલકથાકાર કલાકાર શ્રી. બીપુલશ્રી. જયલિખખુની નવી ચાર્યનાં પત્ની શ્રી. લલિતા કમળદેવ (પૃ. ૩૮૦ રૂ. ૨૦) સળખાવતાં શ્રી. જયરામની શ્રી. યશોવિ-અપસાન પામ્યાં.

દેવના જીવનને વણીવેતી નવલકથાઓ અને વાર્તાઓ જૈન - સમાજમાં પ્રચલિત છે, છતાં પ્રસ્તાવનામાં શ્રી. મુશિદો લખ્યું છે તેમ શ્રીકૃષ્ણને કહેવાતી આ વાર્તાને લેખકે નવલ-કથામાં ચૂંધીને સુંદર રીતે રજુ કરી છે અને તે બીજાઓ કરતાં વધુ રસપૂર્ણ બની છે. જૈન અને જૈનેશ્વરમાં આ નવલકથા ખૂબ આવકાર પામશે એમાં શંકા નથી.

શ્રી. રાધામુરારી ગોહડન બુધ્ધિધિ પ્રેસ, રાધામુરારી, વડોદરા તરફથી શ્રી. કૃષ્ણ લીલા (ભાગવત) વર્ણવતાં છે સળંગ પુસ્તકો ગિયોગેશ્વર કૃષ્ણ (લેખક : શ્રી. રાજદંસ) નામે પ્રગટ થયા છે. તેના છ ભાગો-ગોગેશ (૩-૮-૦) રાસેશ (૩-૮-૦) અથુરેશ (૨-૮-૦) દારિકેશ (૪-૮-૦) બીનેશ (૪-૮-૦) યોગેશ (૩-૮-૦) માં શ્રી. કૃષ્ણ જુદે જુદે રથો ને જુદી જુદી રીતે પેતાની લીલા કરી તેને સુંદર અપવાગભરમાં રજુ કરેલ છે. પહેલામાં જન્મથી માંડી ગોવાળાયા સાથેની બાળલીલા, રાસેશમાં ગોપીઓ સાથેની બાળ-ક્રિડાઓ, અથુરેશમાં કંથવધના પ્રસંગો, દારિકેશમાં સૌરાષ્ટ્રના મહારાજ તરીકે, બીનેશમાં પાંડવઔરવના મહાયુદ્ધમાં અર્જુનના સારથી બની તેને ગીતા સંભળાવનાર અને યોગેશમાં યોગના અભ્યાસી કૃષ્ણની સુંદર રજુઆત કરેલામાં આવી છે. નવી દૃષ્ટિએ અને નવા વિચારો સાથે ડોલન શૈલીમાં રજુ થયેલ આ પુસ્તક યુવજાતી સાહિત્યમાં ઉમેરા રૂપ છે.

લાડીના રામશંકર ઉપાધ્યાય તરફથી પ્રગટ થયેલ 'પ્રમુદ્ય-રાસણ' સરી (લેખક : શ્રી. રાજદંસ, પૃ. ૫૦ કિ. ૨૦) સવા રૂપિયા) માં સુંદર રાસગીતો આપવામાં આવ્યાં છે. અને એ જ સંસ્થા તરફથી એ ને લેખકનું લખેલ

ગામઠાની ગોરી (૫. કિ. ૧. એ) તાળની પ્રેમકથા ડાલન સૈવીમાં રચ્ય થઈ છે. કવિ કાનો ને રાધા રખારજીની પ્રેમકથા સાથે ગામઠાનું સુંદર દર્શન આપતી આ વાત ખૂબ રસપૂર્ણ બની છે.

વળી એ જ રીતે ઉપર મુગળના પ્રકાશક તરફથી શ્રી. રામદાસની લખેલ નવલકથા રાજા ત્રાસવી (૫. ૧૮૦ કિ. ૩-૧૨-૦) એ એક રાજપુત અને નગરશેઠની પુત્રીની પ્રેમકથા છે. રાજપુત અને શેઠપુત્રી વચ્ચે પ્રેમ હોવા છતાં સંધાઈ, કુળભેદ અને લોકપરંપરાના પ્રશ્નો એમને કેમ અને કેવા નડે છે તેની સુંદર રીતે રચ્યમાત યોગ્ય છે. નવલકથા રસભરી બની છે.

નવસારીના ડેન્ટીસ્ટ ડૉ. કેળુશર દોરાખજી જીલા તરફથી છેલ્લા ફેબ્રુઆરી વરોધી દાંત સાંદિલમાળા પ્રગટ થાય છે તેનું ૩૭ મું પુસ્તક 'દાંતો ઘણું જીવો' (લેખક અને પ્રકાશક : ડૉ. જીલા ૫. ૧૦૦ અમલ) પ્રગટ થયું છે. દાંતના રક્ષણ માટે શું શું કરવું જોઈએ અને આપણાં દાંત ક્યારે, ક્યાં અને ક્યાંથી વખત સુધી ટકે એ માટે શા ઉપાય લેવા તે આ પુસ્તકમાં બતાવ્યું છે. જુદા જુદા માળુ-સોએ કે વર્તમાન પત્રોએ દાંત ઉપર કાંઈ લખ્યું કે પ્રગટ કર્યું હોય તેના ઉતારા પણ આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે. લાગે કે કરોડો લોકો નાનપણમાં દાંત ગુમાવી બેસે છે તેવા લોકો માટે આ પુસ્તક ઉપયોગી છે.

આપણા ગુજરાતમાં રાસ લેખક તરીકે બાણીના બાઈ મૂળજીભાઈ પી. શાહનો નવો રાસ સંગ્રહ રાસલીલા (લેખક : પ્રકાશક : શ્રી. મૂળજીભાઈ પી. શાહ ૫. ૬૦ કિ. સવા રૂપિયો) પ્રગટ થયું છે. આ સંગ્રહમાં ૪૬ રાસગીતો છે જે ગુજરાતના લગભગ બધા પંથોમાં છટાછવાયા પ્રગટ થઈ ગયેલા છે. નવરાત્ર ઉપર ગાઈ શકાય તેવા આ સુંદર રાસો બહેનોને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે.

યાચના

જગત જગની અધિકા માતને
વિનવીએ...વિનવીએ...વિનવીએ.

શક્તિરૂપા જગદંબાનાં ચરણોમાં,
નમીએ...નમીએ...નમીએ.

સન્નગન રસક દેવી દયાળી,
હરિજન લસક કાલી કૃપાળી:
વેદ પુરાણો શાસ્ત્રોનાં એ સત્થ વચન,
કરીએ...કરીએ...કરીએ...

શાન્તિ સ્થાપો માત જગતમાં,
ઐક્ય કરો અમ લાઈ લાંકુમાં,

કલેશ દેવ એ જગડાથી, એ જનની
હર રહીએ...હર રહીએ...હર રહીએ

નાત જાતની ભેદો ભૂલી
જઈએ તુજ લલિતમાં ફુલી

તન મન ધન અર્પણ એ કાળે, આનંદ
દઈએ...દઈએ...દઈએ.

નવલ નવલ નવલિન પ્રભાતે,
આલક દેશ સુમંગલ થાએ:

સહાયક હો ભગવતિ તારી, સુખ શાન્તિ
વરીએ...વરીએ...વરીએ...

સો. દેવી અંતાણી.

અમદાવાદના કમળ પ્રકાશન મંદિર, એલીસ-
થીજ, અમદાવાદ તરફથી શ્રી. અવનીન્દ્રનાથ
હાકુરના 'શબ્દકાલિની' નામના પુસ્તકનો
અનુવાદ (અનુ: શ્રી. રમણલાલ સોની પૃ. ૮૪
કિ. ૧-૨-૦) પ્રગટ થયો છે. આ પુસ્તકમાં
શીલાલિપિથી શરૂ કરી આંખલિપિ સુધી ત્રણ
વાર્તાઓ છે. વલ્લભીપુર, ઇંદર અને ચિતોડ
એ ત્રણ રાજ્યનો પૂર્વ ઇતિહાસ રજૂ કરતી
આ સુંદર વાર્તાઓ દરેક વિદ્યાર્થીએ વાંચી
જવા જેવી છે.

ગુજરાતમાં જૈન સાહિત્યમાં રસ લેતા
શાન્તમૂર્તિ સુનિરાજશ્રી જ્યોતવિજયજીએ તૈયાર
કરેલા ત્રણ જૈન તીર્થોના ઇતિહાસ યશોવિજય
જૈન ગ્રંથમાળા ભાવનગર તરફથી પ્રગટ થયા
છે. શંખેશ્વર મહોત્તિર્થ ભા. ૧ લો (બીજી
આવૃત્તિ પૃ. ૨૩૬+૧૬ ચિત્રો, કિંમત ૧-૧-૦)
માં શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથની જન્મજાએ જનારને
ઉપયોગી થાય એ રીતે ત્યાંનો પૂર્વ ઇતિહાસ,
દેરાસરની માહિતી, રસ્તાની માહિતી, નકશો
અને તે ઉપરાંત મૂળનાયકજી અને દેરાસરના
વિધવિધ હથોળાં ચિત્રો આપી પુસ્તકને ખૂબ
ઉપયોગી બનાવ્યું છે. એ રીતે આશુન્યવર્તના
યાત્રીઓ માટે અચળગદ (પૃ. ૧૦૦+૧૬
ચિત્રો કિંમત રૂ. ૨૫) પુસ્તકમાં અચળગદ
વિષે સંપૂર્ણ માહિતી આપી છે. આ અગાઉ
તેમજો આજુતી સર્વ માહિતી આપતા અને
શીલાલેખો વગેરે સહિત બે ભાગો પ્રગટ કર્યા
છે તે આ અચળગદ એ તે પુસ્તકના અનુ-
સંધાનમાં ગ્રીજ ભાગ તરીકે પ્રગટ થાય છે.
એ રીતે પ્રાચીન જૈન તીર્થ દુર્ભરીગદ
(પૃ. ૫૪ કિ. ૭) આનાનો ઇતિહાસ અને
માહિતી આપતું પુસ્તક પણ યાત્રીઓના
ભોમીઆની ગરજ સારું છે. સુનિરાજે જિહ્વારમાં
પ્રાચીન જૈન તીર્થોની માહિતી અને વીગતો
સંગ્રહી સર્થ તેને સુવ્યવસ્થિત રીતે રજૂ કરી
જૈન સમાજ ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તે

માટે જૈન સમાજ તેમનું કાળી છે.

ગુજરાતના ગણીતાલેખક બાર્ડ સુન્દરના
તંત્રી પદે રજૂ થયેલ ત્રિમાસિક 'દક્ષિણ'
પોઠોચેરીથી પ્રગટ થયું છે. શ્રી. અરવિંદ નિને
અને શ્રી. અરવિંદના લખાણો રજૂ કરતું આ
આ ત્રિમાસિક વિધવિધ લેખકોની પ્રસાદીરજૂ
કરે છે. અને સાધો માટે ખૂબજ ઉપયોગી
છે તે રીતે જનસમાજને પણ ઘણું ફિતકું
બને તેવું છે. વાર્ષિક લઘુગદ્યમ હા, ખંચ છે.
કામળ, હપ્તાઈ અને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ
લાગતા આ ત્રિમાસિકને અમે આવકાર આપીએ
છીએ ને આતું સાહિત્ય ગુજરાતી જનતાને
સંપાદવા બાર્ડ સુન્દરમને અભિનંદન
આપીએ છીએ.

દૂર દૂર આફ્રીકામાં વસતા ગુજરાતી
બાઈઓએ રજાપેલા 'સમાજ સેવા મોરખાસા'
તરફથી તેમના પચીસ વર્ષે (૧૯૨૧ થી ૧૯૪૬)
નો અહેવાલ મળ્યો છે. આ મંડળ દિન્દીઓની
અનેકવિધ સેવાના ક્ષેત્રો ચલાવે છે. શાળા,
સાથપેરી, પ્રમુતિગૃહ, દવાખાનું, નર્સીંગ,
પ્રોઠ વગેરે, અને શત્રિશાળા ચલાવતી આ
સંસ્થાએ પચીસ વર્ષમાં ઘણું ઉત્તમ કામ
કર્યું છે, તે આ રિપોર્ટ જોતાં સમજી શકાય
છે. ભવિષ્યમાં પણ આ સંસ્થા ઘણું ઉત્તમ
કામ કરી પોતાનાં બાઈબહેનોની સારી સેવા
કરે એમ હૃદયીએ છીએ અને તેમના રજા
મહોત્સવ માટે અભિનંદન આપીએ છીએ.

અને એ રીતે મોરખાસાની દિન્દીયન
વીમેન્સ એસોસિએશનનો ચાલુ વર્ષ (૧૯૪૬-
-૪૭)નો વાર્ષિક રિપોર્ટ મળ્યો છે. દિંદી
બહેનોની આ સંસ્થા ગાંધીજીના, કૅમ્પબેરી,
કલ્પ અને પ્રોઠ વગેરે કોઈપણ જાતના મોમી
બેદમત્ત સિવાય ચલાવી જે સહકાર ને સ્નેહથી
સંગઠન જગવી રહ્યાં છે તે રીતે ભવિષ્યમાં આ
સંસ્થા દરેક દિંદી બહેનો માટે ઉત્તમ કામ
કરે અને તેમની આ પ્રવૃત્તિઓમાં વધારે
વિકાસ થાય એવું હૃદયીએ છીએ.

પહેરવેશ, અવશ્ય,
આદત, શબ્દમાર
અને રીતરિવાજમાં
મનબંદ હોવા છતાં
દરેક પ્રાંતની સ્ત્રીઓ
લોધ્રા

માટે એકમત છે.
સ્ત્રીઓના રોગો માટે
એક જ ઔષધ છે.

Mfgd by KESARI KUTEERAM Ltd.

ચીફ એજન્ટ

ડી. એમ. વોરા

પો. બો. નં. ૩૩ કોલ્હાપુર

૯ વિદ્યમણસ રોડ, મુંબઈ-૨

*૧૯૪૦ ગાંધી રોડ, અમદાવાદ

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના

મુખ્ય એજન્ટ

જી. મોહનલાલ

૧૯૪૦ ગાંધી રોડ, અમદાવાદ

પ્રકાશક : મનુભાઈ લલિતભાઈ જોષી : સર્વપ્રકાર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : પાંચકુવા, અમદાવાદ.
મુદ્રક : મણિલાલ કલ્યાણદાસ પટેલ, સર્વપ્રકાર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, પાંચકુવા દરવાજા બહાર, અમદાવાદ.
છૂટક નકલો બારે આના

રસોઈ, અથાણાં

તથા

પાપડ માટે અજોડ

હીંગ

ગાણપતિ, મુરગા તથા સુરજ છાપ

અસલ ખડા તથા રસ મળશે.

એક રતલી, અર્ધા રતલી, અને પા રતલી પેકીંગમાં મળશે.

વલ્લભ દાસ તેજ પાળ

૨૧૯, વડગાદી, મુંબઈ-૩ ફોન : ૨૩૩૭૮

ડીપોઃ સ્ટેશન રોડ, દાદર (બી.બી.રેલ્વે)